CALATORI STRAINI DESPRE
ŢARILE ROMÂNE

VOL. V

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „N. Iorga“ al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu

CĂL˘TORI S RĂINI DES RE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. V

Volum îngrijit de

MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU • *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, BUCUREŞTI, 19

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Coperta şi supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

*

Volumul V din seria de „Călători" se întinde pe un interval de circa patru decenii. El cuprinde aceleași categorii de „Călători" ca și volumele precedente. Și aici s-a ținut seama de realitățile din trecut cînd Țara Românească, Moldova și Transilvania alcătuiau unități politice diferite și cînd un locuitor din Țara Românească sau din Transilvania de pildă nu putea fi socotit localnic în Moldova și viceversa. Așadar și locuitorii Transilvaniei, fie ei, români, sași, secui sau unguri, vor beneficia în lucrarea noastră de același tratament ca românii din Țara Românească și din Moldova (vezi *Cuvînt înainte*, vol. I, pp. XIII, XIV). Așa se explică și prezența în volum a relațiilor lui I. Kemény, C. Mikes și a celorlalți supuși ai principelui Transilvaniei veniți în țările noastre în timpul răscoalei seimenilor. Ca aspect volumul de față se deosebește destul de mult de volumele III și IV, mai omogene, cu o structură mai unitară legînd evenimentul sau mărturia izolată de un punct central, în vreme ce materialul

de faţă e ca o apă curgătoare ce-şi caută o albie. Dacă în intervalul 1595—1601 asupra ţărilor noastre se concentra tot interesul lumii creştine, înfiorate de rezultatul hotărîtor ce se aştepta de aici, acum, în primele decenii ale secolului al XVII-lea, se revine la stagnarea politică dinainte. Înfruntările turco-polone sub forma unui amestec în luptele Movileştilor sau a unei consecinţe a acţiunii nesăbuite a lui Graţiani, în sfîrşit, a unei campanii de prestigiu conduse de sultan, nu au mai avut nici importanţa, nici răsunetul cruciadei de la Dunăre din veacul precedent.

Ele s-au purtat însă pe pămîntul nostru, călcat în picioare şi secătuit de oştile străine. Cît priveşte concursul domnilor, el era mai mult iluzoriu.

Cu pornirea războiului de 30 de ani centrul de gravitaţie al politicii europene se mută în Europa centrală şi nordică. Ţările noastre sînt prinse, fără voia lor, în vîrtejul coaliţiilor şi constelaţiilor efemere ce se înjgheabă succesiv într-un fel de caleidoscop ameţitor. Transilvania se avîntă în jocul unei politici europene antihabsburgice. După primele sale succese, ea înţelege să-şi impună suzeranitatea asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Era oarecum o reluare a pretenţiilor deşarte ale lui Sigismund Báthory. Curînd principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy, dintr-o familie ce nu avea nimic comun cu Bathoreştii, manifestă veleităţi de a ocupa tronul Poloniei în virtutea unui fel de moştenire morală a regelui Ştefan Báthory, fost principe al Transilvaniei. Aliat cu suedezii, cu cazacii şi cu tătarii crîmleni, ajutat de voie, de nevoie de domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, el atrage şi ţările acestea în dezastrul expediţiei sale nesăbuite.

Dar pînă la acest deznodămînt au fost cam trei decenii de pace. Pace totuşi relativă, căci din Bugeac se revărsau la cel mai mic pretext tătarii lui Cantemir, iar între Modova şi Ţara Românească s-a pornit de mai multe ori la luptă, nu fără amestecul suzeranului binevoitor. Iar în 1650 a fost marea expediţie de jaf a tătarilor crîmleni însoţită şi urmată de năvălirea cetelor lui Hmelniţki. Şi în anii următori a fost lupta pentru domnie între Vasile Lupu şi fostul său mare logofăt, Gheorghe Ştefan, pusă la cale tot de bunul vecin din Transilvania. În sfîrşit, nu mult după înfrîngerea lui Vasile Lupu, s-a pornit în amîndouă ţările răscoala seimenilor, înăbuşită şi ea tot de ocrotitorul de peste munţi.

Acesta este fundalul dramatic pe care se profilează mărturiile volumului de faţă. Mărturii ce fac adesea abstracţie de realitatea înconjurătoare, urmărind interese proprii de tagmă sau de persoane. Uneori, doar indirect mai răzbate ecoul unor fapte, împrejurări sau stări ce nu intră conştient în orizontul vizual al oamenilor în trecere. Cîteodată, o simplă menţiune întîmplătoare va oferi punctul de plecare pentru reconstituirea unor stări altminteri necunoscute.

Volumele III şi IV au consemnat, în primul rînd, evenimentul, fapta, isprava, concentrînd şi atenţia asupra factorilor activi în stare să-l declanşeze. Rapoartele comisarilor, emisarilor, spionilor şi agenţilor, adesea îndoielnici, urmăreau clipă de clipă intenţiile reale sau prezumate ale arbitrului situaţiei. Corespondenţa lor era un ziar al actualităţii prinse în zbor din centrul însuşi al proiectării ei. În volumul de faţă, clipa dinamică este înlocuită cu un fel de durată nedeterminată, şi prinderea în zbor a evenimentului cedează locul descrierii. O descriere cuminte, liniştită, fără îngrijorarea pe care o aduce evenimentul, ce prea adesea seamănă a catastrofă. Avem două feluri de descrieri: una mobilă, oarecum progresivă, legată de un itinerar. Locurile şi persoanele sînt descrise pe măsură ce sînt prinse în obiectiv. In categoria aceasta intră rapoartele solilor poloni în trecere prin ţările noastre, precum şi în bună parte rapoartele *Vizitaţiilor apostolice* ale lui Bakšić în Ţara Românească şi în Moldova, şi o porţiune apreciabilă din *Vizitaţia* lui Bandini. Cealaltă formă de descriere este cea legată de un inventar. Majoritatea rapoartelor misionarilor catolici se rezumă, în ultimă analiză, la o asemenea înşirare. Avem lista bisericilor, cu numărul enoriaşilor: uneori se dă chiar şi numele lor. Adesea este arătat şi numărul caselor de catolici, înfăţişat în paralel cu numărul caselor de „schismatici". Urmează inventarul obiectelor bisericeşti (pe care le-am omis din versiunea noastră, păstrînd doar menţiunea clopotelor). Uneori, ca în raportul lui Bassetti, sînt arătate subiectele picturilor religioase împodobind diferitele altare. Din context ar rezulta că nu e vorba de picturi murale, ci mai probabil de tripticuri mari de lemn, terminînd şi dominînd altarul. Deşi înşirarea lor poate părea fastidioasă, interesul lor pentru urmărirea măcar şi în felul acesta, sumar, a stadiului de dezvoltare a acestor locaşuri minore ne-a îndemnat să le cuprindem în seria noastră. Cele două feluri de descrieri (de itinerar şi de inventar) se îmbină adesea în textele menţionate şi mai înainte ale lui Bakšić şi Bandini. Nu lipsesc şi alte genuri de redare a realităţii înconjurătoare: scrisori, memorii, reminiscenţe tîrzii ale cîte unui episod sau moment fragmentar, rapoarte imediate care sînt de fapt tot nişte scrisori. Mai sînt şi unele combinaţii ciudate, rezultînd din introducerea în povestirea de pildă a călătoriei lui Hiltebrandt a unor pasaje întregi, luate din cărţi scrise mult după aceea. Asistăm la un fel de deformare sau falsificare inconştientă, căci între timp s-au abătut asupra Transilvaniei schimbări esenţiale aduse de înfrîngerea şi pieirea lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Condiţiile generale politice de subjugare cruntă, cu turcii prezenţi în ţară şi stăpîni pe cetatea Oradea Mare, şi condiţiile particulare individuale ale locuitorilor săraciţi şi măcelăriţi în cursul luptelor cu turcii, şi tătarii veniţi să recucerească Transilvania se suprapun pe povestirea momentelor anterioare pe care le anulează oarecum. Cititorul trebuie să se smulgă necontenit din prezentul povestirii ce nu mai corespunde fazei mai evoluate a împrumuturilor introduse

în text. Este un efort ce seamănă cu acela impus de invenţia cinematografică a aşa-zisului *flash-back*, cu simpla deosebire că aici nu este vorba de o privire înapoi spre trecut, ci de una înainte, într-un fel de anticipaţie de ce va fi. Alături de aceste nepotriviri cronologice, rezultînd din trecerea necontenită dintr-o epocă într-alta, se mai ivesc şi alte distonanţe de stil parcă încă şi mai flagrante. Povestirea iniţială a lui Hiltebrand avea un fond de vioiciune, de bucurie de a-şi aminti şi chiar de veselie uneori cam malițioasă, cu unele trăsături caricaturale, cu jocuri de lumini şi de umbre, aproape fantasmagorice în descrierea rătăcirilor sale din noaptea anului nou în bezna de pe uliţele Iaşilor pe care irupeau deodată, gălăgioşi, la pîlpîirea rapidă a torţelor, cheflii întîrziaţi sau colindători ce se pierdeau şi ei apoi în întuneric. Toate aceste impresii contrastante se diluează şi se pierd în proza corectă, egală şi puţin cam pedantă a autorilor solemni, decupaţi în felii şi introduşi în text cu o grijă atît de scrupuloasă.

Şi, în sfîrşit, mai este şi genul „Adnotărilor" lui Bandini cu referire la împrejurările din Moldova. Fără a căuta modele străine spre a le aplica realităţilor concrete întîlnite de el în Moldova, mărginindu-se doar să povestească şi să descrie cele văzute de el, cu simplitatea cea mai directă şi mai cuceritoare, el oferă sub formă de completare şi lămurire la darea de seamă a *Vizitaţiei* sale, o serie de capitole despre Moldova însăşi ca aşezare, origine, fire a poporului, organizare politică, stăruind mai mult asupra domnului şi a exercitării domniei prin administrarea justiţiei şi prin inspecţiile anuale prin ţară. Urmează, bineînţeles, capitolele despre organizarea bisericească a Moldovei ortodoxe, cu o analiză mai mult negativă a fondului de formalism religios al poporului, pătruns de străvechi eresuri populare, ce ameninţă să molipsească şi pe catolicii din mijlocul său. Sînt subliniate, cu reprobare, împrumuturile unor obiceiuri străvechi, la înmormîntări de pildă. Cu acest prilej sînt consemnate practicile întîlnite la ortodocşi alături de alte particularităţi privind felul de a ţine sărbătorile, felul de a se jura, locul de seamă ocupat de descîntece şi de exorcisme ... etc. Capitolul consacrat catolicilor din Moldova pare sărac prin comparaţie. O prezentare a modului cum a fost sărbătorită Boboteaza la Iaşi, în anul 1647, constituie un fel de verigă de legătură cu pasajele din *Vizitaţie*, în care sînt introduse, pe larg, experienţele şi intervenţiile sale personale, la Iaşi, de pildă cu prilejul conflictului dintre conventuali şi poporeni, sau la Bacău cu referire la propriul său conflict cu parohul catolic local. Peste toate aceste „adnotări" se înalţă dominatoare figura domnului Vasile Lupu, pe care Bandini îl admiră sincer, chiar cînd înseamnă cifra de 20 000 de osîndiţi la moarte din cursul judecăţilor lui, de la începutul domniei, pînă la data redactării acelui capitol ce poate fi situată în cursul anului 1647 şi la începutul celui următor.

Cît priveşte istoria ca acţiune sau ca eveniment, ea poate fi întîlnită sub formă de reminiscenţă în memoriile mult mai tîrzii ale lui Kemény, în

care apar în relief figurile domnilor Vasile Lupu şi Matei Basarab alături de cea a principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy, privită cu ochi critici şi neiertători.

În sfîrşit, istoria este prinsă asupra momentului în rapoartele şi informaţiile trimise din ţară în cursul expediţiei pentru reprimarea mişcării seimenilor condusă de principele Transilvaniei, mai mult ca o acţiune personală a sa în interesele sale decît ca un ajutor dat domnilor la cererea lor şi menţinîndu-se în limitele dorite de aceştia.

Cît despre un sistem de grupare propriu mărturiilor din volumul de faţă, observăm că acum încep să apară cele două şiruri de rapoarte şi informaţii ce îşi vor continua de-a lungul secolului al XVII-lea şi a cursului celui următor progresiunea lor, rectilinie şi ordonată pentru unul, mai haotică şi mai diversă pentru celălalt. Este vorba de şirul rapoartelor solilor poloni în trecere prin ţările noastre spre Constantinopol, precum şi de corespondenţa preoţilor şi misionarilor catolici din Moldova şi Ţara Românească cu forul lor tutelar, fie Congregaţia de Propaganda Fide de curînd înfiinţată, fie prepozitul, general al Societăţii lui Iisus cînd printre aceştia se află şi iezuiţi. Foarte adesea această corespondenţă se îndrepta spre Roma prin intermediul nunţiului apostolic din Polonia. Alteori legătura mai imediată era asigurată de vicarul „patriarhal" (catolic) de la Constantinopol, care aparţinea ordinului franciscanilor conventuali şi era socotit prefect al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova. Trebuie subliniat că termenul de *misionar* nu avea în vremea aceea accepţia generală ce i s-a dat, de pildă, de A. Veress, care îl socoate pe Bandini în Moldova drept misionar (în titlul broşurii sale: *Scrisorile Misionarului Bandini*... din Moldova). El era atribuit acelor preoţi sau călugări trimişi de Congregaţia de Propaganda Fide, care aveau un fel de calificare ce le dădea dreptul la această denumire. Există o scară ascendentă: misionar simplu, misionar „bacalariu" (prima treaptă obţinută după circa 3 ani de funcţionare în bune condiţii) şi, în sfîrşit, misionar „doctor" sau magistru (calificare la care putea aspira un misionar după un stagiu de 6—7 ani de funcţionare exemplară, în urma unei recomandări motivate a superiorului său: episcopul sau prefectul misiunilor de care depindea direct) în treacăt fie zis, acest titlu de doctor nu avea nici o legătură cu studiile sau cultura candidatului, ci doar cu comportarea sa. Aceşti misionari aveau rostul să suplinească lipsa unor preoţi la bisericile lipsite de un paroh, sau care erau prea depărtate de reşedinţa acestuia pentru a putea fi deservite de el. De aceea, misionarii trebuiau adesea să bată drumurile pentru a se duce să slujească la bisericile mai izolate sau mai greu accesibile. Dar mai existau şi călugări misionari, instalaţi în parohii ca parohi titulari şi permanenţi, ca de pildă la Iaşi. Pe lîngă misionarii legitimi, dacă putem folosi acest termen, mai colindau prin ţară şi anumiţi *„călugări vagabonzi"* pentru a adopta termenul folosit de Bandini, a cărui *Vizitaţie* apostolică avea de

scop printre altele și aflarea și înlăturarea unor asemenea elemente. Acești călugări veneau probabil de capul lor din Polonia, dar printre ei trebuie să-i socotim, desigur, și pe acei misionari dezertori de la datorie, de un pitoresc prea puțin edificator, stigmatizați de Bakšić și de Bandini: de exemplu, fratele Giacinto din Osimo, fostul vicar al episcopului absenteist polon, Adam Goski — sau fratele Sigismund Polonul, pomenit de Bandini, odată în legătură cu denunțul său mîrșav contra „fiilor" bisericii de la Baia, și în cele din urmă cu prilejul morții sale violente și a înmormîntării sale la Iași de care s-a îngrijit însuși Bandini. Fără a socoti aceste exemplare ca reprezentative ale întregii tagme, este totuși necesar a semnala spiritul oarecum anarhic ce se dezvoltă printre misionari, datorită unei totale lipse de organizare și de încadrare disciplinară sau ierarhică. Episcopul polon, a cărui autoritate ar fi trebuit să se extindă asupra catolicilor din întregul teritoriu al Moldovei, strălucea prin absență. Aceasta devenise chiar principala sa caracteristică. Misionarii trimiși în țară veneau, fie aduși într-un grup mai numeros sub conducerea unuia mai vechi cu o experiență de cîțiva ani în țară (vezi în sensul acesta mărturia lui Bonici privind lotul de misionari aduși cu sine de Andrei Bogoslavić), fie în număr de 2—3, sub autoritatea nominală dată unuia dintre ei asupra celorlalți (vezi scrisorile lui Silverio Pilotti, supus, în principiu, lui Giovenale Falco, investit de vicarul de la Constantinopol cu calitatea de comisar). Ei nu aveau altă obligație decît a se supune prefectului misiunii (care era vicarul de la Constantinopol) sau delegaților acestuia, fie viceprefecți, fie comisari, sau vicecomisari etc. În felul acesta era asigurată cel mult o coeziune înăuntrul ordinului (conventual) din care făceau parte, dar nici o normă de coexistență cu clericii altor ordine aflători în țară, de pildă, franciscanii observanți bulgari, mai frecvenți în Țara Românească, dar apărînd și în Moldova, sau părinții Societății lui Iisus care se ivesc mai întîi în treacăt în 1644 și apoi se instalează temeinic în 1645.

Rămînea însă nelămurită problema subordonării misionarilor conventuali autorității episcopale. Pe vremea absenteistului A. Goski, acesta își atrăsese din partea vicarului de la Constantinopol răspunsul drastic că misionarii conventuali erau independenți de autoritatea episcopilor <absenteiști>, din cauza lipsurilor acestora. Dar cînd în locul acestora vine Bandini, desemnat de Congregația de la Roma, cu titlul de Administrator apostolic al bisericii catolice din Moldova, el se izbește de aceeași rezistență a conventualilor ce invocă această neatîrnare a lor împotriva autorității sale cvasiepiscopale. Foarte curînd conflictul dintre ei avea să se învenineze. De vină era birocratismul roman unit cu un fel de teamă măruntă de a supăra pe regele Poloniei prin luarea unor măsuri radicale în privința absenteismului episcopilor poloni. Deși niște glasuri timide îngînau în surdină prin ungherele Propagandei că de fapt acel rege nu ar avea nici un drept de a propune

episcopi într-o țară care nu se afla sub autoritatea sa, s-a preferat calea mai comodă a jumătăților de măsură. Episcopul polon nu va fi scos, ci va continua să beneficieze de acest titlu iluzoriu, iar în locul lui va fi numit un administrator apostolic investit cu toată autoritatea acestuia, minus titlul. Cîtă perturbare a pricinuit această subtilă rezolvare a dificultății se poate vedea din tribulațiile bietului Bandini, silit în cele din urmă să se înțeleagă direct cu episcopul polon, Zamoyski, acceptînd formula acestuia care se deosebea într-un punct de cea romană, și anume în punctul său esențial. Era vorba și de astă dată de prestigiul polon.

Acest prestigiu inspira pretențiile cele mai curioase. În 1634, într-un moment cînd polonii căutau pe toate căile să ajungă la un tratat de pace cu turcii, solul polon a emis-o subit și pe aceea: ca domnul Moldovei să fie ales de regele Poloniei! În ce măsură era vorba aici de prestigiul regelui sau poate de socoteli mai mărunte ale unor mari dregători ai curții sale rămîne de văzut. Întrebarea aceasta este justificată de existența unei obligații scrise din sept. 1634 și subscrise de fostul domn Moise Movilă retras în Polonia, care se leagă să dea în fiecare an o sumă importantă de bani Marelui hatman Koniecpolski, împreună și cu un număr însemnat de vite, tot anual, dacă ar reuși să recapete domnia Moldovei prin strădania acestuia.

Printr-o coincidență ciudată, destul de curînd după aceea, în 1636, acest Koniecpolski, care se arăta neîncetat potrivnic domnului Moldovei din scaun, Vasile Lupu, va manevra pentru a include sub o formă sau alta, printre cererile îndreptate la Constantinopol pentru menținerea păcii dintre Polonia și Turcia și menționarea domnului printre tulburătorii păcii avînd a fi înlăturați. Vasile Lupu era astfel pus pe același plan cu tătarul Cantemir, de care se plîngea și el tot acum la Poartă. Marele sol J. Krasinski, care pornește în 1636 prin Moldova spre Constantinopol, inaugurează în volumul nostru șirul ambasadorilor poloni în trecere pe la noi. Deși ei nu erau însărcinați cu nici o misiune oficială către domnii noștri, această trecere a lor era întotdeauna însoțită de virtualități explozive. Era ca o mașină infernală ce putea exploda pe drum sau la Constantinopol, cu urmări tot atît de periculoase. Dacă domnul se arăta prea prevenitor, era suspectat de Poartă, dacă își păstra rangul era denunțat la aceeași Poartă ca dușman al păcii. Incidente puteau fi create din senin. Solii veneau trufași, plini de resentimente pentru dezastrul din 1620, păstrat viu de osemintele polonilor risipite pe cîmpul de bătaie de-a lungul căruia le șerpuia drumul. Contemplarea lor făcea parte dintr-un ritual. Înfruntarea cu domnul Moldovei făcea parte din altul, avîndu-și originea tot în trecut. Trimiterea unui mare sol, care reprezenta însăși persoana regelui, avea o gravitate încă și mai mare. Alegerea lui se făcea de către dietă, căci de misiunea lui avea să depindă starea de pace sau de război între Republica polonă și împărăția turcească. De aceea instrucțiunile lui Krasinski i-au fost date după discuțiile purtate

în dietă unde se înfruntau partidele adverse ale marelui cancelar Potocki şi marelui hatman Koniecpolski. De lupta dintre aceste facţiuni depindea alegerea marelui sol. Se pare că Vasile Lupu, cunoscînd ostilitatea marelui hatman, a căutat să-l sprijine pe adversarul acestuia. Dar a învins Koniecpolski care a impus drept sol pe omul său: un militar îndemnat să interpreteze instrucţiunile dietei în sensul voit de el.

Dacă se citeşte cu atenţie raportul soliei lui Krasinski, la lumina lămuririlor de mai sus, se poate uşor distinge intenţia nestrămutată a marelui sol de a crea un incident cu domnul Moldovei, care să justifice plîngerea sa la Constantinopol împotriva acestuia. De la început el era ferm hotărît să nu-i înmîneze domnului scrisorile ce îi fuseseră încredinţate. Invocarea precedentului stabilit de marele sol Cristofor Zbaraski în 1623 era doar un pretext pentru a masca, sub prestigiul Poloniei, o acţiune dinainte plănuită. Dealtminteri ecourile de la Constantinopol confirmă această interpretare. La declaraţia sa, arogantă, făcută marelui Vizir că dacă turcii nu-l vor scoate din domnie pe domnul Moldovei o vor face polonii, acesta i-a replicat că el îşi depăşeşte mandatul, cerînd lucruri care nu sînt trecute în instrucţiunile sale, şi a avut grijă să-i amîne tot mereu audienţa la sultan pînă ar învăţa cum să se poarte. Iar ambasadorul englez de la Poartă a crezut că trebuie să-l prevină că o atitudine socotită necuviincioasă faţă de sultan ar putea atrage după sine pierderea nasului şi a urechilor ... Avertisment colegial primit cu oarecare neplăcere.

Rapoartele solilor poloni urmează toate un fel de tipic. Itinerarul lor este acelaşi, reflecţiile asupra popasurilor se repetă întocmai. Atitudinea solului copiază, de obicei, pe acea a solului precedent. Vrînd, nevrînd, el este prizonierul unor pretenţii ce nu pot fi date deoparte, pentru a nu ştirbi prestigiul Poloniei. După o primă clipă de incertitudine, solul păşeşte hotărît pe urmele intransigente ale predecesorului său. Dar cu mici variante. De pildă, în 1640 solul Miaskowski ar fi dispus să-i trimită domnului scrisorile ce-i sînt adresate, dar înfăţişate prin ceilalţi membri ai soliei, el însuşi socotindu-se jignit de faptul că nu a fost întîmpinat personal de domn şi negăsind de cuviinţă să-şi înjosească demnitatea mergînd la palat. Ulterior, peste această neînţelegere iniţială se suprapun fel de fel de bănuieli, şi cînd ajunge la Constantinopol, se grăbeşte să anunţe că a fost în mare primejdie a fi ucis de domn! Cîţiva ani mai tîrziu, cu prilejul trecerii lui Bieganowski, se constată că solii au renunţat la pretenţia de a fi întîmpinaţi de domni la intrarea lor în Iaşi.

Rapoartele soliilor polone sînt marcate de oarecare monotonie. Amănuntele din 1636 şi 1640 se repetă aproape aidoma. Pînă şi sciatica lui Krasinski reapare la Miaskowski. Dar mai există o particularitate a lor destul de fastidioasă, anume obiceiul de a înfăţişa prin trei rapoarte simultane îndeplinirea unei solii; anume raportul solului, acela al secretarului soliei, şi

în cazul lui Miaskowski încă un raport ulterior al său către dietă. Din confruntarea lor se poate vedea că acesta din urmă, plin de grandilocvență, exagerează mult pretinsele jigniri din partea domnului, precum și incidentul cu tătarii pentru găzduirea unor membri ai soliei. Totodată solul se laudă cu patos că a refuzat darurile domnului nelăsîndu-se cumpărat de el!

Un amănunt ce nu este lipsit de interes este faptul că, în 1644, același mare hatman Koniecpolski, atît de pornit contra lui Vasile Lupu, este socotit acum un foarte bun prieten al acestuia, și chiar într-atîta încît iezuitul Paul Beke se gîndește la oportunitatea obținerii recomandării sale pe lîngă domn pentru întemeierea de școli iezuite în Moldova! Cunoscînd metodele lui Vasile Lupu și cheia de aur cu care se pricepea să deschidă toate porțile, minunea aceasta se explică de la sine.

Dacă materialul volumului riscă uneori să fie monoton prin identitatea unor teme și prin repetiția unor motive, aceste condiții inițiale mai ingrate sînt compensate de variațiile neașteptate oferite de reluarea sau interpretarea temei date. Tipicul impersonal propus sub formă de chestionar sau de șablon nu rezistă la aportul variat al atîtor tipuri personale de martori. Elementul individual își pune pecetea, singularizînd mărturia. Aceleași obiective pot fi văzute sub alt unghi. Aceleași probleme pot afla rezolvări diferite. Mărturiile nu pot fi izolate de martori. Aceștia se desprind de cuvîntul scris și capătă relief. Un relief care uneori își aruncă umbra peste realitatea evocată de ei. Împreună cu această realitate ei compun o lume în care ei sînt pentru noi și subiect, și obiect. Și se întîmplă chiar uneori ca aventurile lor singulare să fie mai sugestive și mai lămuritoare decît unele descrieri sîrguincioase lipsite de viață.

Dacă ne oprim la primul misionar ce ne iese în cale, Andrei Bogoslavić, pătrundem într-o lume a iluziei. Ingenioasa deducție a lui G. Călinescu din *Altre Notizie* („Dipl. Ital.“, II) a fost confirmată cu prisosință de textul inedit al *Vizitației* Moldovei de Bakšić dat la lumină de G. Vinulescu (*ibidem*, IV). Andrei Apharia și Andrei Bogoslavić sînt unul și același. Putem deci reconstitui cariera sa. Ca Andrei Apharia apare în Țara Românească și îl servește pe Radu Mihnea ca secretar, fiind trimis de el și la Constantinopol cu tributul, însoțindu-l apoi în Moldova, de unde e trimis de domn la papă cu o misiune personală confidențială. Ca Andrei Bogoslavić reapare în 1623 venind de la Roma în fruntea unui grup de misionari dați în seama sa. Cum și de unde i-a adunat nu se știe. Dar faptul că l-a înrolat pe drum pe negîndite pe Bonici, rămas fără rost în Polonia deschide unele perspective. Înlocuit poate acum de Bonici, care ajunge la rîndul său secretar al domnului, pleacă în Țara Românească, dorind să aibă un trai mai bun în mănăstirea de la Tîrgoviște. Se duce la Rîmnicul Vîlcea, unde se dă drept episcop, și, în sfîrșit, este ridicat de acolo de episcopul catolic bulgar și dus la Chiprovaț, în locul lui fiind pus un observant bulgar trimis

din acest centru. Şi abia acum aflăm că el a dus un fel de viaţă dublă. Taina e dezlegată de Bakšić, care explică astfel intruziunea franciscanilor conventuali în Ţara Românească. Fratele Andrei din Lesina, din insula Pharos, era un observant adăpostit în mănăstirea observanţilor bulgari de la Zelezna unde s-a refugiat fiind osîndit la galere. (Nu ştim pentru ce!) Cînd au murit de ciumă mai mulţi observanţi din Ţara Românească, el a venit aici în timpul domniei lui Radu Mihnea. Dar mergînd la Constantinopol după treburile domnului şi luîndu-se bine pe lîngă vicarul patriarhal (catolic) de acolo, s-a dat drept conventual şi a început o viaţă nouă ca franciscan conventual, bucurîndu-se de ocrotirea acestuia. În cele din urmă, recapturat de observanţi, a ocupat un post onorabil în mijlocul părinţilor de la Chiprovaţ (în 1637) unde îl aflăm atestat alternativ sub ambele sale nume în anii 1648 şi 1649. Dar, lucru ciudat, arhiepiscopul bulgar Bakšić, cînd pomeneşte de el şi de impostura lui din trecut, nu pare să ştie nimic despre ultima fază chiproviciană a acestei cariere bogate şi în urmă chiar edificatoare. Iar Bandini, întotdeauna captat de senzaţional, aduce şi el contribuţia tradiţiei orale păstrate la Bacău, în contradicţie vădită cu datele consemnate de Bakšić... I se spunea *roseus monachus*, pentru că umbla cu cercei de trandafir după ureche, şi cu flori în piept şi pentru că îi plăcea viaţa voluptuoasă. A vîndut o parte din pămîntul bisericii, luînd în schimb un cal bun moldovenesc, ar fi pornit chiar să vîndă toată averea episcopiei de Bacău, dar a ridicat împotrivire un părinte... A încărcat tot ce mai era la reşedinţă şi a plecat în patria sa din Dalmaţia (!)... Trebuie să recunoaştem că scena finală a exodului spectaculos a căpătat un fel de valoare generală folclorică. Şi episcopul Adam Goski a încărcat tot ce era şi a plecat, ba a mai şi păcălit pe bieţii poporeni, încredinţîndu-le lăzi umplute cu bolovani drept odoare ale bisericii, şi curînd după aceea (prin 1652), episcopul Marian Kurski va încărca tot (ce mai rămăsese) (?) şi va pleca, dar va fi oprit la graniţă (versiunea *a*), va pleca, dar va fi tras la răspundere slujbaşul de la graniţa care l-a lăsat să treacă şi care va plăti deci cu capul această pasivitate vinovată (versiunea *b*). În contrast cu aceste avataruri ale părintelui asemuit cu firul de trandafir, venirea în Moldova a fost singura aventură în viaţa cuminte şi fără istorie a conventualului maltez Paolo Bonici, confundat o clipă cu un alt conventual Pietro Paulo Bruni. (Acesta care a fost şi el în ţările noastre, de unde s-a repezit la Constantinopol, pornit pe scandal contra vicarului patriarhal della Fratta, a fost amăgit de ambasadorul francez Césy, şi trimis pe mare în Italia, cu recomandaţii nesincere către Propagandă, desminţite la prima ocazie.) Rectificarea acestei confuzii l-a lipsit pe Bonici de aureola unui asemenea episod. În schimb contribuţia sa la descrierea Moldovei aduce rezultatul unei experienţe personale. Întreaga descriere e înfăţişată sub forma de itinerarii dintr-un loc în altul, itinerarii care corespund la drumuri efectiv făcute. Nu importă faptul că atunci cînd

își dă silința să aducă și unele completări istorice, acestea sînt greșite. El cunoaște perfect prezentul în amănuntele sale (birul, veniturile domnului în cifre precise). Problema catolicismului din Moldova e privită în ansamblul ei. Ca și Bandini, mai tîrziu, el vede soluția în înființarea unui seminar la Suceava care să crească viitoarele echipe de preoți catolici cu rădăcini trainice în țară, punînd capăt improvizațiilor de moment (aducerea unor misionari ce nu cunoșteau nici măcar limba și care nici nu aveau timpul să o învețe, durata șederii lor variind în cazurile cele mai bune între 3 și 6 ani) sau soluțiilor de compromis (cum e menținerea ca parohi a unor preoți însurați, cu condiția să-și îndepărteze soția, sau folosirea în locul preoților a unor diaconi pentru care nu exista obligația celibatului). Dacă în schițarea planului acelui seminar, el s-a gîndit poate și la propria sa persoană, lăsînd chiar să se întrezărească perspectiva reînvierii vechii episcopii a Siretului ca un fel de suport al așezării proiectate, amănuntul acesta nu infirmă justețea vederilor sale. Și Andrei Bogoslavić și Paolo Bonici s-au bucurat de o situație specială, ca secretari (succesivi) ai domnului Radu Mihnea și ca emisari ai săi, trimiși de el în Italia pentru a depune bani la vestita Zecca din Veneția. Dar domnul nu le-a încredințat numai comorile sale, ci și sufletul său. Cel dintîi a adus către papă rugămintea domnului de a fi primit în rîndul catolicilor, iar al doilea l-a asistat la moarte, în taină, bineînțeles, căci conversiunea fusese secretă pentru motive lesne de înțeles.

Fără a merge atît de departe, se observă mai ales la domnii Moldovei o deosebită bunăvoință față de biserica romano-catolică. Petru Șchiopul și Ieremia Movilă, pe vremea lor, lăsaseră chiar să fie concepute anumite speranțe, desigur și într-un scop politic. Atitudinea lui Vasile Lupu este mult mai puțin echivocă, deși la un moment dat unii dintre misionari au putut atribui interesul manifestat de el pentru desbaterea în contradictoriu a anumitor puncte de dogmă, unei dorințe de a opta în cunoștință de cauză între confesiunea ortodoxă și cea catolică. În realitate era vorba cu totul de altceva. Domnul se interesa de pregătirea unui sinod al bisericilor ortodoxe care trebuia să fixeze poziția lor comună față de calvinism și față de catolicism. Dar rolul său de ocrotitor și patron recunoscut al bisericii ortodoxe din răsăritul întreg nu implica, în concepția sa, nici un gînd de intoleranță religioasă față de catolici, ca atare. Dimpotrivă, el manifesta pentru supușii săi catolici o solicitudine deosebită, îngrijindu-se de neajunsurile rezultînd din absenteismul episcopului catolic polon, de care s-a plîns în mai multe rînduri prin scrisori îndreptate la Roma. Este drept că și aici se puteau strecura unele considerații politice. Simpla existență a unui episcop polon al Moldovei constituia un fel de știrbire a independenței domnului față de statul vecin cu vechi pretenții de suzeranitate. Este probabil că un episcop polon rezident în țară ar fi complicat încă și mai mult această situație. De aceea domnul, protestînd contra anomaliei unui asemenea episcop iluzoriu, nu era

dispus să se mulţumească cu jumătăţi de măsură, adică cu făgăduieli de reintegrare a reşedinţei episcopale sau chiar cu suplinirea lipsei prelatului printr-un vicar sau administrator apostolic, trimis chiar de papă, ci voia o soluţie radicală. Adică numirea direct de la Roma a unui episcop care să nu fie polon şi care să-şi ocupe efectiv locul. Cît priveşte pe misionari, domnul îi urmărea cu oarecare neîncredere, purtările unora din ei justificînd nu o dată părerea exprimată de ei şi faţă de Bandini. Însă începînd din cursul anului 1642, pe lîngă domn se afla un ocrotitor discret al conventualilor italieni, de care pomenesc şi Bandini, şi Paul Beke din Moldova, precum şi vicarul patriarhal de la Constantinopol. Acesta era fiul marelui dragoman al bailului Veneţiei de la Constantinopol, tînărul Ambrosio Grillo pe care şi-l alesese domnul drept ginere oferindu-i încă din septembrie 1641 pe a doua sa fiică, foarte tînără, Ruxandra. În august 1642, el trimitea cu mare zor după el să vină să stea în Moldova. Pînă să se dumirească marele Dragoman, intrat la oarecare grijă, sporită de sfaturile prudente ale bailului, dar ispitit totuşi să servească planurile adînci ale Domnului Moldovei contra lui Matei Basarab în labirintul intrigilor de la Constantinopol, Ambrosio era şi instalat la Iaşi şi declarat ca viitor ginere, fără însă a se fi făcut o logodnă oficială. Lucru datorat poate şi faptului că logodna era un act religios şi că trebuia deci obţinută în prealabil încuviinţarea bisericii care nu prea încuraja căsătoriile mixte. Dar este iarăşi adevărat că atunci cînd domnul s-a hotărît să-şi dea fiica mai mare, Maria, după Ianusz Radziwill care era protestant, căsătoria s-a făcut în ciuda unor murmure, cu mare pompă la Iaşi (în febr. 1645), fiind oficiată de mitropolitul Kievului, Petru Movilă, venit anume pentru aceasta. Oricum, Ambrosio se bucura de mare favoare la domn, şi iezuitul Paul Beke raporta în 1644 zvonul că domnul ar fi răspuns duhovnicului său care îl făcea atent la nepotrivirea unei căsătorii între domniţa ortodoxă şi un catolic ascultînd de papă: „De ce vi se pare credinţa acelora rea? Mie îmi place foarte mult!“ De la Ambrosio a avut Bandini un ajutor real în vremea aceasta. Poate că tot de la el proveneau şi scrisorile trimise de arhiepiscop pe o cale sigură la Roma, cu recomandarea să-i fie neapărat înapoiate probabil spre a fi restituite de el.

Dealtminteri însuşi Ambrosio se arăta foarte vigilent, atrăgînd atenţia vicarului patriarhal asupra purtării viceprefectului misiunii de la Iaşi, Gavarini, trimis de scurtă vreme de la Constantinopol spre a se califica astfel pentru „doctorat“ şi care chefuia cu calvini notorii spre marele scandal atît al catolicilor, cît şi al ortodocşilor. Fără zăbavă, în ciuda protecţiei de care se bucura tînărul viceprefect, a fost demis în august 1644 şi rechemat din Moldova. În relatarea *Vizitaţiei* sale redactate în 1647, Bandini îi aduce şi alte acuzaţii mai grave.

Deşi Ambrosio Grillo nu apare în mărturiile din volumul de faţă decît în legătură cu misionarii sau ca o dovadă a sentimentelor favorabile ale

domnului față de catolici, nu este de prisos totuși a indica și soarta sa ulterioară și a căuta, totodată, explicația arestării sale senzaționale din porunca domnului în mai 1648, precum și rezolvarea altor două enigme: a) motivul Marelui dragoman venețian, „cuscrul“ domnului de a împiedica reîntoarcerea în Moldova a domniței Ruxandra, ținută ca ostatic de către turci de prin august 1645, și cerută stăruitor de domn care oferea să plătească marelui vizir sumele cele mai fantastice și b) motivul pe care l-ar fi avut domnul să determine uciderea lui Antonio în mai 1649 în cele 7 Turnuri unde fusese întemnițat la declararea războiului turco-venețian. O singură explicație poate rezolva deodată toate aceste trei întrebări, și anume: aflarea de către Ambrosio a planului „socrului“ său de a mărita pe domnița Ruxandra cu Sigismund, fiul al doilea al principelui Gheorghe Rákóczy I, de cum va putea fi readusă de la Constantinopol, și comunicarea acestei vești părintelui său printr-o scrisoare interceptată de domn. Ambrosio e deci arestat împreună cu mai mulți secretari ai domnului, vinovați de a fi lăsat să răsufle secretul corespondenței domnului, iar tatăl său, Antonio caută să împiedice pe toate căile slobozirea domniței, care în adevăr nu a fost obținută decît la mijlocul lunii august 1649, trei luni după uciderea lui Antonio (la 5 mai 1649). (Vezi în volumul de față nota noastră la relația lui Bargrave, p. 643 n. 69. Vezi și *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 513—571.)

De fapt logodna propusă în 1641 trebuia să pecetluiască o alianță de interese comune determinate de situația din acel moment. Antonio Grillo primise unele propuneri și din partea lui Matei Basarab în 1638, de aceea cîștigarea lui de către Vasile Lupu era un pas important în strategia tocmelilor de la Constantinopol. Două luni după aducerea zorită a lui Ambrosio la curtea din Iași se șoptea la București că ar fi vorba ca turcii să dea domnia Țării Românești „ginerului“ venețian al lui Vasile Lupu. Dealtminteri venețienii de pe Bosfor bănuiau rolul lui Antonio în punerea la cale a unei retrageri „voluntare“ a lui Matei Basarab, și Antonio însuși era înspăimîntat de labirintul de primejdii în care se băgase, dîndu-și seama prea tîrziu că fiul său avea să răspundă de sinceritatea și docilitatea sa.

Veneția mai este prezentă în volumul nostru cu o contribuție anonimă despre Țara Românească atribuită venețianului Locadello, care apare și el în zare, dar nu ca aventurier sau ca os domnesc, ci ca negustor stînd la Tîrgoviște și întreținînd desigur legături cu Constantinopolul și Veneția. În 1638, cînd Matei Basarab apelase la serviciile lui Antonio Grillo pentru a fi informat de cele ce se petreceau la Poartă, e probabil că sugestia venise de la Locadello, pe care l-a indicat apoi și Grillo ca potrivit pentru această sarcină. Acum, în Țara Românească, el este legat de un mic grup de oameni veniți de la Constantinopol: conventualul Antonio de Via, recomandat domnului de către ambasadorul francez la Poartă și dăruit, în consecință, cu slujba de paharnic, un oarecare laic, spițerul Gheorghe și misionarul Gio-

venale Falco. Acesta, de cum a sosit, a adoptat portul țării, lepădînd rasa, a învățat românește predicînd chiar în această limbă, s-a împrietenit cu un egumen grec foarte bine văzut de domn și a ajuns să se bucure de aprecierea favorabilă a acestuia din urmă. Împotriva acestui mic grup se pornește o campanie furibundă de acuzări din partea conventualului Silverio Pilotti, venit din Constantinopol odată cu Giovenale, dar supus autorității acestuia și silit, — după cum pretindea el — să facă pe bucătarul, în vreme ce superiorul său circula ca boierii în careta împodobită cu covoare sau călare cu pistoale și cuțite la brîu. Acesta, dealtminteri, ar fi încercat să-l omoare în vremea fugii la munte a populației mînate de spaima tătarilor. Supărat de dojenile lui Silverio, el l-ar fi și excomunicat într-o scenă de o mare absurditate ce nu se potrivește cu celelalte informații despre Giovenale, pentru care Bakšić nu are decît cuvinte de laudă. [În 1640 l-a găsit la Cîmpulung desfășurînd o activitate exemplară, predicînd pe românește etc. etc. În 1648, cînd se reîntoarce la Cîmpulung, îl pomenește cu emoție pe fostul misionar mort de cîțiva ani. O legendă neprecisă, probabil orală, îi atribuia lui Falco, împreună cu încă doi misionari, convertirea în masă, de la luteranism la catolicism, a întregii populații (!) din Cîmpulung. Este vorba, evident, doar de locuitorii sași sau germani, și nu de populația ortodoxă. Cît privește metoda folosită, pare să reiasă printre rînduri că ar fi fost destul de energică! În realitate, cifrele păstrate pentru catolicii din Cîmpulung sînt destul de modeste.] Din acuzațiile confuze trimise de Silverio Propagandei, simultan pe diferite căi, și care par să indice o minte subnormală, se poate vedea că motivul principal și inițial al dușmăniei sale este legat de mica bisericuță catolică ridicată de Locadello la București (unde dealtminteri nu erau credincioși catolici decît atunci cînd ședea curtea aici). Mulțumită pornirii pătimașe a lui Silverio, ni s-au păstrat unele amănunte interesante (dar cît de adevărate?) despre această ctitorie a lui Locadello, venită să înlocuiască, în mod brutal, construcția de lemn datorată cu cîțiva ani în urmă conventualului Angelo Petricca din Sonino. Locadello ar fi început prin a da foc vechii bisericuțe de lemn pentru a ridica în locul ei zidirea sa de cărămidă. Dar Locadello voia să-i asigure un regim special, dăruind-o Veneției, care avea să se îngrijească de ea și să-i trimită patru preoți etc. Signoria însă nu s-a grăbit să răspundă că acceptă această ofrandă și, la rîndul său, Locadello nu se grăbea să purceadă la sfințirea locașului, care nici nu era încă gata de tot. Cu toate acestea Silverio venea de la Tîrgoviște să slujească în ea. Dar probabil că el încurca pe Locadello și pe cei din micul său grup (A. de Via, spițerul Gheorghe și un țigan) care trăgeau la chiliile din jurul bisericii cînd veneau la București, sau cumva faptul că locașul nu fusese sfințit, a determinat oprirea de către Giovenale a excursiilor duhovnicești ale lui Silverio, refuzîndu-i potirul de care avea nevoie la București. Fapt este că acuzările vehemente contra lui Giovenale care ni s-au păstrat

au fost precedate de altele, trimise nunţiului din Polonia şi avînd de obiect denunţarea purtării scandaloase a lui Locadello şi a celorlalţi care pîngăreau acea biserică din Bucureşti. Este probabil că aceleaşi motive care îl făceau pe Locadello să întîrzie sfinţirea bisericii îl făceau să împiedice slujirea în ea. Oare formula dăruirii ei Veneţiei nu ascundea cumva intenţia de a şi-o păstra în realitate pe seama sa?

Atunci cînd noul episcop bulgar de Gallipoli, Bakšić vine anume la Bucureşti, chemat de credincioşii de acolo, ca să sfinţească acea bisericuţă, el este oarecum sabotat de Locadello la care lăsase veşmintele sale episcopale.

Observăm că episcopul bulgar a fost chemat de credincioşii (anonimi) din Bucureşti. Este poate o formulă pentru a-şi face drum în Ţara Românească pe care observanţii bulgari o socoteau ca fiind oarecum monopolul lor uzurpat de conventualii italieni. (Pentru catolicii bulgari, asigurarea unei baze dincolo de Dunăre, la adăpostul vexaţiilor turceşti, era vitală.) Foarte curînd, el obţine de la Propagandă calitatea de vizitator apostolic pentru Ţara Românească şi apoi şi Moldova. În Ţara Românească el vine la intervale destul de scurte. Rapoartele *Vizitaţiilor* sale din 1640 şi 1648 sînt o adevărată mină de informaţii despre ţară şi despre împrejurările ei, cu descrierea foarte amănunţită a bisericilor catolice de la Tîrgovişte şi Cîmpulung. Secundat şi poate chiar îmboldit de coadjutorul său, Francisc Soimirović, care urmărea cu înverşunare instalarea observanţilor în mănăstirea de la Tîrgovişte — măcar şi numai în jumătate mănăstire (la început) şi care stăruia la Roma pentru obţinerea unei breve în sensul împărţirii acelei mănăstiri —, el a aşteptat sosirea acestui document pe care l-a înfăţişat domnului în noiembrie 1648, bizuindu-se şi pe afecţiunea senilă a acestuia pentru Soimirović, care venea foarte des la Tîrgovişte în urmărirea ţelului său. Dar domnul, care scrisese personal regelui Poloniei în 1647, rugîndu-l să sprijine candidatura protejatului său, pe care voia cu tot dinadinsul să-l vadă episcop, nu s-a lăsat înduplecat de consideraţii personale şi a refuzat categoric să încuviinţeze o asemenea împărţire. Cîţiva ani mai tîrziu, el va scrie direct papei repetînd, în esenţă, cele spuse acum. Papa să înlocuiască pe misionarii existenţi cu alţii pe care îi va socoti mai buni, şi aceştia să vină în mănăstirea rămasă întreagă. La sfîrşitul scrisorii se vădeşte şi scopul ei principal: recomandarea lui Soimirović pentru un scaun episcopal.

Rapoartele lui Bakšić despre Ţara Românească şi despre Moldova sînt de un interes nepreţuit atît pentru descrierea locurilor şi împrejurărilor, cît pentru justeţea judecăţilor sale despre oameni şi caractere. Omul însuşi este de o mare nobleţe sufletească. Atitudinea sa demnă, firea sa cumpănită îl fac superior lui Bandini, mai dezarmat, mai influenţabil, mai puţin consecvent în sentimente şi în resentimente. La amîndoi găsim însă şi unele trăsături comune: o bucurie aproape naivă de a se înfăţişa în măreţia veşmintelor arhiepiscopale rostind binecuvîntarea pontificală, o încredere deşa-

vîrşită în auxiliarii lor respectivi, coadjutorul Soimirović de o parte, secretarul Parčević de cealaltă, în sfîrşit, o atitudine oarecum asemănătoare faţă de domnii din Ţara Românească şi Moldova, cu observaţia că cea a lui Bakšić este mai critică faţă de Matei Basarab decît a lui Bandini faţă de Vasile Lupu. El nu admitea ca supuşii să nu-i poată vorbi decît stînd în genunchi, ca şi cum ar fi papa! La amîndoi se observă o mare atenţie pentru minuţii formale. Bakšić suspectează toate altarele şi toate bisericile catolice de a nu fi fost sfinţite, sau nu în mod valabil, şi purcede la sfinţirea lor. Bandini are o adevărată descărcare de nervi contra parohului de Bacău, văzînd felul inocent cum acesta păstrează eucharistia într-o cutiuţă de tinichea. Dar trebuie adăugat că fusese aţîţat de misionarul Spera, care îl informase despre aceasta.

Bandini a cunoscut şi folosit darea de seamă a lui Bakšić despre Moldova. Totuşi în vreme ce Bakšić fixează în 1641 numărul caselor din Iaşi la 9 000, Bandini în 1647 îl urcă la 15 000. Textele celor doi arhiepiscopi se echilibrează şi se completează în mod remarcabil. De aceea poate au fost prelucrate la sediul Propagandei şi redate sub forma unui text unic italian, compus din rezumate sau fragmente din *Vizitaţia* Ţării Româneşti (Bakšić) şi dintr-o traducere prescurtată pe alocuri a *Adnotărilor despre împrejurările din Moldova* (Bandini). Textul acesta a fost publicat în „Bul. Soc. Geogr." 1898, sem. II (*Călători, ambasadori, misionari* . . .) de N. Iorga, care l-a atribuit lui Cerri. El constituie o dovadă mai mult a preţuirii acestor dări de seamă de către Eminenţele de la Roma. Din scrierile lui Bandini au fost redate în volumul de faţă fragmente din diferitele sale mărturii şi mărturisiri: a) un prim lot de *Scrisori* în care sînt redate impresiile sale imediate din Moldova şi tribulaţiile sale pînă la acordul său cu episcopul polon Zamoyski, b) o serie de selecţiuni din părţile constituind aşa-zisul *Codex*, adică *Enarratio*, povestirea drumului său peste Dunăre, spre Moldova şi a primelor sale contacte cu domnul, cu secretarul Kotnarski, cu viceprefectul Gasparo din Noto, în sfîrşit, cu mediul înconjurător, ilustrat prin descrierea amară a sediului conventualilor de la Iaşi, şi de cea tot atît de revoltată a reşedinţei episcopale de la Bacău, c) începutul *Vizitaţiei*, pornirea la drum cu accidentele sale, apoi cîteva fragmente despre oraşele Baia şi Iaşi, şi despre Cetatea Neamţ, d) *Adnotările* citate mai sus, din care au fost cuprinse cele mai semnificative atît prin subiectul lor, cît prin oglindirea personalităţii autorului. Textele au fost însoţite de note subliniind modificările nemărturisite suferite de ele. A fost, de asemenea, urmărită intervenţia frecventă a lui Parčević, fie sub formă de influenţă, fie sub cea de substituire.

Rolul lui Bandini în rezolvarea conflictului dintre misionarii conventuali şi poporenii catolici, unguri de la Iaşi, precum şi dintre aceiaşi conventuali şi iezuiţii care îi înlătură de la acea parohie va putea fi urmărit

în biografiile şi eventual textele lui Gasparo din Noto, Francesco Maria Spera, Antonio din Brisello (zis „Laimer“) din volumul de faţă, alături de pasajele din *Scrisori* sau din *Codex* în genere, la care trimitem fără a le mai reproduce pe toate. Despre contradicţiile dintre *Scrisori* şi *Codex* este vorba în biografie şi notele la textul lui Bandini cuprins în volum.

Am lăsat la urmă trecerea în revistă a unor martori fie izolaţi, fie prezenţi în formă fragmentară, în lipsa unui material complet. Este vorba mai întîi de pelerinii ruşi care se îndreaptă spre Ierusalim şi ale căror însemnări sînt destul de rapide, din care cauză editorii lui Gagara, de pildă, variază în datarea călătoriei sale. Între datele de ianuarie 1643 şi ianuarie 1638 oferite de cele două ediţii pentru trecerea sa pe la Iaşi am preferat-o pe cea din urmă, întrucît din text rezultă că, la venirea sa, mănăstirea Trei Ierarhi nu era terminată.

Nu există asemenea nedumeriri în privinţa lui Suhanov sau a lui Iona Travelski, care l-a însoţit pe acesta. Călătoria lui Suhanov, pe lîngă motivarea sa religioasă, avea un substrat politic evident, decurgînd în partea din iniţiativa patriarhului de Ierusalim, Paisie, de a pune la cale o ligă creştină răsăriteană, în care Moscova ar lua locul rezervat de ligile catolice din trecut Poloniei. Aceasta ar fi asociată şi ea ligii, alături de cazacii lui Hmelniţki cu care era chiar atunci pe cale să încheie pace... Dar această pace tocmai trezea unele îngrijorări. Suhanov trebuia să prindă ecourile despre situaţia şi spiritul polonilor la trecerea sa prin Kiev, şi să fie atent şi la ce se petrece la curtea lui Vasile Lupu. Trebuia să-l consulte pe patriarh, dar să-l şi observe, şi în sfîrşit să fie cu ochii în patru în privinţa cazacilor lui Hmelniţki. Pe deasupra se mai ivise şi un fals pretendent moscovit ce-şi zicea Şuiski şi care avea calitatea rară de a fi în mai multe locuri deodată, abătîndu-se şi prin Moldova. Fie pe urmele acestuia, ajuns în sfîrşit la Cehrin, cu gînduri duşmănoase pentru ţarul moscovit, fie mai degrabă pentru negocieri mai importante între Moscova şi hatmanul cazacilor, pe cale de a-şi forma un stat, dar nehotărît încă dacă va fi aliatul sau duşmanul ţarului, Suhanov bate drumurile între Moscova, Cehrin şi Iaşi, înainte de a porni, în sfîrşit, spre Constantinopol şi Ierusalim. Dar de astă dată Vasile Lupu devenit bănuitor refuză să-i dea carte de liberă trecere. Însă Suhanov reuşeşte să mituiască pe un diac al cancelariei domneşti ca să-i facă rost de acest act, cu care — ferindu-se totuşi de slujbaşii domnului — reuşeşte să treacă Dunărea. Nu s-a păstrat povestirea trecerii sale la întoarcere.

Un sol adevărat este boierul rus Ordin Nasciokin, care vine în 1642 la Vasile Lupu pentru a obţine de la acesta o intervenţie la Poartă în vederea primirii unei solii moscovite. Lucrul nu era uşor. Trebuia să ştii pe cine să mituieşti şi cînd. Vasile Lupu care cunoştea perfect toate sinuozităţile acestor ocolişuri, i-a dat sfaturile cele mai înţelepte care i-au asigurat reuşita misiunii. Scrisorile trimise de Nasciokin din Moldova sînt pline

de miez. Păcat că nu avem deocamdată la îndemînă decît unele excerpte, care şi în forma lor fragmentară sînt de un mare interes. Bun cunoscător de oameni, Nasciokin a ştiut să-l cîştige pe domn printr-o purtare de o mare sinceritate (cel puţin aparentă) şi prin adoptarea întru totul a felului de a fi al boierilor moldoveni de la curte.

Călătoriile ce urmează: a emisarului suedez Iohann Mayer în 1651, pe drumul său de întoarcere de la Bagceserai spre Suedia, trecînd prin Moldova şi Polonia, şi a lui Robert Bargrave care mergea de la Constantinopol spre Anglia, trecînd de asemenea prin Moldova şi Polonia, oferă unele puncte de asemănare. Amîndoi autorii erau indiferenţi la condiţiile reale ale ţării prin care călătoreau, oprindu-se, de preferinţă, la anumite fenomene de suprafaţă pe care nu le mai analizau în profunzime. Devastările tătarilor, însoţite de fuga locuitorilor lăsînd satele pustii, se traduc pentru Mayer în trista realitate de a se afla fără nimic de mîncare, neajuns îndreptat îndată de iscusinţa sa de vînător. Jecmănelile tătarilor „dobrogeni" (din Bugeac) mergînd chipurile spre oastea lui Hmelniţki, îi oferă prilejul de a privi rîzînd la măiestria cu care aceşti adevăraţi artişti înhaţă în fuga calului oaia din turmă şi pornesc mai departe în galop... Cînd aude lucruri importante de la marele serdar cu care se întîlneşte, le înţelege pe dos, frazele pe care le reproduce constituind adevărate ghicitori. Întrevederea sa cu domnul este redată necomplet. Abia mai tîrziu îşi aminteşte un amănunt esenţial. Dar totuşi nu uită să însemne comentarul îndurerat al unui bătrîn moldovean, indignat de faptul că monarhi creştini puternici se închină în faţa turcilor.

Călătoria lui Bargrave nu are nici o contingenţă cu evenimentele. El trece ca un adevărat turist. Găseşte că la Galaţi este belşug şi totul e foarte ieftin (tradus în monedă engleză!), natura este încîntătoare, drumurile ar putea uneori să fie mai bune, dar nu sînt chiar aşa de rele. Ciuma bîntuie în adevăr, dar te poţi feri de ea consumînd mied tare. Singura realitate mai supărătoare este domnul Modyford, patronul gălăgios şi agresiv al lui Bargrave. La Iaşi englezii vin cu scrisori de recomandare, sînt primiţi în audienţă, scutiţi de vamă... Îl vizitează şi pe iezuitul care se ocupă de educaţia fiului mai mare al domnului... Un singur lucru i-a atras atenţia lui Bargrave în cursul călătoriei: metoda de a face potasă, pe care o practică nişte englezi în pădurile seculare din Moldova. Mai tîrziu şi-a completat însemnările din memorie, bineînţeles cu greşeli vădite. Dar l-a interesat povestirea nunţii domniţei Ruxandra, care avusese loc scurtă vreme înainte de trecerea sa.

Descrierea acestei nunţi făcută de un martor ocular ce reflectă sentimentul de indignare şi revoltă al familiei Radziwill a fost păstrată în două redări: cea germană, publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente* şi cea polonă publicată de I. Bogdan în *Hurmuzaki Supliment*... după care s-au putut aduce unele îndreptări versiunii germane. În paralel cu această de-

scriere, volumul cuprinde și povestirea nunții domniței Maria cu Ianusz Radziwill, înfățișată o dată în memoriile lui Kemény, care a venit ca sol al principelui Gheorghe Rákóczy la acea nuntă la Iași și apoi în broșura lui Happel (Happelius) după un martor anonim. Această descriere din urmă, nefiind o mărturie directă, a fost cuprinsă în anexă. Amîndouă relatările acestea coincid destul de bine cu descrierea dată de Miron Costin în *Letopisețul* său.

Dar mai avem și un alt fel de călător, care nu seamănă cu ceilalți. Un călător destul de misterios, care este preot sau călugăr, dar nu știm ce hram poartă, care circulă prin lume de capul său, pentru simplul motiv că îl interesează Orientul și vrea să convertească pe păgîni, care se încurcă în itinerarul său și se contrazice pretinzînd că a fost prin locuri ce nu erau pe drumul urmat de el, care dă informații mai mult din auzite decît din experiența proprie, dar care s-a documentat pentru a-și mobila povestirea, ce pare destinată publicării, în sfîrșit, un cleric care adoptă un ton de autor de romane ușoare și romanțează toată partea relativă la călătoria spre Moldova a Ecaterinei Cerkeza, la care ajunge să fie și el asociat, pur și simplu pentru că se afla la Bagceserai, la vremea trecerii solilor moldoveni ce o însoțeau spre Moldova, și astfel li s-a alăturat și el (?). Stilul său este sugestiv. Iată cum e descrisă viitoarea doamnă cînd este dusă înaintea pașei care vrea să o rețină sub cuvînt că ar fi musulmană... „Măcar că din cauza multului plîns se făcuse albă ca varul, totuși turcul la vederea acestui soare <chiar și> umbrit s-a dat învins, spunînd că este un om mort dacă ea nu-l ajută. Avea toate acele însușiri pe care Venus le-a dat unei femei pentru a se numi frumoasă. Avea ochii negri, mîna lungă, fină, dar plinuță, mijlocul subțire, gura micuță cu buze nu prea groase și era albă toată, încît se părea că grațiile își făcuseră sălaș în făptura ei. Nenorocitul de pașă se îndrăgostise așa de tare că nu-și mai găsea locul, pierduse orice odihnă, orice liniște. Voia să se facă stăpînul unei comori așa de bogate ... etc." Acest ton neașteptat împreună cu amănuntele fanteziste din toată această parte a călătoriei aruncă îndoială și asupra primei părți. Ar fi nevoie de o cercetare a întregii călătorii a lui Niccolò Barsi, din care nu a fost editată decît trecerea prin Moldova și drumul acesta de întoarcere cu solii moldoveni, tocmai în 1639, pentru a ne putea da mai bine seama despre spiritul întregului text. O analiză a nepotrivirilor observate se află în notița biografică (v. mai jos pp. 69—72), unde semnalăm și rezerva nuanțată a editorului cu referire la informația — unică în felul ei — privind împărțirile anuale de pămînt distribuit orășenilor de către șoltuzii respectivi. Mai sînt și soli corecți și binevoitori (P. Strassburg, și Cl. B. Ralamb) care descriu sincer primirea lor la curtea domnului și impresia lăsată de țară asupra lor. Relațiile lor se aseamănă între ele, deși le desparte un interval de 25 de ani.

Dar există un anumit stil al solilor unei ţări, care îi deosebeşte de solii altora şi care se manifestă şi în comportare, şi în scris.

Am fi dorit să consacrăm măcar aici cîteva rînduri doctorului Mascellini, care ar putea foarte bine fi cuprins printre călătorii noştri, dacă am avea scrisori de ale sale despre cele văzute de el în Ţara Românească. Dar nu se cunosc decît pasaje foarte scurte dintr-o scrisoare din Italia (1652), în care critică cu asprime pe misionarii conventuali din Ţara Românească. În lupta dintre aceştia şi observanţii bulgari, el este de partea ultimilor. În 1648, cînd vine iar Bakšić la Tîrgovişte în vizitaţie apostolică, el trage la doctorul Mascellini, de care se apropie foarte mult. Poate că şi această prietenie l-a influenţat pe acesta în sensul arătat. Dacă este să dăm crezare unui misionar conventual cam dubios, Contanzo Remoli, Doctorul Mascellini l-ar fi convins pe domn să limiteze numărul conventualilor din mănăstirea de la Tîrgovişte la 3, adică părintele Provincial, un novice, şi un misionar desemnat de Mascellini (!), ceilalţi avînd să plece în Moldova. Despre serviciile reciproce pe care şi le-au făcut doctorul italian şi arhiepiscopul bulgar, cînd acesta din urmă, expus primejdiilor din partea turcilor, a fost îndemnat de el, dar fără succes, să vină să se instaleze în acea mănăstire unde îl poftea chiar domnul, şi despre intervenţia lui Bakšić după răscoala seimenilor de a-i găsi un rost doctorului la Constantinopol, a fost vorba într-o notă la *Vizitaţia* din 1648 (n. 244, şi la p. 197). Printr-un fel de fenomen simetric, doctorul Skogard la Iaşi se arăta un ocrotitor al lui Bandini, pe care îl ajuta cu daruri generoase.

Ajunşi aici ar trebui să arătăm în ce a constat munca la volumul de faţă? Va trebui mai întîi să recunoaştem datoria noastră faţă de editorii unui material bogat din care au fost selectate o bună parte dintre mărturiile cuprinse aici. Vom cita pentru textele misionarilor, dînd acestui cuvînt sensul său cel mai larg, A. Veress. (*Scrisorile misionarului Bandini* . . .) G. Călinescu (*Alcuni missionari* . . . în „Dipl. Ital.", I şi *Altre notizie* . . . *loc. cit.*, II) Gh. Vinulescu (*Relaţia despre Vizitaţia Moldovei* . . . *loc. cit.*, IV). Francisc Pall (*Le controversie* . . . *loc. cit.*, IV), E. Fermendžin (*Acta Bulgariae*), Virginia Vasiliu (*Il principato moldavo e la curia papale* „Dipl. Ital.", II), *Codex Bandinus* ed. V. A. Ureche în „Analele Acad. Române", Pejachevich (*Peter Freiherr von Parchevich*).

Pentru solii poloni, P. P. Panaitescu (*Călători poloni*). Pentru Bargrave şi Hiltebrandt, ediţiile lui Fr. Babinger, pentru P. Mayer cea a lui Ch. I. Constantin în Balcania II—III (1939—1940). Pentru N. Barsi ediţia C. C. Giurescu şi pentru răscoala seimenilor, volumul publicat în 1968 de Lidia Demeny, L. Demeny şi N. Stoicescu.

Pentru pelerinii ruşi G. Bezvicone, *Călători ruşi în Moldova şi Ţara Românească*, iar pentru note despre diverşi „călători" N. Iorga în *Acte şi fragmente*, I şi în *Studii şi documente*, precum şi în „Bul. Soc. de Geo-

grafie", 1898 şi în *Istoria românilor prin călători*, în sfîrşit, Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*.

Materialul ne era oarecum dat. Dificultatea nu consta în strîngerea, ci în organizarea lui. Din elemente fragmentare şi disparate trebuia să rezulte un întreg. Caracterul acesta fragmentar se datora, în parte, întîmplării, care a îngăduit să fie păstrate unele texte şi nu altele, dar şi unei alegeri făcute după criterii proprii de către autorii culegerilor de texte din materialul mai vast al arhivelor cercetate. De exemplu, culegerile lui G. Călinescu încep de la 1623 şi omit, cu bună ştiinţă, ca inutile, texte minore, care ar putea lumina unele puncte şi stabili o legătură necesară cu alţi misionari, care n-au lăsat poate dări de seamă substanţiale, ci simple scrisori sau informaţii indirecte nereţinute de editor.

Din scrisorile lui Bandini publicate de Veress au fost lăsate total deoparte cele în care nu era vorba de chestiuni privind Moldova, ci Banatul, de pildă, sau Bulgaria şi au fost uşurate, ca să zicem astfel, de un balast socotit inutil, acelea în care pe lîngă Moldova se mai vorbea şi de altceva. În felul acesta a fost omis acel post-scriptum din 23 martie 1648, esenţial pentru înţelegerea adevărată a întregii atitudini a lui Bandini faţă de Beke. Sînt menţionate de Veress texte inedite, pe care el avea de gînd să le publice fără a mai ajunge să o facă, de pildă, un raport al lui Gasparo din Noto, povestind scena petrecută în ajunul Bobotezei din 1645, cînd s-a înfăţişat bietul Bandini cu ploconul său în faţa domnului, neştiind ce furtună îl paşte.

Transcrierea textelor publicate nu a fost fără cusur. Uneori a trebuit să procedăm la o adevărată muncă de restituire a lor. Cităm în sensul acesta textul lui Paul Beke („Dipl. Ital.", II) pe care îl însoţisem la început de note semnalînd îndreptările noastre. Cum erau mult prea multe, am renunţat la ele. Relaţia din 1652 a lui Fr. Maria Spera conţine adevărate ghicitori. Am renunţat de aceea la partea privitoare la trecerea lui prin Transilvania. Silinţa noastră s-a îndreptat deci mai întîi spre corectarea şi conexarea materialului atît ca formă, cît şi ca fond, apoi spre interpretarea sa, apelînd şi la alte izvoare. De pildă, pentru solia polonă din 1636 am putut aduce informaţiile solului veneţian de la Constantinopol. Observaţia noastră despre lipsa de informaţie pentru perioada care precede textele publicate este valabilă şi aici. Nu avem nimic pentru anii 1633—1634, deşi au fost trimise solii la Constantinopol, care au trecut pe la noi. De aceea am căutat, în notiţele introductive ale unor asemenea texte, să dăm pe lîngă analiza împrejurărilor în care s-a desfăşurat călătoria respectivă şi unele prelungiri necesare în timp înainte şi după momentul soliei, renunţînd la partea biografică propriu-zisă, fără rost şi fără interes real în condiţiile date. În prezentarea unor texte însoţite de editori (de pildă, Babinger) cu note foarte copioase, am reprodus din ele numai ceea ce ni s-a părut

esențial, formulînd și rezerve atunci cînd era cazul. În general am căutat să suplinim în notițele biografice elementul de legătură dintre diferitele mărturii izolate și să înțelegem spiritul în care au fost făcute. Adesea reconstituirea portretului martorului lumina și mărturia sa. Am urmărit peste tot sinceritatea afirmațiilor făcute și adevărul faptelor expuse, subliniind nepotrivirile cînd se iveau. Ne-am silit să extragem din declarații vădit false sau tendențioase elementul de bază de la care au pornit. Uneori din amănunte secundare puse în legătură cu indicii minore am reușit să dezlegăm unele probleme ce nu erau lipsite de interes. Alături de atenția critică a stat efortul de a înțelege nu numai cu mintea, ci și cu căldura sufletului mesajul lăsat de niște oameni buni sau răi, veridici sau mincinoși, care trebuiau readuși la viață. Pentru noi figurile din volum trăiesc cu tot freamătul și neliniștea lor, cu gesturile și cu fizionomia lor. Am încercat în prezentarea lor să le păstrăm această ambianță vie.

În sfîrșit, volumul nostru mai aduce și ceva nou: o restituire a figurii adevărate a lui Bandini, ce atrage după sine o altfel de restituire, negativă de astă dată, a figurii lui Parčević. Dovezile sînt multe, era doar nevoie să fie adunate împreună și analizate în profunzime. Explorarea cea mai pasionantă a fost cea din scrierile lui Bandini (scrisori sau expuneri), în care alături de stilul oglindind personalitatea sa am putut detecta și un altul, aparținînd evident altcuiva. Este același stil oratoric, vehement, baroc pe care îl aflăm în declarațiile mai tîrzii ale lui Parčević. Iată un exemplu de asemenea stil. Este vorba de scrisoarea din 12 martie 1649, datată din Bacău și purtînd iscălitura lui Bandini („Dipl. Ital.“, II, pp. 374—376), în care denunță purtarea unor misionari conventuali din Banat. „Dacă ar trebui povestite cu de-amănuntul toate relele lor, nedreptatea, scandalurile, crimele, înșelăciunile, răutățile, ademenirile, certurile, dezordinele, zarvele, îngîmfările, minciunile și altele asemenea, ne-am teme că ar bubui cerul și s-ar cutremura pămîntul, ar cădea stelele și s-ar scufunda lumea, s-ar întuneca soarele și ar pieri mișcarea, atît de grozave și de multe sînt faptele lor nevrednice . . .“ etc. În condiții similare, și vrînd să exprime paroxismul indignării, Bandini ar fi zis: „Și cum să nu-ți crape inima din tine de asemenea faptă?“

Corespondența lui Bandini cu Propaganda era oarecum dublă. Se scriau simultan două rapoarte sau scrisori, una către Eminențele Congregației, cealaltă către secretarul ei, Monsinoriul Ingoli. Pe aceasta din urmă o scria întotdeauna Bandini, pe cealaltă o lăsa adesea parțial pe seama lui Parčević. Uneori în scrisoarea scrisă la dictarea lui Bandini, acesta mai adaugă un post-scriptum de mîna lui. Este evident că atunci cînd în scrisorile iscălite de Bandini apăreau frazele ușor de recunoscut ale lui Parčević, lucrul acesta se făcea cu asentimentul lui Bandini, care admira probabil stilul secretarului său. Dar această colaborare dovedește ascendentul progresiv al secretarului

asupra lui Bandini. Ascendent confirmat de pactul încheiat cu Zamoyski în 1645, de schimbarea la față de raporturile cu conventualii, de alianța cu Beke. Toate aceste schimbări simultane de atitudine sînt inconsecvențe, fără îndoială, dar ele sînt datorate dominației exercitate asupra firii sale slabe de către voința neșovăitoare a lui Parčević. În sfîrșit, la o dată nedeterminată decît prin faptul că e mai tîrzie de 2 noiembrie 1647, el se substituie, pur și simplu, lui Bandini, înlocuind scrisoarea autentică a acestuia (scrisă tot de el la dictarea superiorului său și iscălită de acesta) printr-una scrisă de el pe o foaie de hîrtie iscălită în alb de Bandini. De astă dată nu mai poate fi vorba de inconsecvență, căci Bandini nu știa nimic de această falsificare dublă, prin care, pe de o parte, se dispunea de votul lui la alegerea episcopului de Nicopol, retrăgînd lui Stanislavov votul pe care i-l dăduse el, pe de alta, apărea ca acuzatorul lui Beke învinuit de intrigi și uneltiri contra sa și cerea grabnica rechemare a acestuia. Pînă tîrziu după aceea, adică pînă după terminarea redactării și transcrierii dării de seamă a *Vizitației*, precum și a *Adnotărilor*, Bandini nu știa de faptele puse în sarcina lui Beke — cu care era în termenii cei mai cordiali, ba chiar afectuoși, aceste două texte vădind o comuniune de vederi și de sentimente cu propria relație a lui Beke, ce nu poate fi întîmplătoare. Beke însuși ne-ar putea reține atenția, atît pentru unele trăsături caracteristic iezuite (reticențe, abilități, adoptare ca metodă a blîndeții aparente etc.), cît pentru privirea de ansamblu din raportul său. Am crede că părți din *Adnotările* și din *Vizitația* lui Bandini, îl indică pe Beke drept inspirator al lor, în vreme ce pasaje întregi din *Scrisori* și din *Ennarratio* îi aparțin lui Parčević.

Acesta ni se înfățișează ca un fel de figură simetrică aceleia a lui Beke. Și el are o vocație de iezuit, la care însă reticențele și rezervele mintale se transformă în ficțiuni inventate și în gesturi concrete, iar blîndețea aparentă în torente de lavă. Ca iezuiții el caută să se insinueze pe lîngă suveranii sau potentații cu vază. Ca ei urmărește cu patimă rolul de emisar și negociator politic. O singură dată el l-a putut deține cu adevărat, atunci cînd a obținut să fie trimis ca sol al împăratului german la cazacii lui Bogdan Hmelnițki. A fost unica sa misiune autentică.

Reconsiderarea lui critică s-a făcut în mai multe etape. O primă fază a avut drept punct de plecare cercetarea critică a articolului lui Dujčev, *Petăr Parčević și încercările de eliberare a popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcilor*. Ulterior, scriind articolul *Autour de Parčević*, am mers mai departe pe această cale. În sfîrșit, acum am lărgit încă și mai mult cadrul cercetării. Concluzia este clară. (Pentru demonstrație trebuie să trimitem la materialul înfățișat critic în volum). Se poate constata că ficțiunea este pentru Parčević elementul său natural. Suplicele către Propagandă din 1650 și anii imediat următori demonstrează acest lucru cu prisosință. Cuvintele atribuite lui Vasile Lupu în Divan, Mitropolitului Varlaam într-o

întîlnire mai puţin determinată, sînt la acelaşi diapazon cu acelea atribuite măritului „satrap" Matei Basarab, chemîndu-l la el din Moldova şi rugîndu-l să-şi facă pomană să meargă la regele Poloniei, pentru a salva pe bulgari de pieire. Dar premiul de ingeniozitate se cuvine celor trei „scrisori credenţiale" ce se mai află şi azi în Arhiva de Stat a Veneţiei împreună cu memoriul către marele colegiu, în care chiar şi el s-a întrecut pe sine. O confruntare cu scrisorile oratorului venețian de la Viena, Sagredo, către Doge este cît se poate de instructivă, în ciuda faptului că ea apare în formă ciuntită în Hurmuzaki.

În sfîrşit, cum repetiţia are pare-se virtuţi oculte şi suverane, în 1673 Parčević, venerabil şi înduioşător, merge din nou la Veneţia să pledeze cauza creştinilor, gemînd sub turci, înarmat cu o scrisoare a domnului Moldovei, Petriceicu (neiscălită) şi alta a marelui hatman Hăbăşescu (neautentică nici aceasta). El mai pomeneşte şi de una a domnului Ţării Româneşti, dar care nu se materializează pînă la urmă. Fără să vrea, cititorul este cuprins de un fel de admiraţie pentru invenţia creatoare care a ridicat un asemenea monument ca „misiunile" lui Parčević, aşezate la loc de cinste pînă şi în lucrarea atît de serioasă a lui Ion Sîrbu despre Matei Basarab, fără a mai pomeni de *Tratatul de istorie*, vol. III.

Cam ce concluzii s-ar putea trage din materialul volumului de faţă? Dacă nu ne oprim la fenomenele de suprafaţă, a căror descriere evocă stări dintr-un moment dat, prinse într-un fel de echilibru static, şi coborîm mai adînc în domeniul mentalităţilor colective, putem observa procesul lor de evoluţie datorită coexistenţei, cot la cot, a mulţimii anonime de catolici şi de ortodocşi. Se constată, mai întîi, o perfectă toleranţă religioasă la diferitele turme de credincioşi. Cînd intervin gesturi de intoleranţă, ele aparţin de obicei clerului catolic. Şi la un nivel mai adînc, acela al credinţelor ancestrale neclarificate şi nediscutate, se stabileşte un fel de sistem de vase comunicante. Se împrumută tradiţii şi credinţe. În loc de catehism se instalează folclorul. Morţii catolici sînt îngropaţi cu bănuţul de metal pentru trecerea rîului spre rai. Se face şi pentru ei praznic. La pomenirea morţilor lor ard şi catolicii lumînări încolăcite pe care le dezdoaie şi le întind pe pămînt în lungul mormîntului pe care mai pun pîine, vin şi bănuţi. Ei adoptă aceleaşi zile de post ca ortodocşii. Şi urmează şi obiceiul acestora de a nu veni la biserică decît la sărbătorile cele mai mari. Iar ortodocşii sînt gata să vină la procesiunile catolicilor la biserica miraculoasă a sfinţilor Cosma şi Damian şi sînt dispuşi chiar să o repare din starea de ruină, dacă li se va ceda lor. Indiferent de aceasta, ei socotesc că acei sfinţi le aparţin şi lor, tot atît cît catolicilor. Iar aceştia vin în procesiune să ocolească biserica de trei ori pe an: în nopţile vinerii mari, a adormirii Maicii domnului şi a Rusaliilor.

Dar este clar că avem aici o transpunere a obiceiului ortodox de a ocoli biserica în vinerea mare și în ajunul adormirii. Peste aceste împăcări tăcute se așterne larma discuțiilor zadarnice.

O altă constatare este că misionarii italieni se înțelegeau cu poporenii catolici pe românește. Unii au ajuns să și predice în această limbă, ca Giovenale Falco, Francesco Maria Spera, Bernardino Valentini din Perugia, fără a mai pomeni de observanții bulgari, care trebuiau să cunoască în mod firesc limba, avînd dese prilejuri de a veni în țară. Cît despre Bandini, el s-a putut deprinde cu limba românilor la Caransebeș. Pentru Parčević, bulgar cu studii în Italia, greutatea nu a trebuit să fie prea mare. El însuși se laudă în 1650, prin persoane interpuse, că este un bun cunoscător al limbii, precum și al obiceiurilor și normelor țăranilor de pe moșia episcopiei.

Nu ca o simplă formulă, stereotipă, ci ca o recunoaștere reală a unui ajutor constant în faza de pregătire a acestui material la Institutul de istorie „N. Iorga" am dori să arătăm datoria noastră față de cei prezenți și de cei dispăruți dintre noi. Vom pomeni deci pe regretații Ion Totoiu și P. P. Panaitescu, la care am apelat de nenumărate ori, primind întotdeauna același concurs plin de căldură și de interes real. Participarea lor directă la elaborarea unor părți din materialul de față este consemnată în lista autorilor de la sfîrșitul volumului. Se cuvine să mulțumim colegilor noștri pe care îi cităm aici: Marina Vlasiu, prin mîna căreia au trecut multe rapoarte de misonari italieni uneori fastidioase, dar întotdeauna urmărite cu o competență și o atenție nesovăitoare, colegii Ilie Corfus și Ludovic Demeny, care ne-au stat întotdeauna la îndemînă cu știința și cu bunăvoința lor, în sfîrșit colegii din secția de Istorie universală, precum și tovarășele Eugenia Chișcă-Tistu și Alvina Lazea, la care ne-am adresat nu o dată, cînd a fost vorba de texte rusești.

Ilustrarea volumului ne-a fost mult înlesnită datorită sugestiilor și ajutorului unor specialiști, ca: Răzvan Teodorescu de la Institutul de istorie a artei, Maria Muzicescu de la Institutul de studii sud-est-europene și Corina Nicolescu.

Nu putem uita nici înțelegerea de care ne-am bucurat din partea Bibliotecii Institutului de istorie, care ne-a pus la îndemînă lucrările necesare chiar în condiții excepționale.

Tuturor le mulțumim aici, la capătul muncii noastre la acest volum.

MARIA HOLBAN

ANDREI BOGOSLAVIČ

(? — după 1649)

*

Andrei Bogoslavič (sau Boguslavich) cu care începe seria misionarilor catolici din volumul de față, are o situație destul de ambiguă, înfățișîndu-se alternativ ba ca minorit observant, ba ca minorit conventual și din nou ca minorit observant, în ciuda faptului că aceste ordine erau rivale și dușmane. El este aspru criticat de arhiepiscopul de Sofia, observantul Baksič, și de Bandini, observant și el, și acuzat de faptele cele mai grave, dar în anii 1637, 1648 și 1649 el se află la sediul observanților bulgari de la Chiprovaț, într-un post de încredere. Ambiguitatea aceasta este sporită de faptul că el apare sub două nume, ba mai întîi (în 1618 și 1619) ca Andreas Apharia adică din Pharos (= insula Lesina) din Dalmația, de unde era originar, ba (în 1623) ca Andrea Bogoslavič. Chiar după reîntoarcerea sa la Chiprovăț, el folosește alternativ cele două nume, Bogoslavič la 26 mai 1648 și Apharia la 26 august 1649 (vezi Fermendžin *Acta Bulgariae,* pp. 185—186; 194). Enigma dualității de nume a fost dezlegată de George Călinescu, în studiul său *Altri Missionari*... (din „Dipl. Ital.", II, pp. 305—306), deși sub o formă puțin dubitativă, folosind și documentele publicate de V. Vasiliu (în *Il principato moldavo e la Curia papale fra il 1606—1620* (*ibidem,* pp. 58, 61). Ipoteza sa este confirmată pe deplin de pasajul din relația lui Baksič, din 1641, publicată ulterior de Vinulescu în „Dipl. Ital.", IV, în care se spune clar că Andrei Bogoslavič este originar din Lesina... Dacă la izvoarele documentare se adaugă, așadar, declarațiile (poate uneori mai pătimașe) ale arhiepis-

copilor observanţi bulgari, se ajunge la o reconstituire, în parte cel puţin, a unei cariere din cele mai ciudate. Potrivit cu Baksič, dalmatinul Andrei Bogoslavič ar fi fugit din ţara sa unde era condamnat la galere, în Bulgaria, găsind adăpost şi ocrotire în mănăstirea de la Zelezna, în apropierea Chiprovaţului. De aici ar fi fost trimis la cererea lui Radu Mihnea, la Tîrgovişte, unde muriseră de ciumă cei trei fraţi bulgari aflaţi acolo. Aşadar, venirea lui trebuie situată în intervalul 1611—1616 al domniei lui Radu Mihnea în Ţara Românească. La trecerea domnului în Moldova, putem presupune că îl însoţeşte, poate şi ca secretar. Este probabil că încă din timpul şederii în Ţara Românească el a fost trimis în diferite misiuni confidenţiale sau oficioase ale domnului, afară din ţară. După Baksič el ar fi însoţit şi tributul pînă la Constantinopol. Ajungînd aici, unde era sediul vicarului apostolic (care menţinea legătura cu clericii catolici din ţările noastre, aşa dealtminteri cum făcea şi nunţiul papal din Polonia, atent mai ales la ce se petrecea în Moldova), el ar fi obţinut de la acesta titlul de comisar general pentru Ţara Românească şi Moldova, dîndu-se drept minorit conventual. De la Iaşi, Radu Mihnea îl trimite la papa Paul al V-lea cu o scrisoare în care îi aduce la cunoştinţă că în urma morţii episcopului de Bacău Valerian Lubieniecki, a dispus, în acord cu regele Poloniei ca să vină în locul acestuia un alt episcop polon, Adam Goski. Totodată îl asigură pe papă cu mult patos de sinceritatea catolicismului său tainic, şi îl roagă să-l primească în sînul bisericii celei vii. Un elogiu insistent al virtuţilor emisarului său, părintele Andreas Apharia, care se străduie „in partibus infidelium" (!) şi se grăbeşte să meargă să se închine papei şi să-i dea socoteală de gospodărirea sa (*villicationis suae*, în sensul de administraţie sau cîrmuire fiind vorba poate de acel „comisariat" încredinţat lui), pare mai degrabă o atestare pentru o numire într-o funcţie mai înaltă decît o simplă formulă de prezentare a unui mesager. („Dipl. Ital.", II, p. 58). Acesta porneşte înapoi tocmai în martie 1619, cu răspunsul papei adresat acum domnului Ţării Româneşti, de fapt acelaşi Radu Mihnea „Corvin" trecut din nou în Ţara Românească din Moldova, unde turcii numiseră pe Gaspar Graţiani. Papa îl îndemna să se adreseze episcopului de Bacău, în legătură, desigur cu cererea domnului de a fi primit sub umbra ocrotitoare a aripilor Sanctităţii sale. Nu ştim dacă după înmînarea brevei papale, emisarul domnului a mai rămas pe lîngă el, sau s-a dus îndată în Moldova, unde putea spera lucruri mari de la un alt catolic clandestin, originar dintr-o regiune atît de vecină cu cea de unde se trăgea el însuşi. Fapt este că vreo patru ani după încheierea episodului lui Gaspar Graţiani în 1623, minoritul Andrei declară, vorbind de Moldova: *„Aici a fost principe Gaspar Graţiani, şi aici şi-a pierdut el viaţa, şi eu am rămas împreună cu mulţi catolici în robia tătarilor!"* Termenii sînt destul de ambigui: *et io... restai... schiavo delli Tartari.* Cum tot atunci mai declară că *de patru ani* s-a sîrguit să-i readucă pe poporenii de la Huşi de la erezia husită la credinţa catolică, înseamnă că pretinsa robie la tătari e mai mult un fel de a zice decît o realitate. Aceste declaraţii ale sale sînt cuprinse într-un raport păstrat în arhiva Propagandei, avînd doar data anului: 1623, şi care se împarte într-o dare de seamă privind Moldova şi Ţara Românească, continuată de alta privind Bulgaria. Acum pentru prima oară apare numele de Andrei Bogoslavič, şi menţiunea că ar fi minorit *conventual.* O comparaţie a acestui raport cu altele datate tot atît de sumar (vezi, de pildă, relaţia lui Fr. Maria Spera din volumul de faţă) duce la concluzia că este vorba de o dare de

seamă *orală,* făcută de declarant *personal* la Congregaţia de Propagandă. Aşadar, în 1623, Bogoslavič se afla la Roma, negreşit tot în legătură cu interesele domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea, care se va strămuta în Moldova, în luna august a aceluiaşi an. Darea de seamă este anterioară acestei schimbări. Dar ea mai e anterioară şi datei de 15 mai, cînd papa Grigore al XV-lea adresează o brevă domnului Ţării Româneşti, Radu Mihnea „Corvin", recomandîndu-i pe *minoritul conventual* A. Bogoslavič, pe care îl trimite cu 6 însoţitori spre a sluji ca misionari în Ţara Românească, Moldova şi Bulgaria, dîndu-i şi calitatea de prefect al misiunilor din aceste ţări. În aceeaşi zi adresează o brevă similară lui Ştefan Tomşa, domnul Moldovei. Se observă o deosebire însemnată în felul de a înfăţişa Moldova şi Ţara Românească. Cu privire la Moldova (în care s-a sîrguit declarantul patru ani de zile), avem doar o înşirare de centre catolice cu numărul lor de credincioşi. Lucrul se schimbă cînd este vorba de Ţara Românească. Este amintită aderarea tainică a lui Radu Mihnea la Biserica Romană (nelipsind nici o aluzie la propriul său rol în menţinerea contactului dintre domn cu papa Paul al V-lea), este semnalată prezenţa multor nobili catolici la curtea acestuia, în sfîrşit este fluturată perspectiva aducerii ţării la unirea cu Roma. Făcînd un istoric al catolicismului în Ţara Românească, declarantul stăruie asupra vechimii sale, a existenţei unor biserici catolice la Bucureşti, Craiova şi Argeş, cotropite de călugării ortodocşi. Mai ales aceasta din urmă acoperită cu plumb şi aramă este fosta episcopie catolică a episcopului de Argeş. Ca în toate asemenea rapoarte orale, apar unele greşeli evidente. Totuşi lapsusul care aşază Tîrgul frumos *(Targ formos)* în Ţara Românească (este o confuzie, desigur, cu Cîmpulungul) sau pomenirea în Moldova a unei localităţi: *Monte Serrato* par să-i aparţină lui, şi provoacă oarecare mirare. Un lucru vrednic de subliniat este absenţa titlului de prefect al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova, în notiţa liminară precedînd aceste rapoarte ale sale în care este numit doar fratele Andrea Bogoslavič, *minorit conventual,* fără altă calitate, ceea ce îndreptăţeşte datarea lor dinaintea desemnării sale ca prefect la 25 aprilie 1623. Despre activitatea sa ulterioară putem spicui informaţii de la Bonnicio, cu care a călătorit de la Viena la Cracovia şi apoi de aici în Moldova, şi care notează ambiguitatea situaţiei acestuia de Zocolant-conventual, lăudăroşia sa pretinzînd a avea gradul de magistru, în sfîrşit, trecerea sa la Tîrgovişte şi ridicarea sa de acolo „pentru purtările sale rele" de către episcopul (bulgar) care îl duce înapoi la Chiprovaţ, unde prezenţa sa este atestată în 1637, 1648 şi 1649. Alte informaţii extrem de curioase şi preţioase dă Baksič în relaţia sa din 1640, în care e vorba şi de calitatea de episcop catolic de Rîmnic, pe care şi-o arogase acela (vezi textul în volumul de faţă, p. 211) Trebuie însă corectată data numirii sale de prefect, care nu a fost făcută de către papa Paul al V-lea în 1619, ci de Grigore al XV-lea în 1623. În sfîrşit Bandini adaugă şi o notă de pitoresc, redînd amănunte culese de el la Bacău, unde operase în tihnă călugărul abuziv, despre a cărui apartenenţă la observanţii bulgari el nu ştie nimic! Iată fragmentul din *Codex* (pp. 220—221) care îi este închinat. Este vorba, mai întîi, de episcopul polon Adam Goski, care fură odoarele bisericii din Bacău, ducîndu-le cu sine în Polonia, şi apoi de Andrei Bogoslavič: 13. „Întru nimic mai bun ca acesta, a urmat în stăpînirea (dar nu în slujba) episcopiei de Bacău, un oarecare părinte Andreas Boguslavič, dalmatin minorit conventual de al sf. Francisc, care, amestecîndu-se în treburi laice, slujea în mod scandalos de secretar domnului în pricini lumeşti. Acesta, din cauza

firii sale molatice, este numit pînă azi *roseus sive rosaceus monachus,* şi pentru că primăvara îşi atîrna pe piept şi la urechi cercei de trandafir şi se desfăta cu multă voluptate în tovărăşia femeilor, şi era robit de dragoste pentru ele. Acesta (după cum declară toţi) a înstrăinat o mare parte din satul bisericii pe care a vîndut-o pentru un cal bun moldovenesc de rasă, şi care este deţinută cu îndîrjire pînă astăzi de ginerele cumpărătorului şi de soţia văduvă. Ba ar fi înstrăinat prin vînzare chiar tot satul Trebeş, şi încheiase şi tîrgul, dacă un călugăr, în numele bisericii, nu ar fi stricat învoiala făcută ridicînd împotrivire. Acelaşi părinte Andrei era foarte darnic în acordarea de divorţuri pe bani. El unea în căsătorie rude de sînge, fără deosebire de gradul de rudenie. Din aceste <cîştiguri> adunîndu-şi mulţi bani, a luat cu sine cînd s-a strămutat în Dalmaţia tot ce a mai avut mănăstirea băcăoană şi nu a mai lăsat în Moldova nimic alt decît doar scandale". Precum se vede, precizia faptelor se estompează. Andrei Bogoslavič nu a plecat în Dalmaţia, ci la Tîrgovişte şi nu a cărat deci cu sine lucrurile mănăstirii băcăoane. Atitudinea lui Baksič şi a lui Bandini faţă de Andrei Bogoslavič diferă. Cel dintîi nu pomeneşte de păcatele acestuia decît silit, ca să explice *uzurparea* conventualilor aduşi de el după apostasia sa. Era totuşi vorba de un observant, şi episcopul bulgar are grijă să nu întreacă oarecare măsură în condamnarea lui. În schimb, Bandini, crezîndu-l conventual, acceptă toate acuzările îndreptate contra lui. În concluzie, este totuşi ciudat ca după isprăvile amintite (măcar şi numai cele menţionate de Baksič), făptaşul lor să funcţioneze în pace şi onor la Chiprovaţ şi să aibă un rol activ în recomandarea episcopilor catolici bulgari, şi chiar a lui Baksič în 1637! şi a lui Soimirović în 1648! De la el a rămas relaţia publicată în „Dipl. Ital.", II, pp. 327—329. Informaţii despre el se află în Fermendžin, *Acta Bulgariae* ... pp. 22, 24, 46, 102, 185—186, în *Hurmuzaki* VIII, p. 405 şi în studiul lui G. Călinescu — *Altre notizie* ..., pp. 305—306, precum şi în *Bibliografia călătorilor străini* a lui Sadi Ionescu, pp. 125—126.

RELAȚIE DESPRE MOLDOVA[1]

1623

În Moldova, țară a sultanului otoman, se p. 327. află printre alte orașe, unul numit Bacău; aici este o mănăstire a călugărilor noștri, cu o biserică închinată Sf. Francisc; în acea mănăstire locuiește episcopul de Bacău[2], călugăr din ordinul nostru, împreună cu alți călugări; aici sînt o sută și mai bine de case de unguri catolici, dar case sărace.

Alte o sută de case sînt de greci schismatici[3], avînd biserica lor cu preot.

În afara orașului sînt două sate care țin de susnumita noastră mănăstire, astăzi prefăcută în întregime în episcopie, cu un număr de 86 de case, tot de unguri catolici.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Gh. Călinescu, în „Dipl. Ital.", II, 1930, pp. 327—328.

[2] La data aceasta era episcop minoritul conventual polon Adam Goski, care fusese recomandat după moartea lui Valerian Lubienecki (26 martie 1618).

[3] Ortodocși.

În acea provincie mai este o localitate cu numele de Trotuş, aşezată la poalele munţilor Transilvaniei; acolo este o biserică de a noastră şi sînt 70 de case de unguri catolici cu preotul lor. Mai sînt şi alţii, dar puţini, schismatici şi luterani.

În apropierea acestui oraş este un sat de 28 de case de catolici, dar nu au preot, astfel că pentru botez şi spovedanie se duc la bisericile din vecinătate.

În acea provincie, lîngă un rîu repede numit Moldova, mai este un oraş frumos ce se chiamă Roman; aici sînt 72 de case de unguri catolici şi au o biserică închinată sfîntului apostol Petru; au şi preot şi vorbesc mai mult româneşte decît altă limbă. Alte 200 sînt case de schismatici, avînd preoţii şi călugării lor, cu trei biserici; în apropiere sînt patru sate, unele din ele au biserici, care mai sînt în parte devastate de incursiunile necontenite ale tătarilor. În aceste <sate> să fie vreo 60 de case de catolici; ceilalţi sînt toţi schismatici.

În afară de ce am amintit, în această provincie mai este un oraş tot la hotarele Transilvaniei[4], foarte <bine> întărit cu o cetate, şi este numit Suceava. Acolo noi avem două biserici, una închinată Sf. Treimi, care fusese odată a călugărilor dominicani şi alta Maicii Domnului; acolo sînt 68 de case de unguri şi saşi[5] foarte înstăriţi şi au preot; şi o biserică şi cealaltă sînt bine îngrijite. Ceilalţi sînt toţi schismatici, iar cîţiva sînt luterani.

În apropierea acestui oraş sînt două oraşe mari Piatra şi Siretul[6], unde sînt 84 de case de unguri şi saşi şi au şi biserică şi preot; alte 200 sînt case de schismatici şi luterani, cu cîţiva arieni[7] şi ţigani[8].

De asemenea în acea provincie se află o altă localitate renumită ce se cheamă Cotnari; aici sînt 260 de case de unguri, saşi şi români catolici, au preot ungur şi german, cu o biserică foarte frumoasă şi bine întărită, care slujeşte la nevoie pentru apărare şi ca meterez al acelor locuitori împotriva duşmanilor. Au şi un învăţător[9]. Mai sînt alte 120 de case de schismatici, cu bisericile şi cu preoţii lor.

De asemenea, în sus-numita Moldovă se află un oraş mai însemnat decît toate celelalte, numit Iaşi[10], unde locuieşte de obicei domnul acelei ţări, astfel că acolo se află tot felul de lume şi turci şi tătari şi eretici şi în cea mai mare parte schismatici // care, cred, eu că trec de 60 000; aici avem o biserică închinată Sf. Fecioare şi o casă parohială unde stau doi

p. 328

[4] *Ungaria Transalpina* (!)
[5] *Sahsoni.*
[6] *Pietra et Monte Serrato* (!)
[7] Adică unitarieni.
[8] *Zingani.*
[9] *Maestro della scolla.*
[10] *Giasso.*

preoţi şi sînt vreo 84 de case de unguri catolici; la curtea numitului domn se găseşte şi cîte un catolic.

Aici a fost domn Gaspar Graţiani şi aici şi-a pierdut <el> viaţa[11], iar eu am rămas împreună cu alţi catolici rob la tătari (!)

În apropierea acestui oraş, la o depărtare de o zi bună <de drum>, sînt mai multe sate în care locuiesc un număr de catolici; printre altele se află şi unul foarte mare numit Huşi unde sînt peste 80 de case de unguri şi sînt fără preot din cauza lipsei de slujitori ai bisericii, dar preoţii noştri din oraşul mai sus amintit, Iaşi, le administrează sfintele taine, mergînd acolo odată pe an. La Huşi, toţi erau eretici husiţi, dar cu ajutorul Domnului nostru şi cu osteneala mea de 4 ani au fost readuşi acei locuitori la credinţa catolică deşi se întîmplă totuşi că unii doresc mult să ia împărtăşania sub *utraque specie*[12].

În partea dinspre Marea Neagră se află multe oraşe şi sate în care sînt puţini catolici, cum este la Cetatea Albă[13] şi la Babadag[14] unde se află cîţiva negustori ragusani. Toţi ceilalţi şi din toată regiunea aceea sînt <sau> tătari <sau> schismatici, mai duşmănoşi faţă de noi catolicii, decît chiar musulmanii.

Astfel că în această provincie a Moldovei se găsesc 15 biserici parohiale şi 1 010 case de catolici şi 26 630 de suflete, cu o mănăstire a ordinului nostru şi un episcop de Bacău, tot călugăr de al nostru.

Aceasta este <situaţia>, întrucît priveşte ţara Moldovei, care în clipa de faţă este cîrmuită de domnul Ştefan Tomşa[15], schismatic sîrb (!).

---

[11] Gaspar Graţiani, domn al Moldovei (1619—1620). Pentru fuga sa după lupta de la Ţuţora (19 septembrie 1620) vezi şi *Călători,* IV, anexa, precum şi Miron Costin, *op. cit.*

[12] Adică cu pîine şi vin, ca ortodocşii şi ca protestanţii, şi nu sub forma unică a oştiei impusă categoric de Contrareformă.

[13] *Acgerman.*

[14] *Baba.*

[15] *Ştefana Tumpsa.* În a doua sa domnie (septembrie 1621 — august 1623).

RELAȚIE DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ

p. 328

1623

În Țara Românească se află domnul Radu Mihnea Corvin[16], este de rit ortodox și este unit cu biserica romană catolică, dar doar în taină, din cauza mai multor considerente care pot să se ivească în acea țară și pe care le-am arătat și în anii trecuți cînd am venit la Roma, fiind trimis de acest domn la papa Paul al V-lea[17] de fericită pomenire.

La curtea sa sînt mulți nobili catolici și printre alții este cumnatul susnumitului domn[18]. Domnul locuiește mai mult în orașul numit Tîrgoviște,

[16] *Radulio Mihno Corvino*. Numele de Corvin a fost adoptat de Radu Mihnea în corespondența sa cu papa. Este vorba de a patra sa domnie munteană (august 1620—1623).

[17] Paul al V-lea, papă (1605—1621).

[18] Bartolomeo Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, a fost mare stolnic în Țara Românească (1620 septembrie — 1627 noiembrie), apoi sol trimis în Transilvania... În Moldova a fost mare hatman (1629...). El vine în iunie 1630 la Pera împreună cu Alexandru Coconul, domnul mazilit al Moldovei, nepotul său. În octombrie 1632, sora lui Alexandru Coconul, Ecaterina, măritată de curînd cu Moise vodă al Moldovei, îi cedează lui Minetti o sumă de bani depusă la Veneția de Radu Mihnea. Dar domnul se opune și ea trebuie să-și retragă actul de cesiune, sub cuvînt că a fost indusă în eroare. Nenorocitul de Minetti este urmărit și

unde avem o mănăstire şi o biserică închinată Sf. Francisc. Acea mănăstire este ruinată din cauza războaielor neîncetate şi a urei pe care o au schismaticii pentru că în acel oraş sînt catolici. Aici se află un număr de 40 de case de catolici; mai avem o altă biserică, însă fără acoperiş care cîndva a fost catedrală, închinată <fiind> Sf. Margareta.

Ceilalţi locuitori sînt toţi schismatici şi armeni. Aceştia au multe mănăstiri şi biserici în afara şi înlăuntrul oraşului, cei de rit grecesc fiind poate în număr de peste 40 000 de oameni.

În această ţară mai sînt 6 sate pe malul Dunării, unde pot fi vreo 280 de case de catolici unguri şi români şi fiecare îşi are biserica sa dar fără preot, din cauza lipsei de slujitori <ai altarelor>.

În vremurile trecute, — după cum ni s-a relatat de persoane foarte bătrîne, care sînt pe lume de 120 de ani (!) — catolicii noştri aveau multe locaşuri şi biserici, ca în oraşul numit Bucureşti şi la Craiova şi la Argeş; dar din cauza marei uri pe care o nutreau schismaticii şi <lumea> ortodoxă[19] în acele vremuri, mai mult ca acum, împotriva catolicilor, şi din cauza războaielor necontenite, călugării s-au retras în Ungaria şi Polonia. // Astfel, cu trecerea vremii, schismaticii au luat în stăpînire acele biserici şi, golindu-le de toate bunurile pînă şi de clopote, le-au lăsat cu totul în paragină iar catolicii din acea vreme neavînd preot, au urmat schisma greacă, cu deosebire în acel oraş numit Argeş, unde este o foarte frumoasă biserică închinată Sf. Fecioare, toată acoperită pînă în ziua de astăzi cu plăci de aramă şi de plumb şi acolo era episcopia care acuma nu mai există, al cărui episcop se numea episcop de Argeş (*Argensis*) şi care <biserică> este azi în mîinile călugărilor schismatici, şi aici se mai găsesc totuşi 30 de case de catolici, fără preot. Chiar la marginea acestei provincii, spre apus, către Transilvania, se află un oraş mare numit „Tîrgul Frumos"[20], unde avem cam 56 de case de catolici, dar unii sînt molipsiţi de erezia lui Huss; au o biserică, dar pe jumătate arsă de arieni, care locuiesc în patru sate din împrejurimi, oameni veniţi din Transilvania. Ceilalţi, în amintitul tîrg, sînt români schismatici şi îşi au preotul lor, pe cînd ai noştri nu au preot.

p. 329.

Astfel că în această provincie a Ţării Româneşti se găsesc — după cît am văzut şi am uzit eu — 13 biserici ale catolicilor şi 406 de case şi 856 de suflete şi o mănăstire a ordinului nostru. Toţi ceilalţi şi toată ţara sînt greci schismatici şi armeni.

închis de creditorii săi. Moare de inimă rea. Văduva lui se va mai lupta cîţiva ani pînă să poată dobîndi o parte doar din suma cuvenită pentru datoriile făcute de el în sprijinul domniei nepotului său.

[19] *Li scismatici et Cretia'n quelli tempi* (!)

[20] *Targ formos* (?) Confuzie cumva cu oraşul Cîmpulung?

În această țară, măcar că este tributară sultanului turcilor, prin mijlocirea bunului domn mai sus amintit, care o stăpînește, s-ar putea ușor aduce și într-un răstimp destul de scurt — acele populații la unire și la ascultare față de sfînta maică biserică, dar și cu ajutorul și contribuția acesteia, pentru misionarii[21] care vor fi trimiși acolo, căci locurile sînt sărace etc.

Aceasta este situația, în ceea ce privește provincia Țării Românești, pe care o conduce domnul Radu Mihnea amintit mai sus.

---

[21] *Operai*, lucrători ce lucrează în via Domnului = misionari.

PAOLO BONNICIO (BONICI) DIN MALTA

(? — după 1632)

*

Călugărul minorit conventual Paolo Bonnicio din Malta a venit în ţările noastre dintr-o simplă întîmplare. Trimis în 1623 de Congregaţia de Propaganda Fide la Colegiul din Cracovia, s-a îmbolnăvit pe drum şi a zăcut o lună la Viena. Cînd a sosit în Polonia, i s-a spus că părintele de la Propagandă care îi eliberase patenta de plasare în colegiul fusese mutat din post şi înlocuit cu un altul şi că, aşadar, patenta sa nu mai era valabilă, iar pe de altă parte nu mai era nici un loc disponibil în colegiul. Cum el călătorise de la Viena la Cracovia împreună cu Andrea Bogoslavič, care avea şi el o patentă de altă natură de la acelaşi părinte, mutat de la Propagandă, dar căruia i-a sosit la Cracovia confirmarea din partea noului titular — el avînd şi o autorizaţie specială apostolică de a duce cu sine 6 fraţi misionari în Moldova —, s-a hotărît să i se alăture în loc să se înapoieze în Italia. Tonul pe care îl adoptă mai tîrziu, cînd vorbeşte de Bogoslavič, îndreptăţeşte bănuiala că între ei s-a strecurat curînd oarecare vrajbă. Bonnicio nu uită în scrisoarea sa recapitulativă din 1630 să sublinieze faptul că Andrei era observant *(Zocolante)*, dar se pretindea minorit conventual, lăudîndu-se că are şi rang de magistru, că s-a dus după vreun an la Tîrgovişte,

pentru a trăi cu mai mult confort în mănăstirea de acolo, în sfîrşit, că după 3—4 ani, el a fost scos de acolo de un episcop [bulgar] pentru purtările sale rele. Am crede deci că între ei s-a născut o rivalitate aprigă pentru captarea sau reţinerea favoarei domnului, aceluiaşi Radu Mihnea care îl trimisese pe Andrei la Paul al V-lea în 1618. Bonnicio mai învăţat, mai serios, mai conştiincios, îl înlocuieşte pe Andrei Bogoslavič în sarcina de secretar confidenţial al domnului, căruia ajunge să-i fie şi duhovnic. Aşadar, după vreun an, Andrei se retrage la Tîrgovişte. Cînd după alţi 3—4 ani (deci 1627—1628) Bonnicio află de cele întîmplate acestuia, el se grăbeşte la Tîrgovişte ca să-i ia succesiunea. Dar aici fusese instalat de către episcopul bulgar un frate observant. Şi Bonnicio, neavînd la mînă nici un act scris (= patente obedenţiale), întrucît el nu fusese trimis de Propagandă în ţările noastre, ci în Polonia, nu a putut să-i stea împotrivă. Dealtminteri, în lipsa lui Bogoslavič, situaţia lui Bonnicio, fără nici un act valabil la mînă care să constate calitatea sa de misionar, era din cele mai precare. De aceea scrie la Constantinopol şi la Propagandă şi stăruie pe toate căile să i se expedieze actele necesare.

În scrisoarea sa din 24 aprilie 1630, din Galaţi, către vicarul patriarhal de la Constantinopol, el cere din nou stăruitor să i se trimită acea patentă *obedenţială* absolut necesară atît în raporturile sale cu ceilalţi clerici catolici din ţară, cît şi pentru a putea traduce în fapt concesiunile făgăduite de domnul ţării. În anul precedent (deci 1629) se hotărîse chiar să se ducă la Constantinopol în acest scop, dar s-a temut de riscurile prea mari decurgînd din faptul că era maltez (patria sa Malta fiind în stare de război permanent cu turcii). Se pare că rugămintile lui Bonnicio au rămas fără răspuns, deoarece la 28 aprilie 1631, succesorul lui Alexandru Coconul, care îi era şi cumnat (nu prea cordial), Moise Movilă, a scris de la Iaşi ambasadorului francez, de Césy ca să-i ceară să intervină în chestiunea lui Bonnicio. Iar vreo şase luni după aceea, Césy scrie Congregaţiei de Propagandă că ar fi bine ca succesorul episcopului polon de Bacău, Gabriel Fedro, să nu mai fie un polon, din cauza deselor războaie şi conflicte turco-polone, ci să fie numit „părintele Paul“ (= Bonnicio), întrucît vicarul patriarhal Giovanni din Fratta pe care îl cer catolicii din Cotnari este slăbit de boală ... etc.... şi nu ar putea primi această sarcină. Ambasada Franţei continuă să-l ocrotească pe Bonnicio şi după plecarea lui Césy. În iulie 1632, noul ambasador, Gournay, recomandă lui Alexandru Iliaş pe părintele Bonnicio, care e la Iaşi. Nu se ştie cît va mai fi stat în Moldova. În arhiva Propagandei se păstrează o amplă dare de seamă despre Moldova, datată: *c[irca] 1632*. Felul acesta de datare generală este propriu rapoartelor făcute personal de misionari la Roma. Am crede, aşadar, că pe la sfîrşitul anului 1632, sau începutul celui următor, Bonnicio era la Roma, unde pleda pentru înfiinţarea unui seminar catolic la Suceava, cu scopul formării de preoţi catolici locali, atît pentru credincioşii catolici din Moldova, cît şi pentru cei din Secuime. Seminarul trebuia pus sub autoritatea unui episcop italian care s-ar putea numi „de Siret“, reînviind această episcopie din trecut. În acest seminar ar fi loc pentru 12 învăţăcei. Cheltuielile s-ar urca la 600 de scuzi pe an. Dar cu această sumă ar putea fi plătiţi doar 6 misionari, în vreme ce seminarul pentru aceeaşi sumă ar da 12 preoţi stabili. Acest seminar ar putea ajunge şi un centru pentru predarea limbii latine fiilor de boieri care s-ar pregăti pentru viitorul apropiat (!), cînd vor putea scăpa de turci şi se vor întoarce spre Occident. Este probabil că

Bonnicio îşi rezerva pentru sine acea conducere a seminarului, însoţită de demnitatea episcopală. Darea de seamă a lui Bonnicio vădeşte o cunoaştere reală a ţării, a drumurilor pe care a trebuit să le bată adesea, a oraşelor şi satelor cercetate de el, a pădurilor de care pomeneşte de mai multe ori cu teamă şi, odată cu reminiscenţe proprii, pomenind de codrii dintre Bacău şi Tîrgul Trotuş, unde a rătăcit patru zile mîncînd mere pădureţe în timpul năvălirii îngrozitoare a tătarilor din Bugeac pînă în Ţara Românească în anul 1625. Învăţînd bine limba română, el a putut fi în contact direct cu realităţile de la noi, pe care le descrie cu inteligenţă şi sobrietate, subliniind cauzele stării nenorocite a populaţiei apăsate de biruri arbitrare, mergînd (după el) pînă la 300/1 a sumei nominale. La baza tuturor relelor stă lăcomia turcilor şi competiţia pentru domnie a domnilor, care sînt nişte simpli zapcii *(Gabelotti)* ai acestora. Despre acumulările de averi ale domnilor nu este vorba la această rubrică, dar ea apare între rînduri cînd vorbind de cetatea Hotin, el spune că Radu Mihnea avea depuşi aici, în siguranţă, 300 000 de scuzi, pe care voia să-i trimită prin Bonnicio în Italia, pentru a-şi cumpăra acolo un domeniu. Se ştie că domnul avea bani depuşi la Zecca din Veneţia, pentru care avea foarte curînd să iasă mari daraveri între fiul şi ginerele lui (Alexandru Coconul şi Moise Movilă), cărora avea să le cadă victimă Bartolomeo Minetti, cumnatul lui Radu Mihnea, ruinat şi întemniţat pentru datorii, murind chiar în captivitate în vestita închisoare a celor Şapte turnuri. În ciuda unor confuzii istorice, şi uneori şi geografice strecurate în text şi a unor afirmaţii neîntemeiate cu privire, de pildă, la distrugerea cu tunul a bisericilor catolice de către Ştefăniţă Rareş, socotit a fi fiul lui Ştefan *cel bun* (=cel Mare), darea de seamă este remarcabilă prin seriozitatea şi moderaţia sa, măcar că autorul a avut a se plînge de vestitul Anastasie Crimca, mitropolitul Moldovei care l-a bătut cu cîrja pastorală, stîlcindu-i un deget şi cotul, dar pînă în patru zile a murit subit în faţa domnului Miron Barnovski (cum înseamnă cu satisfacţie Bonnicio).

În afară de această relaţie a mai rămas de la Bonnicio o scrisoare trimisă din Galaţi în 1630. Amîndouă au fost publicate de G. Călinescu, în „Dipl. Ital.", II, pp. 330—331; 332—339. Informaţii despre activitatea autorului se află în studiul lui Călinescu *Altri Missionari*... (*ibidem*, pp. 306—307). Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 127.

P. BONICI, SCRISOARE CĂTRE VICARUL PATRIARHAL AL ORIENTULUI, GIOVANNI DIN FRATA[1]

1630, aprilie 24, Galaţi

p. 330 ... Ajungînd aici în ziua de 13 a lunii de faţă părintele bacalariu[2] Grigore din Bari[3], teafăr şi sănătos din îndurarea lui Dumnezeu, mi-a luminat toată bezna în care mă aflam, stînd atîta timp în aceste ţări periculoase fără a şti încotro şi pe ce să mă sprijin, aşadar viu să mă închin prin rîndurile de faţă şi să vă rog să binevoiţi a-mi trimete scrisorile obedenţiale aşa cum veţi găsi că e mai potrivit, întrucît venirea mea în aceste părţi a fost întîmplătoare, deoarece în ziua de 21 aprilie 1623 reverendisimul părinte Bagnacaballo mi-a dat o patentă de repartizare în colegiul din Cracovia, care se află la mine. Plecînd de la Roma cu

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.", II, pp. 330—331.

[2] *Baciglier*. Misionarii primeau, după vreo patru ani de funcţionare, acest grad de „bacalaureat" corespunzînd celui din universităţi, iar după şapte ani de activitate merituoasă, pe cel de magistru sau doctor.

[3] Acesta avea să fie ucis în 1632, în călătoria sa spre Constantinopol.

foarte mari greutăți și oboseală, am ajuns la Viena unde m-am îmbolnăvit și am zăcut 40 de zile. Reîntremîndu-mă mi-am urmat drumul pînă la Cracovia unde părintele Gardian[4] și părintele Regent al colegiului, cărora le-am înfățișat actul meu de repartizare, mi-au răspuns în felul acesta: „Vei ști frate bacalariu că a fost mutat <din post> părintele Bagnacaballo și a fost numit <părintele> Bologna, deci noi nu primim de bună repartizarea ta, și s-a și completat numărul de membri ai colegiului"; iar eu după ce am auzit acest răspuns m-am aflat în cea mai mare încurcătură. Înapoi nu mă puteam întoarce pentru multele primejdii <ale drumului>, și cum călătorise împreună cu mine de la Viena un părinte magistru Andrei dalmatinul, care era observant *(Zoccolante)* și care pretinsese[5] că era un frate și magistru din ordinul nostru, și care avea o împuternicire de la reverendisimul Bagnacaballo, și căruia i-a venit la Cracovia confirmarea din partea lui Bologna de a putea duce cu sine șase frați în Moldova, și avea și încuviințarea apostolică *(autorità apostolica)*, eu deci neștiind ce alt lucru aș mai putea face, m-am plecat autorității[6] sale și am venit cu el în Moldova, rămînînd alături de el 6 luni de zile. Am învățat limba moldoveană ca și cum ar fi fost limba mea maternă, și alergam ducîndu-mă prin țară să vizitez pe catolicii răspîndiți prin diferite localități, care din lipsă de preoți și din cauza marei lor mizerii trăiesc ca animalele. S-a întîmplat că după trecerea unui an de la venirea noastră în Moldova, părintele Andrei s-a hotărît să meargă în Țara Românească pentru a sta mai în larg în mănăstirea de la Tîrgoviște, și m-a lăsat pe mine" *„con una sua obbedienza"*[7] în Moldova. După ce au trecut trei sau patru ani am auzit că a venit un episcop[8] și l-a luat cu sine în urma purtării sale rele, și îndată ce am auzit aceasta am plecat eu însu-mi ca să văd ce s-a întîmplat[9], după cum poate mărturisi domnul Antonio Devia, dar cum nu aveam acte de obediență valabile, nu am putut să mă lupt[10] cu fratele lăsat de episcop, și m-am întors // înapoi la Galați, de unde am scris o scrisoare către părintele provincial al Orientului[11] și nu am putut avea nici un răspuns, și nici o lămurire decît acelea din gura părintelui bacalariu Grigore. Anul trecut mă hotărîsem să viu la Constantinopol, dar fiind eu maltez, și cunoscut ca atare, mulți prieteni de ai mei m-au sfătuit să nu mă duc de teamă

331

[4] Stareţul unei mănăstiri franciscane.

[5] *Havevo dato ad intender,* adică aserțiunea sa neadevărată în baza căreia primise mandatul său de la Propaganda.

[6] *Mie diedi alla sua obbedienza.*

[7] Probabil o delegație scrisă de Bogoslavić.

[8] Nu poate fi decît episcopul de Sofia Marinov.

[9] *P. veder il successo.*

[10] *Contrastar.*

[11] În text: *Padre P-le del Oriente.*

de ce s-ar putea întîmpla. Să ştie sfinţia voastră că eu am împuternicire de la domnul acestei ţări[12] ca să pot predica şi oficia în toate locurile din ţara sa, şi să nu mă poată împiedeca nimeni. Mai sînt aici în ţara aceasta alţi doi fraţi poloni, fraţi simpli[13] şi stau care încoace, care încolo, nu ascultă <ierarhic> de nimeni în realitate; în forul exterior îmi arată supunere mie din porunca prea luminatului domn, dar în forul conştiinţei nu sînt primit de nici una din părţi[14]. Mai am îngăduinţa prea luminatului domn să pot face mănăstiri şi locaşuri unde aş voi, să iau pămînt (*campi*) pentru a sădi vii şi a face tot ce e nevoie, trebuie numai ca să am mijlocul[15] de a le putea face. Eu sînt gata să plec de aici spre a mă duce la domn, ca să pună să mi se treacă în scris această îngăduinţă în chip de privilegiu pentru mine şi toţi fraţii ordinului meu, pentru ca în zilele sfinţiei voastre mult cinstite să se realizeze un lucru bun în folosul Sfintei religii. Mă rog doar de <actul de> obedienţă şi de unele îndrumări cum trebuie să purced în ţările acestea, mai ales în ceea ce priveşte această concesiune pe care mi-a făcut-o domnul cu referire la mănăstiri. Să ştie sfinţia voastră mult cinstită că la Iaşi unde este reşedinţa domnului, sînt cam 50 de case de unguri catolici. Preot nu au, şi este o biserică ruinată. La Huşi sînt vreo 80 de case, cu o biserică frumoasă şi au un preot de mir. La Suceava sînt 22 de case cu o biserică. Ca preot au pe un frate simplu de al nostru, numai pentru a sluji liturghia şi pentru confesiuni. În Baia sînt vreo 40 de case, au o biserică şi un frate de al nostru încă necalificat (*semplice*), dar nu se mai poate întreţine din cauza sărăciei acelora. În Neamţ sînt vreo 20 de case, cu o biserică fără preot, pentru că nu au posibilitatea de a-l întreţine. În Roman împreună cu alte sate <vecine> sînt vreo 60 de case cu o biserică fără preot din cauza sărăciei. În Bacău este episcopia <catolică> a ţării. Laolaltă cu cîteva sate, să fie vreo 100 de case, acum nu e preot pentru că episcopul[16] vine şi ridică venitul şi de rest nu-i pasă. În <Tîrgul> Trotuş împreună cu alte sate sînt vreo 120 de case cu nişte biserici fără preot. În Solonţ şi Lucăceni şi încă alt sat[17] sînt vreo 50 de case cu biserică, fără preot. În Bîrlad sînt vreo 20 de case cu biserică şi fără preot. Aici în Galaţi sînt vreo 16 case cu o biată bisericuţă, şi eu *mi manlengo*[18] cu mare chin. Să mai ştie sfinţia voastră că

---

[12] În momentul cînd scria această scrisoare domn era Moise Movilă.

[13] Adică fără o calificare sau grad deosebit.

[14] ...*in foro fori*... etc.... *in foro conscientiae non ho ammissione da niuna parte.*

[15] *Il modo di poterli fare*. Este vorba aici doar de actul cerut sau şi de mijloace băneşti?

[16] În acest moment era episcop polonul Fedro, minorit conventual numit în 1628, care practica absenteismul ca şi predecesorul şi succesorul său.

[17] Nu este numit. Ar putea fi Valea Seacă. Vezi „Dipl. Ital.“, IV, p. 122 (rel. lui Bakšić).

[18] Astfel în text (= mantengo).

în fiece zi catolicii aceştia ai noştri se fac ortodocşi[19] pentru că nu au preot, îndeosebi în ceasul morţii. Am raportat mai înainte aşa cum eram dator[20] aşadar sfinţia voastră să se apuce să scrie la Roma cui de drept, cum vi se va părea mai cu cale. În ţările acestea preoţii nu pot să trăiască dacă nu au vreun ajutor din altă parte şi dacă nu ştiu limba valahă, adică cea moldovenească, sau cea ungurească sau cea germană, nu vor putea realiza nimic. [Roagă să i se scrie ca să ştie ce trebuie să facă.]

Către fratele Giovanni din Frata, vicar patriarhal al Orientului la Galata, Constantinopol.

---

[19] *Si fanno di fede Vallacca.*

[20] In text: *era obligato.*

RELAŢIUNE ASUPRA MOLDOVEI FĂCUTĂ DE PĂRINTELE PAOLO BONICI, FRANCISCAN, CARE A LOCUIT ACOLO MAI BINE DE 9 ANI[21]

1632

p. 332 Moldova este o ţară stăpînită de sultanul turcesc şi această ţară este aşezată între Rutenia, Transilvania, Ţara Românească şi o parte a Bulgariei şi a Tartariei, adică Tracia.

Fluviul Nistru sau Tiras desparte Moldova de Rutenia; acest fluviu izvorăşte din munţii Transilvaniei şi se varsă în Marea Neagră, în apropiere de Cetatea Albă[22]. Moldova are o întindere de vreo patru zile de mers dealungul malului Nistrului, începînd de la Cernăuţi, sau puţin mai sus pînă la Orhei, iar dinspre partea Ruteniei începînd de la Sniatyn se întinde pînă la Raşkov[23], care este vecin cu Orheiul; de o parte este Rutenia, de cealaltă parte, Moldova.

---

[21] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. ital.", II, pp. 332—339.
[22] *Citta Bianca.*
[23] *Riscova,* pe malul stîng al Nistrului.

De pe cursul superior al Nistrului pătrunzi în Moldova pe sub munţii Transilvaniei şi sînt multe tîrguri şi sate[24] cărora oamenii le spun oraşe pentru că aveau în vechime o populaţie numeroasă; printre acestea se află unul numit Siret, care îşi trage numele de la un rîu ce curge prin apropiere; în acel oraş noi, catolicii am avut în vechime o episcopie, a Siretului şi biserica avea o fîntînă făcătoare de minuni, în care cel ce se spăla într-o anumită zi a anului, se însănătoşea de orice beteşug ar fi avut, lucru care mi-a fost povestit de oamenii bătrîni de acolo.

De la Siret, o iei spre Suceava, care este aşezată sub munţii Transilvaniei, şi unde se vor fi găsind vreo 1 500 de case; acolo este o cetate întărită cu tunuri pentru apărarea domnului şi a curţii sale de orice incursiune fie a polonilor sau a tătarilor, dar nu ar putea rezista multă vreme la un război în regulă; în acest oraş se află arhiepiscopia schismatică a ţării, pe care ei o numesc mitropolie.

De la Suceava mergi mai departe la Baia, care <poate> să aibă vreo 300 de case şi este dintre oraşele vechi din Moldova. De la Baia ajungi la Neamţ[25], dar trecînd printr-o pădure foarte primejdioasă, şi acest Neamţ este cam de aceeaşi mărime ca Baia; de la Suceava la Neamţ sînt 30 de mile, de la Baia <sînt> 15 mile ca să mergi la Neamţ. De la Neamţ se poate merge în Ţara Secuilor <pe> drumul Hanului[26] dar nu se poate merge decît călare sau pe jos; căruţele nu pot merge. De la Neamţ mergi mai departe la Piatra, care e cam la fel cu celelalte oraşe, adică de aproape 300 de case, umblînd tot drumul printr-o pădure care este primejdioasă din cauza tîlharilor şi e <la> o depărtare de 20 de mile; pe lîngă acest oraş curge un rîu foarte repede, numit Bistriţa, în care se găsesc adesea grăunţe de aur, dar aceasta nu se dă în vileag[27]; la fel, lîngă Baia trece rîul Moldova, în care se spune că este de asemenea aur. De la Piatra se poate lăsa drumul mare al Bacăului şi se poate merge pe jos, prin pădure, pînă la Trotuş[28], fiind cam vreo 48 de mile, dar nu întîlneşti lume, decît doar tîlhari — acest drum îl cunosc pentru că l-am bătut timp de patru zile, mîncînd mere pădureţe, cînd fugeam de tătari, în timpul năvălirii pe care au făcut-o în Rutenia, Moldova şi Ţara Românească, cu măcel şi cruzime, în anul <16>25[29]. În apropierea Trotuşului trece un rîu care îşi

p. 333

[24] *Terre et Ville.*

[25] *Nemz* = Tîrgu Neamţ.

[26] *Del Kanhe.* Pe drumul spre Bicaz se află topicul Dealul Tătarului şi Şanţul Tătarului, lîngă Ceahlău.

[27] *Publicamente.* Afirmaţie făcută încă şi de Reicherstorffer în *Chorografia Moldovei.*

[28] *Totruş* = Tîrgul Trotuş azi unit cu Tîrgu Ocna.

[29] Regiunea din dreapta Siretului era la adăpostul expediţiilor de jaf ale tătarilor lui Cantemir aşezaţi de curînd în Bugeac de unde puteau oricînd lovi ţinuturile Fălciu, Tecuci şi Covurlui, pe unde treceau şi în Ţara Românească. Pentru lovirea lor la întoarcere de către moldovenii din locurile amintite, vezi M. Costin, *ed. cit.*, p. 91.

ia numele de la orașul Trotuș; acest oraș poate avea în jurul a 400 de case și în apropiere sînt cîteva sate de unguri, care spun că sînt creștini, dar toți sînt calvini, pentru că nu au acolo preot. La două mile depărtare de acest oraș este o ocnă[30] de sare foarte albă cînd este pisată, dar mai degrabă vînătă decît albă cînd este brută, și acea ocnă produce domnului un venit de 15 000 de scuzi pe an. De la Trotuș se merge dealungul aceluiași rîu care desparte Țara Românească de Moldova[31], pînă la Adjud[32] unde Siretul se varsă în numitul <rîu> Trotuș și acesta își pierde numele păstrîndu-l pe acela de Siret; astfel Siretul este mare pentru că se varsă în el Bistrița și „Sucevița“[33]. Amintitul oraș Trotuș este schela Moldovei pentru Țara Secuilor și de aici se trece în secuime cu carele, într-o zi; se trece de la Trotuș la Brețc[34], care este locul din secuime unde se plătește vamă pentru a intra în Moldova. De la Adjud o iei spre Focșani care are un pod peste Siret[35] (!), cu două porți, căci o jumătate din oraș este a Moldovei și cealaltă jumătate este a Țării Românești; de la Focșani pînă la Galați nu sînt orașe, ci sînt multe sate; rîul Siret desparte Moldova de Țara Românească de la Adjud[36] pînă la Vădeni[37], care este o mică localitate în ținutul Brăilei, sub stăpînirea turcilor, și acest Siret se varsă în Dunăre aici la Vădeni; acest Vădeni este o schelă unde se plătește vamă turcilor cînd se trece în Moldova, adică prin punctul de trecere de la Brăila, dar trecerea mare din Țara Românească în Moldova este pe la Focșani. De la Vădeni pînă la Galați sînt cam 10 mile pe Dunăre, dar pe uscat este mai mult; Galați este schela domnului Moldovei pentru mărfurile care merg din Turcia în Polonia și invers. Întreaga vamă a Moldovei se arendează vameșilor pe 35 sau 40 000 de scuzi și aceștia pun după aceea oamenii lor de încredere în toate schelele, dar schelele principale sînt Galați pe Dunăre și Hotinul pe Nistru.

De la Galați mergi pe malul Dunării pînă la Giurgiulești[38], unde se varsă rîul Prut în Dunăre; și acest Giurgiulești este sub stăpînirea turcilor, de la Giurgiulești ajungi la Reni, de la Reni la Ismail, de la Ismail drumul duce la Chilia sau Moncastro[39], iar de la Chilia ajungi la Cetatea Albă, unde

---

[30] Tîrgul Ocna de azi.

[31] Afirmație greșită, hotarul fiind la Milcov, nu la Trotuș.

[32] *Agiud* = Adjud, unde în realitate Trotușul se varsă în Siret, și nu invers.

[33] *Sozzaviza* (corect Suceava. Dar este desigur aici o confuzie cu afluentul mai important, care curge paralel cu Bistrița, anume Moldova).

[34] *Bresch* = Brețcu, jud. Covasna.

[35] Confuzie cu Milcovul.

[36] Se repetă greșeala de mai sus (v. n. 31).

[37] *Vaideni* = Vădeni, sat jud. Brăila.

[38] *Giurgiuleste* = Giurgiulești, sat la vărsarea Prutului.

[39] Confuzie cu Licostom.

Dunărea se varsă în Marea Neagră[40], prin una din cele şapte guri ale sale. Galaţii pot să aibă 500 de case dacă nu mai multe.

De la Galaţi, mergînd prin Moldova, spre a-i face înconjurul întreg, laşi de o parte drumul mare al Iaşilor şi treci printr-un sat numit Belceşti[41], aşezat la o distanţă de 10 mile de Galaţi. De la Belceşti o iei spre „Scijzza“[42], aceste sate avînd vreo 300 de case fiecare; apoi mergi prin ţinutul Fălciului[43] <ţinînd> mereu drumul pe lîngă rîul Prut pînă la Huşi, unde rîul Prut venit în Moldova din munţii Transilvaniei[44] <trece> aproape prin mijlocul ţării[45].

p. 334

De la Huşi drumul duce la Ţuţora[46] unde creştinii obişnuiesc să-şi sape şanţurile de apărare cînd se luptă cu turcii şi tătarii, pentru că se află pe apa Prutului; se spune că acest oraş poartă numele de Ţuţora de la Cicero romanul <dar> nu am putut afla în ce fel. De la Ţuţora ajungi la Orhei prin cîmpii şi păduri, cale de două zile. De la Orhei o iei în sus pe Nistru, pînă la Hotin, vreme de două zile; de la Hotin, tot în sus pe Nistru, mergi pînă la Cernăuţi[47], alte două zile. Acesta este adevăratul circuit al Moldovei îngustate, pentru că restul este locuit de tătari.

Aproape în mijlocul Moldovei este capitala, numită Iaşi, unde locuieşte domnul şi acest oraş are între 7 şi 8 000 de gospodării[48], dar este foarte populat şi locuit de moldoveni şi greci schismatici, de armeni schismatici şi arieni, de puţini unguri catolici şi calvini. Sînt acolo turci, tătari şi evrei, dar sînt în trecere pentru negoţ sau pentru treburile stăpînilor lor. De la Iaşi pentru a merge în Polonia, treci printr-un tîrg numit Ştefăneşti[49], de circa 200 de case cam la 40 de mile depărtare de Iaşi şi treci mai întîi peste un rîuşor numit Jijia[50]. De la Ştefăneşti te îndrepţi spre Hotin pînă unde sînt circa 50 de mile, şi se află o cetate acolo, fiind graniţa cu Polonia. În acea cetate principele Radu Corvin[51] avea 300 000 de scuzi pentru a-i

---

[40] Confuzie cu limanul Nistrului.

[41] *Belcesti*, oare actualul sat pe Tutova, jud. Vaslui care nu trebuie confundat cu Belceştii din jud. Iaşi? Sau Belceştii azi dispărut, întrucît distanţa de 10 mile nu corespunde cu situaţia satului de pe Tutova?

[42] Neidentificat.

[43] *Constretto di Falci.*

[44] Greşeală. Prutul nu vine din munţii Transilvaniei, ci din Pocuţia.

[45] În sensul lungimii.

[46] *Zozora.* Urmează o aluzie indirectă la luptele din urmă. Vezi Miron Costin, ed. 1957, pp. 9, 43.

[47] În realitate, Cernăuţii sînt pe Prut.

[48] *Fochi.*

[49] *Stefaneste* = Ştefăneşti, jud. Botoşani.

[50] *Sciscia.*

[51] *Radulio Corvino* = Radu Mihnea. Pentru depozitele sale de bani în străinătate, de pildă, la Zecca din Veneţia, vezi G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 307, n. 1.

trimite prin mine la Roma, <urmînd> să-i cumpăr acolo un domeniu. De la Iași, pentru a merge la Galați — spre a trece apoi în Turcia — trebuie să mergi la Scînteia[52] și să treci printr-o pădure ce se întinde pe 5 mile, foarte primejdioasă din cauza tîlharilor, pe unde trec cu ușurință carele. De la Iași la Scînteia sînt cam 10 mile; de la Scînteia mergi la Vaslui și sînt 20 de mile, de la Vaslui pînă la Bîrlad se trece printr-o pădure primejdioasă și sînt vreo 30 de mile. Aceste două orașe pot avea cel mult 250 de case fiecare. De la Bîrlad pentru a ajunge la Galați, se poate merge pe cinci drumuri, după cum va fi nevoie, căci pe întinderile deschise se află lotri călări, care răpesc oameni <și fură> și lucruri de prin locurile deschise, din sate și din păduri și sînt două zile de mers. De la Iași pentru a merge la Cotnari trebuie să umbli 25 de mile și în vecinătatea sa sînt trei drumuri, unul duce la Suceava, și sînt 45 de mile <pînă acolo>, tot prin pădure și mai este încă un altul la fel de lung care duce la Neamț.

De la Iași, pentru a merge la Roman, trebuie de la jumătatea drumului spre Cotnar, adică de la Podul de Piatră al Iloaei[53] să cotești spre Tîrgul Frumos[54]. De la Iași pînă la Tîrgul Frumos sînt 25 de mile și acest oraș poate avea cam 100 de case. De la Tîrgul Frumos se trece prin Scheia[55], care este cam de aceeași mărime. De la Scheia se trece prin sate de unguri[56] și după aceea se ajunge la Roman; în totul trebuie să fie de la Tîrgul Frumos 15 mile. Acest oraș Roman poate să aibă 600 de case, și pe lîngă zisul oraș trece rîul Moldova și la o depărtare de trei mile se varsă în Prut[57]. De la Roman, după ce treci apa Moldovei, mergi la Bacău, oraș de ceva mai bine de 200 de case, și acolo sînt cîteva case de unguri catolici și luterani săraci; și <orașul> este la o depărtare de 25 de mile de Roman. De la Bacău mergi la Trotuș pe drumul mare și sînt 30 de mile. De la Iași ca să mergi spre Țara tătărască o iei spre Huși, care este la o depărtare de 40 de mile de Iași, și acest oraș poate să aibă 300 de case. De la Huși, după ce ai trecut Prutul și Nistrul, poți umbla șase zile prin cîmpiile tătarilor și ajungi la Ciubărciu, unde sînt douăsprezece sate; dar la Ciubărciu sînt vreo 300 de familii care au fost în vechime cato-
p. 335 lice — după cîte mi s-a spus — iar // acum <locuitorii> sînt schismatici și luterani pentru că nu au putut să aibă preoți care să-i învețe și să-i călăuzească pe drumul cel bun. Sînt încă multe alte locuri și sate în Moldova, pe care eu nu le știu pe nume, și al căror număr poate să treacă de

---

[52] *Schentei* = Scînteia, sat pe rîul Revricea, jud. Iași.
[53] *Ponte di pietra di Aloi.*
[54] *Tergh formos.*
[55] *Schei* = Scheia, jud. Iași.
[56] *Per le 1 ville di Ungari* (?)
[57] Greșeală. În realitate, Moldova se varsă în Siret.

trei mii, dar eu le-am arătat pe cele mai cunoscute și care sînt, după părerea mea acele unde se află unii unguri de convertit.

Cît privește apoi cîrmuirea celor lumești, se știe anume că întrucît Moldova a fost subjugată de sultanul Soliman[58] în timpul lui Ștefan cel Mare (!), care era domn neatîrnat al Moldovei și avea de soție o principesă maghiară catolică (!)[59], măcar că el era schismatic, sultanul a pus la cîrma țării pe unul din urmașii domnilor Moldovei, care să cîrmuiască cu condiția de a da tribut sultanului și de a apăra țara de dușmanii acestui sultan. Numai singur tributul pentru sultan se ridică astăzi la 10 000 de scuzi[60], dar domnii Moldovei, pentru că nu sînt <numiți> pe viață ci sînt trimiși ca niște strîngători de biruri — și numărul lor fiind mare, fiecare caută să dobîndească domnia prin părtinirea și mijlocirea vizirilor, astfel că dacă unul făgăduiește vizirilor o sută, altul făgăduiește două sute — chiar și în ziua de astăzi, cînd domnul vrea să purceadă din Constantinopol, el pleacă întotdeauna cu șase ba chiar șapte sute de mii de scuzi datorie, și caută să poată plăti toată această datorie în mai puțin de un an, și din această cauză apasă poporul. Cînd domnul intră în stăpînire, vinde îndată toate slujbele țării și drept cumpărători sînt boierii săi mari și mici[61], și dacă descoperă că sub stăpînirea sa se află vreun fiu al altui domn, nu numai că îl ucide pe acela, dar stîrpește și tot neamul acelora într-a căror casă ar fi găsit pe acest fiu <de domn>. Mai întîi vinde de obicei vama, care îi aduce treizeci și cinci sau patruzeci de mii de scuzi; apoi vinde ocnele cu cincisprezece mii de scuzi; vinde zeciuiala oilor, a albinelor și a animalelor mari, să zicem cu patruzeci de mii de scuzi; de la celelalte slujbe va mai avea alte douăzeci de mii de scuzi; întotdeauna scoate cu siguranță o sută de mii de scuzi pe an din acele vînzări. Pe deasupra mai are birul ordinar și extraordinar și împrumuturi (?) care nu se mai dau înapoi[62], de cîte ori vrea.

Birul ordinar este acesta. Dacă un oraș trebuie să dea bir la fiecare două luni zece scuzi, el (= domnul) va lua la fiecare două luni de trei sute de ori mai mult, astfel că orașul va trebui să dea la fiecare două luni trei mii de scuzi ca bir și astfel unul trebuie să dea mai mult, altul mai pu-

---

[58] Indoită confuzie: a lui Soliman Magnificul cu Mehmed al II-lea și totodată a lui Ștefan cel Mare cu Alexandru cel Bun și cu Petru Rareș.

[59] Legendara Margareta, prima soție catolică a lui Alexandru cel Bun. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. XXXI.

[60] Această cifră pare greșită, fiind în contradicție cu cifrele date de firmanul din 1620: 5 000 000 de aspri, adică 56 de poveri = 56 000 de scuzi (cf. „Bul. Com. Ist.", XIII, pp. 13—16 și „Rev. ist.", XX, (1934, pp. 382—383) și de Polo Minio; 58 de poveri de aspri, adică 58 000 de scuzi. Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, 1957, pp. 18—19.

[61] *Baroni e signori.*

[62] *Prendite inrendibili.*

ţin, după cum sînt oraşele şi tîrgurile. După aceea tîrgoveţii îşi împart aceşti zece scuzi fiecare după puterea sa; cel mai sărac va avea ca bir jumătate de *paulo*[63] şi <totuşi> în două luni va trebui să dea o sută şi cincizeci de *pauli;* birul extraordinar se pune de obicei de două, de trei sau de patru ori pe an şi-l plătesc toţi, chiar şi călugării schismatici, şi e obiceiul să se pună un scud sau doi de gospodărie, dar dacă într-o casă sînt mai multe familii, se va da de tot atîtea ori birul; iar cînd <domnul> nu are bani, pune să se ia cu împrumut de la toată ţara, de la episcopi, de la boieri şi de la toţi ceilalţi locuitori; dar nu mai înapoiază niciodată acei bani; aceasta este cîrmuirea tiranică lumească. Iar cît priveşte cîrmuirea celor duhovniceşti, în Moldova este un arhiepiscop şi sînt trei episcopi, adică arhiepiscopul de Suceava şi episcopul de Roman, episcopul de Huşi şi episcopul de Rădăuţi, aceştia sînt sub ascultarea patriarhului schismatic grec de la Constantinopol[64], despre care se spune că este şi calvin[65].

În Moldova sînt multe mănăstiri de ale schismaticilor, atît în mijlocul pădurilor cît şi prin oraşe; au de asemenea mănăstiri de călugăriţe care ies din mănăstire, două cîte două, şi merg prin oraş.

E obiceiul ca episcopii să dea <hotărîri> de despărţire. Cînd soţii nu mai vor să <stea> împreună, ei oferă atîţia bani episcopului pînă pot cădea la înţelegere, (p. 336) despărţirea făcîndu-se pe loc şi fiecare se poate căsători încă odată; adică bărbatul să-şi ia o altă nevastă şi nevasta un alt bărbat; concubinii pot să o ţină înainte cît vor, numai să dea o anumită sumă episcopului în postul Paştilor, iar unul care l-ar pune pe un catolic să se boteze din nou în credinţa schismatică se spune că este iertat de toate păcatele sale.

Arhiepiscopul de Suceava, numit „Clinco"[66], stăruia ca eu să-i fac închinare, ceea ce eu nu am vrut să fac şi m-a bătut chiar cu cîrja sa păstorească şi cu mîinile sale înseşi şi am rămas stîlcit la degetul mare şi la cot, ferindu-mi capul, dar nu au trecut patru zile că a şi murit pe neaşteptate în faţa domnului Barnovschi[67] . . .

[Urmează înşirarea punctelor de dogmă şi doctrină ce deosebesc pe „schismatici" adică pe ortodocşi de catolici].

. . . Poporul zice, — şi am auzit şi pe preoţii lor spunînd — că fiecare se poate mîntui după legea sa, dar nu toţi vorbesc în acest chip.

---

[63] *Paolo,* monedă italiană de argint care valora 10 baiocchi. Denumirea de „paolo" a înlocuit pe cea de „giulio", sub pontificatul lui Paul al III-lea (1534—1549).

[64] Părerea că Radu Mihnea în a doua domnie în Moldova (1623—26) ar fi pus „preoţimea acestei ţări sub ascultarea Patriarhului de Constantinopol" (I. Bogdan, *Cronici inedite,* pp. 171—172) este infirmată de tăcerea lui Bonici asupra acestei pretinse schimbări recente.

[65] Acuzaţie adusă de catolici lui Chiril I. Lucari, patriarh de Constantinopol.

[66] E vestitul Anastasie Crimca, episcop de Roman (1605—1608) şi mitropolit al Moldovei (1608—1617; c. 1619—c. 1629).

[67] *Bernaschi* = Miron Movilă Barnovschi (1626—1629).

În ceea ce privește apoi autoritatea spirituală catolică, în timpul domnului Ștefan cel Bun[68], voievod al Moldovei care a domnit în Moldova vreo 40 de ani și care avea ca soție o catolică maghiară, au fost înălțate multe biserici pentru catolici de către acel domn, din evlavia și rugămințile acelei doamne; mai întîi a înălțat o biserică la Siret împreună cu episcopia sa[69], la Cotnari a înălțat una cu o clopotniță și cu clopote, două la Suceava, una pentru popor și alta înăuntrul curții domnești pentru doamna sa și pentru slujitorii ei; una din biserici e închinată prea Sfintei Treimi iar cealaltă Maicii domnului. Cea din Cotnari este închinată <adormirii> prea sfintei M<arii> din luna august și este numită sfînta Maria mare; a pus de asemenea să se facă o biserică la Baia[70], închinată tot fericitei Fecioare, cu alte trei altare și la Baia este înmormîntată doamna. A pus să se facă una la Bacău cu o mănăstire, închinată părintelui serafic sfîntul Francisc și a înzestrat-o cu unul sau mai multe sate și această mănăstire este astăzi episcopia de Bacău.

Dar după ce a murit acest domn și după ce a fost subjugată țara de turci, trecînd cîtva timp, a ajuns domn al Moldovei fiul natural[71] al susnumitului domn, care purta numele de Ștefăniță[72] belicîne[73] care, cu totul dimpotrivă tatălui său, a fost un mare dușman al catolicilor. Îndemnat de episcopii săi și de preoții schismatici a pus să fie botezați din nou toți catolicii care se aflau în țara Moldovei și voia să dărîme cu tunurile toate bisericile noastre cum a și făcut căci a dat jos toate bolțile bisericilor[74] afară de cele de la Baia, care au rămas mulțumită <mormîntului> doamnei îngropată acolo.

În biserica de la Siret s-a slujit apoi de către schismatici dar în celelalte <s-a slujit> chiar de către preoții noștri, care s-au făcut schismatici, și după moartea acestui Ștefăniță unii s-au reîntors la credință și alții au rămas în schismă, iar alții în erezie.

Cînd am sosit în Moldova, l-am găsit pe domnul Radu „Corvin"[75], venit de curînd în Moldova, după ce lăsase pe soția[76] și pe fiul său Ale-

---

[68] Vezi mai sus, n. 58 și 59.

[69] Atît bisericuța de zid, cît și episcopia catolică de Siret datează din secolul al XIV-lea.

[70] Biserica din Baia, clădită din piatră, în stil gotic cu bolți, este ctitoria lui Alexandru cel Bun.

[71] *Naturale*, considerat poate ca atare, pentru că era fiul lui Petru Rareș, autorul făcînd aici o confuzie între fiu și nepot.

[72] Ștefăniță Rareș, nepotul de fiu și nu fiul lui Ștefan cel Mare.

[73] *Bellichina* (în alte locuri: *belicane*). Poreclă dată lui Ștefăniță Rareș încă din timpul domniei sale. Pentru persecuțiile sale religioase vezi și *Călători*, 1.

[74] Afirmație neîntemeiată.

[75] *Radulio Corvino* = Radu Mihnea în a doua sa domnie în Moldova (1623—1626).

[76] Doamna Arghira.

xandru „Corvin“[77] la conducerea Țării Românești. După ce m-a cunoscut, s-a arătat binevoitor față de mine și luîndu-mă în casa sa, în chip de secretar italian — și-a dezvăluit sufletul care era de catolic, și aflînd eu că în țară se găseau catolici, am început să-i cercetez, mai întîi în Cotnari unde mi-am început lucrul și am găsit că erau cu toții schismatici, cei mai mulți și luterani. Mai întîi am pus să mi se facă o patentă[78] din partea prea strălucitului domn Radu că în // țara sa, în timpul domniei sale nu se va boteza din nou în legea ortodoxă nici un catolic, apoi că nici un luteran nu poate să se așeze <aici>; după ce m-am îngrijit să fie cunoscută această patentă a sa, toți căutau să trăiască în felul catolicilor, mai ales luteranii, dar în ascuns erau tot luterani și făceau slujba în felul luteranilor cu preotul lor; după moartea prea strălucitului domn Radu, care a murit catolic, spovedit și împărtășit de mine, în secret de toți slujitorii curții sale, patenta mi-a fost întărită de noul domn[79], urmașul său, care a fost ales ca domn de însuși Radu în timpul vieții sale, și am început să-i cercetez pe ei mai de aproape, cu pilde și cu predici și primul care s-a căit de fapta sa a fost însuși capelanul și încetul cu încetul, s-au convertit, în orașul Cotnari, 60 de familii, cele mai bune din acel oraș, care fuseseră în vechime catolice și se lepădaseră la un moment dat de credință, din pricina episcopilor, după cît spuneau ei, dar cu mila lui Dumnezeu, astăzi sînt statornici în credința catolică. Scrisoarea care le-a fost trimisă de cardinalul Borgia[80], în calitate de conducător al sacrei congregații <de Propaganda Fide> ei o țin sub cheie ca pe niște moaște, datorită credinței pe care o nutresc față de biserica romană, și au arătat-o cu mare pompă celorlalte orașe convertite, ceea ce a pricinuit o mare și nespusă bucurie. La Baia sînt vreo 40 de familii; la Suceava <sînt> vreo 16 familii, la Neamț vreo 35 și se așteaptă mai multe cu voia lui Dumnezeu. La Bistrița, oraș din Transilvania, unde sînt cu toții sași luterani, erau șase familii care aveau rude la Cotnari și îmi făgăduiseră iarna trecută să vină la credința catolică și cred că vor fi venit fără îndoială; la Piatra sînt multe familii care ar veni la adevărata lumină, fără îndoială, dacă ar avea preot; la Iași de asemenea sînt vreo 60 de case de catolici; dar aceștia sînt foarte lipsiți de căldură fiindcă eu nu puteam fi peste tot; este drept că sînt acolo doi cucernici părinți care sînt pildă de sfințenie, dar ei nu pot face mai mult, deoarece nu cunosc limba țării.

[77] Alexandru Cuconul, domn al Țării Românești (1623—1627).
[78] Existența acestei patente pare destul de îndoielnică.
[79] Miron Barnovski (1626—1629) a fost urmașul lui Radu Mihnea și numai după el a venit Alexandru Cuconul (1629—1630).
[80] Gaspare Borgia, cardinal, prefect al Congregației de Propaganda Fide.

În acest oraş Iaşi, fusese o biserică ce sta să cadă şi era de lemn; un boier grec[81], la cererea mea, a făcut <o biserică> jumătate din piatră şi jumătate din lemn, iar după ce a gătit-o a murit, astfel că părinţii caută acum să <mai> facă patru cămăruţe; şi la Neamţ am făcut tot astfel o biserică închinată sfîntului Nicolae.

La Huşi, sînt vreo 120 de case, care sînt <de> luterani, dar ar putea fi recîştigaţi şi ei.

La Bacău şi în sate<le din apropiere> sînt multe familii sărace de oameni, şi buni şi răi, <care> au nevoie <de preoţi>, măcar că episcopul <ar trebui> să aibă grijă <de ei> fiind scaunul său şi <acolo> aproape.

La Trotuş şi într-alt sat mare numit Bogdana[82] şi în alte sate sînt cam 200 de familii <de locuitori>, care spun că sînt cu toţii catolici; de asemenea la Lucăceşti[83] şi la Solonţ. Dar la ei se duc preoţii calvini din Transilvania şi le administrează toate tainele în felul lor, astfel că sînt toţi calvini şi aceasta s-a întîmplat pentru că nu au preot din chiar ţara lor, care să cunoască limba.

La Galaţi sînt vreo 20 de case şi au o bisericuţă închinată Sf. Marii şi ei spun că sînt de ai papei, dar fac totul ca schismaticii; am stat cîtva timp cu ei, însă nu aveam cu ce să mă ţin.

La Bîrlad mai pot fi de asemenea 30 de case, dar nu vor să aibă icoane[84] în biserica lor. Deşi eu văzusem dinainte aceasta, le-am lăsat totuşi un mic chip al Sf. Francisc, neavînd altceva.

Eu nu văd altă cale pentru a readuce pe aceşti oameni la credinţă şi pentru a o păstra, decît să fie făcuţi preoţi dintre ei înşişi, pentru ca să stea mereu cu ei, deoarece italienii nu le cunosc limba şi nu o vor putea învăţa bine în mai puţin de trei ani, ba unora le va trebui şi mai multă vreme // şi între timp nu se va face nici un bine, ci dimpotrivă se va împietri şi mai mult sufletul lor şi întotdeauna vor fi în lipsă de preoţi <căci> niciodată nu vor fi destui. p. 338

După ce am cutreerat toată ţara Moldovei, mi se pare că Suceava este locul cel mai bun care se poate afla şi mai ferit de năvăliri (fiind <acolo> o cetate puternică) pentru a întemeia un seminar de doisprezece tineri, atît din Secuime, cît şi din Moldova, care să fie crescuţi sub disciplina unui episcop italian, şi aceştia ar sluji apoi ca preoţi atît în Secuime cît şi în Moldova şi astfel ar fi preoţi destui şi ar lucra pe întrecute.

---

[81] *Un signor Grego* = postelnicul Enache din Constantinopol. Vezi în vol. de faţă relaţia lui Remondi, n. 7.

[82] Bogdana, jud. Bacău.

[83] *Lucaciani* = Lucăceşti jud. Bacău.

[84] *Imagini.*

Altfel eu nu văd nici o cale spre a putea face vreun bine în Moldova, în Ţara Românească şi în Secuime.

Episcopul şi-ar putea lua numele de la episcopia de Siret şi ar putea avea aceeaşi dieceză pe care o are arhiepiscopul schismatic de Suceava, dar deoarece episcopul nu are şi nu poate avea nici un fel de venituri din acele locuri, este de trebuinţă să primească de la Sacra Congregaţie (de Propaganda Fide) 600 de scuzi pe an, şi cu aceştia să trăiască el, şi să întreţină de asemeni seminarul de doisprezece tineri — cum am spus mai sus — din Moldova şi din Secuime.

Nobilimea din ţară mi-a şi vorbit şi m-a rugat să înjgheb şcoala, pentru a-şi da acolo fiii, ca să înveţe limba latină, — căci ei socotesc ca un fapt sigur că Moldova va fi eliberată din mîinile turcilor şi va fi sub stăpînirea creştinilor — (ceea ce să dea Dumnezeu).

În alt chip nu ştiu cum s-ar putea face, căci trimiţîndu-se italieni, va trebui pentru a-i ţine pe aceştia, — adică pentru a întreţine doisprezece <din ei> — 600 de scuzi şi pentru a-i trimite <încoace>, vor trebui cel puţin o sută de scuzi pentru unul singur, astfel că va fi mai mare cheltuiala şi fără nici un folos.

Secuimea este o regiune întinsă care ţine de Transilvania şi este sub ascultarea principelui Transilvaniei; această Ţară a Secuilor dă principelui său, cînd ar vrea să facă război împotriva duşmanilor lui, 7 000 de ostaşi[85] şi în această Ţară a Secuilor sînt şi calvini şi catolici şi arieni, într-un ţinut pe care ei îl numesc „Harun Seck" (Háromszék), adică Trei Scaune; sînt mai mulţi calvini decît catolici şi sînt multe tîrguri mari de catolici şi nu au preoţi, şi un preot trebuie să slujească la două sau trei sate, şi nu-şi poate face bine slujba faţă de ei şi aşa cum se cuvine; şi sînt foarte neînvăţaţi, măcar că unii se bucură de foarte multă cinste, şi dacă ar fi destui preoţi care să ştie limba maghiară şi care să fie destoinici, s-ar converti poate încă şi alţii.

Într-un alt ţinut numit Ciuc[86] şi în altul <numit Sf.> Gheorghe[87] toţi sînt catolici, numai căpitanul suprem Francisc Mikó[88] este arian, cu toată familia sa, şi acesta are mare trecere la principele Transilvaniei, pentru că este un bun luptător împotriva catolicilor, şi sînt multe sate fără preoţi.

---

[85] Pentru forţele armate ale secuilor vezi relaţia lui D. Frölich.

[86] *Ciuck.*

[87] *Giorgiou.*

[88] *Mikó Ferenc* = Francisc Mikó (1585—1635), căpitan de Ciuc, (în 1611 a participat la lupta de la Braşov contra lui Radu Şerban), apoi a ajuns vornic şi vistier al lui Gabriel Bethlen, care l-a folosit în numeroase solii mai importante în diferite ţări, între altele şi în Moldova (1620). Este vestit şi ca istoric: o istorie a Transilvaniei despre evenimentele din vremea sa (1594—1613), a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica,* (Memorii, VII), Pesta, 1863.

De fapt există un episcop al Transilvaniei care <însă> are reşedinţa lîngă prea luminatul cardinal al Ungariei, deoarece nu poate sta în Transilvania[89] de frica principilor, care sînt luterani[90], căci aceştia izgonesc totdeauna pe episcop, temîndu-se ca să nu facă cumva catolicii vreo mişcare împotriva principilor, şi episcopul, ca şef al catolicilor, cu uşurinţă i-ar putea îndruma la o atare acţiune, de aceea ei nu îl vor în ţară, astfel că acolo este <doar> vicarul său, care nu este ascultat de preoţi decît atunci cînd le convine. Dat fiindcă principele îi părtineşte întotdeauna împotriva oficialilor catolici ai episcopului; mi se pare deci foarte necesar de a cheltui de dragul lui Dumnezeu spre a face acest seminar, astfel ca tinerii, atît unguri cît şi moldoveni, să crească sub o bună disciplină şi sub conducerea bună a unuia care să cunoască felul lor <de a fi> şi să ajungă astfel a fi pătrunşi de ascultare călugărească şi, să capete cel puţin în parte, dacă nu întru totul, felul de a fi italian.

Cînd am fost în Ţara Secuilor, cu gîndul // de a pune stavilă acţiunilor lor, m-am ales cu o rană la frunte şi eram chiar în primejdie de a fi ucis, dacă nu m-ar fi salvat un nobil maghiar, anume răposatul Clement Béldi[91]. p. 339

---

[89] Situaţie ce poate fi urmărită în trecut pînă la anul morţii episcopului Statilius (1542), ultimul episcop efectiv al Transilvaniei. Dealtminteri chiar şi atunci existenţa acestui episcop partizan al lui Zápolya este dublată de existenţa unui episcop fernandist Gerendi — stînd fie în Sibiul nesupus lui Zápolya, fie în Ungaria de nord, credincioasă Habsburgilor.

[90] În realitate calvini.

[91] *Beldi Chelement* (Kelement). Clement Béldi joacă un rol însemnat la începutul secolului al XVII-lea. El este comandantul trupelor de secui în lupta lor de la Braşov cu Radu Şerban.

BARTOLOMEO LOCADELLO

(? — după 1643)

*

Bartolomeo Locadello, negustor italian originar din Bergamo, se dădea în 1622, la Constantinopol, drept fiul lui Aron Vodă, fostul domn al Moldovei.

Ca atare a ridicat pretenţii asupra domniei Moldovei, fiind sprijinit de soţia lui Regeb paşa, sora sultanilor Osman al II-lea (1618—1622) şi Murad al IV-lea (1623—40), căreia îi furnizase mărfuri în valoare de 12 000 de scuzi. Potrivit afirmaţiilor bailului veneţian Zorzi Giustiniani, gîndul acesta i-ar fi fost sugerat chiar de unele persoane din preajma sultanei, spre a nu mai fi nevoită a-i plăti datoria (30 aprilie 1622).

Bizuindu-se pe influenţa sultanei pe lîngă Osman al II-lea, Locadello şi-a amanetat mărfurile ce urma să le trimită adevăratul său tată, pentru a face rost de bani spre a concura cu Ştefan Tomşa II. Nici după izbucnirea revoluţiei ienicerilor (1622) şi uciderea lui Osman al II-lea, înlocuit cu Mustafa I, cel slab de minte, Locadello nu şi-a părăsit gîndul, stăruind pe lîngă căpeteniile ienicerilor şi pe lîngă noul mare vizir Daud-paşa, cumnatul sultanului (28 mai 1622, p. 396, doc. CCCCXL).

Candidatura sa a stîrnit însă opoziţia dîrză a guvernului veneţian, care se temea ca republica al cărei supus era, să nu îndure din pricina lui aceleaşi neajunsuri la Poartă ca pe vremea hăinirii lui Gaspar Graţiani. Potrivit instrucţiilor dogelui şi consiliului celor zece, Giustiniani a stăruit pe lîngă marii viziri Dilaver-paşa şi Daud-paşa şi alţi miniştri ai Porţii ca să-i refuze domnia.

În urma acestor presiuni la care se mai adăugau şi reclamaţiile creditorilor săi, Locadello a fost băgat la închisoare la Edi-Kule de unde trebuia să fie predat bailului. A izbutit însă să cumpere bunăvoinţa vizirului, făgăduind chiar să se turcească. Iar în urma înscăunării lui Murad al IV-lea (1623), protectoarea sa a redevenit atotputernică, astfel că a fost scos din închisoare şi trimis la serai (17 septembrie 1623).

Neputînd obţine domnia Moldovei nici după mazilirea lui Ştefan Tomşa al II-lea, înlocuit prin Radu Mihnea, Locadello s-a dus în Ţara Românească, unde a stabilit relaţii bune cu cumnatul domnului Alexandru Iliaş (1627—29), anume Constantin Vecelli din Rettino, cu Aslan vornicul şi cu Aga Matei din Brâncoveni, viitorul Matei Basarab. În anii 1629—1630 a căutat să procure oameni şi cai pentru armata veneţiană aşa cum propusese şi Polo Minio, cu cîţiva ani mai înainte, să aducă moldoveni spre a sluji ca ostaşi călări în trupele Sinioriei. În acest scop, Locadello a făcut o călătorie la Constantinopol, în cursul anului 1630. După urcarea în scaun a lui Matei Basarab, a fost folosit de acesta ca să-l informeze despre cele ce se pun la cale la Constantinopol şi despre starea relaţiilor veneto-turce. În 1640 Bakšič îl întîlneşte în Ţara Românească. În 1643 se află tot în Ţara Românească, de unde cere dogelui un ajutor în baza serviciilor aduse, lăudîndu-se că lucrează la menţinerea bunelor relaţii româno-venete. Cu şase ani mai înainte, el scrisese Dogelui cerînd un ajutor drept răsplată a serviciilor sale şi oferindu-i biserica nouă ridicată de el la Bucureşti. Căci Locadello este ctitorul bisericii catolice din Bucureşti, după cum rezultă şi din raportul bailului, Aloisio Contarini, cît şi din relaţia prefectului Maria Spera din Narni şi a misionarului Silverio Pilotto. Această biserică ridicată cu învoirea domnului Alexandru Iliaş în urma intervenţiei lui Constantin Vecelli a fost înzestrată de Locadello cu venituri pentru întreţinerea a 4 misionari catolici.

Cum autorul anonim al unei *Descrieri pe scurt a Ţării Româneşti,* publicată abia în 1894, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", pp. 111—116, afirmă că el a clădit în Bucureşti „o biserică în folosul catolicilor" (p. 114), urmează că el poate fi identificat cu Locadello. Datele cuprinse în această relaţie, precum şi tabloul veniturilor şi cheltuielilor ţării cuprins într-însa dovedesc că autorul ei poseda informaţii despre bogăţiile ţării, produsele exportate şi relaţiile comerciale cu Constantinopolul şi Veneţia, cît şi despre resursele sale şi puterea sa armată, ce aparţin tocmai preocupărilor lui Locadello, care pe lîngă procurarea de cai pentru armata veneţiană, făcea probabil şi negoţ cu produsele ţării — vite, ceară, miere — aducînd de la Veneţia stofe scumpe pentru domn şi boieri.

Se pare deci că ne aflăm în faţa unei relaţii alcătuite de Locadello, cu scopul de a informa guvernul veneţian asupra situaţiei economice şi militare a Ţării Româneşti în jurul anului 1641.

Deşi nu se arată data redactării, totuşi un element intern, şi anume menţiunea despre mutarea capitalei ţării la Tîrgovişte cu un an înainte de scrierea relaţiei — mutare care

a avut loc în 1640 — indică clar anul 1641, cînd Locadello se afla în Țara Românească. Probabil că această scriere constituie unul dintre serviciile lui Locadello pentru care cerea să fie răsplătit în 1643.

Distingem în „*Descrierea anonimă*" două feluri de informații: unele reale și concrete pe care le credem directe, și aici ne gîndim la cifrele despre veniturile și cheltuielile țării la categoriile de ostași și la lefurile lor și, în sfîrșit, la bogățiile naturale ale țării. Totodată, el mai folosește și unele date luate probabil din lucrările geografilor italieni, afirmînd, de pildă, că ar fi fost în trecut 14 000 de sate, că în țară s-ar fi aflat mine de aur . . . etc.

Informațiile sale despre orașe sînt destul de slabe. Înșirarea orașelor celor mai mari începe cu Gherghița! După continuarea cu alte patru: Buzău, Rîmnic, Focșani și Slatina mai sînt amintite (dar fără a le numi) încă alte zece *orașe*, fiecare dintre ele de cîte 200 (!) de focuri (= gospodării). Față de cele 7 000 de case din Tîrgoviște apare o disproporție cu totul nejustificată. Despre București este vorba doar în treacăt. În schimb Tîrgoviștea, cu curtea domnului și cu mitropolia, se bucură de o atenție deosebită, probabil pentru că Locadello ședea acolo. Observăm că informațiile privitoare la exportul și importul Țării Românești puteau fi cunoscute de autor încă de la Constantinopol, în vreme ce datele privind forțele militare ale domnului sînt culese direct de la Curtea domnească din Tîrgoviște. O rubrică abia atinsă în treacăt, deși foarte importantă și menținîndu-și actualitatea, este aceea a mănăstirilor închinate al căror număr este arătat a fi de 8 lăcașuri, fără însă a se da numele lor.

De Locadello s-au ocupat și Xenopol în *Istoria românilor*, III, N. Iorga în *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, p. 50, în legătură cu veleitățile sale de domnie. Gh. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, p. 308, trimite într-o notă la volumele de documente *Hurmuzaki*, IV, 2, și *Hurmuzaki*, VIII, în care se află cele mai multe știri despre el. Pentru biserica ridicată de el la București, vezi și relația lui Bakšič. Iar despre raporturile sale și ale celorlalți ctitori asociați cu conventualii italieni vezi „Dipl. Ital.", II, mai ales scrisorile lui Silverio Pilotti de la Penna. Locadello este un personaj destul de ambiguu, care merită a fi urmărit. Îl aflăm menționat de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 127, pentru anii 1629—1639.

DESCRIEREA PE SCURT A ŢĂRII ROMÂNEŞTI[1]

1641

Ţara Românească era o ţară înfloritoare în vremurile trecute, pînă acum cincizeci de ani, înainte ca domnii Mihai şi Şerban voievod să se fi împotrivit cu armele hoardelor otomane; şi, cu toate că este bogată şi are un pămînt foarte roditor şi deşi are din belşug tot felul de produse de vînzare, totuşi din cauza focului războaielor trecute, şi mai mult încă din cauza necontenitelor şi deselor năvăliri ale tătarilor şi turcilor vecini, este lipsită în bună parte de cea mai mare strălucire pe care o au ţările, şi anume de tîrguri şi supuşi; căci de unde pe atunci se numărau paisprezece mii de sate[2], <care erau> supuse toate acelei ţări, astăzi e redusă la stăpînirea a numai 4 000 de sate de cîte 50 de case în medie. p. 113

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", V, 1894, pp. 113—115.
[2] Cifră exagerată.

Şi cum ţara în sine este bogată de la natură, belşugul ei ar fi crescut şi mai mult prin munca oamenilor, dacă dările copleşitoare care se varsă în fiecare an la vistierie — cum se va spune la locul potrivit — n-ar răpi acest mijloc <de prosperitate> locuitorilor, care fiind împinşi prin aceasta la desperare şi uneltiri grosolane şi făţişe, doresc — crezînd poate că va fi mai bine — să se îndeletnicească cu schimbări de domni, fără să ţină seamă că, prin schimbarea pe care o doresc, ei îşi sporesc greutăţile şi se încarcă, fatal, cu noi cheltuieli ce se fac obişnuit la asemenea schimbări; şi desnădejdea dînd naştere la nepăsare, ei se dedau unei vieţi necumpătate, mîncînd şi bînd.

p. 114 Această provincie // a Ţării Româneşti, aşezată la şes, are cîmpii întinse şi păduri nesfîrşite precum şi munţi, dar numai spre partea Transilvaniei; este scăldată de multe rîuri; cele mai însemnate şi mai mari sînt: Oltul, Argeşul, Ialomiţa şi Dîmboviţa; <are> bălţi, care sînt numeroase, şi îşi au obîrşia în Dunăre; din aceasta se formează mlaştini foarte mari; de asemenea, <are> şi ocne de sare. Are mine de aur, de aramă şi de o anumită păcură neagră, care arde ca ceara; de acestea însă locuitorii nu se ating, pentru a nu da turcilor prilej de <a face> vreo schimbare[3].

Cele mai mari oraşe sînt: Gherghiţa[4], Buzău, Rîmnic, Focşani, Slatina; pe lîngă acestea mai sînt alte zece la fel care cuprind fiecare cîte două sute de focuri[5]; mai sînt apoi Bucureştii, fosta reşedinţă a domnului; acest oraş are 1 500 de case; *aici am clădit eu o biserică*[6] *pentru folosul catolicilor noştri*, în care slujesc preoţii noştri.

Bogăţia acestei provincii stă în marele belşug de grîu, din care se opreşte cantitatea necesară pentru <nevoile> ţării şi se mai trimite acum de ajuns şi în ţările vecine, iar ceea ce prisoseşte este cumpărat de negustorii turci şi greci şi este dus pe Dunăre — în Marea Neagră — şi pînă la Constantinopol. Vin se produce din belşug; nu este prea tare şi se consumă mult; se mai aduc şi vinuri străine, căci în aceste locuri vinul se bea cu plăcere. Apoi, cea mai mare parte din boi şi oi — de care ţara este îmbelşugată — sînt de asemenea duşi de către negustorii turci şi greci la Constantinopol, unde găsesc foarte uşor debuşeu[7]; iar boii, mai sînt duşi de către negustorii albanezi la Zara şi de acolo la alţi negustori, la Veneţia. Este apoi uimitor belşugul nesfîrşit de miere, despre care s-ar putea spune că alcătuieşte venitul cel mai statornic al ţării; din vămi, din banii plătiţi

[3] De exemplu, mărirea tributului.

[4] *Giogizza.*

[5] *Fuochi* = gospodării.

[6] În privinţa condiţiilor în care a fost ridicată acea biserică; vezi şi relaţiile lui Silverio della Penna din volumul de faţă.

[7] *Trova facilisimo lesito* (= l'esito).

pe[8] <miere> şi din ceara ce se produce din belşug, ţara poate acoperi în cea mai mare parte cheltuielile nenumărate pe care le face anual, la Poartă. Şi după cum mierea mai sus pomenită se vinde în Turcia la Constantinopol, tot astfel cea mai mare parte din ceară este dusă de negustori greci, prin Spalato, la Veneţia, care aduc, în schimb, din Veneţia multe stofe de mătase, de lînă şi fir, şi le vînd domnului şi bisericilor lui, şi altora.

Chiar înainte domnii Ţării Româneşti şi chiar şi cel de astăzi[9], obişnuiau să aibă reşedinţa în Bucureşti; dar de vreun an // <acesta> a mutat-o la Tîrgovişte pentru ca să fie în mai mare siguranţă, nefiind în legături bune cu Poarta. p. 115

Tîrgoviştea este localitatea cea mai însemnată din Ţara Românească, şi se află cale de o zi şi jumătate de la hotarele Transilvaniei; în acest oraş domnul are un palat foarte bun[10] înconjurat cu ziduri, iar pentru paza sa, el ţine în permanenţă 100 de archebuzieri, care se schimbă în fiecare sîmbătă. Îşi alege ca sfetnici doisprezece boieri <care au> însărcinarea de a cîrmui ţara; aceştia sînt înlăturaţi după bunul său plac, el avînd cuvîntul hotărîtor în toate deliberările.

În acelaşi oraş îşi are reşedinţa arhiepiscopul numit de ei[11] „vlădică"; acesta este investit cu deplină autoritate asupra tuturor călugărilor şi altor feţe bisericeşti, greci şi români; catedrala acestui oraş este de mărime potrivită, acoperită cu plumb, şi are o grădină mare împrejmuită cu gard; mai sînt şi alte 200 de biserici de lemn şi de piatră, în care slujesc preoţii, şi sînt numite de ei biserici „de popi"[12]. Se face socoteala că ar putea fi în acel oraş peste 7 000 de case, locuite de vreo 40 000 de suflete, şi aceste case sînt de lemn, acoperite cu şindrilă, sau cu stuf[13], unele împrejmuite cu gard, iar altele <fără îngrăditură>.

Sînt opt mănăstiri de călugări care se bucură de venituri bune, din care trimit Sf. Munte şi muntelui Sinai şi mai împart o bună parte şi altor biserici din Grecia — cîteva din mănăstirile din Bucureşti, întrecîndu-se între ele în această privinţă.

Puterea acestui domn constă în a avea oricînd în caz de război 8 000 de boieri, adică nobili[14]; după aceştia sînt alţi 4 000 de stare mai joasă, numiţi spătărei[15]; aceştia sînt datori să meargă la război pe cheltuiala lor. În afară de aceştia domnul mai plăteşte alţi 4 000 de călăreţi numiţi le-

---

[8] *Dal spezzo di questi.*
[9] Matei Basarab.
[10] *Comodo.*
[11] În text: da *locó* (=da loro?).
[12] *Biseriche de popi.*
[13] *Asse . . . canelle.*
[14] *Gientil homeni.*
[15] *Spatarei.*

fegii[16] adică soldaţi cu leafă, şi pe lîngă aceştia mai sînt alţi 4 000 de pedeştri, care sînt scutiţi de orice dare şi în caz de război sînt plătiţi de către domn cu <cîte> un taler şi jumătate pe lună: sînt oameni foarte viteji în stare a mînui orice armă precum şi arcul. Domnul mai ţine vreo 6 tunuri mari şi alte cîteva mici, numite „orzani".

Îmbrăcămintea domnului este foarte bogată; el este luxos; poartă o haină cu gulerul lung, numită de ei cabaniţă[17], căptuşită de obicei cu blană de samur foarte frumoasă.

p. 116

Venituri	
Dări ce ridică domnul din ţară de două ori pe lună, cîte cinci mii de taleri de la toţi capii de familie potrivit cu puterea lor de plată . .	120 000
Venitul de la trei ocne	40 000
Dări din sate (?)[18] şi din tîrguri	60 000
Dijma din stupii care dau miere .	70 000
Darea zisă a mierii, pentru sultan, se dă în septembrie, de fiecare casă (familie) în raport <cu averea>	130 000
Darea zisă a fumului <plătită> de fiecare casă din localităţile mari, fiind scutiţi boierii şi soldaţii şi alţii ce sînt în slujba domnului	
1 taler	40 000
Darea zisă a ierbăritului	10 000
Taleri <total>	470 000[19]

Cheltuieli	
Patru mii de soldaţi călări plătiţi cu cîte 3 taleri pe lună, dar li se opreşte 3 luni din an raportîndu-l epocii anterioare	105 000
Tributul sultanului	132 000
Daruri către <sultan> tot atunci	10 000
Daruri pentru marii dregători ai Porţii făcute tot atunci	20 000
Daruri pentru aceiaşi şi pentru alţii în mai multe rînduri pe an . . .	50 000
Daruri pentru paşalele Greciei şi Silistrei	20 000
Cheltuielile curţii domnului şi daruri la feţe de ranguri deosebite . . .	100 000
Taleri <total>	427 000

Pentru a împlini noi cereri ale Porţii, se pun dări pe populaţia săracă a ţării.

---

[16] *Lefezi.*

[17] *Cabanizza.*

[18] În text: *datii de valle (?) e dentro nelle terre* (valle = ville?)

[19] De comparat această cifră cu cea dată de raportul austriac din 1643 (vezi *Hurmuzaki,* IV, 1, p. 672).

C. HRYSZKOWICZ

(? — după 1628)

*

Cristofor Hryszkovicz, negustor polon, a petrecut în iunie 1628 cîteva zile la Iaşi, unde venise să încaseze nişte bani. Într-o scrisoare, din 23 mai 1628, adresată de la Cameniţa domnului Czarnowsky, el dă unele relaţii despre evenimentele petrecute în acel timp la hotarul Moldovei. Scrisoarea a fost publicată de N. Iorga în *Studii şi documente,* vol. IV, pp. 186—187, dînd unele fragmente în limba germană, în care este scris documentul şi rezumînd restul în româneşte. Părţile rezumate sînt redate în paranteze drepte.

SCRISOARE[1] CĂTRE DOMNUL CZARNOWSKY:

p. 186

1628 mai 23

Scopul principal al călătoriei mele la Iaşi la Măria sa, voievodul ţării[2], pentru nişte treburi ale mele, a fost de a putea încasa sumele ce mi se datoresc în Moldova[3]. După ce am petrecut acolo vreo săptămînă şi jumătate m-am gîndit, să aduc la cunoştinţa înălţimii voastre spre informare tot ce am putut afla cu privire la păgîni.

... [Despre luptele lui Cantemir[4] cu hanul[5]]. „De îndată ce-l văzu pe

[1] Traducerea s-a făcut după textul fragmentar publicat de N. Iorga în *Studii şi documente,* IV, pp. 186—187.

[2] Miron Barnovschi, în prima domnie (1626—1629).

[3] În text, după obiceiul polon, *Walachey.*

[4] *Kantymiro,* mîrzac tătar, care şi-a alcătuit o stăpînire proprie, rupîndu-se de hanul Crimeii şi atrăgînd la el cete numeroase de tătari. Numit paşă de către turci şi instalat la Silistra, după războiul de la Hotin, el şi-a aşezat acolo ostaşii săi, care capătă numele de tătari dobrogeni. După mazilirea sa de la Silistra îşi strămută sediul la Ismail, umplînd cu tătarii săi Bugeacul, de unde năvălea în Moldova, Polonia, etc. Cu timpul el şi-a manifestat

Şahin-Ghirai[6] [Cantemir] a fugit peste Dunăre". [Şahin este atras de turci peste Dunăre, dar era o cursă pentru a-l prinde. În luptă Şahin pierde mulţi oameni. Cade şi fratele lui Cantemir: „Salmasa-Murza". Abia fuge Şahin luptîndu-se.] Între timp a trecut pe celălalt mal, la Ismail[7] şi acolo a pus să fie decapitaţi o seamă de turci nobili, apoi se duse la cîmp la trupele sale, pe care le lăsase la cîteva mile în urma sa, căci se temea să nu fie urmărit din spate de Cantemir şi de turci, precum s-a şi întîmplat. [Urmărit de Cantemir, cu turcii, se dă o luptă, în care Şahin învinge. Cantemir abia scapă. Se ascunde într-un tufiş.] În cursul acestor întîmplări eram plecat din Iaşi; Măria sa, domnul, mi le-a povestit el pe toate. Îndată . . . Şahin Ghirai [a ridicat plîngeri contra sultanului, care l-a răsplătit în aşa fel pentru credinţa sa. Trimite după trupe în Crimeia, se uneşte cu Cazacii] şi vrea să se răzbune[8] şi să stîrpească pe toţi turcii din Bugeac.

E bine că biruinţa a fost de partea lui Şahin Ghirai, căci, dacă se întîmpla altfel, nu mai aveam pace, Cantemir fiind un mare duşman al coroanei <polone> . . . Mi-a mai spus domnul că l-ar fi împuşcat Cantemir pe Şahin-Ghirai în piept// dar pentru că avea o cămaşe de zale sau o platoşă[9] bună de metal n-a pătruns <glonţul> prin ea; se cunoaşte urma lui pe piele, dar nu l-a vătămat. p. 187

independenţa şi faţă de turci, care ba îl foloseau contra polonilor, cazacilor sau tătarilor crîmleni, ba voiau să-l alunge din Bugeac. Lupta despre care este vorba în text aparţine anului precedent, 1627. Hanul crîmlean, Mehmed Ghirai al III-lea (1622—1627), mazilit de sultan, cheamă pe cazaci în ajutor prin fratele său Şahin Ghirai. Contra lor este folosit Cantemir. Mehmed Ghirai moare, Şahin fuge şi este pus ca han Gianibek Ghirai (1627—1635). Pentru luptele anterioare ale lui Cantemir cu polonii, vezi Miron Costin, *op. cit.*, cap. 12. La fel şi pentru ridicarea din scaun a lui Moise Movilă (cap. 13).

[5] Mehmed Ghirai al III-lea.

[6] *Szahin Giere,* (mai departe Szahin Gierey) fratele hanului.

[7] *Ismaillum.*

[8] *Rechnen* = rächen (?)

[9] *Eine gute karraczen oder blechen-harnisch.*

GHEORGHE APAFFY

(? — după 1629)

*

Gheorghe Apaffy de Almakerék, senator ardelean, a fost trimis în toamna anului 1629, de către principele Gabriel Bethlen la Poartă. Cu prilejul acestei solii, Apaffy a trecut prin Ţara Românească, oprindu-se la Bucureşti, de unde a trimis principelui o scrisoare în care descrie primirea sa la curte, dînd şi unele ştiri despre situaţia din Moldova şi Ţara Românească.

Scrisoarea s-a păstrat în arhiva Conţilor Teleki (Archivum Comitum Teleki) din Budapesta.

A fost publicată în original, însoţită de o traducere română de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* vol. IV, pp. 296—297, nr. 236.

De Apaffy s-au ocupat:

Ivan Nagy, *Magyarország családai*... vol. I, Pesta, 1857, p. 51; Vencel Bíró, *Erdély követei a Portán,* p. 122.

RAPORT[1] CĂTRE PRINCIPELE TRANSILVANIEI GABRIEL BETHLEN TRECEREA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

1629, octombrie 16, Bucureşti

...Pricina întîrzierii mele pe drum pînă acum nu este din altă cauză decît că am fost nevoit să zăbovesc cîteva zile în urma boalei grele a domnului Ioan Házi[2], care se găseşte şi acum destul de slăbit. p. 296

Noi am sosit aici în Bucureşti la 14 octombrie şi a doua zi m-am înfăţişat domnului[3]...

---

[1] După traducerea însoţind textul maghiar publicat de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, p. 296—297.

[2] János Házi din Oradea, însoţitor de-a lungul anilor al trimişilor ardeleni la Poartă: Farkas Kamuthy (1618), Gheorghe Apaffy (1629) şi Mihail Tholdalagi (1630), Vencel Bíró, *Erdély követei a Portán*, pp. 119 şi 122).

[3] La sosirea lui Apaffy mai era încă domn Alexandru Iliaş (1627 XI — 1629 X) pe cale de a fi schimbat cu Leon Tomşa, cf. I. Bianu, *Documente româneşti*, I, Bucureşti, 1907, pp. 169—171.

Măria Ta ai poruncit să-ţi scriu dacă aflu ceva despre starea din Moldova. Domnul cel nou[4] este în scaun, celălalt domn[5] s-a dus la Hotin cu o sută din ai săi, dar nu ca duşman ci aşteaptă — aşa e zvonul pe aici — ca Tătarii să plece din Polonia; aşa a spus el, că pleacă şi nu va ataca niciodată pe fiul domnului său[6]. Cazacii se luptă vîrtos pe apă şi umblă cu noroc bun (obţin succese), chiar nişte turci spun că au cîştigat trei galere de la Turci.

Domnul din Ţara Românească stă acum fără nici o supărare în ţara sa, dar ţara se pustieşte foarte tare din pricina dării celei mari; a ajuns acum pînă într-atîta că voind să ne ducă mai departe cu cai de poştă, au vrut să prindă (şi să pună) la ham şi caii cerşetorilor (?)[7], ceea ce eu nu am ştiut; au trimis înaintea mea o ceată de boieri, eu am vrut să le dau pomană prin <acei> boieri, dar ei au spus că n-au nevoie de bani, mai bine le-aş da caii înapoi.

p. 297

Acum ... vrem să plecăm astăzi, la 16 octombrie de aici din Bucureşti.

---

[4] Alexandru Cuconul, domn al Moldovei (1629 VIII — 1630 IV).

[5] Miron Barnovschi, fostul domn al Moldovei (1626 I — 1629 VIII).

[6] Radu Mihnea, fostul său domn.

[7] S-ar putea ca prin aceşti „cerşetori" să se înţeleagă calicii care îşi aveau chiar mahalaua lor „calicească" în Bucureşti, la Gorgan, amintită documentar în 1638—1639 (vezi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VI, Iaşi 1909, pp. 199—203, nr. 168). Asupra lor vezi şi Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, pp. 359—376, precum şi lucrarea mai recentă a lui P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu, *Consideraţii asupra „calicilor" bucureşteni în veacurile XVII—XVIII*, publicată în „Materiale de Istorie şi Muzeografie", vol. III, 1965, pp. 25—42.

DAVID FRÖLICH

(1595—1648)

*

David Frölich s-a născut în anul 1595, în localitatea Kezmark, important centru comercial la poalele masivului Tatra. Îşi face studiile de cultură generală în Ungaria, iar cele universitare în Germania, la Frankfurt pe Oder, unde studiază matematica, istoria şi medicina. Călătoreşte mult, vizitează numeroase ţări din Europa — între care şi Transilvania — şi intră în legătură cu românii învăţaţi ai vremii. În 1630, după o absenţă de 12 ani, se întoarce la Kezmark şi este numit rector al gimnaziului local. Împăratul Ferdinand al III-lea îi acordă titlul de matematician imperial. Moare în 1648, lăsînd în urmă o bogată operă literaro-ştiinţifică.

Frölich a fost într-adevăr unul dintre scriitorii cei mai fecunzi din Ungaria secolului al XVII-lea, numele lui era cunoscut departe, peste hotarele ţării, mai ales în Germania, cu care a păstrat toată viaţa legături strînse.

Era cunoscut în cercuri largi de cititori, mai ales pentru calendarele sale pe care le scotea, începînd din 1632, an după an, în limba latină, germană şi maghiară. Foarte răspîndită era şi cartea lui de informare istorico-geografică: *Bibliothecae seu Cynosurae peregri-*

nantium etc., tipărită la Ulm, în 1643. Dar opera care l-a impus lumii savante şi i-a asigurat un nume în literatura istorico-geografică a vremii a fost un manual de geografie, cu următorul titlu:

Medulla Geographiae practicae, Peregrinantium imprimis usui deinde Historiarum et rerum hoc tempore belicosissimo gestarum gerendarumque cognitioni accomodata... auctore Davide Frölichio, Mathematico Caesareopolitano, apud Gepidas Carpathicos... Partim experientia atque oculari observatione, partim lectione neotericarum Geographorum concinnate. Typis Bartphentibus, Anno 1639.

În această lucrare, care cuprinde experienţa a 12 ani de călătorii şi studii, găsim o interesantă descriere a Transilvaniei — aşa cum se prezintă această ţară sub domnia marilor principi Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczy I, făcînd însă şi largi împrumuturi din *Chorographia Transilvaniae* a lui Reicherstorffer. Frölich a cunoscut Transilvania în 1630, adică la un an după moartea lui Bethlen şi înscăunarea lui Gh. Rákóczy I. A venit aici, la invitaţia prietenului său J. H. Alstedius, profesor la Colegiul din Alba Iulia, cu scopul de a aduna material pentru o carte a sa: *Chronologia Pannoniae*, la care lucra de mulţi ani. Această carte n-a ajuns să fie tipărită şi, rămasă în manuscris, s-a pierdut; dar cu acest prilej, după sfatul prietenului său Alstedius, a luat hotărîrea să scrie un tratat de geografie, care după nouă ani a şi apărut.

Aşa a luat naştere *Medulla Geographiae Practicae*, din care dăm în traducere descrierea de mai jos.

DESPRE TRANSILVANIA[1]

1629—39

Cap. X

Transilvania are ca vecini la apus Ungaria, // la miază-noapte Rutenia, la răsărit Moldova şi la miazăzi Ţara Românească. p. 363 p. 364

Lungimea ei este de 24 de mile germane şi tot atîta lăţimea.

Această provincie se bucură în cea mai mare parte de o climă temperată. În locurile mai joase şi aflate mai la sud — mai ales la Alba Iulia — căldura este aproape de nerăbdat vara, şi abia am putut, să mă apăr de ea ascunzîndu-mă în odăile cele mai retrase. Dimpotrivă, în locurile mai muntoase aerul este cu mult mai plăcut. Îndeobşte Transilvania are aceeaşi climă ca şi Ungaria.

Şi pămîntul ei este, — ca şi al Ungariei — foarte bogat de la natură, în aur şi argint, şi unele rîuri poartă firicele de aur şi uneori chiar bucăţi

[1] Traducerea s-a făcut după *Medulla geographiae practicae,* cap. X, pp. 363—378 ⟨text latin⟩.

mari pînă la un funt și jumătate[2]. Minele metalurgice mai însemnate se găsesc la Zlatna și la Baia Mare unde se scot uneori bucăți mari de aur din cel mai curat. Și acest belșug de aur este dovedit îndeajuns prin monedele antice de aur ale romanilor care se mai scot foarte des acolo din pămînt chiar și acum în zilele noastre.

Mine de argint se află la Baia de Arieș[3] și Rodna[4], unde se mai scoate și aramă amestecată cu aur și argint. Oțel[5] se găsește la Ciuc, fier la Trăscău și Hunedoara. Din minele de aramă se scoate antimoniu și sulfură foarte bună se extrage în Maramureș și în mai multe alte locuri, și se transportă în altă parte.

Cereale de tot felul se produc din belșug și nu cred să se găsească în lume un loc unde să crească mai bine grîul ca în această Transilvanie căci aici paiul grîului este aproape tot atît de tare și de lung ca trestia. Locuitorii nu mănîncă altă pîine decît de grîu. Grîul „siligo“[6] este cultivat mai rar. Cu acesta ca și cu meiul — din care este mare belșug — se îngrașă porcii și alte vite. În afară de acestea se mai află aici un soi de cereale, puțin cunoscute în alte părți numit alac[7], al cărui pai și spic aduc cu orzul. Cu acesta și cu fasole obișnuiesc iobagii să-și îngrașe vitele. Orzul nu crește prea bine și cum locuitorii beau vin, ei nu-l folosesc nici la facerea berii. Nu se prea pricep la pregătirea berii, de aceea berea lor, de cele mai multe ori, e lipsită de gust, este tulbure, nefiltrată și deci nesănătoasă.

Vinul, care se face din belșug, este mai bun decît vinul românesc, francez, „marchez“[8], austriac, morav, dar mai prejos de cel roman și unguresc: conține mai mult tartru și este mai sulfuros, și din această pricină provoacă // artrită la mîini și la picioare[9]. Vinuri mai sănătoase și mai tari se fac la Alba Iulia, Deva, Aiud, Biertan, Feneș și Mediaș.

p. 366

Cîmpul este plin pretutindeni de cirezi de vite: din acestea se vinde adesea cu 7, 8 florini boul cel mai zdravăn, care în Germania se dă cu 50—60 de taleri. Carnea de vită se vinde cu 2 bani funtul sau — toamna mai ales — cu 1 ban[10]. Pe lîngă aceasta ei cresc cai de viță aleasă și iuți la fugă, pe care străinii îi cumpără cu preț bun.

---

[2] *Sesquilibralia.* Funtul are circa ½ kg.

[3] *Offera.* Numele corect este în ungurește Offenbánya în germană Offenburg. . .

[4] *Radna.*

[5] *Chalibs.*

[6] *Siliginem,* specie de grîu ales. E o contrazicere evidentă între prima parte a frazei și urmarea privind folosirea acestei specii cultivate mai rar pentru îngrășarea vitelor.

[7] *Alica.*

[8] *Marchiaco.* Comitatul Mark se află pe rîul Lippe în apropierea Rinului.

[9] *Chiragram et podagram.*

[10] Prețurile de mai sus se confirmă prin date oficiale. În 1627, deci cu 3 ani mai înainte de a veni Frölich în Ardeal, prețul unui bou de mărime mijlocie era fixat de dieta țării la 10 florini, dar funtul de carne foarte bună costa 2 bani, și mai puțin bună 1½ bani. Cf. *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. VIII, p. 472.

Sînt albine din belşug, atît de casă cît şi sălbatice, mai ales în regiunea Oltului[11]. De la acestea strîng ei din belşug, ceară şi miere, şi fierb un mied[12] generos de aceeaşi calitate ca cel lituanian, dres cu ierburi aducătoare de sănătate şi cu un fel de aromate şi-l vînd cu preţ mare în ţările vecine.

Pădurile sînt pline cu tot felul de sălbăticiuni. Se găsesc cai sălbatici, cu coama pînă la pămînt[13], apoi cerbi, căprioare, vulpi şi iepuri foarte mari ale căror piei se folosesc la îmbrăcămintea femeilor. Lupii şi urşii în părţile „Ţării de Sus"[14] şi în regiunea Ţării Oltului, se adună // uneori în haite de cîte 30—40 şi aproape în fiecare noapte de iarnă sfîşie cîţiva cai. În „Ţara de Sus" se realizează frumoase cîştiguri, căci un cap de familie poate scoate într-un an <din pieile vîndute> trei pînă la patru sute de florini, o sumă pe care cu greu ar putea-o scoate, muncind la vie, podgoreanul din regiunea vecină lor, căci în regiunea lor nu sînt vii.

p. 367

Pe lîngă aceasta, cîmpul este pretutindeni acoperit cu tot felul de ierburi de leac şi cu iarbă obişnuită. În preajma satelor şi oraşelor, pe lîngă garduri cresc din belşug pelinul, bozul[15] şi ridichile.

Are rîuri bogate în peşti. Dintre acestea trei şi anume Crişul, Mureşul şi Oltul sînt navigabile. Sînt şi rîuri care poartă aur la vale.

Pădurile şi munţii, atît munţii Carpaţilor cît şi cei din <spre> Ţara Românească, o încing ca o coroană, mai mult chiar: aproape că nu se poate merge de la un oraş sau sat la altul altfel decît printre dealuri şi munţi păduroşi, dintre care cei mai înalţi se află aproape în inima Transilvaniei, lîngă prea puternica cetate ce se cheamă Făgăraş; şi aceşti munţi neumblaţi sînt acoperiţi cu zăpadă veşnică.

Această ţară a fost numită Transilvania, după mulţimea pădurilor, deoarece nu se poate intra şi ieşi din ea decît prin păduri. Astfel şi ungurii o numesc *Erdély*, adică loc păduros[16], iar germanii *Siebenbürgen*[17], după cele şapte oraşe întărite sau cetăţi principale ale lor, căci Burg în limba germană înseamnă cetate sau întăritură.

p. 368

Are trecători foarte puţine şi foarte înguste, ceea ce este spre folosul locuitorilor în apărarea lor împotriva năvălirilor duşmane. Cele mai însemnate dintre ele sînt următoarele opt: 1) Bran în apropierea Braşovului, spre Ţara Românească. 2) Turnu Roşu, la 2 mile ardelene spre apus de Sibiu.

---

[11] *Districtus Altlandicus,* după germ. Altland, care cuprindea scaunele săseşti Sibiu, Nocrich, Cincul Mare şi Cohalm.

[12] *Mulsun.*

[13] Caii sălbatici sînt amintiţi şi de Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia,* Basel, 1568, p. 5, de asemenea şi de geografii italieni.

[14] *Oberland* = regiunea Bistriţei.

[15] *Ebulus.*

[16] *Silvosum locum.*

[17] Pentru discuţia privitoare la numele de Siebenbürgen vezi şi relaţia lui Verancsics, în *Călători,* I.

3) Poarta de Fier, aproape de Orăştie şi Mureş[18]. 4) Trecătoarea din preajma Clujului pe rîul Criş[19], 5) cea de lîngă Dej[20], pe rîul Someş, 6) cea din preajma Bistriţei, 7) cea de la Ciuc[21] în Secuime, 8) cea de la Buzău în Secuime.

Odinioară ardelenii[22] puteau da pînă la 90 000 de soldaţi, secuii peste 60 000[23].

Transilvania este locuită de germani sau saşi, unguri, secui şi români[24]. Limba saşilor are savoarea vechei saxone; în loc de *was* şi *das*, ei zic *wat* şi *dat*; în loc de *unser Brodt* ei zic *anser Brut*; în loc de *Krebs* zic *Kribs*. Ei numesc cu dispreţ pe germanii imigraţi, *Moser*-i[25] — nume al cărui înţeles nici ei nu-l pot lămuri — şi sînt încredinţaţi că ei sînt cu mult mai de soi

369 decît toţi ceilalţi germani. // Aceşti vechi germani însă n-au fost aduşi în Transilvania de împăratul Carol cel Mare, cum scriu unii (căci nu există dovezi că împăratul Carol cel Mare ar fi purtat război în Panonia sau în Dacia), ci de Gheiza, regele maghiar, fratele lui Ladislau cel sfînt[26], cum dovedesc vechile diplome existente ale oraşelor lor, sau poate sînt urmaşii vechilor germani, daci şi geţi[27], care au locuit odinioară în Panonia, după cum dovedesc eu pe larg în a mea „Chronologia Panoniae"[28].

Aceşti saşi urmează religia luterană şi bisericile lor sînt curăţate de idoli şi chipuri cioplite. Se mai găsesc printre ei fotinieni[29], dar numai la Cluj şi Turda şi împrejurimile acestora.

---

[18] *Meresch*, forma săsească a numirii germane Meerisch Poarta de fier, prin care se face trecerea din Transilvania în Banat, se află în valea Bistrei, spre apus de Orăştie. Hiltebrand, care împrumută mult de la Frölich, situează Poarta de Fier pe rîul Mureş (!).

[19] *Keresch*. Este trecătoarea de la Ciucea.

[20] *Desch*. Prin Şimleul Silvaniei răzbeşte la Tisa. Este Poarta Meseşului.

[21] *Schuck*. Este pasul Ghimeş.

[22] Este vorba de comitatele nobiliare regale din Transilvania care depindeau de voievodul Transilvaniei, spre deosebire de secui aflaţi sub comitele secuilor.

[23] Frölich îşi ia informaţia de la Reicherstorffer care scria în secolul al XVI-lea, de aceea şi adaugă: odinioară (vezi *Călători*, I). Datele sînt însă exagerate aici în privinţa secuilor. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, Verancsics evalua la 30 000 numărul luptătorilor secui. La inspecţia din 1602 nu s-au prezentat decît 9 435 de secui. Dar sub Mihai Viteazul numărul lor a fost mai însemnat.

[24] *Valachi*.

[25] Asupra acestui punct vezi Hiltebrand, care porneşte de la textul lui Frölich, dar îi dă o extindere mult mai mare.

[26] Confuzie între Gheiza I şi Gheiza al II-lea. Acesta din urmă, care a adus pe saşi în Transilvania, nu era frate cu Ladislau I ci cu Ladislau al II-lea.

[27] Veche confuzie între daci şi danezi, precum şi între geţi şi goţi, care a avut oarecare răsunet la eruditii din secolul al XVI-lea.

[28] Lucrare rămasă în manuscris şi pierdută.

[29] *Photiniani*, numire dată în batjocură unitarienilor, după Photinus episcop de Sirmium, a cărui învăţătură a fost condamnată, de sinodul ecumenic din 351. Ei sînt unii şi aceiaşi cu arienii, de care vorbeşte Possevino în *Descrierea Transilvaniei*. Cf. vol. II al seriei de faţă.

Senatul lor este alcătuit din consul, judele regesc, judele de scaun, primarul sătesc (sau Hahn) și 12 jurați sau asesori. Nu sînt juzi regești în toate orașele, ci numai la Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Rupea, Orăștie. Consuli se găsesc la Sibiu, Sighișoara, Mediaș și Rupea.

Portul bărbaților este la fel ca al ungurilor, // totuși le place ca hainele și anteriile[30] lor să fie mai bogate în lărgime. Și unii nu se sfiesc să poarte toată vara pe arșița cea mai mare haine căptușite cu blănuri de vulpe sau de lup. Preoții poartă o vestă purpurie, un brîu roșu sau albastru și o mantie de coloare închisă, numită popular reverendă. Preoții de la tîrguri au de obicei, venituri mai mari din dijma vinului și a celorlalte produse decît cei de la orașe, care își primesc stipendiul în bani. p. 370

De aceea promovarea se face de la orașe mai mari în tîrguri. Principii hotărăsc anual censul bisericesc, care se strînge în cele opt capitluri parohiale numite laolaltă „Universitas".

Portul femeiesc[31] nu este destul de potrivit nevoilor. Hainele sînt strîmte, stingheresc mișcările și numai la spate au ceva crețuri. Lasă descoperite ceafa și gîtul, pînă la umeri. Își acoperă pieptul cu mari paftale rotunde de argint aurit și împodobite cu pietre scumpe, dar acestea sînt atît de grele, încît dacă femeia sau fata se apleacă ori cît de puțin i se dezgolește pieptul trezind în cei de față sau rușine sau dorințe neîngăduite. Unele fălindu-se cu paftale ce nu le aparțin în fața curtezanilor, vînători de zestre, îi păcălesc[32]. Nu-și împodobesc capul nici cu cununi de flori nici cu panglici de legat părul, ci îl lasă să cadă pe umeri. // Dar poartă o diademă fie din mătase curată, fie de argint, asemănătoare cu paftalele împodobite de care am amintit. Femeile măritate se îmbracă cu o rochie neagră, largă și fără crețuri. Mai folosesc și șube lungi de blană de iepure fără altă față de deasupra[33]. Nu-și îngăduie să poarte comănace[34] făcute din mătase sau din piei de „mus Fennicus"[35], și-și acoperă capul cu o scufie[36] roșie sau albă de bumbac. Pe lîngă aceasta văduvele cît și femeile foarte bătrîne își înfășoară capul și într-o năframă subțire de bumbac. p. 371

Străinii în trecere[37] și alții, la recomandarea vreunui demnitar mai înalt de la curte, capătă cu ușurință de la principele Transilvaniei salv-conduct

---

30 *Togis et tunicis.*

31 O descriere amănunțită, la Toppeltinus, *Origines et occasus Transylvanorum*, Lugduni, 1667, pp. 96—107.

32 *Quaedam in alienis fibulis superbientes procis, opibus inhiantibus fucum faciunt.*

33 *Pelliceis quoque, oblongis leporinis absque superinductura utuntur.* Adjectivul *leporinis*, probabil, înțeles în sensul unei categorii întregi de blănuri cu părul scurt și nu în sensul strict de blană de iepuri.

34 *Mitris.*

35 Neidentificat. *Mus* este un nume general pentru rozătoarele mici. Astfel ermina e numită *mus ponticus*.

36 *Vittis.*

37 *Peregrini.*

şi scrisoare de liberă trecere prin toată Transilvania, cu care pot călători dintr-un oraş în altul, şi acolo sînt ţinuţi în ospătării, din grija primarului, numit popular *Hahn,* cîte două-trei zile, cu mîncare şi băutură din belşug, pe cheltuiala obştească şi apoi sînt duşi mai departe. Această bunăvoinţă a principelui faţă de călători şi de servitorii acestora, pricinuiesc zilnic neplăceri locuitorilor, şi-i costă bani grei.

Oraşele mai frumoase, mai însemnate şi înzestrate cu privilegii sînt locuite de saşi şi <ele> sînt 7 la număr. Dintre ele, cel dintîi şi totodată capitala <lor> este Sibiul[38], aşezat pe rîul Cibin, între mlaştini şi eleştee, p. 372 clădit parte pe deal, parte în şes. Se distinge prin casele lui foarte înalte // şi se mîndreşte cu bastioane şi şanţuri adînci. Prin aşezarea şi prin întinderea lui, poate fi comparat cu Viena. Se făleşte cu edificii mîndre, acoperite cele mai multe cu ţiglă. Toate străzile sînt scăldate de pîraie. Din pricina aerului umed şi nesănătos <datorit mlaştinilor> nu e prea populat; din această cauză locuitorii părăsesc chiar şi casele foste odinioară din cele mai de seamă. Foarte adesea locuitorii se îmbolnăvesc de artrită din cauza consumului de vin încărcat de săruri. Aici îşi ţin adunările celelalte şase oraşe. Este vestit pentru pîinea şi miedul foarte gustos ce se face aici. Biserica şi unele porţi poartă inscripţii romane. Tipografia acestui oraş a fost pîngărită în chip ruşinos, mai anii trecuţi de Marcus Pistorius[39], gură rea şi suflet negru, care şi-a tipărit nepedepsit, cîteva cărţi în ea.

La o milă de Sibiu se află ocna de sare de la Ocna Sibiului, nemţeşte Salzburg, din care se scoate mult bănet. Nu departe de Sibiu se găseşte tîrgul Cisnădiei[40], cu un castel puternic, şi de întindere mijlocie. Aici se lucrează seceri foarte bune. Ceva mai jos de Cisnădie este Cisnădioara[41] şi cetatea ei de piatră, în care, în timp de război, locuitorii îşi adăpostesc ca într-un azil toate bunurile.

p. 373 2) Braşovul, un oraş populat, vizitat pentru tîrgurile lui săptămînale, este aşezat între munţi foarte frumoşi. Este întărit cu ziduri înalte şi bastioane, dar din cauza îngustimii văilor, n-are şanţuri. Se mîndreşte cu clădiri alese, care însă sînt în cea mai mare parte acoperite cu şindrilă. Pe toate străzile curg pîrîiaşe care cară gunoaiele la vale. Are trei suburbii mari, dintre care una este locuită de bulgari[42], a doua de unguri şi a treia de saşi şi secui. Ioan Honterus, a înfiinţat aici şi a introdus reforma în biserică

---

[38] *Cibinium.* În descrierea oraşelor, autorul foloseşte în repetate rînduri pe Reicherstorffer.

[39] Tipograf la Sibiu între 1629 şi 1657.

[40] *Helta.* Tot pasajul este luat din Reicherstorffer, *Chorografia.*

[41] *Mons S. Michaelis.*

[42] Confuzie din cauza numirii de „Schei", dată acestei suburbii locuite de români, care îşi aveau aici şi biserica în care se slujea în limba slavonă.

şi în şcoală; totuşi mai anii trecuţi oasele lui au fost scoase, cu mare îndrăzneală din mormîntul bisericii şi în locul lui a fost pus cadavrul unui prost oarecare. (Aici trebuie însemnat, în treacăt faptul că ardelenii, în loc de lespezi funerare, acoperă mormintele noi cu covoare turceşti sau persane de mare preţ)[43].

Districtul în care se află Braşovul se numeşte Bîrsa sau Ţara Bîrsei şi este la marginea Transilvaniei <sau> cum se spune popular: *Da das deutsche Vater unser ein ende hat*[44]. <Ţara Bîrsei> este foarte atrăgătoare şi este astfel împărţită, că aproape ar putea fi numită o a doua Transilvanie. Este înconjurată din toate părţile de munţi păduroşi şi de munţi înalţi, din acei care despart <mai> la răsărit Transilvania şi Ţara Românească. De secui este despărţită prin rîul Olt. // Spre apus, adică pe unde se vine din Sibiu în Ţara Bîrsei, la 3 mile, se înalţă muntele înalt şi păduros numit Pădurea Codlii[45], după tîrgul Codlea[46], aşezat dincolo de munte, vestit pentru biserica lui bine întărită şi pentru berea sa. Această regiune[47] produce din belşug cereale şi este ca un grînar al neamurilor vecine. p. 374

3) Sighişoara, este aşezată lîngă rîul Tîrnava parte pe deal, parte jos, la poalele dealului. Partea de jos nu este aşa de <bine> întărită ca cea de sus, care are chip de cetate, are însă mai mulţi meşteşugari, deoarece are din belşug apă precum şi alte lucruri de trebuinţă.

4) Mediaş, aşezat în inima Transilvaniei, este vestit prin uciderea lui Ludovic Gritii[48], guvernatorul[49]. Are pe deal o biserică întărită, după obiceiul acestei naţiuni, care îşi întăreşte bisericile în chip de castel. Pămîntul lui e bogat în vinuri.

5) Bistriţa este clădită lîngă rîul Bistriţa într-un loc bogat în vinuri. Este un oraş frumos şi puternic. Locuitorii de aici vorbesc limba germană mai curat decît în celelalte oraşe, dar în rîndurile plebeilor sînt mulţi guşaţi, surzi, muţi, nebuni, din cauza aerului şi a apei.

6) Sebeş, este un tîrg, apărat din spre apus de mlaştini şi eleştee. Clădirile nu sînt prea deosebite.

---

[43] Adică mormintele din biserică. Asemenea covoare se pot vedea şi azi atîrnate în bisericile din Braşov, Sibiu, Mediaş şi Sighişoara.

[44] „Unde se sfîrşeşte (rostirea) tatălui nostru“ (adică la extremitatea regiunii săseşti).

[45] *Der Zeydenwaldt*. Este vorba de munţii Perşanilor care despart Ţara Bîrsei de Ţara Oltului.

[46] *Zeyden*.

[47] Adică tot Ţara Bîrsei. Cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, de la care este împrumutată chiar fraza aceasta.

[48] Pentru uciderea lui Gritti, la Mediaş, la 28 septembrie 1534, vezi cele trei relaţii din *Călători*, I.

[49] Zápolya, pentru a-şi asigura protecţia lui la Poartă, îl numise guvernator al Ungariei.

7) Cluj, lîngă rîul Someş, este un oraş întins, bine populat, vestit pentru tîrgurile sale şi ieftinătatea cerealelor. Este locuit mai ales de fotinieni[50], care au în mînă conducerea. Aici locuiesc unguri, care în celelalte şase oraşe nu sînt primiţi în rîndurile orăşenilor[51]. Principele Transilvaniei a convocat aici de cele mai multe ori dieta ţării. Aici se poate vedea casa în care s-a născut Matei Corvinul şi aceea <în care s-a născut> Ştefan Bocskay[52].

La poarta cetăţii[53] se poate vedea o inscripţie a lui Traian. Aici se afla tipografia fotinienilor.

Alba-Iulia, lîngă rîul Mureş; <este> vestită pentru cetatea ei, reşedinţa principelui, precum şi pentru gimnaziul ei. Cetatea este plină pretutindeni de ruinele vechilor palate şi de rămăşiţe romane[54], dintre care însă cea mai mare parte au fost duse la locuinţa principelui şi în casa Báthory[55], în care se afla mai înainte tipografia şi monetăria, iar astăzi serveşte de locuinţă profesorilor. În poarta oraşului sînt săpaţi în piatră Romulus şi Remus // sugînd de la lupoaică. Biserica mai mare[56] este împodobită cu monumentele multor regi şi principi. Ruinele din suburbii sînt mărturii sigure ale măreţiei de odinioară. Căci odinioară a fost capitala regilor Daciei[57]. Astăzi este un tîrg înconjurat cu ziduri de piatră, locuit de unguri.

p. 376

Turda se află lîngă rîul Arieş, bogat în aur. Este un tîrg vestit pentru ruinele sale antice, pîinea sa cea albă şi mîndrele sale ocne de sare, dar este otrăvit de erezia fotiniană.

Aiud: este un tîrg; are un castel. În piaţă se poate vedea o inscripţie veche.

Orăştie, tîrg întărit lîngă rîul Mureş; după ce Clujul s-a abătut de la adevărata învăţătură a lui Hristos, acesta a fost primit în locul lui în rîndul oraşelor săseşti. Este locuit de germani. Are pămînt foarte roditor.

Deva este o cetate clădită pe un munte înalt.

---

[50] Arieni, unitarieni.

[51] Pentru regimul mixt de la Cluj, vezi Reicherstorffer, în *Călători,* I.

[52] Ştefan Bocskay, principele Transilvaniei (1604—1606).

[53] *Porta urbis portina.* Amănuntul este împrumutat tot de la Reicherstorffer care dă şi inscripţia.

[54] Adică inscripţii cu care îşi împodobeau magnaţii casele.

[55] *Domum Bathorinam.*

[56] Fosta catedrală catolică în care erau mormintele: reginei Isabela Zápolya şi al lui Ioan Sigismund „regele ales“, fiul ei. Alţi regi nu se mai pomenesc acolo. Dintre principii Transilvaniei, singurul catolic îngropat aici este cardinalul Andrei. Ceilalţi toţi sînt calvini: Ştefan Bocskay, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczy I. etc. Dar despre cel din urmă nici nu poate fi vorba în textul lui Frölich, care descrie Transilvania din anul 1630.

[57] Afirmaţie greşită împrumutată de la Reicherstorffer.

Biertan[58] are vii foarte bune; aici își are reședința cele mai adeseori, episcopul bisericilor sășești.

Hunedoara a fost clădită între munți, între trecătorile Vulcan și Orlea[59], aproape de ruinele Ulpiei Traiane sau Sarmisegetuza, odinioară oraș strălucit și foarte întins. Are mine de fier.

Deva este vestită pentru minele metalifere.

Rupea, tîrg mare, este vestită pentru o cetate pe stîncă[60] are ocne de sare[61] și pămînt roditor. p. 377

Vinț[62], adăpostește mulți anabaptiști.

Saschiz[63], Kyód, este un tîrg mare, ca o cetate clădită pe o înălțime. Produce vin acru.

Șeica Mică este vestită pentru vinul ei bun.

Agnita are tot felul de meșteșugari și mai ales foarte buni fierari, dar pămîntul ei produce un vin acru.

Cetatea de Baltă este înconjurată din toate părțile de apă.

Făgăraș este așezat în loc mlăștinos și șes; are o cetate atît de puternică încît nu poate fi cucerită prin minare[64].

Abrud și Baia de Criș sînt orașe miniere, vestite pentru minele lor de aur și de argint. Păstrează încă urme ale antichității. Locuitorii lor sînt sași și români.

Zlatna Mare și Mică a fost odinioară un oraș foarte mare, după cum apare din monumentele vechi. Astăzi este locuită de români și este vestită pentru minele metalifere.

Hațeg, tîrg înconjurat de dealuri și munți, este locuit de români și unguri.

Hust este o cetate clădită pe o înălțime și foarte puternică. p. 378

---

[58] *Berthalinum*. Biertan a fost reședința episcopilor sășești din 1572 pînă în 1868, cînd a fost mutată la Sibiu. Biserica săsească, un castel bisericesc, înconjurat cu două rînduri de ziduri, cu turnuri și bastioane, adăpostește mormintele mai multora dintre episcopi. Vezi Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894, p. 347.

[59] *Orlae*, munte lîngă Hațeg. Frölich dă numele de trecătoarea Orlii, Porții de Fier a Transilvaniei, care se mai numește și trecătoarea Zăiceni, de la satul așezat la intrarea ei.

[60] *Arce scopulosa*. Pentru descrierea și istoricul cetății, vezi Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 238.

[61] Afirmația greșită. Nu se găsește sare la Rupea.

[62] *Viz* (greșit, în loc de Vinz). Este Vințul de jos; aici a colonizat Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, la 1622, pe anabaptiști, asigurîndu-le libertatea religioasă, dar limitată la teritoriul acestei localități. Vințul împreună cu Vurpărul vecin au fost odinioară posesiuni ale lui Radu de la Afumați.

[63] *Kysdinum Kayst*. Pentru castel vezi amănunte la Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 341.

[64] *Cuniculis expugnari non possit* (adică prin săparea de galerii pentru minare).

Grădişte[65] este pe locul vechei capitale, ale cărei ruine le răscolesc adeseori românii, scoţînd din măruntaiele pămîntului geme, monede şi alte monumente antice[66].

Atîta s-a putut spune pe scurt despre Transilvania, a vorbi mai pe larg nu ne îngăduie spaţiul.

---

[65] *Várhely.*

[66] Informaţia e luată tot de la Reicherstorffer.

ANGELO PETRICCA DIN SONNINO

(? — 1673)

Minoritul conventual Angelo Petricca din Sonnino, care a ocupat pînă tîrziu posturi de răspundere în rețeaua Propagandei, precum și în ierarhia ordinului său, a slujit ca misionar în Ungaria, trecînd apoi și în țările noastre, unde a rămas 6 ani (1632—1638). El însuși declara că a fost misionar al Congregației în amîndouă țările. Vine mai întîi în Moldova împreună cu alt misionar, Francesco Antonio din San Felice, amîndoi recomandați domnului Alexandru al VIII-lea de către ambasadorul Franței la Poartă, Gournay. In 1636, amîndoi se află în Țara Românească, de unde vor pleca mai apoi la Constantinopol. La București, domnul îi dă pentru misionarii săi, biserica de lemn cu 6 chilii înconjurătoare ridicate poate de Antonio de Via înainte de 1629. Se pare că a contribuit și el la îmbunătățirea și sporirea ei. De un interes deosebit este evocarea îndemnului lui Matei Basarab către creștinii din Occident să se ridice contra turcilor.

Începînd din primăvara anului 1639, Petricca se află la Pera ca vicar general de Constantinopol. Mai împlinește totodată și funcțiile de comisar general în Orient și Transilvania și de prefect al misionarilor din Țara Românească și Moldova. A păstrat titlul de prefect

pînă în 1640. După 10 ani îl găsim ca provincial al Romei, ca procurator al mănăstirii Sfinților Apostoli din Roma, unde îi scria Bonaventura din Campofranco pentru a-i cere să intervină pentru plata subvenției misionarilor.

În 1652, Francesco Maria Spera, încheindu-și darea de seamă, îl indică pe el ca bun cunoscător al împrejurărilor din țările noastre. Moare în 1673.

De la Petricca a rămas, între alte scrieri, un tratat manuscris despre „milocul de a învinge lesne pe turci“ *(Del modo facile d'espugnare il Turco)*, în care se ocupă, în treacăt, și de țările noastre.

A fost publicat după manuscrisul păstrat în copie în Biblioteca Vittorio Emanuele din Roma, de către Cervellini, în revista „Bessarione“, 1912.

Părțile privitoare la țările române au fost publicate de N. Iorga în *Studii și documente...*, vol. XX, p. 199 și de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului,* I, pp. 97—98, doc. nr. CII și CIII, după o altă copie.

Petricca a publicat și o lucrare intitulată: *De nobilitate eiusque origine et de recta forma regnandi ad Principes Laicos ac de laudabili subditorum observantia erga Principem,* Roma, 1652.

Activitatea sa a fost urmărită de G. Călinescu în studiile *Alcuni missionari cattolici,* „Dipl. Ital.“, I, pp. 22—23 și *Altre notizie* (*loc. cit.*, II, p. 309), după care a fost alcătuită și notița de față, precum și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor...* p. 131.

[FRAGMENT DESPRE STAREA CATOLICISMULUI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ][1]

1640

În timpul din urmă, un oraş întreg[2] din Ţara Românească, numit Cîmpulung, a trecut la legea catolică. Şi în acel oraş se află o biserică[3] frumoasă, cu locuinţă pentru misionari. Acest oraş este aşezat la hotarele Transilvaniei şi locuitorii lui sînt transilvăneni din vechime, de rit catolic, care s-au aşezat aici, la hotare, din cauza fertilităţii pămîntului. p. 98

Ei fuseseră amăgiţi de un eretic[4], dar a dat dumnezeu de s-au întors la credinţa catolică, după cum este ştiut de către Sacra Congregaţie[5].

---

[1] Traducerea s-a făcut după fragmentul din tratatul: *Del mondo facile d'espugnare il Turco,* publicat de I. C. Filitti în culegerea *Din Arhivele Vaticanului,* I, p. 98.

[2] După cum rezultă din context este vorba doar de catolicii trecuţi cîndva la protestantism.

[3] Bărăţia.

[4] Adept al lui Luther.

[5] Reîntoarcerea saşilor de la protestantism la catolicism s-a petrecut în 1639. Fermendžin, *Acta Bulgariae,* XVIII, p. 99; cf. şi pp. 22, 23. I. Bianu, *Vito Piluzi* în „Columna lui Traian", 1883, p. 151.

1640

DISCURSUL[6] DESPRE MODUL DE A ÎNVINGE UŞOR PE TURCI ŞI A-I ALUNGA DIN MULTE ŢĂRI PE CARE LE STĂPÎNESC ÎN EUROPA

. . . .

p. 98 [Petricca aminteşte că a stat 6 ani în Moldova.] Mai adaug că sînt <în părţile acelea>, doi domni, unul al Moldovei şi celălalt al Ţării Româneşti, şi fiecare din ei poate ridica, la primul sunet de goarnă, 25 000 de soldaţi, şi deoarece cele două provincii se află abia la o distanţă de 15 zile de Constantinopol, pot să ridice armele contra turcilor, spre marea pagubă a p. 99 acestora. Şi ar face-o bucuros, oricînd, dacă ar fi ajutaţi de //principii creştini, sau dacă numiţii principi s-ar ridica împotriva turcilor şi s-ar lupta cu ei în alte părţi unde turcii sînt vecini cu creştinii. Cei doi domni[7] sînt foarte dornici să se răscoale, am cunoştinţă de aceasta, deoarece am stat de vorbă cu ei, fiind multă vreme misionar al Sacrei Congregaţii în cele două provincii, ba chiar domnul Ţării Româneşti, mi-a dat, pentru ordinul meu

---

[6] La Iorga, *Studii şi documente,* XX, p. 199: *Trattato.*

[7] Matei Basarab în Ţara Românească, Vasile Lupu în Moldova.

călugăresc o biserică[8], avînd şi multe încăperi pentru locuit, într-un oraş în care-şi are reşedinţa, anume Bucureşti şi numitul domn mi-a spus în mai multe rînduri: cum este cu putinţă ca principii creştini să n-aibă nici o milă de atîţia creştini care stau sub tirania turcilor, şi să nu se gîndească să răzbune toate jignirile pe care aceşti turci le aduc lui Hristos Mîntuitorul? Un lucru este sigur: cei doi domni sînt totdeauna gata a se răscula împotriva turcilor, dacă ar fi încurajaţi şi ajutaţi de comun acord, de principii creştini . . .

---

[8] Este biserica de lemn cu cele 6 chilii ale sale, care a fost apoi arsă de Locadello, spre a clădi acolo propria sa biserică, cu dependinţele sale folosite de el şi ca locuinţă. Vezi relaţia lui Silverio Pilotti, biografia lui Locadello şi relaţia lui Baksič din volumul de faţă.

PAUL STRASSBURG

(1595—1654)

*

Paul Strassburg s-a născut la Nürnberg în anul 1595, doi ani după stabilirea în acest oraş a tatălui său, juristul Abel Strassburg venit din Saxonia. Copilăria a petrecut-o împreună cu cei trei fraţi ai săi la Nürnberg. Studiile universitare le-a făcut la Altdorf. În 1613 este trimis în Italia, unde stă trei ani, studiind limbile latină şi italiană. Cum un frate mai mare care era rezident al lui Mauriciu de Hessa la curtea imperială l-a chemat la Praga, unde se afla la dezlănţuirea răscoalei din Boemia, care a determinat începerea războiului de 30 de ani, el s-a alăturat răsculaţilor protestanţi, el însuşi fiind calvin şi a luat parte între altele la lupta de la Muntele Alb, ajungînd căpitan. În 1624 este recomandat de ministrul englez din Copenhaga electorului palatin Frederic al V-lea, care se afla refugiat la Londra, la curtea socrului său Iacob I, după insuccesul mişcării din Boemia, de care se legase primind coroana acestei ţări împotriva lui Ferdinand al II-lea de Habsburg. Ajutat cu bani de regele Angliei, care susţinea drepturile ginerelui său, Strassburg e trimis ca agent al lui Frederic la duşmanul Habsburgilor, principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, să-i solicite alăturarea la alianţa de la Haga a ţărilor protestante: Anglia, Olanda şi Danemarca. Dar Bethlen a pretins subsidii prea mari şi astfel această primă misiune a rămas fără urmări. Peste patru ani avea să fie însărcinat cu o nouă misiune în Transilvania, de astă dată din partea regelui Suediei Gustav Adolf, ajuns cumnat cu Bethlen, în urma căsătoriei

acestuia din urmă cu Catherina de Brandenburg. În 1628, Paul Strassburg este făcut consilier aulic suedez şi trimis ca diplomat să ceară ajutorul lui Bethlen contra Poloniei şi totodată să susţină pe Catherina în interesele ei băneşti. El mai trebuia să obţină şi încheierea unui acord cu privire la politica cuprului. Trecînd prin Polonia, Strassburg ajunge în septembrie 1628 în Transilvania, unde stă un an. Dar nici de astă dată misiunea lui nu e încununată de succes. Bethlen, avînd şi el veleităţi imperiale, nu era dispus să le sprijine pe ale regelui suedez, iar Catherina îi scria acestuia, plîngîndu-se de Strassburg că în loc să-i fie de ajutor îi pune piedici. La sfîrşitul anului 1629, fiind rechemat, părăseşte Transilvania scurtă vreme înainte de moartea lui Bethlen şi este în Suedia în ianuarie 1630. După alegerea lui G. Rákóczy i se încredinţează o misiune încă şi mai complicată. El trebuia în acelaşi timp să obţină sprijinul turcilor pentru pretenţiile băneşti ale Catherinei faţă de noul principe — ceea ce, desigur, nu putea fi pe placul acestuia — şi totodată să-l cîştige pe Rákóczy pentru o colaborare cu Suedia în Germania, mai avînd şi însărcinarea să ralieze pe ortodocşi şi pe turci contra împăratului. Întîrziat de boală, el pleacă abia în aprilie 1631 din Suedia, mai zăbovind în Germania pînă în toamnă, apoi prin Polonia şi Ungaria ajunge în Transilvania, unde în cursul lunilor ianuarie-februarie (1632) discută cu principesa văduvă Catherina şi primeşte instrucţiuni pentru negocierile de la Constantinopol. Trecerea lui prin Ţara Românească a avut loc în primăvara acestui an. În cursul trecerii sale a pus la dispoziţia domnului (Leon Tomşa) pe un pictor din suita soliei, fapt pentru care domnul îi mulţumeşte printr-o scrisoare din 12 martie 1632. Din aprilie pînă în iulie este la Constantinopol, unde i se arată multă consideraţie, dar nu reuşeşte în misiunea de a atrage pe turci în luptă, aceştia fiind reţinuţi de războiul lor cu Persia. Reîntors în Transilvania, întîmpină răceală din partea principelui, nemulţumit de zelul depus în apărarea intereselor Catherinei, şi care se şi plînge de el cancelarului Suediei. Situaţia capătă o întorsătură neaşteptată prin trecerea la catolicism a Catherinei, care caută să obţină sprijinul Habsburgilor pentru o împăcare cu Rákóczy. Strassburg, părăsind Transilvania, trece prin Belgrad la Constantinopol pentru a împiedica această manevră. Plecat apoi la Veneţia, îl aflăm în primăvara anului următor (1634) în Elveţia, unde s-a străduit să determine pe grizoni („Graubunden“) să-şi unească forţele cu suedezii contra imperialilor. Trecînd apoi la Frankfurt, scrie acolo relaţia despre prima sa călătorie la Constantinopol, în care este cuprinsă şi partea referitoare la trecerea sa prin Ţara Românească. Strassburg a mai fost trimis în diferite misiuni în Occident. Se pare că l-a însoţit pe Oxenstierna şi în Franţa. La un moment dat este trimis la Mecklemburg. În sfîrşit, în 1636 îl urmează pe Oxenstierna în Suedia, dar serviciile sale nu mai păreau atît de necesare ca înainte. În 1637, cînd vine la Stockholm un agent al lui Rákóczy pentru a relua legăturile dinainte, el fulgeră contra lui Strassburg, care l-ar fi ofensat pe principe. Cariera lui Strassburg continuă să-l poarte prin ţări străine: mai întîi Danemarca, apoi Olanda, unde se stabileşte definitiv la Groningen, căsătorindu-se cu fiica ministrului suedez de la Haga. La 1646 mai face un drum la Paris, ca însoţitor al contelui Magnus, trimis în misiune oficială. Moare la 1654, şase ani după încheierea războiului de treizeci de ani. Cele mai multe amănunte biografice despre el se găsesc în discursul funebru rostit de pastorul Samuel Gmündt, la 1654, care a fost ulterior şi tipărit şi folosit mai apoi de Paul Freher în *Theatrum Virorum eruditione clarorum*, Nürnberg 1688, şi de G. A. Will în schiţa biografică din *Nürnbergischen Gelehrten*

Lexikon, în *loc. cit.*, 1757. Arhiva lui Strassburg pe anii 1626—1646 este păstrată la Universitatea din Upsala. Părţi din corespondenţă au fost publicate în 1701, la Frankfurt pe Main în *Monumenta pietatis et literaria virorum in republica et literaria illustrium selecta* sau, mai recent, de Al. Szilágyi în legătură cu misiunile din Transilvania şi Turcia. O parte din materialul acesta a fost folosit şi ca documentare pentru istoria lui Gustav Adolf.

Jurnalul călătoriei lui Strassburg, intitulat *Pauli Strassburgi, Sueciae regis quondam consiliarii secretioris aulici et ad Amurathem IV Legati, relatio de Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomannica aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII*, a fost publicat pentru prima oară de Mieg, în *Monumenta pietatis* vol. II, pp. 185—226 (*Călătoria prin Ţara Românească*, la pp. 200—204).

Jurnalul lui Strassburg a fost reprodus întocmai de Al. Szilágyi în lucrarea *Georg Rákócz I im dreissigjärigen Krieg 1630—1640 mit Urkunden aus schwedischen und ungarischen Archiven*, Buda-Pesta, 1883, pp. 83—126. Relaţia călătoriei lui Strassburg în Ţara Românească, greşit datată, ca fiind din 1634, se află la pp. 100—104.

Jurnalul a mai fost reprodus de Szilágyi în *Okirattár Strassburg Pál 1631—1633-iki követsége, és I Rákóczy György elsõ diplomácziai összeköttetései történetéhez* (Documente pentru istoria misiunii diplomatice din 1631—1633 a lui Paul Strassburg şi a primelor legături diplomatice ale lui Gheorghe I Rákóczy) Buda-Pesta 1882, publicat şi în „Monumenta Hungariae Historica" (*Călătoria prin Ţara Românească* la pp. 100—103).

Timotei Cipariu a reprodus numai partea referitoare la această călătorie în „Arhivŭ pentru filologiă şi istoriă", Blaj, 1867 pp. 12—16, însoţind textul latin de o traducere în limba română, reprodusă apoi în „Românul", XLIII, 1899, nr. 274—276.

Relaţia lui Strassburg cuprinde amănunte asupra rodniciei, veniturilor şi forţelor armate ale Ţării Româneşti, unele din ele reproduse după informaţiile directe ale lui Leon Tomşa. Totodată autorul descrie primirea sa la curtea domnească din Bucureşti.

De Strassburg s-au ocupat: Magnus Mörner, într-o schiţă biografică publicată de Stockholm, în limba suedeză. O versiune germană a apărut în „Süd Ost Forschungen" în 1956, p. 327 şi u. sub titlul: *Paul Strassburg, ein Diplomat aus der zeit des Dreissigjährigen Krieges* şi Al. Szilágyi în *Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez* (Despre istoria legăturilor dintre Gabriel Bethlen şi Gustav Adolf) în „Történelmi Tár" („Magazinul istoric"), 1882, fasc. I (ianuarie—martie) pp. 249, 251—52, 258, 262. Despre trecerea lui Strassburg prin ţara noastră au scris: D. Pappasoglu, *Istoria fondării oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1891, pp. 44—47; Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, pp. 7, 103—107, 448, 530, 560, 579, 677; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 128—130; C. Bobulescu, *Lăutarii noştri: din trecutul lor*, Bucureşti, 1922, pp. 61—62; Ştefănescu-Galaţi, *Contribuţii bibliografice pentru cunoaşterea evoluţiei vieţii poporului român*, Bucureşti, 1920, pp. 21—22; N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 283—287; idem, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1939, pp. 61—64; C. Moisil, *Bucureştii vechi*, pp. 15—16; D. Caselli, *Primirea lui Pavel Strassburg la Bucureşti* în „Gazeta municipală, V (1936), nr. 240 (6 septembrie), pp. 1—2; A. Pomescu, *Un suedez la curtea lui Leon Vodă* (1630), idem, VII (1938) nr. 316 (27 martie) pp. 1—2; şi mai recent E. Lozovan: *Voyageurs nordiques dans les pays roumains* în „Études romanes de Lund" XVIII (1970) p. 112.

RELATAREA CĂLĂTORIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ A LUI PAUL STRASSBURG, CONSILIER SECRET AL REGELUI SUEDIEI[2] ŞI SOL LA SULTANUL MURAD AL IV-LEA

1632

Într-a patra zi a <lunii> martie, am plecat din Braşov cetate de seamă şi vecină cu teritoriul Ţării Româneşti, spre a merge la Tîrgovişte, odinioară cetate de scaun. Acolo a trimis domnul şi voievodul de neam grec Leon[3] pe slujbaşii săi[4] pentru a ne însoţi spre capitala Bucureşti, care este acum reşedinţa şi locuinţa domnilor. p. 12

Cînd nu mai era mult pînă să ajungem în oraş, domnul a hotărît să-mi iasă înainte cu un număr mare de ostaşi şi chiar cu steagurile Ţării Româneşti, dar eu, din diferite motive, am împiedicat acest lucru.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Timotei Cipariu, în „Arhivŭ pentru filologiă şi istoriă", Blaj, 1867, pp. 12—16.

[2] Gustav al II-lea Adolf (1611—1632).

[3] Leon vodă, domn al Ţării Româneşti (1629—1632). Nu era grec, dar fusese crescut la Constantinopol şi vorbea greceşte.

[4] *Commissarios.*

Totuşi, după ce am ajuns în faţa acestei cetăţi mari şi întinse, au venit să ne întîmpine vreo sută de nobili ai ţării (pe care îi numesc „boiari“) care, înarmaţi cu arcuri, gonind spre noi într-un iureş ameţitor de iute, ca pentru un atac[5] şi descălecînd apoi, ne-au urat bun sosit, în numele voievodului Leon şi ne-au însoţit, <după aceea> călărind înaintea noastră, pînă la locuinţă.

p. 13 În aceeaşi seară, sus-numitul domn[6] a trimis pe marele postelnic[7] al curţii sale ca să ne poftească pentru a doua zi la prînz. Şi cînd s-a făcut timpul potrivit, au venit boierii şi careta şi ne-am îndreptat fără zăbavă spre palat[8].

Mergînd cu noi, ne-au însoţit cam 200 de soldaţi dalmatini[9] mai bine înarmaţi şi îmbrăcaţi decît cei din Transilvania.

Toate drumurile şi pieţele oraşului erau pline de mărfuri scumpe pe care le expuseseră spre vînzare negustori italieni, greci, români, turci şi sîrbi.

Era atîta mulţime şi desime de norod încît se părea că tot poporul din Ţara Românească se adunase în locul acela. Curtenii[10] palatului erau încă şi mai numeroşi, ceremoniile fastuoase şi luxul mare în îmbrăcămintea oamenilor şi în podoabele cailor.

Palatul domnesc este dărăpănat din cauza vechimii şi a deselor schimbări de domni.

Domnul mă aştepta cu cuşma în cap la uşa sălii de primire, salutîndu-mă după datina turcească, plecînd capul şi ţinînd mîinile la piept.

Într-un loc mai înalt erau aşezate două scaune: domnul îmi oferi pe cel din stînga, cel mai de cinste la barbari[11], pe care eu nu l-am primit.

Alături de domn şedeau cîţiva turci de frunte, după cîte îmi pare arbitri[12] şi consilieri.

La dreapta stăteau dregătorii ţării şi ai curţii, toţi împodobiţi cu blănuri de samur ca în zi de sărbătoare.

În prezenţa lor am predat scrisoarea Maiestăţii sale[13] împreună cu o urare în limba italiană şi am rugat să mi se înlesnească drumul prin ţara sa.

---

[5] Demonstraţie de măiestrie, pe care o mai întîlnim la cazacii lui Timuş, veniţi la nunta acestuia cu domniţa Ruxandra.

[6] Strassburg întrebuinţează termenii de *principe, vayvoda, palatinus* şi *dominus* pentru a desemna pe domn.

[7] *Aulae suae praefectum.* Mare postelnic în sfatul domnesc era boierul Mano (16. I. 1632—11. VII. 1632).

[8] Curtea Veche.

[9] *Dalmatae pretoriani:* probabil ragusani.

[10] *Aulae comitatus* personalul de ceremonie al curţii domneşti.

[11] Adică la turci.

[12] *Rerum arbitri.* Veniseră pentru a judeca pricinile dintre români şi turci.

[13] Gustav al II-lea Adolf.

Tîlmaciu al discursului meu era fratele Benedict, de neam cretan, orator[14] al curţii, care în afară de limba turcă şi greacă mai ştia şi limbile italiană, latină şi germană şi care a stat şapte ani la Wittemberg, studiind teologia.

El a tălmăcit elocvent în limba turcească şi grecească cele spuse de mine, şi mi-a făgăduit în numele domnului, şi cu cuvintele sale, că oameni pricepuţi şi cunoscători ai limbii şi obiceiurilor mă vor duce teafăr şi nevătămat pînă la porţile Constantinopolului.

După ce s-a sfîrşit convorbirea şi au avut loc negocierile au răsunat cornurile şi trîmbiţele cu mare zgomot pentru a se începe prînzul.

Partea din dreapta a mesei mi-a fost dată mie şi însoţitorilor mei, iar cea din stînga, domnului şi românilor săi.

Înaintea domnului erau vase de argint, la mijloc vase de ceramică îngrijit lucrate şi smălţuite iar la capăt, talere şi blide de lemn.

Bucatele nu se ridicau în tot timpul prînzului // şi mai multe ceasuri în şir se tot puneau mereu felurile unele peste altele, încît s-au înălţat, cu încetul, într-o grămadă ca o movilă. p. 14

Vinurile erau foarte bune la gust şi de soi foarte ales şi închinînd des cu paharul, convorbirea dintre oaspeţi ajungea tot mai prietenoasă şi mai liberă.

În sfîrşit, cînd domnul, ridicînd o mare cupă a închinat pentru sănătatea şi biruinţa Maiestăţii sale, s-au descărcat cîteva catapulte şi tunuri de aramă cu atîta răsunet încît se cutremura clădirea dărăpănată şi chiar vasele de pe masă se ciocneau între ele.

Marii dregători[15] şi boierii Ţării Româneşti, de cîte ori închinau cu paharele pentru sănătatea şi propăşirea domnului lor, după îndatorirea lor, de tot atîtea ori îngenuncheau pe rînd şi astfel goleau paharul în genunchi.

În asemenea desfătări s-au prelungit cuvîntările şi băutura pînă noaptea, cînd fiecare s-a întors la locuinţa sa.

A doua zi domnul a vrut să mă însoţească, de plecarea mea, cu toată cinstea şi cu o escortă de o mie de călăreţi şi şase sute de pedestraşi.

Spre a mări fastul, în fruntea alaiului s-a pus un steag de culoare roşie şi de o mărime neobişnuită, pe care îl trimisese sultanul [Murad] domnului, precum şi alte steaguri ale Ţării Româneşti.

Trîmbiţele şi tobele răsunau în pădurile apropiate şi în codrul vecin.

De amîndouă părţile înaintau dregătorii şi boierii ţării, călărind cai asiatici şi împodobiţi cu haine strălucitoare.

Lîngă domn erau lăutarii şi un cor de muzicanţi care cîntau cu foc un cîntec bătrînesc[16] în limba română.

---

[14] *Concionator,* termen tradus uneori prin predicator.

[15] *Magnates.*

[16] *Patrius.*

Cînd l-am întrebat pe domn, pe cînd călăream, ce număr de ostaşi ar mai putea strînge din ţara sa, „Mai sînt zece <mii> de călăreţi şi două mii de pedestraşi“ mi-a răspuns şi nu fără suspin şi a oftat, zicînd că în timpul voievodului Mihai[17] erau cincizeci de mii de oameni sub arme.

Întrebîndu-l apoi despre venitul ţării, mi-a afirmat că aproape trei sute de mii de galbeni[18] se strîng din dijma de peşte, sare, ceară, miere, din cirezile de vite şi din turmele de oi, în afară de censul ce se obişnuieşte a se plăti cu bani gata şi în afară de dările extraordinare.

Bogatele mine de aur şi de argint[19] nu sînt exploatate, dinadins ca nu cumva turcii, atraşi şi îmbiaţi de mulţimea bogăţiilor, să ia cu totul ţara din mîna creştinilor.

p. 15 Se plîngea amarnic de răutatea şi viclenia supuşilor săi şi de aplecarea duhurilor spre răzvrătire şi povestea cum a învins, nu aşa de demult, într-o bătălie în toată legea[20] pe cei mai însemnaţi din răsculaţi, pe drumul chiar pe care mergeam aproape de Bucureşti, arătîndu-mi cu mîna sa locul bătăliei; mormintele celor ucişi şi crucile ridicate în semn de biruinţă[21].

Unii dintre boierii fugari se duseseră în Transilvania şi cînd i-a cerut înapoi domnul, principele Rákóczy[22] nu a vrut să-i dea, din care pricină s-au iscat multe certuri între ei la Poartă.

Căci în Ţara Românească este obiceiul, după o străveche datină, ca toţi cei care rîvnesc la domnie să fie însemnaţi prin tăierea nării drepte, în semn de veşnică înfierare[23], şi din această cauză să ajungă a nu mai fi volnici a căpăta domnia.

Socotind acestea, Matei[24], urzitorul acelor tulburări[25] (care era atunci

---

[17] *Michael:* Mihai Viteazul.

[18] *Aurei.*

[19] Asemenea mine nu existau în Ţara Românească.

[20] *Iusto praelio.* Leon Tomşa se referă la lupta avută cu boierii răsculaţi în frunte cu aga Matei, viitorul Matei Basarab care s-a dat în preajma Bucureştilor „deasupra viilor“, la sud de mănăstirea lui Mihai Vodă (12/23 august 1631), prin locurile mahalalei Slobozia de mai tîrziu.

[21] Peste trupurile celor morţi s-a ridicat o movilă, iar domnul a aşezat la 20 februarie 1632 o cruce, cunoscută sub numele de Crucea lui Leon vodă, cu o inscripţie comemorativă (cf. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României* vol. I, nr. 595 pp. 259—260). Crucea, refăcută în 1665, de Radu Leon (Gen. P. V. Năsturel, *Contribuţii la istoria Bucureştilor* în „Noua revistă română“ I, 1900, nr. 9, pp. 418—28, se află în curtea bisericii Slobozia. Amănunte la P. Cernovodeanu, *Complexul istoric de la Slobozia: „Crucea lui Leon vodă Tomşa“* în „Glasul bisericii“ XXIX, 1970, nr. 78, pp. 773—776.

[22] Gheorghe Rákóczy I, principele Transilvaniei (1630—1648).

[23] *Infamiae notam.*

[24] *Mattheas* = aga Matei din Brîncoveni (viitorul domn Matei Basarab), care peste şapte luni, în 15/25 octombrie, avea să repete încercarea din anul precedent, de astă dată cu succes, biruind pe domnul trimis de turci, Radu Ilieş la Plumbuita.

[25] Această notă din anul 1633 se referă la urcarea în scaun a lui Matei Basarab, în septembrie 1632.

1. Miron Barnovschi, domnul Moldovei

2. Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei

3. Magnat şi nobili poloni din şleahtă la începutul sec. XVII

4. Petru Movilă, mitropolit al Kievului

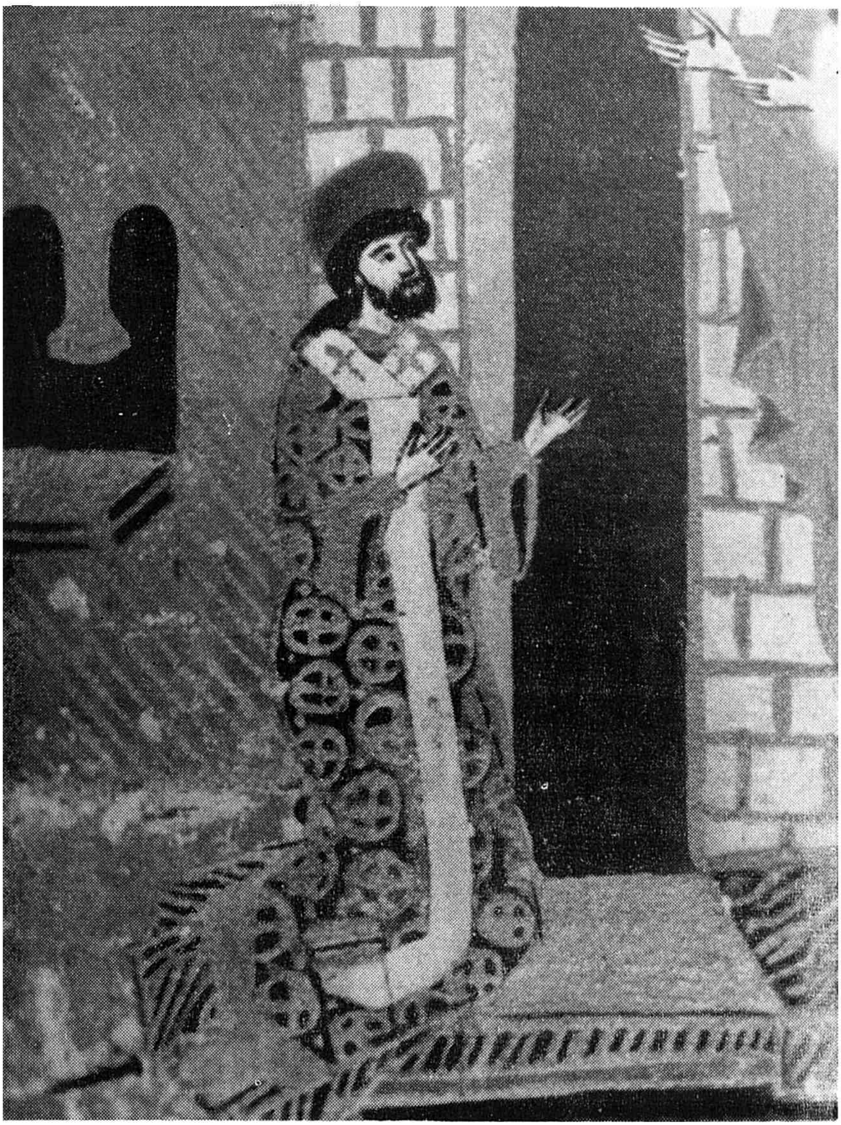

5. Anastasie Crimca, mitropolit al Moldovei

(185)

PAULI STRASBURGII,
SUECIÆ REGIS QUONDAM CONSILIARII SECRETIORIS AULICI ET AD AMURATHEM IVtum LEGATI,

RELATIO

DE

Byzantino Itinere ac negotiis in Ottomannica aula peractis, nec non de statu ac facie Orientalis Imperii, qualis erat circa Ann. MDCXXXIII.

POstquam Francofurto (ad Viadrum) expeditus fueram, violenta ægritudo me invasit, quâ ope Divinâ eluctatus in Prussiam iter absque morâ suscepi. Ibi de nobilium comitatu, famulitio, curribus, equis, ornatu & supellectile omni curâ providi, S. R. M.tis magnitudini & Dignitati convenire ratus, ut ad Orientis Nationes apparatu splendido profectionem instituerem, quò juxta clementissimum S. R. M.tis mandatum Illustrissimus & Excellentissimus Dominus D. AXELIUS OXENSTIERNA Regni Magnus Cancellarius me benignè instruxit. Unde rebus ordinatis cum viæ accinctus essem, Literæ Warsavia & Dantisco allatæ sunt, quæ indicabant meum per Poloniam iter accuratè observari & disposito milite omnes in Ungariam transitus præoccupatos esse. Quamobrem consultum videbatur hominem idoneum Warsaviam expedire & Salvi Conductûs Literas ibidem procurare. Sed cùm suspicio non levis suborta esset Polonos

A 2 excusa-

6. Foaia de titlu a relației de călătorie a lui Paul Strassburg

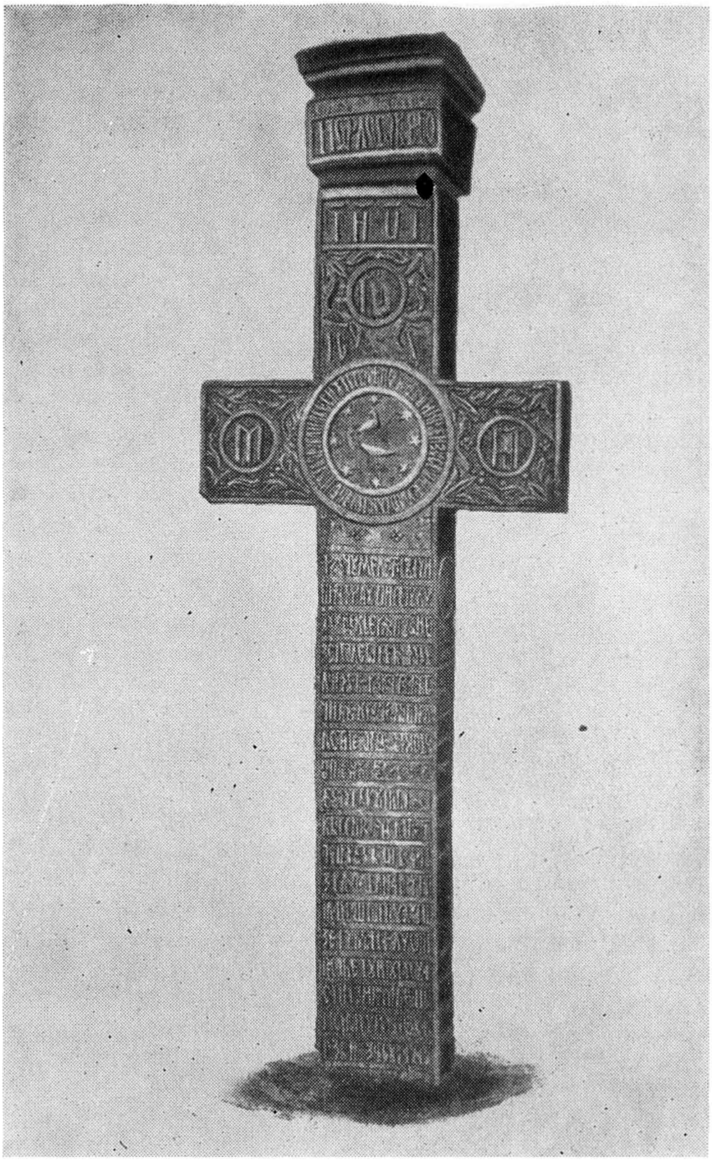

7. Crucea ridicată lîngă biserica Slobozia de Leon vodă Tomşa în amintirea victoriei asupra boierilor pribegi la 1631

8. Gheorghe I. Rákóczi, principele Transilvaniei

ascuns în Transilvania, după aceea i-a urmat în domnie lui Leon şi acum se spune că ar fi trecut la poloni[26] a vrut să cumpere cu mulţi bani ocrotirea principelui Rákóczy.

Apoi după ce am călătorit noi cale de un ceas, domnul m-a rugat cu tot dinadinsul să poposim puţin într-o vale frumoasă pînă ce ne-ar aduce mîncarea de prînz din caretă.

În răstimp domnul a început să-şi strunească de zor caii săi aleşi la jocul cu lancea şi la alergările cele mai iuţi, să întindă coarda arcului cu o putere uimitoare, să slobozească puştile şi să tragă la ţintă.

Dregătorii şi boierii imitau această îndemînare a domnului lor şi într-o prea frumoasă întrecere fiecare îşi arăta iscusinţa sa cu armele. Văzînd aceasta, Domnul, ca să aducă încă un imbold vitejiei fiecăruia, s-a arătat foarte darnic şi a dăruit cu mîna sa o sumă mică de bani de aur acelor care întreceau pe ceilalţi prin iscusinţa sau agerimea lor.

Printre alţii, şi un nobil din suita noastră a nimerit bine ţinta; acestuia în loc de premiu, domnul i-a dăruit zece coţi de ţesătură frumoasă de mătase adusă în grabă de la Bucureşti.

Şi cînd căldura de amiază a început să ne dogoare, domnul băgînd de seamă aceasta a poruncit să se întindă deasupra noastră, în semn de cinste şi de bunăvoinţă, acel mare steag al Ţării Româneşti în chip de cort, pentru a opri razele soarelui. Căci petrecusem atîta vreme privind la jocurile ostăşeşti, încît masa noastră se prefăcuse într-un prînz solemn, după săvîrşirea căruia, domnul s-a întors acasă cu garda şi cu curtea sa, iar carele şi dregătorii ne-au petrecut pînă la malul Dunării.

Pot spune că în toată lumea creştină nu este pămînt mai roditor decît cel al Ţării Româneşti. p. 16

Căci păşunile, pretutindeni îmbelşugate şi bogate, hrănesc numeroase turme şi cirezi. În păduri şi codri e mare mulţime de fiare sălbatice şi de păsări. Lînă, in, piei pentru locuitori se află cu prisosinţă. Minele de sare sînt bogate şi nu li se poate da de fund. Dunărea, „Hierasus“ (!)[27] şi celelalte rîuri dau peşte în mai mare cantitate decît oricare altă ţară din Europa. Locuitorii cresc o rasă de cai renumită. Albinele dau de la sine mierea. Ţara este bogată în mine de metale şi rîurile au nisip de aur. Viile se lucrează uşor şi pămîntul se ară cu un mănunchi de spini[28]. Ei fac negoţ reciproc[29]

---

[26] Zvon neîntemeiat.
[27] Probabil Ardesos = Argeş.
[28] *Spinarumque fasciculo terram arant.* Autorul confundă aici grapa cu plugul.
[29] *Mutua commercia.*

cu transilvănenii, polonii, turcii şi sîrbii şi îşi păstrează moneda veche şi nealterată. În sfîrşit, se bucură de o climă blîndă şi au un aer foarte sănătos.

Dunărea desparte Ţara Românească de Bulgaria şi ea este de aceeaşi lărgime cu rîul Elba la Hamburg, dar cu un curs mult mai repede.

La locul de trecere sînt de o parte şi de alta a malului Dunării cetăţile nu prea întărite: Giurgiu şi Rusciuc . . .

NICCOLÒ BARSI

(? — după 1640)

*

Călugărul italian Niccolò Barsi din Lucca a avut prilejul să treacă de două ori prin Moldova, în intervalul 1632—1639, adică o dată venind din Polonia şi coborînd spre Cetatea Albă, pentru a se îmbarca cu gîndul a merge în Anatolia, iar a doua oară înapoindu-se din Crimeea, cînd a trecut prin Ciubărciu şi Tighina, îndreptîndu-se apoi spre Moghilev şi Varşovia. Nu cunoaştem prea multe amănunte despre el. Nu ştim cărui ordin aparţinea şi ce scopuri urmărea afară de cele arătate de el, în mod atît de vag: curiozitatea de a vedea locuri noi şi dorinţa de a converti pe păgîni. Plecat din Veneţia la 20 mai 1632, el ajunge prin Viena şi Cracovia la Liov şi Cameniţa, de unde trece în Moldova, pe care o străbate vara... Dar nu ştim anul, întrucît autorul nu spune cît timp s-a oprit prin ţările prin care a trecut. Editorul textului aşază această primă călătorie prin Moldova, în vara anului 1633. Am crede că această dată mai trebuie împinsă pînă în 1634, cel mai de vreme, întrucît fratele Giacinto din Osimo, pe care îl află Barsi la Iaşi, era vicarul episcopului polon de Bacău Zamoyski, care fusese numit la 18 iulie 1633. Cum acesta nu şi-a trimis vicarul chiar îndată, şi cum la trecerea lui Barsi în timpul verii pe

plecîndu-se mai întîi, l-a stropit pe domn, pe fiii şi pe soţia acestuia, apoi întorcîndu-se la masa ceremonială a aghesmuit de asemenea pe ceilalţi vlădici şi apoi pe boierii ce veneau să sărute crucea şi să primească binecuvîntarea.

9. Terminîndu-se această ceremonie religioasă pentru domni şi doamne au fost aduşi din grajd 24 de cai prea frumoşi în sunetul şi bătaia tobelor şi tamburinelor, pe care de asemenea i-a stropit mitropolitul cu apă sfinţită acum cu ceremonia obişnuită, cînd au trecut prin mijlocul acelui spaţiu (*per mediam aream transeuntes*). După ce s-au încheiat toate, mitropolitul cu vlădicii săi l-au însoţit pe domn la palat, fiind poftiţi de el la ospăţ şi trataţi din belşug, iar ceilalţi monahi şi popi au plecat acasă în dezordine şi fără nici o rînduială. Noi împreună cu cei 12 învăţăcei[52] cu cei trei regi magi îmbrăcaţi cu haină nouă din partea domnului[53] şi cu chipul Născătoarei lui Dumnezeu purtat înainte, ne-am întors în procesiune[54] cîntînd împreună pe româneşte şi pe latineşte, atrăgînd după noi pînă la casa parohială o bună parte a mulţimii haotice.

p. 319

Cu ce alai obişnuieşte domnul să-şi inspecteze ţara

[Domnul] obişnuieşte <încă de mult> ca în fiecare an să-şi viziteze ţara, dacă nu în întregime, atunci măcar într-o parte <a ei>, şi mai ales marginea din spre tătari, ca prin vigilenţa sa să îndepărteze de hotarele sale pe tătarii vagabonzi şi pe jefuitorii de orice naţiune ar fi. Dar înainte de a porni, cu vreo două-trei săptămîni, el dă de ştire pe unde va merge, pentru ca să fie transportate acolo toate cele necesare. Este precedat de trei mii de călăreţi, dispuşi în escadroane şi apoi urmează în linie rînduită două mii de pedestraşi. El însuşi, lăsînd un interval potrivit, călăreşte falnic la mijloc, între cei 50 de halebardieri şi 100 de ieniceri. Aripa dreaptă şi cea stîngă a ienicerilor sînt întărite strălucit şi efectiv de nobilimea[55] moldoveană, pe cai cu valtrapuri bogate şi printre ei sînt amestecaţi şi turci şi greci. Alţi „baroni"[56] în haine splendide îi preced cam cu o jumătate de stadiu[57]. Alţii „eodem statio" (?)[58] înveşmîntaţi în mătase urmează, ba în număr de 300, ba de 400, pe cai frumos împodobiţi. Iar restul armatei, ajungînd la numărul de 10 000 — 12 000, înconjoară de aproape pe domn, des-

[52] Ai şcoalei iezuite, servind întrucîtva de seminar şi pentru viitorii preoţi catolici destinaţi Transilvaniei.

[53] *Regia veste nova indutis*. *Regia* se poate referi atît la darul din partea domnului, cît şi la calitatea „regească" a acelor magi.

[54] Cum rezultă din cuvintele *disposito ordine* şi *concinentes*.

[55] *Nobilitas*. Bandini deosebeşte pe boierii mari, *barones* de rest, numit de el nobilime.

[56] Boierii mari sau dregători de frunte.

[57] Măsură egală la grecii antici cu 600 de picioare, variind între circa 150 şi 200 m.

[58] Astfel în text; probabil o eroare de transcriere în loc de *statu* = de aceeaşi condiţie.

fășurîndu-se în formă de semilună[59]. Doi peici[60] nu se despart // de domn, unul p. 320 ținînd mîna dreapta, celălalt cea stîngă pe valtrapul calului, alți 20 îl înconjoară din amîndouă laturile, cu toții îmbrăcați în purpură și purtînd scufe prelungi împodobite cu stele dese sau semilune de argint aurit.

5. Pe oriunde merge domnul, merge fără a păgubi pe locuitori, deși duce cu sine o mulțime așa de mare de oameni; căci oriunde își implîntă corturile, toate cele de trebuință pentru hrană și îmbrăcăminte se vînd la prețul cel adevărat, întocmai <cum se vînd> în oraș. Căci <cei ce vin> sînt precedați sau urmați de vreo mie de căruțe de negustori care transportă din satele și orașele vecine mărfurile ce vor fi vîndute. Și pe deasupra fiecare din nobili duce cu sine prin tot locul carul său, sau carele sale, după cum poate fiecare, încărcate cu merinde. Este așa de mare disciplina printre ei, încît nici chiar pentru bucătăria domnului însuși, nu îndrăznesc să ia ceva fără a-l plăti la dreptul său preț. Domnul pune să i se întindă de obicei cinci corturi foarte mari de mătase strălucind de fir de aur, și să fie înconjurate de perdele de mătase, asemenea unor ziduri <ce se întind> în lung și în lat. În jurul corturilor domnului, fiecare dintre marii dregători[61] își așază corturile sale într-o ordine bine rînduită ca să formeze ca un fel de uliță într-un oraș. Astfel obișnuiesc ei să-și petreacă sub cort o bună parte din primăvară și din vară; și dacă aud în acest timp că năvălesc tătarii aproape de hotare, pornesc în zbor trupele alcătuite din călăreții cei mai iuți și îi fugăresc și îi ucid, căci nu îndrăznesc să-i ia prizonieri, întrucît domnul actual are privilegiul acesta de a-i înlătura din hotarele sale, chiar cu uciderea multora.

Despre tribunalul domnului p. 320

1. [Acest tribunal] obișnuiește să fie numit Divan în limba turcească, numire care a fost uzurpată de toți fie români, fie unguri. Domnul, cînd face judecată, șade pe un tron înalt, cu mitropolitul stînd și el de față. Sceptrul este culcat pe o masă în văzul tuturor, spătarii sînt prezenți. Cu domnul <se află și> marii dregători. Mai jos de aceștia într-un loc <mai> umil <stau> zece sau mai mulți baroni, pentru ca oricine să fie pregătit să-l cheme pe acela pe care va vrea domnul să-l asculte și — dacă cineva ar vorbi cumva o limbă necunoscută domnului, să fie de față îndată tălmaciul. În spatele acestora stau ba 20, ba 30 de „purtători de scut“ cu scuturi aurite și îmbrăcați cu haine scumpe de culoare roșie, ei toți fiind de statură înaltă. În spatele acestora stă mulțimea cealaltă de ostași și de oameni ai curții fără arme, mai bine de 2000. După aceștia stau separat

[59] *Lunari acie.*
[60] *Stapedarii.* Un fel de paji de călărie.
[61] *Unus quisque Procerum.*

şi cei pregătiţi să-şi înfăţişeze pricina. Pe aceştia toţi îi încing în chip de cunună 200 de pedestraşi aleşi, frumos îmbrăcaţi, înarmaţi cu bombarde bune de aruncat şi iatagane de tăiat de va fi cumva nevoie.

2. Atunci sînt aduşi mai întîi în faţa domnului, legaţi în lanţuri, cei acuzaţi de crimă capitală, adică de furt sau omucidere sau tîlhărie cu violenţă. Aceştia dacă sînt dovediţi, fie din mărturisirea sau prin martori p. 321 îndestulători, folosindu-se // şi tortura, se rosteşte contra lor cea mai hotărîtă osîndire la moarte. După terminarea acestora, domnul, fără a ţine seama de consideraţii personale porunceşte printr-un semn ca să iasă înainte acela pe care îl vede că stă mai obidit. Dacă acesta este un om de la ţară şi temător, atunci oamenii de la curte (*Aulici*) care stau mai aproape de el îl îmbărbătează, şi contra oricăruia dintre dregători s-ar purta pricina, fie chiar fratele bun al domnului, care este hatman, pîrîtul sau se dezvinovăţeşte cu argumente drepte, sau este pedepsit spre satisfacţia ţăranului pîrîş. Astfel într-o pricină asemănătoare, care altminteri părea uşoară, a băgat la închisoare pe doi fraţi ai săi din partea mamei şi i-a ţinut acolo trei zile împreună cu vinovaţii întemniţaţi şi a declarat deschis că nu-i pasă de fraţi, fii sau fiice, ci numai şi doar de dreptate. Aşadar el vrea să judece singur orice pricină grea pentru că ceilalţi judecători s-ar lăsa uşor mituiţi de daruri şi în chipul acesta săracii ar suferi chiar într-o pricină dreaptă. Judecătorii în subordine pot şi ei să judece pricini mai uşoare, dar nici unul din ei nu va putea să judece o crimă capitală sau să condamne pe cineva la moarte decît dacă în unul sau celălalt caz i s-a concedat temporar acest drept pentru anumite motive.

3. În afară de zilele de sărbătoare şi de duminici, în care nu face judecată, mai niciodată nu omite să ţină tribunal de judecată. Nu o dată s-au plîns dregătorii (în convorbiri particulare despre starea Moldovei) că a osîndit pînă atunci peste 20 000 de vinovaţi şi l-au rugat[62] ca să se poarte mai blînd cu delicvenţii, pentru ca să nu fie lipsită ţara de atîţia oameni; căci adesea se întîmplă ca un ostaş bun sau un nobil să ia cu violenţă un lucru neînsemnat de la un ţăran, dacă acela ar fi prins, cu siguranţă că va trebui să moară. La acestea Domnul a răspuns: „Eu nu consider persoana, ci dreptatea, nu lucrul, ci legea; dacă voi toţi veţi săvîrşi o faptă vrednică de moarte, desigur că va trebui să muriţi. Chiar dacă jumătate din ţara Moldovei ar fi rea, piară partea cea rea, ca să fie păstrată cea bună. Cu cei buni voi trăi în siguranţă, cu cei răi mă voi afla întotdeauna în primejdie". Deci, dacă exceptez locurile de margine dinspre Transilvania şi dinspre tătari, călătorul poate să se ducă, să se întoarcă, să umble în cea mai mare siguranţă încărcat cu aur şi cu pietre scumpe, şi chiar să doarmă pe drum.

---

[62] *Se trece fără tranziţie de la şoaptele tainice la rugămintea făţişe către domn.*

1. Felul de a ţine sărbătorile la moldoveni este de a se abţine de la muncă şi a se deda plăcerilor, petrecînd ziua cu băutură, cu mese şi cu joc. Şi deşi sînt împovăraţi de dările cele mai mari, totuşi ei întîmpină zilele de sărbătoare cu cea mai mare bucurie, încît s-ar părea că nu simt de loc starea lor nenorocită. Ziua de vineri din fiecare săptămînă, ei o sărbătoresc în cinstea sfintei Vineri, pe care pretind ei că ar fi sfînta ce stă neîncetat în genunchi înaintea tronului lui Dumnezeu, rugîndu-se cu lacrimi pentru aceia care o cinstesc. Şi de aceea foarte mulţi cred în orbirea lor că e mai mic răul să-l superi pe Dumnezeu decît pe sfînta Vineri; şi cerşetorii primesc pomeni generoase în cinstea ei. Ei socotesc că fiecare zi în parte din toată săptămîna este o sfîntă sau un sfînt.

2. Felul în care oamenii se jură, nu este atît în numele lui Dumnezeu cît prin chemarea nenorocului, prin blesteme; prin invocarea bărbii şi a ochilor. Apoi dacă cineva şi-a pierdut un bou sau o vacă, şi o regăseşte, trebuie să jure că este a sa ţinînd cu mîna coada ei. S-a întîmplat pe vremea noastră ca un popă, adică un preot moldovean, căutîndu-şi vaca pierdută să dea de una a altuia semănînd cu a sa, şi să jure că este a sa, ţinînd în sus coada vacii. Dar un ţăran împreună cu consătenii săi a făcut dovada că acea vacă fusese crescută de el şi că a fost a sa din totdeauna şi aşadar a fost respinsă reclamaţia preotului cu mare rîs şi el a fost silit să plece şi poftit să-şi caute vaca aiurea.

3. Este atît de mare orbirea acestui popor, neştiinţa şi nebunia lui, încît el nu ştie mai nimic despre Dumnezeu şi despre fericirea cerului. În toată Moldova abia dacă vreunul ştie Tatăl nostru; toată evlavia lor constă în a-şi face cruce care la ei se numeşte mătanie (!)[63]. Nu se ţine nici o predică în biserici şi nu se predă în şcolile lor doctrina creştină, întrucît înşişi dascălii şi popii nu au învăţat aproape nimic despre cele ale spiritului. Ei impun drept adevăr divin nişte basme băbeşti.

4. Printre altele este vrednic de rîs şi acest basm pe care ei îl socotesc drept un articol al crezului, cum că în Joia mare, sufletele morţilor, ale părinţilor, străbunilor şi străbunelor obişnuiesc să se reîntoarcă la ai lor pentru hrană, din care cauză în zori de zi, tatăl familiei sau // mama p. 325 familiei fac un foc înaintea uşii casei sale, aşază lîngă foc un scăunel acoperit cu o pînză curată, pune pe el pîine cu mîncare şi băutură pentru ca părinţii, străbunii şi străbunele să-şi întremeze sufletul. S-a întîmplat la Baia nu chiar de mult, ca să apară un cîine şi să fure acel prinos[64] şi văzînd

---

[63] *Matajne.* Desigur, confuzia din text se explică prin omisiunea unor cuvinte, de pildă: [sau a se aşterne la pămînt,] ceea ce la ei etc....

[64] *Libonem.*

aceasta judele catolic al orașului i-a strigat rîzînd: „Iată sufletul bunicului vostru cu patru labe, cu colți și cu părul zbîrlit care fuge cu mîncarea cea bună!"

p. 325 *Despre „baroni"*[65] *și nobili*

Situația „baronilor" și a nobililor atîrnă de hotărîrea domnilor care au puterea de a-i depune și a-i pedepsi[66] cu sau fără motiv, și care pot să înalțe pe orice țăran în orice dregătorie. Nici un „baron" din părțile acestea nu-și poate urmări spița neamului măcar de o sută de ani încoace. Originea, virtutea și gloria strămoșilor nu se bucură de nici o prețuire. Ei prețuiesc doar situația prezentă. În această privință ei sînt mai aproape de legile turcilor. Cei ce îndeplinesc vreo slujbă la curte sau în ținuturi se bucură de oarecare imunitate, dar nu de tot, căci din cînd în cînd și ei trebuie să contribuie după bunul plac al domnului. Așa glăsuiește puterea absolută, că nimeni nu este nobil sau „baron" decît acela pe care principele domnind în chip absolut vrea să-l recunoască și să-l considere ca atare.

Despre orășeni și țărani

Orășenii[67] nu recunosc de stăpîn decît doar pe domn, și nici nu ascultă de autoritatea altcuiva. Iar țăranii își au în sate stăpînii lor pentru care fac muncă la anumite date, dar nu le plătesc dări în bani[68] ci numai și doar domnului, ca și orășenii. Și toți au acest drept atît de însemnat că orice țăran nedreptățit, poate să tragă pe oricare din baroni la judecată și la tribunalul domnului.

p. 327 *Despre post și sărbători*

Moldovenii țin aceleași zile de post și de sărbători ca și grecii. Aproape toți catolicii moldoveni se abțin de la mîncarea cărnii și a laptelui chiar și în ziua de miercuri, pe lîngă zilele de vineri și de sîmbătă. În tot timpul postului de crăciun ei practică abstinența, înainte de Adormirea Maicii Domnului, ei trăiesc cu mîncare de post două săptămîni, înainte de sărbătoarea sfinților Petru și Pavel, unii cîte o săptămînă, alții cîte două, și chiar mai multe. Dar ei nu socotesc că este vreun păcat să te îmbeți, ba chiar moldovenii — și pînă acum și unii catolici — cred că este mai mic păcatul să

[65] Boieri mari, spre deosebire de nobili (= boierii ceilalți).
[66] *Mulctare* cu sensul inițial de: a amenda.
[67] *Cives oppidani.*
[68] *Pecuniarum proventum.*

furi // şi să ucizi un om, decît să mănînci carne în zilele oprite. Moldovenii nu îngăduie nici femeilor însărcinate şi nici bolnavilor pe moarte să consume carne sau lapte, fie chiar ca doctorie. Sărbătorile le celebrează cu joc şi cu paharele pline de vin şi atunci se dedau cel mai mult la toate voluptăţile vieţii şi ale trupului. În această privinţă, mulţi catolici pînă acum au luat şi ei de model obiceiurile moldovenilor deşi — lăudat fie Dumnezeu care ne-a ajutat! — măsurile noastre şi truda Societăţii lui Isus au îndreptat obiceiurile rele ale catolicilor. p. 328

PETRU PARČEVIĆ

(1612—1674)

*

Petru Parčević se trăgea dintr-o veche familie nobilă bulgaro-bosniacă ce a luat numele de Knezević. Plecat de copil în Italia, a studiat la Colegiul „iliric" din Loretto, unde a rămas pînă în 1630. La Roma a urmat apoi dreptul canonic şi teologia, obţinînd titlul de doctor. În 1644 s-a întors la Chiprovaţ, în Bulgaria, chemat de episcopul de Sofia, Petru Baksić, care l-a dat ca însoţitor noului arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al episcopiei de Bacău, Marco Bandini (Bandulović), cu care a plecat (sept. 1644) în Moldova, în calitate de secretar, însărcinare pe care avea s-o păstreze pînă la moartea acestuia în ianuarie 1650. Pentru tot acest interval avem două izvoare capitale: *Scrisorile* lui Bandini (publicate de A. Veress) şi vestitul *Codex Bandinus,* a căror mărturie este esenţială, cu condiţia însă să fie cercetate în adîncime şi confruntate între ele, lămurind contradicţiile sugestive pe care le conţin. Trebuie asociat acestor texte şi studiul remarcabil al lui Fr. Pall, *Le Controversie*... în „Dipl. Ital.", IV, care dă la iveală şi unele texte de o însemnătate netăgăduită, omise de A. Veress.

În seria *Scrisorilor* pot fi deosebite două stiluri, care se juxtapun şi se împletesc

într-un mod destul de evident, deşi lucrul nu a fost observat pînă acum. Deosebirea dintre ele este atît de mare, atestînd două firi deosebite, încît indică hotărît că ele nu aparţin aceleiaşi persoane. Ele vădesc amestecul lui Parčević şi influenţa tot mai mare dobîndită de el asupra spiritului mai şovăitor şi temător al lui Bandini. Parčević avea asupra acestuia o superioritate de care era foarte conştient, anume aceea a unei culturi superioare, dobîndite în cursul lungii sale zăboviri la studii în Italia. Şederea aceasta de mai bine de două decenii într-un mediu civilizat de intelectualitate desprinsă de contingenţele imediate însemnase o dezrădăcinare de ţara sa nenorocită. Rechemat de Bakšić, el s-a întors de nevoie, mîngîindu-se cu gîndul că va da în Moldova de condiţii ideale asociate ideii unei episcopii cîrmuite de acum încolo de un arhiepiscop, măcar şi „in partibus". Decepţia — după cum rezultă din *Scrisorile* lui Bandini — a fost cruntă. Comparînd situaţia bietei „mănăstiri" de la Bacău cu cea a conventului de la Tîrgovişte, în preajma curţii domneşti, s-a silit să insufle lui Bandini, alături de expresia nemulţumirii sale, şi unele veleităţi străine de firea adevărată a acestuia, cum ar fi aceea a strămutării reşedinţei episcopiei la Iaşi, lîngă curte, sau a extinderii autorităţii sale şi asupra catolicilor din Ţara Românească, în bună parte negustori, cu posibilităţi materiale superioare bieţilor poporeni catolici din Moldova. Dar aceste încercări au fost posterioare înţelegerii cu episcopul polon titular al episcopiei de Bacău, Zamoyski, care a fost realizată de Parčević în mai 1645. El trebuise să pornească în căutarea lui prin Polonia, întrucît episcopul nu avea o adresă stabilă, ci trecea de la o curte de magnat la alta, vizitîndu-şi, pe rînd, rudele sale nenumărate. Succesul repurtat de el a confirmat talentul şi vocaţia sa de emisar. De acum încolo va repeta drumurile în Polonia, folosind sau creînd prilejuri de misiuni în această ţară. Abia reîntors (*Scrisori*... p. 45 cu data 20 iunie 1645), manevrează pentru a fi trimis din nou (scrisoarea din 18 aug. 1645) în Polonia pentru a obţine o recomandare a regelui (Vladislav IV) către domnul Moldovei cu privire la bunurile episcopiei de Bacău. În primăvara următoare îşi însoţeşte superiorul la Zborow, unde acesta primeşte paliul, precum şi ajutoare din partea prinţului Wisniowiecki (scrisoarea din 28 apr. 1646). S-ar părea că ar fi invocat, pentru un nou drum în Polonia, ivirea unui concurent al lui Bandini cu veleităţi episcopale, dominicanul de neam grecesc Hyakinthos Makrypodari care se îndeletnicea cu diferite negustorii şi umbla cu daruri şi fel de fel de intervenţii fie în Polonia, fie în Moldova pe lîngă domn şi doamnă. Fapt este că atunci cînd Bandini porneşte în vizitaţia canonică a Moldovei la 19 octombrie 1646, el nu are decît un singur cal, pentru că pe celălalt l-a luat Parčević în Polonia! În anul următor (1647), Parčević se duce în Transilvania şi apoi la Tîrgovişte, trimis acolo de Bandini „per un servizio" fără alte lămuriri. Să fie cumva vreo legătură cu intenţia declarată de acesta din urmă, după înţelegerea cu Zamoyski care îşi zicea episcop al celor *două Valahii* de a face vizitaţii canonice şi în Ţara Românească, spre indignarea lui Baksić care s-a plîns Propagandei la începutul anului 1647, cerînd elucidarea grabnică a acestei chestiuni? Sau poate era vorba de vreo cerere de ajutor de la domn? La Tîrgovişte se afla tocmai şi observantul bulgar Fr. Soimirović, custode al Bulgariei şi coadjutor al lui Bakšić, foarte bine văzut de Matei Basarab şi trimis de aceea la el de către superiorul său, de cîte ori trebuia îndreptată vreo cerere la domn. Soimirović umbla încă din anul precedent ca să obţină înlocuirea în mănăstirea catolică de la Tîrgovişte a conventualilor prin observanţi

şi scrisese la Roma cerînd să se trimită o brevă, îndemnîndu-l în acest sens pe Matei Basarab (Fermendžin, *Acta Bulgariae*... XVIII, p. 152 din 20 oct. 1646). Acum, probabil, se leagă între cei doi observanţi bulgari un fel de alianţă, întărită poate şi de o acţiune comună contra lui Gasparo din Noto (vezi biografia acestuia), cu scopul compromiterii tuturor conventualilor. Dar Soimirović îşi urmărea şi propriile sale interese. Se pare că, de astă dată, tîlcul venirii sale fusese obţinerea sprijinului domnului pe lîngă regele Poloniei, care îşi asumase rolul de patron al bisericilor catolice din Moldova şi Ţara Românească, şi avînd legături strînse cu Vaticanul, ar fi putut să favorizeze numirea lui ca episcop de Nicopol împotriva contracandidatului său, Filippo Stanislavov, dîndu-i o recomandaţie la Roma prin nunţiul papal din Polonia. Se poate presupune că atunci au hotărît ei să meargă împreună în Polonia, pe drumurile bine cunoscute de Parčević. Aşa se explică sosirea la Bacău a lui Soimirović venit să-l ia cu sine pe Parčević. Acesta pregătise terenul. Bandini, convins că tăcerea neîntreruptă a Propagandei la scrisorile sale se datora unei interceptări a lor, hotărăşte trimiterea secretarului său pentru a da seama oral de toate cele întîmplate de la venirea lui Bandini în Moldova, înfăţişînd totodată şi o relaţie, pe scurt, a vizitaţiei terminate la începutul anului. Îl recomandă ca bun cunoscător al situaţiei *(pratico delle cose)* şi îl însărcinează să arate înaintea Congregaţiei tot adevărul. Să i se acorde deci toată încrederea. Nu a putut veni el însuşi, ca să nu se spună că a fugit!

Aşadar, cu această scrisoare către Congregaţie, şi cu alta paralelă către secretarul Ingoli, ce va fi analizată mai tîrziu (amîndouă din 2 noiembrie 1647) a pornit la drum Parčević spre Roma, ca tovarăş al lui Soimirović, ce se îndrepta spre curtea regelui Poloniei, pentru a-i înmîna scrisoarea lui Matei Basarab. Despre această călătorie va mai fi vorba în legătură cu aşa-zisa solie tainică a lui Parčević, ce i-ar fi fost încredinţată de Matei Basarab, mai întîi acum, şi apoi din nou la sfîrşitul anului 1649! Ajunşi cu bine în Italia, speranţele lui Soimirović s-au năruit. Căci a învins partida lui Stanislavov care a fost numit episcop de Nicopol (scrisoarea din 3 sept. 1648).

Nu ştim cînd s-a întors Parčević în Moldova. Tovarăşul său Soimirović s-a înapoiat în Bulgaria înainte de 3 sept. 1648, cînd a fost chemat de domn la Tîrgovişte, unde s-a mai reîntors în noiembrie, împreună cu arhiepiscopul Bakšić, căruia i-a cerut domnul să intervină pentru numirea lui Soimirović la altă episcopie. Se poate ca şi la întoarcerea de la Roma ei să fi călătorit împreună. În orice caz, Parčević nu se întorsese în martie 1648, cînd Bandini adresează Congregaţiei o scrisoare încheiată cu un post-scriptum autograf ce nu poate fi calificat în alt fel decît ca senzaţional. Căci a înţeles, cu o tulburare nespusă, că secretarul său a modificat recomandarea sa din 2 noiembrie 1647 dată în favoarea lui Filip Stanislavov pentru episcopia de Nicopol, substituindu-i numele lui Soimirović! Văzîndu-se bănuit de inconsecvenţă şi lipsă de lealitate, el protestează din tot sufletul, întrevăzînd şi explicarea modului în care s-a făcut substituirea, prin folosirea unor foi iscălite în alb şi încredinţate de el secretarului său (ca un fel de viatic în locul altuia mai substanţial). Dealtminteri, la trecerea lui Soimirović spre curtea regelui Poloniei, Bandini nici nu ştia că acest drum era în legătură cu candidatura acestuia la episcopia de Nicopol. Dar înfiorarea lui ar fi fost şi mai mare, dacă ar fi ştiut că devotatul său secretar nu se mulţumise să schimbe doar numele candidatului la scaunul episcopal, ci plăsmuise un întreg adaos la scrisoarea sa din

2 noiembrie 1647, adresată secretarului Ingoli, adaos în care denunţa, în termenii cei mai vehemenţi, manevrele iezuitului Beke contra lui Bandini, lăudînd, dimpotrivă, pe misionarii conventuali . . ., adică dînd dezminţirea cea mai formală scrisorii paralele adresate tot atunci Congregaţiei. Este vorba de partea finală a epistolei începînd cu cele 17 rînduri omise de A. Veress ca fără importanţă (!), dar redate de F. Pall în articolul său, şi urmînd apoi cu cuvintele „Descopăr cu cea mai mare tulburare şi durere a sufletului înşelăciunea şi răutatea făptuite de părintele Beke . . . contra mea, a reverenzilor misionari . . . etc. etc. . .". Se pare că Bandini nu a ştiut de acest fals din urmă, şi nici de acele manevre poate reale ale lui Beke, denunţate aici, decît după reîntoarcerea lui Parčević care i-a oferit o versiune atenuată, trecînd sub tăcere adaosul plăsmuit la scrisoarea lui Bandini şi vorbind, în schimb, de o scrisoare proprie trimisă de el prin 1648 Propagandei. Cel puţin aşa pare că rezultă din scrisoarea lui Bandini către Ingoli la 10 aprilie 1649 (*ibidem*, p. 65, alin. 2). În orice caz, la 2 martie 1648, cînd termina Bandini redactarea dării de seamă complete a vizitaţiei, el avea părerea cea mai entuziastă despre Beke, pe care-l lăuda în tot cursul acelei călătorii prin Moldova. Deci în acel moment nu ştia nimic despre lucrăturile subterane, reale sau închipuite ale iezuitului. Cum se explică gestul lui Parčević? Oare printr-un sentiment de alarmă, constatînd marea influenţă cîştigată de Beke asupra lui Bandini şi temîndu-se a fi lipsit pe viitor de ascendentul său asupra acestuia? S-au cumva a descoperit în drumul său prin Polonia, poate chiar la iezuiţii de la Cameniţa, că Beke pregăteşte terenul pentru crearea unui mare centru iezuit la Iaşi, care ar anihila cu desăvîrşire atît existenţa mult slăbită a misionarilor, cît şi cea aleatorie a administraţiei Moldovei încredinţată pentru moment lui Bandini? Existenţa unei alianţe tainice Beke-Kotnarski este atestată de declaraţiile lui Beke din 1644. Prezumţia punerii la cale a unei reţele nevăzute a catolicilor unguri manevraţi din umbră de Beke, care folosise invitaţia lui Bandini de a-l întovărăşi în Moldova pentru a-şi întări poziţiile, este iarăşi foarte plauzibilă. Parčević, care fusese inspiratorul cotiturii din iunie 1645, a crezut, desigur, că tot el va putea îndrepta iar cîrma în vechea direcţie. Nemaiavînd cum să-l influenţeze direct pe Bandini în sensul dorit, urmînd a întocmi apoi în scris propriile sale hotărîri, adoptate de Bandini — aşa cum proceda de obicei —, el a trecut direct la faza aceasta din urmă, folosind subterfugiul care îi stătea la îndemînă. Se pare că Bandini nu a fost informat despre perfidia lui Beke *decît în 1649* după cum rezultă din scrisoarea sa către Ingoli, din 10 aprilie 1649, cînd se plînge de uzurpările acestuia şi de instigarea catolicilor unguri contra sa (în legătură cu conflictul său cu parohul ungur de Bacău). Cît despre substituirea numelui lui Soimirović în locul lui Filip Stanislavov, nu ştim ce explicaţii îl vor fi satisfăcut.

În vara anului 1649 se face propunerea pentru acordarea episcopiei de Prizren (Pristina) din Serbia lui Soimirović. Actul de recomandare este iscălit de Bandini *şi Parčević* la Bacău la 1 oct. 1649. Cam tot pe acum vin în Ţara Românească Bakšić cu Soimirović pentru a trece la Roma. Dar ei sînt sfătuiţi de domn să nu meargă prin Transilvania de teama primejdiilor. Prin Polonia nu se putea trece din cauza incursiunilor tătarilor. Prin Ragusa nu era prudent pentru a nu aţîţa pe turci. Aşadar, ei se întorc din drum (Fermendžin, *op. cit.*, scrisoarea din 8 noiembrie 1649). A fost oare cu acest prilej Parčević din nou în Ţara Românească? Şi şi-a mai prelungit şederea acolo? Un motiv din cele mai valabile

putea fi aducerea personală a actului de recomandare spre a-l înmîna coadjutorului sau chiar episcopului de Sofia la Tîrgovişte. Ulterior, la Veneţia, în 1650 a pretins că ar fi fost chemat atunci de Matei Basarab pentru a-i încredinţa o solie tainică la regele Poloniei, la împărat şi la Republica Veneţiei. Scrisorile mai mult decît dubioase pe care le înfăţişează Soimirović din partea „guvernatorului" Bulgariei Markanych, a notabililor bulgari şi a arhiepiscopului de Sardica (Sofia), Bakšić — toate trădînd stilul bombastic al lui Parčević — poartă data de *18 decembrie* din *Tîrgovişte*. Dar la acea dată, Baksić se afla în Bulgaria, fiind plecat din Ţara Românească încă dinainte de 8 noiembrie.

Cu moartea lui Bandini, la Bacău, la sfîrşitul lunii ianuarie sau în primele zile din februarie se încheie prima parte a activităţii lui Parčević. Asupra momentului precis al morţii lui Bandini şi a împrejurărilor ce au însoţit-o domneşte oarecare imprecizie. Din felul cum a fost înfăţişată în diferitele variante, purtînd totuşi pecetea lui Parčević, s-ar putea crede că el se afla singur, întrucît bunul său secretar fusese chemat în Ţara Românească pentru interese politice majore. A. Veress într-o notă (*Scrisorile*... p. 20, n. 2) trimite la un memoriu inedit al lui Parčević, descoperit la Viena, arătînd că moartea s-ar fi produs la 27 ianuarie şi ar fi fost înmormîntat la 7 februarie. Fără a pierde o clipă, Parčević începe lupta pentru numirea sa în locul de administrator al episcopiei, ba chiar de episcop de Bacău. Dar înainte de a trece la această fază, va trebui considerat rolul său pe lîngă Bandini în tot cursul şederii lor în Moldova.

Încă de la început, el se consideră mai calificat decît superiorul său pentru unele acte de reprezentare, de pildă, pentru a-l saluta, printr-o cuvîntare latinească, pe domnul Ţării Româneşti. În povestirea drumului pînă în Moldova, discursul de la Tîrgovişte ocupă un loc important. Lucru firesc dacă socotim că acea relatare a fost redactată în bună parte de Parčević, vorbind în numele lui Bandini. O dată ajunşi în Moldova, el e cel care întreţine legăturile cu ocrotitorii şi simpatizanţii de la curte şi culege zvonurile alarmante privind intenţiile episcopului titular de Bacău. Am crede că lui i se datorează ideea puţin fericită de a-l pune pe Bandini să vină la curtea domnului în ajun de Bobotează, cu un plocon, asemenea aceluia al episcopilor ortodocşi, în speranţa de a obţine astfel un fel de recunoaştere tacită din partea domnului, care însă, simţind subînţelesul gestului, s-a înfuriat pe bietul arhiepiscop. Tot el i-a sugerat interpretarea specioasă a autorizaţiei primite din partea lui Zamoyski, în sensul extinderii atribuţiilor sale şi în Ţara Românească, în ciuda actului de împărţeală încheiat cu Bakšić, şi tot astfel şi cererea către Propagandă de a folosi o formulă destul de neprecisă pentru a putea muta reşedinţa sa şi în alt loc decît la Bacău şi chiar la Iaşi, în preajma curţii. În privinţa cotiturii neaşteptate din iunie 1645, cu răsturnarea alianţelor şi trecerea lui Bandini în tabăra iezuită, rolul său este esenţial. Vedem că şi aici se amestecă o notă de nesinceritate. Căci pe deoparte îşi depăşeşte mandatul, declarîndu-se mulţumit cu declaraţiile vădit neadevărate ale lui Zamoyski şi acceptînd formularea acestuia din scrisoarea pastorală trimisă credincioşilor episcopiei de Bacău (redată în *Codex Bandinus*, ed. cit. pp. 188—190) în care au fost strecurate cuvintele *a nobis dependentem* după numele lui Bandini, într-o formulă mai mult decît ambiguă. Episcopul îi îndeamnă pe credincioşi ca să-l socotească pe acesta *pro vero ac reali Archiepiscopo* ... *ut verum ac legitimum nostrum vicegerentem, atque diocesis nostrae vigilem Administratorem a nobis dependentem* ... etc. şi să

asculte de acesta cum ar asculta chiar de el, *vero, legitimo atque ordinario pastore*. Dar, în realitate, Bandini nu fusese trimis ca un simplu suplinitor, depinzînd de episcopul absenteist, ci ca *vicar apostolic*, depinzînd doar de Roma. Scrisoarea pastorală era deci în detrimentul său. Dar mai întîlnim şi alt punct obscur. Parčević mai comunică îndemnul lui Zamoyski în favoarea lui Beke, care i-ar fi dat episcopului polon informaţiile cele mai favorabile despre Bandini! Dar Parčević are grijă să sublinieze oportunitatea providenţială, pe muchie de cuţit, a venirii sale la Grodek la episcop, acesta fiind gata chiar atunci să pună în mişcare pe nobilii şi magnaţii Republicii şi pînă chiar pe rege pentru a-l goni pe Bandini socotindu-l un impostor (!?). Aşadar, se pune întrebarea: cînd anume s-a produs acea atestare favorabilă a lui Beke? Episcopul Zamoyski, în scrisoarea sa către Bandini, pe care o rezumă acesta în comunicarea lui către Propagandă din 20 iunie (*Scrisorile*... p. 46) afirmă că Beke ar fi fost *personal* la el, pentru a-l informa că Bandini a fost în adevăr trimis de Sf. Scaun în Moldova ca administrator pontifical *(e lui in persona è stato dal detto Ill-mo Zamoyski a informarlo di me)*. Dar atunci rămîne în picioare dilema arătată mai sus. Dacă episcopul fusese informat de Beke personal, atunci cum de era gata să purceadă la alungarea lui Bandini, fiind oprit, în ultima clipă, de sosirea lui Parčević? Nu cumva avem aici o înţelegere greşită a lui Bandini, datorată unei formulări ambigue a emisarului său, şi este vorba în fond de o atestare *personală* a lui Beke, dar adusă de Parčević, şi nu rostită de Beke în persoană în faţa episcopului? Într-un singur caz ar putea fi admisă venirea personală a lui Beke: anume dacă era simultană cu cea a lui Parčević. Între iezuit şi fostul elev al colegiilor romane s-a încheiat o înţelegere, care a determinat atitudinea ulterioară a lui Bandini. La 20 iunie, acesta scrie Propagandei, redînd, *tale quale,* versiunea lui Parčević, primită cu toată încrederea şi roagă să fie distruse scrisorile sale anterioare în care îl criticase pe Beke. În aceeaşi zi expediază o scrisoare vicegeneralului iezuiţilor, în care laudă pe Beke şi roagă să nu fie dată nici o crezare eventualelor informaţii contrare ce ar mai putea sosi.

Acestei influenţe se datoresc inconsecvenţele aparente sau reale ale lui Bandini, precum şi nota de nesinceritate din expunerea desfăşurării conflictului de la Iaşi dintre misionari şi iezuiţi şi a propriului său rol în soluţionarea acestuia. Dealtminteri, începînd de acum, Bandini (adică Parčević) inaugurează un fel de politică proprie, fără a mai apela ca mai înainte la Propagandă pentru rezolvarea greutăţilor întîmpinate, ci recurgînd direct la sprijinul polon. Parčević este trimis din nou la rege, în august (1645), fără a mai consulta Congregaţia. Abia dacă se aminteşte incidental de acest demers. Iar în anul următor, cînd la reîntoarcerea din Polonia, unde primise paliul, află în taină de veleităţile lui Hyakinthos Makrypodari de a obţine de la Roma Episcopia catolică de Bacău, şi îl trimite pe Parčević la Zamoyski (socotind de bună seamă că această veste îl interesează în grad cel puţin egal), misiunea aceasta nu este pomenită nicăieri. Abia dacă este vorba întîmplător de acel cal luat de Parčević plecat în Polonia.

Îndată după moartea şi înmormîntarea lui Bandini, Parčević porneşte o adevărată ofensivă pentru obţinerea numirii sale în locul rămas vacant. Apeluri simultane către Propagandă — îndreptate aparent din Bacău, Iaşi şi Cotnari de către acelaşi mănunchi de misionari uniţi de nevoie: conventuali italieni şi observanţi bulgari, la care se raliază şi fostul paroh de Cotnari, înlăturat de iezuiţi, George Gross, şi care erau toate scrise de mîna lui Parčević

— cum subliniază şi G. Călinescu în studiul său *Altre notizie* — stau dovadă a perseverenţei şi ingeniozităţii sale („Dipl. Ital.", II, pp. 385—390 din 16 febr. şi 12 martie 1650). Într-o primă suplică din Bacău, din 16 februarie, este denunţată acţiunea lui Beke, venit cu scrisori false *îndată după moartea lui Bandini* şi chiar în aceeaşi zi să-i alunge pe călugării acestuia din reşedinţa episcopală. Aducătorul acestei plîngeri va povesti, prin viu grai, tot ce nu poate fi arătat în scrisoare. În a doua suplică din Iaşi, din 12 martie, sînt îmbinate cu iscusinţă o recomandare a lui Parčević, făcută de „vicarul general al Moldovei" fratele Marian din Seraievo, care îl declara în mod superlativ pe Don Pietro cel mai potrivit şi mai capabil pentru a cîrmui şi îndrepta turma credincioasă spre cultul divin ... etc., ducînd mai departe opera Monseniorului Bandini ... etc., alături de o invitaţie stranie atribuită mitropolitului Moldovei, al cărui nume este lăsat în alb, care ar fi chemat la Iaşi pe vicar şi pe ceilalţi declaranţi ce iscălesc suplica şi le-ar fi spus din partea tuturor boierilor, ce prevedeau numirea unui episcop polon de Bacău: „Vorbiţi cu toată hotărîrea *(Parlate fortemente)* cu prea sfinţia sa papa" — aşa sunau cuvintele spuse pe moldoveneşte — „ca să numească pe unul din voi ca superior, bine cunoscut de voi în ţară şi să nu lase ca polonii să trimită pe unul *a modo suo et iure suo,* nefiind nevoie de ei". Urma observaţia că moldovenii nu ştiu că alegerea o fac „reverendissimii" şi nu înşuşi pontificele. Cu multă dibăcie se evită orice precizare referitoare la calitatea ce va trebui conferită acestui „superior". Se subînţelege, dar nu se rosteşte cuvîntul de episcop. În a treia suplică, datată *tot din 12 martie,* dar scrisă la Bacău (!) şi iscălită de *aceiaşi declaranţi din Iaşi* (!), la care se mai adaugă doi fraţi: fr. Toma Koijc şi fratele Petru („Dipl. Ital.", II, pp. 388—390) se întîlneşte sub o altă formă ideea principală expusă în suplica de la Iaşi, dar într-o variantă foarte sugestivă. Este o dezvoltare şi o corectare a frazei ambigue din suplica de la Iaşi, strecurată în recomandarea lui Parčević, după arătarea meritelor din trecut ale lui Bandini, precum şi cele viitoare ale lui Parčević, amîndouă opuse purtării obişnuite a episcopilor poloni. În mod subtil, această pomenire a lui Bandini unită cu critica episcopilor poloni a oferit prilejul asocierii domnului şi a boierilor la atestarea lui Parčević. De astă dată, în suplica de la Bacău, avem şi elogiul funebru al lui Bandini, rostit de domn în divan şi îndemnul către declaranţi *făcut chiar de voievod ca ei să aleagă pe unul dintre ei drept episcop!* Şi se explică şi motivul venirii lor la Divan. Au apelat la domn îndată după moartea lui Bandini, rugînd să nu fie alungaţi din reşedinţa de la Bacău. — Dar a fost oare nevoie să vină ei, personal, la Iaşi? Ei se bucurau de ocrotirea lui Ambrosio Grillo, „ginerele" domnului care le putea netezi calea. Este foarte probabil ca domnul, auzind de moartea lui Bandini, să-i fi lăudat meritele şi cinstit amintirea. Dar restul discursului ce i se atribuie este o refacere a pretinsului îndemn al mitropolitului în suplica de la Iaşi! Aşadar, din acea frază şi din acel îndemn a fost fabricată scena neverosimilă dintre domn şi declaranţi. De fapt, domnul umbla să obţină numirea, în locul acum vacant, a lui Makrypodari, acelaşi despre care fusese prevenit Bandini în 1646. Dovada cea mai clară a spiritului inventiv al lui Parčević stă în paralelismul invitaţiilor adresate declaranţilor de către mitropolit şi de către domn. Cele două versiuni simultane se contrazic în mod flagrant. Este uimitor faptul că autorul lor nu a renunţat la una dintre ele, şi anume la cea de la Iaşi. Cum însă aceasta cuprindea recomandarea expresă a lui Parčević, probabil că nu s-a putut dispensa de ea. La 23 martie, Parčević scoate pentru sine, pentru misionarul

Agostino Recchia şi George Gross, un fel de certificat de sănătate şi de dovadă a bunelor relaţii cu iezuiţii (!?) de la parohul iezuit din Iaşi, Martin Desia, servind şi de recomandaţie pentru a putea afla găzduire şi ajutor peste tot şi *îndeosebi în casele Societăţii lui Isus* (!) — şi după o călătorie probabil fără peripeţii, lăsîndu-şi tovarăşii de drum să meargă la Roma, ajunge la Veneţia, în primele zile ale lui iulie. Aici expune în faţa dogelui şi a Marelui Colegiu pretinsa solie tainică ce îi fusese încredinţată la Tîrgovişte. El face două declaraţii în zilele de 7 şi 9 iulie, referindu-se şi la o primă solie [fictivă] a sa din anul 1647, cînd îl însoţise de fapt pe Soimirović în Polonia şi apoi la Roma. Despre aceste „solii" va fi vorba în *Observaţiile critice* de la urmă. El se roagă la plecare de o recomandaţie către oratorul Veneţiei la Roma, care să-i dea sprijinul pentru a accelera treburile ce le avea la Propagandă, întrucît era mare zor să ajungă la împăratul german care îl aştepta cu nerăbdare.

Dar cu toate aceste expediente, şi în ciuda prezenţei la Roma a lui Soimirović, care obţinuse, în sfîrşit, aprobarea *(Placet)* înălţării sale la episcopat şi care era poate în măsură să-l ajute, expediţia sa în Italia s-a încheiat fără succes. Tovarăşii săi de drum s-au poticnit la întoarcere. George Gross a zăcut de boală cinci luni la Roma, cheltuindu-şi ultimul ban şi a cerut să fie repatriat de Bakšić, care sosise în Italia în noiembrie şi pleca înapoi prin Germania în 1651. Iar Agostino Recchia, după ce a fost jefuit în pădurile de lîngă Ravenna şi a sosit pe jos la Liov, a trebuit să facă un mare ocol, trecînd prin Transilvania şi Ţara Românească, deoarece graniţa dintre Polonia şi Moldova era închisă din cauza ciumei. Reîntors în Moldova (1651) fără nici o scrisoare sau brevă pentru domn, Parčević îndreaptă iar către Propagandă o serie de plîngeri a „preoţilor de la Bacău", pe un ton destul de arogant („Dipl. Ital.", II, pp. 414—415; 416—417; 417—418), încercînd apoi să se adreseze unor cardinali, de pildă, cardinalului Ludovisi, protectorul catolicilor bulgari, şi mai continuînd şi în anul următor (*Ibidem,* pp. 431—432). De astă dată, pe lîngă plîngerile contra invaziei iezuiţilor, este exploatată şi plecarea în grabă a noului episcop polon Marian Kurski, după o şedere de 10—14 zile.

În 1653 porneşte iar spre Italia, după o campanie mai variată (*Ibidem,* pp. 433—448). Pe rînd sînt utilizate toate posibilităţile. Misionarul Simone din Sebenico scrie la 12 martie 1563 că, vrînd să plece din Baia, este împiedicat de popor, care murmură că nu vrea să-i vină un preot iezuit, mai bine unul schismatic! Ce trebuie să facă? Să i se răspundă prin Don Pietro Parčević, care e trimis de ţara întreagă la Roma... etc. La 28 martie 1563, călăreţii poloni din slujba lui Matei Basarab scriu că vor un preot de limba lor şi îl deleagă pe Parčević să le ducă cererea (în care poate fi recunoscut stilul retoric al acestuia). Înseamnă deci că, în acest răstimp, el bătea drumurile pentru a culege adeziuni şi recomandaţii. Afară doar dacă a fost greşit scrisă sau citită data acestei cereri, care ar aparţine mai probabil lotului de recomandări din Bulgaria de la 10 şi 20 august 1653. Ar fi mai verosimil de presupus că ofensiva de primăvară a lui Parčević în Moldova a fost întreruptă de luptele interne din ţară, care l-au îndemnat să plece acum în Italia, trecînd prin Tîrgovişte, de unde s-a repezit poate personal la Chiprovaţ şi Sofia sau a trimis de acolo după acele recomandări. La 3 aprilie, judele de Bacău cu juraţii întocmesc un act însemnat cu sigiliul lor, protestînd contra prădăciunilor oamenilor lui Marian Kurski... etc. Îl trimit pe Pietro Parčević. Ei cer ca să vină scrisori din partea papei către domn şi boieri. Două zile după

aceea, la 5 aprilie, „preoţii din Bacău, Baia şi Trotuş" se plîng de episcopii poloni. Domnul crede că poate face episcop pe cine vrea el... Şi el îl vrea pe Parčević (!). Ei îl trimit pe Parčević cu plîngerea lor. — Orăşenii din Trotuş, în aceeaşi zi şi în acelaşi stil, întocmesc un act cu pecetea oraşului, în care exploatează minunea din biserica sfinţilor Cosma şi Damian. Se subliniază că aceasta se află pe domeniul marelui logofăt Gheorghe Ştefan... Acuma ortodocşii vor să acapareze acea biserică părăsită, pe care nu o pot repara catolicii, gemînd sub multe biruri. Să o ia deci papa sub ocrotirea sa. În concluzie, ei nu vor episcopi poloni şi nici preoţi iezuiţi. Cuprinşi de o nobilă emulaţie, orăşenii din Roman (ca şi cei din Suceava şi Baia) trimit şi ei (la 8 aprilie 1653) protestul lor. Este poate, alături de scrisoarea cu declaraţiile lui Vasile Lupu în Divan referitoare la Bandini şi la episcopii poloni, cea mai senzaţională creaţie a lui Parčević din acest domeniu. Sînt înfăţişate, pe rînd, reclamaţiile contra episcopului Kurski, un portret satiric al iezuiţilor, intrigile lor politice prin secretarul Kotnarski, care pot duce la cea mai mare primejdie din partea turcilor, în sfîrşit e povestită păţania lui Beke, gata să fie ridicat în furci la porunca marelui hatman, fratele lui Vasile Lupu. În concluzie, declaranţii îl trimit pe Parčević, abia întors din Polonia, să le ducă plîngerea la Roma (*Ibidem*, pp. 438—440). Judele de Bacău şi juraţii, la o dată din care lipseşte ziua şi luna, scriu şi ei ca să fie ascultat trimisul lor. Papa să-i scrie domnului (adică se repetă oarecum jalba anterioară). Dar se mai adaugă şi recomandaţii mai directe. Bakšić (*Ibidem*, pp. 441—442) scrie din Chiprovaţ la 10 august 1563 că poporul nu mai vrea poloni ca episcopi, ci îl vrea pe Parčević, arătînd meritele acestuia. Iar Filip Stanislavov recomandă din Sofia la 20 august ca să fie ascultat P. Parčević. Poporul nu îi vrea pe poloni. Din cauza persecuţiilor exercitate de Kotnarski şi-a pierdut acuma acesta viaţa. La 28 ianuarie 1654 o suplică din Chiprovaţ (scrisă de Parčević) trimisă papii, îl recomandă stăruitor pentru scaunul de Marcianopol şi îl desemnează ca aducătorul ei. Iar în 1655 Soimirović îl propune papei ca administrator al Moldovei (Fermendžin, *op. cit.*, pp. 246 şi 248) afirmînd că domnul îl vrea neapărat pe el! Acest amănunt repetă poate în mod automat afirmaţiile lui Parčević din cursul anilor 1650—1652. Dar atunci era vorba de Vasile Lupu. Acuma însă, în 1655, domn era Gheorghe Ştefan care va stărui în realitate pentru numirea lui Mancić ca episcop de Bacău. De aceea, pare surprinzătoare informaţia dată de I. Dujcev, în *Il cattolicesimo*, p. 26, că Parčević ar fi fost cerut anume de Gheorghe Ştefan ca administrator al bisericii catolice din Moldova.

În sfîrşit, în februarie 1656 Parčević e de faţă la procesul consistorial de la Roma pentru numirea noului arhiepiscop de Marcianopol, şi prestează îndată obligatoriul jurămînt de credinţă. Adevărata sa vocaţie se afirmă parcă şi mai puternică după numirea sa ca episcop de Marcianopol şi vicar apostolic al episcopiei catolice a Moldovei. Abia întors în Moldova, porneşte din nou la drum (august 1656), pentru a cere, pare-se, ajutorul împăratului pentru creştinii de sub apăsarea jugului otoman: români, sîrbi şi bulgari. O dată ajuns la Viena, se şi oferă să meargă în misiune la Bogdan Hmelniţki ca sol imperial. Obiectul misiunii era dublu. Pe de o parte să determine o împăcare între cazaci şi poloni, pe de alta să obţină de la cazaci retragerea ajutoarelor pe care le dădeau principelui transilvan Rákóczy. Acest demers putea fi înfăţişat ca avînd drept scop ultim realizarea unui front comun contra turcilor în sprijinul luptei de eliberare plănuite de popoarele subjugate de turci. Efectuarea

soliei a fost destul de anevoioasă. Relatarea drumului cu peripeţiile sale, precum şi a mersului tratativelor a fost făcută de misionarul care l-a însoţit în această adevărată expediţie. Dar rezultatele soliei au fost anulate de moartea împăratului (2 aprilie 1657) şi de cea a lui Bogdan Hmelniţki (august 1657). Parčević, întors la Viena, a rămas mai bine de zece ani în Austria şi Moravia, înnobilat de împărat şi miluit din cînd în cînd cu cîte o sumă de bani pe care urma să o încaseze de la vreun oraş imperial şi care, de multe ori, sau nu i se plătea, sau i se reducea pe jumătate. În 1661, Congregaţia de Propaganda Fide, văzînd că nu are de gînd să se întoarcă la rosturile sale, l-a demis din demnitatea sa de arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al Moldovei. Viaţa devenea tot mai precară. Datoriile sporeau la armenii din Liov şi creditorii nu mai voiau să aştepte la infinit. El datora şi 1 000 de imperiali domnului pribeag Grigoraşcu Ghica, la a cărui conversiune contribuise şi el şi al cărui duhovnice era. În sfîrşit, în 1668 se întoarce în Moldova, ca vicar apostolic şi administrator al Episcopiei Moldovei cu reşedinţa la Bacău, dar cu aceeaşi nepotolită dorinţă să bată drumurile ţărilor vecine. Abia numit vicar apostolic în Moldova, el şi intervenea la Congregaţia de Propaganda Fide să fie lăsat să-l însoţească pe noul prozelit Gr. Ghica la Roma, dar întîmpină un refuz hotărît. Totuşi nu rămîne prea mult în Moldova şi în ianuarie 1670 e în Polonia, ascunzîndu-se de nunţiul apostolic, arhiepiscopul de Corint, care însă raportează prezenţa sa cardinalilor.

În martie 1671, Parčević se plînge cu vehemenţă de suma fixată de Congregaţie pentru întreţinerea sa, abia 200 de scuzi pe an, şi încă sub condiţia să rămînă pe loc! În anul următor mai era la Bacău, de unde scria la Roma împotriva iezuiţilor din Moldova („Dipl. Ital.", IV, pp. 276—277). Acţiunea lui religioasă în Moldova nu pare a fi fost fericită. În frămîntările din sînul comunităţii catolice din Moldova, împărţită în tabere deosebite, Parčević s-a sprijinit pe observanţii din Bulgaria şi din Transilvania (Ciuc) contra conventualilor din misiunile italiene şi a iezuiţilor din Polonia. Împotriva acestora stîrnea manifestări tumultuoase din partea poporenilor. În lupta cu conventualii italieni s-a ciocnit nu o dată cu adevăratul urmaş al lui Bandini, prefectul misiunii, Vito Piluzzi. În 1670, Parčević a găsit cu cale să încheie o înţelegere cu observanţii de la Ciuc, cedîndu-le lor toate bunurile bisericii din Bacău în schimbul întreţinerii sale, precum şi a obţinerii unei perechi de cai şi a altor lucruri de trebuinţă pentru el. Observanţii ţineau pe lîngă el un părinte al ordinului lor, după cum raportau conventualii la Roma în noiembrie 1670. Dar în primăvara următoare, Parčević se plîngea Congregaţiei că e plin de datorii şi nu poate să-şi facă haine noi de Paşte după obiceiul ţării şi să-şi cumpere măcar o pereche de cai şi o mică trăsură, pentru a fi în rînd cu episcopii ortodocşi care umblă în carete trase de şase sau opt cai frumoşi. E de observat că Piluzzi arată la Roma că Parčević avea 20 de cai etc...

Rapoartele la Propagandă îi erau tot mai nefavorabile. Nunţiul apostolic de la Varşovia, arhiepiscopul de Corint afirma că Parčević era dator vîndut şi că înstrăina odoarele bisericii. El însuşi indispunea pe cardinalii din Congregaţia de Propagandă prin tonul său arogant, prin veşnicele sale intervenţii ca să fie lăsat să lipsească 6 luni spre a merge la Roma şi prin declaraţiile pline de ifos că e gata să plece oricînd în Germania, renunţînd la postul ce-l ocupă. Secretarul Propagandei se gîndea serios, în aprilie 1673, să-l înlăture din slujbă. Dar tot atunci, fără a mai întreba pe nimeni, Parčević pleacă din Moldova cu destinaţia

Varşovia, Viena şi Italia, înarmat cu pretinse scrisori de ale domnilor Gr. Ghica şi Petriceicu, în timp ce Propaganda cerea, pe rînd, nunţilor de la Varşovia şi Viena să-i poruncească să se întoarcă în Moldova. Misiunea sa aşa-zisă era fictivă şi fără un scop practic imediat. Dealtminteri nunţiul din Polonia afirma că el nu se bucură de nici o consideraţie la rege. În Italia, el aducea scrisori către ducele de Florenţa şi contele de Savoia. Avea scrisori şi către regele Franţei, Ludovic al XIV-lea (!). Trebuia, de asemenea, să ceară papei Clement al X-lea ajutor grabnic pentru eliberarea creştinilor subjugaţi de turci. Îmbolnăvindu-se în cursul acestei călătorii, a zăcut mai multe săptămîni la Veneţia, de unde trecînd la Roma, a murit la 23 iulie 1674.

De la Parčević au rămas două feluri de informaţii, unele sub formă de rapoarte şi dări de seamă imediate, cum sînt cele către Congregaţia Propagandei, altele sub formă de memorii expozitive, referindu-se la istoricul unor evenimente trecute, cum e memoriul său de la Veneţia (7 iulie 1650), cu privire la pseudomisiunea din 1647, sau la amănuntele fanteziste ale „misiunii" dn decembrie 1649. Pentru amîndouă aceste categorii de informaţii se impune cea mai mare băgare de seamă, întrucît nu o dată afirmaţiile sale nu sînt conforme cu stricta realitate (vezi procedeul său cu privire la scrisoarea lui Bandini din 2 noiembrie 1647, despre care a fost vorba mai sus). De asemenea confruntarea celor două relatări adresate de Parčević dogelui şi senatului veneţian la 7 şi 9 iulie scoate în evidenţă amestecul unui element de ficţiune ce alterează veracitatea declaraţiilor sale.

Cuprinsul rapoartelor către Congregaţia de Propagandă, deşi priveşte mai mult disensiunile catolicilor din Moldova şi lupta lor proprie contra iezuiţilor, sau de asemenea convertirea unor bosniaci musulmani la credinţa catolică şi rolul său în această realizare, reflectă totuşi măcar şi indirect unele aspecte interesante ale realităţilor din Moldova, de pildă, răscoala Orheienilor şi Sorocenilor împotriva lui Gh. Duca şi completează unele informaţii date de Bandini sau Piluzzi. Materialul ce i se datorează a fost publicat în cea mai mare parte de către Pejacsevich, în anexa lucrării sale, intitulată *Peter Freiherr von Parchevich,* publicată în „Archiv für österreichische Geschichte", vol. LIX/2 Viena 1880, pp. 351—464; la care se mai adaugă cîteva rapoarte şi scrisori publicate de I. C. Filitti, în lucrarea *Din arhivele Vaticanului,* I, Bucureşti, 1913, p. 109, G. Călinescu, în „Dipl. Ital.", I şi II şi Fr. Pall, *op. cit.,* IV, pp. 136—413 în studiul intitulat *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia.* Despre Parčević nu există altă lucrare mai modernă decît vechea prezentare biografică a lui Pejacsevich tocmai din 1880, care a influenţat şi pe cercetătorii catolicismului din sud-estul european, ca Dujcev în *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*, Roma, 1937 şi pe G. Călinescu în studiile sale *Alcuni missionari*... („Dipl. Ital.", I) şi *Altre Notizie*... (II). Tot aici poate fi citat şi articolul lui I. Dujcev publicat şi în versiune românească *Petăr Parcevici şi încercările de eliberare a popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcilor.* Dar studiul lui Pejacsevich este scris fără acuitate critică, într-un spirit de pietate exagerată faţă de un ilustru colateral al ascendenţilor autorului. Cunoaşterea azi a unui material mai bogat impune o revizuire a aprecierilor din 1880. Va trebui să se ţină seama şi de aportul lui Veress în *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova,* şi de al lui Fr. Pall în studiul său citat mai sus.

Tot din studiul lui Pejacsevich s-a informat şi Sadi Ionescu, în notiţa din *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 154—156.

O analiză critică, pe baza materialului existent acuma, a rolului lui Parčević în Moldova pînă la plecarea sa la sfîrşitul lui martie 1650, precum şi a caracterului fictiv al soliilor sale în Polonia şi la Veneţia din anii 1647 şi 1650 se află în articolul publicat de Maria Holban, sub titlul *Autour de Parčević* în R.E.S.E.E. Concluziile de acolo au putut acum fi duse şi mai departe.

Întrucît Parčević apare şi în volumul VII de *Călători*... cu rapoarte din timpul funcţionării sale în Moldova, ca vicar apostolic purtînd titlul de arhiepiscop de Marcianopol, nu am atins decît în linii generale activitatea sa de atunci, oprindu-ne în cadrul volumului de faţă la plecarea sa din ţară în 1652 sau 1653.

Prezentarea concretă a rolului său din prima fază a activităţii sale în Moldova (1644—1652 sau 1653) a pus unele probleme greu de rezolvat, întrucît toate manifestările sale sînt arătate ca aparţinînd lui Bandini. Amestecul său în corespondenţa acestuia, influenţa pe care o exercita asupra lui, răstălmăcirile pasajelor din scrisori putînd fi identificate, nu îngăduie totuşi separarea lor de context spre a fi înfăţişate independent. Vor trebui deci urmărite în colecţiile de texte, de pildă, în „Dipl. Ital.", II, după indicaţiile destul de numeroase date mai sus în această notiţă biografică. Cît priveşte detectarea acţiunii sale asupra textului lui Bandini *(Codex)*, ea va fi expusă în altă parte, această chestiune constituind o problemă în sine ce nu intră în limitele ce ne sînt îngăduite aici. Vom da însă, cu titlu de curiozitate, unele fragmente din suplicile scrise de el şi atribuite altora, precum şi din expunerea pretinselor sale solii la Veneţia din anii 1647, 1654, 1659. Pentru rest vor trebui prinse în treacăt, din textele lui Bandini, intervenţiile lui Parčević, fie flagrante, fie ascunse între rînduri, dar totuşi prezente.

[SUPLICĂ ANONIMĂ ADRESATĂ DIN BACĂU][1]

1650, februarie 16, Bacău

p. 385 Eminentisimi şi reverendisimi domni, părinţi, ocrotitori şi apărători!

Este un lucru mai degrabă vrednic de plîns decît a fi povestit: noi am ajuns de pomină (*spectaculum*) lumii întregi şi dintre noi înşine au răsărit vai! vulpile şi păsările de pradă[2]. Că luteranii, calvinii, arienii, turcii, grecii, p. 386 schismaticii şi alţi necredincioşi // de aceştia persecută credinţa catolică şi pe preoţi, nu este un lucru atît de uimitor, dar ca nişte clerici şi anume clerici ai Companiei lui Isus să se apuce să persecute pe un episcop şi pe preoţii şi misionarii, creaţi în chip legiuit şi trimişi de către Sacra Congregaţie, acest lucru desigur nu ar fi de crezut, dacă nu l-am fi văzut cu lacrimile în ochi şi nu l-am fi şi răbdat. După ce a murit păstorul nostru al tuturor

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital.", II, pp. 385—386.
[2] Text foarte defectuos: *ex nobismet ipsis vulper dolore et rapacer extiterunt.*

ex paucis plurima colligent“ ... [Iscălesc călugării observanţi, printre care auzind că i se spune că nu are nici o autoritate spirituală asupra poporului <catolic> de asemenea şi că bulele pontificale nu îi obligă pe aceşti catolici la ascultare, *în chiar aceeaşi zi a venit părintele iezuit Beke cu zbiri*[3] *şi cu scrisori mincinoase ca să-i gonească pe preoţi (religiosi)*, spre scandalul ungurilor şi al moldovenilor, al bărbaţilor şi al femeilor, al bătrînilor şi tinerilor care alergaseră la spectacolul nenorocit ce se făcea cu preoţii catolici din reşedinţa de la Bacău, unde din totdeauna de cînd se ştie au stat mereu călugării sfîntului Francisc sau episcopii trimişi, de cinci ani încoace, în chip legiuit de Scaunul roman ca să ocupe acest loc <acuma> pretins şi asaltat în mod nedrept <de iezuiţi>. Nu există explicaţie pentru răutatea, duşmănia, marea prigoană a acestui iezuit contra slujitorilor credinţii[4]: acest lucru îl afirmăm din văzute, nu din auzite, din experienţă, nu din citite, cu indignare, nu cu edificare, cu durere, cu lacrimi şi cu ruşinea acestei alungări, şi îl atestăm pe cuvîntul nostru de preoţi (*tactis sacerdotalibus pectoribus*). Aşadar prea înalţi părinţi, oare cei de jos[5] vor avea victorie asupra acestui <Scaun roman>? Aşadar puterea pontificală se reduce doar la hotarele Italiei? Şi autoritatea Sacrei Congregaţii este limitată? Pînă în vremurile noastre ea se întindea pînă în Indii, pătrundea în cer şi cobora pe pămînt „orice veţi lega pe pămînt va fi legat şi în ceruri ...“ etc. şi în Moldova scaunul roman nu are nici o autoritate? Şi un iezuit să nu fie supus la picioarele sfintei biserici romane? ba chiar să afirme în public cu aroganţă că Sacra Congregaţie prinde muştele din aer?[6] S-a mai născut o altă rătăcire, tot atît de mare ca cea dintîi. Nu ştim de ce condiţie ar fi omul care ar fi fost numit de către regele Poloniei spre jignirea eminenţelor voastre, a episcopului şi a tuturor preoţilor şi misionarilor, ca episcop nou creat de Bacău — negreşit fără ştirea Scaunului roman, căci se ştie că episcopul legitim[7] a scris domnului (*al Satrapa*) acestei ţări ca să trimită un arhiepiscop atît de bun şi de cucernic. Din lipsă de timp şi dintr-o teamă prudentă nu putem să arătăm prin scrisoare tot şirul lung al adevărului[8], dar aducătorul fidel al acestor rînduri va povesti din gura sa cu lacrimi amare, toate cele omise <din scrisoare> şi eminenţele voastre

---

[3] Agenţi executivi ai stăpînirii.

[4] *Religiosi,* termen valabil şi pentru monahi, şi pentru preoţi.

[5] *Inferi* = cei de jos. Poate însemna şi: nişte inferiori, şi diavoli din infern.

[6] Clişeu folosit în diferite rînduri de Parčević, atît aici cît şi în interpolări la texte aparţinînd lui Bandini (v. *Codex* şi chiar *Scrisorile*... Prezenţa sa constituie un fel de pecete personală şi de carte de vizită.

[7] Adică Zamoyski, scriind în 1645 ca să-l recomande pe Bandini.

[8] Textul este redactat în întregime de Parčević. S-ar părea că a căutat cu tot dinadinsul să fugă de afirmaţii precise, preferînd formulările în doi peri şi refugiindu-se în cascade retorice.

ex paucis plurima colligent" ... [Iscălesc călugării observanți, printre care și vicarul general Marian din Saraievo, misionarul apostolic Simon din Sebenico și preotul mirean George Gross.]

p. 387

[FRAGMENT. RECOMANDAREA LUI PARČEVIĆ][9]

1650 martie 12, Iași

Eu fratele Marian bosniacul din Saraievo ... vicar general al întregii Moldove ... împreună cu toți părinții parohi și misionari apostilici ... afirmăm și atestăm că în această Provincie [catolică] a Moldovei, altă persoană mai potrivită, mai iscusită și mai capabilă pentru a conduce, a îndrepta poporul și a-l trage la cultul divin nu se mai află <și nici> în multe locuri din Orient, cum e Don Pietro Parčević bulgarul, elev (*alunno*) al Pontificelui suprem, preot și secretar al Monseniorului arhiepiscop Marco Bandini: nu atît pentru limba țării, care are <totuși> foarte mare importanță, cît pentru faptul că a învățat obiceiurile țării, că știe să intre în voia tuturor, că este iubit de toți și cunoscut de toți, că a dobîndit stima multor principi, atît catolici cît și eretici și schismatici, pentru că știe starea statelor și a provinciilor adiacente, pentru că este *„ardito nel discorrere"*[10] pentru știința sa, pentru bunele sale deprinderi și marea sa fidelitate, pentru că este apăratorul foarte zelos al cinstei și imunității bisericești.

Mai afirmăm ... că dacă ar veni un alt superior decît Don Pietro, ar ieși un scandal și o încurcătură nespusă din cauza schimbării, pentru că acuma toate sînt foarte bine rînduite și în cele spirituale și în cele temporale, și dacă ar veni alții ar face ca predecesorii poloni, jefuind ce vor fi găsit și nu înmulțind totul cum ar face Don Pietro <și a făcut> ... Monseniorul Bandini. Măria sa domnul, împreună cu toți „baronii" săi a declarat în mod public acest lucru. Mai afirmăm după cele auzite de noi că localnicii atît ungurii cît și chiar moldovenii nu doresc pe un altul în țară decît pe sus-zisul secretar, cunoscîndu-l ca o persoană *„degnissima"* și cu care au avut încă de mai înainte multe raporturi, și fiindcă el cunoaște și uzanța în privința țăranilor dependenți, relativ la moară, la munca țăranilor pe săptămînă și altele de același fel, destul de importante pentru acest loc, pentru care ar rezulta pagube însemnate dacă s-ar face vreo schimbare.

Mai afirmăm că suszisul monsenior ... Bandini ... nu voia pe altul ... decît pe Don Pietro, nu pentru că era secretarul său ci pentru că era *„degno*

---

[9] „Dipl. Ital.", II, pp. 387—388. Textul scris în numele parohilor și misionarilor a fost în realitate redactat de Parčević.

[10] Vezi *Codex*, p. 180, pasajul despre discursul lui Parčević la Tîrgoviște: *verum etiam audacter*.

fuor di modo" şi foarte iscusit în această ţară şi l-am auzit cu urechile noastre, repetînd în diverse rînduri: „De mi-ar da domnul viaţă ca să trăiesc pînă ce voi putea vedea pe capul secretarului nostru mitra episcopală". [Argumente în favoarea sa: el este un *alumn* al papei, este bulgar şi chiar din Marcianopol ... şi a servit cu credinţă 6 ani pe monseniorul Bandini, în care timp nu a primit nici un ban, ci dimpotrivă a cheltuit dintr-al său pentru biserică vreo 200 de scuzi ... etc. // urmează pasajul despre noul episcop polon care s-ar fi lăudat că va goni din Moldova în afară de episcopul *vivente et existente* (=Bandini) şi pe toţi misionarii şi chiar pe parohi, măcar că sînt preoţi, şi aceasta pentru „a complace unui duşman al religiei catolice". În sfîrşit, afirmaţia senzaţională a declaranţilor că *au fost chemaţi*[11] la Iaşi de către mitropolit şi boieri, după moartea arhiepiscopului — fără a se preciza cîtuşi de puţin data — şi îndemnaţi de către mitropolit — al cărui nume este lăsat în alb — să scrie cu tărie papii să numească drept episcop pe unul din ei!][12]

p. 388

[SUPLICA ANONIMĂ ADRESATĂ DIN BACĂU]*

1650, martie 12, Bacău

Eminenţi şi prea reverenzi seniori, temelii nespus de statornice ale religiei catolice!

Văzînd noi preoţii în zilele trecute tragedia jalnică încercată de unii răuvoitori contra slujitorilor lui Dumnezeu şi a misionarilor apostolici, am trimis în cea mai mare grabă cu plîngeri amare pe unul din părinţii noştri, spectator al jignirilor aduse nouă <şi prin aceasta> Scaunului roman „*Capo d'Oriente e d'Occidente*" şi eminenţelor voastre, stîlpi ai credinţei creştine şi ocrotitori ai preoţilor *in partibus* <infidelium> ca să informeze în parte cel puţin, Scaunul roman despre „stratagema întîmplată". Acum însă, după ce am potolit lucrurile, mulţumită lui Dumnezeu şi am închis gura celor ce spuneau minciuni[13] şi ne-am înfăţişat în mod public în Divan, înaintea boierilor şi a domnului ţării, şi am obţinut favoarea deplină din partea acelui Vasile [Lupu] de a rămîne în reşedinţa de la Bacău cît va domni el în această ţară[14] (!) văzînd el de o parte doar răutate pură, iar de alta nevinovăţia noastră, sîrguinţele noastre, truda noastră, îmbunătăţirile[15] şi alte

[11] Vezi mai sus biografia, p. 352.
[12] Iscălesc doi conventuali: Simon Apolloni şi Agostino Recchia, precum şi preotul de Cotnari, George Gross.
* Text italian cu părţi întregi în limba latină.
[13] *Os loquentium iniqua.*
[14] *Ipso in provincia regnante.*
[15] *Li Bonificamenti.*

silinţe depuse pentru ajutorul acestei biserici şi acestui loc, cum au expus limpede în faţa domnului, sculîndu-se în picioare boierii într-un singur glas; din nou trimitem[16] pe secretarul răposatului arhiepiscop care fusese destinat dinainte de acela ca să meargă în Italia cu scrisorile acestuia, cu textul p. 389 Vizitaţiei, cu informaţii şi cu autorizarea de a da socoteală amănunţit // eminenţelor voastre despre administraţia sa şi să rezolve cît mai bine treburile sale[17] pe lîngă Scaunul roman[18]. Acesta va povesti cu şiroaie de lacrimi desfăşurarea lucrurilor de necrezut care nu se mai termină, — nu folosind hîrtia şi pana, ci din gura proprie ca unul ce a fost *et patiens et particeps* la toate — el va descrie furia şi răutatea perversă împotriva preoţilor a unui oarecare Kotnarski *„orbati"*[19] şi a unui oarecare părinte iezuit Paul Beke, născocitorul tuturor relelor şi autorul vicleniei răuvoitoare şi a perfidiei pusă la cale şi va explica cu durere turbarea şi ura amară împotriva slujitorilor apostolici... etc. Acest pervers Kotnarski spusese domnului şi marilor săi boieri că serenisimul rege al Poloniei a şi numit un polon drept episcop de Bacău şi împreună au scris monseniorului Bandini că trebuie să părăsească ţara cu toţi preoţii şi fraţii, nemaiavînd nici un drept recunoscut aici[20]. Ceea ce auzind bunul păstor, cum că aflîndu-se el în viaţă şi în fiinţă s-au pornit <acestea> fără ştirea Scaunului roman, a căzut în grea boală, de care a şi murit. Iar prea înţeleptul domn care după o atenţie îndelungă s-a lămurit, a răspuns împreună cu baronii atestînd faptele[21]: „Noi ştim şi am văzut cu ochii ce au făcut episcopii poloni: nu au rămas decît 3—4 luni şi în timpul acesta au consumat cu ai lor tot ce au găsit, ne mai lăsînd nimic. Şi apoi au plecat pe căile lor. Iar acest prelat bun şi simplu, fără trufia polonă, din puţinul pe care l-a găsit cînd a venit, l-a înmulţit; a cumpărat şi a sporit <bunurile>, a rămas şi a murit în ţară". Apoi întorcîndu-se spre noi, a spus în mod public în Divan: „Alegeţi pe unul dintre voi şi eu îl voi întări şi voi vedea dacă cineva va dărîma hotărîrea noastră". [La răspunsul lor că nu pot face aceasta fără ştirea şi porunca Scaunului roman... el adaugă: „Eu voi scrie Sacrei Congregaţii ca să numească pe unul dintre voi, căci fără îndoială că dacă veţi pleca voi, care cunoaşteţi bine obiceiurile acestei ţări şi limba ei, locul va fi secătuit şi dacă va veni polonul nu va face zăbavă lungă la noi după cum arată limpede experienţa dinainte..."] Ascultînd noi cuvintele înţeleptului

[16] *Di nuovo spediamo.* Vezi mai sus, afirmarea că au trimis *(spedissimo)* pe unul din părinţi. De fapt nu a fost trimis decît acest reprezentant din urmă, Parčević, care în realitate s-a trimis pe sine.

[17] *Le sue cose* (greşit: case!).

[18] Urmează textul pe latineşte pînă la: Acest pervers...

[19] Oare de tradus prin *chior,* după cum apare mai tîrziu, sau orbit moralmente? Sensul mai general al cuvîntului: lipsit de copii, nu se potriveşte contextului.

[20] *Jus in ea aliquod,* adică dreptul conferit în virtutea delegării date de Scaunul roman.

[21] *Rem attingens, Attestationi respondit... etc.* Probabil de citit: *attestatione.*

domn după ce am auzit încă de mai înainte, de mai multe ori, repetîndu-ni-se intenţia cea sfîntă a arhiepiscopului[22] şi încă acuma aşa cum am scris în prima scrisoare, scriem acuma cu mai multă tărie, şi ne rugăm şi trimitem secretarul din această ţară, foarte priceput pentru această însărcinare... etc. [Urmează în esenţă punctele şi argumentarea în favoarea lui Parčević din suplica de la Iaşi, la care se mai adaugă şi consideraţii de politică mai înaltă: a) Scaunul apostolic riscă să piardă dreptul (*jus*) asupra Moldovei; b) Trebuie satisfăcută dorinţa domnului care nu vrea episcop polon; c) Trebuie ţinut seama de faptul că această ţară este supusă Turciei... etc. etc.[23]]

[DESPRE IEZUIŢI]

1653, aprilie 8, Roman[24]

...Reverenzii părinţi iezuiţi care nu de mult au zburat încoace, nu ştim din ce ţară <vin>, şi nici de sînt episcopi sau canonici, de sînt monahi[25] sau mireni; acest lucru îl ignorăm cu desăvîrşire; vedem doar că ei vin cu mare gravitate — uneori împotriva voinţei noastre — pe la casele noastre umile, în căruţe şi călare, cu arme şi cu slugi, bine îmbrăcaţi şi căptuşiţi în blănurile lor vulpeşti, că sforăie pe nas vorbe mari şi storc numai foloase pentru ei împotriva folosului nostru; pe noi <dacă sîntem> fără de moşii şi lipsiţi de sate, fără venit şi fără o leafă mare, nu vor să ne servească. Noi sîntem săraci şi istoviţi şi nu avem nici o putinţă ca să fim în stare să satisfacem măcar în parte lăcomia lor de cîştig şi deşi am putea cu greutate să le dăm cîte ceva, foarte puţin lucru, însă care pentru noi este mult şi în paguba noastră, — este totuşi uimitor cît de bine stau ei; şi ne temem ca să nu iasă din cauza lor pieirea întregii ţări, din faptul că tot ce se discută la curtea prea înălţatului domn, vor ei să afle[26] şi să treacă informaţia altor principi, plăsmuind scrisori false ca din partea domnului, ca şi cum ar fi ei

p. 439

[22] *E già la pia intentione del g. Archivescovo più volta narrar sentendo.* E vorba de Bandini. De citit, probabil, în loc de *g* = *q* (= quondam) = răposatul.

[23] Pentru unele comentarii sau sublinieri ale textului, vezi mai sus şi biografia lui Parčević. O particularitate ce trebuie neapărat subliniată este amestecul simultan atît de ciudat în acest text al limbilor italiană şi latină. Declaraţiile lui Vasile Lupu sînt redate *pe latineşte,* restul textului e pe italieneşte, cu excepţia unui pasaj mai scurt de pe p. 389 r. 2, începînd cu cuvîntul italian *questi* (= acesta) şi continuînd apoi pe latineşte de-a lungul a 9 rînduri pînă la *eliminabitur,* în care este vorba de Paul Beke.

[24] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat cu greşeli în „Dipl. Ital.", II, pp. 438—440.

[25] *Regulares vel seculares.*

[26] *Vescire* (!) = rescire.

trimişi în solie de către el la alţi principi; în aşa fel că unii se duc la Constantinopol, unii în Polonia şi unii în Germania, de cele mai multe ori pentru treburi temporale[27]. În parte, unii boieri au şi mirosit înşelarea aceasta care este inventată şi pusă la cale de aceia[28] (= iezuiţii) prin Kotnarski secretarul prea luminatului domn şi ne-au arătat în taină plîngerea lor; ca să nu mai îndrăznească pe viitor <iezuiţii> să încerce aşa ceva, căci dacă pînă la urmă ar ajunge la urechile împăratului turcilor, ar însemna pieirea definitivă a tuturor catolicilor. Rugăm în numele lui Dumnezeu pe eminenţele voastre, dacă au vreo autoritate asupra acelora să <-i oprească a> încerca asemenea fapte care duc la ruina religiei noastre, să nu tulbure pacea aşa cum fac în Transilvania de unde în scurtă vreme vor fi alungaţi de către acel principe[29] şi de stările ţării[30] constituite în comiţii, şi numai din cauza agita- p. 440 ţiilor lor, şi aşa cum inventă scrisori către alţi principi // tot astfel trimit şi Sacrei Congregaţii prin acel George Kotnarski scrisori în propria lor favoare. Eminenţele voastre ar face un lucru bun şi sfînt dacă ar rechema de aici pe aceşti canonici; numai doar de ar avea autoritate asupra lor (căci aceia se laudă că nu atîrnă nicidecum de Sacra Congregaţie) înainte de a păţi aceia ceva, după cum a păţit părintele Paul Beke care pentru unele motive (*propter quaedam*) a fost pus în lanţuri şi ridicat în furci de către fratele domnului, marele hatman, şi numai cu mari rugăminţi din partea reverenzilor părinţi franciscani şi din a noastră a catolicilor a fost izbăvit şi trimis înapoi în patria sa. Nu putem să dăm la iveală toate cele ce zac în tăcerea adîncă a sufletului, dar spre mai mare confirmare a tuturor (*omniam!*) lucrurilor, îl trimitem pe reverendul părinte Petru, bulgarul, misionarul nostru, care a venit în zilele acestea din Polonia şi pe care l-am rugat cu toţii <să meargă> la eminenţele voastre ca să arate în persoană, cu tot adevărul, pe rînd, toate cele văzute şi auzite de el. Dorim cu toţii să-l revedem reîntors cu binecuvîntarea Sacrei Congregaţii . . . etc.

[Iscălesc: „Orăşenii din Roman"]

---

[27] Adică nu bisericeşti.
[28] . . . *falsitatem hanc quae ab ipsis fingunt et componunt* (text vădit defectuos).
[29] Gheorghe Rákóczy al II-lea.
[30] *Cum regnicolis*. Este vorba de stările privilegiate reprezentate în comiţii (la Dietă).

„MISIUNILE" LUI PARČEVIĆ ÎN POLONIA ŞI LA VENEŢIA ÎN 1647 ŞI 1650

Istoriografia mai veche continuată şi de cea mai recentă, rezervă un loc însemnat „misiunilor" lui Parčević, trimis de Matei Basarab în Polonia şi la Veneţia pentru a determina o ofensivă comună a Occidentului contra turcilor, sincronizată cu răscoala bulgarilor gata să izbucnească. Vom cita aici două exemple de adoptare totală a versiunii lui Parčević în lucrări de autoritate: studiul lui I. Sîrbu *Matei-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899 şi tratatul de istorie naţională publicat sub auspiciile Academiei R.P.R.: *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964. Prima din aceste lucrări (pp. 253—259; 289—293) urmează foarte de aproape documentele publicate de Pejacsevich în legătură cu această „misiune" fără a le opune vreo argumentare contrară sau vreo îndoială, ci dimpotrivă le găseşte confirmarea în materialul publicat de Fermendžin — *Acta Bulgariae;* a doua dă o interpretare mai liberă în care s-au strecurat şi unele inexactităţi, dar care în esenţă acceptă teza iniţială, în ciuda unor deformări involuntare. Redăm aici pasajul de la pp. 171—172: „În 1646—1647 Matei Basarab foloseşte ca mijlocitor pe episcopul (!) catolic Petru Parcevici, de origine croat, care stătuse mulţi ani în Serbia, în

Bulgaria şi în Ţara Românească (!). In Bulgaria Parcevici ia înţelegere cu clerul şi fruntaşii oraşelor şi satelor, transmiţîndu-le mesajul lui Matei Basarab.

La întoarcerea sa la Tîrgovişte, el aducea domnului Ţării Româneşti răspunsul favorabil al Bulgarilor. Comunităţile bulgare trimit şi o solie lui Matei Basarab, făgăduindu-i că vor începe răscoala împotriva turcilor îndată ce vor primi înştiinţare de la dînsul. Matei Vodă se grăbi să vestească aceste lucruri la Varşovia . . ."

Se arată apoi cauzele pentru care expediţia generală proiectată din 1646 nu a putut avea loc: opoziţia Seimului polon, apoi moartea lui Vladislav IV în 1648, ca şi a principelui Transilvaniei Gheorghe Rákóczy I, în sfîrşit războiul de eliberare a Ucrainei. La rîndul său, G. Călinescu în *Altre Notizie* (*Dipl. Ital.*, II, p. 312) va pomeni despre răscoala pusă la cale de bulgarii din Chiprovaţ contra turcilor, cu ajutorul lui Matei Basarab, idee îmbrăţişată şi sugerată curţilor creştine de către P. Parčević. O observaţie făcută de I. Sîrbu scoate în relief un fapt semnificativ, fără a-i bănui însă importanţa. Aşa-zisul: *complot bulgar* a rămas necunoscut principilor vecini, atît G. Rákóczy cît şi Vasile Lupu (care ar fi avut destule mijloace de informare). De fapt, nici turcii şi nici tătarii nu ştiau nimic despre presupusa iniţiativă a lui Matei Basarab din 1647 şi apoi de la sfîrşitul lui 1649. Iar cît despre poloni, va trebui lămurit acuma gradul lor de participare la cele expuse oral de Parčević la Veneţia în faţa dogelui şi a Marelui Colegiu în ziua de 7 iulie 1650, amplificate apoi şi înfăţişate sub formă de memoriu, în ziua de 9 iulie. O cercetare — nu a autenticităţii formale, ci a veracităţii documentelor publicate de Pejacsevich — nu a fost făcută pînă acuma. Dar caracterul apocrif al celuilalt material documentar întocmit de el în 1650—1653 cînd ducea lupta pentru succesiunea lui Bandini, precum şi procedeul său dat la lumină privind scrisoarea lui Bandini din 2 noiembrie 1647, fără a mai pomeni de unele amănunte suspecte în legătură cu înţelegerea încheiată cu Zamoyski în iunie 1645, impun neapărat o asemenea cercetare.

Pentru prima „misiune" din 1647 nu există nici o dovadă obiectivă, ci doar afirmaţia lui Parčević făcută la Veneţia la 7 şi la 9 iulie 1650 cu prilejul „misiunii" a doua. Ea este destul de neprecisă cu privire la data efectuării sale. *„Tre anni sono come fui speditto"* . . . etc. Sînt indicate oarecum două etape: a) venirea unor delegaţi bulgari la Matei Basarab, b) trimiterea de către domn a doi emisari, din partea sa şi a bulgarilor la regele Poloniei Vladislav IV, unul din ei fiind P. Parčević, iar al doilea tot un franciscan, nenumit. Editorul textelor, Pejacsevich, situează această trimitere *la începutul* (?) lui 1647. I. Sîrbu, pe baza unor interpretări personale a materialului din *Acta Bulgariae* datează venirea delegaţilor bulgari ca fiind din a doua jumătate a anului 1647, iar trimiterea emisarilor în Polonia din ziua de 20 februarie 1648! Dar din *Scrisorile* lui Bandini şi din completările la ele publicate de F. Pall în studiul său *Le Controversie* . . . ştim că Parčević a plecat spre Roma prin Polonia împreună cu Soimirovici, părăsind „reşedinţa" de la Bacău *la 2 noiembrie 1647*. La 23 martie 1648 Parčević nu se întorsese încă în Moldova, după cum rezultă din scrisoarea lui Bandini, al cărui postscriptum este cît se poate de revelator. Acesta, omis de editorul scrisorilor, Veress, a fost publicat de F. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 155. Pus în faţa evidenţii falsificării scrisorii sale către Propagandă în care menţinea votul dat de el lui Filippo Stanislavov pentru episcopia de Nicopol, înlocuit în textul alterat printr-o deszicere motivată în

defavoarea acestuia şi o recomandare a lui Soimirović, bietul arhiepiscop încearcă să înţeleagă şi nu-i vine să creadă totuşi: „Eu ilustrisime şi reverendisime senior nu voi fi împotriva celor scrise de mine, şi pe care le scriu în clipa de faţă, dar mă tem ca secretarul nostru, împreună cu suszisul părinte custode [=Soimirović] să nu fi făcut vreo încurcătură cu scrisorile mele, fără consimţămîntul meu. La plecarea acestuia [a secretarului] spre Roma, *neştiind că trebuia să trateze despre episcopat cu serenisimul rege al Poloniei*, în temeiul încrederii ce o am în secretar, i-am făcut şi i-am dat nişte *hîrtii iscălite în alb* cu mîinile mele şi pecetluite cu pecetea noastră, la cererea sa, pentru ca să se ajute cu ele pe lîngă vreun <eventual> binefăcător al nostru, la vreo nevoie, în timpul drumului, dacă i-ar fi de trebuinţă. Astfel că vă previn ca să ştiţi <cum stă lucrul>, comparînd orice scrisoare care ar fi contrarie primelor <scrisori> în privinţa înălţării <la episcopat> a celor doi numiţi mai sus" [adică Stanislavov şi Soimirović]. Acest post-scriptum dat la lumină abia în 1940, deci 14 ani după publicarea *Scrisorilor* lui Bandini (1926), aduce corectivul necesar la unele afirmaţii ale editorului acestora şi rezolvă definitiv şi unele incertitudini mărturisite de I. Sîrbu în faţa materialului lacunar care i-a stat la îndemînă. Mulţumită acestor rînduri, poate fără interes pentru cine nu cunoaşte întreaga problemă, se lămureşte cu prisosinţă un punct esenţial: acela al sensului călătoriei lui Parčević în Polonia în noiembrie 1647. În realitate, el era în trecere spre Italia, rostul său în Polonia fiind cu totul secundar. El era doar tovarăşul de drum al lui Soimirović care fusese trimis de Matei Basarab cu o scrisoare la regele Poloniei. Acesta îşi arogase un fel de patronat asupra bisericii catolice din Moldova şi Ţara Românească, şi cuvîntul său putea să atîrne greu şi în privinţa bisericilor catolice din ţările balcanice subjugate de turci. Matei Basarab îl ruga *să sprijine candidatura lui Soimirović* la scaunul de Nicopol. Putem reconstitui, după documentele publicate în *Acta Bulgariae* fazele anterioare acestui demers. Soimirović care ştiuse să capteze favoarea domnului, umbla încă de mai înainte să obţină instalarea călugărilor observanţi bulgari în conventul de la Tîrgovişte. Lucrurile merseseră destul de departe. Se aştepta doar sosirea unei breve adresate lui Matei Basarab pentru a se purcede la împărţirea conventului între misionarii conventuali de pînă atunci şi noul val de observanţi bulgari. Bakšić a socotit că nu trebuie să vină la Tîrgovişte decît după primirea brevei pe care avea să o înmîneze domnului. Dar l-a trimis pe vicarul său să pregătească terenul la curte pînă la sosirea sa. La 26 august 1647 Bakšić scrie despre Soimirović că acesta lipsea din Bulgaria „havendolo mandato io in Valacchia per certi negotii". Nu este exclus ca Soimirović să fi folosit bunăvoinţa domnului faţă de el pentru a-i cere acea intervenţie la Vladislav IV, concretizată prin scrisoarea de recomandare pe care avea să o ducă el însuşi. În primăvara următoare, la 25 mai 1648, Bakšić va aminti cu acelaşi laconism că părintele Francesco fusese trimis de domnul Ţării Româneşti în Polonia *per li suoi negotij*. I. Sîrbu, acceptînd versiunea lui Parčević credea că această formulă ascundea în amîndouă cazurile acţiunea dusă în legătură cu complotul bulgar. Dar cuvintele lui Bandini din post-scriptum înlătură orice asemenea presupunere. Se ştia acum că Parčević şi Soimirović au plecat *împreună* la 2 noiembrie în Polonia şi că acolo avea să fie pusă chestiunea recomandării la scaunul de Nicopol. Aşadar întreaga povestire a soliei lui Parčević din 1647 este o pură invenţie, înflorită cu o serie de amănunte fanteziste privind desfăşurarea audienţei la rege, intervenţia reginei etc. etc. Ea a fost născocită pentru a da consistenţă „misiunii" a

doua din decembrie (!) 1649 legînd-o de un prim apel la poloni într-un moment cînd un asemenea demers ar mai fi putut fi considerat posibil. Este drept că şi atunci, Dieta polonă frînase orice veleitate războinică a regelui în vara anului 1646! Dar lucrul acesta ar fi putut să nu fie încă cunoscut de bulgarii din peninsula balcanică, deşi domnii români erau de obicei bine informaţi şi deci Matei Basarab ştia bine în toamna anului 1647 că nu mai putea fi vorba de realizarea acelei acţiuni comune a ligii creştine proiectată în 1646. Dacă deci ideea unui asemenea apel greşit la Poloni în 1647 ar mai fi putut afla oarecare crezămînt, în schimb absurditatea ei la sfîrşitul lui 1649 este flagrantă. Însuşi Matei Basarab sfătuia pe Bakšić, care voia să meargă la Roma, să nu treacă prin Polonia din cauza incursiunilor tătarilor (Scrisoarea lui Bakšić din 8 noiembrie 1649). Chiar după pacea de la Zborow încheiată pentru scurtă vreme cu cazacii răsculaţi, Polonia era la pămînt. Cum mai putea un om chibzuit ca Matei Basarab să-i trimită îndemnuri şi invitaţii la o ofensivă antiturcească, atunci cînd ea avea să lupte simultan cu suedezii, cu ucrainenii şi cu mercenarii lui Gh. Rákóczy al doilea? Aşadar o misiune politică la noul rege al Poloniei Ioan-Cazimir, era fără obiect. Dar de astă dată Polonia apare numai pentru a deschide calea spre Veneţia şi pentru a pomeni de prima misiune a lui Parčević. Către această Siniorie în luptă cu turcii se îndreaptă acum plîngerile neautentice ale unor pseudo-reprezentanţi ai bulgarilor, pe care le înfăţişează cu patos oratoric Parčević la Veneţia cea minunată „compendio, vergine e miracolo del mondo!" O simplă privire e de-ajuns pentru a constata artificiul ce le stă la bază. Stilul este acelaşi, grandilocvent, patetic, folosind toate mijloacele oratoriei. De altminteri anumite pasaje mai apar şi în alte jalbe redactate de Parčević mai tîrziu. Acum scrisorile poartă: a) iscălitura lui „Francescus Markyanych gubernator", b) superscripţia ciudată *„noi popoli dell'Oriente* şi mai ales din statul înfloritor de odinioară, Bulgaria" . . . , c) subscripţia chiar a lui Bakšić la un text foarte deosebit de stilul său obişnuit, simplu şi cumpănit. Dar elementul cel mai straniu este data acestor documente. Primul text, al lui Markyanych este în limba latină şi e datat astfel: *Datis in Tergovistii in Moldavia (!) 18 decembris 1649.* Al doilea, în limba italiană, oferă o variantă: *Di Borgoviste in Moldavia li 18 decembrie 1649.* În sfîrşit, al treilea, latin, al lui Bakšić (!) se termină în chip ciudat cu: Vale. *Data Tergovistii 18 Decembris anno domini 1649.* Formula *Tîrgovişte în Moldova* din primele două texte este greu de explicat. Confuzia Muntenia (Multania) = Moldova apare la poloni, deşi nu în mod constant. Dar ce rost ar fi avut aici, chiar la faţa locului? În sfîrşit ziua indicată de 18 decembrie arată clar falsitatea întregii invenţii. La data aceasta ştim bine că Bakšić se afla în Bulgaria încă de la 8 noiembrie, după încercarea sa nereuşită de a trece prin Ţara Românească spre apus şi spre Roma. A fost cumva în octombrie (1649) Parčević la Tîrgovişte ca să întîlnească pe Bakšić şi pe Soimirović în popasul lor din drumul spre Roma la care aceştia au renunţat? Scopul real ar fi putut fi obţinerea îngăduinţii de a-i însoţi în Italia, iar pretextul venirii sale să fi fost aducerea recomandaţiei pentru alegerea lui Soimirović iscălită de Bandini şi Parčević la Bacău la 1 octombrie. Pare greu de crezut că după păţania lui Bandini cu iscălitura în alb, Bakšić să-i fi încredinţat şi el o asemenea foaie, şi nu se prea înţelege de ce ar fi făcut-o. Numai o cercetare a textelor originale ale acestor plîngeri reproduse de Pejacsevich ar putea aduce oarecare lumină asupra faptului dacă acele iscălituri sînt sau nu de aceeaşi mînă cu scrisul din cuprinsul textului. Probabil că data atît de tîrzie

de 18 decembrie avea rostul de a scurta intervalul dintre data scrierii acelor plîngeri şi înfăţişarea lor la Veneţia în *iulie* 1650. Parčević a plecat spre Roma după ziua de 23 martie 1650 însoţit de George Gross şi de conventualul Agostino Recchia, cum am văzut, urmărind obţinerea succesiunii lui Bandini. Este probabil că „documentele" sale au fost scrise cam pe atunci. O cercetare chiar superficială a lor arată că acele apeluri erau în realitate fără obiect. Era vorba de slăbiciunea turcilor şi de oportunitatea unei acţiuni a Veneţiei (care de altminteri se afla în război cu Turcia şi nu avea nevoie de nici un îndemn ca să-şi ducă lupta mai departe). Menţionarea lui Matei Basarab şi a regelui Poloniei, precum şi a împăratului, nu puteau ascunde faptul că acest emisar nu aducea nici o scrisoare de la ei! Aşadar scopul adevărat al lui Parčević era destul de modest. Obţinerea unui ajutor în bani pentru călătoria sa şi *obţinerea sprijinului oratorului veneţian la Roma pe lîngă Propagandă* pentru accelerarea treburilor sale urgente de acolo. Ştim că la plecare i s-au dat 100 de scuzi pe lîngă alţi 30 din suma de 100 de scuzi afectată întreţinerii sale pe timpul şederii la Veneţia. Nu ştim însă să fi obţinut intervenţia pe care o solicita de la oratorul Siniorie pe lîngă Eminenţele Congregaţiei.

Nu este lipsită de interes confruntarea acestei „misiuni" din decembrie 1649 — iulie 1650 cu una similară a aceluiaşi Parčević ajuns arhiepiscop de Marcianopol şi administrator al Moldovei, venind la Veneţia în 1673 cu două scrisori tot atît de neautentice: una a domnului Moldovei Petriceicu şi alta a hatmanului Hăbăşescu din Iaşi din *29 şi 28* martie, precum şi una a venerabilului Bakšić din Chiprovaţ din 15 martie. Dar el părăsise reşedinţa sa din Bacău la 11 martie (!). O dovadă mai mult a procedeelor sale constante. Şi de astă dată această „misiune" corespundea unui interes propriu: căutarea unui loc de retragere pentru sine şi nepoţii săi la umbra binefăcătoare a sfîntului Marcu. (Vezi M. Holban *Autour de Parčević* în RHESEE.) Dar despre partea a doua a activităţii lui Parčević în legătură cu ţările noastre, va fi vorba în volumul următor de *Călători*.

[GUVERNATORUL BULGARIEI (!) MARKANYCH, CĂTRE REPUBLICA VENEŢIA][1]

1649, decembrie 18, Tîrgovişte „in Moldavia"

Seremisimă şi prea slăvită regină a lumii!

Trebuia să alerg eu însu-mi în grabă împreună cu reverendul Petru Parčević, ruda noastră, la picioarele prea îndurătoare ale serenisimului senat, ca să expunem păsul nostru şi starea acestor ţări[2], întrucît cunosc cel mai bine locurile şi prilejurile[3], forţele şi îndemnul sufletesc sau mai bine zis

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Pejacsevich în articolul său: *Peter, Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel (1612—1674),* Viena 1880, în „Archiv für österreichische Geschichte" t. 59/2. Originalele acestor trei „scrisori credenţiale" precum şi ale textului cuvîntării şi memoriului din 7 şi 9 iulie 1650 se află în Arhiva de stat a Veneţiei, Collegio, Esposizioni Principi f. 61 ş.u. Sînt consemnate şi răspunsurile oficiale în scris la primele două scrisori, cel către „poporul... bulgar" fiind menţionat doar în cel general dat lui Parčević! Toate se mărginesc la simple asigurări de bunăvoinţă. Dealtminteri nici textele acelor apeluri nu conţineau nimic concret.

[2] *Horum regnorum,* adică Bulgaria şi restul peninsulei balcanice de sub robia turcească.

[3] *Loca et tempora,* adică locurile şi împrejurările cele mai oportune pentru o intervenţie a creştinilor.

descurajarea turcilor[4]. Însă întrucît eu sînt un dregător[5] în aceste locuri, care trebuie să fie întotdeauna de faţă şi să rezolve pricinile, şi să şi primească pe turci, nu pot pleca pentru ca să nu se nască vreo bănuială în popor din cauza lipsei mele; totuşi am trimis în locul meu pe suszisul reverend Petru, priceput în această misiune pe care a purtat-o şi altădată, la serenisima Republică, şi la ceilalţi principi catolici, dimpreună şi cu un[6] principe al Valahiei; ca să ştie prea puternica Republică cum că sufletele noastre sînt pregătite, forţele turceşti destrămate, zisul principe stă întotdeauna la îndemînă cu armata sa de elită: dorim doar spirijinul îndurării voastre cărora Dumnezeu v-a dat o putere atît de mare împotriva tiranului; implorăm ajutorul vostru, cărora Dumnezeu v-a hărăzit să umiliţi <semi>-luna cea înaltă, în sfîrşit aşteptăm zodia voastră norocoasă[7] cărora Dumnezeu v-a îngăduit să biruiţi în cele din urmă norocul de atîţia ani încoace al duşmanilor religiei creştine. Aşadar, plecaţi la pămînt şi întinzînd mîini rugătoare ne rugăm ca prea puternicul senat să nu părăsească Orientul[8] care se află ca şi în mîinile voastre, ci să-l ajute cu bunătatea sa obişnuită şi zelul pentru religie, cunună nemuritoare a Republicii atît de mîndre, şi să elibereze poporul de jugul robiei. Şi acum mă rog de la cel de sus pentru fericita împlinire întru toate a serenisimului şi prea slăvitului senat. Dat la Tîrgovişte în Moldova[9], la 18 decembrie 1649.

Al Serenităţilor voastre, prea plecat şi umil serv
Francisc Markanych „gubernator"[10]

---

[4] ...*Turcicum animum, vel potius confusionem.*

[5] ...*Officalis*... *in his terris.* Titlul de „gubernator" din iscălitură nu corespunde cu rostul real al lui Markanych, care era doar unul din fruntaşii din Chiprovaţ. În text se dau explicaţii destul de neclare. El era dator să pronunţe judecăţi (?) (causas solvere) şi să primească (?) şi pe turci *(Turcas quoque recipere).* În 1638 într-un act de împărţeală el apare printre notabilii din Chiprovaţ (Fermendžin, *Acta Bulgariae,* p. 50). În 1648 îl regăsim (*ibidem,* p. 194) iscălind o plîngere autentică adresată către Propagandă ce nu seamănă de loc cu stilul scrisorii credenţiale către Siniorie — „Ne aflăm în aceste *„miserie calamitose e deplorabili"*... aşteptînd în fiecare zi pe călăul cel crud, cum aşteaptă oile cuţitul *(aspettando giornalmente le crudeltà del carnefice, come la pecora il coltello).* Cum în această lume nenorocită noi nu avem nici o mîngîiere, sperăm să o avem pe lumea cealaltă".

[6] *Cum quodam (!?) Valachiae principe.*

[7] Opoziţie între: *vestra fortuna* şi *fortunam inimicam religioni.* Fortuna unind în sine noţiunile de noroc şi de destin (zodie fericită sau nenorocită). Este vorba de succesele veneţienilor contra turcilor.

[8] Numire dată aici Bulgariei şi celorlalte regiuni ale peninsulei balcanice de sub turci.

[9] Această indicaţie stranie este repetată şi în scrisoarea notabililor bulgari. Ea lipseşte din cea a arhiepiscopului.

[10] În celelalte menţiuni, numele este ortografiat fără acest *y* după *k* din iscălitura prezentă.

p. 490 [ARHIEPISCOPUL DE SARDICA, P. DEODAT BAKŠIĆ CĂTRE REPUBLICA VENEŢIA][10]

1649, decembrie 18, Tîrgovişte

Prea înalţi senatori, părinţi slăviţi[11] ai Republicii prea puternice!

Ţările orientului, pentru ca să poată vedea lumina de altădată a libertăţii strămoşeşti, după ce au cerut mai întîi cu şiroaie de lacrimi, cu capetele plecate, cu supunere smerită şi rugăciune necurmată îndurarea bunătăţii divine asupra poporului său, s-au închinat în mai multe rînduri regilor catolici, făgăduindu-le supunerea lor, numai ca aceştia să se ridice şi să-i libereze de o tiranie atît de cruntă şi să-i slobozească de vechea dominaţie; a fost grea sarcina în acele vremuri şi încă şi mai grea preluarea ei, totuşi acele rugăminţi legitime au fost primite cu o bunătate desăvîrşită şi cu favoarea cuvenită, după dorinţa jeluitorilor, însă[12] ele nu au dobîndit împlinirea lor, ba din cauza luptelor interne ale augustului împărat cu suedezii[13] şi cu ceilalţi duşmani neîmpăcaţi ai bisericii lui Dumnezeu, ba şi din cauza puterii turcilor, pe atunci ameninţătoare. Iar acum doi ani, în timpul domniei invincibilului şi prea gloriosului rege al Poloniei Vladislav al IV-lea, a fost iar reînnoit de ai noştri, împreună cu marele Matei, principele Ţării Româneşti, cu rugăciuni plecate apelul nostru în faţa lui şi înfăţişat cu argumentele cele mai tari, întrucît şi acel nebiruit rege băgase multă spaimă[14] în mahometani şi înşişi turcii lipseau cu totul[15] în aceste ţări, datorită luptelor şi victoriilor repurtate asupra lor de către serenisima şi prea slăvita Republică a Veneţiei; auzind acestea a tresăltat de bucurie acel uriaş, şi ca un leu s-a avîntat din scaunul său ca să apuce prada care îi era oferită în chip atît de favorabil şi îi era adusă înainte spre a o birui. El a înţeles aşadar că acea cauză trebuie ajutată şi dusă la capăt. Rînduise totul, pregătise totul, dispusese totul pentru acţiune. Nu mai lipsea doar decît ca să se arunce asupra duşmanului, să ocupe orientul şi să se încunune cu o a doua coroană nepieritoare. Însă acest rege eroic a fost rechemat în împărăţia cerurilor de mîna cea puternică <a lui Dumnezeu> iar noi am rămas în

[10] Text italian.
[11] *Purpurati.*
[12] În text: *et.*
[13] În războiul de 30 de ani.
[14] Vladislav al IV-lea participase ca principe moştenitor la războiul de la Hotin în 1621.
[15] *Turca . . . penitus defuisset.*

aceeaşi stare. În sfîrşit trecînd doi ani[16], poporul stîrnit de acea impulsiune dinainte, încearcă să se libereze de turcul cel crud, văzînd sufletul acelora plin de descurajare şi spiritul creştinilor înflăcărat // şi voios. De aceea din nou, cu toţii împreună[17] am trimis la serenisimul său succesor, Cazimir al IV-lea[18] pe acelaşi reverend Petru Parčević (preotul bulgar care tratase foarte bine această chestiune cu puternicul Vladislav) cu scrisori <arătînd> că dacă ar vrea să încerce ceva, acum este momentul şi acum este ziua mîntuirii. Şi de asemenea l-am trimes la prea augustul împărat Ferdinand al III-lea ca măcar să ţină în frîu şi să oprească pe vizirul de la Buda, şi la serenisima şi prea puternică republică a Veneţiei, ca măcar să-şi continue lupta. Căci forţele turceşti sînt istovite în părţile acestea, ei înşişi sînt în plină dezordine între ei; nu este nici o rînduială şi este o mare spaimă. Credem totuşi şi sîntem încredinţaţi că această glorie, de a recupera Orientul, a fost lăsată pe seama Veneţiei de către arbitrul suprem a tot ce este[19]... Rugători deci ne îndreptăm rugămințile, să binevoiască prea puternicul senat să asculte rugăciunile şi rugămințile noastre drepte şi să ne redea în sfîrşit bisericii lui Dumnezeu şi lumii, eliberaţi de jugul acesta atît de greu. Ne rugăm din suflet cerului pentru reuşita cea mai fericită, pentru serenisimul senat iar împotriva marelui duşman pentru triumful său prea glorios. Rămîneţi cu bine.

p. 491

Dat la Tîrgovişte 18 decembrie, în anul domnului 1649.

Al serenisimei şi prea puternicei republici Veneţia, servul său prea zelos şi supus, fr. Petru Deodat, arhiepiscopul de Sardica în Bulgaria.

[NOTABILII BULGARI CĂTRE REPUBLICA VENEŢIEI]

1649, decembrie 18, Borgoviste (!) in Moldavia (!)

p. 491

Serenisimă şi prea slăvită Republică[20].

Noi locuitorii din Orient, şi mai ales din ţara odinioară înfloritoare a Bulgariei, cu bărbile albe, cu capul cărunt, cu spinarea încovoiată de tira-

---

[16] Adică din 1647 pînă în 1649.
[17] *Unanimi sensu.*
[18] (1648—1668).
[19] *A supremo rerum ordinumque dispositore.* (Probabil că *rerum* se aplică la împrejurările de pe pămînt, şi *ordinum* la ordinele îngereşti.)
[20] Text italian.

p. 492 nie[21], cu ochii adînciţi, cu puterile // slăbite, după ce am cerut ajutorul divin cu glas jalnic şi rugător întretăiat de suspine ne îndreptăm rugăciunea şi la stăpînitorii din lumea aceasta, să binevoiască . . . etc.

. . . Acum vreo doi ani, sau ceva mai mult . . . Vladislav, regele Poloniei de nemuritoare amintire, văzînd că Turcia este fără oameni şi ţinînd seama de dorinţa creştinilor şi de unirea cu principele Ţării Româneşti Matei, care ţinea la dispoziţia sa[22] o armată bine pregătită şi pe de altă parte primind veşti cît se poate de sigure că prea glorioasa republică a Veneţiei distrugea pe mare şi pe uscat flota şi armata turcilor, şi băga spaima în otomani[23] şi nimicea neamul şi dominaţia mahometană, a luat asupra sa cu toată inima şi cu tot sufletul misiunea de a vrea să dea atacul la Dunăre şi de a alunga cu totul pe turci din Orient[24] şi ar fi realizat acest lucru, dacă Dumnezeu sfîntul nu l-ar fi chemat spre alte împărăţii. Acum din nou, poporul nerăbdător să se elibereze, trimite pe acest internunţiu Don Pietro Parčević, bulgarul, la succesorul <aceluia>, la serenisimul rege Cazimir, la prea augustul împărat şi la serenisima şi prea slăvita republică din Veneţia, să binevoiască să-şi continue prea fericitul său succes, şi să trezească din amorţire pe leul din Bulgaria, căci mai respiră încă şi nu a expirat de tot[25]. Ne rugăm de prea îndurătoarea Republică să aibă milă de ţara noastră care poate uşor fi eliberată şi să o redea vechii libertăţi. Şi acum rugăm pe Dumnezeu cel binecuvîntat să-i dăruiască prea puternicii republici puterea cea dorită împotriva forţei tiranului turc.

Din „Borgoviste" în Moldova, în 18 decembrie 1649.

Către serenisima şi prea slăvita republică prea plecaţii şi supuşii seniori <şi>[26] locuitori din Bulgaria.

---

[21] *Con le barbe bianche, con il capo canuto, con il dorso dalla tirannia incurvate, . . .* De comparat cu începutul unei suplici trimise ca din partea catolicilor din Chiprovaţ la Roma în sprijinul candidaturii lui Parčević la 28 ianuarie 1654 (Fermendžin, *op. cit.*, p. 246). *Colle barbe bianche, con li capi canuti, con il dorso incurvato sotto il gravissimo giogo del tiranno turco . . .* etc.

[22] *Che al servitio suo ne teneva un compito esercito.*

[23] *Alla casa othomana.*

[24] Adică din Peninsula Balcanică.

[25] *Respirat enim adhuc, quamvis totaliter non spiret.*

[26] *Signori populi di Bulgaria.*

[CUVÎNTAREA DIN MARELE COLEGIU DE LA VENEŢIA]

1650, iulie 7, Veneţia[27]

p. 495

Sînt trei ani de cînd am fost trimis de către căpeteniile de frunte[28] ale Orientului, împreună cu domnul Ţării Româneşti, Matei, la sacra maiestate a lui Vladislav IV al Poloniei, pentru ca să binevoiască luminăţia sa să se îndure cu milostivire faţă de Orient, întinzîndu-i ajutorul său ca să-l libereze de tirania turcului[29] fiind <atunci> momentul cel mai potrivit şi vremea cea mai prielnică... [Regele a murit]... Poporul excitat şi însufleţit pentru a se elibera m-a trimis din nou, cu asentimentul sus-zisului principe[30] ca să văd dacă succesorul <regelui> din Po-

---

[27] Această cuvîntare din 7 iulie a fost amplificată în Memoriul din 9 iulie care urmează mai jos.

[28] *dalli primi capi dell'Oriente.*

[29] *del Gran Ottomano.*

[30] Aici nu este vorba de vreo scrisoare a domnului. Vezi mai jos n. 46.

lonia vrea să îmbrăţişeze acest plan... [Regele Poloniei s-a bucurat mult (*hebbe piacere grande*) şi l-a trimis la împărat, şi acesta la ambasadorul republicii Veneţia ...]

[MEMORIU ÎNAINTAT LA 9 IULIE]

...Sînt 20 de ani de cînd, domnind augustul Ferdinand al III-lea, împăratul romanilor, şi neînvinsul Sigismund al III-lea, regele Poloniei, întregul Orient şi mai ales ţara cea mare a Bulgariei [le-a trimis doi soli, care s-au întors cu cuvinte bune şi cu 15 steaguri de luptă de culoarea cerului... etc.]

În vremurile mai dincoace, văzînd poporul cum slăbeşte puterea turcului [...în războiul cu Veneţia] a căpătat îndrăzneala de a voi să se răscoale împotriva acestei fiare grozave: dar pentru a realiza aceasta cu mai multă siguranţă, a vrut mai întîi cu prudenţă să-l vestească pe marele „satrap" Matei, principele Ţării Româneşti (care e vecină cu Bulgaria, de care o desparte Dunărea cea mare, fluviul cel mai vestit din lume) chemîndu-l în ajutor drept căpetenie principală, cu intenţia de a-l alege principe al Orientului[31] dacă gîndul lor s-ar fi putut îndeplini după dorinţă; şi punîndu-i multe condiţii, mai ales aceea ca venind el cu armata să nu distrugă aşezările principale ale bulgarilor, şi de asemenea ca să fie dator să cinstească pe acei care porniseră această acţiune. Luînd seama la acestea, bunul principe care — deşi era în stare să satisfacă şi să răspundă la cererile poporului, mai cunoscînd şi el slăbiciunea turcului, şi dorind să se elibereze cu acest prilej de tributul apăsător pe care obişnuieşte să i-l dea în fiecare an — a hotărît pînă în cele din urmă că e mai bine de a lua părtaş la toată <acţiunea> pe serenisimul Vladislav al IV-lea, regele Poloniei de cinstită amintire, care l-a înspăimîntat pe turc cu destinul său norocos[32] şi cu sufletul său războinic. Mai invoca şi alt motiv marele Matei şi foarte lăudabil: // că ieşind el cu armata din statul său ca să pună stăpînire pe acela al turcului, ar risca să şi-l piardă pe al său şi să nu îl dobîndească pe celălalt, căci avea un mare duşman în spatele său: Vasile, principele Moldovei; a socotit că e bine să aducă la cunoştinţa serenisimei republici a Veneţiei ceea ce se întîmplă pe aici prin scrisori credenţiale, atît de ale poporului cît de ale sale, şi mai trimiţîndu-ne încă drept internunţii la acei principi, pentru a putea mai bine exprima voinţa hotărîtă a acestui popor.

p. 498

M-au ales deci pe mine, nevrednicul preot împreună cu un alt părinte franciscan şi ne-au expediat pe amîndoi în port turcesc, pe acel drum, cu

---

[31] *Prencipe del'Oriente.*
[32] *con la sua fortuna.* Termen în care norocul se confundă uneori cu destinul.

acele scrisori și cu informații. După multele primejdii ale călătoriei, am sosit în Polonia la acel rege neînvins, i-am înfățișat scrisorile, i-am expus motivele, i-am înlăturat îndoielile, i-am arătat lacrimile, plîngerile, voința și dorința locuitorilor, i-am descris limpede situația, forțele și spaima turcului, s-a însuflețit acest piept viteaz[33] și fără nici o zăbavă a adoptat planul pentru a-l duce la îndeplinire cu toate forțele și cu tot sufletul, împărtășind mai întîi secretul la unii puțini la număr și principali aderenți ai săi. A scris generalisimului țării[34] ca să pregătească armata. A scris marelui Matei, făcîndu-l generalisim al întregului Orient, zicîndu-i că el împreună cu o altă armată îl va urma pentru a-i da ajutor. Și ne-a trimis înapoi pentru a duce acea veste poporului în așteptare, *fără a ne lăsa*[35] *să ne urmăm drumul spre Veneția* spre serenisima republică, invocînd multe motive. Ne-a dat portretul său în chip de soldat, zicînd: „Ca să mă aveți *fictum et pictum*, pînă voi veni *vivus et verus*". Ne-a dat un stindard roșu, mare, de catifea, cu o cruce pe o parte, iar pe cealaltă cu inscripția: „Apără gloria ta"[36]. Ne-a dat un inel ca logodnic, pentru a se logodi cu Orientul[37] și ne-a dat un patrafir *per dar principio alla Christiana libertà*. La ultima audiență la care era de față regina, soția sa, am auzit-o spunînd-i regelui așa: „Sacră maiestate, du mai departe cu sufletul viteaz isprava începută, căci dacă vor lipsi banii, eu îmi voi scoate din urechi acești cercei și de la mîini aceste brățări, numai pentru ca această treabă să meargă mai departe", ceea ce a înflăcărat încă și mai mult pe regele mărinimos și pe senatorii ce erau de față, și cred că azi ea este de mai mare ajutor ca alții.

Venind noi la marele Matei cu scrisorile maiestății sale și cu cele spuse mai sus, a întinerit acel venerabil bătrîn de mare bucurie, și ne-a trimis îndată în Bulgaria ca să dăm de știre toate acestea căpeteniilor „facțiunii"[38] care ne-au primit cu mare bucurie // și ne-au arătat cît de ușor poate fi dobîndit Orientul, și ne-au dus să vedem niște locuri pustii și părăsite de turci, unde înainte se aflau în mare mulțime. p. 499

Pe lîngă aceasta, catolicii și schismaticii sînt cît se poate de uniți în privința tratatului[39] menționat mai sus. Ai noștri toți sînt foarte însuflețiți, lăsîndu-se de vechea lor teamă, iar turcii descurajați lăsîndu-se de vechea lor îndrăzneală și aroganță. De asemenea ei nu mai sînt atît de numeroși ca mai înainte, iar ai noștri se înmulțesc neîncetat. Aceiași turci — lucru greu de crezut — prevăzînd venirea serenisimului rege al Poloniei, ziceau

---

[33] *S'animo quel animoso petto.*
[34] Hatmanul coroanei.
[35] Pentru a explica de ce abia acum află Veneția de demersul din 1647.
[36] Pe latinește.
[37] Apare în mod flagrant inspirația venețiană a acestei născociri *ad hoc*.
[38] Adică grupul celor luptînd pentru eliberare.
[39] *Nel predetto trattato.*

plini de spaimă: „Dacă vor veni Polonii, ne vom face catolici[40] întrucît străbunii noştri s-au tras din aceia" şi înfricoşaţi mărturiseau în public că dominaţia lor s-a şi terminat, ceea ce descuraja încă şi mai mult vulgul. Toate acestea s-au sfîrşit cu moartea prea slăvitului rege al Poloniei, Vladislav.

Timp de doi ani după moartea sa, planul său a rămas învăluit într-o mare tăcere; însă poporul stîrnit de prima dată, nevrînd să mai rabde jugul apăsător, încerca în mod pripit planul proiectat[41] pentru propria sa libertate şi fără întrerupere se lua la ceartă[42] cu turcii în piaţă. Aceştia auzind de moartea regelui îşi mai recăpătaseră ceva din vechea îndrăzneală. Monseniorul episcop fr. Petru Deodat, cununa acestei ţări şi păstor foarte chibzuit mergea printre ei, potolind cît putea mai bine agitaţia mulţimii *(il tumultu della plebe)*, invocînd multe argumente şi îndeosebi le zicea: „Aşteptaţi să vedem ce face Polonia şi potrivit cu aceasta ne vom călăuzi după cum va fi mai bine pentru noi", dar aceia mai înfocaţi îndemnau să se facă răscoală; şi s-ar fi făcut fără îndoială, dacă acest arhiepiscop nu ar fi venit el însuşi cu unii notabili la Tîrgovişte, la marele Matei, arătîndu-i primejdia din acea ţară. Îndată acel bun principe a trimis după mine, preot nevrednic, în Moldova, unde stăteam eu, la 6 zile depărtare, şi la sosirea mea mi-a zis cuvinte pline de compătimire în legătură cu tirania turcului care îi asuprea pe catolici, şi cu argumente izvorîte din milă m-a convins că trebuie să merg la urmaşul în domnie, Cazimir, fratele regelui amintit, şi la Sacra Maiestate cezaree, şi la serenisima Republică a Veneţiei, dîndu-mi scrisori la mînă. Am pornit la acest drum lung // şi ajungînd după multe pătimiri la Varşovia, m-am înfăţişat marelui cancelar Ossolinski, care văzîndu-mă a mers îndată să-l vestească pe rege care se afla la 6 leghe în afară de Varşovia, şi să-l informeze despre tratativele din trecut. A venit în oraş maiestatea sa şi a convocat pe primii senatori ai ţării, cărora le-a comunicat lucrul[43], şi în ziua următoare am avut audienţă în prezenţa lor, care s-au declarat credincioşi maiestăţii sale pînă la moarte şi la vărsarea sîngelui lor, dacă maiestatea sa adoptă planul spre a-l duce la îndeplinirea şi a nu fi mai prejos de gîndul pios al fratelui său, predecesorul său în domnie. Aderenţii regelui în tratativele privind Orientul sînt aceştia: mai întîi episcopul de Culm, vicecancelar şi senator destul de puternic *nella fattione*. Al doilea este primul senator *a man manca*, hatmanul coroanei Nicolaie Potocki „quasi alter rex"[44], al treilea este marele cancelar al ţării,

p. 500

---

[40] Invenţie pură.
[41] *L'attentata intentione.*
[42] *Rispondevano.*
[43] *Communico il negotio.*
[44] Pe latineşte: ca un al doilea rege.

Ossolinski, principe şi duce — şi el conduce ţara, al patrulea e marele trezorier şi senator, al cincilea este marele mareşal şi senator, al şaselea este marele paharnic al ţării, al şaptelea este marele cîrmuitor al cancelariei, al optulea este secretarul regelui, abatele Vietzki, al nouălea este principele Visniowiecki, palatin al Rusiei, senator, şi al zecelea este secretarul de taină al maiestăţii sale. Toţi aceştia au fost în senat cînd am avut eu audienţă şi sînt foarte devotaţi şi doritori să execute voinţa regelui.

[Regele şi senatorii îl trimit la Viena la împărat şi la ambasadorul Veneţiei. Împăratul îi spune că nu se cade să înceapă el războiul, fiind în pace cu turcii, şi aşteaptă să vadă ce fac ceilalţi principi, şi mai ales republica Veneţia, ca mai puternică în această „facţiune" şi în cele din urmă va adera şi el la această acţiune."] Şi a adăugat: „Nu pentru vreun alt motiv am lăsat suedezilor Germania (!)[45], decît pentru ca să se mai odihnească ţara şi să se mai întremeze, şi sultanul după încheierea acestei păci va trebui să se gîndească la situaţia sa". În afară de acestea, el a trimis două regimente în Ungaria şi acest lucru era în întregime „ad terrorem turcicum". În cele din urmă, maiestatea sa cezaree împreună cu ambasadorul Veneţiei şi cu cel al Spaniei ... a conchis ... [ca să meargă Parčević la Veneţia].

... Aşadar eu, nevrednic preot, am fost trimis nu numai de căpeteniile Orientului, ci de mulţi alţi principi şi monarhi ai lumii, după cum se vede din scrisorile credenţiale ... etc.[46]

Am avut un ordin, nu numai de la senatorii din Polonia, dar şi de la cei din Viena de a transmite serenisimii Republici că dacă ar avea de gînd să trimită un ambasador la Sacra Maiestate a Poloniei, acesta să fie o per-

---

[45] *Habbiamo concesso alli Sverzesi l'Allemagna.*

[46] Pentru felul cum a fost elaborată progresiv această versiune a lui Parčević îndreptată către regele Poloniei vezi Hurmuzaki VIII p. 524—526, comunicările către doge ale ambasadorului Veneţiei la Viena, Sagredo, din 11 şi 21 iunie 1650. Din păcate excerptul publicat omite începutul raportului în care este introdus Parčević, despre care se spune: „Pe deasupra acest eclesiastic mai duce scrisori de ale regelui Poloniei către împărat, şi a scris şi contelui de „Trautmestorf (!). Îmi spune apoi că a fost trimis de creştinii din Bulgaria care în mai multe rînduri au apelat la regele Poloniei şi *ultimamente* în anul 1646..." [după care, cum explică el, nu s-a mai putut face nimic în urma opoziţiei din dieta polonă]. — Aşadar el îşi dădea perfect seama că un apel la acţiune după acel veto nu putea afla nici o crezare şi de aceea indica anul 1646. În cursul convorbirii cu Sagredo el explică absenţa unei scrisori a lui Matei Basarab, de teama acestuia de a se compromite faţă de turci etc. Mai pot fi reconstituite şi demersurile sale iluzorii pe lîngă senatorii poloni. De fapt este menţionat doar marele paharnic, despre care în memoriul din 9 iulie abia dacă este vorba, şi numai în treacăt. Trebuie semnalat şi faptul că acele pretinse scrisori ale regelui Poloniei către împărat, pe care le ducea Parčević (după declaraţiile acestuia către Sagredo) nu mai sînt pomenite în memoriul din 9 iulie! Despre cum au decurs audienţele la regii Vladislav al IV-lea şi Ioan-Cazimir, nu se pomeneşte nimic în convorbirea cu Sagredo. Ele au fost inventate după aceea, poate chiar la Veneţia între 7 şi 9 iulie 1650!

soană cu autoritate, adică îndeplinind condiţiile cerute pentru a putea încheia tratativele şi a nu le mai lungi.

[— Turcul e ca un iepure urmărit de copoi . . . etc.
— Niciodată nu a fost un moment mai potrivit . . .]

[Se roagă să fie trimis cu poşta la Roma pentru a transmite veşti unuia care îl aşteaptă şi pe care să-l trimită prin Ragusa în Bulgaria către acei „Signori e Capi d'Oriente", iar el va trece în Germania la împărat şi apoi la serenisimul rege al Poloniei care îl aşteaptă cu mare anxietate]. Mă rog, ca ultimă rugăminte, să fie păstrată taina asupra misiunii, căci dacă ar afla ceva „la gran bestia de Turchi" nu ar pieri numai „il mio vil capo", dar ce e mai important, *multe capete de principi şi de prelaţi ai Orientului!*"

FRANCESCO MARIA SPERA

(? — după 1670)

Minoritul conventual Francesco Maria Spera din Narni a venit ca misionar în Moldova, în iarna anului 1644, sosind la Iaşi în ziua de Crăciun. Venirea sa a produs o mare nemulţumire în sînul catolicilor unguri din capitală, care ar fi dorit să-şi aibă un paroh al lor de acelaşi neam şi limbă cu ei, şi nu să fie sporit numărul misionarilor conventuali italieni, fără nici o legătură cu realităţile şi nevoile lor. Încă şi în 1640, la venirea lui Bakšič în Moldova, în vizitaţia sa apostolică, ei i se plînseseră de misionari şi ceruseră un paroh. Trecerea lui Paul Beke prin Moldova în cursul anului 1644 aprinsese încă şi mai vie această dorinţă legitimă. La Iaşi, în conventul sau Casa misiunii se aflau în acest moment doi minoriţi conventuali, sicilianul Gasparo din Noto, venit în prima jumătate a anului 1644, şi Francesco Maria la sfîrşitul anului. Acesta din urmă era tot timpul pe drum, trecînd de la o misiune la alta şi vizitînd locurile mai puţin accesibile lăsate pe seama misionarilor, parohii ocupîndu-se aproape exclusiv de parohia lor. Nu ştim cîţi ani va fi avut în 1644 la venirea sa. Dar este foarte puţin probabil să fi fost trimis ca misionar la vîrsta de 19 ani! (dacă s-ar accepta ca dată a naşterii sale anul 1625, după cum era

înclinat să creadă G. Călinescu în *Alcuni Missionari,* p. 36, n. 5). În primăvara anului 1645, cu prilejul tumultului produs în bisericuţa catolică de la Iaşi de sărbătoarea Sf. Iosif, el se repede alături de viceprefectul misiunii Gasparo din Noto, ca să-l scoată din biserică pe Paul Beke, care voia să ţină o predică pentru ungurii catolici ce umpleau locaşul. În scena descrisă cu mult patos de Bandini, care nu fusese de faţă la ea, se exagerează desigur, manifestările de violenţă ale celor doi călugări, înarmaţi totuşi unul cu o sabie şi celălalt cu o bîtă. Nu mult după acest incident Spera îşi face drum la Bacău, să-l viziteze pe Bandini în săptămîna mare. Observaţiile şi impresiile sale sînt cuprinse în scrisoarea trimisă de el la 16 aprilie 1645 secretarului Propagandei, Ingoli, în care nu se pomeneşte de loc de acel incident din biserică, ce făcuse destulă vîlvă şi-l indispusese pe domn, care s-a exprimat în termeni severi la cercetarea plîngerii lui Gasparo din Noto înaintea divanului. Poate datorită acestui climat mai neprielnic Spera trece curînd în Ţara Românească unde slujeşte ca preot în biserica Sf. Iacob de la Cîmpulung. Cînd vine Bakšić la 1 decembrie 1648 să viziteze acea biserică îl găseşte stabilit aici de trei ani. A învăţat puţin limba românească, destul ca să se poată folosi de ea, stă într-o casă alături de biserică şi se plînge că nu are cu ce trăi. De trei ani nu şi-a primit subvenţia, iar poporenii lui sînt săraci şi nu-l pot ajuta. Se subliniază faptul că mulţi pleacă din cauza dărilor prea grele şi că în 1648 sînt mai puţini credincioşi ca pe vremea lui Giovenale Falco. Pe lîngă aceste greutăţi mai are de întîmpinat antagonismul observanţilor bulgari tot mai hotărîţi să se substituie în Ţara Românească conventualilor italieni. Se naşte şi un fel de antagonism personal între el şi observantul Soimirović cu mare trecere la domn. Îmbolnăvindu-se grav, Spera este îndată înlocuit cu un preot din custodia Bulgariei. La 19 septembrie 1650, profitînd de plecarea spre Italia a medicului domnului: Mascellini, el cere să i se confere „doctoratul“ (care se cuvine misionarilor după 6—7 ani de activitate rodnică). Cum nu primeşte decretul aşteptat, revine iarăşi cu noi stăruinţe. El este lăudat de prefectul „celor două Valahii“, Campofranco, care intervine în acelaşi sens la 25 iulie 1650. În 1652 pleacă, îndreptîndu-se spre Italia prin Transilvania şi Ungaria, cu procură de la misionarii din Ţara Românească să le scoată sumele neplătite de Congregaţie. Ajuns în Italia informează Congregaţia despre situaţia bisericilor din ţările române, stăruind asupra celor din Ţara Românească şi înfăţişînd fapte concrete şi dînd sugestii dictate de experienţa sa. Aceste „informaţii“ din 1652 ne-au parvenit într-o formă extrem de defectuoasă. În afară de transcrierea propriu-zisă a textului, care oferă multe ciudăţenii, şi care ne-ar obliga să facem rost de fotocopii pentru controlarea şi corectarea sa — constatăm că apar inexactităţi care îşi au explicaţia în faptul că declaraţia lui Spera a fost făcută o r a l, iar cel ce a consemnat spusele sale a greşit din necunoaşterea împrejurărilor adevărate la care se refereau. Aşa, de pildă, afirmaţia că Spera ar fi slujit *trei ani în Moldova* (!) (vezi mai jos n. 19 la text). Dar el nu a servit în Moldova nici măcar un an, întrucît a sosit acolo la sfîrşitul lui decembrie 1644 şi pleacă la mijlocul anului următor. În scrisoarea sa din 22 iulie 1650 din Cîmpulung („Dipl. Ital.“, II, p. 393), el afirmă că a servit *cinci ani continui în acea biserică de la Cîmpulung.* Cînd vine Bakšić în 1648, îl găseşte stabilit acolo de trei ani de zile. Este adevărat că prefectul nou venit Campofranco spune la 25 iulie 1650 că el a muncit ca misionar în acel post (de la Cîmpulung) *şi în altă parte* vreo *şapte* ani. Iar el însuşi, în scrisoarea sa amintită mai sus, declară:

sînt *șase ani și jumătate de cînd mă aflu în slujba lui Dumnezeu și a Sacrei Congregații în aceste părți ale Valahiei și cinci ani*... etc.... (vezi mai sus). Este probabil că în acei șase ani și jumătate intră și timpul petrecut de la desemnarea sa ca misionar pînă la plecarea la locul misiunii. Trebuia să se ajungă astfel la împlinirea termenului prescris pentru a putea primi titlul de magistru (doctor). Eroarea provine de la scribul care a notat și rezumat declarația o r a l ă a lui Spera, și care a precedat-o de titlul în care e menționat decretul din 25 aprilie 1644. De la acea dată pînă în 1652 (nu știm luna) sînt în adevăr vreo 8 ani, dar felul cum au fost împărțiți în notița liminară este greșit. Așadar, titlul și prima frază aparțin scribului. Urmează situația catolicilor din Cîmpulung astfel cum a fost expusă de Spera. Dar cînd sînt înșirate concret exemplele de căsătorii scandaloase, dîndu-se și numele soților, scribul rezumă cazurile înfățișate, pe care nu le-a înțeles și le redă greșit. Se revine la declarația directă cu fraza despre Giovenale Falco. Acest predecesor al lui Spera, conventual și el, a ridicat în 1640 în fața lui Bakšić chestiunea măsurilor de luat contra catolicilor ce se substrag în felul acesta de la disciplina bisericii. La rîndul său, Spera însuși a vrut să-i supună sancțiunilor religioase (excomunicarea) asociindu-și-l însă și pe observantul Soimirović, care a refuzat de fapt să i se alăture. Subliniind atitudinea acestuia nesinceră și șovăitoare, el denunță manevrele oculte folosite de acesta pentru a substitui în Țara Românească pe observanți conventualilor. Antagonismul său răzbate și în critica făcută prelaților [bulgari], care nu se îngrijesc din zgîrcenie de reînnoirea undelemnului sfințit. Mergînd încă și mai departe pe calea nevoii de unitate în sînul misiunilor catolice, el declară că trebuie ca toți misionarii catolici din Țara Românească să aparțină aceluiași ordin: să fie sau numai observanți, sau numai conventuali, întrucît coexistența lor s-a dovedit rea. Nici domnul nu este la adăpostul criticii sale. Ca și Vasile Lupu, Matei Basarab se exprimă cu vehemență despre purtarea misionarilor, fiind probabil influențat direct sau indirect de observanți, prin Soimirović, *persona gratissima* de cîte ori venea la Tîrgoviște, prin Bakšić, în sfîrșit, prin doctorul Mascellini care ia poziție în mod concret contra conventualilor, determinînd pe domn să limiteze numărul acestora de la Tîrgoviște. Spera, reproducînd răspunsul domnului la cererea misionarilor, de a li se da o biserică pe care o ținuseră dintotdeauna, răspuns destul de tăios, cum că și una singură este prea mult pentru ei, adaugă că domnul a mai spus și alte „parole ignominiose" contra Sanctității sale! Această informație este vădit pătimașă și inexactă. Chiar atunci domnul îi scrie papei în chestiunea mănăstirii de la Tîrgoviște pentru care era dator cu un răspuns, dar mai ales pentru a avea prilejul de a-l recomanda special pe Soimirović. In „informațiile" privind Moldova este arătată situația conventualilor față de ceilalți preoți catolici. Se subliniază modul de infiltrare al iezuiților la Iași și Cotnari, precum și la Neamț și în un alt loc nenumit. Misionari conventuali sînt doar la Trotuș și Galați, avînd în grija lor biserici destul de depărtate, lipsite de preoți. Parohii locali dețin parohiile cele mai bune, și nu se îngrijesc de bisericile vecine. Episcopii [absenteiști poloni] pentru 8—10 scuzi îngăduie ca diaconii însurați să oficieze în locul unor preoți adevărați. Ca măsuri de luat, recomandă o intervenție a nunțiului din Polonia la Vasile Lupu, precum și înzestrarea misionarilor cu mijloace materiale, întrucît țara a fost secătuită de tătari. Aceste „informații" conțin puncte tratate anterior de Spera în același sens în scrisoarea către Ingoli. Infor-

maţiile despre Transilvania au fost atît de incorect redate, încît sînt de neînţeles. De aceea a şi trebuit să renunţăm la ele.

Francesco Maria Spera reapare în 1669, cu titlul de prefect al Ţării Româneşti şi al Moldovei şi provincial al Transilvaniei, dar nu ajunge în ţările noastre, ci se opreşte la Varşovia, unde aşteaptă decretele Propagandei, apoi (scrisoarea din 18 iunie „Dipl. Ital." I, pp. 99—101) ajutoarele băneşti pentru drum atribuind zăbava lor intrigilor lui Parčević, în sfîrşit aşteaptă restituirea mănăstirii de la Tîrgovişte (ocupată de observanţi). Poate că nici nu ţinea prea mult să ajungă în ţările române răvăşite de luptele anilor din urmă, astfel că neprimind banii ceruţi, s-a dus să stea la Viena, declarată de el *mia residenza per non esser in Transilvania.* De altminteri la Viena se afla atunci şi fostul domn al Moldovei Grigore Ghica scos de turci, venit să solicite ajutorul imperialilor pentru redobîndirea domniei.

Informaţii despre Fr. Maria Spera aflăm la mai mulţi dintre contemporanii săi, de la pasaje mai ample, ca acel al lui Bandini *(Codex)* despre tumultul de la Iaşi, sau al lui Bakšić care l-a găsit la Cîmpulung în 1648, pînă la menţiuni mai succinte ca ale lui Campofranco de pildă, sau Soimirović. (Pentru toţi aceştia vezi „Dipl. Ital.", II, şi vol. de faţă.) De la el ne-a rămas scrisoarea din 1645 către secretarul Ingoli şi informaţiile date de el Propagandei în 1652. („Dipl. Ital.", II, pp. 427—429 şi IV, pp. 101 ş.u. publicate de Fr. Pall în *Le Controversie* ...) Pentru perioada a doua a numirii sale în ţările noastre (adică anul 1669), cînd nu a venit la postul său, aflăm scrisorile sale de la Viena (*ibidem*, I, pp. 99—102), precum şi o notă anonimă din 23 mai 1670, despre bisericile din Ţara Românească şi Moldova (*ibidem*, pp. 103—104) pe care i-o putem atribui fără nici o îndoială, întrucît vorbind de Cîmpulung, autorul anonim declară că *a fost misionar acolo cu 20 de ani în urmă*, deci în 1650. Despre venirea lui Spera în Moldova în 1645 (!), de fapt în ultimele zile din decembrie 1644, şi despre trimiterea sa în 1669 (cînd s-a oprit în cele din urmă la Viena, vezi G. Călinescu, *Alcuni Missionari* ..., (*ibidem*, I, pp. 36—37)

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL INGOLI[1]

1645, aprilie 16, Iași

... Voi spune mizeriile din aceste locuri p. 101 pentru ca să ajungă la cunoștința Sacrei Congregații și să se aducă îndreptare la toate... Și așadar vă declar că un tălmaci[2] de limba latină și polonă (catolic mai degrabă de nume decît de fapte) al acestui principe încearcă să ducă la capăt schisma începută, vrînd să pună a fi alungat din această țară părintele Fra Marco Bandini, Arhiepiscop de Marcianopol și administrator al Moldovei, care are reședința la Bacău, prin neprimirea lui de domn ca atare, din cauza acestui tălmaci. Și pentru a demonstra și mai mult acestor poporeni catolici că acel prelat nu este episcop adevărat ci un fals Frate, acel tălmaci, drept paroh, a introdus în această biserică de la Iași — unde din totdeauna slujesc misionarii — un preot ungur[3] care ar fi ie-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în „Dipl. Ital." IV, pp. 101—102.
[2] Kotnarski, secretarul și tălmaciul lui Vasile Lupu.
[3] Paul Beke. Vezi relația lui în volumul de față.

zuit zice-se, şi acest lucru s-a făcut fără consultarea vreunei persoane eclesiastice, şi pe deasupra locuinţa obişnuită a misionarilor alcătuită din trei cămăruţe făcute după cum se obişnuiesc pe aici, în care ne retragem cînd nu putem umbla pe drumuri pentru treburile Misiunii, ne-a ocupat-o toată acel preot, lăsîndu-ne doar o cameră păcătoasă, iar noi aici nu putem face plîngere la nimeni ci doar recurge la Sacra Congregaţie. Pe deasupra acel preot zi de zi încearcă în chipuri noi să-l tulbure pe părintele vice-prefect[4] care mai şeade acolo ca să nu piardă cu totul acea locuinţă, şi ca să se sîrguiască pentru aceşti locuitori catolici şi schismatici, şi el are o muncă foarte rodnică, căci întotdeauna a luat parte la desbateri *(ha disputato)* în această biserică şi a îndeplinit alte exerciţii <duhovniceşti> ţinînd de Misiune. Iar acel preot [=Beke] mai spune şi oamenilor de aici că el este mai presus de episcopi şi misionari şi acest lucru a ajuns şi la urechile episcopului sufragan de Cameniţa care se afla aici ca sol[5] în numele regelui Poloniei[6], după cîte se zice.

Pe deasupra mai trebuie să spun că pentru a-mi îndeplini datoria, o parte din post am stat pe la bisericile Misiunii şi ajungînd în săptămîna mare la Bacău, l-am găsit pe bietul prelat ca un călugăr oarecare, nefiind considerat de nici un preot ca atare [=prelat], în afară de noi ceilalţi, misionarii, care nu făceam altceva decît să-l proclamăm drept prelat adevărat. Şi acolo am văzut apoi că acel paroh[7] face tocmai contrariul de ce face biserica romană şi îndeosebi nu poartă nici o veneraţie prea sfîntului sacrament al altarului, ci fărîmiturile care rămîn în potir, le lasă în părăsire pe altar şi Dumnezeu ştie dacă nu le aruncă. Şi toate acestea i le-am arătat monseniorului arhiepiscop[8] şi a vrut să ţină Sepulcrul[9] pînă duminecă, după cum zice el că ar fi obiceiul aici, dar ceea ce importă <e că stă> fără lumînări (?) şi fără veneraţie[10] încît am plîns de acest lucru şi nu a vrut să facă nici trepied (?) nici lumînare[11] şi această ceremonie se face în p. 102 toate // bisericile acestea şi cînd noi ceilalţi, misionarii, vrem să introducem ritul roman, atunci ne spun preoţii şi diaconii[12] care sînt laici că acestea sînt contra obiceiului.

---

[4] Gasparo din Noto.

[5] Probabil la nunta domniţei Maria cu Janusz Radzywil.

[6] Vladislav al IV-lea.

[7] *Parago* (= *parocho*). Vezi *Codex*, pp. 221—224, numele parohului era Baltazar, ungurul. Acest paroh de Bacău e lăudat de Bakšić şi Beke şi criticat de Bandini.

[8] Bandini, arhiepiscop de Marcianopol.

[9] Corespunde epitafului care se scoate de ortodocşi în vinerea mare. Este vorba aici de slujbele din săptămîna mare.

[10] *Ma quel che importa senza lumi e senza veneratione.*

[11] *Ne triancolo, ne cerio.*

[12] Aveau un rol însemnat, acaparînd şi din atribuţiile preoţilor.

În plus, mulţi preoţi au celebrat căsătorii de al doilea, atît din partea bărbatului cît şi de a femeii, fiind soţii acestora în viaţă şi al unuia şi al alteia, zicînd că este îndeajuns pentru aceasta ca ei să se fi despărţit. Şi se mai îngăduia ca diaconii să boteze fără vreo nevoie[13] împreună cu toate celelalte ceremonii, cu excepţia <sfinţirii> mirului[14] pe care nu îl au aceşti diaconi; ei fac slujba de primire în biserică a femeilor după lehuzie, merg prin case ca să le binecuvînteze, adică în ziua de paşte şi de bobotează. Şi în bisericile în care preotul nu poate fi întotdeauna de sărbători, aceşti diaconi nu fac numai cele arătate mai sus, ci în acele zile citesc liturghia, dar nu am putut să aflu cu siguranţă *se avino l'ostia* (?) şi de aceea aceşti catolici nu ţin seama de preoţi, nesilindu-se să-i aibă pe lîngă ei, zicînd că le ajunge diaconul. Şi de aceea se nasc multe rătăciri, şi poate chiar erezii, şi am găsit în multe locuri că bărbaţii şi femeile nu ştiu să facă semnul crucii, ci îl fac în felul schismaticilor, zicînd că acesta este felul cel bun pentru că aşa i-au învăţat preoţii şi diaconii şi mulţi nici nu ştiu rugăciunile *Pater (noster)* şi *Ave* ... Socotiţi şi domnia voastră, ilustre senior dacă e necesar ca să dea vreun ordin Sacra Congregaţie, fie Arhiepiscopului, de faţă, fie ilustrisimului Zamoyski[15] despre care a spus amintitul sufragan de Cameniţa că va fi în această ţară peste puţine zile[16], pentru ca să putem înlătura aceste rătăciri şi introduce ritul bisericii romane.

Pe deasupra în biserica de la Galaţi este un preot care slujeşte în biserică fără a fi fost hirotonit, şi aşa declară toţi aceşti poporeni, zicînd că un oarecare frate polon i-ar fi dat încuviinţarea iar acest Arhiepiscop nu poate face nimic fără scrisoarea de la Roma către Domnul de aici, şi Dumnezeu ştie dacă nu se va întîmpla ca ei să nu facă nimic, întrucît ar fi să vină ilustrisimul Zamoyski şi s-ar lucra pentru a-l face pe acest preot ungur vicarul episcopului, şi dacă acest lucru reuşeşte, vă las să vă închipuiţi ce pace vom putea avea. Şi dacă acest preot ar şti că noi scrim Sacrei Congregaţii şi domniei voastre ilustrisime tot ce se întîmplă aici, îndată ar alerga la Domn ca să ne facă vreun pocinog ... etc ... Mîine plec iar ca să cutreer locurile misiunii ...

Iaşi, 16 aprilie 1645

---

[13] Adică vreo primejdie.
[14] *L'olii.*
[15] Episcopul titular de Bacău.
[16] Veste care l-a neliniştit mult pe Bandini.

p. 427

INFORMAŢII DATE DE PĂRINTELE FRANCISCAN FRANCESCO MARIA SPERA DIN NARNI DINTRE MINORIŢII CONVENTUALI, MISIONAR APOSTOLIC ÎN AMÎNDOUĂ VALAHIILE, DUPĂ CUM REZULTĂ DIN DECRETUL DAT DE SACRA CONGREGAŢIE <DE PROPAGANDA FIDE> LA 25 APRILIE 1644[17]

1652

A avut reşedinţa în Moldova trei ani, la Cîmpulung cinci ani[18] şi [?] luni împreună cu călătoria.

În Cîmpulung sînt 259 de suflete de catolici, toţi readuşi <la catolicism> de noi misionarii franciscani, fiindcă fuseseră mai înainte luterani şi au avut întotdeauna preoţi luterani. În timpul şederii mele, am botezat 54,

p. 428

---

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, 1930, pp. 427—429.

[18] *Ha fatto residenza in Moldavia tre anni, in Campo longo cinque anni e mesi.* Informaţia este greşită, întrucît nu a stat decît vreo 6 luni în Moldova. Vezi discuţia acestui punct mai sus, în notiţa biografică.

am îngropat 46, am cununat zece și am obținut patru abjurări de eretici, și am înlăturat multe rătăciri după cum se văd toate în cartea parohială și din scrisorile către Eminențele voastre din partea acelor poporeni.

Acolo[19] se vede că „Miai al Paolo" mai trăind încă prima sa soție, Caterina, acum devenită schismatică, s-a însurat înainte de <desfacerea?> căsătoriei lor[20] cu „Maria al Pieruschi"[21] cu care are mulți fii; o ține pe a doua <soție>, a părăsit-o pe prima.

Pietro al Marina[22], ține pe Barbara care are alt bărbat ce s-a făcut schismatic după ce ea s-a remăritat și amîndoi soții trăiesc; ea stă cu cel de al doilea, a lăsat pe primul. Părintele magistru, Giovenale Falco[23], defunctul meu predecesor, a stăruit pe lîngă Monseniorul arhiepiscop de Sofia, fratele Pietro Diodato[24] [Bakšić], iar eu cînd a venit Monseniorul episcop fratele Francesco de Chiprovaț[25], ca să tulbure și să izgonească pe misionarii din Țara Românească și să ne ia mănăstirea[26], am vrut să-i excomunic în prezența lui și să-i despart; dar el pentru a nu se pune rău cu acei locuitori, și pentru a nu-i tulbura spre a-<și putea> îndeplini scopurile sale, nu a vrut să fie de față, pretextînd că vrea să scrie eminențelor voastre și, căzînd eu într-o boală soră cu moartea care a ținut cinci luni, acei locuitori n-au vrut să primească un alt misionar, deși erau hărțuiți de acel prelat, care spunea că este învestit cu autoritate pontificală pentru a ne izgoni și a lăsa pe cine vrea <el>, și a rămas acolo un tînăr franciscan observant[27] care ne-a făcut de rușine față de ortodocși și de ceilalți.

Să se poruncească zișilor prelați să reînoiască untdelemnul sfînt în fiecare an sau la doi ani, pentru că ei vin în Țara Românească de trei patru ori pe an pentru ajutoare, și se scuză că uită untdelemnul sfînt, pentru că nu li se plătește transportul, astfel că în cinci ani nu l-am mai putut împrospăta.

---

[19] *Vi si ritrova*, adică acolo, în acele dovezi scrise, aduse pare-se de el.

[20] *Prima della lor conjunzione* (sic!).

[21] *Maria a lui Petrușca* (?).

[22] Petru al Marinei?

[23] *Giovenal Falchi*. În legătură cu el, vezi și relația lui Silverio Pilotti în volumul de față.

[24] Se referă la vizitarea Țării Românești din 1640. Vezi mai sus, biografia sa.

[25] Francesco Soimirović de Chiprovaț, minorit observant, vicar al episcopului de Sofia Pietro Bakšić. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 363, doc. XXI.

[26] Vezi în relația lui Bakšić răspunsul domnului la sugestia Propagandei de a împărți misiunea din Țara Românească între conventuali și observanți. Vezi și biografia lui Francesco de Campofranco.

[27] *Zoccolante*. Este vorba fie de Steffano Soijich, care a murit foarte curînd, fie de fratele Seraffino. *Ibidem*, pp. 422—424.

Bunurile bisericii din Cîmpulung, deşi foarte puţine, aducînd 10 sau 15 scuzi pe an, sînt îngrijite de mireni în folosul bisericii.

Să se ia măsuri ca să fie acolo trei sau patru misionari cunoscători ai dogmelor şi autorităţilor eclesiastice şi să fie sau toţi de ai noştri sau toţi franciscani observanţi; căci din cauza pretenţiilor pe care le au acei părinţi asupra acelei mănăstiri, biserica romano catolică a pierdut un locaş bisericesc pe care îl aveam noi, căci cerîndu-l părinţii de la domn[28], nu numai că nu a vrut să li-l dea dar le-a răspuns că şi unul era prea mult şi a rostit şi alte cuvinte jignitoare împotriva sanctităţii sale[29].

La Tîrgovişte se află reşedinţa domnului. Acolo este mănăstirea noastră, reşedinţă a provincialului prefect[30]. Sînt acolo vreo 80 de soldaţi poloni catolici şi vreo 150 de alte neamuri. Sînt vreo 200 de armeni; să fie îndrumaţi prefecţii să nu se lase, căci <aceia> fac uşor profesiune de credinţă <catolică>, cea mai mare parte dintre ei fiind de pe acum catolici, este necesar ca prefectul să aducă profesiunea de credinţă în limba grecească (?) şi în cea armenească şi trei-patru rituale romane pentru darea de dispense.

La Bucureşti este o biserică fără catolici; se slujeşte numai cînd se duce acolo domnul, a fost dată ordinului nostru şi domnul Bartolomeo Locadello[31] e ctitor. Slujeşte acolo capelanul polonilor, un frate de-al nostru.

La Rîmnic este o biserică stricată, are cîteva bunuri stăpînite de schismatici, căci nu mai sînt catolici acolo de mulţi ani încoace. S-ar putea ridica din nou, cu oarecare subsidii din Polonia.

ÎN MOLDOVA

Bacău. Mănăstirea noastră este reşedinţa episcopului. Sînt acolo trei preoţi, se îngrijesc de un sat sau două dintre cele mai bune din apropiere, iar pe celelalte din împrejurimi nu le vizitează niciodată.

p. 429 Trotuş. Va fi avînd // 40 de case. Acolo departe de alte biserici stă părintele Bernardino din Perugia[32], misionar, pentru că nu se află preoţi acolo.

---

[28] Matei Basarab (1632—1654).

[29] Papa Inocenţiu al X-lea (1644—1655). Afirmaţie supusă îndoielii. Vezi biografia lui Campofranco.

[30] Acesta era în 1652 Bonaventura de Campofranco.

[31] *Lucadelli*, cf. mai sus, biografia lui.

[32] Călugărul franciscan Bernardino Valentini din Perugia a venit în Moldova în 1650. Vezi mai jos, biografia sa.

Iași, reședința domnului acelei țări. Biserica noastră a fost arsă anul trecut de tătari, împreună cu multe alte biserici de ale țării. Datorită ajutorului dat de secretarul domnului[33], au venit <aici> părinții iezuiți care locuiesc într-o casă luată[34] de ei.

Cotnari. Acolo se află o biserică bogată și cu înlesnire de trai. Era acolo părintele Simone din Veglia[35], misionar, dar ducîndu-se bolnav la Bacău spre a se îngriji, au intrat părinții iezuiți, ca și la Neamț[36] și într-un alt loc.

La Galați își are reședința părintele Sebenico[37], misionar. Alte vreo 20 de biserici care sînt acolo stau fără preoți, neputînd misionarii ajunge la ele din cauza depărtării și din multe alte pricini și mor cîte 15—20 de oameni pe an fără de sfintele taine.

Episcopii[38] care sînt <acum> îngăduie pentru 8 și 10 scuzi ca mirenii[39] numiți diaconi, însurați, să facă slujba, poporul nedîndu-și seama dacă au harul de a consacra sau nu[40]. Fac slujbele divine, botează, îngroapă morții, dau binecuvîntări, astfel că din cauza acestor rătăciri poporul gonește pe misionari și pe alți preoți, cînd vin.

Să se dispună ca prin mijlocirea părintelui provincial din Polonia, să se scrie domnului să împuternicească pe episcop, pe prefect și pe misionari să ia măsuri.

Bunurile eclesiastice din această Provincie sînt îngrijite de mireni, în afară de cele de la Bacău. Ar fi nevoie de oarecare înzestrare pentru preoți din cauză că toată țara este arsă și jefuită de tătari.

---

[33] George Kotnarski.

[34] *Presa,* în sens de: luată abuziv.

[35] Simone Apolloni din Veglia a venit, la începutul anului 1640, în Moldova, împreună cu Venanzo Berardi din Monte Ottone, Francesco din Castro și Bartolomeo Bassetti din Piano. După ce a slujit cîtva timp la Baia, Simone Apolloni a ajuns viceprefect după plecarea lui Gasparo din Noto (1646).

[36] *Nens* = Tîrgul Neamț.

[37] Simone Misercich din Sebenico, misionar și paroh al bisericilor din Trotuș, Baia și Galați. Vezi relația lui Bonaventura din Campofranco în acest volum.

[38] Se referă la episcopii poloni. În 1652 Marian Kurski era episcop de Bacău (1651—1660).

[39] *Vescovi che vi sono p. 8, e 10 scudi comportano che li secolari chiamati Diaconi ammogliati dichino messa.*

[40] *Se consagrano.*

ÎN TRANSILVANIA

În trecerea mea prin Alba Iulia, reşedinţă a principelui[41] <acelei ţări>, am aflat că trebuie să se discute în dieta care se ţine acum expulzarea părinţilor iezuiţi şi a părintelui Gheorghe[42].

. . . Despre toate acestea vă va putea informa pe deplin şi părintele misionar Angelo din Sonnino[43], franciscan conventual, care a fost în acele părţi. Aceasta este ceea ce poate să relateze în conştiinţă, susnumitul frate Francesco Maria Spera.

---

[41] Gheorghe Rákóczy al II-lea.

[42] Urmează un text foarte incorect şi defectuos, pe care nu-l redăm neavînd legătură cu împrejurările de la noi.

[43] Angelo Petricca din Sonnino, vicar general de Constantinopol şi misionar în Moldova (1632—1638). Vezi mai sus, biografia sa.

ANTONIO DIN BRISELLO (ZIS LAIMER (?))

(? — după 1646)

Antonio din Brisello, minorit conventual cu multiple atribuţii, „regent" (?) de Cracovia, provincial al Transilvaniei şi comisar general al provinciei Rusia din republica polonă a venit o singură dată — în mare grabă — în Moldova, chemat de plîngerea franciscanilor conventuali din Moldova, scoşi din casa lor de la Iaşi, de către iezuiţii introduşi chiar atunci în capitală. Conflictul început în biserică pentru stăpînirea ei, s-a încheiat cu deposedarea misionarilor de biserica şi de casa misiunii din acest oraş, date în stăpînirea noilor veniţi. Cearta aceasta violentă a fost povestită de Bandini — într-un mod vădit părtinitor pentru iezuiţi şi de cîţiva dintre minoriţii conventuali într-un spirit diametral opus. Obiectul litigiului era desemnat de misionarii conventuali drept mănăstirea lor, iar de către iezuiţi drept casa parohială şi, de asemenea, şi biserica drept biserică parohială, care se cuveneau deci parohului. Ca paroh se strecurase acum la Iaşi iezuitul ungur Paul Beke. Pentru societatea lui Iisus, excluderea conventualilor era prima etapă a implîntării lor în Moldova şi în capitală. Pentru misionarii italieni, deposedarea lor de sediul lor însemna începutul sfîrşitului. De aceea, viceprefectul lor, Gasparo din Noto,

s-a opus din răsputeri, apelînd la Propagandă, la Roma, la nunţiul din Polonia, la vicarul patriarhal de la Constantinopol şi chiar la domn, în faţa căruia s-a plîns că ar fi fost atacat şi maltratat de secretarul domnului, Kotnarski. Tumultul din biserică avusese loc de sărbătoarea sf. Iosif, pe la mijlocul paresimilor. Răspunzînd chemării urgente a fraţilor din ordinul său, şi poruncii nunţiului de la Varşovia, Antonio din Brisello s-a grăbit spre Iaşi unde a ajuns în iulie (1645). Acolo a înfăţişat domnului actele de danie ale predecesorilor acestuia, obţinînd pare-se de la el restituirea casei şi a bisericii. Dar asupra acestui punct avem mărturii contradictorii. Bandini pretinde în Codex că apărătorul conventualilor nu a reuşit de loc să-l convingă pe domn. Însă vicarul patriarhal de la Constantinopol, care era informat despre mersul pricinii de către misionarii conventuali de la Iaşi, afirmă, dimpotrivă, că intervenţia lui Antonio dn Brisello a fost încununată de succes. O citire mai atentă a Codicelui lui Bandini ar îngădui părerea că acel proces a rămas oarecum în suspensie. Luarea de către iezuiţi a casei misiunilor şi a bisericii s-a făcut ulterior, *cu concursul binevoitor al lui Bandini,* şi nu în baza unei judecăţi a domnului, care s-a mulţumit să pună capăt acţiunii pornite de Gasparo contra lui Kotnarski (?), în care însă nu se discuta legitimitatea pretenţiilor conventualilor asupra casei şi bisericii, ci răspunderea pentru tumultul din biserică. În cele din urmă, domnul ar fi spus poporenilor: „Daţi cheile, şi biserica, şi casa aceluia pe care îl veţi crede mai folositor slujbei divine după legea voastră". Poporenii ar fi voit să alunge îndată pe misionari, dar Beke i-a oprit şi a *dat misionarilor o casă mai bună şi mai mare* (?) arătîndu-le bunătate, blîndeţe şi dragoste de aproape (!).

O confruntare a acestei versiuni din *Codex* cu cea din scrisorile aceluiaşi Bandini aruncă îndoială asupra afirmaţiilor sale. În *Codex* (p. 265), el spune că a aflat de sentinţa domnului (adică de clasarea plîngerii lui Gasparo) dintr-o scrisoare a lui Beke, care a venit personal după paşti să declare că nu vrea să facă nimic contra voinţei lui Bandini şi, deşi i s-au dat cheile bisericii şi ale casei parohiale din porunca *(arbitrio)* domnului, „el nu vrea să le păstreze decît cu încuviinţarea noastră şi numai pînă cînd Societatea va fi cumpărat un loc *(fundum)* la Iaşi şi îşi va fi putut clădi o locuinţă. Noi, ducînd lipsa unui asemenea lucrător <în via Domnului>, i-am acordat aceasta cu dragă inimă!" (p. 265).

Dar în scrisoarea sa din 3/13 mai 1645 (*ibidem,* p. 43) către cardinalul Capponi, Bandini declară: „Ceea ce s-a petrecut între părinţii iezuiţi şi părinţii misionari la Iaşi s-a întîmplat în întregime fără încuvinţarea *(consenso)* noastră, ci pe calea poruncii domnului, după cum aud. Despre acestea eu nu îi spun nici un cuvînt *(del che non li tocco cosa veruna),* dar cînd va veni timpul, nu voi lipsi a o face. Eu deocamdată sînt lipsit de orice autoritate... etc.". Dar dacă la 3/13 mai, el era lipsit de orice autoritate, pînă la venirea brevei apostolice mult aşteptate (pe care a primit-o la 25 iulie, la Iaşi), cum a putut el acorda acea încuviinţare lui Beke? Iar în scrisoarea din 26 iulie/6 august (*ibidem,* p. 51) către secretarul Ingoli, el repetă că bunul părinte (Beke) locuieşte *temporar* în casa parohială, pînă ce îi vor *fi făcut binefăcătorii* <bisericii> *o casă.* Are grijă să se lepede de cele scrise de el mai înainte: „Fiind rău informat de ei (= de misionari) v-am scris în defavoarea *(in contraris)* acestui bun părinte..." urmează elogiul acestuia. Este vorba poate de cele 4 scrisori pe care le trimite în taină (la 3/13 mai), rugînd să-i fie înapoiate.

Atitudinea lui Bandini față de Beke s-a schimbat diametral după reîntoarcerea lui Parčević din Polonia, cu scrisoarea episcopului titular de Bacău, Zamoyski, însoțită de recomandările cele mai călduroase în favoarea lui Beke (scrisoarea lui Bandini din Bacău din 20 iunie 1645, *ibidem*, p. 46). Numai după acea dată a putut avea loc vizita lui Beke la Bacău. În ce a constat înțelegerea dintre ei nu putem ști exact. Scenariul cu cheile aparține poate altui moment. Dar sub o formă oarecare s-a încheiat atunci o alianță îndreptată contra misionarilor conventuali. Așa se explică faptul că Bandini s-a *grăbit* spre Iași *înainte de a ști că îi va sosi breva mult așteptată*. Înarmat cu împuternicirea lui Zamoyski el se ducea „ca să potolească pe poporeni, ridicați contra misionarilor pentru unele neajunsuri pe care aceștia le pricinuiseră". La ieșirea de la audiența domnului, mergînd acasă este înconjurat de toți poporenii care îl așteptau și care au început să se roage de el și să strige contra misionarilor... etc.

Aici trebuie integrat pasajul despre venirea Provincialului conventualilor în redarea căruia se constată odată mai mult neconcordanța dintre *Codex* și scrisori. În *Codex* (p. 266) se spune că acel provincial venise cu scrisori de recomandație de la regele și de la magnații Poloniei, pentru ca să fie alungați părinții [iezuiți] din Moldova (!). Dar domnul ar fi declarat că dreptatea trebuie să primeze asupra favoarei și bunăvoinței etc. etc. și că dacă misionarii se folosesc de recomandații înseamnă că nu au nici un drept asupra bisericii și casei (?!). Și astfel comisarul a plecat de unde venise, fără a fi realizat nimic *(infecto negotio)* și părintele Gasparo „confusus mansit". Iar Bandini a încercat în tot chipul să restabilească pacea, și Beke a arătat toată dragostea lui Gasparo, gata să împartă cu el hrana sa. Dar în scrisorile sale, Bandini ne oferă iarăși o altă versiune, mult deosebită de cea de mai sus. În scrisoarea din 26 iulie/6 august către Congregație (*ibidem*, p. 49) spune că (după audiența sa la domn) a încercat să potolească pe poporeni, făgăduind să le dea satisfacție... etc., dar pentru că în zilele trecute venise un oarecare reverend frate Antonio Laimer (!), provincial al Transilvaniei, etc. etc.... care împotriva episcopului Zamoyski și a administratorului său, a alungat cu de la sine putere, dar cu puțină minte, pe bunul paroh pus de poporeni și s-a făcut stăpîn pe biserică și pe casă pe care a făcut-o convent, declarînd în fața domnului că episcopul nu are vreo autoritate asupra misionarilor, nici asupra caselor lor, și că administrator este el, domnul indignat de prezumția lui nu i-a mai acordat o nouă audiență, ci a răspuns poporenilor care erau de față, ca ei să-și păstreze preotul care era de folos sufletelor lor. Aceia au venit din nou după prînz la mine, zicînd că „acum că Dumnezeu, papa și domnul ne-au dat un păstor... vrem ca biserica parohială să fie golită de misionari" înainte de plecarea mea la Bacău, pentru a pune capăt o dată acestor certuri; altminteri ei ar fi vorbit altfel cu acei misionari. Deci văzînd eu pasiunea *(fervore)* lor, le-am spus să aștepte cel puțin pînă aș anunța Sacra Congregație. Ei au răspuns că biserica și casa au fost făcute de ei, pe cheltuiala lor, pentru parohi, și nu pentru misionari și că... Sacra Congregație va aproba lucrul făcut, întrucît aceștia sînt *„inhabilissimi per noi, e scandalosissimi nella provincia*, și sîntem siguri că auzind acestea, Sacra Congregație îi va rechema din toată țara sau vom face aceasta noi înșine. Așadar, pentru a potoli tumultul, pentru ca acești poporeni să nu mai meargă să se jeluiască domnului, i-am dat fratelui Gasparo casa mea proprie din Iași și în casa parohială l-am lăsat pe parohul ales de poporeni în fața domnului". Rezultă deci că hotărîrea aceasta i-a aparținut lui Bandini, și nu domnului. Iar în scrisoarea din aceeași

zi, către secretarul Ingoli, avem în aceeaşi frază o suprapunere a mai multor momente: a) intervenţia Provincialului; b) tumultul din biserică din ziua de sf. Iosif, mustrarea domnului către cei veniţi cu arme în biserică; c) reclamaţia lui Gasparo către domn şi declaraţia sa că voia să-l gonească de acolo; d) în sfîrşit, acţiunea domnului care el însuşi, la stăruinţa tuturor poporenilor, l-a instalat în casa parohială... [l'ha messo nella casa parrochiale, in *compagnia del parrocho* (?)]. Din cauza acestei construcţii, fraza este cam obscură. În orice caz s-ar părea că acest desnodămînt nu a urmat îndată după intervenţia provincialului care putea pleca mulţumit. În timpul şederii sale la Iaşi a sosit trimisul sultanului, venit să însoţească pe domniţa Ruxandra la Constantinopol. Reacţia cruntă a domnului ne este păstrată de o însemnare a acestui martor grăbit. Prezenţa tătarilor l-a împiedicat să meargă în Transilvania sau în Ţara Românească, la Tîrgovişte, cum hotărîse. Şi astfel n-a mai aşteptat mult şi a plecat înapoi în Polonia cu atît mai iute cu cît după aceea îi era îngăduit să se întoarcă în Italia. Din Iaşi a trimis o scrisoare ducelui de Modena, în care atingea şi chestiunea procesului misionarilor, adus în faţa divanului, dar cu mai puţin relief decît înfăţişarea judecăţilor lui Vasile Lupu, declarat de el tiran crunt, care ar fi osîndit la moarte 15 000 de oameni şi care nu putea fi privit în faţă!

Textele analizate mai sus despre intervenţia Provincialului Antonio din Brisello aparţin *Codicelui Bandini*, pp. 265, 266 şi scrisorilor publicate de Veress, *op. cit.*, pp. 49, 53. O scrisoare a vicarului patriarhal din Constantinopol, Giovanni Battista Siroli din Lugo, publicată în „Dipl. Ital.“, IV, p. 238, e redată de noi în anexă la mărturii indirecte. Scrisoarea lui Antonio din Brisello a fost publicată de N. Iorga în *Studii şi documente,* IV, pp. 230—231, unde el apare sub numele de Lainieri, ce pare în orice caz mai plauzibil decît Laimer. Dar cum acest nume (Laimer) apare *o singură dată* în scrisoarea lui Bandini (Veress, *op. cit.*, p. 49) şi nu mai este întîlnit niciodată, s-ar putea să avem de-a face cu o eroare de lectură. Lucrul va putea fi controlat cînd se va face rost de o fotocopie a pasajului respectiv.

SCRISOARE DIN MOLDOVA[1]

1645, iulie 14, Iaşi

... Am primit <aici>, atît de departe, poruncile Alteţei Voastre Serenisime[2] printr-o scrisoare din 25 mai, ce mi-a fost înmînată în acest oraş Iaşi, capitala Moldovei[3], de un sol lituanian... Hotărît să ascult de superiorii mei, am vrut (cu toată încuviinţarea părintelui // nostru general[4], trimisă de alteţa voastră de a mă întoarce în Italia) să vizitez această provincie a mea. Şi aş fi ajuns în Ţara Românească[5], unde am cîteva mănăstiri, dacă drumurile nu ar fi fost ocupate efectiv de tătari, care au o armată de 80 000 de oameni. S-au şi îndreptat împotriva Polo-

p. 230
p. 231

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Studii şi documente*, IV, pp. 230—231, nr. LXVIII.
[2] Francisc I, duce de Modena (1629—1657).
[3] *Vallachia.*
[4] Generalul ordinului franciscan.
[5] *Vallachia Transalpina.*

niei, pe care o atacă în părţile Ucrainei, cu mari pierderi din ambele părţi. S-a dezbătut, în divan, în faţa domnului[6] nostru, un proces împotriva iezuiţilor care cotropiseră biserica şi casa noastră a Franciscanilor, singura care aparţine catolicilor în acest oraş. Am căpătat în cele din urmă o hotărîre favorabilă de restituire „in integrum" cu un hrisov de întărire a daniei făcută ordinului de acel domn.

O voiu depune pentru mai multă siguranţă la arhiva din Liov[7].

Alaltăieri a venit un sol turc trimis de sultan[8] spre a-i aduce pe fiica mai mică[9] a acestui domn, care neştiind cum să-şi verse necazul său, a pus să fie ucise, în aceeaşi zi, cu felurite cazne groaznice 16 persoane, pentru motive lipsite de însemnătate şi mi s-a spus că de unsprezece ani de cînd domneşte a ridicat viaţa a 15 000 de persoane, şi cu astfel de mijloace se menţine în scaun acest tiran mult mai crud decît turcul însuşi, spre marea teroare a acestei populaţii schismatice, care nu are curajul să-l privească <în faţă>.

Stau în acest colţ îndepărtat al lumii, unde nu se aude altceva decît gemetele nenorociţilor . . .

Apoi primejdiile prin care am trecut în această călătorie mă sperie numai la gîndul că trebuie să mă înapoiez[10].

---

[6] Vasile Lupu (1634—1653).
[7] *Leopoli.*
[8] Ibrahim I (1640—1648).
[9] Domniţa Ruxandra.
[10] La 8 septembrie 1645, el se afla la Liov, iar în martie 1646, la Varşovia, unde menţionează audienţa solilor tătari la Sigismund I şi darurile aduse de solii Moldovei şi Ţării Româneşti care i-au oferit regelui cîte un cal turcesc.

ARSENIE SUHANOV

(? — după 1654)

*

Stareţul marei mănăstiri Troiţko Serghiev, Arsenie Suhanov, se trăgea dintr-o familie grecească, stabilită la Moscova. Era un om învăţat şi cunoştea mai multe limbi. Ca arhidiacon, Suhanov copiază numeroase manuscrise istorico-bisericeşti. În 1637 este trimis într-o misiune diplomatică în Georgia. La 1649, din porunca ţarului Alexei Mihailovici, este dat ca însoţitor patriarhului Paisie al Ierusalimului, care vizitează Rusia. Trimis împreună cu acesta în ţările ortodoxe, şi ducînd scrisori ale ţarului către domnii români, Vasile Lupu şi Matei Basarab călătoreşte de trei ori în Moldova şi Ţara Românească în anii 1649—1651, apoi la Constantinopol, Muntele Athos şi Ierusalim. În 1654 vine a patra oară în Moldova, dar nu avem nici o descriere despre această călătorie din urmă.

Pentru a putea înţelege misiunea lui Suhanov, este nevoie a se cunoaşte mai bine sensul călătoriei la Moscova a patriarhului Ierusalimului. Acesta venise în 1649 după milostenii, la marele ţar, ca atîţia alţi părinţi ai bisericii. Dar spre deosebire de aceştia, el a ştiut să asume un rol de censor şi îndrumător, aproape de arbitru în chestiuni de ritual religios

într-un moment puţin anterior aceluia cînd atotputernicul patriarh al Moscovei, Nicon, era gata să purceadă la o revizuire generală a cărţilor bisericeşti şi a tradiţiilor liturgice. Patriarhul Paisie s-a minunat de o serie de deosebiri între practica bisericii moscovite şi cea a celorlalte biserici ortodoxe. Semnul crucii se făcea numai cu două degete! Numele lui Iisus se rostea în două silabe, şi nu în trei: Iisus! Aleluia se cînta de două ori şi nu de trei, ca la ceilalţi ortodocşi! Era deci nevoie să fie trimis un cleric priceput, care să observe de aproape ritualul din celelalte biserici ortodoxe, spre a da referinţe exacte la Moscova. Acest rol avea să-i revină lui Suhanov, cunoscător al limbii greceşti şi cu o experienţă bogată a textelor religioase. Dar patriarhul Paisie mai stîrnise şi altă nălucă, anume tratarea unei ligi creştine cu ţarul. Era o reluare mai amplă a vechiului gînd al lui Vladislav al IV-lea, mort de curînd. Dar acest lucru nu era cu putinţă fără o pacificare generală, începînd cu lichidarea conflictului dintre poloni şi cazaci. Cum Paisie era socotit omul lui Vasile Lupu, care îl înălţase efectiv la acest rang, făcînd din egumenul de la mănăstirea Galata unul dintre capii bisericii răsăritene, sfinţit în prezenţa sa la Iaşi cu mare solemnitate în biserica Trei Ierarhi, propunerea acelei ligi putea părea suspectă. Cu atît mai mult cu cît pentru moscoviţi, care îşi aminteau de ocuparea ţării lor de către poloni în anii de anarhie de după apariţia falsului Dimitrie, conflictul dintre poloni şi cazaci era foarte binevenit. Totodată ideea de a prelua conducerea unei asemenea coaliţii, folosind şi concursul cazacilor, meşteri în acţiunile pe mare, nu era nici ea de dispreţuit. Cum trebuia menţinut contactul cu Paisie, care se întorcea în Moldova, de unde avea să meargă la Ierusalim, Suhanov era trimis cu el ca însoţitor pe la bisericile ortodoxe, mai avînd însă şi o misiune tainică, aceea de a-l observa chiar pe patriarh, spre a-i verifica sinceritatea. În descrierea călătoriei sale, Suhanov nu redă decît aspecte exterioare ale activităţii sale. Comunicările tainice se făceau pe căi ascunse sau direct, cu prilejul drumurilor sale la Moscova. De fapt, el este trimis înapoi destul de urgent de către patriarhul Paisie, în aparenţă spre a-l preveni pe ţar de ivirea unui misterios pretins cneaz Şuiski, care se dădea drept fiul fostului ţar, dar în realitate spre a-l informa de cele ce se puneau la cale. Două luni după sosirea lui Paisie la Iaşi (7 septembrie), el îl expedia pe Suhanov la Moscova cu o scrisoare (10 noiembrie). Acesta aducea vestea că regele Poloniei (Ioan Cazimir) s-a înţeles cu cazacii să încheie pace (pacea de la Zborow). Mai era vorba şi de impostorul care îşi zicea Şuiski, dar din instrucţiunile ce i se dau lui Suhanov la retrimiterea sa în Moldova se vede interesul major trezit de chestiunea acestei păci. Suhanov plecînd din Moscova la 26 ianuarie, trebuia să afle la trecerea sa prin Kiev (pe atunci înglobat în regatul Poloniei) care au fost hotărîrile Dietei cu privire la acea pace. De asemenea, ţarul voia să ştie cum au fost primiţi solii săi de regele Poloniei? Dar în lipsa lui Suhanov, patriarhul Paisie trecuse în Ţara Românească (desigur, tot pentru milosteni) şi se afla la Tîrgovişte, unde o ducea foarte bine, negrăbindu-se să plece la Ierusalim. Acolo vine şi Suhanov la 9 aprilie şi acolo rămîne pînă în toamnă. Despre năvălirea tătarilor şi cazacilor în Moldova nu spune nici un cuvînt, nici despre devastările făcute, nici chiar după ce trece din nou prin Moldova în drum spre Cehrin. Căci de astă dată, patriarhul l-a trimis cu o scrisoare la Bogdan Hmelniţki. De acolo trebuia

să meargă la Moscova să-i raporteze ţarului despre falsul Şuiski. Şi acest nou drum este făcut tot din porunca patriarhului şi (cel puţin aparent) tot din cauza acelui impostor. Hotărîrea grabnică de a-l trimite pe Suhanov la cazaci este în legătură, desigur, cu prezenţa acelui impostor la el, dar mai alarmantă este vestea că el îşi strînge oaste pentru a-l ataca pe ţar, măcar că i s-a pus în vedere să înceteze cu aceste pregătiri. Ştirea era dată de solii cazacilor veniţi la Tîrgovişte la 23 septembrie (1651). Ea a fost comunicată de Suhanov lui Paisie, care îl trimite îndată cu o scrisoare la Hmelniţki. Este ciudat faptul că după ce acea scrisoare a fost scrisă de Suhanov pe ruseşte şi tălmăcită de el pe greceşte (desigur pentru a fi înţeleasă de patriarh) acesta a poruncit să se *scrie pe latineşte*. Nu se spune cui a dat acea poruncă, probabil un scrib mai priceput. In nici un caz Suhanov. De ce era oare nevoie de a se scrie pe latineşte, cînd prima formă rusească putea mai bine fi înţeleasă de cazaci? Nu cumva acest text mai conţinea şi alte puncte de care nu trebuia să ştie Suhanov? Şi în rîndul întîi vreun răspuns în legătură cu conţinutul soliei cazacilor la Matei Basarab? — La Cehrin el se izbeşte de nemulţumirea cazacilor contra ţarului. Ameninţările curg. Dacă acesta nu îi va ajuta (contra polonilor), îi vor pustii ţara, cum au pustiit Moldova etc.... Este denunţată falsitatea polonilor, invocîndu-se şi pretinsa mărturie a lui Vasile Lupu. Cu toate aceste mesaje trebuia să meargă Suhanov la ţar.

El revine în Moldova în primăvară, plecînd de la cazaci la 15 aprilie, împreună cu un sol turc şi cu solul lui Vasile Lupu, venit la Bogdan Hmelniţki. Este la Iaşi la 23 aprilie. De astă dată audienţa sa la domn nu mai seamănă cu cele dinainte. Domnul vrea să ştie dacă este pace la Moscova şi de ce îşi adună ţarul atîta oaste, şi nu îi dă cartea de trecere prin ţară cerută de Suhanov pentru a merge mai departe — poate în urma pîrii că el ar duce o scrisoare a ţarului şi a patriarhului moscovit către patriarhul de Constantinopol, Partenie, duşmanul lui Vasile Lupu şi al lui Paisie, poate şi dintr-o bănuială faţă de politica ţarului în legătură cu polonii şi cu cazacii. Suhanov a reuşit totuşi, mituind pe oamenii din cancelaria domnului, să-şi facă rost de un salvconduct şi să treacă Dunărea la Isaccea în drum spre Constantinopol.

Despre a patra sa venire în Moldova nu se mai ştie nimic.

Scrierile lui Suhanov în limba rusă sînt următoarele: статейный список (Jurnal de călătorie), care cuprinde călătoriile în ţările române în anii 1649—1650, adică primele două, *Proschinitarion* (Inchinător la locurile sfinte), care cuprinde scurte menţiuni despre prima călătorie şi o descriere mai întinsă a celei de a treia, din 1651. In sfîrşit, în *Disputa cu grecii despre credinţă,* arată cum a discutat cu unii ierarhi ai bisericii greceşti despre unele puncte din ritualul bisericesc. Aceste discuţii au avut loc în timpul şederii lui Arsenie Suhanov în Moldova şi Ţara Românească. Deşi această scriere cuprinde unele ştiri despre ţara noastră, în special despre anumite feţe bisericeşti, totuşi n-o considerăm o relaţie de călătorie.

Operele complete ale lui Arsenie Suhanov au fost publicate de S. A. Belokurov, Арсений Суханов Moscova, 1891, 1894, în două volume. Primul volum cuprinde biografia lui Arsenie, al doilea textul operelor sale.

Proschinitarion a fost publicat şi mai înainte de N. Ivanovschi în revista „Православный Палестинский сборник", St. Petersburg, XXX, 1881.

Părţile din descrierile de călătorie ale lui Suhanov care privesc ţările noastre au fost traduse în româneşte de G. Bezviconi, în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, pp. 51—63. Am lăsat de o parte în traducerea noastră unele informaţii despre solia lui Arsenie Suhanov la hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelniţki, şi la convorbirile cu acesta, care nu privesc ţara noastră; ele pot fi aflate în parte în versiunea regretatului G. Bezviconi din volumul citat mai sus.

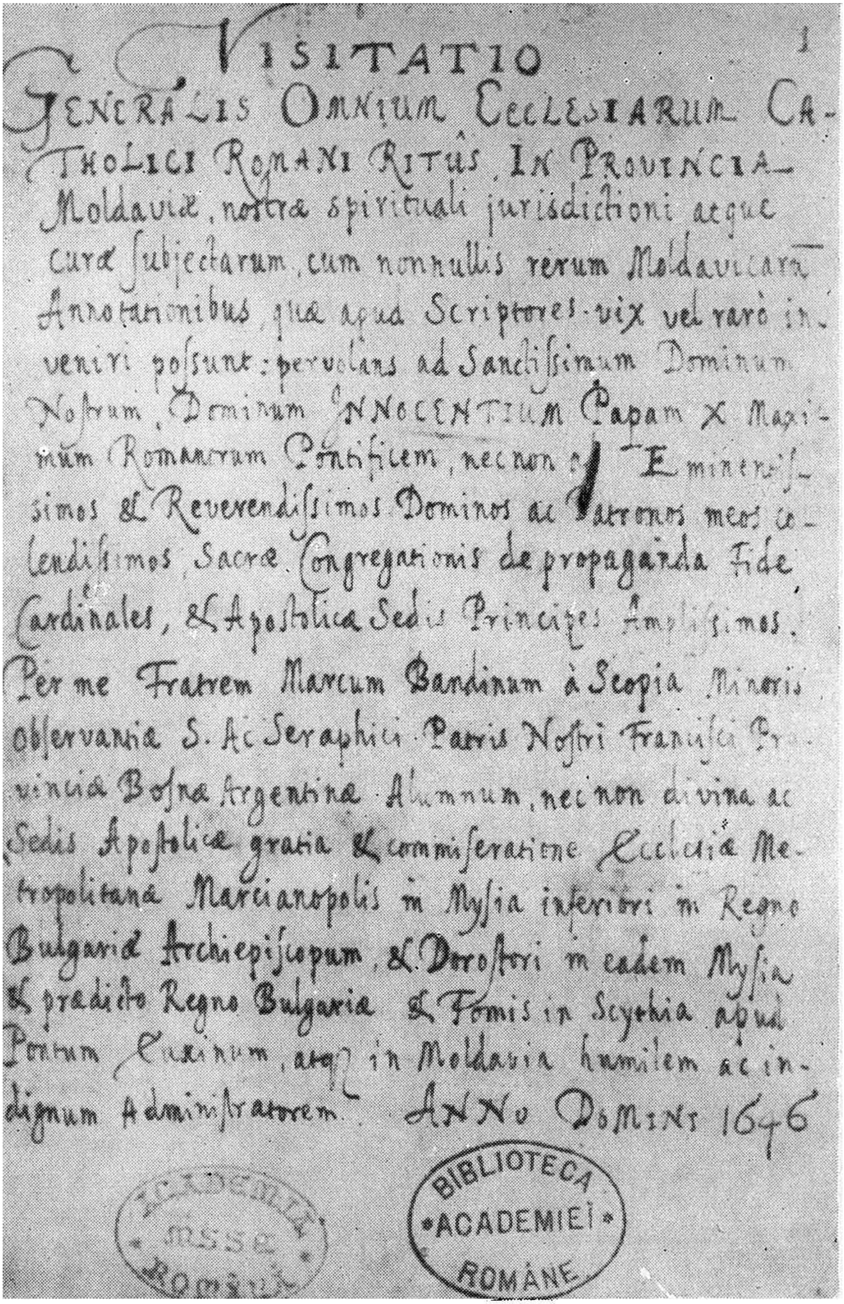

1

Visitatio
Generalis Omnium Ecclesiarum Catholici Romani Ritûs In Provincia Moldaviæ, nostræ spirituali jurisdictioni atque curæ subjectarum, cum nonnullis rerum Moldavicarum Annotationibus quæ apud Scriptores vix vel rarò inveniri possunt: pervolans ad Sanctissimum Dominum Nostrum, Dominum Innocentium Papam X Maximum Romanorum Pontificem, necnon ad Eminentissimos & Reverendissimos Dominos ac Patronos meos colendissimos Sacræ Congregationis de propaganda Fide Cardinales, & Apostolicæ Sedis Principes Amplissimos.
Per me Fratrem Marcum Bandinum à Scopia Minoris observantiæ S. Ac Seraphici Patris Nostri Francisci Provinciæ Bosnæ Argentinæ Alumnum, necnon divina ac Sedis Apostolicæ gratia & commiseratione Ecclesiæ Metropolitanæ Marcianopolis in Mysia inferiori in Regno Bulgariæ Archiepiscopum, & Dorostori in eadem Mysia & prædicto Regno Bulgariæ & Tomis in Scythia apud Pontum Euxinum, atque in Moldavia humilem ac indignum Administratorem. Anno Domini 1646

17. Foaia de titlu din „Codex Bandinus“

18. Piatra de mormînt a lui Ambrosius din Kecskemét (1618)

19. Piatra de mormînt a lui Cristofor de Lovichz (1634)

20. Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor zaporojeni

21. Grup de cazaci;
cazac zaporojean înarmat

22. Kalga Sultan, fratele hanului tătar

23. Stanislaw Koniecpolski, mare hatman al coroanei

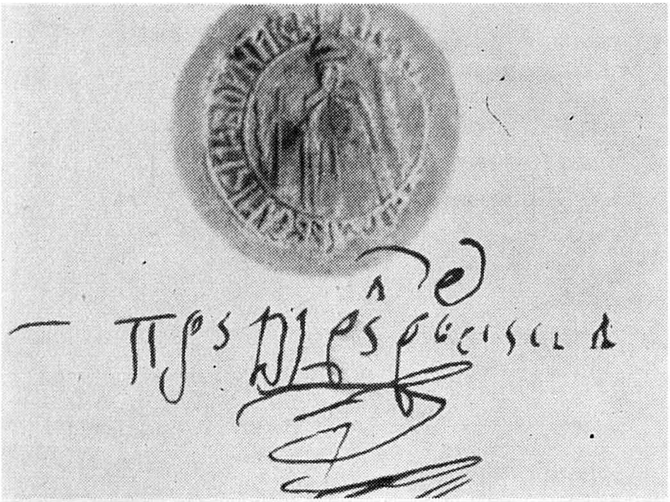

24. Sigiliul şi semnătura lui Preda Brîncoveanu

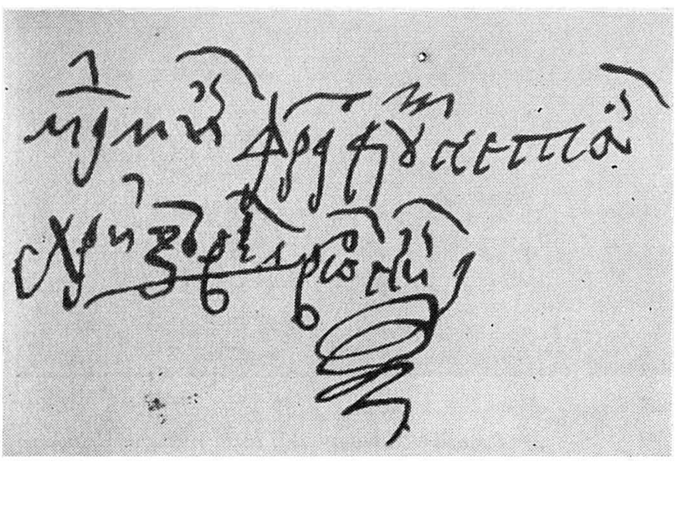

Semnătura lui Hrizea din Bălteni, mare vornic

PRIMA CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA[1]

1649—1651

Anul (7)157 (= 1649), mai, ziua 9, după porunca stăpînitorului ţarul şi mare cneaz Alexei Mihailovici[2] a toată Rusia, p. 3 şi cu binecuvîntarea marelui domn, preasfinţitului Iosif patriarhul Moscovei şi a toată Rusia, s-a dat poruncă cîrmuitorului mănăstirii Troiţko Serghievo cu hramul bobotezii (Bogoiavlenski) — stareţul Arsenie Suhanov — să se ducă la Ierusalim cu marele domn, fericitul Paisie[3] patriarh de Ierusalim, pentru descrierea locurilor sfinte şi a treptelor bisericeşti greceşti . . . . . La Şargorod[4] au sosit la 31 iulie. De la Şargorod patriarhul Paisie a trimis p. 4

---

[1] Traducerea s-a făcut după „Статейный список" p. 3 şi urm. folosind şi lucrarea lui Bezviconi. *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947.

[2] Alexei Mihailovici, ţarul Rusiei (1645—1676).

[3] Paisie, patriarh de Ierusalim (1645—1660). Pentru legăturile sale cu Moldova vezi mai jos, n. 31.

[4] Oraş în Podolia.

înainte în Moldova pe stareţul Arsenie cu arhimandritul său Filimon şi nişte negustori greci, în ziua de 20 august. În aceeaşi zi au sosit în oraşul de graniţă, Mohilev[5].

În ziua de 21 august tocmind căruţe spre a merge la Iaşi, au trecut rîul Nistru în partea Moldovei.

În ziua de 24 au trecut rîul Prut. În aceeaşi zi au sosit la Iaşi, au stat în mănăstirea Barnovski[6] care este a patriarhului.

În ziua de 25 stareţul Arsenie s-a dus la Vasile voievod[7] împreună cu arhimandritul patriarhului, Filimon. Şi intrînd în palat, s-au rugat lui Dumnezeu, după aceea s-au închinat lui Vasile voievod şi i-au dat scrisoarea ţarului. Şi voievodul Vasile s-a ridicat în picioare, a primit scrisoarea ţarului şi a dat-o logofătului[8] său. Iar Arsenie, după ce a dat scrisoarea ţarului s-a tras înapoi şi a luat o icoană ferecată şi a dat-o voievodului. După aceea logofătul a poruncit lui Arsenie să vie şi să sărute mîna voievodului. Stareţul Arsenie a sărutat mîna voievodului, s-a retras înapoi, s-a închinat şi s-a ridicat apoi în picioare. Iar logofătul a desfăcut pecetea de la scrisoarea ţarului şi a cetit-o în faţa voievodului.

Şi Vasile voievod, după ce a ascultat scrisoarea ţarului a întrebat despre sănătatea ţarului, s-a sculat în picioare şi şi-a scos cuşma. Şi Arsenie a spus: „Marele nostru stăpînitor, ţarul şi marele cneaz Alexei Mihailovici autocrat a toată Rusia, domneşte stînd pe tronul său împărătesc cu bună sănătate".

Şi voievodul Vasile a întrebat pe Arsenie: „Nu ai vreo altă însărcinare a ţarului către mine, pentru vreo treabă?"

Şi Arsenie a răspuns: „Pentru altă treabă a stăpînului meu nu mi s-a dat nici o poruncă".

După aceea logofătul a poruncit lui Arsenie să se ducă la mănăstirea unde locuia. Şi cu Arsenie a fost atunci la voievod şi diaconul Iona cel mic[9], al mănăstirii Troiţkoi-Serghiev.

(7)158, (= 1649), septembrie 7 a venit la Iaşi patriarhul Paisie şi a locuit la mănăstirea sa, Barnovski. //

p. 5. [La Iaşi Suhanov află de la un negustor din Rîlsk în Ucraina, anume Grigore, venit cu marfă în Moldova, despre existenţa unui pretins Ivan Vasilievici Şuiski, care se dădea drept fiul ţarului Vasile Şuiski (1606—1610), lua bani cu împrumut şi îşi făgăduia ocrotirea pentru ziua cînd va fi ţar.

---

[5] Mohilev pe Nistru, în Podolia.

[6] Ctitoria lui Miron Barnovski, cunoscută în acea vreme sub numele de mănăstirea Sf. Maria din Iaşi, fusese închinată de Miron Barnovski Patriarhiei de la Ierusalim (N. Iorga, *Inscripţii,* II, p. 136).

[7] Vasile Lupu (1634—1653).

[8] Toderaşco Ianovici, mare logofăt (1642—1650).

[9] Iona Travelski. Vezi relaţia sa în volumul de faţă.

El apărea ba pe la vreo mănăstire, ba se auzea că a fost la Constantinopol, la Roma şi în Ungaria. În darea de seamă a lui Suhanov acest impostor ocupă un loc însemnat. Dar cu toată strădania sa el nu-i poate da de urmă, nici lui, nici unui oarecare Constantin care avea o chitanţă de la acel „Ivan" pentru 1 000 de taleri, purtînd pecetea cu stema şi numele de Ivan Vasilievici Şuiski.]

Şi stareţul Arsenie a povestit amănunţit despre toate acestea patriarhului. Şi patriarhul a spus lui Arsenie să se ducă la Moscova, la ţar cu o scrisoare a lui, iar despre această treabă să o aducă la cunoştinţa ţarului prin viu grai.

La 10 noiembrie patriarhul Paisie a trimis pe stareţul Arsenie la Moscova cu scrisori, una către ţarul şi mare cneaz Alexei Mihailovici a toată Rusia, cealaltă // către patriarhul Iosif. Şi stareţul Arsenie a tocmit un om care ştia limba polonă şi română şi care să cunoască drumul şi a cumpărat cai, şi în aceeaşi zi a plecat în grabă de la Iaşi . . . p. 6.

[După predarea scrisorilor la Moscova, el este trimis înapoi către Patriarhul de Ierusalim cu o scrisoare a ţarului şi cu milostenii. Totodată el comunică şi unele informaţii obţinute în legătură cu tratativele de pace dintre cazaci şi regele Poloniei. La 26 ianuarie 1650 el primeşte instrucţiuni de la Departamentul din afară, de la diacul Mihai Voloşeninov privind ştirile ce va trebui să le culeagă, trecînd pe la Kiev[10], tot în legătură cu tratativele cazacilor cu polonii, precum şi ecourile despre primirea făcută de poloni solilor moscoviţi. Trebuia de asemenea să urmărească mai departe şi cariera falsului Şuiski, în realitate un oarecare Timoşca „tîlharul", şi să scrie tot ce va afla. Dar el nu l-a mai găsit pe patriarhul Ierusalimului în Moldova şi astfel după o oprire de vreo trei săptămîni la Iaşi, pleacă după el în Ţara Românească.]

<A DOUA CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA>

În ziua de 23 februarie 1650 a trecut Nistrul. În ziua de 27 a sosit la Iaşi şi a locuit la mănăstirea Barnovschi pînă la 18 martie. Iar de la mănăstirea Barnovschi s-a mutat la mănăstirea Galata şi a stat acolo, din cauza vremii rele, pînă la 27 martie. p. 7

La 27 martie a plecat de la Iaşi, tocmind călăuză pînă în Ţara Românească.

În ziua de 4 aprilie a trecut rîul Siret. În aceeaşi zi a sosit în oraşul de la graniţa Ţării Româneşti, Focşani.

[10] Care făcea parte din regatul Poloniei.

În ziua de 9 aprilie a sosit la Tîrgoviște, orașul de scaun al Țării Românești, la patriarh, la mănăstirea lui[11] și a dat patriarhului Paisie scrisorile țarului și ale patriarhului <Rusiei> și blănurile de sobol dăruite de țar și de patriarh. Și patriarhul <de Ierusalim> a primit cu dragoste scrisorile țarului și ale patriarhului // și blănurile de soboli și s-a închinat pentru miluirea adusă de la țar și a băut o cupă în sănătatea țarului.

p. 8

În ziua de 10 aprilie, Arsenie s-a dus la voievodul Matei[12] și a intrat în palat, s-a rugat lui Dumnezeu, după aceea s-a închinat voievodului Matei și i-a dat scrisoarea țarului. Și voievodul Matei s-a sculat în picioare, a primit scrisoarea împăratului și a dat-o postelnicului[13] său. După aceea, Arsenie a luat două icoane ferecate și le-a dat voievodului Matei. După aceea postelnicul a poruncit lui Arsenie să vie să sărute mîna voievodului. Și Matei voievod s-a sculat în picioare, fără cușmă, și a întrebat pe Arsenie despre sănătatea țarului. Și Arsenie a spus: „Marele nostru stăpînitor, țarul și marele cneaz Alexei Mihailovici, autocrat a toată Rusia, domnește pe tronul său împărătesc în bună sănătate".

Și a venit Udriște logofătul[14] și a citit scrisoarea țarului în fața lui Matei voievod. Și au trimis înapoi pe stareţul Arsenie, i-a poruncit să se ducă la mănăstire, la patriarh.

În ziua de 9 mai au venit din Polonia de la Schit, stareții mănăstirii de supt munte[15] și s-au închinat lui Matei voievod cerînd milostenii. Și starețul Arsenie i-a întrebat despre tîlharul Timoșca diacul, cel care își zicea Șuischi.

[Dar și de astă dată află că acela a plecat și nu se știe încotro. Suhanov stăruie pe lîngă stareți să-l oprească de cum ar veni și să dea de știre țarului.]

În ziua de 1 august a venit de la Kiev fostul protopop de Kiev și a spus starețului Arsenie: „În postul mare a fost la dînșii, la Kiev un om, care își zicea cneazul Ivan Șuiski, iar acum el locuiește pe lîngă hatmanul Bogdan Hmelnițki[16] și au cerut oamenii de la hatman ca să pornească cu război împotriva Moscoviei" și cum s-a făcut înțelegerea dintre ei, aceasta el nu o știe.

---

[11] Adică închinată Patriarhiei de la Ierusalim.

[12] Matei Basarab.

[13] Constantin Cantacuzino, mare postelnic (1632—1654).

[14] Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, era logofăt al doilea, om învățat, a tradus pe românește povestirea *Varlaam și Ioasaf* și *Imitația lui Hristos* al lui Thomas a'Kempis.

[15] Este vorba de marea mănăstire de la poalele munților Carpații Galiției, Schitul Mare sau Maniava.

[16] Hatmanul cazacilor zaporojeni (1648—1657) care se desfăcuse de Polonia, cu care se afla la această dată în stare de război.

Şi Arsenie i-a spus protopopului despre Timoşca, cum că el fusese un grămătic şi făcînd furturi, a fugit şi s-a turcit la Constantinopol, iar dintre cnezii Şuischi acum nu mai este nimeni.

În anul (7)159 (= 1650), în ziua de 23 septembrie a venit la Matei voievod al Ţării Româneşti solul Ivan şi „asaulul"[17] Grigorie de la hatmanul Bogdan Hmelniţki. Şi Grigorie a spus stareţului Arsenie: „Pe lîngă hatmanul Bogdan trăieşte acum cneazul Ivan Vasilievici Şuiski, şi hatmanul a poruncit să i se dea tain. Şi el a început să adune oaste ca să ia în stăpînire tronul Moscovei. Dar despre aceasta au aflat căpeteniile cazacilor şi atunci l-au oprit şi i-au poruncit să se lase de asemenea gînduri şi să nu stîrnească turburări între creştinii pravoslavnici. Şi el locuieşte la mănăstire. La Lubni".

[Şi acestuia îi deapănă Suhanov povestea impostorului.]

„Acela se cheamă Timişca, a fost sau diac sau pisar la Moscova şi a furat din vistieria împărătească // şi a fugit în Polonia. Şi a fost la Constantinopol şi acolo s-a turcit şi s-a numit pe sine Şuiski. Şi fiind la Constantinopol, solii ţarului au trimis la vizir pe un tîlmaciu şi tîlmaciul l-a descoperit în faţa vizirului că este un diac şi nu de neam împărătesc. Şi de la Constantinopol el s-a dus la Roma şi de acolo a venit la voi". p. 10

Şi stareţul s-a dus la patriarh[18] şi i-a spus despre toate acestea şi l-a rugat să scrie hatmanului despre acest lucru, ca el să trimită pe acel tîlhar la ţar şi să nu-l lase să plece în nici o altă ţară şi i-a povestit amănunţit toate despre tîlharul Timişca.

Şi patriarhul a spus lui Arsenie: „Eu voi scrie hatmanului, dar oare el mă va asculta într-o astfel de treabă? Însă eu nu ştiu cum să scriu; să scrii tu mai întîi pe ruseşte, iar din ruseşte vom scrie pe greceşte". Şi stareţul Arsenie a scris pe ruseşte, iar apoi a tălmăcit în greceşte şi din greceşte patriarhul a poruncit să se scrie hatmanului pe latineşte. Şi cu aceste scrisori a trimis pe stareţul Arsenie în grabă la hatman, iar de la hatman i-a poruncit să se ducă la ţar, la Moscova.

În ziua de 30 septembrie stareţul Arsenie a plecat de la patriarh, cumpărînd în grabă cai, şi drept călăuză patriarhul a trimis pe omul său, Nicolae. Şi trimiţînd pe Arsenie, patriarhul i-a spus să se închine din partea lui stăpînitorului, ţarului marele cneaz Alexei Mihailovici a toată Rusia şi doamnei binecredincioasei ţarine[19] şi mare cneaghine de asemenea închinare. Şi patriarhul a spus aceste lucruri stînd în picioare şi închinîndu-se adînc.

La 4 octombrie au sosit la oraşul de graniţă a Ţării Româneşti, la Focşani.

În ziua de 10 au sosit la Iaşi, acolo au stat 5 zile.

---

[17] Asaul, titlu militar la cazaci, comandant peste 100 de oameni.

[18] Paisie al Ierusalimului.

[19] Maria Miloslavski, prima soţie a ţarului.

În ziua de 20 au sosit la orașul de graniță al Poloniei, la Iampol; de la Iampol starețul Arsenie s-a dus la Cehrin[20], nu pe cale dreaptă, pentru că în multe din orașele polone și căzăcești și de la granița Moldovei era molimă și starețul Arsenie a ocolit toate acele orașe și a trecut prin alte p. 11 orașe și sate, care nu erau molipsite // ....[21]

p. 14 <Pisarul hatmanului a spus>: Și astfel <hatmanul> a abătut pe han[22] cu marile lui oști de la Moscova și acesta venind la hatman i-a spus: „Dacă tu nu te duci împotriva Moscovei, iar leșii te atacă, hai să pornim împotriva polonilor". Și astfel au pornit împotriva moldovenilor, pentru că Vasile voievod avea înțelegere cu polonii și era împreună cu ei împotriva noastră. Și după ce s-au întors din Moldova, au vrut să lovească o tabără polonă. Și aflînd despre aceasta, regele a scris hatmanului cu rugăminte să nu pornească împotriva polonilor, căci polonii care sînt la graniță, nu stau acolo cu gînd de război. „Si voi singuri ați văzut ce s-a întîmplat în Moldova și toate acele răutăți erau să vie asupra Moscovei". Și aceasta a făcut hatmanul: n-a vrut să se ridice împotriva țarului și să verse sîngele creștin...

p. 16 <Hatmanul Bogdan Hmelnițki a spus>: „Dacă țarul nu ne miluește pe noi și nu ne primește supt stăpînirea sa și nu ne dă ajutor, atunci ce va păți țarul, dacă eu mă voi uni cu turcii și cu tătarii și cu moldovenii și cu muntenii și cu ungurii și voi porni și voi pustii țara lui, la fel ca și Moldova..."

p. 17 <A spus hatmanul>: „Și-ți voi spune o taină despre leși, să dai de știre despre aceasta țarului: la rege[23] a fost un sol al hanului Crimeii și la întoarcere s-a dus prin Moldova și împreună cu el mergea și un sol polon <trimis> la han. Și au fost la Vasile voievod și Vasile i-a îmbătat și ei i-au descoperit toate tainele lor, anume că un sol polon se duce la han pentru ca el să pornească împotriva Moscovei iar el <regele> să lovească Moscova din partea sa, și să-și ia înapoi ale sale, pe care le cucerise țarul Moscovei. Și să crezi, părinte Arsenie că aceasta este adevărat, și dacă nu crezi, eu îți voi spune cine mi-a scris și-ți voi arăta scrisoarea lui". Și hatmanul a început să caute în scrisorile sale și pe aceia n-a găsit-o și a spus: „Este la pisar".

Hatmanul a spus: „Și după aceasta va înțelege țarul viclenia polonilor, că ei nu se țin de jurăminte, papa îi desleagă de toate. Și aceasta mi-a scris Vasile, și eu aceste cuvinte le trimit cu tine Măriei sale țarului, dar să le scriu și să le trimit prin altul nu îndrăznesc, ca să nu fie aduse pe altă cale la Vasile și la han și ca să-l învrăjbesc pe Vasile și pe mine cu hanul. Iar

---

[20] Oraș în Ucraina, capitala statului cazac al lui Hmelnițki,.

[21] Urmează spicuiri din povestirea soliei lui Arsenie Suhanov la hatmanul Bogdan Hmelnițki, reținînd unele mențiuni ce ne privesc pe noi.

[22] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654), hanul Crimeii.

[23] Regele Poloniei, Ioan Cazimir.

în tine // mă încred pentru aceasta, pentru că tu ești o față bisericească și te rogi lui Dumnezeu pentru Măria sa țarul . . . p. 18

<Hatmanul a spus>: „Dacă țarul nu mă primește pe mine, eu de nevoie mă voi uni cu turcii și cu tătarii și cu ungurii și cu moldovenii, și voi porni împotriva țării țarului și o voi prăda. Ce face atunci țarul?“ p. 19

Arsenie a spus: „Să nu dea Dumnezeu ca să-și verse creștinii ortodocși sîngele între dînșii“ . . . .

Și la masă Arsenie a chemat la dînsul pe pisar și l-a întrebat: „Unde este acum acela care se numește pe sine Șuiski?“ Și el a spus: „Nu știu unde s-a dus, și ni s-a spus că s-ar fi dus în Moldova. Eu am scris o scrisoare cu un om al lui care s-a dus în Ungaria. El mi-a spus că a trimis pe omul său în Ungaria pentru blănurile din Ungaria, căci ar fi avînd veșminte lăsate în Ungaria, iar el însuși s-ar fi dus în Moldova“. Așa ne-a spus el nouă. p. 22

[CĂLĂTORIA DIN 1651 ÎN MOLDOVA[24]]

. . . .

. . . . . . 7159 (1651) în ziua de 15 <aprilie> marți după amiazi a plecat de la Jivotov un sol turcesc care fusese la hatmanul [Hmelnițki] iar odată cu el a plecat și solul hatmanului trimis la sultanul turcesc. De asemenea a mers cu dînsul și solul moldovean al lui Vasile voievod, care fusese la hatmanul Bogdan Hmelnițki și cu ei a plecat și Arsenie cu grecii . . . p. 3

În luna aprilie, în ziua de 19, au trecut rîul Nistru, la Soroca, în ziua de 21 au pornit de la Soroca și au înoptat în satul Bălți[25]. În ziua de 22 au trecut rîul Prut pe poduri plutitoare, au înoptat la o milă de Iași. p. 4

În ziua de 23, au intrat la Iași în primul ceas al zilei[26]. Arsenie a locuit la mănăstirea Nicorița[27], metohul sfîntului Sava sfințitul, cel de la Ierusalim. În ziua de 24, starețul Arsenie s-a dus la Vasile voievod împreună cu egumenul[28] Neofit de Neocorint și cu economul Grigore. Și au venit în odaia din față, unde stau boierii moldoveni și dregătorii și oamenii de orice treaptă și s-a așezat acolo și a stat cum este obiceiul. Și mitropolitul Gherman de Ivir a vorbit postelnicului[29] despre Arsenie și i-a spus să dea

---

[24] Urmează după *Proschinitarion* descrierea călătoriei a treia a lui Suhanov în Moldova în 1651. Ea este precedată de cîteva rînduri, rezumînd primele două călătorii, pe care nu le-am mai redat aici.

[25] *Bitti.*

[26] In secolul al XVII-lea, la noi și la ruși, ceasul întîi al zilei însemna întîiul ceas după răsăritul soarelui și deci varia după lunile anului.

[27] Mănăstire închinată din Iași.

[28] Egumenul mănăstirii Nicorița.

[29] Andronic, mare postelnic (1649—1652). După unii autori el ar fi fost un frate al doamnei Ecaterina Cerkeza, deci cumnat cu domnul.

de veste lui Vasile voievod despre Arsenie. Şi Arsenie a stat acolo două ceasuri, pînă au dat de veste despre sosirea lui. Şi mitropolitul Gherman a p. 5 vorbit // cu alt postelnic[30], nepot al voievodului, şi acel postelnic îndată a dat veste despre el, şi i-a poruncit lui Arsenie să meargă în cealaltă odaie la voievod. Şi Arsenie a intrat în odaie, s-a rugat lui Dumnezeu şi după aceea s-a închinat voievodului Vasile după obicei şi a dat scrisoarea ţarului. Şi voievodul a luat scrisoarea şi a dat-o postelnicului. Iar Arsenie după ce a dat scrisoarea ţarului, s-a retras înapoi şi s-a închinat încă odată, după obicei. Iar voievodul a poruncit ca scrisoarea ţarului să se dea tîlmaciului, s-o tălmăcească. Şi stareţul Arsenie s-a rugat de Vasile voievod să-i dea o carte de trecere prin ţara lui. Şi voievodul a spus: „Aşteaptă să văd despre ce scrie în scrisoare, voi da poruncă pentru toate". După aceia voievodul a întrebat pe Arsenie: „Este oare pace la Moscova, nu este război pe undeva?" Şi Arsenie a spus: „Cu norocul ţarului, totul este în pace şi războaie nu sînt nicăieri". Vasilie voievod a spus: „Pentru ce s-au adunat oştenii la Moscova? Încotro vor porni? Arsenie a spus: „Ţarul are întotdeauna, iarna şi vara oaste gata: unde porunceşte ţarul, acolo se duc, şi noi nu putem să ştim despre aceasta". Şi a poruncit voievodul lui Arsenie să se ducă acasă, să aştepte porunca.

Şi stareţul Arsenie a întrebat pe arhimandriţii şi egumenii şi stareţii patriarhului despre patriarhul Paisie[31]. „Unde este el acum? S-a dus la Ierusalim?" Şi arhimandritul Feon şi egumenul Arsenie şi stareţii au spus că patriarhul încă <mai> locuieşte în Ţara Românească, la Tîrgovişte. Şi Arsenie a spus cum s-a dus el după porunca patriarhului la ţar la Moscova, şi patriarhul prin Arsenie a scris ţarului că el pleacă la Ierusalim, pe cînd el şi acum încă nu a plecat. Şi ei au spus că desigur acum, după sărbătoarea Înălţării, va pleca îndată, căci acum el este cu totul gata. Şi stareţul Arsenie a întrebat pe acei stareţi — acei care erau buni faţă de el — „Oare p. 6 va pleca patriarhul la Ierusalim?" // Şi ei au spus: „Se spune că va pleca, dar noi nu credem că va merge, cît timp va trăi patriarhul Partenie de Constantinopol"[32].

Şi de aceea voievodul Vasile nu voia să dea drumul lui Arsenie, pentru că stareţii de la Ierusalim, Feon şi mitropolitul Vlasie l-au pîrît că ştiau că Arsenie are o scrisoare a ţarului şi a patriarhului către patriarhul Partenie. Şi l-a reţinut pe Arsenie, şi nu i-a dat carte de trecere. Şi Arsenie

[30] Este mai puţin clar ce e cu celălalt postelnic (poate postelnic al doilea?) Dacă nu este vorba aici cumva de o confuzie între nepotul domnului şi cumnatul domnului (Andronic), ne-am putea gîndi la Radu Abaza, fiul hatmanului Gavril, fratele domnului.

[31] Paisie fost egumen la Galata şi reprezentant în Moldova al Patriarhiei de Ierusalim, fusese sfinţit patriarh la 23 martie 1645, la mănăstirea Trei Ierarhi.

[32] Partenie al II-lea patriarh de Constantinopol (1639—44, 1644—46, 1648—51). Pentru caracterizarea sa vezi şi N. I o r g a, *Byzance après Byzance,* ed. 1971, p. 173 ş.u.

a luat carte de la <curtea> voievodului în taină, de la oamenii lui din cancelarie, cumpărînd-o şi cu daruri, <aceştia> au poruncit subdiacului s-o scrie şi diacului s-o pecetluiască acasă, spunînd că aşa ar fi poruncit voievodul.

În ziua de 5 mai Arsenie a plecat din Iaşi şi s-a dus la Vaslui şi la Bîrlad. În ziua de 8, după amiazi, a sosit la Galaţi. Galaţii, oraş al lui Vasile voievod, este aşezat pe malul Dunării, aici locuieşte Atanasie[33], fost patriarh de Constantinopol, într-o mănăstire.

În ziua de 11 <mai> grecii au plecat la Constantinopol pe calea ce merge pe uscat şi au trecut rîul Dunărea, s-au dus la Măcin. Iar Arsenie s-a oprit la Galaţi, aşteptînd veşti de la patriarh.

În ziua de 23 <mai> Arsenie a tocmit o corabie şi a ieşit din Galaţi pe rîul Dunărea, seara a ajuns sub cetatea Isaccea care este aşezată pe malul drept al Dunării, clădită din piatră albă, în jurul ei este un tîrg mare. Acolo au trecut în taină, ascunzîndu-se, iar stăpînul hanului[34] nu ne-a dat pe mîna voievodului şi ne-a ascuns de vameşi. Aici am înoptat. Aici, mai jos de cetate, la două sau trei verste[35] era un pod de vase, ca acela pe care a trecut la Hotin sultanul turcesc[36].

În ziua de 24 <mai> am sosit la Ismail, oraş turcesc pe malul stîng al rîului Dunărea; aici, în vreme ce eram noi de faţă, au trecut rîul oştenii turci care se duceau la Bogdan Hmelniţki. // Ismailul este un oraş mare, se spune că are opt mii de case, dar cetate nu are, numai tîrg, şi este locuit de turci, tătari, greci, moldoveni, fugari din Moldova, pentru că Moldova este aproape de aici. Este aici şi o biserică creştină a patriarhului de Ierusalim, făcută din piatră, unde locuiesc călugării lui. Această biserică a întemeiat-o Vasile voievod şi a dat-o patriarhului de Ierusalim.

p. 7

În ziua de 29 <mai>, au plecat din Ismail, au înoptat la Chilia pe latineşte Colia (!) este o cetate de piatră, foarte puternică cu turnuri dese, nu este loc pentru a se purta luptă pe uscat; este aşezată pe un loc şes, jos: apa din Dunăre ese chiar pînă la ziduri, şi cînd se revarsă apa, cetatea este înconjurată de ape din trei părţi. Iar pe o parte este un tîrg, dinspre partea rusească[37]; acolo trăiesc creştini, greci şi moldoveni mulţi în tîrg şi este şi o biserică, iar în cetate nu sînt creştini, toţi sînt turci. În timpul nopţii sînt străji pe cetate şi înăuntrul cetăţii, însă cetatea nu este mare şi în ea sînt cinci turnuri mari, trainice şi înalte, iar casele sînt de lemn şi acoperite

---

[33] Atanasie al III-lea Patelaros, patriarh de Constantinopol (25 februarie 1634 — 5 aprilie 1634). Din nou în scaun în 1652 (13—30 iunie). A stat la Galaţi, în mănăstirea Sf. Nicolae de la 1642 la 1654.

[34] *Caravachisar*, corect: Karavanhisar.

[35] Versta = 1067 m.

[36] Osman al II-lea, în războiul cu Polonia (1621).

[37] Adică dinspre răsărit.

cu lemn. Nu se poate săpa drum[38], căci este păpuriş mare şi mult în jurul cetăţii, iar şanţul din jurul cetăţii este pietruit din două părţi şi cetatea e cu ziduri şi turnuri . . . //

[Despre rînduiala slujbei bisericeşti în Moldova şi Ţara Românească]

. . . . În Moldova la Iaşi şi tot astfel la Tîrgovişte seara, mai întîi se bate pe o scîndură[39] în clopotniţă o dată, apoi se dă de veste lovind cu un băţ într-un clopot. Şi după ce s-a dat de veste, preotul începe vecernia . . .

---

[38] (Pentru a pătrunde astfel în cetatea păzită).

[39] Toaca.

IONA TRAVELSKI

(? — după 1651)

*

Ierodiaconul Iona Travelski a însoţit pe stareţul Arsenie Suhanov, trimis în Orient, pentru a cerceta unele deosebiri de credinţă şi de ritual ce se semnalaseră între biserica rusească şi celelalte biserici răsăritene şi totodată pentru a-l însoţi pe patriarhul de Ierusalim, Paisie, care se întorcea din Rusia cu anumite misiuni diplomatice ce trebuiau urmărite de aproape, trimiţîndu-se la Moscova informaţii despre comportarea sa. Ei pornesc în 1649, în suita patriarhului Paisie de Ierusalim, care se întorcea la scaunul său după vizita ce o făcuse în Rusia. A stat doi ani în Ţara Românească la mănăstirea din Tîrgovişte, apoi s-a despărţit la 25 martie 1651 de patriarh şi a plecat singur la Ierusalim unde a sosit la 10 mai. Descrierea călătoriei sale intitulată Путешествiе иеродiакона iоны по свътымь местамъ este publicată după un manuscris din secolul al XVII-lea de

I. N. Saharov în Сказания русского народа, *Povestirile poporului rus,* St. Petersburg, VIII, 1849, pp. 161—162 (partea privitoare la ţara noastră).

Această relaţie cuprinde cîteva date despre petrecerea patriarhului de Ierusalim în Ţara Românească, despre vama dintre Ţara Românească şi Turcia, la Silistra. A fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* ed. a II-a, pp. 260—261. Lipseşte din colecţia lui G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ȘI DOBROGEA[1]

1649—1651

Din mila lui Dumnezeu, am trecut prin țara Moscovei și a Poloniei și a Moldovei, păzite de Dumnezeu, pînă în Țara Românească și acolo am petrecut doi ani împreună cu patriarhul[2]. Iar patriarhul a zăbovit de teama turcilor, pentru că se temea de patriarhul de Țarigrad[3], deoarece între dînșii era mare vrajbă. Pe mine, săracul, m-a întîrziat din cauza zăbavei lui și a drumurilor nesigure. Și patriarhul n-a vrut să meargă și eu am început să mă rog de dînsul cu lacrimi, ca să-mi dea drumul, să merg înaintea lui la Ierusalim, sau să mă întorc în țara mea. El însă nu a vrut să mă lase să mă întorc în Rusia, și mi-a dat pe

p. 161

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus, publicat de I. N. Saharov, Сказания русского народа, pp. 161—162.

[2] Patriarhul Paisie de Ierusalim (1645—1660) pe care ierodiaconul Iona îl însoțea la întoarcerea acestuia din călătoria lui din Rusia.

[3] Partenie al II-lea, patriarh al Constantinopolului (1639—1644; 1644—1646; 1648—1651).

un stareţ arab, anume Ioachim, de neam din Ierusalim, care ştia foarte bine să vorbească limba barbarilor şi cea grecească, şi m-a trimis cu el la Ierusalim. Şi ne-a dat scrisori pentru călăuzire, pe la metohurile sale, pînă la Ţarigrad şi la Ierusalim. Noi, din mila lui Dumnezeu am pornit la drum în anul 7159 (= 1651), în postul mare la Buna Vestire prea sfintei născătoare de Dumnezeu, şi am călătorit prin Ţara Românească pînă la rîul Dunărea, care este graniţa între Ţara Turcească şi Ţara Românească. Şi am trecut rîul Dunărea sub o cetate turcească, Silistra. Acolo se iau pentru împăratul turcesc de fiecare stareţ cîte doi efimoci[4]. Pentru marfa de orice fel se ia în bani a zecea parte. Şi în această cetate trăiesc creştini, p. 162 bulgari, şi se află şi un me//toh al patriarhului de Ierusalim, cu hramul preacuratei Născătoare de Dumnezeu. Acolo trăiesc călugări bătrîni, şi adună milostenii pentru mormîntul Domnului. Noi am petrecut la dînşii 12 zile. Şi de la cetatea Silistrei pînă la cetatea Varna am mers pe jos, 6 zile.

---

[4] Efimoc, monedă rusească, în genere corespunde talerului.

BERNARDINO VALENTINI DIN PERUGIA

(? — după 1670)

*

Minoritul conventual Bernardino Valentini din Perugia a venit ca misionar în Moldova, în prima jumătate a anului 1650, fiind lăsat aici de noul prefect al misiunilor din Moldova şi Ţara Românească, fratele Bonaventura din Campofranco. Acesta plecase din Italia însoţit de doi misionari destinaţi Moldovei şi Ţării Româneşti. După o şedere nu prea lungă în Moldova, în cursul căreia noul prefect ar fi vizitat locurile misiunilor din această ţară (după afirmaţia sa din primele sale scrisori din Tîrgovişte), a plecat spre Ţara Românească cu al doilea acolit al său. Despre felul cum şi-a început Bernardino activitatea sînt două versiuni, amîndouă datorate lui. În adevăr, în scrisoarea sa din 10 aprilie 1654 către nunţiul din Polonia, el spune clar că a fost *lăsat* de prefectul său în Moldova, dar într-un rezumat la persoana a treia a unei relaţii ale sale către Propagandă, datată din anul 1654 (!), lucrurile sînt arătate altfel, ca şi cum ar fi venit singur, avînd a se descurca peste tot iarăşi singur, fără vreun ajutor din altă parte. Aşadar, el s-a înfăţişat personal (!) nunţiilor apostolici din Germania şi Polonia, precum şi regelui (Ioan Cazimir) apoi, la Iaşi, domnului căruia i-a cerut direct încuviinţarea de a-şi exercita îndatoririle duhovniceşti, de a

purta rasa monahală, de a face judecăţi (!). Acesta l-ar fi primit foarte bine şi i-ar fi dat scrisori şi paşapoarte pentru şederea sa şi pentru scutirea de bir şi taxe (!). Însă, un asemenea demers nu era în căderea unui simplu misionar, ci a superiorului său direct, în cazul de faţă a prefectului misiunilor (Campofranco) sau a reprezentantului episcopului catolic de Bacău. Dar acesta (vicarul apostolic Marco Bandini) murise de vreo patru luni şi noul misionar se îndreaptă spre Bacău după obţinerea acelor autorizaţii fără a fi aflat — măcar şi de la domn (!) că Bandini nu mai trăia. Lucrul este cu atît mai ciudat, cu cît îndată după moartea acestuia încă din februarie a fost pornită o acţiune generală a *tuturor* misionarilor din Moldova contra primirii unui episcop absenteist polon şi contra înaintării cotropitoare a iezuiţilor. În realitate, ea era condusă de fostul secretar şi coadjutor al lui Bandini, Petru Parčević. Doleanţele misionarilor ar fi ajuns atunci pînă la domn. Deci este foarte curioasă afirmaţia lui Bernardino că a aflat de moartea lui Bandini abia la Bacău. Acolo a dat de noul vicar general Marian din Bosnia, care i-a atribuit misiunea de la Tîrgul Trotuş, dar l-a mai reţinut 6 săptămîni la Bacău *pentru ca în acest interval să înveţe limba* (!), răstimp în care şi-a plătit singur întreţinerea. Acum, desigur, a intrat în legătură şi cu Parčević. Nu o dată, spusele lor se suprapun, fiecare dintre ei confirmînd declaraţiile celuilalt: Bernardino iscălind şi el suplicele dramatice ale fostului vicar care, pe calea campaniei începute, urmărea obţinerea pentru sine a Episcopiei de Bacău (vezi „Dipl. Ital." II, 438 din 5 aprilie 1653), iar acesta din urmă fluturînd minunea de la biserica sf. Cosma şi Damian, declarată şi atestată de Bernardino (*ibidem*, p. 418 din 26 martie 1651). Sînt şi unele nepotriviri de dată. În scrisoarea către nunţiu, el arată că a fost desemnat ca misionar *în anul 1649*; în rezumat citim că a fost *declarat misionar la 17 ianuarie 1650* şi a plecat îndată... etc. Mai departe declară că a venit în Moldova la 1 mai, dar afirmă că atunci cînd a ajuns la Bacău erau patru luni de la moartea lui Bandini (†27 ianuarie şi înmormîntat la 7 februarie) date care nu se prea potrivesc cu cea de 1 mai, ca dată certă; ştim doar din afirmaţia lui proprie că la Tg. Trotuş a ajuns la 27 iunie. Un alt punct destul de nelămurit este acela privitor la vestirea jubileului în *anul 1651* (!), cînd jubileul fusese în 1650 (vezi în text n. 16. Cum fraza din text are o lacună, s-ar putea ca această neconcordanţă să aibă vreo explicaţie care ne scapă). Dar ceea ce pare foarte ciudat este lipsirea unei întregi regiuni de asistenţa unui paroh trimis în altă parte unde nu era necesar, cînd pentru aducerea sa în Moldova se cheltuiseră şi bani, şi energie. Lucrul în sine pare greu de acceptat. Sosit în Moldova la 1 mai (!), două luni după aceea (deci prin iulie?) fuge de tătarii care năvălesc şi se ascunde cu locuitorii prin păduri, unde stă ca vai de el 38 de zile, după rezumatul amintit. Dacă socotim şi cele 6 săptămîni de şedere la Bacău pentru învăţarea limbii, ajungem la concluzia că în acel an nu i-a rămas prea mult timp pentru slujba sa duhovnicească. El avea în grija sa şi satele Stăneşti, Măneşti şi Solonţ. Totuşi în anul următor (dacă admitem data 1651 din rezumat) este trimis de prefectul Campofranco (!) la graniţa Transilvaniei, adică în secuime, cu o însărcinare foarte puţin convingătoare şi cu rezultate destul de nereale. El declară că acolo *nu a putut sluji în biserică,* din cauza rezistenţei opuse de parohii însuraţi, duşmani ai misionarilor, *dar a oficiat în casele nobililor!*... Citind între rînduri se deduce că nu a prea stat la Tîrgul Trotuş, preferînd să colinde pe la nobilii unguri din apropiere. Dealtminteri, ei se arătau generoşi şi au şi dăruit obiectele de

cult de care fusese jefuit (nu se arată precis cînd). Este probabil că a menţinut contactul cu ei şi după aceea. Nu se spune în care lună trebuie aşezat acest apostolat (căci în rezumat se menţionează doar durata de o lună). Poate că tot acestor legături se datoreşte şi apropierea lui de gardianul conventului franciscan din Ciuc (în text „Chyliensis" = Chykiensis) fratele Nicolae Somliny chemat în două rînduri să ateste o minune manifestată de mai multe ori la biserica sfinţilor Cosma şi Damian (din satul Stăneşti). Se pare că o bună parte din activitatea parohului din Tîrgu Trotuş a fost închinată omologării şi difuzării ei. Prima atestare, din 26 martie 1651, este pusă oarecum sub garanţia vicarului general Marian din Bosnia, venit în joia mare să viziteze biserica de la Tîrgu Trotuş. Printr-o coincidenţă într-adevăr minunată, scena descrisă în procesul-verbal de atestare se desfăşoară înaintea acestuia. La urmă, el chiar ia o parte activă, primeşte conversiunea luteranului, porunceşte să fie întocmit actul pe care îl înseamnă cu pecetea sa inelară. Pe lîngă aceasta mai cere şi mărturia gardianului ungur al conventului de la Ciuc, care dă o atestare foarte prudentă: cum că acei declaranţi, după cum raportează şi catolicii, şi ortodocşii, au văzut... şi au auzit... aievea cele relatate. A doua atestare, după un an şi jumătate (10 oct. 1652) e redactată şi iscălită de Bernardino şi de gardianul amintit în calitate de „deffinitor" cu referire la acea minune. Acesta mai adaugă ştirea că Moldovenii vor să ocupe capela acelor sfinţi. Dar de astă dată, rolul de declarant este ţinut chiar de preotul ortodox din Tîrgu Trotuş, zis Mihalache, care întorcîndu-se cu nişte vin cumpărat de el din altă localitate a înnoptat în vecinătatea bisericii acelor sfinţi şi a văzut acea minune pe care o descrie întocmai ca primii declaranţi (din martie 1651). Este sugestiv amănuntul că în rezumatul relaţiei lui Bernardino, acel paroh ortodox, Mihalache, este calificat drept *protopop!* Apar acum elemente greu de acceptat: a) venirea cu totul stranie a parohului ortodox în bisericuţa catolică, rostind acele cuvinte admirative pentru „legea papiştilor", redate în declaraţia lui Bernardino (fără însă a manifesta — ca luteranul din anul precedent — intenţia de a se converti); b) faptul că se menţionează o declaraţie în scris a acestui martor, *care însă nu este anexată la atestarea lui Bernardino;* c) sublinierea că declaraţia scrisă *în limba românească* a fost însemnată cu *pecetea* parohului (*anulus* = pecete inelară), precum şi cu cea a oraşului (!) este cel puţin ciudată. Ce fel de inel sau pecete inelară purtau cu ei preoţii de ţară ortodocşi? În sfîrşit, confirmarea atît de categorică acum a gardianului N. Somliny, după cea extrem de prudentă din anul precedent, şi alarma că moldovenii ar voi să ocupe capela acelor sfinţi trezesc îndoială asupra sincerităţii tuturor subscriitorilor acelor acte concrete sau închipuite.

Căci la 15 martie 1653, Bernardino pune la cale o altă atestare, *însemnată şi aceasta cu pecetea oraşului* (!) constînd într-un certificat extrem de elogios pentru el, eliberat de „oraşul" (Tîrgu Trotuş) în persoana ungurului Gabriel Giongioii (= Gyongyos), probabil judele acestuia, cu prilejul iminentei plecări din parohie a lui Bernardino, chemat de părintele prefect (Campofranco) în Ţara Românească (!). Sînt înşirate meritele sale („Dipl. Ital.", II, pp. 434—435) începînd de la venirea sa ca paroh, la 26 iunie 1650, pînă la darea acestui act (15 martie 1653). Printre acestea este amintit faptul că s-a îngrijit de refacerea bisericii sale ce fusese *lovită de trăsnet!* (Observăm că Bernardino pomeneşte de mistuirea ei prin foc, ceea ce pare mai degrabă să indice o pîrjolire din partea duşmanilor). Un alt merit însemnat este restaurarea bisericii sfinţilor Cosma şi Damian „... spre care aleargă acum

credincioşii şi unde obişnuia să facă *procesiuni de trei ori pe an:* în *vinerea mare,* de sărbătoarea rusaliilor şi de *Adormirea Maicii Domnului.* La acestea nu veneau numai sătenii catolici dimprejur, ci şi oameni de departe, din tîrguri şi oraşe, ba chiar schismatici. Iar el le-a ţinut predică *pe româneşte* şi toată noaptea a ocolit biserica (după cum fusese obiceiul mai înainte). Dar ocolirea bisericii în vinerea mare şi sărbătoarea Adormirii este un obicei al ortodocşilor care, asociat predicii româneşti a lui Bernardino, indică luarea în consideraţie a influenţei elementului românesc asupra catolicilor, trăind în mijlocul lor. În sensul acesta pledează şi faptele semnalate de misionarul Fr. Maria Spera din Narni (v. mai sus pp. 386—387).

Care a fost rostul adevărat al acestui certificat elogios întocmit pentru Bernardino? Căci de plecat în Ţara Românească, el nu a plecat. Dealtminteri, chemarea sa de către prefectul Campofranco pare destul de neprobabilă. Acesta era poate asupra plecării sau şi plecat din Tîrgovişte în momentul acela, căci la 19 iulie îl aflăm reîntors în Italia.

Bernardino a continuat să se iscălească parochus Tatrusiensis („Dipl. Ital.", II, p. 437), iscălind alături de misionarii franciscani din Bacău, Baia şi Hîrlău, la 5 aprilie una din nenumăratele suplici şi apeluri către Propagandă compuse de Parčević contra prelaţilor din Polonia. Aceasta e datată din Bacău, din 5 aprilie. La aceeaşi dată, „orăşenii" din Tîrgu Trotuş adresează şi ei o plîngere (*ibidem,* p. 438) către „Eminenţii părinţi care duc religia catolică în universul întreg". Obiectul ei pare a fi fost biserica sfinţilor Cosma şi Damian, ruinată de bătrîneţe şi pe care credincioşii catolici nu o puteau repara, *fiind apăsaţi de dări grele şi duşi neîncetat să presteze muncă pentru principe.* Din care cauză moldovenii, ridicîndu-se, se străduiesc să o ocupe, să o refacă şi să-şi atribuie sie-şi minunile manifestate acolo.

Observăm că în certificatul din 15 martie 1653, deci anterior cu 20 de zile (!) şi eliberat sub pecetea oraşului, se spune clar că Bernardino *a refăcut altarul distrus şi a restaurat acea biserică!* — Aşadar, papa este invitat să ocrotească acest locaş. Dar obiectul principal al acestui apel se află în rîndurile finale: „*Rugăm deci pe sanctitatea sa să nu ne tulbure cu episcopi poloni, de la care ne vin toate relele şi nici să nu recheme pe preoţii noştri care sînt păstrători ai credinţei şi care trăiesc alăturea cu noi în nevoile noastre (in miseriis),* ei ne ajung şi se mulţumesc cu puţin. Să plece departe de noi părinţii iezuiţi, această ţară nu este pentru ei, şi nici fiii noştri nu vor ajunge sus la şcoli înalte, este destul pentru copii să înveţe rudimentele şi rugăciunile (?) ce le pot învăţa de la cantorii pe care îi ţinem pentru serviciul bisericii". Avem deci o asociere artificială a acestor două elemente disparate juxtapuse în apelul de mai sus, redactat şi el, fără îndoială, de Parčević. Merită să fie reţinut amănuntul dat în fruntea acestui act: că acea biserică se află *în satul strălucitului Domn Gheorghe mare logofăt al ţării,* adică a viitorului domn Gheorghe Ştefan. Dar la acea dată — 5 aprilie 1653 — *acesta se şi ridicase contra domnului.* Se explică deci fraza despre birurile apăsătoare şi despre corvezile prea dese impuse de domn! Lupta pentru domnie a însemnat foarte curînd pentru trotuşeni ivirea unor noi încercări. Oastea ardeleană, în retragere pe valea Trotuşului, este atacată de tăietorii de sare de la ocna vecină (Tg. Ocna). Iar în faza a doua, cetele lui Timuş Hmelniţki pornesc spre Valea Seacă (Bogdana) ca să întîmpine înaintarea lui Gheorghe Ştefan. Deci tot pe această vale a Trotuşului şi a afluenţilor săi. Aşadar, încercările amintite de Bernardino sînt reale. Ele sînt însă puse pe acelaşi plan cu ne-

ajunsurile de altă natură, rezultînd din criza de autoritate a bisericii catolice din Moldova şi din neplata subvenţiilor cuvenite misionarilor de 8 ani de zile. Acest amănunt, pus în legătură cu afirmaţia că a servit în Moldova vreo şapte ani, ne-ar obliga să datăm acel rezumat din 1656—1657 şi nicidecum din 1654. În 1655, Bernardino mai era încă la Tîrgu Trotuş, unde îl găseşte Vito Piluzzi („Dipl. Ital.", II, p. 312). Prin 1668—1670, după unele informaţii, ar fi ocupat postul de vicar al vicarului apostolic de la Constantinopol, Andrea Ridolfi delle Fratte. În realitate nu se mai ştie nimic despre el.

Se păstrează două relatări despre şederea sa în Moldova: o scrisoare-apel către nunţiul papal din Polonia din 10 aprilie 1654, publicată în „Dipl. Ital.", II, pp. 445—446; şi rezumatul unei dări de seamă făcute Congregaţiei de Propagandă publicate de Hurmuzaki, IX, pp. 159—160. Alături de acestea pot fi aşezate cele două declaraţii sau atestări ale minunii din biserica sf. Cosma şi Damian („Dipl. Ital.", II, pp. 418—419; p. 427) întocmite de el. Deşi ele sînt anterioare datei mărturiilor amintite mai sus, ele au fost aşezate în volumul nostru după acestea, întrucît relatările cuprind un interval mai larg în care intră şi momentele ce corespund atestărilor.

O privire critică a scos în evidenţă nepotrivirile dintre declaraţiile lui Bernardino către nunţiul din Polonia în 1654 şi cele către Propagandă, redate în rezumat. Ele se datoresc poate şi faptului că acel rezumat pare să fi fost întocmit după o expunere *orală*, probabil făcută la întoarcerea lui Bernardino în Italia. Iar cele ce se ivesc între diferitele atestări din 1653 vor trebui atribuite, în bună parte, inspiraţiei şi amestecului lui Parčević, a cărui ingeniozitate se manifestă în mai toate apelurile trimise din Moldova către Propagandă. Rămîn totuşi pe seama sa unele exagerări vădite sau chiar inexactităţi voite semnalate de noi mai sus. Printre acestea trebuie, desigur, aşezat şi episodul dialogului său cu acel *episcop ortodox* nenumit, purtat înaintea domnului (!). Amintim că din acel Mihalache, parohul ortodox al unui sat vecin cu Tîrgu Trotuş, el a făcut în relaţia sa un protopop! (vezi mai sus, p. 419 rezumatul părţii finale). Şi, poate că de asemenea, trebuie interpretat în alt chip şi scopul venirii acestui paroh la Bernardino. Dacă se ţine seama că îndată *după* acest moment este vorba de pretenţia ortodocşilor de a lua ei acea biserică (vezi declaraţia gardianului N. Somliny în atestarea din 10 octombrie 1652) pe motivul că nu ar fi fost reparată de catolici (vezi apelul trotuşenilor către Propagandă, din 5 aprilie 1653) s-ar putea înţelege că parohul ortodox venise să facă o propunere colegului său catolic, anume să repare ortodocşii acea biserică şi poate chiar să o folosească împreună cu catolicii (?). După cum s-a arătat mai sus, aici se creaseră elemente comune între credincioşii celor două rituri. Rămîne întrebarea dacă fusese reparată acea biserică pînă la 10 martie 1653 (cum se afirmă de către trotuşeni), şi anume de către cine? întrucît la 5 aprilie se invocă de către trotuşeni imposibilitatea lor de a o repara. Cu tot acest amestec de adevăr absolut şi relativ, mărturia lui Bernardino oferă — pe lîngă unele informaţii sigure — şi jaloane pentru explorări viitoare. Pentru notiţa de faţă am folosit atît ştirile date de G. Călinescu în *Altre notizie sui missionari* („Dipl. Ital.", II, p. 312), cît şi bogatul material de arhivă, redat de el în această lucrare şi avînd unele tangenţe cu trecerea lui Bernardino prin Moldova.

ACT DE ATESTARE A MINUNII DIN BISERICA SFINŢILOR COSMA ŞI DAMIAN[1]

1651, martie 26 [Tîrgu] Trotuş

p. 418 ...În ziua de XXVI martie MDCLI a venit în acest tîrg[2] al Trotuşului prea reverendul părinte, fratele Marian din Bosnia, vicar general al Moldovei pentru a-l vizita, şi cum ne aflam împreună în ziua de joi (care a fost joia Cinei Domnului[3] în casa domnului Michael Sus al lui Mikael, au venit doi oameni, unul sas, celălalt ungur, şi cu glas tare acel ungur a exclamat în limba latină[4]: „Unde este parohul papistaşilor?" căruia i-am răspuns: „Iată, eu sînt" [şi atunci] a îngenunchiat p. 419 la picioarele mele şi mi-a vorbit cu // lacrimi astfel: „Părinte, în această

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian din „Dipl. Ital.", II, pp. 418—419.

[2] *Civitas* (!)

[3] Joia mare.

[4] *Illingua (!) latina.* Amănunt mai puţin credibil. De observat că în atestarea din oct. 1652, declarantul ortodox (român) vorbeşte româneşte. Ar însemna, probabil, că Bernardino nu ştia ungureşte.

noapte înainte de ivirea zorilor, cum mă aflam în acea biserică ce se numeşte a sfinţilor Cosma şi Damian, împreună cu un tovarăş al meu, am auzit voci muzicale, ca nişte cîntări îngereşti, şi îndată l-am trezit pe tovarăşul meu care dormea şi a auzit şi el, şi ieşind din biserică nu am văzut pe nimeni în afară de o lumină ca o faclă arzînd, şi după aceea a ocolit acea biserică şi a ajuns pînă la un munte, nu prea departe şi acolo a dispărut. Iar noi îngenunchiind am fost atît de îmbătaţi de acea melodie, încît nu ştiam ce să facem. În sfîrşit după ce ne-am adus mulţumirile noastre lui Dumnezeu, am plecat, şi pe cîţi oameni întîlneam, le-am povestit tuturor cele văzute de noi şi aproape toţi ne-au răspuns într-un glas: Vă credem, pentru că şi noi am văzut adesea o lumină aprinsă ca o faclă în noapte, ocolind această biserică şi astfel venim la tine părinte, spre a-ţi povesti toate cele văzute şi auzite de noi, şi pe deasupra, acest tovarăş al meu este luteran, şi doreşte să vină la sfînta noastră credinţă". Îndată ce a auzit aceste cuvinte, reverendul părinte Marian i-a şi sărutat şi acel luteran a făcut în faţa sa[5] o profesiune de credinţă, şi el mi-a poruncit mie ca să întocmesc o dovadă despre toate acestea, aşa cum am făcut-o pe aceasta în faţa tuturor oamenilor care locuiau în acea casă, şi însuşi reverendisimul părinte a pecetluit-o cu inelul său. Eu fratele Bernardino de Valentinis, paroh din ordinul minoriţilor conventuali ai sfîntului Francisc, misionar apostolic al celor două Valahii, am scris şi subscris cu mîna mea.

Eu fratele Nicolaie Somlini, gardian al conventului din Ciuc[6] am auzit despre acele minuni ale sfinţilor Cosma şi Damian, precum că aceştia, după cum ne spun şi catolicii şi schismaticii, au văzut aievea cu ochii lor [acea lumină] şi au auzit o cîntare nespus de suavă.

ALTĂ DECLARAŢIE[7]

1652, octombrie 10 [Tîrgu] Trotuş

În ziua de 10 octombrie MDCLII, cînd mă aflam în biserică după slujbă, a venit cu mare însufleţire un preot ortodox al cărui nume este Michael şi Mihalache (*Mikalakio*) paroh al schismaticilor din acest tîrg şi în faţa tuturor a început să exclame pe româneşte: „O, părinte, mare este legea Papiştilor, şi fericiţi acei care trăiesc în ea, căci eu am auzit pe mulţi oameni povestind că în acea biserică a voastră cu hramul sfinţilor Cosma şi Damian, apar obişnuit semne şi minuni, iar eu, nu numai că nu credeam, dar chiar îi luam în rîs pe cei ce le povesteau şi îi certam, pînă cînd le-am

p. 427

[5] *In manibus suis.*
[6] *Conventi Chyliensis* (= Chykiensis).
[7] *Ibidem*, p. 427.

văzut eu însumi cu ochii mei, căci încă deunăzi[8] cînd m-am întors de la „Putena"[9] unde mă dusesem să cumpăr vin şi rămăsesem peste noapte în satul care se numeşte „Kilibeste"[10] aproape de acea biserică, cam în a şaptea veghe a nopţii am ieşit din casă pentru nişte interese ale mele şi am văzut o mare lumină, ca o faclă aprinsă ocolind acea biserică, şi am chemat pe oamenii care stăteau în casă, care toţi au văzut-o, precum o vedeam şi eu, şi această lumină, după ce a înconjurat de multe ori biserica, s-a ridicat în sus, şi în sfîrşit a ajuns la un munte care era aproape şi acolo a dispărut". Iar eu după ce l-am auzit l-am rugat ca să facă o declaraţie în limba sa şi să o însemne cu pecetea (!)[11] sa şi pecetea acestui oraş[12] precum a şi făcut. Eu fratele Bernardinus, misionar apostolic — ca mai sus — cu mîna proprie. Eu fratele Somlini, gardianul conventului din Ciuc („Chyliensis") şi definitor pentru noua minune săvîrşită la SS Cosma şi Damian, confirm că a fost aşa cum a arătat în mod public preotul ortodox *şi Moldovenii vor să ocupe capela acestor sfinţi* (!).

---

[8] *...iam pridem,* expresie foarte neprecisă, putînd însemna şi de mult, şi de curînd.
[9] *Putena,* neidentificat. Oare Putna?
[10] *Kilibeste,* neidentificat.
[11] *Anulo,* inel, adică pecete inelară.
[12] *Anulo huius Civitatis.*

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL DIN POLONIA[13]

1654 aprilie 10

În anul 1649 am fost desemnat de sacra Congregaţie de Propaganda Fide ca misionar apostolic în amîndouă ţările române şi am fost lăsat de părintele prefect al meu aici în Moldova, unde am aflat că se găseau atunci peste douăzeci de preoţi, care se străduiau cu toţii să slujească cu credinţă; acum au rămas numai cinci <din ei> săraci şi goi. În Moldova sînt 32 de biserici, care toate ar cere, din cauza numărului mare de catolici şi a depărtării lor una de alta, să aibă cîte un paroh al lor, dar sînt atît de sărace şi lipsite, încît nu au nici măcar vasele necesare pentru împărtăşanie, şi acum cu prilejul schimbării noului domn[14], cînd am fugit timp de şapte luni în şir prin păduri, cu suferinţe nespus de mari, am fost despuiaţi nu numai de odăjdiile pe care le avea fiecare cu sine,

p. 445

[13] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital.", II, pp. 445—446.

[14] Înlocuirea lui Vasile Lupu cu Gheorghe Ştefan.

dar nici măcar nu ne-au lăsat cămașa pe spinare, — și hrana noastră obișnuită este pîine de mei și apă din rîu — și din cauză că sacra Congregație nu numai că nu ne-a dat de opt ani încoace, bieților de noi, ajutoarele p. 446 obișnuite[15], dar nici măcar o lăscaie[16], ne găsim într-o lipsă desăvîrșită. // Cît de necesari sînt misionarii în aceste locuri, puteți vedea numai din aceea că în acest timp în care nu am putut umbla prin țară, au murit peste 50 de copii fără a fi fost botezați . . .

---

[15] *Solite elemosine.*
[16] *Un soldo.*

REZUMAT AL RAPORTULUI SĂU DE CĂLĂTORIE ÎN MOLDOVA ŞI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[17]

1654=1657(?)

p. 159

În anul 1650 la 17 ianuarie, franciscanul Bernardino Valentini din Perugia, minorit conventual, a fost declarat de Sfînta Congregaţie misionar în cele două „Valahii", către care s-a îndreptat îndată, şi a ajuns acolo la 1 mai nu fără pătimiri grozave din cauza războaielor şi a incursiunilor cazacilor. Dar înainte de a ajunge acolo, s-a înfăţişat nunţiilor apostolici din Germania şi din Polonia şi regelui Poloniei[18] de la care a obţinut scrisori de acreditare către principele „Valahiei inferioare" sau Moldovei[19]... <Misionarul> a înmînat domnului acele scrisori în oraşul Iaşi, unde îşi are reşedinţa şi a fost foarte bine primit, <dom-

---

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* IX/1, pp. 159—160. Pare să fie vorba de o redare a unei expuneri orale, a cărei dată ar urma să fie revizuită. Vezi mai jos p. 430, text şi note.

[18] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

[19] Vasile Lupu.

nul> i-a dat încuviinţarea sa spre a putea administra sfintele taine în principatul său; i-a îngăduit să umble în haină monahală, să judece şi să îndeplinească orice alte slujbe în legătură cu însărcinarea sa. Pentru aceasta i-a dat scrisori şi paşapoarte în virtutea cărora mai era şi scutit de orice bir şi angarie. S-a dus la Bacău, reşedinţa obişnuită a episcopului catolic p. 160 pentru // a-l recunoaşte[20], dar aflînd că[21] murise cu patru luni în urmă, a îndeplinit acest <act>[22] faţă de vicarul acestuia[23], un minorit observant. Aici a rămas şase săptămîni pe cheltuiala sa pentru a învăţa acea limbă[24] lucru necesar misionarilor pentru spovedanie, predică şi pentru alte ajutoare spirituale. De acolo a fost trimis de către vicar ca paroh al unei biserici din Trotuş, la hotarele Transilvaniei.

În această provincie se află 15 biserici principale şi fiecare din ele are două sau trei biserici filiale[25]; dar toate sînt sărace şi fără obiecte de cult (afară de patru, adică Cotnari, Baia, Bacău şi Roman), misionarul fiind silit pentru a sluji în celelalte, să-şi facă rost din locuri îndepărtate de potir, liturghier şi alte lucruri de trebuinţă; n-au nici reşedinţă pentru paroh. Puţinătatea preoţilor este, spre marea suferinţă a catolicilor, care nu pot fi asistaţi de bisericile parohiale mult prea depărtate; cu atît mai mult cu cît numărul acestora[26] se ridică la circa 8 000 după cum a arătat (?)[27] numitul părinte, cu prilejul raportului vizitaţiei canonice şi a administrării sfintelor taine pe care le-a făcut de mai multe ori în acea provincie.

A găsit în misiune doi misionari conventuali italieni[28], trei părinţi observanţi bulgari[29], doi părinţi iezuiţi şi doi preoţi maghiari.

În acest principat, toţi sînt greci schismatici, afară de cîţiva soldaţi eretici din diferite secte, ca arieni, calvini şi luterani, dar aceştia nu au acolo nici biserică, nici şcoli . . .

. . . Toate oraşele şi localităţile Moldovei, sînt expuse incursiunilor şi atacurilor tătarilor, cazacilor şi altor neamuri, pentru că ele nu sînt înconjurate de ziduri sau de alte întărituri, ci toate casele sînt făcute din lemn şi acoperite cu paie. Astfel două luni după sosirea acestui misionar, ţara a

---

[20] *Per ricomandarlo*. Text ambiguu. Este vorba de un act de supunere al noului misionar sau de o recunoaştere sau confirmare a sa de către episcop?

[21] Marco Bandini. Vezi biografia sa în volumul de faţă.

[22] *Il d-o*.

[23] Nu poate fi vorba de fostul vicar al defunctului Bandini, ci de vicarul general Marian din Bosnia, rămas în locul său.

[24] Probabil limba română vorbită şi de ungurii catolici din episcopia amintită, căci dacă un italian poate înţelege mai uşor limba română, nu tot astfel va fi cazul cu limba maghiară deosebit de grea.

[25] *Annesse*.

[26] Adică al credincioşilor.

[27] In text: . . . . *<n>otato*. (?).

[28] Simone Apolloni din Veglia şi Simone Misercich din Sebenico.

[29] Unul dintre ei fiind Petru Parčević.

fost călcată de 200 000 de tătari şi cazaci; din această cauză, el a fost silit să fugă într-o pădure, unde rămînînd timp de 38 de zile, şi tot atîtea nopţi, a îndurat intemperiile necruţătoare şi bîntuirile iernii[30].

La întoarcerea în parohia sa, găsind oraşul pustiit şi biserica sa mistuită de foc, a pus să o repare cu rîvnă şi cu trudă.

În anul 1651 a fost expediat de Părintele prefect apostolic conventual[31] la graniţa Transilvaniei pentru a vesti Jubileul[32]... transmis de... Cardinalul Meltio, pe atunci nunţiu apostolic pe lîngă maiestatea sa imperială[33]. Ducîndu-se acolo, s-a trudit o lună întreagă cu această vestire, cu primejdia vădită a vieţii, din cauza rezistenţei opusă de preoţii însuraţi care erau parohi acolo şi care ne erau duşmani; acolo a slujit în casele nobililor catolici, nefiindu-i îngăduit să îndeplinească vreo slujbă sfîntă în biserici. A botezat 150 de copii de oameni săraci şi lipsiţi, dintre care unii erau cam de trei ani, nefiind botezaţi pentru că nu se putea plăti botezul, potrivit impunerii acelor preoţi.

În anul 1654 năvălind din nou în provincia susnumită tătarii, cazacii, ungurii şi alţii, domnul de la cîrmă, Vasile, grec[34] schismatic, a fost alungat şi a fost pus un altul numit Gheorghe[35], moldovean schismatic. În timpul acestei invazii — care a ţinut opt luni pline de mari nenorociri şi suferinţe pentru toţi — susnumitul misionar a fost nevoit să plece din oraş şi să rătăcească prin munţi şi păduri, şi în codrii cei mai sălbateci, depărtaţi între ei prin zile întregi de mers pentru a duce sfintele taine catolicilor ascunşi în acele păduri; cu atît mai mult cu cît rămăsese singur doar cu un alt misionar, căci toţi ceilalţi fugiseră de frică. Şi chiar aşa, în acest timp au murit mulţi copii fără botez, pentru că rîurile nu puteau fi trecute, bărcile fiind arse şi podurile distruse. În timpul călătoriei, în două rînduri, a fost jefuit de toate, pînă şi de obiectele de cult... // cum sînt potirul şi liturghierul pe care le ducea cu el, de care a rămas lipsit pînă ce nobilii catolici maghiari i-au dat altele... p. 161

Cînd au încetat tulburările şi s-au întors acasă, a găsit cele trei biserici filiale ale parohiei sale jefuite şi dezvelite; a pus să le facă din nou acoperiş din propriile sale milostenii şi din acele ale altor catolici. Lăsăm la o parte apoi celelalte năvăliri care au urmat în fiecare an, de două sau

[30] *Patimenti di niveri.*

[31] Bonaventura de Campofranco, prefect apostolic (1650—1653). Vezi pp. 431—434, biografia sa.

[32] Dar Jubileul a fost în 1650 cu care prilej a fost la Roma şi Deodato. (Baksić) şi s-a grăbit într-acolo şi Parčević.

[33] Ferdinand al III-lea (1637—1657).

[34] Deşi nu era grec, ci român din Peninsula Balcanică, el era considerat astfel şi pentru că, spre deosebire de Matei Basarab, el punea în dregătoriile mari de preferinţă greci.

[35] Gheorghe Ştefan în a doua domnie.

trei ori pe an şi bejăniile pricinuite de ele şi suferinţele îndurate în păduri şi în codri, fiind acestea obişnuite în acele ţări.

În cele din urmă, cu zece luni înainte de a pleca[36], a fost băgat la închisoare din porunca unui episcop schismatic şi a fost pus în butuci şi în lanţuri cîteva zile pentru că împărtăşise pe unul care din catolic se făcuse schismatic şi a fost apoi întors la credinţa catolică de el, cu ajutorul de sus; apoi misionarul a fost eliberat din ordinul domnului[37], înaintea căruia a purtat dezbateri cu acel episcop, şi a dat socoteală despre misiunea sa şi despre administrarea sfintelor taine. Domnul a rămas mulţumit de aceasta şi a izgonit cu ocară dinaintea sa pe episcop, ameninţîndu-l că va pune să i se radă capul şi barba. Apoi a predicat în acea limbă, după împrejurări, vreo cinci ani; a stat în acea ţară cam şapte ani[38]. Pentru toate acestea, el a adus dovezi de la domnul din acele părţi, de la monseniorul episcop de Marcianopol[39], de la părintele vicar general al provinciei şi de la părinţii iezuiţi cu reşedinţa în acea misiune; pe acestea le-a înfăţişat monseniorului Albriti, secretarul Sacrei Congregaţii de Propaganda Fide . . .

[Urmează povestirea unei manifestări supranaturale în biserica Sf. Cosma şi Damian, confirmată după spusele autorului de un *„protopop schismatic“* şi întărită de Petru Parčević].

---

[36] Cum nu este arătată precis data plecării sale, nu poate fi determinat acest moment şi nici controlat adevărul incidentului relatat.

[37] Dacă acceptăm data de 1654, poate fi vorba fie de Vasile Lupu, fie de Gheorghe Ştefan.

[38] Afirmaţie ce nu poate fi acceptată decît dacă admitem că această dare de seamă este din 1657 sau 1656.

[39] Petru Parčević.

BONAVENTURA DIN CAMPOFRANCO

(? — după 1653)

*

Bonaventura din Campofranco din ordinul minoriţilor conventuali a fost trimis de Congregaţie în Moldova şi Ţara Românească cu o misiune specială, de a cerceta şi sancţiona neregulile şi purtările scandaloase puse pe seama misionarilor conventuali, denunţaţi de observanţi, iezuiţi etc., îndepărtînd elementele nedemne şi cercetînd nevoile reale ale misiunilor. Aşadar, noul supraveghetor desemnat de Propagandă venea cu titlul de *provincial al Transilvaniei şi prefect al misiunilor din Moldova şi Ţara Românească* şi fără nici o afectare la vreuna dintre bisericile catolice din Moldova sau Ţara Românească. El aducea cu sine doi misionari. Încă înainte de plecarea din Italia, el întocmise mai multe memorii în legătură cu atribuţiile sale. Sosind la Viena, la 4 aprilie 1650 (scrisoarea sa din 9 aprilie), după ce a călătorit de la Trento la Innsbruck, de unde a urmat apoi pe Dunăre, el a luat contact cu nunţiul apostolic din Viena, la care spera să găsească, aşteptîndu-l, actul de împuternicire specială *(facolta)*, autorizîndu-l a licenţia pe misionarii scandaloşi, conform cu ultimul său memoriu înfăţişat de el Propagandei, înainte de plecare. Dar această autorizaţie nu îi fusese expediată, şi deci puterile sale erau mai mult aparente

decît reale. De aceea şi măsurile concrete întrevăzute de el au fost înlocuite cu asigurări optimiste şi liniştitoare, o dată ajuns la faţa locului. Prin Moldova a trecut mai iute, deşi afirmă că a vizitat toate locurile misiunilor şi pe misionarii acestora. Dar în raportul său din 3 septembrie sînt indicaţi doar 2 misionari conventuali la Baia şi la Trotuş, şi acesta din urmă a fost adus probabil chiar de el.

Frămîntările din sînul misionarilor franciscani conventuali şi observanţi mobilizaţi de Parčević pentru a împiedica venirea unui episcop de Bacău polon şi a pune stavilă instalării de noi iezuiţi nu par să-i fi reţinut atenţia. S-a mulţumit să pună acolo un viceprefect. Ţelul călătoriei sale era Ţara Românească, unde îl aflăm încă din 10 iulie. La această dată scrie din Tîrgovişte (unde locuia în „conventul" franciscan) două scrisori: una către eminenţele Congregaţiei, cealaltă către secretarul acesteia. În amîndouă arată disproporţia dintre locurile afectate misiunilor şi numărul redus de misionari existenţi, accentuînd neajunsurile ce rezultă din netrimiterea la timp a „proviziunilor" (adică a banilor pentru întreţinerea lor), întrucît locurile sînt sărace şi nu pot oferi această întreţinere, iar credincioşii (catolici) nu au mijloacele necesare pentru a asigura ei traiul misionarilor. Cu acest prilej roagă să i se trimită „proviziunile" pentru cei doi noi veniţi aduşi de el, împreună şi cu „proviziunile" sale proprii, căci fără de ele nu se poate rezista. Dealtminteri şi banii de drum au fost insuficienţi, şi în ultima parte a sa „ci e bisognato mendicare per arrivare a luochi destinati". Se şi arată pe ce cale vor trebui trimişi aceşti bani: prin misionarii de la Constantinopol. Cît priveşte aprecierea numărului de misionari necesari, el arată că numai în Moldova ar fi nevoie de cel puţin cinci, adică de încă doi sau trei pe lîngă cei existenţi. Pentru Ţara Românească nu indică încă nici o cifră. Peste două săptămîni, la 25 iulie, el comunică rezultatul cercetării sale *de vita et moribus*, cu privire la misionarii existenţi în Moldova şi Ţara Românească. Cei răi au plecat. Acum sînt doar doi misionari în Moldova: Simone din Veglia, care a servit acolo 12 ani continui şi a fost răsplătit cu doctoratul, şi Simone din Sebenico, părinte exemplar care a servit şi în Ţara Românească. Iar dincoace, la Tîrgovişte, este Venantio de Monte Ottone care de 12 ani s-a purtat atît de exemplar, încît domnul nu l-a lăsat să plece, iar la Cîmpulung se află Francesco Maria Spera din Narni, cu o activitate aici şi în alte locuri de 7 ani, şi care e atît de bun, încît catolicii lui — numărînd mai bine de 40 de familii — nu vor să-l lase să plece, iar domnul a scris cerînd pentru el acordarea doctoratului. Pe deasupra, de 5 ani de zile, acesta nu a primit nici o „proviziune" de la Congregaţie. Aşadar, dacă sînt denunţuri contra misionarilor, ele se datoresc unor persoane interesate. Sînt unii „religiosi novelli" care, pentru a se introduce ei, încearcă să-i discrediteze pe misionarii existenţi. Probabil că în felul acesta, foarte puţin precis *(religiosi novelli)* erau desemnaţi observanţii bulgari. La 3 septembrie, trimiţînd situaţia bisericilor catolice din Moldova şi Ţara Românească, el revine din nou la acest subiect ca şi la acela al „proviziunilor". Acum declaraţiile sale sînt mai nuanţate. Nu a descoperit *cosa di relievo*, adică nimic mai important, decît doar *alcune fragilità di poco momento* pe care le-a sancţionat şi îndreptat. A descoperit însă că unii preoţi de mir scriau asemenea reclamaţii. Totuşi va fi cu ochii în patru urmărind viaţa misionarilor.

Este interesant de subliniat că tot acum se pune la cale de către observanţi o manevră pentru înlocuirea misionarilor conventuali. La 14 septembrie, Matei Basarab ataca într-o scri-

soare către papă chestiunea mai veche a misionarilor din Ţara Românească, deschisă de breva papală transmisă de Bakšić în noiembrie 1648, invitîndu-l pe domn să împartă mănăstirea catolică de la Tîrgovişte între conventuali şi observanţi printr-un fel de expropriere parţială a celor dintîi (Fermendžin, *op. cit.*, p. 364 ş.u.). Se cunoaşte răspunsul categoric al domnului. Urma ca el să scrie cîndva direct la Roma. Acum, după doi ani aproape, domnul îi dă lui Soimirović, sub o altă formă, răspunsul aşteptat de observanţi. Ca şi în 1648, cînd a respins jumătăţile de măsură, el propune o schimbare radicală, îndepărtarea tuturor părinţilor misionari existenţi şi înlocuirea lor cu alţii, străini de orice gînduri lumeşti şi aleşi de papă. Era deci un pas pe calea dorită de bulgari. Acest răspuns, după doi ani de aşteptare, avea un tîlc. Scrisoarea aceasta către papă avea ca scop principal recomandarea lui Fr. Soimirović în vederea înălţării sale la episcopat. Încă şi cu alte prilejuri s-a putut observa părtinirea deosebită a domnului pentru acest misionar, pe care îl şi trimisese în Polonia spre a obţine sprijinul regelui pentru candidatura sa la Episcopia de Nicopol. De fapt, cînd scria domnul scrisoarea sa către papă, Soimirović *fusese* şi ales episcop de Prizren (Pristina) în 11 iulie 1650, dar lucrul nu se aflase încă. Campofranco, bineînţeles, nu a fost informat de gestul domnului. La 1 noiembrie, stăruind din nou pentru trimiterea „proviziunilor" misionarilor, el vorbeşte iar de sărăcia lor şi de mizeria adusă de năvălirea tătarilor şi a cazacilor în toată Moldova şi o parte din Ţara Românească.

Într-un post-scriptum atinge chestiunea observanţilor bulgari: „Mi s-a spus că părinţii zocolanţi din Turcia încearcă un nou proces aici, spre a ne alunga din acest loc împotriva oricărei dreptăţi, întrucît nu există nici un motiv şi nici un prilej şi ei nu au putut avea şi obţine de la domnul principe ceea ce voiau, căci măriei sale nu îi plac schimbările de orice fel ar fi" . . .

Răspunsul papei Innocentius al X-lea la scrisoarea lui Matei Basarab poartă data de 11 februarie 1651. El îl asigură că l-a însărcinat pe părintele Bonaventura de Campofranco să ia toate măsurile pentru înlăturarea elementelor rele şi înlocuirea lor cu misionari buni. Urmînd oarecum tipicul folosit în brevele date la numirea episcopilor din care nu lipseşte niciodată elogiul noului numit, lăudat pentru ştiinţa sa, moravurile sale etc., tot astfel şi în breva către domnul român sînt subliniate meritele şi calităţile prefectului apostolic al misiunilor din Ţara Românească şi Moldova (care fusese numit cu vreo zece luni mai înainte). Înţelegînd interesul intervenţiei domnului pentru Soimirović, îi comunică numirea acestuia la Episcopia de Prizren în Serbia.

Mai avem de la Campofranco o nouă situaţie a bisericilor aproape identică celei din 3 septembrie, avînd însă unele amănunte în plus. Ea este publicată cu data de 1650, care însă nu apare în text. Dovada însă a scurgerii timpului se află în informaţia privind biserica din Cîmpulung, *cîrmuită acum de părinţii zocolanţi,* în vreme ce în situaţia anterioară era vorba de *un părinte al ordinului nostru* (deci franciscan conventual). Data poate fi rectificată, întrucît din scrisoarea lui Soimirović din 17 februarie 1652, se vede că, aflîndu-se acesta la Tîrgovişte după întoarcerea din Italia şi profitînd de plecarea lui Francesco Maria Spera din Cîmpulung la Roma, a invocat plîngerile către el ale credincioşilor rămaşi fără preot, pentru a introduce acolo, cu consimţămîntul domnului, pe observantul bulgar Ştefan Soijch, pe care îl avea întîmplător (!) cu sine şi care cunoştea bine limba lor . . . etc. Acesta

murind pînă în 10 zile... la primul prilej cînd s-a mai dus în Țara Românească, Soimirović a pus acolo pe părintele Serafin din custodia Bulgariei... Ar fi vorba deci de fapte din anul 1651. Pînă la plecarea sa din țară, în 1653, Campofranco va continua pe toate tonurile să ceară trimiterea „proviziunilor“, iar de la Roma i se va cere mereu o nouă situație precisă a misiunilor și misionarilor de sub autoritatea sa. La 25 ianuarie 1652, el mai repetă încă o dată cele spuse mai înainte („Dipl. Ital.“, II, p. 421). În sfîrșit, la 19 iulie 1653, el se află din nou acasă, slăbit de drum și de neajunsurile suferite la înapoiere.

Există printre scrisorile sale redate în „Dipl. Ital.“, II, p. 420 sub data generală de 1651 rezumatul unei rugăminți destul de neclare (din cauza textului defectuos redat), cerînd Congregației împuternicirea de a putea trimite înapoi (în text: *rimanere* în loc de *rimandare*) în Italia pe acei misionari fără de folos pentru misiune și de a primi alții cu aprobarea eminențelor din zisa Congregație. Era o repetare a cererii sale făcute înainte de plecarea sa din Italia. Ea a trebuit să se încrucișeze cu scrisoarea papei către Matei Basarab, în care se arată că avea puterea de a lua toate dispozițiile necesare.

Corespondența analizată de noi aici se află publicată de G. Călinescu în „Dipl. Ital.“, II, *(Altre notizie...)*. Tot acolo, la pp. 311—313 găsim cîteva informații, puține la număr, despre trimiterea lui Campofranco, în calitate de prefect apostolic al misiunilor. El mai apare în Fermendžin, *Acta Bulgariae,* pp. 425—426 și în N. Iorga, *Acte și fragmente.*

DESPRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

[Completare la raportul trimis prin minoritul Venanzio[2]]

Tîrgoviște 1650 septembrie 3.

Am găsit în Moldova multe biserici și parohii ale catolicilor noștri, dar sînt puțini slujitori[3] în cele scrise mai jos. p. 396

La Iași, orașul de reședință al domnului sînt părinți iezuiți. p. 397

Cotnari[4], oraș; sînt părinți iezuiți; la aceste două misiuni au fost întotdeauna părinți de ai noștri[5], dar lipsind aceștia, s-au strecurat susnumiții părinți iezuiți.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu, în „Dipl. Ital.“, II, Roma, 1930, pp. 396—397.

[2] *Venanzio* = Venanzo Berardi din Monte Ottone, minorit conventual, venit în Țara Românească, la Cîmpulung, în 1640 împreună cu Giovenale Falco, însoțind pe comisarul Francesco din Castro. A ajuns comisar, apoi comisar general (1644) și viceprefect (1651).

[3] *Operai.*

[4] *Guttinar, città.*

[5] Adică minoriți conventuali.

Baia, oraş; se află un misionar din ordinul nostru[6].

Suceava, oraş; nu este nici unul.

Roman, oraş; nu este nici unul.

Săbăoani[7], sat unit[8] cu Romanul.

Bacău, reşedinţa episcopului; stau acolo părinţii franciscani reformaţi[9].

Trotuş, oraş numit cu patru sate; stă acolo un misionar din ordinul nostru[10].

Solonţ[11], sat; nu este nimeni.

Lucăceşti, sat; nu este nimeni.

Bîrlad, oraş; nu este nimeni.

Galaţi, oraş; nu este nimeni.

Huşi, oraş; este un preot.

Dar aceste biserici, şi de asemenea localnicii, sînt în mare sărăcie; nu au aproape nimic, de aceea nu pot ţine pe misionari din pomenile lor, şi numiţii părinţi misionari nu pot sta acolo fără lefurile lor anuale de la Sacra Congregaţie, astfel că acele sărmane suflete pier, găsindu-se fără păstor şi fără un cap al lor. Ar trebui cel puţin alţi trei misionari în Moldova, dar să nu vină fără lefurile lor, pentru că nu vor putea trăi aici.

În Ţara Românească nu sînt decît trei biserici, adică <în>:

Tîrgovişte, oraş; reşedinţa domnului, mănăstire, şi reşedinţa mea şi a tuturor urmaşilor mei, ca provinciali ai Transilvaniei şi prefecţi apostolici ai sacrei Congregaţii în amîndouă ţările române[12].

Cîmpulung, oraş, este un misionar din ordinul nostru[13].

Bucureşti, oraş; nu este nimeni; se află aci biserica ridicată de catolicii noştri[14], dar în clipa de faţă stă mereu închisă, nefiind acolo nici catolici, nici misionari.

Cît despre referinţele rele date Sacrei Congregaţii, împotriva misionarilor, în adevăr am făcut în timpul vizitei mele o cercetare strînsă şi amănunţită şi nu am găsit *cosa di relievo*, în afară de unele slăbiciuni trecătoare, căci la urma urmelor este lucru omenesc să păcătuieşti; i-am îndemnat şi i-am mustrat şi chiar i-am pedepsit, căci într-adevăr am descoperit

---

[6] Numele preotului necitat este Simone Apolloni din Veglia.

[7] *Sabuiano.*

[8] Din punctul de vedere al organizării bisericeşti.

[9] *Zoccolanti.*

[10] Dalmatinul Simone Misercich din Sebenico, minorit conventual, a venit în Moldova în 1647. A fost paroh la Trotuş, Bacău şi Galaţi („Dipl. Ital.“, II, p. 452, doc. CXXI).

[11] *Selentiano*, sat. în jud. Bacău.

[12] *Utriusq. Vallachiae.*

[13] Francesco Maria Spera din Narni („Dipl. Ital.“, II, p. 393 doc. XL. Vezi mai sus biografia sa).

[14] Pentru construirea bisericii din Bucureşti cf. Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 492 şi VIII, pp. 464—465 şi relaţiile lui Bakšić şi Locadello în acest volum.

că unii preoți mireni — unii din interes, alții din invidie și alții din patimă — scriau uneori lucruri pe care, cu bună credință n-ar trebui să le scrie; eu, pe viitor, voi fi mai atent și voi avea ochii ațintiți asupra vieții acestor misionari și mă voi îngriji ca ei să facă slujba lui Dumnezeu în cinstea lui și pentru folosul acelor suflete sărmane și să nu rămînă înșelat gîndul cucernic al Sacrei Congregații.

Rog apoi cu umilință pe domnia voastră, cînd va vedea pe vreunul din procuratorii sau exactorii noștri să le încredințeze lefurile noastre, căci aici — și chem pe Dumnezeu ca martor — nu se poate trăi fără ele.

1650

p. 403 *Relațiune redată exact de prea cuviosul părinte minorit fratele Bonaventura din Campofranco, minorit conventual, provincial al Transilvaniei, prefect și misionar apostolic în provinciile Moldovei și Țării Românești către prea eminenții domni cardinali <ai Congregației> de Propaganda Fide*[15].

Biserici catolice în Moldova.

Iași, capitala și reședința domnului, are o biserică; sînt vreo 30 de familii maghiare păstorite de părinți iezuiți.

Cotnari, oraș; are patru biserici, una în interiorul <orașului>, celelalte trei în afară. Sînt vreo 40 de familii din Iași. Are venituri foarte bune. <Enoriașii> sînt păstoriți de părinți iezuiți.

Suceava, oraș; erau acolo două biserici, dar au fost arse de tătari; sînt foarte puține familii; au venituri slabe; nu stă nimeni[16].

Baia, oraș; se află o biserică, cealaltă a fost arsă de tătari; sînt vreo 40 de familii de sași; posedă cîte ceva. Ei sînt păstoriți de părinți iezuiți.

Bacău[17], oraș, episcopie. Sînt vreo 40 de familii maghiare; sînt păstorite de un preot-paroh.

În mănăstire locuiesc părinții franciscani reformați[18].

Trotuș, oraș; acolo este o biserică. Sînt vreo 30 de familii maghiare; acestea sînt păstorite de părinți conventuali. Nu are nici un venit.

Stănești, sat; are sub jurisdicția sa alte trei sate. Are o biserică. Sînt circa 40 de familii de unguri. Nu are nici un venit. Sînt sub ascultarea <Tîrgului> Trotuș.

---

[15] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Gh. Călinescu, în „Dipl. Ital." II, pp. 403—404.

[16] Adică nici un misionar.

[17] *Baccovia.*

[18] *Zoccolanti*, numire dată franciscanilor observanți din Bulgaria.

p. 404 Fărăoani[19], sat; e o biserică. Sînt vreo 150 de familii de unguri. Nu are nici un venit; are doar cîte ceva ca ajutor[20].

Galați, oraș; are biserică. Sînt vreo 40 de familii de unguri; nu are nici un venit.

Bîrlad, oraș; are o biserică. Sînt vreo 30 de familii de unguri. Nu are nici un venit.

Huși, oraș; acolo e o biserică. Sînt vreo 150 de familii de unguri. Posedă cîte ceva; pentru ajutor sînt făgăduieli[21].

În toate bisericile acestea va merge misionarul din localitatea cea mai apropiată ca să le administreze.

Un alt sat[22] numai cu trei familii de unguri. Nu este biserică.

Roman, acolo este o biserică nouă. Sînt vreo patru familii de sași. Posedă cîte ceva.

Săbăoani; sînt 6 sate; acolo se află vreo 150 de familii de unguri cu două biserici: una este la Săbăoani, cealaltă în satul Tămășani[23]. În toate acestea nu este nici un venit sigur, dar pentru ajutor sînt făgăduieli.

La toate aceste biserici se va duce misionarul cel mai apropiat spre a le păstori.

Biserici catolice în Țara Românească

Tîrgoviște, capitala și reședința domnului; acolo este mare amestec de neamuri[24], adică unguri, venețieni, sași <bulgari> din Chiprovăț, germani și poloni. Acolo este o biserică unde slujesc părinții conventuali; are oarecari venituri.

Cîmpulung, oraș; acolo este o biserică. Sînt vreo 40 de familii de sași. Acestea sînt acum păstorite de părinții franciscani reformați[25].

București, oraș, și a doua reședință a domnului; acolo este o biserică unde slujesc părinții conventuali, cînd locuiește domnul acolo. Sînt desemnați patru misionari conventuali pentru a fi trimiși în Moldova și trei pentru Țara Românească, afară de cei pomeniți mai sus.

---

19 *Fornuan.*
20 *Elemosina.*
21 *Per elemosina e prommissione.*
22 Numele nici nu este menționat.
23 *Tomasini.*
24 Este vorba de catolici.
25 *Zoccolanti.*

IOHANN MAYER

(? — după 1651)

*

Iohann Mayer, emisarul reginei Cristina a Suediei la hanul tătarilor, Islam Ghirai al III-lea, a călătorit prin Moldova, în cursul lunii mai 1651. Trimis să-l însoţească pe solul tătar care adusese reginei scrisoarea hanului cu propuneri de acţiune comună contra Poloniei şi să-i înmîneze acestuia din urmă răspunsul reginei, el a trecut o primă dată prin Cetatea Albă în decembrie 1650, în drum spre Crimeea. Acum, în vara anului următor, el se reîntorcea pe acelaşi drum şi regăsea aici luntraşii folosiţi cu şase luni mai înainte, la ducere. Nu se cunosc alte amănunte ale călătoriei sale din iarnă spre Crimeea, şi nici celelalte puncte ale itinerarului său prin Moldova, foarte probabil, pe unde se îndreptase, de bună seamă, spre curtea hanului. Din jurnalul său de drum precedat de cuvintele: ***Acestea sînt cele întîmplate şi petrecute în cursul călătoriei mele la Bagceserai şi a timpului cît am stat acolo,*** s-a păstrat doar fragmentul privind drumul său de întoarcere. A părăsit la 1 mai 1651 Bagceserai, capitala hanului, însoţit de o ceată de ieniceri şi de nişte pristavi tătari; la 12 mai a sosit la Cetatea Albă, unde a zăbovit două zile, apoi şi-a

urmat călătoria prin Iaşi, Cotnari, Botoşani, Dorohoi şi Cernăuţi, la 31 mai se afla pe pămîntul Poloniei, la Sniatyn.

Relaţia de călătorie a lui Mayer este destul de săracă. Lipsit de curiozitate — şi se pare şi de interes — pentru locurile şi oamenii pe unde trecea, autorul se mulţumea să însemne în jurnalul său întîmplări mărunte şi lipsite de importanţă, sau ştiri auzite de la unii şi alţii despre evenimentele zilei, şi pe care nu pare să le fi înţeles pe deplin. Astfel, de pildă, expunerea făcută de marele serdar Ştefan — acelaşi care avea să fie ucis de Vasile Lupu în 1653 ca părtaş al trădării lui Gheorghe Ştefan — cu privire la atitudinea reciprocă a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu faţă de ameninţarea tătarilor în 1650 rămîne foarte neclară. Insemnările sînt răzleţe, nelegate între ele. Intîlnirea unor cete de tătari dobrogeni, jefuind pe ţăranii moldoveni şi prinzînd prada din fuga calului, trezeşte mai degrabă un interes pentru pitoresc decît o curiozitate. Abia dacă înregistrează cu scepticism afirmaţia că aceia ar fi venit din porunca paşalei de Silistra ca să treacă în oastea lui Hmelniţki. Intrebîndu-i de ce nu trec ei atunci mai departe spre acea oaste, el se mulţumeşte cu răspunsul că ei aşteaptă (jefuind în Bugeac) ordinul hanului! Nici o reflecţie proprie nu însoţeşte această informaţie ce putea declanşa o serie întreagă de întrebări şi presupuneri, cu atît mai vii cu cît venea el însuşi de la curtea hanului. Dar el nu-şi pune probleme de acestea, atent doar la incidentele drumului, capturarea unui pelican, vînarea unui iepure, înfruptarea cu vin bun de la echipajul grec al corăbiei turceşti venite la Cetatea Albă, alături de mici notaţii pitoreşti comparînd, de pildă, comportarea omenoasă a turcilor cu roabele creştine cumpărate la mezat faţă de cea a tătarilor. Accentul unei judecăţi personale asupra rolului marii politici în prăpădul ce se vădeşte în tot locul în faţa ochilor săi vine de la un umil locuitor moldovean, oftînd lîngă vatră şi vorbind singur cu sine: „O, creştini ce aţi făcut voi, de ce v-aţi umilit atîta în faţa unui păgîn...“? Dar Mayer se mulţumeşte să afirme independenţa reginei sale faţă de păgîni, mărginindu-se la o interpretare cît mai limitată a judecăţii rostite în faţa sa. Merită a fi subliniat faptul că emisarul străin a fost găzduit într-o casă de creştini moldoveni din acel sat turcesc doar cu numele.

Un alt aspect al regimului ţăranilor creştini de sub autoritatea turco-tătarilor ne este dezvăluit de metoda străveche folosită de ei pentru a se sustrage obligaţiei de a da un număr de călăraşi la înfăţişarea poruncii caimacamului, reprezentată prin pecetea sa roşie încredinţată pristavilor (care se lasă mituiţi). Era şi acesta un mod de convieţuire, mai puternic decît toate peceţile. Dar şi de astă dată Mayer nu vedea decît una din feţele acestei realităţi, aceea care îl privea direct pe el. Aceeaşi lipsă de interes pentru evenimentele ce se desfăşurau în faţa sa îl face să redea, în mod cu totul necomplet, declaraţiile lui Vasile Lupu, reduse de el la simpla întrebare ironică: cum i-a plăcut politica tătărească, şi la solicitudinea domnului pentru asigurarea călătoriei sale pînă în Polonia. Abia mai tîrziu, cînd ajunge la Dorohoi, şi găseşte acolo pe acei 300 de nenorociţi infirmi restituiţi de han în locul celor o mie de oameni în putere tîrîţi în robie, îşi aminteşte de cuvintele domnului ce rezumau scrisoarea scrisă de acesta hanului şi se hotărăşte să le reproducă acum.

In general, însemnările sale aduc mai mult indicii întîmplătoare decît formularea unor constatări conştiente. Devastările satelor de către tătari şi cazaci şi fuga populaţiei rezultă doar indirect din amănuntul că, în ciuda escortei sale dată de tătari, el nu putea găsi nici

un fel de hrană, deoarece satele rămăseseră absolut pustii. Dar acest fapt nu provoacă la el nici o revoltă sufletescă şi nici un comentariu. Cu aceeaşi indiferenţă notează, mai apoi, în drumul său de la Iaşi în sus, şi existenţa în apropiere a unui sat pustiit, lîngă care s-a oprit să prînzească, şi trecerea unui convoi de 150 de care căzăceşti ducînd sare de la ocna moldovenească (Tîrgul Ocna) spre Ucraina.

Despre misiunea lui propriu-zisă nu dă nici o lămurire de nici un fel. De fapt, el ducea, pur şi simplu, scrisoarea reginei şi nu avea vreun mandat de a trata în numele ei. Căci alianţa ce i se propunea nu ar fi folosit în realitate decît hanului, care după lichidarea Republicii feudale a Poloniei înţelegea să-şi întindă autoritatea sa asupra cazacilor şi moscoviţilor, precum şi asupra Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti. O victorie a cazacilor, care se sileau să atragă de partea lor pe principele Transilvaniei şi pe cei doi domni români, ar fi compromis acest plan. De aceea, hanul a frînat acţiunea militară a cazacilor, silindu-i să încheie succesiv pacea de la Zborow, în 1649, şi cea de la Biserica Albă în 1651. Înlocuirea cazacilor prin suedezi i-ar fi neutralizat pe cei dintîi şi ar fi completat încercuirea Poloniei. Dar, cît mai era încă pe drum, Mayer află de încheierea unei înţelegeri între Suedia şi Polonia care, în schimbul unor serioase concesiuni teritoriale, obţinea concursul acesteia în război.

Relaţia lui Mayer, al cărei original în limba germană se află în Arhiva Regală din Stockholm, a fost publicată întîia dată de N. J. Molkaniewsky ,,Архив юго-западной Россий'' vol. VI, partea a 3-a, Chiev, 1908, pp. 8—43; a fost reprodusă la sugestia lui Fr. Babinger cu un studiu introductiv în limba germană de Gh. I. Constantin în „Balcania", II—III (1939—1940), pp. 359—379 sub titlul pe care îl redăm pe româneşte: *Jurnalul agentului diplomatic suedez Iohann Mayer cu privire la călătoria sa prin Moldova, 12—31 mai 1651.*

JURNAL DE DRUM

Călătoria prin Moldova[1]

1651, mai

p. 359 ... Călătoria de înapoiere s-a făcut așa: la 1 mai stil vechi de dimineață, la ora 9 am plecat cu ajutorul lui Dumnezeu sănătos, de la Bagciserai[2] din robia tătărească. Hanul[3] mi-a arătat multă cinste după obiceiul tătăresc și a trimis pe sluga sa să mă însoțească o bucată de drum pînă dincolo de deal ...

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Molkaniewsky în „Архив юго-западной Россий" și reprodus parțial de Gh. Constantin în „Balcania", III, 1940, p. 359. Au fost folosite și o parte din notele editorului.

[2] Reședința hanilor Crimeii.

[3] Islam Ghirai al III-lea (1644—1654). Editorul român al fragmentului de față îl consideră drept unul dintre factorii determinanți ai războiului cazaco-polon, înțeles ca un joc de șah ale cărui piese erau manevrate de el. Acțiunea încercată de el spre a obține participarea Suediei împotriva Poloniei ar fi putut duce la zdrobirea acesteia în folosul hanului doritor să se substituie Imperiului otoman, intrat în mare decadență, și să-și impună suzeranitatea atît Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, cît și cazacilor și chiar moscoviților!

...La 12 mai, zi foarte caldă, am pătimit mult din cauza țînțarilor și a altor gîngănii; am mîncat pe cîmp tîrziu seara, pe la apusul soarelui am sosit la Nistru, în fața Cetății Albe și am petrecut noaptea pe un deal înalt. Pentru a da de știre luntrașilor din Cetatea Albă de sosirea noastră am tras un foc de pușcă, și ienicerii și-au descărcat de asemenea puștile, în care pusesem o încărcătură de pulbere ca pentru șase muschete, și au bubuit de parcă s-ar fi tras cu tunul. După aceea a trebuit să pun să se facă un foc, ca în jurul lui oamenii mei să-și adune caii istoviți ce se risipiseră în lung și în lat. Noaptea aceasta fiind liniștită și fără vînt, am fost năpădiți de nori de țînțari, care nu ne-au lăsat să dormim. p. 360

În ziua de 13 mai de dimineață, cam pe la orele 6, a venit o barcă mare cu pînze; am avut mult de furcă pînă am putut găsi oameni din partea locului, deoarece nu se încredeau în tălmaciul meu; își închipuiau că noi eram cazaci, așa cum năvălesc ei în țară[4], iar eu n-am ajuns numai decît la ei, căci pentru a cruța calul, pe căldura cea mare, mergeam agale, mult în urma tălmaciului. Dar îndată ce m-au zărit au început să rîdă și mi-au urat bun venit (căci tot ei mă trecuseră peste rîu și la ducere[5]). Și mi-au povestit minunîndu-se, ce spaimă a fost la turci în seara dinainte — cînd au auzit împușcăturile noastre: că și-au strîns bazarurile și au fugit în cetate, crezînd că au venit cazacii de la Don cu cele patru corăbii turcești, care se aflau jos, pe Marea Neagră, și că ar fi început atacul împotriva lor. Cum acolo, mai jos de oraș, se aflau multe grinduri de nisip și praguri am fost silit să urmez pe acest luntraș pînă jos la mare, cale de o milă bună; acolo era un prag mare care despărțea Marea Neagră de Nistru; // caii au mers pe acest prag, dar am fost nevoiți să trecem înnot în două locuri, într-unul pe o lungime de vreo 60 de pași, iar în al doilea de peste 100 de pași. Eu am fost trecut împreună cu bagajele mele deadreptul cu luntrea, cale de o milă bună. Pe acel prag se aflau cîțiva turci cu femeile pe care le cumpăraseră și care erau creștine. Acestea se scăldau și se spălau în Nistru. Cînd femeile au ieșit din apă, turcii le-au învelit în cearceafuri frumoase de multe fețe, le-au ajutat să se usuce și le-au mîngîiat cu drag, apoi au plecat cu ele în plimbare, la corăbii, și pe drum fiecare își săruta și-și alinta femeile sale. Se purtau cu ele cu omenie și cu cinste, spre deosebire de tătari, care se poartă cu prinșii lor cum dacă ar fi cîini, batjocorîndu-i și lovindu-i în chip neomenos. Din această cauză, femeile luate în robie de ei, sînt mai bucuroase — dacă nu-și pot recăpăta libertatea — să fie vîndute turcilor, căci acolo sînt foarte bine ținute în privința îmbrăcăminții și a îngrijirii. În port, de cealaltă parte, se aflau patru corăbii turcești, încărcate p. 361

[4] Pentru năvălirile cazacilor vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 216, și urm.

[5] Adică în decembrie 1650; cf. „Balcania", 1940, p. 310, n. 4.

cu vin tămîios și cu alte vinuri acre[6], precum și cu nuci frîncești și turcești. Unul din aceste vase era din Anatolia, de la Trapezunt. Comandantul vasului sau reis bașî numit Frangul Kyrikoszowic, din Trapezunt, care era

p. 362 grec[7], la fel ca toți marinarii săi, // mi-a îngăduit să mă urc pe corabia sa și să-mi umplu butoaiele goale cu vin la prețul de 6 groși (!)[8] măsura[9]. Oamenii nu știau cum să mă mai mulțumească pe corabia lor: m-au cinstit cu cel mai bun vin tămîios, cu portocale, cu nuci și cu pesmeți, și s-au arătat foarte prietenoși; erau oameni deștepți și doreau, printre altele, ca Dumnezeu să îndemne pe vreun principe creștin, să atace pe turci cu toată hotărîrea; nu se îndoiau că Dumnezeu îi va ajuta pe creștini. Mi-au mai spus că la Constantinopol abia a zecea parte din locuitori sînt turci, orașul fiind locuit aproape numai de creștini[10]. Acest comandant de vas a pus să se scrie pe tabletele servitorului meu ca amintire și urare pentru mine, următoarele cuvinte grecești: Ιησους χριστὸς νυκη[11] ... M-a trimis cu barca lui la țărm și mi-a dat însoțitori, care la debarcare au tras o salvă dintr-un tun mic de fier; jos pe uscat, abia am putut scăpa de ei, deoarece aduseseră o cană mare cu vin tămîios și au cinstit pe toți oamenii mei, și mi-au făgăduit să mă viziteze a doua zi în oraș. Noaptea aceasta am petrecut-o sub cerul liber pe malul Nistrului.

p. 363 În ziua de 14 <mai> dimineața, în drum spre Nistru, // am cumpărat de la un pescar un crap de 8 ocale[12] a 24 litre[13] cu 9 groși (?). Aș fi putut să-l capăt cu 4 groși (?), dacă aș fi vrut să mă tocmesc; i-am dat însă cît a cerut căci și așa am căpătat mult mai mult decît făceau banii. În aceeași zi după amiază am sosit cu bine la Akerman sau Cetatea Albă și am tras la vechea mea gazdă, la un grec. De cum m-am instalat la gazdă, caimacamul sau mai marele acestui loc a trimis după tîlmaciul meu; eu i-am dat pe unul din oamenii mei ca să meargă cu el. Cînd au ajuns la caimacam, acesta l-a întrebat îndată de mine, arătîndu-și mulțumirea pentru venirea

---

[6] Spre deosebire de vinurile grecești, extrem de dulci.

[7] Numele său e redat într-o formă slavizată. Comerțul în Imperiul otoman se afla în cea mai mare parte în mîinile grecilor. Vezi N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* 187 și urm.

[8] În textul publicat, *gl,* probabil citire greșită pentru *g* urmat de un semn de abreviere ca o buclă, putînd fi confundată cu *l.* Vezi mai departe observația despre ieftinătatea peștelui socotit în groși.

[9] Vezi mai jos, n. 14.

[10] Afirmație inexactă.

[11] Iisus Hristos, biruință.

[12] Ocaua, măsură de greutate = 1,272 kg în Moldova; ocaua turcească este de zece ori mai mare.

[13] Litra, veche măsură de greutate = 1/4 oca, adică 0,318 kg. O socoteală aritmetică ar cere o îndreptare a cifrelor fie 6 ocale în loc de 8, fie 32 de litre în loc de 24. Vezi „Balcania", p. 363 n. 3, unde se sugerează cifra de 34 de litre, care ar fi fost citită greșit 24.

mea; // a tratat pe oamenii mei după obiceiul tătăresc, dîndu-le apă chioară de băut. Ei au trebuit să mai şi golească paharul în sănătatea lui. Pe căldura cea mare, le-a priit foarte bine această băutură; altfel mai bucuros ar fi băut vin. A făgăduit tain şi pentru mine, dar nu a urmat mare lucru pînă seara, cînd am primit şase măsuri[14] de vin. În aceeaşi seară au sosit în oraş corăbiile turceşti cu vin, şi totodată şi <grecul> de la Trapezunt a venit în oraş. Comandantul de vas, Frangul, şi-a ancorat corabia chiar în dreptul gazdei mele; a întrebat numaidecît de mine şi a trimis să se aducă o cană mare din cel mai bun vin tămîios şi m-a întîmpinat cu acesta. Era cuprins de mare bucurie, dar plin de cuviinţă, şi a rămas la mine la masă la un crap şi la un morun prăjit. p. 364

În ziua de 15 mai a trebuit să rămîn aici, deoarece calul pristavului[15] meu s-a îmbolnăvit. Astăzi, caimacamul mi-a trimis un sac de orz pentru caii mei. Au venit şi nişte creştini greci la mine, au mîncat şi au băut cu mine şi erau foarte bucuroşi de sosirea mea, pentru că eram creştin. După amiază au venit doi tătari crîmleni şi mi-au povestit despre cazaci, cum că aceştia cu ajutorul sultanului[16] Murad, au alungat pe poloni pînă dincolo de Vistula şi i-au bătut cumplit. Alţii, mi-au declarat iarăşi că polonii s-ar fi împăcat cu cazacii. Un negustor grec din Karasu[17], în Crimeia, spunea că fusese trimis în Circasia[18], caimacamul paşei din Silistra[19] să-i cumpere două // fete tinere circasiene şi deosebit de frumoase şi că s-ar fi întors de curînd şi i-ar fi adus două fete, pentru care a trebuit să dea cîte două sute de ducaţi de fiecare. p. 365

În 16 ale lunii, dimineaţa înainte de răsăritul soarelui am plecat din Cetatea Albă. Nu departe de oraş am întîlnit un ienicer bătrîn din Crimeia şi trei ţărani moldoveni[20]. Acel ienicer a confirmat cele povestite de cei doi tătari pomeniţi mai sus, spunînd că toţi polonii au fugit dincolo de Vistula

---

[14] Mass = veche măsură germană a cărei valoare varia după loc între 1,069 şi 1,945 l.

[15] *Przystaven*. Din escorta dată de tătari la plecare. Vezi şi mai jos menţiunea pristavului Osman aga pe care îl trimite înainte la domn cu scrisoarea hanului. În însemnarea din 18 mai este iarăşi vorba de unul dintre pristavii săi, care s-a lăsat mituit de ţăranii din Cîrnăţeni, apoi la 19 mai, de pristavii săi, la plural, care vin cu o pecete plăsmuită tot în legătură cu sarcina impusă satelor de a da călăraşi la porunca lui Feriz aga de la Cetatea Albă. Ne putem întreba dacă aceşti pristavi din urmă menţionaţi la plural nu erau cumva daţi chiar de Feriz aga, spre deosebire de Osman aga dat de han.

[16] Titlul de sultan se dă fraţilor hanului Crimeii.

[17] Karasu sau Karasubazar, oraş în Crimeea, una dintre reşedinţele hanilor.

[18] Provincie în Caucaz. Circasienii sau, cum se mai numeau, cerchezii erau consideraţi ca oameni cei mai frumoşi din lume. Frumuseţea femeilor circasiene era cîntată cu predilecţie de poeţii turci.

[19] Sylystryski. Derviş Mehmed-paşa, viitor mare vizir.

[20] *Wallasche*. Autorul foloseşte termenul de valah, după obiceiul polon, pentru moldovean.

și că Hmelnițchi[21] a trimis, de la Camenița <o solie> palatinului ungar[22], oferindu-i coroana Poloniei[23], iar Hmelnițchi voia să păstreze în schimb ținutul de la Camenița și pînă la Liow și deci toată Ucraina, iar <palatinul ungar> trebuia să stăpînească tot restul, numai să-l ajute să nimicească pe poloni. Dimpotrivă, țăranii moldoveni povesteau că la Camenița ar fi căzut de curînd o mulțime de cazaci și tătari, că au trebuit să părăsească tabăra și s-o ia la fugă și că totodată mulți dintre poloni și mai ales dintre lefegiii germani au fost striviți. După fuga cazacilor, un bou se vindea la Camenița cu un taler, atît de multe vite și provizii au lăsat în urma lor — și au lăsat și cîteva tunuri. Am mai întîlnit iarăși un tătar, care venea de la Palanca[24] (un orășel turcesc pe lîngă care trecusem) și spunea că la Camenița n-ar fi fost nici un atac din partea cazacilor și a oamenilor lor, și că // tătarii dobrogeni[25] s-ar găsi încă dincoace de Nistru, nu departe de Palanca; iar o parte din ei ar fi la Tighina[26], o cetățuie turcească din apropiere, pe care am văzut-o de asemenea de pe un deal în cursul călătoriei mele, și aceștia nu vor porni la drum, pînă ce nu vor primi ordin de la han.

p. 366

În aceeași seară, nu mult înainte de conacul nostru de noapte, am împușcat un pelican, pe care l-am prins numai cu mare greutate, cu toate că era rănit la o aripă. Este o pasăre ciudată, dar frumoasă, și mult mai mare decît o lebădă, am dus-o vie cu mine. Am petrecut noaptea la Olănești[27], un sat mare și populat, și am fost îndestulați cu hrană suficientă, dar ca băutură n-am avut decît apă neamestecată cu nimic, căci nu puteam să beau braga[28] lor.

La 17 <ale lunii>, la Ciubărciu[29], am cumpărat, la prînz, patru crapi de mărime mijlocie prețuiți împreună cît unul mare[30], și am luat prînzul tot acolo. Am petrecut noaptea la Leonteva[31], un sat mare turcesc, dar în acel sat locuiau numai creștini greci[32]. Gazda mea auzise că veneam de la hanul

---

[21] *Chimiel.* Bogdan Hmelnițki, hatmanul cazacilor.

[22] Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Transilvaniei (1648—1660).

[23] Pretențiile la coroana Poloniei erau la principii Transilvaniei o veche tradiție de la Ștefan Báthory. Hmelnițki oferise coroana polonă și lui Gheorghe Rákóczy I, care însă, după ce făcuse toate pregătirile necesare, a murit înainte de alegerea regelui. Fiul său a făcut în acest scop expediția din 1657, care s-a sfîrșit în chipul cel mai tragic. S. Szilágyi, *Rákóczy György*, Budapesta 1893; Lukinich Imre, *I. Rákóczy György és a lengyel királyság* (Gh. Rákóczy I și coroana polonă), Budapesta, 1907.

[24] Palanka, sat pe malul Nistrului.

[25] Autorul folosește numele de tătari dobrogeni pentru tătarii din Bugeac.

[26] *Bender.*

[27] *Olesnest,* sat pe malul Nistrului, circa 40 km de la Cetatea Albă.

[28] *Braha.*

[29] *Czuburc,* sat pe Nistru.

[30] *Vier grosse mitel Karpen à I grossen gekaufft.*

[31] *Lionty* (= Leonteva), sat pe malul Nistrului.

[32] Adică de rit ortodox. Din fraza următoare se vede că este vorba de moldoveni.

tătăresc şi că maiestatea sa regina Suediei[33] era o regină creştină cu multă putere. Stătea lîngă vatră cu mîinile împreunate, şi oftînd vorbea singur cu sine, zicînd pe moldoveneşte cu glas tare: „O creştini, ce aţi făcut, de ce v-aţi umilit într-atîta în faţa unui păgîn? Şi prin aceasta îl faceţi să fie atît de mîndru, şi de încrezut". L-am lămurit, prin tălmaciul meu, că nu trebuie să-şi închipuie că această călătorie a fost făcută de hatîrul hanului // deoarece prea mărita mea regină nu se închină decît înaintea lui Dumnezeu, regele tuturor regilor şi că, în afară de el nu e nevoită să se închine în faţa nici unui alt rege creştin, cu atît mai puţin în faţa unui asemenea rege păgîn. p. 367

În 18 <ale lunii>, în acelaşi sat, Leonteva, am serbat întîia zi de Rusalii, după amiazi a venit însuşi Feriz aga[34] de la Cetatea Albă (acela care are sub supravegherea lui satele şi pe tătarii de la Cetatea Albă); mi-a urat bun sosit, şi cum mai încolo, la hotarele Moldovei, domnea nesiguranţă, din cauză că tătarii dobrogeni ar fi ucis cu 3 zile mai înainte 7 moldoveni şi ar fi dus cu ei un rob[35] (?) în cetăţuia turcească a Tighinei, voia să-mi mai dea cîţiva călăraşi[36] care să mă însoţească pînă peste hotare. Unul din pristavii mei a trebuit să se ducă îndată cu el, şi i-a dat acestuia pecetea sa de ceară. Cu aceasta trebuia să capăt cîţiva călăraşi în satul vecin Cîrnăţeni[37]. Am călătorit noaptea spre acel sat Cîrnăţeni. Acolo pristavul şi-a mîncat credinţa, lăsîndu-se mituit, şi a îngăduit ca ţăranii să distrugă pecetea lui Feriz Aga. I-am spus să facă cum ştie şi să mă treacă în siguranţă, aşa cum i se poruncise atît de către han, cît şi de Feriz Aga. Cu puţin mai înainte de sosirea mea, trecuse pe acolo un boier al domnului Moldovei numit „Kenan Bassa"[38], care mergea prin Tighina spre Crimeea la han, el ducea hanului 5 cai moldoveneşti. A adus ştirea că acum cazacii se aflau dincolo de Cameniţa şi că polonii se retrăgeau în grabă. Seara au venit 6 tătari dobrogeni cu turbane roşii în cap, de la Tighina în acel sat, să vadă dacă nu ar fi ceva de prădat, se // lăudau că ar fi 6 mii de călăreţi şi spuneau că paşa din Silistra ar mai trimite încă alţi 6 mii de călăreţi din neamul lor împreună cu alte trupe turceşti, cu totul peste 20 de mii de călăreţi, ca să fie de ajutor lui Hmelniţki. Am pus să-i întrebe de ce nu treceau chiar acum Nistrul pentru a se duce la Hmelniţki. Au răspuns p. 368

---

[33] Vestita regină Cristina, fiica lui Gustav Adolf (1632—1654).

[34] *Peris-aga.* Transcrierea greşită pentru Feriz aga. Cf. „Balcania", III, 1940, p. 367, n. 1.

[35] *Babendie.* Pe turceşte *bendie* înseamnă sclav, rob.

[36] *Caralassen.*

[37] *Kiernicienie,* sat pe malul rîului Botna, afluent al Nistrului, raion Căuşani, R.S.S.M.

[38] Vezi „Balcania", p. 365, n. 1, unde se aminteşte de rolul lui Kenan-paşa în aducerea în Moldova a Ecaterinei Cercheza, soţia a doua a lui Vasile Lupu.

Trimiterea acestui dar era, desigur, în legătură cu tratativele încercate, pentru a obţine restituirea moldovenilor robiţi, precum şi încetarea incursiunilor tătăreşti în Moldova.

că n-aveau poruncă de la han[39]. Îndată ce au ieşit din sat cei şase tătari, au luat-o pe un deal înalt printr-o turmă de oi, au prins din goana calului trei oi cu atîta repeziciune, în scoaterea, întoarcerea şi mînarea lor, şi au pornit cu ele într-o goană atît de nebună încît te minunai văzînd-o.

Ţăranii din sat, care erau şi ei tot păsări de soiul acesta, au trebuit să rîdă şi ei de paguba lor.

În 19 ale lunii au venit pristavii mei cu o pecete plăsmuită, pretinzînd că peste noapte ar fi trimis ţăranii pe cineva la Feriz aga, şi că ei ar fi adus această pecete ca dovadă că cea veche, ce-mi fusese trimisă mie de Feriz aga, era fără putere şi că trebuiau să fie scutiţi de datoria de a da călăraşi. I-am prins însă pe toţi cu minciuna şi i-am mustrat pe pristavi prin tălmaciu, căci după cum au mărturisit o parte chiar din ţărani, aceia le luaseră mulţi bani. I-am dojenit zdravăn ca pe nişte ticăloşi fără de credinţă. Ei ascultau fără supărare şi se scuturau cum se scutură cînele de borşul fierbinte. A trebuit însă să-mi urmez drumul singur cu ei, şi după cum s-a putut vedea cu ochii, Dumnezeu mi-a fost călăuza, căci după ce am ieşit din sat, dacă aş fi luat-o la dreapta cădeam tocmai peste cei şase mii de tătari dobrogeni, despre care am amintit mai sus, dar Dumnezeu m-a îndreptat spre stînga, prin adîncitura dintre dealuri şi am avut un drum sigur. // Căci acolo, pe dealuri, oamenii domnului Moldovei, cu steagurile înălţate, făceau de strajă împotriva tătarilor. În acea zi am mîncat pe la ora 10, pe cîmp. Atunci a venit unul din călăraşii de pe deal, călărind spre mine şi a întrebat pe tălmaciu de unde veneam. Acelaşi călăraş ne-a spus că aproape pînă la Iaşi nu vom găsi de loc oameni în sate, deoarece toţi oamenii au fugit în pădurile de pe dealuri de frica tătarilor
p. 369 şi locuiesc acolo[40]. Ei însă au fost puşi de // domn să facă de pază pe dealuri, încoace şi încolo. Seara, pe la orele 10, ne-am oprit în cîmp şi am petrecut noaptea acolo.

În 20 ale lunii am trecut în căutare de hrană prin mai multe sate româneşti, dar n-am găsit în ele nici oameni, nici vite. La amiază, am mîncat într-un tufiş, dar înainte de a ajunge în acest loc ogarul meu moldovenesc[41] a prins pe un deal un iepure mare şi l-a adus în gură servitorului meu. Nu mai aveam pîine şi în loc de pîine a trebuit să pun să fiarbă nişte orez din care mai aveam destul, şi l-am mîncat în loc de pîine. În locul acela se afla un pîrîu. Acolo oamenii mei, în timp ce adăpau caii,

---

[39] Atitudinea hanului era destul de nesinceră şi faţă de cazaci, pe care dorea să-i vadă ieşind slăbiţi din războiul cu polonii.

[40] Pentru amănunte asupra jafurilor făcute de tătari în Moldova, vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 125 şi urm.

[41] *Mein Wallacher Wind* = Windhund.

au prins un crap frumos, astfel Dumnezeu mi-a dat în această zi hrană în pustiu, pe neaşteptate şi ca printr-o minune.

După amiază am întîlnit în drum patru steaguri de călăraşi moldoveni, care se îndreptau spre dealuri. Iuzbaşa[42] sau locotenentul lor, a venit călare în întîmpinarea mea, şi urîndu-mi prieteneşte bun venit, mi-a mai dat încă doi călăraşi, care să mă însoţească pînă la cealălalt post de pază, spre a fi acolo înlocuiţi cu alţii. Spre seară a venit în întîmpinarea mea în pădure comandantul suprem al oastei voevodului, domnul Ştefan[43], „mare serdar[44], cu 30 de călăreţi. M-a primit cu multă prietenie şi m-a poftit la el pentru <a petrece> noaptea acolo. Pe drum se plîngea amarnic că tătarii i-au făcut pagube foarte mari, i-au ars trei curţi frumoase împreună cu 12 sate; trebuia să se descurce de acum foarte anevoie şi în chip sărăcăcios şi nici nu le putea clădi din nou, deoarece oamenii nu erau siguri că se vor putea bucura de ele. După ce am coborît din pădure la cîmp deschis, nu departe de mica sa curte, a pus să se ridice un cort frumos turcesc, şi m-a poftit stăruitor <să rămîn acolo>, iar el s-a dus la curtea lui. Curînd după aceea mi-a trimis prin căpitanul său de ostaşi călări 1 berbec, ½ miel gras, un castron plin cu pîine albă frumoasă, o sticlă mare cu mied foarte bun, o sticlă mare cu vin bun de Cotnari. Peste un ceas a venit el însuşi la mine, însoţit de unul din polcovnicii săi, şi m-a ospătat cu multă cinste şi prietenie. Mi-a spus apoi că domnul Ţării Româneşti[45] s-ar afla la Floci[46] cu 15 mii de oameni şi că i-ar fi făgăduit pe cinste domnului Moldovei[47] stăpînului său că <ei stau> împotriva tătarilor şi nu vor încerca nici cel mai mic lucru împotriva lui[48]. Şi a mai spus că nu se poate avea nici cea mai mică încredere în tătari, chiar dacă jură, căci nu se ţin de cuvînt. De aceea domnul Moldovei i-a declarat hotărît că-şi pune capul

---

[42] *Isbas.*

[43] Nu poate fi Gheorghe Ştefan, mare spătar în 1647—1650.

[44] *Serdar wielky.* Oare Ştefan Serdarul pe care îl taie Vasile Lupu în 1653 ca înţeles cu Gheorghe Ştefan răsculat împotriva sa? În *Dicţionarul marilor dregători* apare doar în 1653, dar aceasta nu exclude o dată anterioară. Vezi şi Miron Costin *op. cit.*, cap. 17: „La mai mare grijă au stătut Vasile Vodă de serdariu, fiind atîtea oşti pre aceia vreme şi marginea toată pe seama lui", amănunt ce se potriveşte cu locul unde îl întîlneşte Mayer.

[45] *Der Muldansche Hospodar.* Muldansche = Munteanul.

[46] *Falzin,* oraşul de Floci.

[47] *Dem Wallachschen Hospodaren,* după obiceiul polon de a numi Moldova „Valahia".

[48] ......*und dem Wallachschen Hospodaren, seinem Herrn, wieder die Tartern nicht das geringste wieder in (ihm) attentieren werden;* întregirea noastră <ei stau> este singura interpretare îngăduind prezenţa în frază a celor doi *wieder* alături de pluralul *werden,* care s-ar referi la cei 15 000 de oameni ai domnului vecin aflaţi aproape de hotarul dintre cele două ţări. Se pare că şi fraza următoare aparţine tot lui Matei, care explică astfel prezenţa trupelor sale ca o măsură de prevedere.

că <acela> (?) a mirosit[49] încă dinainte pagubele sale şi ale supuşilor săi din partea tătarilor, pe care el le preţuieşte la mai multe sute de mii de taleri imperiali, şi chiar mai mult, şi nu se îndoieşte că Dumnezeu îi va ajuta, numai domnii poloni să se ţină de cuvînt şi ei să facă un început p. 371 bun. Mai spunea[50] că Hmelniţki ar fi trimis la domnul Ţării Româneşti // şi l-ar fi chemat în ajutor, dar că n-ar fi primit decît un răspuns foarte neclar[51]. De acolo ar fi mers îndată la palatinul ungar[52] unde mai zăboveşte încă, şi este aşteptat în fiecare zi. După aceasta şi-a luat rămas bun şi auzind că voiam să plec dis de dimineaţă, mi-a urat drum bun şi mi-a pus la îndemînă doi călăraşi.

În 21 ale lunii, s-a îmbolnăvit cel mai bun dintre caii mei de ham, iar pelicanul meu, pe care în timpul nopţii îl culcase servitorul meu pe apă, crezînd că se va înviora în apă, s-a prăpădit căci i-au pătruns în trup prin rana lui o mulţime de lipitori (?)[53].

M-am dus spre Lăpuşna. Acest orăşel a fost ars cu totul de tătari. Am petrecut noaptea pe cîmp, la Prut şi am fost aşa de rău înţepat de ţînţari, încît mîinile şi faţa mea arătau de parcă aş fi suferit de vărsat; tot aşa au păţit şi oamenii mei.

În ziua de 22, la orele 12 am trecut Prutul şi am sosit la Ţuţora, aici am mîncat. De aici pristavul meu Osman aga, a plecat mai înainte la Iaşi, cu scrisoarea hanului către domnul ţării. Seara la orele 8, am sosit la Iaşi. Domnul nu era acasă, dar a venit peste o oră. Mareşalul său, marele postelnic Andronachi[54], prin vechilul[55] său, încă înainte de sosirea mea se îngrijise să fiu îndestulat cu tot felul de merinde aduse la locul meu de găzduire. Aici stăruie ştirea că polonii ar fi alungat pe cazaci şi pe tătari de la Cameniţa, încît cazacii au trebuit să lase baltă toată prada pe care o făcuseră, în împrejurimile Cameniţei, la Zwaniec şi la Paniowcze şi s-o rupă la fugă.

---

[49] *Darumb der Wallachsche Hospodar ihme gäntzlichen vorgesetzet sein Haubt zu legen er hette dan zuvor an den Tartern seinen und die seinigen Unterthanen Schaden (welche er uff vielmahl Hundert tausendt Rthr (= Reichsthaler) auch darüber schätzet) gerochen.....* Într-o notă la textul publicat în „Balcania", p. 370, n. 2, editorul interpretează cuvintele *sein Haubt zu legen* în sensul: *să-şi plece capul,* legîndu-le de presiunea exercitată asupra domnului pentru alianţa matrimonială cu Hmelniţki.

[50] Adică Gheorghe Serdarul, interlocutorul autorului.

[51] *Sehr stumpfe Antwort.*

[52] Gheorghe Rákóczy al II-lea.

[53] *Viel bluttmalen* (vezi cuvîntul *Blutegel* care înseamnă lipitoare).

[54] *Andronaky Wielky Postelnik.* După *Dicţionarul marilor dregători,* p. 339, Andronic ar fi fost mare postelnic din 1650, 18 martie pînă în 1651, 28 martie. S-ar părea deci că trebuie mutată această dată din urmă.

[55] *Schaffer.*

p. 372 În 23 ale lunii la Iaşi caii mei s-au odihnit şi au fost hrăniţi bine. Astăzi a venit la mine domnul Kotnarsky[56], secretarul Domnului şi mi-a urat bun venit, în numele domnului său. El mi-a împărtăşit aceeaşi ştire din Polonia, şi mi-a amintit de un nobil mîrzac numit Charasz, care ar fi căzut în lupte. Înainte de prînz a sosit marele sol tătar, numit Mustafa Celebi[57], care se întorcea de la // Varşovia, din Polonia şi mergea în Crimeea. În (p. 373) aceeaşi zi m-a vizitat „wachtmeisterul" domnului, un neamţ, care a venit aici cu vreo 3—4 ani în urmă, de la Constantinopol. Acesta mi-a povestit . . . etc.[58] . . .

În ziua de 24, dimineaţa la ora 10, voievodul a trimis la mine pe marele comis, sau hofmaister, mareşal al Curţii Nacul[59] şi pe secretarul Kotnarsky să mă ducă pînă la el într-o caretă <domnească>. M-a primit în chipul cel mai prietenos şi m-a întrebat cum mi-a plăcut // politica tătărească, (p. 374) şi în legătură cu aceasta a încuviinţat ca să fiu escortat pînă la graniţa polonă de oamenii săi, şi aceasta nu ca urmare a scrisorii hanului, ci în cinstea preamăritei regine a Suediei, milostiva mea stăpînă. M-a sfătuit să nu mă îndrept pe la Cameniţa, ci pe la Sniatyn prin Pocuţia, căci pe acolo este drumul cel mai sigur. M-a rugat apoi să urez din partea sa maiestăţii sale regina viaţă lungă şi mult noroc în cîrmuire, <iar> mie mi-a urat călătorie bună. Apoi a poruncit secretarului său Kotnarsky să întocmească totul ca să pot trece pretutindeni cu bine. Şi în curînd a trimis înainte la Cotnari pe un boier mare de la curte, numit Gavrilaş „Skules"[60] şi mie mi-a trimis pe un călăraş ca să călărească înaintea mea şi să-mi arate drumul. Astăzi, către seară, am trimis pe tălmaciul meu la marele sol tătar, Mustafa Bei, ca să-l întrebe care este, după părerea lui, drumul cel mai

---

[56] Gheorghe Kotnarsky (sau Kutnarsky, în formă latinizată Kotnarius) secretarul lui Vasile Lupu, tălmaci pentru limbile latină şi polonă.

[57] *Mustafa Cilibi Bej* sau numai *Mustafa Bej*. În iarna anului 1650 fusese trimis de Islam Ghirai al III-lea cu scrisori la regina Suediei; la întoarcerea sa în Crimeea a fost însoţit de Mayer. Mustafa-bei a fost trimis apoi în Polonia cu misiunea de a trata pacea. Acum se întorcea din Varşovia, fără să fi ajuns la vreun rezultat. Vezi şi *Hurmuzaki*, IV, pp. 575—576, doc. DCLXXVII din 21 mai 1650.

[58] Este vorba de zvonul că ar fi reapărut, în chip miraculos, pe pereţii Sfintei Sofii, de sub spoiala turcilor, vechile reprezentări religioase ale bizantinilor.

[59] *Nakul.* Fost pîrcălab de Suceava. Mare comis 18 febr. 1651—14 apr. 1652. Trimis în 1653 ca sol la cazaci. Nu trebuie confundat cu fiul său, Constantin, care l-a însoţit pe Gheorghe Ştefan în pribegie.

[60] *Gavrilaş Skules.* Skules înseamnă vornic. Este oare un vtori vornic, întrucît marii vornici erau Gheorghea Ghica şi Toma Cantacuzino, sau poate un fost mare vornic rămas cu porecla fostei dregătorii? Acest Skules este unul şi acelaşi cu dvornicul menţionat la urmă n. 77. Miron Costin aminteşte de un Sculi trimis în urma lui Gh. Ştefan în 1653. S-ar putea ca acest Skules-dvornic să fi avut şi altă misiune secretă pe lîngă acea aparentă, de a-l însoţi pe solul suedez de la Cotnari la Cernăuţi, poate cumva în legătură cu acea sumă de 6 000 de ducaţi trimisă tot acum de domn lui Hmelniţki, dacă ar fi să dăm crezare raportului căpitanului polon care a capturat pe slujitorul moldovean şi şi-a însuşit banii.

sigur spre Polonia, şi ce mă sfătuieşte: s-o iau prin Hotin la Cameniţa, sau pe la Sniatyn prin Pocuţia? El mi-a dat îndată cel mai bun sfat: căci atît cazacii cît şi polonii au armată multă, şi cazacii pot ajunge pînă departe la Cameniţa, şi cît priveşte întrebarea care cale o socoate mai sigură, cea prin Hotin sau prin Sniatyn şi Pocuţia spre Polonia, a mai adăugat că polonii ar fi primit în ajutor cîteva mii de soldaţi suedezi, şi aceştia ar fi bătut de curînd pe cazaci şi pe tătari la Cameniţa.

A mai venit la mine cel mai bătrîn slujitor al prinţului Wisniowiecki[61], <numit> Zlotnicky, care mi-a adus vestea că regele Poloniei[62] ar fi încheiat, prin comisarii săi, la Lübeck, un tratat cu maiestatea sa regina Suediei, prin care renunţa definitiv la pretenţiile sale asupra Livoniei şi voia de acum să trăiască în pace şi prietenie veşnică, şi mai cerea ajutorul maiestăţii sale reginei Suediei împotriva tătarilor, duşmanii de veacuri ai întregii creştinătăţi care de fapt au şi călcat pacea şi continuă războiul.

În 25 ale lunii: am plecat de vreme din Iaşi, am mîncat pe cîmp în p. 375 apropierea unui // sat pustiit. Aici au trecut pe lîngă mine 150 de care căzăceşti încărcate cu sare; <mergeau> de la ocnele de sare din Moldova[63] la Umova[64], în Ucraina. Seara am sosit la Cotnari şi am fost foarte bine primit şi tratat de pristavul meu, Gavrilaş „Skules" Dvornicul; dar el n-a putut să rămînă în seara aceasta cu mine deoarece începea postul ortodox al Sf. Petru, şi făgăduise să serbeze lăsata secului împreună cu cîţiva boieri şi prieteni care locuiau acolo. Orăşelul Cotnari a rămas nevătămat de cazaci şi tătari, pentru că nu s-a apărat (dar nici nu era în stare de apărare), ci s-a răscumpărat cu o sumă de bani şi cîteva butoaie de vin. Sînt numai case de lemn, dar parte din ele sînt, în felul lor, încăpătoare şi destul de frumos făcute; este aşezat printre vii care se întind de jur împrejur pe o distanţă de o jumătate de milă. Viţa se arăta atunci foarte frumoasă, de înălţimea unui om şi chiar mai înaltă. Îndeletnicirea şi traiul cotnărenilor se întemeiază numai pe vin.

26 ale lunii. Am luat masa în satul „Kurenia"[65]. În ziua aceasta am avut un drum greu, pentru că plouase tare toată noaptea, pămîntul era moale şi greu, se lipea cu grămada de roţi şi intra sub potcoave, aşa încît caii mergeau foarte anevoie, şi de aceea am ajuns destul de tîrziu la Botoşani, un orăşel devastat şi am petrecut aici noaptea.

---

[61] *Des Fursten Wisnowiecken ältester Diener.* Probabil Yarema (Ieremia) Wisniowiecki, nepotul lui Ieremia Movilă, care a dus o luptă înverşunată împotriva cazacilor lui Hmelniţki.

[62] Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

[63] *Wallachschen Saltzbergen.* Vezi şi relaţia lui R. Bargrave în acest volum.

[64] *Umanowa,* oraş în R.S.S.U.

[65] *Kurenia,* neidentificat. Poate o citire greşită pentru Hîrlău, prin care trebuia să treacă drumul autorului.

În 27, am prînzit în orășelul Dorohoi. Îmi vin aici în minte // p. 376 cuvintele pe care ni le-a spus domnul în legătură cu hanul. Anume că el, voievodul, i-a scris hanului: „Împăratul turcesc îmi cere tributul obișnuit, iar tu, nu numai că mi-ai pîrjolit țara și mi-ai cărat din țară 200 000 de vite mari și mici și cai, dar ai luat <în robie> cîteva mii[66] de supuși de ai mei, te rog deci, pentru a-ți dovedi nevinovăția, precum susțineai într-o scrisoare, să-mi trimiți înapoi în cel mai scurt timp pe sărmanii mei supuși, ca să-mi pot reface din nou țara distrusă pînă la pămînt și să pot trimite obișnuitul tribut[67] împăratului turcesc". Și astfel, cu opt zile înainte de sosirea mea în Crimeia, a pus hanul în libertate 300 de oameni dar aceștia sînt cu toții pociți, schiopi, orbi sau sînt băieți și fete mici de tot, oameni inapți ce nu sînt în stare să muncească. Pe oamenii cei mai buni, în floarea vîrstei, voinici și sănătoși i-a păstrat; pe acești oameni ologi și bolnavi, care se întorseseră numai cu patru zile înainte de sosirea mea, i-am regăsit în acest orășel. Se afla aici un moldovean bătrîn, luptător ager, care slujise în compania starostelui de // p. 377 Camenița, cu un efectiv de 117 călăreți și care luase parte la ocuparea cetății Paniowcza. Acesta mi-a povestit cum s-au petrecut acolo lucrurile, anume: cum au venit cazacii și lăsînd în urmă Paniowcza au mers la cetatea Zwaniec, pe care au prădat-o și i-au dat foc; după aceea s-au îndreptat spre Paniowcza și au urmat același joc cu satele aflate mult mai departe. Atunci starostele de Camenița și-a trimis compania la atac[68], dar el însuși cu cîțiva tovarăși[69] și cu orășenii a rămas în cetate. Soldații (?) trimiși la atac[70] s-au năpustit într-adevăr asupra cazacilor, dar apoi după ce mulți din ei au fost doborîți și starostele a văzut acest lucru, a predat comanda cetății camaradului său, iar el însoțit de un servitor a fugit la Camenița; ceilalți ostași care au luptat cu dușmanul au fost secerați în cea mai mare parte, stegarul a luat cu el steagurile și a fugit în goană mare <tocmai> la Camenița; a fost urmărit de un mare număr de cazaci, dar n-a putut fi prins, și el[71] socotea că dacă ar fi pus cazacii mîna pe steaguri ar fi mers cu ele numaidecît asupra Cameniței, și ar fi ocupat orașul. După aceea cazacii au atacat orășelul Paniowcza, l-au prădat și i-au dat foc. Aici[72] a trebuit să petrecem noi noaptea.

La 28, <ale lunii> am stat la masă lîngă pîrîul Molnița într-o luncă. La ora 3 am sosit la Cernăuți, mic orășel, aici am fost de asemenea bine primit și ospătat de staroste.

---

[66] Etzliche 1 000.
[67] *Den gewönlichen Dan.*
[68] *Seine Companie ausscommendiret.*
[69] *Towarsziszen,* nume dat nobililor poloni care luptau ca voluntari.
[70] *Sothanes (?) auskommendiertes Volk.*
[71] Moldoveanul ce povestea lupta.
[72] Adică la Dorohoi, unde ajunsese autorul la 27 mai.

La 29. Starostele de Cernăuţi împreună cu domnul vornic[73] cu două steaguri de călăraşi, care numărau laolaltă trei sute de oameni, m-au petrecut pînă la granița polonă. Pe la jumătatea drumului vornicul și-a luat rămas bun de la mine și mi-a recomandat pe domnul staroste, care trebuia să mă însoţească cu cele două steaguri ale sale. De acolo am trimis pe cineva cu paşaportul meu la domnul vice-staroste <de Sniatyn>. Apoi am mai stat de vorbă vreun sfert de oră (?)[74] cu starostele de Cernăuţi, care şi-a luat rămas bun și a plecat cu călăreții lui pe drumul care duce pe sub orăşel, la granița lor către Ungaria și Transilvania. Cînd am ajuns la orășel, mi-a ieşit în cale vice-starostele de Sniatyn, Siebrydowsky cu 20 de călăreți; mi-a urat bun venit; m-a dus în oraş la o gazdă bună și seara m-a ospătat la el în cetate.

La 30 a lunii. În această zi, domnul staroste a primit știrea că un căpitan[75] polon N. N. a prins scrisorile hanului și ale lui Hmelnițki, pe care și le scriau unul altuia, precum și pe un slujitor al voievodului <moldovean> cu scrisori, la care se aflau 6 000 de ducați, pe care trebuia să-i primească Hmelnițki; scrisorile le-a // trimis regelui, dar pe curieri i-a adus la Camenița și a păstrat banii.

p. 379

[73] Dwornic.
[74] *Ein 1/2 viertelluhr.*
[75] *Rittmeister.*

NICOLAUS SCHMIDT

(? — după 1684)

*

Nicolaus Schmidt era originar din orașul Dresda, în Germania. Ucenic și apoi calfă de cojocar, s-a înrolat foarte tînăr în armata imperială ca soldat în infanterie. Regimentul său a fost trimis în Ungaria, în cetatea Komárom, pe care tocmai o asediau turcii (1646).

După două luni, cu prilejul unui atac, el cade, împreună cu alții, rob la turci. Puși în fiare, robii sînt trimiși, pe Dunăre, pînă la Rusciuc, apoi pe uscat, cîte patru pe o cămilă, la Constantinopol.

Aici începe pentru Nicolaus Schmidt o viață plină de mizerie, muncind din greu și răbdînd de foame.

Vara e ferecat pe galeră, unde, gol pînă la brîu, trebuie să întindă din greu la lopată; peste iarnă e ținut în Constantinopol, unde legat în lanțuri, e pus la diferite munci.

Așa ajunge el să cunoască marile porturi din Mediterana și capitala Imperiului turcesc, pe care le-a descris mai tîrziu.

În 1651, după cinci ani petrecuţi în robie, a izbutit să fugă, împreună cu vreo douăzeci de robi, originari din Ungaria. Cu întreg grupul — cînd ascunzîndu-se prin păduri, cînd atacînd pe turcii întîlniţi în cale — străbate Tracia şi Bulgaria, trece apoi în Ţara Românească, şi, mai departe, prin Transilvania, Ungaria (unde tovarăşii săi de drum se răspîndesc pe la casele lor) şi Austria, se întoarce acasă la Dresda.

Peste 32 de ani îşi scrie memoriile — privind anii de robie — care apar cu următorul titlu: *Kurze und wahre Beschreibung der Fünf-jähringen harten Gefängnis / welche Nicolaus Schmidt / Bürger und Kirschner in Dresden unter den Türken / beydes zu Constantinopel / und dann auf denen Reisen / so er nach Egypten und andere Orte als ein Sclav / in Wasser und Land thun müssen / erbärmlicher Weise in Eisen und Banden aufgestanden /. Worbey Viel neues denckwürdige / und andern dergleichen Reise-Büchern nicht befindliche Geschichte / auss selbsteigener Erfahrung erinnert / und angeführt werden.*

Mit angehängten Verzeichniss etlicher Türkischen Wörter statt einer Vocabuli zu gebrauchen.

Auf vielfältiges Begehren zum Dank befördert.

Leipzig. Bey Johann Christian Wolhfahrt / 1684.

În însemnările lui se ocupă mai pe larg de obiceiurile turceşti din oraşul Constantinopol, unde a petrecut cea mai mare parte din timpul de robie; dă foarte puţine informaţii despre alte localităţi — ca cele din Mediterana —, pe care le-a cunoscut puţin şi mai puţine încă despre acelea prin care a trecut în drum spre casă, ca de pildă din ţara noastră — şi despre care, cînd îşi scria memoriile, păstrează amintiri foarte neprecise.

De N. Schmidt se ocupă Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini,* p. 160.

CĂLĂTORIA
PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ
ȘI TRANSILVANIA[1]

1651

După ce am străbătut toată Turcia, ne-am îndreptat spre Bulgaria, și la locul unde Dunărea se varsă în mare am trecut vama evreiască[2]; aici a trebuit să dea fiecare <cîte> un ducat... După aceea // am mers în Țara Românească[3] și am ajuns în orașul Tîrgoviște[4]; am rămas acolo, liniștiți o jumătate de lună, și ne-am odihnit, așteptînd prilej mai bun <pentru plecare>. p. 96 p. 97

În acest oraș își are voievodul Curtea, și trebuie să dea tribut turcilor; de aici ne-am dus prin Bacifalău[5], în Transilvania, și cînd am ajuns acolo

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german: *Nicolaus Schmidt Kurze und wahre Beschreibung der Fünf-jährigen harten Gefängnis*... Leipzig, 1684, p. 96 și urm.

[2] Punctele vamale turcești de la Dunăre erau arendate în mare parte de evrei. Vezi și relația lui Bakšić în acest volum.

[3] *Schwarze Wallachey* adică Valachia Neagră.

[4] *Ternovizza.*

[5] *Tartter Ham.* Bácsfalu, sat lîngă Săcele, înglobat azi în orașul Brașov.

într-un sat, primarul de acolo ne-a luat drept spioni <musulmani> şi ca să se convingă, ne-a dat să mîncăm carne de porc şi a aflat astfel că eram creştini şi nu turci. De acolo am fost duşi la Braşov[6], şi aici Sfatul acestui oraş ne-a îngăduit să cerem de pomană în faţa bisericii, şi pe lîngă aceasta, ne-a hrănit o jumătate de lună, şi astfel am mai căpătat puţină putere. După aceasta numitul Sfat a dispus să fim duşi la Sibiu[7], însoţiţi de 50 de muşchetari; acolo am rămas de asemenea o lună. De la Sfatul acestui oraş p. 98 am primit ajutor creştinesc şi sprijin, apoi am fost trimişi // cu convoiul la Cluj[8]. De acolo ne-am dus la Gherla[9] şi mai departe la Satu Mare[10] şi am petrecut şi acolo aproape o jumătate de lună. Unul dintre prizonieri îngropase cu 15 ani în urmă, de teama tătarilor, 100 de florini, <puşi> într-o oală sub un păr, lîngă oraş; acum, ajungînd aici, a căutat în acel loc cu sabia; a găsit banii neatinşi, şi a cheltuit din ei în oraş, la ospătărie, pînă i-a terminat.

De la Satu Mare am mers la Caşovia . . .[11]

---

[6] *Cronstadt.*
[7] *Hermannstadt.*
[8] *Clausenburg.*
[9] *Neustadt.*
[10] *Zackmar.*
[11] *Casschau.*

MARIAN KURSKI

(? — după 1662)

*

Marian Kurski face parte din seria episcopilor catolici poloni de Bacău, absenteişti din principiu, de felul lui Zamoyski şi — înaintea acestuia — a lui Adam Goski, despre care pomenesc cu adîncă reprobare Deodat Bakšić şi Marco Bandini (în *Codex*). El aparţinea ordinului franciscan observant. După numirea sa în 1651, la recomandarea regelui Poloniei, care ţinea morţis la acest „drept" al său, el a apărut meteoric în Moldova în anul următor, de Paşte, şi după două săptămîni (după alţii: 10 zile) de şedere la Episcopia de Bacău, în care timp a consumat cu servitorimea sa pusă pe bere şi pe mîncare, toate proviziile aflate acolo, s-a retras pe furiş în Polonia, luînd cu sine ce mai era, precum şi unele lucruri rămase la „mănăstire" după moartea lui Bandini. Această acţiune a fost denunţată în termeni vehemenţi într-un memoriu întocmit de *„catolicii din Moldova, stînd în Bacău împreună cu catolicii din părţile vecine"*, fără nici o iscălitură individuală, dar trădînd stilul şi pana iscusită al lui Parčević, care îşi urma cu hotărîre campania contra episcopilor absenteişti poloni (şi contra iezuiţilor) („Dipl. Ital.", II, pp. 407—408 cu data greşită 1650), folosind şi acest exemplu scandalos pentru ilustrarea temeiului acestor plîngeri.

Într-un alt memoriu (*ibidem*, pp. 431—432) datat greşit ca fiind din 1652, dar posterior acestui an, se repetă aceeaşi acuzare cu unele adaosuri. Domnul s-a mîniat rău şi a jurat că niciodată nu va mai primi în ţara sa un episcop polon... şi a trimis ca să fie ucis acel dregător de la graniţă care l-a lăsat să iasă din ţară, şi dacă nu ar fi intervenit marii boieri cu multe rugăminţi, şi-ar fi şi executat această sentinţă. Iar secretarul domnului care din îndemnul acestuia îl făcuse atent pe episcop să vină în Moldova, a fost executat (!). Avem aici o ingenioasă deformare a uciderii lui Kotnarski de către Timuş Hmelniţki în 1653. Acelaşi Kotnarski fusese acuzat în diferite plîngeri ale catolicilor din Moldova redactate de Parčević că ar fi falsificat pecetea domnului, trimiţînd la Propagandă scrisori ca din partea acestuia, cărora însă nu trebuia să li se dea nici o crezare... etc. Întrucît aceste reclamaţii vădesc şi o parte de invenţie, nu putem şti dacă toate acuzaţiile acestea sînt reale. Dar acumularea lor nu putea rămîne fără efect. Congregaţia l-a somat pe Kurski să se reîntoarcă la reşedinţa sa. Episcopul a răspuns, în sfîrşit, la 28 aug. 1654 şi apoi iarăşi la 25 octombrie 1654 (*ibidem*, pp. 446—447) prin două scrisori către Propagandă. În prima dintre ele el declara că a fost numit episcop prin favoarea regelui Poloniei, fără vreo stăruinţă a sa. El a primit totuşi din supunere faţă de biserică. Şi avea chiar de gînd să vină să se stabilească în dioceza sa aflată în mijlocul schismaticilor, într-o ţară nespus de turbulentă, primejduindu-şi chiar viaţa pentru folosul sufletelor lui Hristos, de nu ar fi fost gonit de furtuna războiului ce se apropia şi de incursiunea tătarilor şi a cazacilor, cît şi de frămîntările care mai continuă şi azi în această ţară. În felul acesta el îşi justifica plecarea zorită din Moldova. Cît priveşte împlinirea obligaţiei de a-şi fi vizitat dioceza măcar la venire, el foloseşte o formulă ambiguă: „Am vizitat *după posibilităţile mele* personale atîtea parohii *cîte am putut* unde am găsit mulţi catolici". Revenind apoi la piedicile enunţate la început, adaugă: „Şi aş vrea cît de curînd să mă întorc acolo, dar toate drumurile sînt pline de tîlhari". În sfîrşit, propune unele condiţii pentru această reîntoarcere. Nu are bani pentru aceste cheltuieli. Bunurile pentru întreţinerea episcopului, dacă au fost vreunele (?!) au fost răpite de principii schismatici, şi acum în urmă au fost *hostili manu funditus sublata* şi însăşi locuinţa sa destul de nesatisfăcătoare a fost arsă. Numărul catolicilor a scăzut din cauza neajunsurilor războiului şi a schimbării domnilor şi, ceea ce este mai grav, lipsesc preoţi cunoscători ai limbii valahe. De aceea cere să fie ajutat! A doua scrisoare, din 25 oct. 1654 a trebuit să fie provocată de o somaţie mai categorică de a răspunde prin da sau ba, dacă înţelege să se ducă în dioceza sa. De astă dată şi răspunsul este clar: *Proclivem et modo... ad residendum ibidem declaro animum* (Declar şi acum inclinaţia sufletului meu de a mă duce să şed permanent acolo), precedat şi urmat de motivarea lipsei sale de pînă atunci din dioceză şi de arătarea dorinţei arzătoare de a porni într-acolo *de cum se vor fi potolit frămîntările*. Aşadar, după acceptarea categorică, sînt strecurate rezerve privind împrejurările ce ar îngădui traducerea ei în fapt. Într-un P. S. — lăsînd cu totul deoparte punctul privitor la ajutorare din scrisoare precedentă — cere doar unele prerogative legate de atribuţiile sale episcopale. Dar nici după aceea nu s-a dus în dioceza sa. Mai apoi, în 1656, cum se împlineau 5 ani de la numirea sa, şi cum episcopii erau obligaţi ca în termen de cinci ani de la înălţarea lor să se ducă la Roma să se închine *ad limina apostolorum*, el îi scrie papei la 1 martie, invocînd sărăcia sa care îl împiedică de la această călătorie, neîngăduind

nici trimiterea cuiva care să-l reprezinte. El se află la Varmia, foarte departe de dioceza sa din Moldova. Drumurile lungi şi pline de tîlhari împiedică venirea la el a vreunui preot sau diocezan al său. De aceea se roagă să fie dispensat de obligaţia <de a merge la Roma> şi totodată să fie desemnat un suplinitor al său în chip de episcop sufragan şi administrator perpetuu care să se bucure de veniturile diocezei sale, multe sau puţine, primind şi o subvenţie de la Propagandă pentru întreţinerea sa şi care să şadă permanent acolo (repetîndu-se adică formula folosită în 1644, la trimiterea lui Bandini). Urmează motivarea acestei abţineri. „Mai întîi pentru că aerul de acolo nu-mi prieşte; în rîndul al doilea, fiindcă suferind de *morbo paralitico* nu pot face drumuri lungi decît cu primejdia vieţii; în rîndul al treilea, fiindcă nu cunosc limba românească; în rîndul al patrulea, pentru că în Moldova se află mai în siguranţă episcopii trimişi din alte ţări decît din Polonia. Căci pentru vreun motiv sau prilej fără importanţă, locuitorii se ridică împotriva polonilor, atribuind tot ce se face acolo polonilor lor. În sfîrşit, (aşa cum am păţit eu însumi) tîlharii, de care este plină acea ţară, atacă întotdeauna pe episcopul polon, încredinţaţi zadarnic că acela duce cu sine multe bogăţii".

Cum nu există nici un indiciu, oricît de mic, că el ar fi fost jefuit cîndva în Moldova, rezultă că această invenţie trebuia, dimpotrivă, să arunce oarecare confuzie asupra acuzaţiei de jefuire săvîrşită de el şi de oamenii săi în dioceza pe care o părăsiseră în 1652, fără gînd de întoarcere. Dar încă înainte de aceasta, în ianuarie 1656, domnul Gheorghe Ştefan scria la Roma, cerînd papei Alexandru al VII-lea înlocuirea episcopului pur nominal cu un altul, care să şadă în ţară şi stăruia pentru numirea lui „Gabriel Mihail Tomasii" (= Gabriel Mancić alias Thomassii) franciscan observant bulgar din Chiprovaţ, cu o activitate de cîţiva ani în Ţara Românească. Dar el va fi numit abia în 1660 vicar apostolic în Moldova. Pînă atunci va continua situaţia dinainte. Episcopul Kurski mai apare încă o dată în Moldova, în 1658, după îndepărtarea domnului Gheorghe Ştefan, înlocuit cu Grigore Ghica, rămînînd de astă dată vreo cinci săptămîni (25 sept. — 31 oct). La plecare, el lasă ca vicar al său pe observantul bulgar Blasius (Vlas) Koicević din Chiprovaţ, care mai îndeplinea această sarcină şi mai înainte. Abia la 5 febr. 1659 trimite o dare de seamă a vizitaţiei episcopale făcute de el în dioceza sa. Această vizitaţie se reduce la două localităţi: Bacău (locul său de reşedinţă) şi Cotnari (unde şedea iezuitul Labęta, fostul său vicar din 1652). Situaţia bisericilor din Moldova pe care o dă acum este întocmită după plecarea sa, pe baza unor informaţii extrem de succinte. Motivarea plecării sale de acum e făcută oarecum după modelul celor precedente, aici mai fiind vorba de ciumă şi de răscoala ţăranilor, fără vreo nouă pomenire a tîlharilor. În 1660 reuşeşte să obţină scaunul de Poznan. În locul său a fost numit un alt episcop de Bacău, tot polon, Ştefan Atanasie Rudzinski.

Darea de seamă din 1658 a fost publicată de Fr. Pall în „Dipl. Ital.", IV, pp. 243--244, în anexa la lucrarea *Le controversie* în care este vorba în treacăt şi de el.

RELAȚIE[1] DESPRE VIZITAȚIA EPISCOPALĂ FĂCUTĂ ÎN DIECEZA BACĂU ÎN TOAMNA ANULUI 1658

1659, februarie 5

p. 243 Am venit în anul 1658, în ziua de 25 septembrie în dieceza mea, unde am rămas pînă în ultima zi din octombrie. Am administrat pe unde am putut taina confirmației. Am vizitat numai două parohii, adică cea de Cotnari și cea de Bacău. Nu am putut vizita în nici un chip alte parohii, în parte din cauza ciumei care bîntuia atunci cu cea mai mare furie, în parte din cauza lipsei catolicilor, deoarece se refugiaseră prin păduri fugind de oștile tătarilor și ale altor ostași care fuseseră îndreptate prin Moldova[2] împotriva lui Rákóczy[3], principele Transilvaniei de către sultanul turcilor[4]. Descriu bisericile toate și fiecare în parte.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Francisc Pall în „Dipl. Ital.", IV, pp. 243—244.

[2] *Valachia.*

[3] Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Transilvaniei.

[4] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

1. Biserica din Bacău unde este reşedinţa episcopului este clădită din cărămizi arse. În fruntea ei se află un preot mirean cu numele de Balthasar[5]. Satele ţinînd de parohia de Bacău în care sînt catolici: 1) Trebis, 2) Fîntînele, 3) Fărăoani în care se află o capelă sau bisericuţă, afiliată bisericii din Bacău, 4) Paşcani, 5) Valea Seacă[6], 6) „Pisiata"[7].

2. A existat o biserică la Iaşi dar a rămas acum numai ruine şi ea a fost distrusă de cazaci. Această cetate are puţini locuitori de rit catolic. Părinţii iezuiţi au un loc sau o casă dăruită de domnul Moldovei pentru a putea fi administrate acolo tainele religioase.

3. Biserica din Cotnari, în fruntea căreia se află ca paroh părintele Jacob Labęta[8] al Societăţii lui Isus. Are două capele.

4. Biserica din oraşul Baia, care are două capele, nu are paroh.

5. Biserica din oraşul Suceava, distrusă de cazaci se repară acum. În fruntea acestei biserici se află ca preot un călugăr conventual. Are o capelă.

6. Biserica din oraşul Neamţ nu are preot.

7. Biserica din oraşul Huşi are un preot, şi o capelă la Bîrlad, care este cîrmuită de acelaşi preot.

8. Biserica din oraşul Galaţi e fără preot.

9. Biserica din oraşul Trotuş nu are preot, are trei biserici afiliate: anume cea din Măneşti, cea din Stăneşti şi cea din Solonţ.

10. Biserica din oraşul Roman [e] fără paroh, are două biserici afiliate: cea din Săbăoani şi cea din Tămăşani[9]. p. 244

Toţi preoţii în fiinţă în Moldova[10].

Parohul de Bacău şi doi preoţi ai ordinului observanţilor sfîntului Francisc trimişi din Custodia Bulgariei.

În oraşul Cotnari sînt doi preoţi ai Societăţii lui Isus.

În oraşul Suceava un preot conventual al sfîntului Francisc.

În oraşul Huşi un preot mirean.

Împreună sînt cu toţii şapte.

Am plecat din episcopia mea a Moldovei mai întîiu din cauza ciumei, apoi din cauza răscoalelor ţăranilor, în al treilea rînd din cauza primejdiei

---

[5] Balthasar, Ungurul, paroh de Bacău.
[6] *Valasak* = Valea Seacă, sat, jud. Bacău.
[7] *Pisiata.* Neidentificat.
[8] *Labenta.* Iacob Labęta era superiorul misiunii iezuite.
[9] *Tomaseni* = Tămăşeni, sat, jud. Neamţ.
[10] *Valachia.*

năvălirii tătarilor, în sfîrşit, <cum> sufer de cele mai mari infirmităţi, am plecat din cauza lipsei de medici, după ce am lăsat ca vicar şi ca slujbaş al meu în cele spirituale şi temporale, pe reverendul părinte Blasius din Chiprovaţ[11] din ordinul nostru, din regula observanţilor sfîntului Francisc din custodia Bulgariei.

[11] Vlas Koičevich, minorit observant bulgar, vicar al episcopului de Bacău, Marian Kurski.

IOAN NEMES DE HIDVEG

(? — 1686)

*

Ioan Nemes, descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ardelene şi înrudit cu magnaţii cei mai de seamă, joacă un rol însemnat în a doua parte a secolului al XVII-lea. S-a remarcat mai ales ca un foarte iscusit diplomat în tratativele nesfîrşite dintre Gheorghe Rákóczy al II-lea şi contracandidaţii la tron, Rhedey, apoi Barcsay, în epoca nefastă pentru Ardeal a luptelor pentru tron aţîţate şi exploatate de turci.

A făcut carieră strălucită sub Mihai Apafi care i-a acordat toată încrederea: a fost numit căpitan de Trei Scaune apoi a fost pus în fruntea comitatului Tîrnava.

De două ori, în 1667 şi 1671, a fost trimis în solie la Poartă, unde a dat dovadă de multă iscusinţă diplomatică.

În 1678 a ajuns membru în consiliul principelui. A murit în 1686.

După obiceiul foarte răspîndit la nobilimea ardeleană în secolul al XVII-lea, şi-a ţinut un jurnal, cuprinzînd în general însemnări privitoare la interesele de familie şi numai excep-

ţional la chestiuni de interes public. Început la 16 februarie 1651, jurnalul lui Nemes merge pînă la 4 decembrie 1686 (poate şi mai departe, căci din manuscrisul original lipsesc cîteva pagini la urmă).

A fost publicat de Ernest Toth în „Történelmi Tár" („Magazin istoric"), 1902, sub titlul: *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686 évekről (Jurnalul lui Ioan Nemes de Hidvég (= Hăghig) din anii 1651—1686)*, p. 240 şi urm.

JURNAL[1]

1652—1659

Anul 1652 . . . 6 aprilie. A sosit aici la Alba Iulia, la măria sa principele[2], solul voievodului muntean[3], Udrişte[4]. p. 240

A adus măriei sale, domnului nostru, un cal turcesc rotat, cu tot harnaşamentul şi un cal turcesc murg . . . domnului Francisc Rákóczy[5] un cal turcesc negru cu tot harnaşamentul şi podoabă de pene pentru capul şeii. 7 aprilie. A fost primit de măria sa solul muntean, care i-a înfăţişat atunci

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár", 1902, p. 240 şi urm.

[2] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660).

[3] Matei Basarab.

[4] Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab (1597—1660).

[5] Fiul lui Gh. Rákóczy al II-lea. A fost ales principe al Transilvaniei în 1652, la vîrsta de 8 ani, dar tatăl său, pierzînd tronul ca rebel împotriva Porţii, el n-a apucat să mai domnească. A murit în 1676.

caii amintiţi; pe lîngă aceasta, i-a adus în dar doamnei principese[6] o bucată de canavaţ cu aur şi o rochie <de> carmezină[7]. — 8 aprilie. Măria sa domnul nostru l-a ospătat pe solul voievodului muntean şi totodată i-a dat şi răspunsul. — 9 <aprilie>. Am mers la vînătoare cu Măria sa domnul nostru. Am vînat o căprioară şi un iepure. Atunci a plecat şi solul voievodului muntean . . .

Anul 1659 — octombrie, 11. Sosind Măria sa domnul nostru[8], am mers cu Măria sa la Bran. 14 <iulie>. La porunca Măriei sale domnului nostru, m-am dus împreună cu Coloman Mikes[9] şi alţi nobili din Treiscaune, în cea mai mare grabă, la voievod[10], la Rucăr[11]. La 15 <iulie>, ne-am întors şi am ieşit în întîmpinarea Măriei sale, domnului nostru, pe dealul pietros de dincoace de cîrciumi, de acolo întorcîndu-ne cu Măria sa, domnul nostru. Măria sa s-a întîlnit cu Mihai Vodă, cu mare solemnitate, dincolo de drumul de ţară, în luncă. Măria sa domnul nostru cu voievodul s-au dus în cortul voievodului, care era aşezat lîngă Dîmboviţa, dincolo, la capul punţii; acolo s-au unit[12] principele cu voievodul şi Transilvania cu Ţara Românească. Am prînzit în cortul voievodului. Voievodul a dăruit principelui nostru un cal turcesc cu tot harnaşamentul şi o mantie cu guler de catifea roşie, căptuşită cu blană de rîs; nobililor de asemenea le-a dat cîte un caftan, şi cîte o bucată de stofă şi două bucăţi de postav. În aceeaşi zi ne-am înapoiat la Bran.

---

[6] Sofia Báthory, soţia lui Gh. Rákóczy al II-lea.

[7] Termen desemnînd atît o anume culoare roşie, cît şi o calitate de stofă.

[8] Gh. Rákóczy al II-lea.

[9] *Mikes Kelemen,* nobil secui din Trei Scaune (vezi date asupra lui la prezentarea de mărturii privitoare la răscoala seimenilor).

[10] Mihnea al III-lea (1658—1659), numit mai jos Mihai vodă.

[11] *Ruhar.*

[12] Pentru înţelegerea dintre Gh. Rákóczy al II-lea şi domnii români, vezi *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae,* vol. XII, pp. 411—415.

ANONIM GERMAN

1652

*

Intr-o relaţie anonimă germană se descrie nunta domniţei Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu domnul Moldovei cu Timuş, fiul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor.

Relaţia a fost scrisă în luna august sau septembrie 1652 de un martor ocular, care a luat parte la solemnităţile cununiei. Infăţişează mai pe larg decît oricare altă descriere obiceiurile unei nunţi româneşti din veacul al XVII-lea.

Relaţia, publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente I,* p. 208 şi urm. a fost tradusă de editor în limba franceză sub titlul: *Pages d'histoire. Une noce princière en Moldavie au XVII-e siècle* în *Documents franco-roumains,* 1931, nr. 1, pp. 53—57. Costăchescu a publicat o traducere românească în revista „Ioan Neculce, Buletinul Muzeului Municipal", Iaşi, VI, 1957, pp. 304—311.

Există o versiune în limba polonă, care a fost publicată de I. Bogdan în *Hurmuzaki, Supl.* II/3 (1641—1703), pp. 35—37, împreună cu o traducere franceză (pp. 37—40).

Textul polon din *Supl.* colecției *Hurmuzaki* diferă în unele privințe de textul german publicat în *Acte și fragmente*. Din comparația celor două texte se pot trage anumite concluzii. Textul german este mai răuvoitor față de Timuș și de rudele sale druștele care numai în această versiune sînt numite „croitorese și cusutorese". Sosirea la Iași este pomenită în textul polon într-o singură frază, aflată cu alt sens în textul german. Cuvintele lui Timuș la ospăț sînt redate mai concret în textul polon. De asemenea diferă și lista darurilor, redată mai amănunțit în textul polon.

Descrierea nunții domniței Ruxandra se luminează întrucîtva, dacă i se alătură o notiță latină a lui Albert Stanislau Radziwill, unchiul lui Ianusz Radziwill, ginerele lui Vasile Lupu, însoțind probabil textul descrierii amănunțite, ca un fel de regest sau rezumat (*Hurmuzaki Supl.*, II/3, fasc. 1, p. 34). O redăm în traducere: „Fiul lui Hmelnițki primind în sfîrșit împlinirea dorinței sale a luat de soție pe fiica domnului Moldovei, cumnata nepotului meu. Este descrisă grosolănia cazacilor după unele <trăsături>, iar eu voi spune pe scurt că nu a vorbit nici un cuvînt cu domnul decît prin interpret. A vorbit totuși odată în ziua de după cununie, mulțumindu-i pentru ospăț și își tăia unghiile de față cu multă lume, și cînd au fost căutate femeile cazacilor la gazdă ca să meargă la ospăț, au fost găsite la cîrciumă bete. Astfel s-a sfîrșit totul cu cea mai mare barbarie. S-au dat 50 de mii de taleri drept zestre și o caretă cu șase cai și niște blănuri. A plecat deci la ai săi acest ginere «politicus affinis» spre durerea nemăsurată a domnului care a fost silit să primească pe acest nătîng drept fiu".

Relația a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, pp. 361—366.

DESCRIEREA[1] SOLEMNITĂȚILOR DE LA NUNTA LUI TIMUȘ FIUL LUI HMELNIȚKI CU FIICA[2] DOMNULUI MOLDOVEI[3].

1652 aug.—sept.

Acum, ori că va fi fost astfel rînduit [p. 208] dintru veșnicie de Dumnezeu pentru cea mai iubită fiică a domnului, ori că nu putea fi scăpată de aceasta din cauza ursitei sale de neînlăturat, s-a împlinit ceea ce voievodul nu mai putea împiedica în nici un chip după risipirea oștirei polone sub Batow și după asediul cetății Camenița[4], // căci p. 209 Hmelnițki și-a trimis îndată de acolo solul său către domn cu cererea ca, potrivit unei făgăduieli de demult făcute, să-i dea fiului său Timuș ca tovarășă de viață și de așternut pe fiica lui — ceea ce domnul a trebuit să

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Iorga, în *Acte și fragmente* I, pp. 208—214.

[2] Domnița Ruxandra, fiica a doua a lui Vasile Lupu.

[3] *Hospodarn, in Wallachey* (în textul polon: Moldova).

[4] *Veste Camienicz.* În 1652. Vezi relația lui Mayer în volumul de față.

primească şi să îndeplinească nu atît de voie, cît de nevoie[5], şi a trimis îndată pe fiul fratelui său, ca ostatec, la Hmelniţchi la Cehrin[6].

După îndelungate şi numeroase schimburi de solii între ei cu privire la această căsătorie, Timuş s-a apropiat în sfîrşit de Iampol[7] la 16 august; şi domnitorul, ca un domn înţelept, a trimis la Soroca pentru primirea acestuia pe domnul Toma[8], un mare boier de la curte, cu o parte din oştirea sa, şi a mai trimis acolo o caretă cu şase cai, şi pe lîngă aceasta a poruncit să se îngrijească din timp, de tot felul de provizii de vin, de mied[9], şi alte lucruri trebuitoare, cu care avea să-l ospăteze acolo pe Timuş ca pe un ginere al său, şi să-i fie la poruncă de acolo pînă la Iaşi, capitala ţării, şi să-i alcătuiască avangarda. Dar pînă una alta, ce a făcut Timuş? A trimis la acelaşi boier <mare> de la curte şi l-a rugat să vină de la Soroca la el la Iampol şi acesta, cum nu se putea împotrivi voinţei lui, a trecut dincolo, de cealaltă parte a Nistrului la Timuş şi acesta l-a oprit şi l-a ţinut la el fiindcă se temea de vreo trădare. Dar nu s-a mulţumit cu atît, a scris domnului să-i trimită ca ostatec pe fratele acestuia, hatmanul[10], ceea ce a fost nevoit să facă peste celelalte, căci el i l-a trimis, deşi nu fără prea mare scîrbă şi amărăciune. După aceea, îndată ce acest hatman a ajuns la Iampol, Timuş s-a ridicat de acolo, marţi în 26 ale zisei luni <august>[11] şi cu mulţimile sale a trecut dincoace de Nistru; miercuri <a fost> la Bălţi şi joi a înoptat la Coiceni[12] peste Prut iar vineri înainte de prînz era gata să intre la Iaşi, oraşul de reşedinţă al domnului.

Pentru a întîmpina şi a primi pe acest ginere, poporul i-a ieşit în întîmpinare, călare, cu boierii şi cu opt mii de oameni din oastea sa, şi înaintea lui a pus să călărească opt falnici călăreţi îmbrăcaţi turceşte, avînd cai tot unul şi unul[13] şi minunat împodobiţi cu tot tacîmul lor bogat[14] căci el // voia să se înfăţişeze ca un mîndru monarh şi potentat a cărui măreţie nu mă simt în stare s-o descriu îndeajuns[15].

p. 210

Astfel Timuş, cu trei mii de cazaci zaporojeni, care măcar că fuseseră aleşi cu deosebită grijă — după cum spun ei — arătau totuşi foarte jer-

---

[5] *Non tam libenter quam reverenter.*

[6] *Zechryn* = Cehrin, în Ucraina, capitala lui Bogdan Hmelniţki.

[7] *Iampol,* oraş pe malul stîng al Nistrului.

[8] *Thoma* = Toma Cantacuzino, mare vornic de Ţara de Sus, 31 iunie 1644—1653.

[9] *Mart,* de citit: Mett, cf. textul polon din *Hurmuzaki, Supl.* II/3, p. 37; *miodow.*

[10] Gheorghe hatmanul.

[11] N. Iorga observă că 26 august a căzut în anul 1652 într-o luni (*ibidem,* p. 209 n. 1).

[12] *Skzycani* (= Kaycani). În textul polon se spune că a petrecut miercuri noaptea la Bălţi, joi la Coiceni şi vineri înainte de prînz a intrat în Iaşi.

[13] *Wollmontirte.*

[14] *Reitschmuck.*

[15] Textul polon: domnul însoţit de şase slujitori *(paikow),* îmbrăcaţi turceşte şi precedat de opt călăreţi pe cai strălucit împodobiţi.

peliți[16], se apropia din ce în ce mai mult de oraș, și după ce a ajuns în vale, la o depărtare de un sfert <de milă> de drum, cum oamenii domnului erau rînduiți pe două șiruri ce închideau amîndouă laturile, Timuș, care nu înceta să fie cuprins de tot felul de temeri[17], a coborît dealul în goana cailor ca și cum ar fi pornit la atac și a poruncit muzicii să cînte cîntece ostășești.

Cînd s-au întîlnit amîndoi, au descălecat și s-au întîmpinat astfel: Timuș a cuprins pe după gît pe domnul, socrul său, numai pe jumătate, dar acesta l-a îmbrățișat ca un tată și a vorbit mai întîi, arătîndu-i că se bucura din suflet de sosirea lui. Timuș însă nu a scos nici o jumătate de cuvînt pentru a-i răspunde, ci sta ca un idol, ca și cum ar fi fost pe altă lume, și își mușca și își rodea buzele; în locul lui a răspuns într-un tîrziu Wichowski[18].

Cei din cavalcada lui Timuș deși slabi și prăpădiți, erau totuși îmbrăcați foarte scump și fastuos; unii din cai erau împodobiți cu șei și valtrapuri cusute cu aur[19], alții cu mărgăritare. El însuși era îmbrăcat cu o haină roșie cărămizie și pe deasupra cu o manta de catifea de aceeași culoare, căptușită toată cu samur, veșmînt care nu fusese făcut de bună seamă pe trupul său. Un flăcău tînăr, stricat de vărsat, nicidecum mic ci cam voinic și din topor[20], avea cu el două rădvane de lemn de molift, un furgon ostășesc[21] și alte patru sute de căruțe mai proaste în care luaseră sare, căutînd poate cu acest prilej să mai scoată vreun cîștig. Ceilalți comandanți[22] erau călări

---

[16] *Sehr Kahl anzusehen wahren.*

[17] Aici nu poate fi vorba de o manifestare de frică, cum se afirmă în chip absurd, ci de o demonstrație de măiestrie caracteristic căzăcească — anume pornirea vijelioasă a unui iureș nestăpînit de cavalerie, oprindu-se brusc la un semn. Dealtminteri și amănuntul că au fost puși cazacii să cînte completează această scenă.

[18] Era secretarul sau pisarul ucrainenilor și principalul colaborator al lui Bogdan Hmelnițki. La moartea acestuia (1656) ajunge hatman al cazacilor de pe malul drept al Niprului, apoi prin înlăturarea celuilalt hatman, unicul lor conducător (1658). El încheie cu polonii o convenție, prin care se constituie un stat deosebit din palatinatele de Cernigov, Kiev și Braclav, oarecum asemănător ca dependență cu Lituania, cu care se proclamase unirea în 1654, desprinzîndu-se de Moscova, și sub coroana Poloniei. În urma acțiunii militare a Moscovei, Wychowski este depus și se ajunge în cele din urmă la o împărțire a cazacilor: cei de pe malul drept al Niprului recunosc autoritatea polonilor, ceilalți de pe malul stîng pe a moscoviților.

[19] *Des Timoszkencavalcata wenn lumpene und magere, aber sonst sehr kostbar und reich bekleidete, etzlich mit Gold, andere mit Perlen gestickten Satteln und zeuge ausgeputzte Pferde.* Vezi și textul polon. Timuș era însoțit de 10 călăreți pe cai obișnuiți, numai două șei erau într-adevăr scumpe; una cusută cu mărgăritare și cealaltă cu fir de aur.

[20] Miron Costin îl descrie astfel: „ginerele singur fața numai de om, iară toată hirea de hiară". *Opere,* 1958, p. 35.

[21] *Rüstewagen.* Vezi textul polon: *skarbny woz jeden,* cu traducerea franceză *(un chariot contenant son trésor).*

[22] *Obersten.*

pe cai buni, şi toţi erau îmbrăcaţi după moda polonă cu podoabe de argint; dar nu erau mulţi dintre aceştia ci cea mai mare parte erau de tot felul.

Timuş a intrat în oraş călare, alături de domn, şi aici la sosirea lui s-au slobozit tunurile, şi au răsunat muzicile ostăşeşti ca şi celelalte muzici îndeosebi cea a turcilor şi a ţiganilor — şi domnul l-a dus apoi pe Timuş în odăile[23] sale care erau bogat şi mîndru gătite şi împodobite; aici i-a înfăţişat pe fiul său, Ştefan[24] şi a vorbit mult cu el, arătînd că se bucură din toată inima de sosirea lui. Dar domnul Timuş a rămas, după vechiul său obicei, mut cu desăvîrşire orişice i-ai face. Deci // a trebuit ca tot Wychowski să vorbească tot timpul în locul lui şi să răspundă.

Fetele au început să joace în odaia miresei şi ţiganii zăngăneau din instrumentele lor. Domnul însă s-a retras în odăile sale şi a îndemnat pe mire să se odihnească după atîtea oboseli şi neajunsuri din timpul călătoriei, şi să se spele de pe drum; şi i-a dat şi cîţiva din copiii lui de casă[25], ca să-i facă slujbă şi să-i stea la poruncă; şi mai stăteau la îndemîna sa domnul Wichowski, domnul Tetera[26] şi alţi slujitori ai săi de casă[27], precum şi cîţiva bătrîni boieri moldoveni mai de seamă la care se uita Timuş ca lupul din tufiş. Apoi le-a întors spatele şi şi-a scos cuţitul şi şi-a tăiat unghiile în faţa unor oameni de seamă ca aceştia cum erau boierii moldoveni. Comandanţii[28] şi ceilalţi ofiţeri[29] au fost găzduiţi în oraş, şi li s-a pus la îndemînă slujitori; de asemenea li s-a purtat de grijă pentru toate cele de care ar fi avut nevoie.

Oastea căzăcească şi-a aşezat tabăra sub vii şi a pricinuit mari pagube locuitorilor din Iaşi; de aceea evreii s-au ascuns, căci cei pe care puneau ei[30] mîna, trebuiau să se răscumpere cu preţ bun[31]. Pe lîngă aceia a mai dat buzna încă o ceată de cazaci[32] cărora li s-au dat tainuri şi incartiruire[33].

Cînd a fost masa gata, domnul a poftit pe ginerele[34] său la prînz; dar acesta nu s-a grăbit să se îmbrace de îndată, aşa că domnul a trebuit să-l

---

[23] *Gemächer.*

[24] *Steffen* = Ştefăniţă, fiul din căsătoria a doua a lui Vasile Lupu.

[25] *Cammer-Junckern.*

[26] In textul german: *Fetera,* în cel polon corect: Tetera (Hurm., *Supl.* II, 3, p. 35). Este vorba de Pavel Tetera, pisarul oştilor zaporojene.

[27] *Cammerdiener.*

[28] *Obersten.*

[29] *Officier.* In textul german, fraza continuă cu cuvintele comandanţii *(Obersten)* şi ofiţerii *(officiren),* care aparţin de fapt frazei următoare.

[30] Cazacii. Ei manifestau o ură deosebită faţă de evrei şi de iezuiţi.

[31] In textul polon se spune că evreii nu s-au arătat. 60 din ei care au fost luaţi pe nepregătite (zaskoczyli) s-au răscumpărat cu preţ bun.

[32] *Potym nadjechali i zonki Kazachie ktoryn gospody i wszelaki dostatek dano.*

[33] *Vorrath und Losementer.*

[34] *Eydam.*

aştepte mult; în sfîrşit a venit la masă, îmbrăcat cu alte haine leşeşti. Domnul l-a aşezat lîngă el; au început să mănînce, să închine paharele şi s-au slobozit tunurile. Dar domnul Timuş a rămas mai departe tot acelaşi[35], ceea ce l-a supărat şi l-a jignit mult pe domn. Lăutarii moldoveni şi turci cîntau, şi turcii făceau tot felul de caraghioslîcuri[36] şi aşa a ţinut pînă noaptea <tîrziu>.

În ziua următoare, sîmbătă, Timuş s-a pregătit de nuntă şi de aceea nu a venit la masă să mănînce cu domnul; toate boieroaicele şi fetele moldovence, prea frumos şi strălucit gătite, jucau în curtea castelului, şi domnul Timuş la o fereastră bea tutun în ochii tuturor[37] şi privea la jocurile moldoveneşti. Duminecă devreme, boieroaicele şi fetele moldovence au jucat din nou, şi apoi domnul şi cu soţia sa Doamna[38] au trebuit să dea pe fiica lor iubită // Ruxandra, cu nemărginită durere acelui flăcău stîngaci şi necioplit. După aceasta, el a pornit spre biserică, încălecat pe calul lui turcesc cu un surguciu[39] mare şi gătit cu haine scumpe şi strălucite pe care i le dăduse domnul; doi boieri îl însoţesc de amîndouă părţile, ca pe un om ales şi de seamă, urîndu-i noroc. p. 212

Cînd au intrat în biserică, amîndoi mirii au îngenunchiat pe un covor şi şi-au jurat unul altuia unire şi credinţă, iar după aceasta cinstitul mire a ieşit bucuros din biserică şi s-a dus la castel, şi şi-a sărutat mireasa, şi a alergat o mare mulţime să privească la aceasta, şi s-au slobozit tunurile. Şi lăutarii au început iar să cînte.

Dar fiica domnului vărsa lacrimi pentru ceea ce aşteptase cu dor mai înainte, şi de aceea punea întotdeauna să i se cînte cîntece căzăceşti; apoi s-au aşezat la masă şi s-a trimis o caretă după cusătorese şi croitorese[40] care nu au fost găsite la gazdele lor, ci se duseseră la cărvăsărie[41], adică la cîrciumă, la rachiu. Ele au fost aduse pe sus la castel; semănau cu nişte stafii şi acestea erau rudele de sînge ale lui Hmelniţki; nişte femei urîte, întunecate, în haine negre evreieşti, căptuşite totuşi cu samur şi cu gulere mari; se părea că voiau să se dea după felul moldovenesc; despre ele ar mai fi multe de scris dacă nu aş fi oprit de ruşine.

---

[35] *Johannes in eodem.*

[36] Este vorba de pehlivani şi, între altele de Karagöz, N. Iorga, *op. cit.*, p. 211, n. 1.

[37] *Soff im Fenster für allen Leuten Rauchtabak*, cf. şi textul polon: *w oknia in conspectu wszystkich dymna tabake.*

[38] *Dumna.* A doua soţie a lui Vasile Lupu, Ecaterina Cercheza.

[39] *Federpusch.*

[40] *Die Nadterinnen und Schneiderinnen.* Toată această parte este destul de nelămurită; nu se înţelege de ce li se spune acestor druşte croitorese. În textul polon: *po kozachi polym posleno* fără nici un cuvînt de legătură cu această desemnare răutăcioasă de croitorese şi cusătorese din textul german.

[41] *Karwosenie.*

Pe aceste toate le-a ospătat doamna[42] în altă sală. Domnul iarăşi l-a îndemnat pe ginerele său Timuş să mănînce, să bea şi să se veselească. Atunci pentru prima oară acesta a început să vorbească şi s-a plecat spre domnul Kotnarski[43] şi i-a spus în taină . . .[44].

„Mulţumesc foarte mult domnului, totul este bun, ce ne trebuie mai mult? A dat Dumnezeu să aud un cuvînt bun, de aceea să cînte muzica turcească, să bem în sănătatea legăturii dintre neamurile noastre şi al lui Hmelniţki[45], şi să slobozim tunurile în semn de bucurie".

A trimis apoi îndată după muzica sa: un organist, trei scripcari, unul cu trombon şi un trîmbiţaş care i-au cîntat pe limba leşească; acum abia p. 213 s-a înveselit cu adevărat şi a pus // pe cazaci să joace; aceştia se învîrteau nebuneşte şi au băut pînă la ora unu din noapte. Cusătoresele şi croitoresele au fost însă duse cu cinste mai înainte de acolo pentru că boieroaicele le-au făcut ceva mutre (?)[46]. Dar una dintre druştele cazace, numită Haska Karpicza, care era destul de slobodă la gură, a spus aceste cuvinte boieroaicelor[47]: „Am venit la voi pentru pradă[48] şi chiar dacă sînteţi mai făloase[49] decît noi, tot aţi dat pe domniţa voastră după un cazac" . . .

După aceea mirele s-a sculat repede de la masă şi s-a dus în odăile sale, şi apoi în iatac (*ubi de fortuna et integritate sponsae actum est*). A doua zi şi a treia zi Timuş n-a mai ieşit din camera[50] sa dar miercuri a ieşit călare, să se plimbe la cîmp.

Joi, domnul cu soţia sa doamna, tînăra nevastă Ruxandra, şi domnul Timuş, ca şi boierii şi boieroaicele au prînzit împreună, în camera doamnei[51].

---

[42] După cum se vede au fost două ospeţe deosebite, unul al bărbaţilor, celălalt al femeilor.

[43] *Kotnarski*, secretarul lui Vasile Lupu pentru limba polonă. El avea să piară de sabia aceluiaşi Timuş nu mult după aceea.

[44] *Urmează: Dziekuie wielce H.I.M. iest wszegho dostatek, czego bulsze trzeba dal P. Bog, dobre slowo wslyózec. Muzyka Tureczka trzeba grac, za zdrowie Chmielnickiego y za Conjunction domo? pic z Dzial naradosc bic"*.

[45] Este aici o greşeală evidentă; cum era Timuş să vorbească de „legătura dintre neamurile noastre şi ale lui Hmelniţki? Cf. textul polon unde se vede clar că frazele spuse de Timuş erau doar acestea: „Mulţumesc mult domnului. E de toate. Ce ne mai trebuie?" Cu aceasta se închide citatul. Ce urmează e comentariu martorului: Slavă Domnului: S-a auzit bine glasul (adică după îndărătnica lui tăcere de pînă atunci). Urmează descrierea începută: Muzica s-a pornit atunci să cînte şi s-a închinat în cinstea lui Hmelniţchi şi pentru legătura dintre cele două neamuri şi s-a tras cu tunul.

[46] *Die Boiarinnen was vorgerückt hatten.*

[47] *Czy na lupiest wa my do wos pryiachli, lubo wy pyszmieysze od nas aszem wy Doczkie za Kosakem daiete."*

[48] Vezi traducerea textului polon: „Oare am venit aici la voi ca să vă bateţi joc? Dacă sunteţi mai grozave ca noi, de ce vă daţi fata după un cazak".

[49] *Hoffartig.*

[50] *Lozement.*

[51] *Gemach.*

Dar aici nu prea putea pătrunde cineva pentru că era gineceul[52] şi mai serveau la masă domnul însuşi cu soţia sa[53].

După aceasta Timuş s-a dus să joace cu iubita sa (?) în timp ce Wychowski şi ceilalţi îi alcătuiau suita. Apoi domnul a dăruit ginerelui pentru osteneala sa o bucată de brocard de aur[54]. Dar acela, ce e drept nici nu a putut să-şi plece capul. Timuş a făcut apoi şi el daruri boierilor celor mai de seamă şi a dăruit chiar domnului o blană de samur, tinerei sale soţii o haină de damasc căptuşită cu samur[55] şi fiecărui boier cîte o sută de lei[56], dar ei nici nu au luat în seamă acest lucru.

Apoi domnul a dăruit iarăşi ginerelui său patru cai, doi turceşti înşeuaţi şi cu tot tacîmul şi doi moldoveneşti[57] şi a dat deasemenea solului domnului Ţării Româneşti[58] care luase şi el parte la nuntă, un cal turcesc cu tot tacîmul[59] şi pe ceilalţi tovarăşi şi ofiţeri ai lui Timuş i-a cinstit domnul de dragul fiicei sale cu daruri mîndre[60], pe care le-au pretins cazacii înşişi ca un drept.

Vineri, anume la 6 septembrie, Timuş a // plecat iar călare din Iaşi şi domnul l-a petrecut pînă la locul unde îl întîmpinase la venire şi-i urase bun sosit; cu el au mers şi doamna şi boieroaicele. Aici au descălecat şi şi-au luat rămas bun unul de la altul, şi tot timpul cît a stat domnul de vorbă cu ginerele său, tînăra soţie a ţinut pe maica sa[61] îmbrăţişată pe după

p. 214

---

[52] *Frauenzimmer.*

[53] Era obiceiul ca mirii să fie serviţi la masă de mai marii lor şi să aibă întîietate asupra tuturor. Acest obicei era urmat în secolele XV şi XVI şi la curtea Franţei de pildă.

[54] În textul german: ein Stuck Goldstück (!). Pare foarte puţin plauzibil că fastuosul domn să-i fi dăruit cu ostentaţie ginerelui său o monedă de aur! Şi de ce această repetiţie ciudată: ein *Stück goldstück?* Lucrul se schimbă, dacă citim ein Stück Goldtuch, a cărui grafie e aproape identică. Iar în versiunea franceză a textului polon este vorba de o bucată de brocart de aur. Dar acolo este inversat rolul domnului cu al lui Timuş, căruia i se atribuie acest gest.

[55] *Adamaschkenes gefuttertes Zobelne.* Lista darurilor diferă întrucîtva în textul polon. Domnul primeşte un „soroc" de blănuri de samur.

[56] *Lewen-Thalern.*

[57] *Wallachische Rumacken.*

[58] *dem Multanischen Hospodarischen Gesandten,* adică solul lui Matei Basarab. În traducerea textului polon, acel sol ar fi dăruit mirelui un cal turcesc înşeuat şi miresei un covor şi o bucată de brocart. Urmează în text: Nu au mai fost alţi soli.

[59] *Woll mentirtes Ross.*

[60] Traducerea textului polon: domnul a dat ca zestre fiicei sale 20 000 de taleri pe lîngă wyprany şi încă 2 000 de ducaţi, o caretă şi multe care şi alte lucruri, de dragul fiicei sale a oferit lui Fetera (!) zece coţi de catifea, 20 de satin şi 150 de taleri (cu leu); celorlalţi „asauli" şi „centenari" li s-au dat bani pe care îi cereau fără ruşine. Lui Wychowski i s-au dat 10 coţi de catifea, 20 de satin, o legătură de blănuri de rîs şi 300 de taleri (cu leu).

[61] S-ar putea să fie şi o conformare la obiceiul îndătinat după care miresele trebuiau să plîngă de amarul despărţirii de cei de acasă.

gît şi a plîns amar. După aceea şi-a luat şi ea rămas bun de la tatăl ei, domnul, cei doi tineri s-au sărutat şi chipurile lor s-au înveselit, dar inima întristată nu i-a îngăduit tinerei soţii să scoată un singur cuvînt din cauza prea marei dureri[62].

În sfîrşit boierii şi boieroaicele s-au închinat de plecare lui Timuş, şi domnul a stat cu capul descoperit pînă ce s-au despărţit unii de alţii, şi după ce a scăpat domnul de un oaspe atît de împovărător, s-a întors iar la Iaşi.

---

[62] În textul polon, aceste cuvinte din urmă s-ar referi la durerea domnului şi nu a domniţei.

ROBERT BARGRAVE

(1628 — între 1659 şi 1670)

*

Robert Bargrave, fiul cel mai mic al decanului de Canterbury, dr. Isaac Bargrave, s-a născut în 1628.

La 1646, părăsindu-şi studiile începute la Universitatea din Oxford, intră în slujba unui negustor bogat James Modyford, membru al Companiei Levantului, pe care-l urmează la Constantinopol. Aici avea să petreacă 5 ani.

La 9 septembrie 1652, Bargrave a părăsit capitala Imperiului otoman, pentru a se întoarce în patrie, împreună cu patronul său şi cu un oarecare Richard Nevett. Cu acest prilej a străbătut Dobrogea — pe atunci contaminată de ciumă — şi Moldova, poposind cîteva săptămîni la Iaşi într-o vreme în care era încă vie în amintirea tuturor serbarea căsătoriei Domniţei Ruxandra cu Timuş Hmelniţki.

Bargrave s-a întors în martie 1653 în Anglia unde s-a însurat. A făcut apoi o călătorie în Spania şi în Italia, înapoindu-se în Anglia prin Germania şi Olanda — unde a stat mai mult.

A murit probabil între anii 1659 şi 1670 în cursul unei alte călătorii în Orient, la

Smirna, unde Compania Levantului avea un contuar. Bargrave a descris călătoria sa sub titlul: *Narration of a Journey from Constantinople to Dunkirke overland, made by Mr. James Modyford, Mr. Richard Nevett and mee, Robert Bargrave.* Textul rămas inedit multă vreme se găseşte în codicele Rawlinson 799 de la Biblioteca Bodleiană din Oxford.

Textul lui Bargrave păstrează în mare măsură caracterul său de *jurnal* de călătorie, adică de însemnări imediate privind locurile străbătute şi întîmplările ivite în cursul ei. Deşi relaţia priveşte călătoria a trei persoane Bargrave, Nevett şi patronul lui Bargrave — Modyford — se poate uşor vedea din tonul cu care este amintit acesta din urmă, că acel text nu era destinat să ajungă vreodată sub ochii săi. Autorul a scris numai pentru sine şi şi-a notat doar experienţele şi observaţiile sale proprii. Dar la un moment dat începe să dea lămuriri, să explice într-o paranteză, de pildă, de ce s-a produs atacul tătarilor din 1650 asupra Moldovei... etc., indiciu că jurnalul astfel îmbogăţit era destinat ulterior unei eventuale publicări (putînd fi realizată înlăturînd pasajele în care era criticat Modyford). Dar acest gînd (dacă a existat) nu a modificat restul jurnalului. Aflăm că autorul asocia prezenţa lăcustelor cu prezenţa molimii de ciumă şi că era încredinţat că cel mai bun leac preventiv trebuie căutat în mied tare. Îl vedem la Galaţi foarte interesat de peştii ce puteau fi pescuiţi în Dunăre şi, în primul rînd de moruni. Impresiile sale despre locuri, despre oameni, despre comportarea lor în general sînt pline de mulţumire. Casele chiar sărăcăcioase sînt foarte curate. Accidentele minore (împotmolirea trăsurii la trecerea ei prin apă) nu îl scot din fire, ca pe atîţi alţi călători furioşi pe toată lumea de necazul lor. La Iaşi, ca orice englezi venind din Constantinopol, Bargrave şi tovarăşii săi înfăţişează scrisori de recomandare către secretarul domnului şi către preceptorul fiului acestuia, amîndoi iezuiţi, şi se duc să-i vadă. Obţin o audienţă la domn, care le satisface cererile cu multă politeţe. Bargrave se duce să vadă cum arată o judecată a domnului. Într-un cuvînt, el manifestă curiozitatea obişnuită a unui turist englez. El însemnă cu luare aminte şi cursul diferiţilor bani străini care circulă în Moldova. Un loc aparte revine descrierii procedeului folosit la facerea potasiului de către scoţienii Dumbar şi Black, dintre care primul venea de la Dantzig (Gdansk) şi aplica metoda de acolo. Destul interes este arătat şi prezenţei masivelor de sare aflate „prin apropierea acestor ţinuturi", fără însă a căuta precizări mai mari. Un convoi de înmormîntare întîlnit în drum spre Ibăneşti este descris foarte sumar. După elementele arătate s-ar părea că nu era vorba de un om necăjit. Cu acest prilej călătorul îşi însemnă (poate cu mirare) obiceiul priveghiului de trei zile cu veselie, de care se indignează M. Bandini în *Codex*.

În jurnalul de călătorie propriu-zis nu apar aluzii la devastările tătarilor şi cazacilor din 1650. Este vorba doar de bîntuirea ciumii şi de lăcustele moarte acoperind cîmpul. Dar şi aceste trăsături sînt redate cu vioiciune şi optimism, alături de observaţii tinzînd să arate o bună stare fără probleme. Pîinea de la Galaţi este cea mai bună, peştele este foarte ieftin (transpus în valută străină!) etc. etc. Nici vorbind de Iaşi nu pomeneşte de urmele prăpădului din 1650. Abia după încheierea însemnărilor privind zilele petrecute aici, apare în text un fel de notă lămuritoare începînd cu cuvintele: „Şi acum luîndu-ne rămas bun de la Iaşi, daţi-mi voie să vă arăt că este aşezat pe coasta unui deal, *lîngă un rîu mare (!) bogat în peşte...*" Este evident că această informaţie greşită nu a putut fi introdusă decît după

mai mult timp de la plecarea de la Iaşi, cînd amintirile îşi pierduseră precizia. Acest pasaj continuă apoi cu o explicare fantezistă a cauzelor năvălirii tătarilor în 1650. Tot astfel, pomenind de pretenţiile cazacilor, confundă pe ginerele domnului, Janusz Radziwil cu generalul Korycki, asemuit probabil din cauza numelui destul de apropiat cu vestitul Korecki, ginerele Elisabetei Movilă. Aceste inexactităţi arată clar că acest pasaj mai lung a fost adăugat ulterior. Jurnalul propriu-zis reîncepe cu însemnarea din 20 octombrie. Tot astfel, în însemnarea din 5 octombrie este introdusă o frază despre încercarea nereuşită a lui Vasile Lupu de a ocupa pentru sine domnia Ţării Româneşti, urmată de afirmaţia greşită că Brăila ar fi fost cedată turcilor în vremea sultanului Osman (1618—1622). Pare, aşadar, sigur că, într-o formă iniţială, jurnalul lui Bargrave era aproape exclusiv orientat spre incidentele şi impresiile personale ale lui Bargrave, pentru care domnul Modyford era mult mai real decît Vasile Lupu. Adaosurile ulterioare i-au schimbat întrucîtva fizionomia.

Extrase din lucrările lui Bargrave au fost publicate de Edward Spencer Curling în „Gentleman's Magazine, new series", vol. VI—VII. (1836—1837) şi de Al. Rode în „Oberrealschule und Realschule in Eimsbüttel zu Hamburg". 13. Jahresbericht. Schuljahr 1904—1905, de asemenea în „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins" XXVI (1927) şi în „Hamburgischer Correspondenz", 1927.

Fragmentul privitor la călătoria prin Dobrogea şi Moldova a fost publicat de Fr. Babinger, sub titlul *Robert Bargrave, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652) în „An. Acad. Rom.", „Mem. secţ. ist.", S. III, XVII, Bucureşti, 1936, pp. 155—176, fiind însoţit de o traducere în limba română de Ioana Rosetti (pp. 37—49).

POVESTIREA UNEI CĂLĂTORII PE USCAT DE LA CONSTANTINOPOL LA DUNKIRCKE[1]

1652

p. 155 La 29 septembrie [1652] am părăsit Bulgaria şi am intrat într-o ţară numită „Dobrugia“, care şi-a pierdut numele său creştin dinainte afară numai dacă acesta va fi fost Silistra[2] (precum se numeşte încă oraşul său de căpetenie) — şi a căpătat acest nume turcesc care înseamnă bună stare[3], pentru marea sa productivitate. Am călătorit vreo 12 ceasuri pînă la un oraş numit Bazargic pe o cîmpie frumoasă şi cu pămînt roditor, din care abia a zecea parte este cultivată, din cauza

---

[1] După textul publicat de Fr. Babinger, *Robert Bargrave, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652), Bucureşti, 1936 (Extras din „An. Acad. Rom.“, „Mem. secţ. ist.“, s. 111, t. XVII, p. 155 ş. urm.), însoţit de versiunea românească dată de Ioana Rosetti, cu unele mici deosebiri.

[2] *Silistria.* In care caz — după raţionamentul de mai sus — numele nu s-ar fi pierdut în întregime. In realitate, vechiul nume al Silistrei a fost Durostorum.

[3] *Welfare.* Bargrave face o confuzie, probabil din cauza termenului slav *dobro* = bun. De fapt numele vine de la Dobrotici, contemporanul lui Vlaicu.

numărului mic de locuitori, deoarece asuprirea cîrmuitorilor (măcar că sînt şi aceia turci) le răpeşte rodul muncii lor. Pe drumul acesta se întîmplă multe tîlhării, astfel că se văd în foarte multe locuri stele comemorative[4] sau grămezi de piatră[5] peste trupurile oamenilor care au fost ucişi şi îngropaţi acolo.

<În ziua de> 30 septembrie am ajuns la un sat numit Kavaklar[6] dealungul unor cîmpii întinse pe care abia se arată în zare cîte un pom sau cîte o stîncă. // Pămîntul este acoperit cu o iarbă minunat de deasă; nu sînt nici oameni s-o cultive, nici vite să pască o bună parte din ea, deşi locuitorii au într-adevăr un mare număr de boi şi cai care sînt greu de deosebit de animalele sălbatice. Locuitorii sînt atît de leneşi încît dacă au destul pentru ziua de astăzi şi pentru ei înşişi, lasă altora grija zilei de mîine şi a averii lor. Apa este proastă şi puţină şi vin nu se poate căpăta, căci nimeni afară de turci nu locuieşte în această ţară. Lemne nu au, nici alt ceva de ars în foc decît bălegarul vitelor amestecat cu paie şi uscat la soare, care ar da un cărbune prost pentru a prăji jumărele la el, dacă religia lor le-ar îngădui să mănînce slănină. Dealungul drumului vedem un soiu de pasăre numită „poi"[7] (pe care eu n-am întîlnit-o nicăieri şi nici n-am auzit de ea în alte părţi), cam de forma şi culoarea curcanilor, dar mult mai mare; nedîndu-ni-se prilejul să gustăm din ea, am primit de bună afirmaţia că are o carne minunată, dar dacă le-am fi putut convinge să stea înaintea puştilor noastre, ne-ar fi făcut o favoare mai bine venită, căci măcar <că ne aflam> într-o ţară îmbelşugată, am suferit de mare lipsă.

p. 156

În ziua de 1 octombrie ne-am dus la satul Defcea[8], trecînd pe lîngă diferite lacuri uimitor acoperite în întregime cu păsări de baltă. Şi cîmpiile sînt de asemeni pline de un număr de păsări, atît de neobişnuit de mare şi sînt atît de multe soiuri, încît nici nu face să vorbesc de ele, căci ar fi greu de crezut. Locuinţele şi conacurile[9] se deosebesc aici de hanurile[10] obişnuite căci aici este o odaie de o parte pentru oameni, separată de grajduri; pe cînd hanurile turceşti obişnuite sînt în formă de şură, avînd un fel de vatră, ce face înconjurul pereţilor de jur împrejur, ceva mai lată decît lungimea unui om, şi ridicată cu aproape un „yard"[11] deasupra podelei; fie-

---

[4] *Memorial Pillars.*

[5] În realitate, tumuli străvechi. Părerea expusă de Bargrave este răspîndită la călătorii din secolele XVI şi XVII, care au vizitat ţările balcanice.

[6] *Cavlakler.*

[7] Este descrisă dropia. Termenul de „poi" poate fi sau o formă coruptă a unui diminutiv al acestui cuvînt sau poate redarea cuvîntului de *pui.*

[8] Déftgia = Defcea, jud. Constanţa.

[9] *Conaks.*

[10] *Canes* de la termenul turc *han.* De fapt el evocă îndată un caravanserai turcesc obişnuit pe care îl compară cu hanurile din Dobrogea.

[11] Egal cu 914 mm.

p. 157 care grup <de călători> se îndreaptă către o parte // a vetrei, își întinde covoarele în fața ei și își atîrnă armele în cuiere, pe zid. Caii sînt legați de inele, mîncînd și odihnindu-se la picioarele noastre. Hangiul de obicei se îngrijește de hrana lor, spre cîștigul lui. În acest loc stăpînul meu[12] ne-a pus în primejdie de a ne vedea siliți să facem calea întoarsă înapoi la Constantinopol, din cauza unei certe de prisos cu un turc de oarecare vază aici, care nu i-ar fi trecut cu vederea ațîțările nesăbuite la care fusese supus de patronul meu, de n-ar fi fost micul dar de împăcare pe care i l-am strecurat pe sub mînă și vrednica intervenție a ienicerului care ne slujea.

2 octombrie: am luat masa la amiazi la Baltăgești[13] și ne-am adăpostit la Dulgherul[14], două sate însemnate, după normele de aici; și aceasta a fost prima zi în care ne-a amenințat vremea rea și în care ne-a pătruns cu umezeală o ceață curat scoțiană, care părea să prevestească iarna.

3 octombrie: am călătorit mai departe (ca în ziua precedentă) prin ploaie, călări; am găsit că această parte se deosebește de restul țării prin aceea că are cîteva mici urcușuri și ceva copaci și pietre. Caravana, udă leoarcă, stătea pe marginea drumului, dar noi am ales mai degrabă să prînzim într-un mic sat afară în drum, numit Hasanlar[15], unde ploaia și frigul ne-au pregătit în așa fel stomacurile noastre încît pîinea plămădită din grîne amestecate ne părea marțipan, iar apa limpede, nectar.

4 octombrie: am trecut în drumul nostru prin Iglița[16], un sat grecesc foarte vesel și mănos pe malul Dunării și de acolo am mers la Măcin[17], schelă p. 158 la granița turcească // și care (deși metropolă a acestor părți) este totuși un loc păcătos. Și aici în virtutea ordinilor noastre răsunătoare de la Stambul, am obținut o locuință, foarte puțin inferioară aceleia a cadiului (guvernatorul orașului[18]) unde mai mai că aveam loc pentru a ne întinde trei inși pe podea.

5 octombrie. Călătorind vreo cinci ceasuri dealungul Dunării spre bacul de la Galați[19] am trecut pe lîngă o stîncă mare, în mijlocul unei cîmpii

---

[12] James Modyford apare de mai multe ori în actele Comp. Levantului. În 1660 a fost înălțat la rangul de cavaler *(knight)* și în 1661 de baronet. În 1663 a făcut o călătorie la Jamaica.

În 1667 a ajuns deputy-governor și chief-justice al amiralității din Jamaica. A murit tot acolo, în ian. 1673. După cum rezultă din însemnările lui Bargrave, patronul său era greu de suportat. De aceea, desigur, neputînd replica fățiș la manifestările tiraniilor sale mărunte, Bargrave își mai vărsa din foc în jurnalul său, care nu era destinat publicării.

[13] *Baltagee.*

[14] *Dulghierles,* corect Dulgheler, azi Dulgherul, jud. Constanța.

[15] *Hassanee,* localitate citată și mai tîrziu de solii poloni, vezi P. P. Panaitescu, *Călători poloni . . .,* pp. 232, 239.

[16] *Inglisa,* jud. Constanța.

[17] *Mechéena.*

[18] *Cadee* = Kadi, înseamnă în limba turcească, judecător și nu guvernator (n. ed.).

[19] *Galatea.*

întinse, despre care se zice că ar fi fost azvîrlită aici de o fecioară uriaşă, de pe un deal stîncos aflat la o depărtare de o milă[20]; minune pe care nu ar putea s-o admită nici chiar crezul spaniol. În faţa acestei stînci, de cealaltă parte a Dunării este un rîu[21] care desparte Moldova de Ţara Românească, pe care Lupul[22], acum voievod al Moldovei, l-a trecut pentru a se lupta împotriva Ţării Româneşti, din ordinul sultanului[23], şi pentru a aşeza acolo pe fiul său[24], dacă ar birui, dar a fost respins cu dîrzenie şi s-a retras cu mare greutate. În apropierea acestui oraş (=Galaţi) se află un oraş frumuşel numit Brăila, cu o cetăţuie bună pe care domnul Ţării Româneşti a dăruit-o[25] sultanului Osman[26] la trecerea lui prin aceste părţi ca să poarte război împotriva Poloniei; tot atunci a cerut Osman, în chip josnic, de la moldoveni, trei alte cetăţi, ţinute de turci pînă în ziua de astăzi; numele lor <este> Ismail, Chilia şi Tomarova[27]. Dunărea aici are // aproape lăţimea Tamisei mai sus de pod[28], deşi mai sînt aproape 200 de mile pînă la vărsarea sa în Marea Neagră. Pe o parte malul este acoperit de lanuri bogate de grîu şi pe cealaltă parte de zăvoaie de sălcii, încingînd mîndre pajişti. Dunărea se lăţeşte în diferite locuri formînd lacuri mari minunat înzestrate cu peşti şi păsări. Aici am trecut <Dunărea>, părăsind pe sultanul Mehmed[29] şi toată haita sa blestemată, cu o „anasînă"[30] în loc de rămas bun. La Galaţi am găsit bere foarte bună şi un mied minunat, băuturi al căror gust nu-l cunoşteam, şi în ele am încercat să înecăm grijile şi supărările prin care trecusem în regiunile turceşti. Totuşi, odată cu acest rămas bun către Turcia, trebuie să-i aduc această laudă, în interesul călătorilor: că aerul este atît de bun şi clima atît de temperată, mîncarea aşa de ieftină şi călătorii sînt primiţi cu atîta bunătate, potrivit obiceiului, încît aproape nici o ţară nu i se poate asemui; ba chiar, oricine are o fire îndatoritoare şi o sănătate bună poate să călătorească aproape ori unde ar voi, oricît ar fi de sărac.

p. 159

---

[20] Stînca Blasova, în cîmpia dintre Igliţa şi Gura Armanului.

[21] Siretul.

[22] *Lupulo* = Vasile Lupu. Este amintită aici încercarea acestuia din 1637.

[23] Murad al IV-lea, sultan otoman (1633—1640). In realitate, firmanul de numire fusese obţinut mai degrabă de la marele vizir. Vezi în volumul de faţă relaţia lui Romaskiewicz.

[24] Ioan, care avea să moară în 1640, la băile de la Brussa.

[25] Brăila era în mîinile turcilor de la jumătatea secolului al XVI-lea şi nu a fost nicidecum cedată de Radu Mihnea lui Osman al II-lea în 1621.

[26] Osman al II-lea (1618—1622) a trecut în Moldova, în 1621, cu prilejul războiului de la Hotin.

[27] Aceste cetăţi se aflau încă dinainte sub turci.

[28] London Bridge, singurul pînă în 1750.

[29] Mehmed al IV-lea (1648—1687).

[30] Ansenisictu, înjurătură specifică a turcilor.

6 octombrie. Am petrecut <ziua> odihnindu-ne şi hrănind caii în vederea călătoriei viitoare pe care am zorit-o, din cauza ciumei care era în oraş, deşi plăcerea şi mulţumirea pe care le-am aflat în toate celelalte privinţe ne-ar fi îndemnat îndeajuns să stăm mai mult. Acest oraş este foarte bine îndestulat cu diferite merinde, mai ales cu peşte, care este atît de ieftin încît pentru valoarea a 2 pence am avut mai mult decît îndeajuns pentru p. 160 hrana a 5 sau 6 inşi. Printre alţi <peşti> ei au // mult morun[31] care din cauza formei sale este socotit aici drept un nisetru[32] crescut peste măsură. Este un peşte de o mărime neobişnuită şi cu un gust delicios. Pe aceştia oamenii îi prind punînd o nadă într-o vîrşă[33] astfel întocmită încît dacă îşi bagă odată capul în ea nu-l mai poate scoate niciodată. Cîteodată locuitorii prind unii <moruni> atît de grei încît trebuiesc şase sau opt bivoli pentru a-i trage (împreună cu capcana lor). Aici se găseşte de asemenea şi miere din belşug şi cea mai bună pîine obişnuită pe care ţin minte să o fi gustat vreodată. Oraşul nu este mare dar clădirile sînt frumoase şi bune, cel puţin aşa ni se păreau, după locurile sălbatice de unde venisem de curînd; sînt zidite şi acoperite cu şindrilă, pusă una peste alta şi armonios împodobite. Pe cînd această ţară era stăpînită de Roma, întrucît era puţin locuită, a fost populată de bandiţi[34] (răufăcători exilaţi) din care cauză limba lor este acum amestecată, depărtîndu-se de cea latină, aşa cum s-a depărtat limba italiană de cea latină, şi poate fi uşor învăţată de cel ce înţelege una sau alta din aceste limbi. Apropierea şi prietenia care există aici între bărbat şi nevastă, purtarea nestingherită a bărbaţilor faţă de femei şi obiceiurile lor la masă, conţin atîtea elemente ale lumii creştine încît păreau că înfăţişează ca un fel de oglindire mai slabă a Angliei. Îmbrăcămintea bărbaţilor se deosebeşte foarte puţin de aceea a grecilor din Turcia; femeile p. 161 poartă polcuţe scurte[35], fuste lungi, // cămăşi cu alesături înfăşurate în jurul braţelor şi a încheieturii mîinilor şi părul lor împletit în două coade răsucite în jurul capului (aşa se văd înfăţişate femeile în tapiseriile vechi de Arras[36]) şi în picioare cu opinci[37] aducînd destul de mult cu moda polonă[38].

---

[31] *Morone.*

[32] *Sturgeon.*

[33] În Dobrogea vintir, în Moldova eteră. Vezi Gr. Antipa, *Pescăria şi pescuitul în România,* Bucureşti, 1916.

[34] Veche legendă pusă în circulaţie de Enea Silviu Piccolomini încă din secolul al XV-lea.

[35] *Short wastcoats.*

[36] Tapiserii flamande făcute la Arras în secolele XV, XVI.

[37] *And Buskines on their legs much alla Polonese.* Din folosirea cuvîntului de *legs* în loc de *feet* s-ar părea că este vorba nu numai de laba piciorului, ci şi de partea ce trece mai sus de gleznă, pe care se încrucişau pînă pe pulpă legăturile opincilor.

[38] Este vorba de ciocul pe care-l fac opincile, comparat aici cu ciocul încălţămintei din secolul al XV-lea, cunoscută în Occident sub numele de *poulaine* după originea sa polonă.

7 octombrie. Am călătorit dealungul unui lac mare[39] alimentat de izvoare îmbelşugate care izvorăsc de pretutindeni tot drumul pînă la Bîrlad şi se varsă în Dunăre. Am poposit într-un sat mic şi sărac unde am putut doar observa libertatea extraordinară pe care o au femeile în toată ţara, atît cele căsătorite, cît şi cele necăsătorite, căci ne-au îngăduit să dormim în aceeaşi odaie cu ele şi aproape de paturile lor.

8 octombrie. Am mers neîncetat dealungul lacului, aici mult îngustat, spre un alt sat mic; în drum ne-am distrat la o vînătoare, şi pe înoptate ne-am ospătat cu vînat şi am ascultat un logos de pomină al unei fiinţe arţăgoase ameţită de băutură[40] pentru a ne uşura digestia.

9 octombrie. Ne-am dus la Bîrlad prin păduri încîntătoare, dar rele pentru căruţe; am prînzit într-un sat sărac într-o casă plină de femei care erau aproape goale, şi care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decît o sobă pentru a se încălzi. Bîrladul este un oraş mare şi frumos unde <locuitorii> au un fel de a clădi casele deosebit de acela al altor ţări; pereţii sînt făcuţi din bîrne rotunde de brad, cioplite la capete, astfel că o bucată se îmbucă cu alta şi sînt tencuite frumos în alb pe dinăuntru ca şi pe dinafară. Chiar cea mai săracă din aceste case este atît de curată înăuntru, încît odată ce am intrat în casă, deşi şovăisem să o fac, nu-mi venea să mai ies.

10 octombrie. Am călătorit vreo 12 ceasuri dealungul unei văi bogate, pe lîngă un rîu frumos[41], dealurile erau acoperite pe amîndouă părţile cu păduri mîndre, care sînt refugiul băştinaşilor împotriva // năvălirilor duşmane p. 162 şi i-au şi apărat, de fapt împotriva tătarilor cînd au năvălit de curînd în Moldova[42]. Toate aceste părţi erau molipsite grozav de ciumă[43] căci pămîntul era aproape tot acoperit cu lăcuste din cele de o culoare veninoasă; cîteva erau vii dar cele mai multe erau moarte, după ce distruseseră aproape toată iarba din aceste părţi. Toate acestea sînt semnele cele mai sigure şi fatale ale unui aer încărcat de molimă, după trista experienţă de la Constantinopol din timpul nemaipomenitelor bîntuiri ale ciumei. Stăpînul meu şi Dr. Nevett, mai dornici de vînătoare decît grijulii pentru trăsură, au părăsit drumul şi s-au dus cu nişte armeni fioroşi spre un sat îndepărtat ca să ocolească conacul obişnuit care era atunci foarte contaminat de ciumă. Dar doctorul Nevett, nevoind să-mi lase mie toată grija şi supărarea, s-a întors să mă caute şi astfel s-a rătăcit, horbăcăind aşadar de colo pînă colo,

---

[39] Lacul Brateş. S-a urmat vechiul drum care trecea prin Tuluceşti.

[40] *And heard a remarkable lecture of a drunken scold to help digestion.* Autorul pare să se refere aici la patronul său James Modyford despre care pomeneşte şi mai apoi în acelaşi spirit.

[41] Rîul Bîrlad.

[42] Expediţia tătarilor din 1650, descrisă şi de Miron Costin.

[43] Autorul face aici o legătură între prezenţa lăcustelor şi ivirea ciumei. Întreaga regiune de la Galaţi pînă la Varşovia era contaminată de ciumă.

în întuneric, singur, pînă ce un foc l-a îndreptat către o caravană de călatori, printre care a găsit pe unii care înţelegeau turceşte, şi s-a hotărît să petreacă noaptea cu ei, contribuind la cina lor cu roadele vînătoarei sale; dar în urmă, trecînd pe acolo unii din caravana noastră, l-au dus la locul unde se afla domnul Modyford. Între timp podul fiind rupt, am fost siliţi să încercăm să trecem cu trăsura prin apă, unde trudindu-se caii s-o scoată şi muncindu-se din greu şi ei, ca şi noi pînă noaptea tîrziu, am fost în sfîrşit bucuroşi să primim ajutorul cîtorva ţărani, care au scos-o cu şase boi. Dar abia scăpaţi de această supărare, am dat de alta, căci în această stare (cu oamenii noştri obosiţi, şi caii noştri sleiţi de puteri) ne-am pierdut drumul, şi am rătăcit de colo pînă colo în noaptea întunecoasă, prin băltoace şi locuri mlăştinoase şi peste podeţe atît de înguste, încît este o curată minune că trăsura noastră nu a căzut în rîu. Şi astfel pe o noapte rece am gonit razna pînă la ora două dimineaţa, cînd am fost călăuziţi de o lumină spre Vaslui; şi acolo foamea şi frigul împreună cu oboseala şi supărarea ne-au silit să intrăm <în oraş>, // p. 163 aceste motive avînd mai multă putere ca să ne îndemne înainte decît avea frica de ciumă pentru a ne opri pe loc.

11 octombrie. Am înaintat dealungul unei văi încîntătoare prin care curgea o apă frumoasă, mărginită pe malurile sale de crînguri minunate, pînă ce am ajuns la Scînteia. Pe la amiază am întîlnit din nou pe stăpînul meu care fără a mă întreba cum de am ajuns aici, s-a pornit ca un clopot cu dangăt nesuferit să-mi tragă un perdaf pentru faptul de a fi cheltuit la Vaslui, pentru mine, doi servitori şi trei cai, o „piesă de opt"[44] întreagă, din care cea mai mare parte o cheltuisem pe nişte mied tare pentru a ne feri de contagiune, şi fără îndoială că dacă aş fi cunoscut un antidot mai sigur, nu mă uitam la preţ, într-un oraş unde nici o casă nu scăpase de această molimă fatală.

12 octombrie. Am trecut printr-o pădure mîndră de copaci falnici, cu lăstăriş pe dedesubt şi pe deasupra umbrită de crengi răsfirate în boltă măreaţă, avînd, ici şi colo, boschete de diferite forme, ca şi cînd ar fi fost aşezate de meşteşug omenesc şi nu de natură, şi udate de numeroase izvoare; totul alcătuind un locaş potrivit pentru eremiţii retraşi prin păduri, într-a căror tagmă am fi putut intra chiar în noaptea aceea, din cauza băltoacelor adînci aflate pe drumul mare, dacă o lungă perioadă de vreme frumoasă nu le-ar fi schimbat oarecum în favoarea noastră, îngăduindu-ne sosirea în noaptea aceea în capitala Iaşi, unde am petrecut cîteva zile. Este oraşul de reşedinţă al lui Lupul, domnul sau voievodul de acum al Moldovei; acolo am fost mai întîi să vedem paraclisul[45] său particular. Pe dinafară

[44] *Peace of Eight* = pezza di otto, monedă cu circulaţie întinsă în tot Imperiul otoman.
[45] *Particular chapel*, în sensul de biserică proprie.

biserica este toată din piatră sculptată[46] și // pe dinăuntru este împodobită de sus pînă jos cu aur, cu picturi de sfinți și apostoli. Aici l-am văzut în biserică pe domn și am ascultat slujba bisericească celebrată de călugări în limba greacă vulgară[47]. Aceștia predică foarte arareori (afară doar în timpul postului), dar folosesc liturghia lor obișnuită, multă tămîie și adeseori imnuri, cîntate muzical, dar într-un chip care seamănă mai mult cu felul de a cînta al turcilor decît cu acela al italienilor, al spaniolilor sau al englezilor. După terminarea slujbei, domnul s-a retras în palat[48], însoțit de fiul său[49] și de alți dregători ai statului, călări, ca și purtătorii de buzdugane și alte semne de cinste și o gardă de vreo 300 de soldați înarmați. Am petrecut trei sau patru zile // vizitînd pe părintele Stanislav Scytnicki[50] (un iezuit polon) și pe Domnul George Kotnarski[51], (secretarul voievodului), către care aveam osebite recomandații. Prin sfatul și ajutorul lor am căpătat o audiență de la domn; am îmbrăcat hainele noastre de modă apuseană[52] pentru ca să avem mai mult crezămînt la el. Îndată ce am sosit în fața lui, el și-a scos cușma, iar cînd am voit să-i sărutăm pulpana hainii și mîna abia l-am putut împiedica să nu se încline în fața noastră. A binevoit să stea în picioare în tot timpul audienței noastre, scoțîndu-și de mai multe ori cușma și poftindu-ne și pe noi odată să ne punem pălăriile, <favoare> la care deși a binevoit să condescindă modestia sa, bunăcuviința noastră nu ne-a îngăduit să o primim. După ce ne-a oferit toate asigurările cu privire la dovezile de cinstire ce-i stăteau în putere, noi i-am cerut un pașaport și o scutire de vamă atît pentru noi cît și // pentru bagajele noastre; toate acestea le-a încuviințat bucuros, binevoind să adauge și o scrisoare de recomandație către guvernatorul din Iazlowiec, la hotarul către Rusia Neagră din Polonia. Și astfel, cu urări bune de drum, ne-a dat slobozire de plecare.

p. 164 · p. 165 · p. 166

Prin osebită favoare, am putut arunca o privire asupra palatului său, o clădire de piatră, mai degrabă mare decît frumoasă, neavînd nici măreție,

---

[46] După descriere pare să fie vorba de biserica Trei Ierarhi și nu de un paraclis sau capelă ce s-ar fi aflat în interiorul palatului, și anume în turnul deasupra porții principale a palatului sau măcar de biserica Sf. Nicolaie domnesc din incinta palatului, (după sugestia lui N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. a 2-a, Iași, 1913, p. 189 ș.u.). Se vede bine că domnul este însoțit de marii dregători călare și de o gardă de 300 de soldați, care nu și-ar fi avut nici un rost dacă acea biserică s-ar fi aflat în incinta palatului.

[47] Vezi descrierea ceremoniilor religioase de către Paul de Alep.

[48] Vezi V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ștefan din Iași* în „Bul. Com. Mon. Ist.", vol. VIII, București, 1916, p. 48.

[49] Ștefăniță Lupu, fiul mai mare din a doua căsătorie a domnului.

[50] Stanislaw Szcytnicki, venit în Moldova cu alți trei iezuiți poloni, în 1650, era bine văzut de domn, care i-a încredințat educația fiului său.

[51] *Georgius Kotnaske,* secretarul de taină al lui Vasile Lupu și interpretul său pentru latină și polonă. A fost ucis în mai 1653, de ginerele lui Vasile Lupu, Timuș, care i-a tăiat capul cu sabia.

[52] *Our Xtian habits.*

nici unitate, nici podoabe demne de palatul unui domn. Numai grajdurile sînt într-adevăr vrednice de luare aminte pentru măreţia şi buna lor întocmire, dar mai ales pentru numărul şi calitatea cailor, întrecînd cu mult pe acei ai ducelui de Florenţa sau ai regelui Angliei. După aceea am vizitat paraclisul doamnei[53] întru nimic mai prejos aceluia al Domnului, unde, între alte ornamente bătătoare la ochi sînt zugrăviţi în mărime naturală voievodul de acum, Doamna[54] şi copiii lor [55], dar sînt atît de rău desenaţi încît nu se potrivesc nici cu persoanele înfăţişate, nici cu locul pentru care

p. 167 au fost făcute. // Pictura lor este executată în general după maniera veche şi imperfectă, preţuind mai mult pentru vechimea lor decît pentru arta lor.

18 octombrie, am petrecut <ziua> schimbînd aurul, prin „antichimie"[56] în aramă, pentru călătoria noastră în Polonia; moneda cea mai folositoare pentru a călători în aceste părţi sînt „banii"[57] care umblă pînă la Dantzig, deşi în Polonia piesele de 1, 2, 3 groşi[58] sînt mai uşoare de transportat. Aceşti bani merg: 20 la o „bobcă" sau „costanda"[59]; 12½ costande la un taler cu leu[60] şi 14 dintre ei la un taler imperial[61] şi cursul lor în Polonia este de 30 de groşi pentru un florin şi 3 florini pentru un taler, 3 bani făcînd un groş.

La 19 octombrie, am fost să salutăm pe părintele Scytnicki şi pe domnul Kotnarski, am dat drumul trăsurii noastre[62] la Constantinopol (fapt pe care

p. 168 l-am însemnat greşit sub data de 23 septembrie), şi am pregătit toate //

---

[53] *The Princess Chappell,* care se găsea în palatul ei special numit şi Haremul doamnei, a fost distrus în iulie 1827, în urma incendiului de la Curtea Domnească. Vezi G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea,* Bucureşti, 1933, p. 206 ş.u.

[54] A doua soţie a lui Vasile Lupu, doamna Ecaterina Cerkeza.

[55] Vasile Lupu a avut de la doamna Tudosca trei copii: Ioan-Vodă, Maria şi Ruxandra, iar de la Ecaterina Cerkeza trei fii: Ştefăniţă, Ioan şi Alexandru.

[56] Adică un fel de inversare a alchimiei ce transformă arama în aur.

[57] *Banns*, monedă de aramă sau şilingi polono-suedezi (în polonă *szelag,* în moldoveană şalăi). Ulterior s-au făcut în Moldova sub Dabija (1661—1665) şi urmaşii săi, şi s-au introdus clandestin în Polonia. Cf. Fl. Moisil, *Bănăria lui Dabija Vodă,* în „Bul. soc. numismatice rom.", XII, 1915, p. 33 ş.u.

[58] *Gross pieces*. Un gross valora 3 bani.

[59] *Costanti.* Bobca sau costanda era o piesă polonă de argint de 6 groşiţe. Valora 18 şilingi.

[60] *Lyon daller*. Talerii — lei erau taleri olandezi, avînd ca tip un leu stînd în două labe. La noi se numeau simplu lei.

[61] *Rix daller.* Talerii imperiali, bătuţi de împăraţii şi de principi germani, în special în Tirol-Saxonia şi Brandenburg aveau în ţările noastre o valoare mai mare ca a leilor. Evaluarea leilor şi a talerilor pe care o face Bargrave este foarte ridicată. Este adevărat însă că ne aflăm în 1652 şi că valoarea lor scade cu timpul. În 1670 leul valora 180 de bani în loc de 250, cum socoteşte Bargrave. *V. Hurmuzaki,* XV, p. 1342, iar între 1693 şi 1706 el valora în Ţara Românească abia 132 de bani. Fl. Moisil, *Monedele din Ţara Românească în timpul lui Const. Brîncoveanu,* în „Cronica num. şi arh." X, 1934, p. 37 şi urm.

[62] *Discarded our Wagon.*

lucrurile în vederea călătoriei noastre mai departe. Şi acum luîndu-ne rămas bun de la Iaşi, daţi-mi voie să vă arăt că este aşezat pe coasta unui deal, lîngă un rîu mare[63], bogat în peşte, în mijlocul unei cîmpii, dincolo de care sînt păduri foarte frumoase, foarte potrivite pentru vînătoare, unde dacă domnul este poftit vreodată, el foloseşte acelaşi mod de a vîna ca şi sultanul (cum se spune la fila 59). Oraşul a fost ars de cazaci şi de tătari acum doi ani[64]. Cauza şi mijloacele acestei incursiuni au fost următoarele: Domnul făcînd înconjurul stăpînirilor sale, a găsit într-un loc îndepărtat un castel mare locuit de cazaci, care întîrziind să-i aducă darea pe care o cerea pentru folosirea acestui castel, el a adus pe locuitori prizonieri la Iaşi şi a pus să-i ucidă, jertfîndu-i sgîrceniei sale[65]. Pe atunci tătarii îndemnau pe cazaci să strice armistiţiul pe care-l aveau cu Moldova. Aceştia, gata să le asculte sfatul, dar socotind că acest cuvînt nu era îndestulător şi-au chibzuit unul mai temeinic. Cazacii au trimis un sol în Moldova, declarînd că domnul nu numai că dăduse ajutor polonilor (care sînt catolici) împotriva lor (care erau de aceeaşi credinţă cu el), dar îşi dăduse una din fiicele sale după Coritsky (!) generalul polon[66]. Drept care îi cereau acum pe cealaltă fiică a sa, necăsătorită, // ca să o dea lui Hmelniţki, generalul [= hatmanul] cazacilor. Domnul îl refuză răspicat, şi după întoarcerea solului, cazacii şi-au unit în grabă forţele lor din acea clipă cu cele ale tătarilor şi au năvălit deodată în Moldova, au ruinat totul pe unde au trecut şi au ars Iaşul pînă la pămînt, rămînînd în picioare numai palatul şi cele două paraclisuri al domnului şi al doamnei şi cîteva biserici, şi acestea nu pentru respectul ce le purtau, ci din cauză că <erau de> piatră — şi deci nu puteau fi mistuite de foc. Au cărat cu ei mii de robi, multe mii de vite şi toată bogăţia pe care au găsit-o[67]. Domnul s-a adăpostit într-o cetate puternică[68], dar cazacii după întoarcerea lor i-au trimis o a doua solie, înştiinţîndu-l că dacă măcar acum ar da pe fiica sa după Hmelniţki, ei ar reînoi armistiţiul cu el şi n-ar mai năvăli în ţară şi nici nu ar îngădui tătarilor să năvălească;

p. 169

---

[63] Bahluiul, care nu este nici mare, nici bogat în peşte.

[64] În 1650.

[65] Episod fantezist.

[66] Editorul observă că Bargrave confundă pe generalul polon Krzysztof Koricki, pe care l-a cunoscut personal la Lemberg, cu hatmanul Lituaniei Janusz Radziwill, care s-a însurat cu domniţa Maria la Iaşi, la 5 febr. 1645. Dar se pare că mai avem aici şi o suprapunere a amintirii lui Korecki, însurat cu fiica lui Ieremia Movilă.

[67] Vezi şi declaraţiile lui Vasile Lupu făcute lui Mayer, în vara anului 1651. (În vol. de faţă, p. 453) Miron Costin descrie aceste jafuri cumplite. La rîndul său, arhiepiscopul de Sofia, Pietro Diodato Bakšić, invitat de Congregaţia Propagandei să dea o dare de seamă a stării bisericilor catolice din Moldova, arată în raportul său din 21 dec. 1650, scris de el la Roma că la 25 august trecut au venit tătarii şi cazacii şi au jefuit toată Moldova, omorînd pe bătrîni şi luînd tineri în sclavie — („Dipl. Ital"., II, p. 401).

[68] Vasile Lupu s-a ascuns în pădurea Căpoteşti şi şi-a trimis doamna şi familia sa la Cetatea Neamţului (N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, Bucureşti, 1902, pp. CCXXXIII, şi urm.).

de nu, el se poate aştepta foarte curînd la un măcel general din partea lor. La această ameninţare ucigătoare (aducîndu-şi aminte de pilda mult prea recentă şi însemnată pe care cazacii o dăduseră despre isprăvile de care sînt în stare, nevinovăţia tinerei domniţe s-a luptat cu îndărătnicia tatălui ei (fie că vroia să nu se verse atîta // sînge, fie că vroia să se mărite) şi l-a rugat în genunchi pe tatăl ei să o părăsească soartei sale[69]. Şi nu mult după aceea, ca urmare a acestora, Hmelniţki, venind la Iaşi, căsătoria a fost celebrată. Pînă acum s-au făcut puţine reparaţii după distrugerea oraşului, care

p. 171

---

[69] Domniţa Ruxandra fusese oferită de Vasile Lupu, încă din septembrie 1641, unuia din fiii primului dragoman al Veneţiei la Constantinopol, Antonio Grillo, cu care era prieten. Deşi era vorba doar de un proiect, şi nu se făcuse o logodnă solemnă, domnul îi dădea lui Antonio în scrisorile sale titlul de cuscru şi acesta se îngrijea de daruri pentru mireasă care nu era încă în vîrstă de a se mărita. Peste 11 luni domnul trimite un boier ca să-l aducă în Moldova pe viitorul ginere, Ambrosio Grillo (aug. 1642).

Se pare că Antonio a avut un rol în lucrăturile de la Poartă, din 1643, pentru depunerea lui Matei, şi că se ferea să-l nemulţumească pe Vasile Lupu, temîndu-se pentru viaţa fiului său.

Dar, în acest an, domnul stăruie mult la Poartă cu argumentele cele mai sunătoare pentru a obţine învoirea la căsătoria fiicei sale mai mari, Maria, cu Ianusz Radziwill. Această căsătorie avea o semnificaţie politică şi vizirul care se opunea la ea din răsputeri a reuşit să o ţină în loc pînă la începutul anului 1645, cînd a avut loc nunta cu mare strălucire (2 febr. 1645).

Dar în august, Poarta trimite după domniţa Ruxandra ca să fie adusă la Constantinopol, desigur şi ca zălog pentru credinţa tatălui ei, întrucît după moartea lui Ion Lupu, în 1640, la Brussa nu se mai afla nici un membru al familiei domneşti la Ţarigrad — dar şi pentru a împiedica o reeditare a unei alianţe matrimoniale cu consecinţe politice. Aici va sta aproape patru ani, în ciuda demersurilor neobosite ale tatălui ei pentru a obţine reîntoarcerea ei. Corespondenţa dintre domn şi Antonio continua. Ambrosio era considerat şi mai departe la curte drept ginerele domnului. În decembrie 1645, veneţienii vor să-l folosească pentru trimiterea corespondenţei bailului prin Moldova, aceasta fiind o cale mai sigură. Dar curînd se produc incidente. Un secretar turc al domnului se înfurie împotriva lui Ambrosio, se repede la el, îl denunţă în gura mare şi îl ameninţă (martie 1646). Plecat spre Constantinopol, moare pe drum, şi trebuie cumpărată renunţarea văduvei sale la urmărirea plîngerii făcute de ea. Dar lucrurile iau o întorsătură neaşteptată. Domnul, interceptînd în mai 1648 scrisorile lui Ambrosio către tatăl lui, îl închide împreună şi cu un secretar domnesc, părtaş la vina ginerelui „in spe", desigur în legătură cu iscodirea planului tainic al domnului de a trata căsătoria Ruxandrei cu fiul al doilea al lui Gheorghe Rákóczy, Sigismund (vezi relaţia lui Ioan Kemény în acest volum). Această ştire comunicată „cuscrului" Antonio Grillo putea crea nespuse complicaţii la Poartă. Şi de fapt se pare că aşa a şi fost şi că acestui fapt i se datorau piedicile întîmpinate de sforţările domnului de a-şi recăpăta fiica.

Este vrednic de reţinut că ea nu va fi slobozită decît în august 1649, într-un moment de criză a raporturilor dintre Poartă şi Veneţia, al cărui bail este arestat de turci împreună cu marele său dragoman, Antonio Grillo, acesta din urmă este gîtuit în închisoarea de la Edicule.

Umbla zvonul că ar fi contribuit şi Vasile Lupu la acest deznodămînt. Pentru toate aceste date vezi *Hurmuzaki* IV, 2, folosind indicele acelui volum. Alte proiecte matrimoniale pentru domniţa Ruxandra se cristalizează în jurul unor principi creştini, Sigismund Rákóczy, amintit mai sus, Dimitrie Wisniowiecki din vestita familie cu legături de sînge în Moldova, Petru Potocki, ...

se compune acum în afară de 10 sau 12 clădiri de scînduri, construite după obiceiul de aici) numai din case acoperite cu paie, căci locuitorii nu îndrăznesc încă să ridice unele mai bune. Domnul are toată puterea în mînile sale <şi> este singurul judecător al tuturor pricinilor de seamă, şezînd el însuşi în scaunul de judecată în fiecare zi; m-am dus şi eu din curiozitate să-l văd cum şedea astfel, în această atitudine; alaiul său este mîndru şi garda sa este puternică, şi totuşi măreţia sa este mai prejos ca cea a altor domni, în aceeaşi măsură în care grajdurile lui de cai întrec pe ale lor. Domnia este electivă, dar voievodul îi plăteşte turcului un haraciu anual[70] de 12 poveri de bani în valoare de 120 000 taleri sau 30 000 de livre sterline[71], ceea ce înseamnă un dar, pentru a-i cumpăra pacea şi a fi lăsat să domnească singur, fără a se îngădui nici unuia dintre turci care altminteri ar tulbura fără doar şi poate liniştea lui, să locuiască în ţara de sub stăpînirea lui. Să nu uităm că însuşi acest Lupul nu era decît curierul (numit aici olac[72]) al predecesorului său[73], din care slujbă a fost înaintat la gradul de trimis al său <capuchehaie> la sultan; în această slujbă a ajuns să cunoască gîndurile şi interesele stăpînului său; şi <era> atît de iscusit în intrigile sale la curtea turcească, încît se crede că el a obţinut distrugerea stăpînului său şi în tot cazul urmarea în locul lui.

Octombrie 20; am pornit spre Polonia, închiriind în condiţii bune o trăsură frumoasă (trasă de patru cai buni) ca să mergem de aici la Liov în Rusia Neagră; eram însoţit de nişte scoţieni şi am călărit vreo 8 ore pînă la un sat numit Şipote[74], printr-un ţinut nespus de frumos; pămîntul era neobişnuit de bun şi străbătut de multe rîuri mai ciudate, bogate în păsări sălbatece. Drumurile erau minunat de bune iar călătoria noastră a fost tot atît de plăcută, pe cît a fost de neplăcută găzduirea noastră, căci am fost siliţi să dormim printre vite într-o curte deschisă, pe o noapte de ger. p. 172

Octombrie 21: luînd masa de amiază la „Brackshaw"[75], am trimis înainte trăsura noastră, iar noi am mers călări cu un domn Black la baraca sa în mijlocul acelor păduri, luate în arendă de patronul său, domnul Dunbarr din

---

[70] *Yearly acknowledgment.*

[71] Tributul Moldovei se ridica în timpul lui Vasile Lupu la 70 000—75 000 de taleri. Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX,* în „Studii şi materiale de istorie medie" II, 1957, p. 21.

[72] *Olack,* în limba turcă *olak, ulak,* în cea română olac înseamnă curier.

[73] Afirmaţie inexactă. Vasile Lupu a ocupat mari dregătorii încă din 1618. A fost pe rînd mare comis, mare vistier, iar mare comis, mare spătar, iar mare vistier, hatman, mare vornic de Ţara de Jos. Sub predecesorul său direct, Moise Movilă, nu a ocupat nici o funcţie, şi ştiind că domnul voia să-l prindă, a izbutit să fugă în straie de negustor la Constantinopol, unde a reuşit să capete domnia. Pentru anii diferitelor dregătorii vezi N. Stoicescu, *op. cit.,* pp. 377—378.

[74] *Schipott,* pe valea Miletinului.

[75] Transcrierea greşită pentru Dracşani.

Dantzig pentru facerea potasiului, după o metodă pe care noi am văzut-o și am învățat-o acolo. Întîi se arde un soiu de copac numit „barrest“ (ceva asemănător cu fagul[76] nostru englezesc). Se moaie cenușa 24 de ore în apă, apoi se trage apa în niște coveți[77] care înconjoară un cuptor mare, de vreo 2 stînjeni[78] adîncime și 7 stînjeni lungime; în acest cuptor se ard stejari și p. 173 alți copaci, îngrămădiți // cu meșteșug în straturi[79] așezate cruciș și înăbușind flacăra care se ridică cu leșia de „barrest“, și lasă să ardă numai lemnul de dedesubt, pînă cînd cele două straturi de deasupra cad la fund; și atunci ei le lasă să ardă în voie, fără a le mai înăbuși, astfel ca să se poată topi cenușa de dedesubt. În chipul acesta ei dobîndesc un fel de mineral tare[80] de o culoare amestecată aducînd a pucioasă. Cînd este gata, <potasa> cu cît este mai tare cu atît este mai bună dar cea mai bună potasă este cea care fiind expusă la aer rece numai o oră se topește sau fiind dizolvată în apă lasă să plutească în apa aceea un ou sau o bucată de lemn de merișor[81]. Acea <potasă> care este numită „Rich Ashe“[82] este făcută numai din cenușă de „barrest“, care fiind arsă în cuptoare mari, cade printr-o gratie de fier ca plumbul topit și este scoasă cu anumite linguri[83], dar această varietate este mult inferioară celeilalte. Aici am petrecut seara și noaptea <fiind primiți> cu o ospitalitate foarte largă, după moda engleză, sau mai bine zis după cea scoțiană;

22 oct<ombrie>. După ce am luat o masă tot atît de bună precum fusese cina, ne-am dus împreună cu domnul Black și cu domnul Stewart (a cărui slujbă era asemenea cu numele său)[84], în casa unui boier moldovean care se afla în drumul nostru, unde după o masă veselă și un chef cu mied foarte bun, ne-am îndreptat spre Botoșani, unde ne aștepta trăsura noastră.

23 octombrie. Domnul Black (după ce a încărcat cu hrană și merinde spinările, stomacurile și traistele noastre) ne-a petrecut prietenește încă o mică parte de drum și și-a luat rămas bun de la noi. În aceeași noapte am p. 174 sosit la Ibănești[85] întîlnind în cale o // înmormîntare asemănătoare acelora din timpurile vechi cînd morții erau însoțiți la mormînt de cîntăreți. Sabia, cismele și căciula mortului erau atîrnate de un cal dus de frîu; lăutarii mergeau înainte cîntînd, rudele lui urmau călări după el, în timp ce trupul lui

---

[76] *Beech,* sau după editor (p. 172, n. 6); *birch,* adică mesteacăn.
[77] *Troffs = troughs.*
[78] *Fathoms,* măsură de lungime folosită în Anglia, echivalînd cu 2 yards sau 1,83 m.
[79] *Laines,* de la „lane“, astăzi layer.
[80] Potasă caustică.
[81] *Box-wood.*
[82] Adică „cenușă bogată“ după numirea și a potasei „Pot-Ashe“.
[83] *Scuppet.*
[84] *Steward,* înseamnă intendent, administrator.
[85] *Youboinesht.*

era dus într-un sicriu deschis, între aceştia; şi cînd moare un bărbat tînăr sau o femeie tînără, prietenii lor prăznuiesc şi se veselesc în casa în care au murit, trei zile şi trei nopţi în şir.

Prin apropierea acestor ţinuturi se află acele mine de sare împietrită pe care le numim „Femeia lui Lot“, care au mai mult înfăţişarea unei stînci sau a unei mase de sare decît aceea a unei vine dintr-o mină de sare; aceste dealuri de aici ca şi din părţile vecine ale Poloniei acoperă cu acest mineral nevoile ţărilor lor şi îndestulează şi Turcia cu mari cantităţi de sare. Pentru a fi cărată este tăiată în bucăţi de două sau trei picioare pătrate. În bloc pare neagră, oarecum igrasioasă, dar cînd este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată, atît prin puritatea şi gingăşia fineţei şi albeţei sale cît şi a gustului său. În această zi am aflat că toate pădurile din ţară sînt ale domnului[86] şi cîmpiile îndeobşte ale boierilor, care le dau fără plată[87] oricui vrea să le are şi să le cultive, primind pentru ele numai o simplă dijmă; şi pentru a înmulţi populaţia, scutesc de bir timp de şapte ani pe toţi străinii, dar după aceea // ei trebuie să plătească bir şi să nu mai părăsească niciodată jurisdicţia boierului lor. p. 175

Octombrie 24. Am mers la Cernăuţi[88], oraş de graniţă al Moldovei, unde se ia vamă pentru toate mărfurile, atît cele care intră cît şi cele care ies pe drumul acesta. Am călătorit printr-un codru groaznic şi mlăştinos, unde chiciura albicioasă şi usturătoare ce cădea pe părul şi bărbile noastre ne-a prefăcut pe toţi în triste embleme ale iernii, dar sobele binevenite de la Cernăuţi ne-au dezgheţat repede redîndu-ne înfăţişării noastre dintîi.

25 octombrie. Am călătorit prin păduri şi cîmpii frumoase pînă la Zastavna[89], pe unde tătarii trecuseră de curînd în raita lor prin Polonia şi devastaseră într-atîta ţara şi populaţia, încît grîul pierise pe cîmp din lipsă de braţe ca să-l secere, ba chiar totul era atît de jalnic şi de despopulat încît nu am putut găsi carne ca să mîncăm, case care să ne adăpostească sau oameni (afară de noi înşine) care să se adăpostească în ele. Şi aici şi noi şi caii noştri după un drum greu am fost siliţi, pe ger cumplit şi o ceaţă deasă, să ne îndreptăm cu spinarea îngheţată şi cu stomacul gol, spre patul străbunei noastre Eva — spre pămîntul cel moale — învăţînd din trista experienţă că într-adevăr oţeliţi trebuie să fie acei soldaţi care se pot hrăni cu ce au lăsat tătarii.

---

[86] Bargrave se referă, probabil, la domeniile rezervate ale domnului care purtau numele de branişti domneşti. Cea mai cunoscută era în apropiere de Iaşi, pe Prut. Vezi T. Codrescu, *Uricarul*, IV, Iaşi, 1857, p. 336.

[87] *Freely.*

[88] *Churnaoca.* Deşi ca nume se apropie mai mult de satul Cernauca, totuşi aici este vorba de Cernăuţi.

[89] *Lassastávla.*

26 octombrie. Am ajuns la rîul Nistru. Este un rîu mare, care izvorînd din Germania[90] trece prin aceste părţi în Ţara tătărească şi se varsă în Marea Neagră; <judecînd> după malurile sale, care sînt întocmai ca nişte rîpe înalte, pare să fi făcut parte în vechime din mare. Trecînd rîul, am găsit acolo doi scoţieni păzind o mare cantitate de potasă care fusese oprită în drum de tătari, dar din cauza greutăţii sale (puţin potrivită fugii lor înaripate) rămăsese în urmă. Aceşti oameni ne-au încredinţat ca lucru neîndoios, p. 176 că tătarii fiind urmăriţi de aproape de poloni, au trecut // Nistrul călări şi au suit tot călări malul moldovenesc, o coastă atît de abruptă, încît dacă nu ne-ar fi întărit spusele lor şi alţi localnici, prin jurăminte straşnice, aş fi crezut că este cu neputinţă.

Aici după o duşcă bună de bere tare, polonă, ne-am urmat drumul călări timp de vreo două ceasuri pînă la Zwiniacze[91], un sat rusesc şi aici ne-am simţit pentru prima oară în mijlocul lumii creştine, căci în Moldova care este sub turci, aceştia sînt trataţi cu atîta respect încît nu-i puteam înjura acolo fără teamă.

---

[90] Confuzie. Nistrul izvorăşte din clina de nord a Carpaţilor, care atunci era a Poloniei.

[91] *Svinachea.* Zwiniacze este aşezată pe Nistru, în faţa localităţii Zeleszczyky.

TREI DĂRI DE SEAMĂ IEZUITE

(1652—1653; 1653; 1654)

*

Cele trei dări de seamă iezuite înfăţişate aici oferă un contrast evident. Primele două cuprinse în „Annuae Litterae“ prezintă rezultatul sforţărilor anuale din intervalul 1652—1653 şi 1653—1654, adică dintr-un moment cînd se străduiesc să consolideze cuceririle lor asupra misionarilor franciscani, atît conventuali cît şi observanţi. În 1652, ei ocupă centrele cele mai însemnate şi mai bogate din ţară, cu mijloacele cele mai sigure, avînd doi misionari la Iaşi, doi la Cotnari şi unul la Baia. Coincidenţa acestei repartiţii cu planul schiţat de Paul Beke este flagrantă. Darea de seamă anuală din 1652—1653 distribuie elogii, înşirînd nişte merite oarecum subînţelese. S-au instruit copii, s-au chemat credincioşi la biserică, s-au îngropat morţi, s-au corectat (?) căsătoriile încheiate în chip greşit (?) *(Matrimonia male contracta ad normam Ecclesiae redacta.* Aşa cum sună această propoziţie, parcă ar fi enunţarea în formă rimată a unui precept de învăţat pe dinafară!) Şi pe lîngă aceste realizări s-au mai sîrguit şi cu misiuni de convertire la satele ungureşti din jurul Romanului, care deşi catolice, erau întru totul asemenea celor „schismatice“ (!). Era deci firesc ca iezuitul ungur din Cotnari să preia acest apostolat printre conaţionalii săi.

Dar se pare că după trei luni de muncă istovitoare şi de confort minim s-a îmbolnăvit şi a trebuit să se retragă la el la Cotnari, pentru a nu se stinge printre „barbari" din cauza lipsurilor îndurate. Se notează cu grijă că el a salvat 6 suflete. Îndată după aceea este introdusă în text păţania iezuitului al doilea din Cotnari, tras în judecată de Toma Cantacuzino. Felul în care ea este povestită creează impresia că oamenii acestuia l-ar fi legat efectiv şi dus astfel la judecată. Dar fraza următoare îngăduie o atenuare a scenei evocate. Toma Cantacuzino a trimis pe „aparitorii" săi ca să-l lege... etc. şi *desigur că el ar fi realizat acest lucru,* dacă părintele, prevenit de toţi prietenii săi, nu ar fi fugit la Iaşi, la curtea domnului... etc. Dumnezeu însă a răzbunat pe iezuiţi şi în privinţa lui Toma Cantacuzino pînă într-un an şi a hatmanului, pînă în trei! Se vede deci că această retribuţie divină din toamna anului următor nu putea intra în cadrul evenimentelor din 1652 şi că tot acest pasaj a fost adăugat ulterior. Pînă atunci, protecţia specială de care se bucurau s-a manifestat prin imunitatea lor la ciumă.

A doua dare de seamă, tot din „Annuae Litterae", pe anul următor, 1653, este consacrată zelului eroic şi suferinţelor iezuiţilor în mijlocul prăpădului pricinuit de lupta pentru domnie dintre Gheorghe Ştefan şi Vasile Lupu. Redactorul anonim foloseşte pentru întregirea tabloului o expunere mai largă a evenimentelor care s-au succedat de la furişarea lui Gheorghe Ştefan de la curte pînă după capitularea Sucevei, pentru a suplini cu material factic descrierea oarecum generală a invaziilor, devastărilor, primejdiilor din ţară şi a fugii populaţiei în desişurile apropiate, toate acestea evocate într-un mod vag, pe un ton de poveste. Întrucît este evident că avem aici o interpolare după alt material decît cel imediat oferit de misionarii iezuiţi de la Cotnari, nu l-am cuprins în textul nostru. El poate fi aflat în spicuirea lui I. C. Filitti *Din arhivele Vaticanului.* Nu a fost reprodus de Fr. Pall în „Dipl. Ital.", IV, nefiind inedit.

Ţara întreagă răvăşită constituie un fundal pentru scena ocupată de bunii părinţi de la Cotnari, retraşi în păduri pentru a nu-şi părăsi turma, deşi din context ar rezulta că erau şi ei nişte refugiaţi la fel cu ceilalţi. De astă dată, boala nu îi cruţă, dar ei îşi văd totuşi de datorie. În realitate, amîndouă dările de seamă propriu-zise provin de la iezuiţii de la Cotnari, fie redactate direct de ei, conformîndu-se tipicului impus de „Annuae Litterae", fie oferind doar materialul pe care să-l folosească acest organ de propagandă cu stilul său propriu, oarecum dulceag şi cu tema monotonă a protecţiei speciale de care se bucurau aceşti slujitori privilegiaţi ai cerului, şi a pedepsei divine urmărind pe duşmanii lor (Vezi şi *Călători,* IV, relatarea alungării iezuiţilor din Transilvania, urmată fulgerător de pieirea lui Moise Székely).

A treia dare de seamă se deosebeşte total de celelalte două. Nu mai este vorba de evidenţierea edificatoare a unei activităţi globale pe un an sau doi, ci de înfăţişarea unei situaţii concrete, poate chiar de răspunsul la un chestionar în legătură cu problema prezenţei noului episcop polon (care ar influenţa într-un sens sau altul poziţia cîştigată de iezuiţi în Moldova). Tonul nu mai este blînd şi patern, ci precis şi puţin cam sec. Darea de seamă se apropie de un inventar concret şi convingător. Distrugerile datorate războiului sînt menţionate fără comentarii şi numai cu privire la bisericile catolice din Iaşi şi Suceava. Ce interesează este situaţia materială a episcopiei catolice de Bacău, venitul existent şi cel

25. Vladislav al IV-lea, regele Poloniei

26. Harta ţărilor române de Nicolas Sanson (1655)

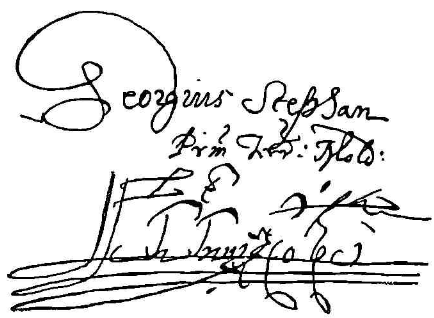

27. Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei; iscălitura sa.

28. Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti; iscălitura sa

29. Peceţile lui Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban; iscăliturile lui Koloman Mikes şi Ioan Boros

30. Crucea ridicată pe locul uciderii postelnicului Papa din Brîncoveni la București de către seimenii răsculați (1655)

31. Gheorghe al II-lea Rákóczi, principele Transilvaniei

32. Monede de la principii Transilvaniei Gabriel Bethlen, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea Rákóczi

posibil, apoi înşirarea bisericilor catolice, numărul credincioşilor, precum şi al bisericilor fără slujitor, cum şi distribuirea preoţilor. Asupra unor puncte se păstrează o discreţie cam suspectă. De pildă, se lasă impresia că la Tîrgu-Trotuş nu ar fi fost (de multă vreme sau chiar de loc) un paroh catolic. Dar din 1650 şi pînă în 15 martie 1653 funcţionase acolo ca paroh misionarul Bernardino de Valentinis din Perugia, care nu se mulţumise să-şi vadă doar de turma sa, ci adusese la cunoştinţa superiorilor o minune oarecum continuă, constatată oficial la mănăstirea Sf. Cosma şi Damian în martie 1651 şi repetată prin noi mărturii în octombrie 1652, consemnate în nişte procese-verbale, scrise şi subscrise de el ca paroh de Trotuş şi întărite de superiorul micii mănăstiri franciscane din apropiere. Aşadar, existenţa acestui paroh din trecutul foarte apropiat nu putea fi ignorată. Cu atît mai mult cu cît şi după plecarea sa de la Tîrgu-Trotuş, el se manifestă alături de ceilalţi misionari franciscani din Moldova, *trimiţînd plîngeri împotriva iezuiţilor,* care îi persecută, gonindu-i din vechile lor posturi.

O altă dovadă de reticenţă apare în felul cum este acoperită scandaloasa absenţă a episcopului polon de Bacău. Se afirmă, la modul general, că episcopul nu obişnuieşte să prea stea acolo din cauza lipsei de alimente, precum şi a primejdiilor. Şi se adaugă: „Iar acum este episcop prea veneratul domn Ioan (!) [= Marian] Kurski din ordinul minoriţilor observanţi". Cum misionarii franciscani inspiraţi sau manevraţi de Parčević purtau o luptă aprigă atît contra episcopilor poloni, cît şi contra iezuiţilor veniţi în Moldova, acest fel de a menaja pe episcopul absenteist Kurski îşi are explicaţia sa, cu atît mai mult cu cît iezuitul polon Labęta de la Cotnari, care era superiorul misiunii iezuite din Moldova, era şi *vicar al episcopului polon* Marian Kurski (!).

Dealtminteri, curînd după aceasta, în 28 august 1654 [„Dipl. Ital.", II, p. 446], episcopul se hotărăşte, în sfîrşit, să declare în scris nunţiului apostolic de la Varşovia că *va merge în Moldova,* dar va trebui ajutat ... etc.

În acelaşi sens scrie Propagandei la 25 octombrie 1654, stăruind, totodată, pentru anumite privilegii sau împuterniciri speciale (dar totuşi nu se duce).

Felul oarecum impersonal în care este redactată darea de seamă analizată aici neutralizează cîtva faptul că autorul ei este un iezuit. Textul care a fost adresat nunţiului papal din Varşovia a fost reexpediat de acesta la Roma. El se află în copie în Arhiva iezuiţilor din Polonia (Vezi Pall, *op. cit.,* p. 108, unde e reprodus începutul său). A fost publicat după originalul de la Roma din arhivele secrete ale Vaticanului, de către I. C. Filitti, în lucrarea *Din arhivele Vaticanului,* I, p. 100 ş.u.

ACTIVITATEA MISIUNII IEZUITE DIN MOLDOVA ÎN ANII 1653—1654

după „Annuae Litterae“

Anul de la Christos 1653[1].

Anul acesta, precum s-a arătat de nenorocit p. 242 pentru întreaga această provincie, tot astfel a adus mare piedică şi misiunii noastre <nelăsînd> ca munca <fraţilor> noştri să se extindă mai departe în slujba sufletelor. S-a întîmplat această schimbare a domnilor[2] care a umplut această ţară cu atît potop de neamuri diferite şi cu mulţime de oşti felurite, încît a fost de mirare că nenorociţii de locuitori, apăsaţi neîncetat de această povară a războiului mai bine de trei ani, nu au fost răpuşi în cele din urmă de foame şi de tăişul sabiei . . .[3] etc.

---

[1] „Dipl. Ital.“, IV, pp. 242—243. Text posterior celui dat mai jos la p. 503.

[2] Venirea lui Gheorghe Ştefan, revenirea lui Vasile Lupu, în sfîrşit, reinstalarea vremelnică a lui Gheorghe Ştefan.

[3] Urmează o descriere a războiului dintre cei doi adversari, introdusă în textul iniţial. Ea a fost publicată de I. C. Filitti, în culegerea de spicuiri intitulată *Din Arhivele Vaticanului,* II, pp. 124—131.

Această stare de luptă ce a ţinut de la 11 aprilie pînă la 1 noiembrie, este de necrezut în ce chip a nenorocit pe locuitorii acestei ţări. Căci în afară de distrugerea făcută la început de către Timuş[4] şi de cazaci, oştile, ba cea maghiară ba cea muntenească sau polonă, ba mai ales chiar cea moldovenească, au pricinuit nesfîrşite pagube ţării. Turcii precum şi tătarii ce mişunau în bande cu prilejul <venirii> unui nou domn[5], au chinuit pe oamenii ce fuseseră nespus de loviţi încă mai înainte de alţii: foarte multe sate au fost dărîmate din temelie, oraşele şi cetăţile au fost supuse prădăciunii, mănăstirile şi locaşurile sfinte, atît cele moldoveneşti cît şi cele mai însemnate greceşti[6], au fost jefuite — ceea ce s-a întîmplat şi locaşului nostru catolic de la Baia. Aceşti oameni nenorociţi, îngrijindu-se doar să scape cu viaţa, au umplut pădurile, munţii şi peşterile în aşa fel, încît părea să se fi adus în aceste ascunzişuri <adevărate> colonii, şi numai cei mai îndrăzneţi mai obişnuiau să iasă de prin păduri să-şi revadă casele pustiite.

În cursul acestor turburări, poporenii noştri catolici nu au fost lipsiţi de slujba rezidenţilor noştri de la Cotnari, nici chiar în vizuinile din păduri . . .[7].

Pe lîngă teama necurmată de armatele în trecere care jefuiau totul, pe lîngă vexaţiunile şi prădăciunile muntenilor şi turcilor, viaţa silvestră a Casei[8] noastre a avut atîtea neajunsuri încît a pricinuit boli grele pentru ai noştri.

Căci // nişte oameni bolnavi trebuiau să rămînă multă vreme sub cerul rece, sub ploi sau în bătaia vîntului de toamnă. Foamea trebuia astîmpărată doar cu poame de pădure. Setea trebuia potolită cu apa ce curgea pe acolo, şi mai trebuiau înfruntate şi primejdii din partea tîlharilor care cercetau pădurile şi atacau oamenii ce se ascundeau acolo. p. 243

În sfîrşit unul din ai noştri care fugise de la Iaşi în oraşul unguresc Huşi[9] a fost ciomăgit de nişte rîndaşi de oaste[10] arţăgoşi.

În ultimele două luni ale acestui an de frămîntări, cînd în sfîrşit locuitorii au putut să se reîntoarcă la casele lor şi li s-a redat liniştea dorită, pe lîngă reluarea <de către ai noştri> a îndatoririlor bisericeşti obişnuite şi a funcţiilor duhovniceşti, s-a făcut un drum la Roman, la curtea domnu-

---

[4] Ginerele domnului care a lăsat cetele sale să ardă şi să devasteze capitala, Iaşi.

[5] *Turmatim in causa nevi principis discurrentes.*

[6] Mănăstirile închinate.

[7] Urmează înşirarea activităţii duhovniceşti a misiunii în timpul răsmeriţei.

[8] *Domus,* adică familia iezuită.

[9] *Qui Iassiis Hustios civitatem hungaricam transfugerat.* Deşi în indicele din „Dipl. Ital.", IV, p. 251 se explică: *Hust citta in Ungheria,* credem că nu poate fi vorba de Huszt, mult prea departe şi fără nici o legătură cu misiunea din Moldova, ci de oraşul Huşi, pe care misionarii catolici îl socoteau unguresc.

[10] *Lixis.*

lui[11] ce îşi avea atunci reşedinţa acolo pentru a se împlini îndatoririle faţă de oastea catolică germană sau polonă ce-i slujea domnului, şi acolo au fost ascultate spovedaniile multora şi cîţiva s-au lepădat de erezie. Acestea şi alte slujbe duhovniceşti au fost aduse de ai noştri <chiar> suferind de friguri[12] şi ei urmează astfel pînă acum <deşi> mai stăruie încă în aceeaşi boală.

---

[11] Gheorghe Ştefan.
[12] *Quartana febri* = friguri care revin regulat, după un interval de două zile.

ACTIVITATEA MISIUNII IEZUITE DIN MOLDOVA ÎN ANII 1652—1653[13]

după „Annuae Litterae“

[1652—1653] Această[14] misiune în anul 1652 p. 241 a avut cinci* misionari, tot aceiaşi ca în trecut. Aceştia erau distribuiţi cu osebire în trei oraşe: doi la Iaşi, care este capitala ţării, şi tot atîţia la Cotnari, iar unul la Baia, pentru a presta acolo munca obişnuită a Societăţii <iezuite> în slujba catolicilor.

Misionarii de la Cotnari, după ce şi-au împărţit între ei atît slujbele bisericeşti cît şi cele gospodăreşti au recoltat în ele cam tot roadele obişnuite . . .[15].

---

[13] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Fr. Pall, în „Dipl. Ital.“, IV, pp. 241—242.

[14] În textul care urmează apar următoarele trei însemnări marginale de altă mînă, la locurile însemnate cu un asterisc: *Cei cinci ai noştri; Conversiuni 6; Providenţa lui Dumnezeu.*

[15] Urmează înşirarea asistenţei duhovniceşti prestate de misionari.

Copii au fost instruiţi în învăţătura creştină, în alfabet şi în rudimentele gramaticii ... căsătoriile rău încheiate au fost readuse la regula bisericii ... etc.

S-a mers în satele ungureşti din marginea oraşului Roman. Acolo, părintele[16] căruia i s-a încredinţat această parohie s-a străduit să-i scoată din profunda lor neştiinţă despre lucrurile divine pe oamenii care sînt creştini doar cu numele, iar după obiceiuri, asemănători întru totul schismaticilor. Stăruind în acest apostolat trei luni într-o mare lipsă a celor necesare traiului, a numărat printre roadele străduinţelor sale şase suflete* ... etc.

În sfîrşit, după trecerea a trei luni de o muncă atît de grea, părintele cu puterile sleite a trebuit să se înapoieze la Cotnari pentru ca să nu se prăpădească cu totul printre barbari din cauza aceloraşi privaţiuni care îi pricinuiseră boala.

În acelaşi loc s-a stîrnit împotriva unuia dintre ai noştri o mare prigoană de către un boier grec[17] dintre cei mai de seamă din ţară, duşmanul cel mai înverşunat al bisericii catolice şi cu osebire al Societăţii noastre. Căci acesta, cu prilejul pagubei pe care a suferit-o în via sa, de lîngă a noastră, nutrind din cauza acestei vecinătăţi, o bănuială împotriva părintelui, ca şi cînd ar fi fost el vinovat de acea pagubă, şi întărîtat pe de-asupra de minciunile supraveghetorilor viilor sale[18], a trimis pe slujbaşii săi ca să-l lege pe părinte pentru a-l aduce, legat, la judecata domnului[19]. Lucru pe care acela l-ar fi şi împlinit fără nici o îndoială dacă părintele, înştiinţat de toţi prietenii săi, nu ar fi fugit la Iaşi, la curtea domnului şi nu s-ar fi dezvinovăţit de bănuiala acelei pagube. Răzbunarea de sus nu a vrut să treacă nepedepsită această jignire adusă părintelui. Căci în anul următor, cu prilejul schimbării domnului, acel boier împresurat într-un asediu* riguros[20] a ajuns pînă la urmă, împreună cu soţia[21] fostului domn Vasile în mîinile noului principe Ştefan[22] şi pierzîndu-şi averile, a scăpat doar prin îndurarea biruitorului de la pedeapsa capitală şi de lanţurile pe care le

---

[16] Desigur Martin Deszi, iezuit ungur, fost paroh la Iaşi, apoi la Cotnari, întrucît se spune că după această „excursie" în regiunea Roman el s-a înapoiat la Cotnari. Dealtminteri, celălalt iezuit de la Cotnari, Labęta, era polon, fără legături cu ungurii catolici din Moldova.

[17] Toma Cantacuzino, vel vornic de Ţara de Sus (1644 iulie — 1653). Pentru slujbele şi cumpenele sale vezi *Dicţionarul marilor dregători*, pp. 361—362.

[18] *Falsis vinearum revisoribus.*

[19] Vasile Lupu.

[20] La Suceava care s-a predat la 9 octombrie 1653. Toma împreună cu doamna lui Vasile Lupu şi apoi şi cu fratele său Iordache, reîntors în Moldova din ţara căzăcească, au fost închişi cu mare străşnicie la Buciuleşti şi nu au scăpat cu viaţă decît datorită venirii la domnie în Ţara Românească a lui Constantin Basarab, înrudit cu ei. Despre această cumpănă a lor vorbeşte şi Miron Costin, şi după aceea, cu mai multe amănunte, I. Neculce.

[21] Doamna Ecaterina Cercheza.

[22] Gheorghe Ştefan.

pregătise părintelui nostru. Dar nu a scăpat un altul ca el, anume fratele[23] domnului Vasile, // care prinsese acum trei ani pe unul dintre părinţii noştri p. 242 şi poruncise, spre ruşinea credinţei romano- <catolice>, să fie legat cu lanţuri de fier pe lîngă roţile trăsurii sale[24]; căci el însuşi, fiind prins în luptă[25] şi legat, a fost trimis de domnul Ştefan lui Rákóczy transilvanul, iar acum stă la el, în lanţuri şi în temniţă[26].

În anul acesta ciuma a bîntuit toată ţara; în această calamitate, catolicii molipsiţi de boală au fost asistaţi aşa de bine de ai noştri, rînduiţi în diferitele locuri ale acestei misiuni, încît nici unul nu a pierit de această molimă . . .

---

[23] Gheorghe, mare hatman (1651 septembrie — 1652 octombrie).

[24] De pus în legătură cu o frază din aşa-zisa suplică a orăşenilor din Roman către Propagandă (în realitate redactată de Parčevic), cu data de 1653, în care pomenind de acei clerici care se laudă că nu depind de Congregaţia de Propaganda Fide, adaugă: „să nu păţească şi ei ca părintele Paul Beke, care pentru anumite fapte a fost legat în lanţuri de fier şi spînzurat în furci (in pabulo = patibulo suspensus), de către fratele domnului, marele hatman şi [a fost iertat la rugăminţile franciscanilor şi trimis în ţara sa]. Versiunea aceasta este oarecum deosebită de cea din textul nostru, şi Parčevic înfloreşte adesea adevărul. Rămîne însă faptul că prin 1650 nu erau mulţi iezuiţi în Moldova şi că tot atunci Beke a fost socotit indezirabil cu sau fără motiv întemeiat.

[25] La Sîrca, lîngă Iaşi, în iulie 1653.

[26] A fost închis la Oradea şi apoi ucis la cererea lui Gheorghe Ştefan (Fr. Babinger, *Originea şi sfîrşitul lui Vasile Lupu,* extras din „An. Acad. Rom.", „Mem. Secţ. ist." III, t. XVIII, 1936, p. 19).

STAREA RELIGIEI CATOLICE ÎN MOLDOVA[27] SAU VALAHIA[28] ÎN ANUL 1654

1654, aprilie 6

p. 101 Bacăul este un oraş în vecinătatea munţilor Carpaţi — este reşedinţa episcopului. Totuşi acesta nu obişnuieşte să prea stea acolo din cauza lipsei de alimente precum şi a primejdiilor. Iar acum este episcop prea veneratul domn Ioan Kurski[29], din ordinul minoriţilor observanţi. De episcopie ţine un sat Trebiş[30] şi jumătate din oraşul Bacău şi o moară aşezată pe rîul Bistriţa; are chiar două prisăci[31]. Poate să aibă un venit anual de o mie de taleri, mai ales dacă domnul i-ar scuti supuşii de muncile şi de plăţile pe care i le plătesc lui.

---

[27] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de I. C. Filitti, în lucrarea *Din Arhivele Vaticanului*, I, pp. 101—103.
[28] *Valachia* (nume dat de poloni Moldovei).
[29] Vezi mai sus, biografia lui Kurski.
[30] *Trebez* = Trebiş, jud. Bacău.
[31] *Apisteria* (cf. Du Cange = *apiferia* = *apiarium*).

Şi pe lîngă aceasta, se află acolo o altă biserică parohială, unde este un paroh maghiar al ungurilor catolici; case sînt cam două sute.

Oraşul Iaşi este capitala Moldovei unde îşi are reşedinţa domnul[32] împreună cu curtea sa. Biserica romano-catolică a fost arsă[33] de cazaci şi tătari[34]. Stau acolo doi preoţi iezuiţi[35] şi fac slujba într-o casă dată în folosinţă temporară de domn[36]. Sînt aproape o sută de case de catolici.

Iar la curtea domnului sînt 700 de ostaşi unii catolici, alţii eretici.

Cotnari: acest oraş se află la o depărtare de o zi de drum de Iaşi. Biserica este clădită din piatră; acolo stau permanent doi preoţi tot din Societatea lui Isus <= iezuiţi>, şi cea mai mare parte aproape dintre locuitori sînt catolici.

Galaţi: este un oraş aşezat la hotarele Moldovei, pe malul Dunării, aproape de Marea Neagră. Este aici o mică bisericuţă ridicată din pămînt şi paie. Preot nu este; sînt 30 de familii de catolici. Cînd vine vreun preot, este chemat uneori de către negustori peste Dunăre în oraşele vecine de sub stăpînirea turcilor.

Bîrlad: are de asemenea o bisericuţă făcută din lemn; // nu are preot, totuşi poate fi cercetată de acel preot care îşi are reşedinţa la Galaţi. p. 102

Sînt 40 de case de creştini unguri.

La Vaslui este o biserică dar nu este preot. Sînt cinci case de catolici unguri.

La Stăneşti[37] este o biserică sau o bisericuţă, dar nu este preot. Sînt o sută de familii de unguri catolici.

La Măneşti[38] este o bisericuţă, nu este preot. Sînt o sută de case de unguri catolici.

La Trotuş[39] este o biserică; aproape toţi locuitorii sînt catolici. Obişnuiau să cheme un călugăr din Bosnia[40], provincie în care ca şi în Bulgaria vecină — sînt cîteva mănăstiri de benedictini sau de minoriţi observanţi.

---

[32] La data aceasta = Gheorghe Ştefan (1653—1658).

[33] Vezi mai sus, relaţia lui Marian Kurski.

[34] *Scythis*.

[35] Stanislas Szczytnicki şi Ioan Basziewicz.

[36] Pare să fie vorba de o atribuire făcută de domnul în scaun la redactarea acestui text, deci de Gh. Ştefan. Pentru biserica şi casa parohială din Iaşi şi lupta misionarilor conventuali cu iezuiţii în 1645, vezi biografia lui G. de Noto şi relaţia lui Bandini din volumul de faţă.

[37] *Staneşte* = Stăneşti, jud. Bacău.

[38] *Maneşte* = Măneşti, azi contopit cu satul Băbuta com. Dragomireşti, jud. Bacău.

[39] Tîrgul Trotuş, lîngă Tîrgu Ocna.

[40] Marian din Bosnia, vicar general al Moldovei. Vezi în „Dipl. Ital.", II, pp. 418—419, doc. nr. LXXV.

La Lucăcești[41] este o biserică fără preot. Sînt 50 de case de unguri catolici. La Solonț[42] este o biserică fără preot. Sînt 50 de case de unguri catolici.

La Fărăoani[43] este o biserică; nu este preot. Sînt o sută de case de unguri catolici.

În satul Săbăuani[44] este o biserică destul de mare clădită din piatră; de ea țin șapte sate, în care mai mulți locuitori sînt catolici; nu este preot.

La Neamț[45] este o bisericuță ridicată din lemn, sînt cîteva case de catolici, fără preot.

p. 103 În orașul Baia este o biserică destul de mare clădită din piatră de domnii de odinioară catolici (!) stătea aici un călugăr iezuit căruia i-a urmat un preot (paroh)[46], iar după moartea acestuia a urmat un franciscan[47] din misionarii sacrei Congregații „de Propaganda Fide".

Lu Suceava unde a fost anul trecut teatrul de război, se află o biserică de zid destul de mare. Acum este atît de distrusă de acest război încît au rămas doar pereții fără acoperiș. Sînt trei case de catolici. A fost și în trecut reședință episcopală[48].

La Hîrlău este o biserică sau o bisericuță devastată. Sînt cîteva case de catolici.

La Huși este o biserică. Stă acolo un preot ungur. Sînt cam trei sate de familii de unguri catolici.

La Ciubărciu, orașul se află în cuprinsul hotarelor Moldovei; dar acum ascultă de hanul tătarilor împreună cu vreo douăzeci de sate în care locuiesc în cea mai mare parte unguri catolici. Biserica este clădită din lemn. Nu este preot.

Pe aceste biserici și locuri menționate mai sus obișnuiește să le viziteze un preot iezuit, care împărtășește acelei populații sfintele taine. Părintele vicar orînduit între cele duhovnicești de prea strălucitul episcop al locului este Iacob Labęta[49] din Societatea lui Isus; stă la Cotnari.

Veniturile și foloasele anuale ale bisericilor provin cele mai multe din viile care sînt administrate de economi laici care nu dau socoteală nici episcopului catolic nici chiar vicarului.

---

[41] *Lucacs* = Lucăcești, jud. Bacău.

[42] *Saloncz* = Solonț, jud. Bacău.

[43] *Forovan* = Fărăoani, jud. Bacău.

[44] *Soboian* = Săbăoani, jud. Roman.

[45] *Niems* = Tîrgul Neamț.

[46] Gheorghe Gross. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 407, doc. nr. LXII.

[47] Simone Misercich din Sebenico. Vezi „Dipl. Ital.", II, p. 437, doc. nr. C (5 aprilie 1653).

[48] Nu se lămurește îndeajuns că este vorba de scaunul episcopilor ortodocși.

[49] *Labęta*, superiorul iezuiților cu reședința la Cotnari. Îndeplinea funcția de vicar al episcopului de Bacău, Marian Kurski.

NICOLAE BIEGANOWSKI

(? — 1674)

*

Nicolae Bieganowski s-a distins în războaiele purtate de poloni cu suedezii, cazacii şi turcii. A fost comisar al Poloniei în comisia pentru delimitarea graniţei cu Moldova şi a ocupat dregătoriile de podstolnic de Liov şi de castelan de Cracovia.

În 1643 a fost trimis de regele Poloniei Vladislav al IV-lea la Constantinopol, cu misiunea de a duce sultanului vestea victoriei polonilor asupra tătarilor.

S-a păstrat descrierea acestei solii în memoriile lui Stanislav Oświecim, publicate de W. Czermak în colecţia *„Scriptores rerum Polonicarum"* XIX, Cracovia 1907, sub titlul: *Stanislai Oświecim diarium 1643—1651.*

La 1654, în preajma trecerii Ucrainei sub protecţia ţarului Alexei Mihailovici, regele Ioan Cazimir a trimis pe Bieganowski la Constantinopol, pentru a pune bazele unei înţelegeri cu sultanul Mehmed al IV-lea în chestiunile legate de noile împrejurări.

Bieganowski a avut astfel prilejul de a străbate Moldova atît în 1643, cît şi în 1654. A murit în 1674.

Nu cunoaştem jurnalul ultimei solii din 1654, dar pe baza scrisorilor lui Bieganowski, istoricul polon L. Kubala a scris un articol în care reconstituie itinerarul soliei. Din acest articol intitulat *Dva poselstwa w roku 1654* şi publicat în revista „Biblioteka Warszawska", tom CCLXIV, 1906, IV, p. 532 şi urm. s-a rezumat de către P. P. Panaitescu partea privitoare la trecerea lui Bieganowski prin Moldova, în lucrarea *Călători poloni* . . .

Informaţii despre viaţa şi activitatea lui N. Bieganowski se găsesc la Niesicki, *Herbarz Polski,* II, pp. 134—136, cît şi la P. P. Panaitescu, *op. cit.,* pp. 55—56.

SOLIA LUI NICOLAE BIEGANOWSKI[1]

(Rezumat)

1654

Nicolae Bieganowski e numit sol pentru Turcia la 1653, dar din cauza tulburărilor din Moldova, nu poate pleca decît la 11 ianuarie următor. Cu el era şi Ioan Sobieski, viitorul rege, pe atunci foarte tînăr, staroste de Iaworow apoi negustori ce duceau în Turcia mărfuri din Danzig (Gdansk) şi urmau să aducă alte mărfuri de acolo. Solul se opreşte mai multă vreme la Iaşi, ca să afle ce oştiri se găsesc în Moldova şi să adune informaţii de la persoanele cu influenţă la Constantinopol. Se bizuia pe ajutorul agenţilor şi protectorilor domnului la Poartă. În Iaşi fiind, află de supunerea lui Bogdan Hmelniţki suzeranităţii ţarului din Moscova.

La 22 februarie domnul Moldovei Gheorghe Ştefan îi şi scrie regelui Poloniei că a primit vestea de la Raşcov pe Nistru cum au depus cazacii de

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, p. 56.

acolo jurămînt de credință țarului și muscalii umblă prin sate să ia jurămintele tuturor. Gheorghe Ștefan este convins că Hmelnițki lucrează în înțelegere cu hanul tătăresc și că vrea să așeze din nou pe Vasile Lupul în scaunul Moldovei. Speră în ajutorul solului Bieganowski ca să-și întărească situația și să cîștige încrederea turcilor. Deci, domnul Moldovei va trimite 1 300 de oameni în ajutor hatmanului Potocki împotriva lui Hmelnițki, promite că va trimite și steagurile de oșteni unguri și o altă oaste să se unească cu voievodul de Braclaw. În același timp trimite un sol ca spion la Hmelnițki, făgăduindu-i acestuia, — ca să-l înșele, — că și el este gata să se supună țarului din Moscova.

Bieganowski aflînd de situația din Ucraina se grăbește să plece și trece prin Silistra.

CAMPANIA DIN 1655
ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ
PENTRU REPRIMAREA
RĂSCOALEI SEIMENILOR

Răscoala seimenilor şi a dorobanţilor din oastea domnească, pornită la Bucureşti în februarie 1655, împotriva boierimii — extinsă apoi în întreaga ţară — reprezintă cea mai însemnată mişcare socială înregistrată documentar în veacul al XVII-lea, în principatul muntean. Ea nu a fost o răzvrătire izolată a corpurilor militare animate de interese proprii, ci o adevărată răscoală populară, la care au participat meseriaşii şi tîrgoveţii săraci, precum şi masele ţărăneşti supuse unui vitreg regim de exploatare.

Provocată de hotărîrea lui Constantin vodă Şerban — la îndemnul unor mari boieri — de a desfiinţa corpul seimenilor (alcătuit în majoritate din lefegii sîrbi împămînteniţi în Ţara Românească) şi a limita privilegiile dorobanţilor, spre a fi mai lesne rumîniţi, răscoala ostaşilor întărită foarte curînd de tîrgoveţii (în special tabacii de pe malurile Dîmboviţei) şi ţăranii

asupriţi, s-a dezlănţuit cu toată furia împotriva claselor avute din Bucureşti în februarie 1655, întinzîndu-se apoi în întreaga ţară.

În urma masacrelor şi a jafurilor săvîrşite în reşedinţa de scaun, în principalele oraşe şi de la diferite moşii, o parte dintre boierime a fugit din ţară, refugiindu-se peste Dunăre la turci, în Moldova dar mai ales peste munţi, în principatul Transilvaniei. Domnul, aproape prizonier al răsculaţilor la curtea din Bucureşti, asista neputincios la dezlănţuirea aprigă a mişcării, care a început să capete şi un aspect antiotoman.

Evenimentele din Ţara Românească au stîrnit neliniştea Porţii şi au grăbit desfăşurarea intervenţiei străine. Într-adevăr, cea mai mare parte a boierimii muntene refugiată în Ardeal a cerut sprijinul armat al principelui Gheorghe al II-lea Rákóczy, care şi-a manifestat îngrijorarea faţă de tulburările ivite în ţara vecină. La vestea întinderii răscoalei, el îşi arăta nemulţumirea într-o scrisoare din 12 martie 1655, declarînd că „e neapărată nevoie să veghem asupra gloatei obraznice aţîţate" (Veress, *Documente*..., X, p. 287, nr. 188). Cu asentimentul marelui vizir, Rákóczy s-a pregătit să curme răzmeriţa, coordonîndu-şi acţiunile cu acelea ale lui Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, Rustem Mîrza, căpetenia tătărească şi Siavuş, paşa de Silistra, ce urmau, la rîndul lor, să intervină cu forţa armată împotriva ostaşilor răsculaţi din Ţara Românească. Constantin Şerban însuşi izbuteşte să fugă de sub supravegherea corpurilor militare răzvrătite şi să ceară grabnic sprijin din afară pentru restabilirea autorităţii sale.

În vara anului 1655 — chemată de boieri şi de Constantin Şerban — oastea lui Rákóczy trece munţii şi asociindu-se cu trupele aliaţilor săi, înăbuşe în sînge răscoala după lupta decisivă de la Şoplea (16/26 iunie) în care distruge forţa principală a răsculaţilor. Urmează o serie de operaţii de curăţire, răzvrătiţii fiind urmăriţi în toată ţara şi măcelăriţi iar cei prinşi, traşi în ţeapă. În Ţara Românească a fost lăsat un corp expediţionar transilvan sub comanda căpitanului Ioan Boros.

Tragicele evenimente din decursul verii anului 1655 s-au reflectat, în afara izvoarelor narative contemporane româneşti, săseşti şi maghiare, cum era şi firesc, şi în cîteva relatări ale unor martori străini participanţi la reprimarea răscoalei. Din seria acestor observatori direcţi, am ales — ca fiind mai sugestive pentru zugrăvirea amplorii răscoalei şi a desfăşurării campaniei militare pentru înăbuşirea ei — cîteva fragmente din corespondenţa lui Coloman Mikes, trimis al lui Rákóczy pe lîngă Gheorghe Ştefan, laconicele jurnale de campanie alcătuite de Ioan Nemes de Hidveg şi Cristofor Bánffy, precum şi rapoartele lui Ioan Boros, comandantul corpului expediţionar transilvan în principatul muntean. Dispunem de puţine date biografice cu privire la personajele sus-amintite; despre Mikes ştim că a devenit în 1659 protonotar şi căpitan al comitatului Trei Scaune, iar în 1662 membru al consiliului principelui Apafi şi comandant al secuilor; pentru

Ioan Nemes, vezi biografia sa în volumul de față, iar cît despre Bánffy știm că aparținea unei ramuri colaterale a faimoasei familii de magnați ardeleni; în sfîrșit, Boros, căpitan ungur, a murit în Țara Românească în 1656, în condiții destul de enigmatice.

Din scrisorile trimisului transilvan la curtea din Iași, Coloman Mikeș, adresate principelui Rákóczy [editate de S. Szilágyi, *Okmánytár II Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria,* XXIII), Budapesta, 1874 și în *Transsylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta,* t. I, Budapesta, 1890], reies o serie de amănunte privind ecourile răscoalei parvenite în Moldova, reacția turcilor și a tătarilor, pregătirile de campanie ale domnului și mersul oștirii sale pînă la Buzău; evenimentele sînt descrise pe viu, Mikeș însoțind pe Gheorghe Ștefan în expediția sa din Țara Românească. Însemnările lui Ioan Nemes și acele ale lui Cristofor Bánffy, participanți la campania lui Rákóczy împotriva răsculaților din principatul muntean, descriind foarte sec, cu precizia unor jurnale ținute la zi, etapele marșului oștirilor transilvane din iunie-iulie 1655 [c. Koncz József, *Bánffy Kristóf jegyzetei Heltai «Magyarok Krónikájában» (Însemnările lui Cristofor Bánffy făcute în „Cronica ungurilor" a lui Heltai),* în „Történelmi Tár", 1881, pp. 396—397 și Ernest Tóth, *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686 évekből,* în „Történelmi Tár", 1902, pp. 244—245, reprodus în rezumat de N. Iorga în *Studii și documente,* IV, pp. 277—278], reprezintă izvoare prețioase pentru reconstituirea intervenției armate a principelui ardelean în vederea înăbușirii răscoalei militare din Țara Românească. În sfîrșit, minuțioasele rapoarte ale lui Ioan Boros trimise fie lui Rákóczy, fie unor nobili transilvani (publicate de S. Szilágyi, *Okmánytár* ... și *Transsylvania* ..., vol. I, precum și de A. Veress, *Documente* ..., vol. X), constituie mărturii de o deosebită însemnătate mai ales pentru perioada imediat următoare răscoalei, relevînd situația tulbure existentă în Țara Românească, unde mai subzistau focare de rezistență, apoi pentru reconstituirea climatului politic, a atitudinii turcilor și tătarilor, a reacției cazacilor lui Hmelnicki, înclinați la un moment dat să dea ajutor răzvrătiților.

Extrasele din corespondența lui Mikes, jurnalul de campanie al lui Bánffy și rapoartele lui Boros au fost redate în volumul de față după traducerile publicate de Lidia A. Demény, și L. Demény, N. Stoicescu, în *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655 Țara Românească,* București, 1968, cu unele identificări ale editorilor.

Pentru cadrul general al răscoalei populare din 1655 în Țara Românească, a se consulta mai ales lucrarea sus-amintită cu bibliografia aferentă, iar pentru unele aspecte particulare Paul Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655,* București, 1961 și L. Demény—

Meşkova, *Relaţiile seimenilor cu cazacii în timpul mişcării populare din 1655 în Ţara Românească* în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, vol. III, Bucureşti, 1963, pp. 3—17.

I

DIN SCRISORILE LUI COLOMAN MIKES, TRIMISUL LUI GHEORGHE RÁKÓCZY AL II-LEA LA GHEORGHE ŞTEFAN, DOMNUL MOLDOVEI, CĂTRE PRINCIPELE TRANSILVANIEI[1]

Iaşi, la 1 iunie 1655

. . . .

Din cauza timpului neprielnic şi a ploilor, neputînd să ajungem aici mai înainte, am fost azi la voievod şi acesta înţelegînd voinţa Măriei Tale, promite că <va purcede>, fără nici o abatere, potrivit poruncilor ce mi le-a dat Măria Ta: îşi va orîndui în aşa fel drumul, ca la 8 iunie neapărat să fim cu toate oştile lui la Focşani. Întrucît va trebui să lase acasă, pentru pază, oştile din ţinuturile Soroca, Hotin, Suceava şi Neamţ, el va avea, potrivit socotelii făcute după liste, <oaste> de 16 000 de oameni, din care însă am scăzut 4 000. <Voievodul> zice, că pot într-adevăr scrie Măriei Tale, că va fi cel puţin cu 12 000 de oameni. Pornim de aici, din mila lui Dumnezeu, la 17 <ale lunii> şi voievodul a hotărît să-şi continue drumul astfel: de aici la 7 <iunie> la Podul Iloaiei[2], la 8 la Tîrgu Frumos[3], la 9 — la Schei[4], la 10 — la Roman, la 12 — la Bacău, la 12 — la Răcăciuni[5], şi de acolo are de gînd să plece acolo unde o să fie ridicată o mănăstire.

Nu-mi place că <voievodul> merge despărţit de oşti, şi dacă îşi va schimba gîndul în acest sens, voi scrie îndată Măriei Tale. Voievodul de loc nu se poate încrede în statornicia postelnicului Constantin[6]; cînd va fi

---

[1] În traducerea lui L. Demény după textele în lb. maghiară, publicate în S. Szilágyi, *Transsylvania*..., vol. I, pp. 401—402, 404, 409, 410—411 şi *Okmánytár*..., pp. 192—193, 196—197 şi A. Veress, *Documente*... X, pp. 290, 291—292. Vezi L. A. Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor*..., pp. 212—213, 218—219, 223—224, 226—228, 229, 233—36, nr. XVI, XXI, XXVI, XXVIII, XXX, XXIV—VI.

[2] *Lónyahid.*

[3] *Szépváros.*

[4] *Schjei.*

[5] *Rekeczyen.*

[6] Constantin Cantacuzino, postelnicul.

de faţă cu Măria Ta, va vorbi chiar cu Măria Ta despre el. Adunarea oştilor a fost poruncită de Măria Sa la Tecuci[7], pentru ca să nu se răspîndească vestea şi mai mult. Aşteptînd în fiecare oră omul de la paşa Siavuş, nu voi zăbovi să înştiinţez pe Măria Ta atît despre <sosirea lui> cît şi despre alte treburi ce vor fi necesare...

Dat la Iaşi, în ziua de 1 iunie anul 1655.

Iaşi, la 4 iunie 1655

. . . .

Sosind acuma seara poşta Măriei Tale la Măria Sa, voievodul m-a chemat îndată şi pe mine şi a adunat şi pe boierii care sînt în sfat. Acuma, într-adevăr am avut un consiliu hotărîtor. Cu mila lui Dumnezeu poimîine, adică la 6 iunie, vom porni cu pedestrimea şi cu tunurile şi în 7 iunie — după cum am scris Măriei Tale — porneşte şi voievodul. Cu ajutorul lui Dumnezeu ei s-au îmbărbătat la acea <treabă>, şi din ce în ce mai mult se pregătesc, se străduiesc. Cu toată siguranţa noi vom fi de aici mai bine de 15 000 de oameni, şi tătarii vor fi 1000. De mîine într-o săptămînă, şi anume pe 11, toate oştile din Ţara de Jos[8] împreună cu tătarii vor fi la Tecuci[9]. Cînd a sosit scrisoarea Măriei Tale, era sosit şi omul voievodului de la aga din Bugeac[10], care scria că dacă i s-ar fi cerut, el ar fi trimis şi cîteva mii <de oameni>, dar întrucît lor trebuie să li se plătească soldă în sumă de 1000 de... (?)[11]. Şi scrisoarea Măriei Tale de îndată a expediat-o paşei Siavuş.[12] Ieri la fel am fost la masă cu voievodul, cînd Constantin voievodul[13] a trimis la voievodul <Gheorghe Ştefan> şapte dărăbanţi în solie, <care> să zorească straşnic treaba: sau să se împace, sau să fie hotărîtă într-un fel. Cu ce răspuns i-a lăsat voievodul să plece, va putea să înţeleagă Măria Ta din scrisoarea lui.

Măria Sa voievodul îmi spune că Măria Ta să-şi grăbească drumul pe cît va putea Măria Ta să-mi dai de ştire, ce număr de oaste vei trimite aici........ Dat la Iaşi, în ziua de 4 iunie anul 1655.

Tîrgu Frumos, 10 iunie 1655

. . . .

Sosind din drum am primit cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă ieri în <ziua> de 6. Voievodul nu poate să dea crezare

[7] *Zakucs.*
[8] *Alföld.*
[9] *Zakoucs.*
[10] *Bucsák.*
[11] În text: *hotat* (?). Fraza rămînînd neterminată.
[12] de Silistra.
[13] *Constantin Şerban.*

cuvîntului căpitanului de acolo, Radu,[14] cum că acei tîlhari ar îndrăzni să facă aşa ceva, dar ... am aflat sigur că cei din Ţara Românească au tabăra în trei locuri. Acea parte <din ei>, care se află aici la Focşani cu Hrizea[15], chiar dacă ar fi mai mulţi, noi nu vom da înapoi în faţa lor ...

Iată că acum ei nu mai ameninţă chiar aşa ci <dimpotrivă> trimiţînd sol la voievod, solicită pacea, iar dacă se vor încredinţa sigur de apropierea paşei Siavuş şi a oştilor Măriei Tale, zău, îşi vor pierde minţile şi mai mult. Pe cei doi soli, voievodul îi va reţine pînă cînd vor sosi oştile ungureşti şi văzîndu-i pe aceştia, poate că drumul <prin pasul> Buzăului nu va fi păzit aşa <de bine de către răsculaţi>. Sosirea acestora am poruncit-o pe ziua de 14; despre aceasta, tot acum, l-am înştiinţat pe domnul Basa[16]. Ca voievodul să vină împreună cu oştile sale nu este cu putinţă, căci ar lua prea mult timp, întrucît o parte a oastei a plecat spre Tecuci şi o altă parte se va uni cu noi aici la Roman. Este lucru sigur că într-adevăr s-au speriat, dar ... i-am îmbărbătat, iar acolo unde se va simţi nevoia, zău că vom fi cu grijă <şi vom observa>, dacă se vor ţine de cuvînt. Soţia voievodului[17] mai vine şi azi împreună cu voievodul şi pînă atunci nu pot scrie ştiri adevărate despre popasurile noastre, întrucît ce hotărîm dimineaţa se schimbă pînă la prînz. Vom căuta să putem merge mîine la Roman, de acolo voi înştiinţa din nou pe Măria Ta, şi voievodul aşteaptă să sosească ştirea şi de la paşă, întrucît şi Nagnioza[18] este acolo, şi aşa a fost trimis de voievod ca să se întoarcă înapoi cît mai repede.

Fapt este ... că domniile lor <de aici>, care au umblat mai des pe drumul <prin pasul> Buzăului, ştiu mai bine că deşi nu poate fi pentru Măria Ta un drum mai larg, totuşi sînt şi locuri mai înguste, care dacă nu vor fi păzite din timp, ar fi temere ca acele trecători să fie tăiate ...

Dat la Tîrgu Frumos, în ziua de 10 iunie 1655.

Săbăoani, 11 iunie 1655

. . . .

Cu puţin înainte de primirea poruncii Măriei Tale din 7 <iunie> voievodul a primit o veste rea din Ţara Românească, cum că jumătate din seimeni împreună cu toţi călăraşii ar fi venit la Focşani. La o jumătate de oră după ce vorbisem despre aceasta a sosit scrisoarea armaşului în care scrie că aflînd de sosirea oştilor Măriei Tale, toate oştile <din Ţara Românească> s-au adunat la vărsarea Teleajenului[19] şi au dat poruncă tuturor oamenilor

[14] Căpitan al unor cete de răsculaţi.
[15] *Hericza.*
[16] Vezi mai jos n. 76, precum şi pp. 603, 604.
[17] Doamna Safta, fiica marelui vistier Toader Boul.
[18] Neidentificat.
[19] *Szelesen.*

să se tragă cu vitele şi bunurile lor nu în munţi, ci în bălţile Dunării. Iată că ne vom uni cu toate oştile pe cîmpul de la Adjud[20]. Mîine, cu ajutorul lui Dumnezeu, ne vom aşeza la Bereşti[21], iar după aceea pe cîmpia de la Bacău[22], de acolo la Răcăciuni[23] şi pînă atunci ce veşti ne vor sosi, le vom face cunoscute Măriei Tale şi ziua şi noaptea. Milostive Doamne, nici de la paşa, nici de la tătari nu am primit încă veşti mai noi. Ştirea despre sosirea <aici> a ungurilor este primită cu foarte mare bucurie. Aici, împreună cu voievodul nu sînt pînă acum alte oşti decît lefegii şi oştile din <ocolul> Ştefăneşti al ţinutului Iaşi şi cele din <ţinutul> Cărligătura[24], cam vreo 3000 de oameni, în fiecare zi se <mai> adună, numai Milostive Doamne de am putea înţelege o dată poruncă milostivă a Măriei Tale. Măria Ta pe ce drum vrea să intre cu grosul armatei în Ţara Românească? Cei din Ţara Românească consideră cel mai potrivit <drumul> Teleajenului. Vom lăsa să pornească puţinele tunuri, nemţii şi pedestrimea care va fi cu noi, pînă acum mai avem înaintea noastră cîte un popas.

Slavă Domnului ... şi noi cu voievodul ne îmbărbătăm, auzind acuma de retragerea oştilor <răsculaţilor>; mi-a spus <voievodul>: „Ei, domnule Mikes, dacă nu ar fi fugit cîinii, pentru norocul Măriei Sale principelui tot i-am fi pus la încercare, dar vom pleca după ei şi acolo“ ...... Dat la Săbăoani, în ziua de 11 iunie 1655.

Cîmpia de la Bacău, la 13 iunie 1655

Porunca Măriei Tale scrisă în 10 iunie am primit-o azi dimineaţa pe cîmpia de la Roman[25] .... Aproape tot atunci a sosit şi scrisoarea domnului Dabija[26] de la margine, în care scrie că <răsculaţii> munteni[27] s-au rugat de voievod să mijlocească între <ei şi> Măria Ta şi să facă pace, scrisoare pe care voievodul[28] <o trimite> Măriei Tale. Tot atunci au sosit scrisori şi de la Poartă; despre ştirile <de acolo> Măria Ta va putea să afle din scrisoarea Măriei Sale voievodul. Este adevărat că sărmanul întradevăr e îngrijorat, căci voievodul Constantin cu multe stăruinţe a făcut să pornească şi Măria Ta şi el la această treabă, iar pe de altă parte, acuma a scris <Constantin vodă> la Poartă <că> a liniştit frumos lucrurile, numai doar dacă Măria Ta nu ar tulbura ţara. Despre această îngrijorare

[20] *Egyedhalma.*
[21] *Bevest.*
[22] *Bakoj mező.*
[23] *Rekeccsin.*
[24] *Kelligatura.*
[25] *Románvásári mező.*
[26] *Dabiza,* armaş, viitorul domn Eustratie Dabija.
[27] *Monténok.*
[28] Gheorghe Ştefan.

a lui vrea să vorbească atunci cînd va fi de față <cu Măria Ta> cu ajutorul lui Dumnezeu. Noi, Milostive Doamne, azi am ajuns la Bacău, mîine la Răcăciuni și după aceea ne vom uni cu oastea la cîmpul de la Adjud. Și spătarul Pană[29] a plecat la Dabija, dacă ar putea cumva să hotărească despre pace. Eu, fiind întrebat, am răspuns că fără știrea Măriei Tale nu pot spune cu ce număr de oaste ai pornit Măria Ta la drum și dacă Măria Ta vei lăsa armele, făcînd pace sau nu.

. . . .

Dat în cîmpia de lîngă Bacău, la 13 iunie 1655.

Tabăra din Țind, la 17 iunie 1655

Milostivul meu Domn, chiar în ceasul acesta a sosit din Țara Românească vătaful aprozilor împreună cu un vicehotnog, aducînd scrisoarea boierilor, pe care voievodul ne-a trimis-o pentru Măria Ta. Am trimis-o Măriei Tale, împreună cu ce am scris pașei...

Milostivul meu Domn, ei mai scriu că toți s-au dus la București. Pe vornicul Preda[30] l-am trimis la pașa <din Silistra> cu toate că... aceasta n-o scriu în scrisoare, dar boierii aceștia spun că toată țara a stat împotriva voievodului Constantin. L-au certat că „tu niciodată n-ai pedepsit pe cel vinovat, n-ai pus să fie ucis nimeni și toată primejdia ce se abate asupra noastră și asupra boierilor de aceea este". De aceea au trimis pe Preda și i-au poruncit să spună pașei că pe oricine va cere <țara> de voievod, ei vor fi mulțumiți <să-l primească>, dar în nici un chip nu mai suferă domnia lui Constantin vodă și-i dau pe mîini căpetenia lotrilor. Întreaga țară s-a rugat căzînd în genunchi înaintea boierilor să pună vorbă la Măria Ta, dar fiindcă... nu vor înceta de loc, pînă cînd nu ar sosi Măria Ta cu oștile aproape, acum se roagă totuși de pașă, și aceștia tot mai tare spun că va fi așa, cum va vrea pașa, numai că și pe Constantin vodă l-au scos din domnie numai pentru placul milostiv al Măriei Tale. Atîrnă de judecata înțeleaptă a Măriei Tale, cum poftește Măria Ta, fiindcă drumurile s-au deschis în toate părțile, să dea de știre Măria Ta, dacă sosește prin pasul Buzău sau tot pe aici... Dat în tabăra de lîngă Țind, la 17 iunie 1655.

Tabăra din Țind, la 18 iunie 1655

Am primit aseară cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă în 15, de aceea azi coborîm spre Focșani și, alegîndu-ne oști de acolo,

---

[29] Pană Filipescu, mare spătar în Țara Românească.
[30] Marele vornic Preda din Brîncoveni.

cu ajutorul lui Dumnezeu mergem la luptă. Aici vremea s-a schimbat mult, căci a plouat și ieri, iar <începînd> de aseară plouă toată noaptea îngrozitor, fără oprire și scrisoarea aceasta de-abia o scriu în cort. Dacă nu sosește azi o nouă poruncă a Măriei Tale, voi căuta cum să ne putem apropia de Buzău, căci românul aducîndu-ne tîrziu scrisoarea Măriei Tale, acum nu se mai poate să vină întreaga oaste. Eu, potrivit poruncii Măriei Tale, am întrebat pe voievod despre tătari; în general el îi așteaptă, dar de cînd am scris Măriei Tale că a fost acolo un om al voievodului, ar fi pornit o parte, azi o săptămînă, de atunci nu am mai putut auzi nici-o veste sigură despre ei. Am trimis înaintea oștilor despre care scrie Măria Ta, dar nu este cu putință să sosim pînă mîine acolo la Buzău, dacă Măria Ta nu-și amînă drumul cu vreo zi; așteptăm totuși înștiințarea Măriei Tale față de poruncile de pînă acum. Acești boieri din Țara Românească spun că l-au ales voievod pe Preda vornicul, <care> a răspuns că: „Eu nu primesc domnia de la astfel de tîlhari, ci numai dacă vrea pașa" și acuma s-a dus acolo etc.

Milostive Doamne, eu mă tem ca ploile de acum să nu împiedice atît pe Măria Ta, cît și pe noi, din pricina vremii.

... Tabăra de lîngă Țind, la 18 iunie 1655.

Tabăra așezată lîngă Rîmnic, la 23 iunie 1655

Am primit azi, în jurul orei 4 după-masă, cu multă supunere porunca milostivă a Măriei Tale și am înțeles, de asemenea, din scrisoarea Măriei Tale ce ați scris voievodului. Am primit cu toții cu foarte mare bucurie <știrea> că Dumnezeu a făcut să fie norocoasă intrarea Măriei Tale.

Și noi am plecat ieri noapte la luptă și am întîlnit la Rîmnic 900 de călărași, dar ... din cauza unui căpitan polon și a oamenilor răi dați de voievod pe lîngă noi, i-am scăpat. Am putut prinde vii numai 20 dintre ei, iar pe cîțiva i-am tăiat . . . .

În ce privește întîrzierea <unirii> oastei Măriei Tale cu cea a Măriei sale voievodului[31], să mă creadă Măria Ta milostivă că deși ei invocă alte cauze, totuși ... nu este altă cauză decît că țara < = oastea moldoveană> se îndoiește de prezența Măriei Tale aici și se teme de munteni, dacă Măria Ta nu va trimite măcar pînă la Buzău vreo 2000—3000 de oameni ai săi. Sosirea tătarilor ... este acum sigură, voievodul îi zorește, cred că mîine ne ajung din urmă. Voievodul și boierii, discutînd despre unirea cu Măria Ta, au orînduit ca <această unire> să aibă loc la Delbamkür (?)[32], iar dacă Măria Ta nu vrea acolo, să ne înștiințeze ... A sosit <aici> și un turc suspect, zicînd că este solul lui Siavuș pașa ..., dar nu a adus nici-o

[31] *Gheorghe Ștefan.*
[32] Neidentificat.

scrisoare. Voievodul crede că <venirea acestui turc> este o viclenie[33] a lui Caracaş[34], întrucît <turcul> zice că a venit pentru ca voievodul să se întoarcă, deoarece pornirea lui <la expediţie> nu a fost cu ştirea paşei. Iată că din această cauză voievodul l-a trimis la Măria Ta. Vineri ... vom merge de noapte la tîrgul Buzău ...

II

ÎNSEMNĂRILE LUI IOAN NEMEŞ DE HIDVÉG PRIVIND MARŞUL OASTEI LUI GHEORGHE AL II-LEA RÁKÓCZI PENTRU ÎNĂBUŞIREA RĂSCOALEI SLUJITORILOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[35]

10 iunie — 12 iulie 1655

Anul 1655. Iunie 10. Am mers în tabără pe lunca de la Chichiş[36] ... 16 <iunie>. Am aşezat tabăra dincolo de Pîrîul Negru[37]. Atunci a sosit în tabără şi Măria sa, domnul nostru, precum şi toate trupele. 21 <iunie>. Am aşezat tabăra la Buzău[38].

21 <iunie>. Am fost acolo.

22 <iunie>. Am poposit la Ceraşu[39].

24 <iunie>. Am rămas acolo.

25 <iunie>. Am poposit la „Sellye"[40].

26 <iunie>. Am poposit lîngă apa Teleajenului, la crucea de piatră, de o parte şi de alta a drumului de ţară care duce de la Tîrgovişte la oraşul Buzău. Tot acolo ne-am bătut pe cîmpul Tuhot[41] cu seimenii şi Dumnezeu ne-a dăruit nouă victoria[42], pentru care să-i fie numele lăudat.

27 <iunie>. Ne-am unit cu voievodul Moldovei şi am aşezat tabăra lîngă Ploieşti[43]. 28 <iunie>. Am rămas acolo. 29 <iunie>. Am poposit lîngă apa Cricovului. 30 <iunie>. La Gherghiţa. Acolo a venit Constantin Vodă în întîmpinarea Măriei sale domnului nostru.

---

[33] Traducerea nesigură: *tökéletlenség.*

[34] În original Kataga. Este vorba de Caracaş-paşa, emisar al marelui vizir.

[35] În traducerea făcută după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár", 1902, pp. 244—245.

[36] *Kökös,* sat în jud. Covasna.

[37] *Fekete-Ag.*

[38] *Bodza.* Probabil Întorsura Buzăului.

[39] *Cserlás* — sat în jud. Prahova.

[40] Neidentificat.

[41] Neidentificat. Oare Bucov?

[42] În *Letopiseţul Cantacuzinesc* este pusă data de 17 iunie după stilul vechi.

[43] Vezi şi Miron Costin, *op. cit.,* p. 181.

1. Iulie. Am petrecut la Gherghiţa. Acolo l-a ospătat voievodul pe principe[43bis]. 2 <iulie>. Am poposit la Stroiţa[44], lîngă Ialomiţa. 7 <iulie>. Pînă în această zi în tabără la Stroiţa. 8 <iulie>. Am poposit la Gherghiţa[45]. 9 <iulie>. Am poposit pe cîmpul Sereneşti[46], lîngă Faraho[47]. 10 <iulie>. Ne-am despărţit de Măria sa domnul nostru cu toată secuimea şi am mers spre Corlăteşti[48] şi am poposit la Drăgăneşti[49]. Măria sa domnul nostru s-a dus la Tîrgovişte. 11 <iulie>. Am poposit lîngă Teleajen, pe cîmpul Drajnei[50]. 12 <iulie>. S-a aşezat tabăra spre Ceraşu[51] lîngă cîmpul „Bojdar János", eu cu alţi cîţiva ne-am dus în munte, să dormim lîngă cetate[52]. Am venit acasă la Hăghig[53].

III

ÎNSEMNĂRILE LUI CRISTOFOR BÁNFFY DESPRE DRUMUL PARCURS DE EL CU OASTEA LUI GH. RÁKÓCZI AL II-LEA CU PRILEJUL INTERVENŢIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ, PENTRU ÎNĂBUŞIREA RĂSCOALEI[54].

11 iunie — 17 iulie 1655

În anul 1655, luna iunie, ziua a 11-a am pornit de la Almaş, din mila lui Dumnezeu şi la porunca milostivului nostru stăpîn în Ţara Românească împotriva seimenilor, împreună cu milostivul nostru stăpîn Gheorghe Rákóczi cel tînăr. În acea zi am plecat la Boiul Mare la cumnatul meu, domnul Ioan Bethlen. În ziua de 12 ale acestei luni, la prînz am plecat de la Boiul Mare pe Lunca Szederjes (?), <de acolo> am plecat să dormim la Bene. În ziua de 13, la prînz am plecat la Caţa <şi> ne-am dus să dor-

---

[43bis] Radu Popescu pune întîlnirea greşit, la Dridov. Vezi mai ales M. Costin, a cărui expunere se apropie de textul lui Nemes.

[44] Probabil Stroeşti pe Ialomiţa.

[45] Pare ciudat să se fi întors iar la Gherghiţa abia părăsită. Poate e greşită însemnarea şi este vorba aici de Gorgota la vreo 10 km de Sirna.

[46] Serenest (Rîmnic).

[47] *Faraho.* Probabil Prahova.

[48] *Kolorast.* Situat jud. Prahova.

[49] *Dragonics.* Sat, jud. Ploieşti.

[50] *Draza,* sat jud. Ploieşti.

[51] *Cserlov.*

[52] Nu se arată ce cetate este pomenită aici.

[53] *Hidveg.* De aici şi-a luat numele de nobleţe familia Nemes (Nemes de Hidveg).

[54] În traducerea făcută după textul în limba maghiară, publicat în „Történelmi Tár" („Magazin Istoric"), 1881, pp. 396—397 şi tălmăcit de Demény-Stoicescu, *op. cit.*, p. 228, nr. XXIX.

mim la Reghin. În ziua de 15 am plecat la Rotbav. În ziua de 16 am rămas acolo, în ziua a 17-a am plecat la Preşmer, în zilele de 18 şi 19 am rămas acolo. În ziua de 20 am plecat spre Întorsura Buzăului. În ziua de 21 am rămas acolo. În ziua de 22 am plecat la Ceraşu în Ţara Românească, în 24 la Roznov. În 25 <iunie> am plecat la Şoplea, în ziua de 26 am ajuns la crucea de piatră, în acea zi la prînz au venit asupra noastră seimenii, şi a avut loc bătălia, <care a durat> de la orele 11—12 pînă la apusul soarelui. În ziua de 27 am plecat la Ploieşti, am rămas acolo şi în zilele de 28—29. Şi în ziua de 30 am rămas acolo. În ziua de 1 iulie principele l-a ospătat pe voievodul Ştefan. În zilele de 2, 3, 4, 5, 6, 7 am fost acolo < = la Stroieşti>. În ziua de 8 ale acestei luni am plecat la Gherghiţa, în 9 — la Finta. În ziua de 10 am rămas tot acolo. De acolo, întorcîndu-ne în ziua de 11, am plecat la Tîrgovişte. În ziua de 12 am ajuns în munţi, în 13 la Bran . . .

IV

EXTRASE DIN SCRISORILE LUI IOAN BOROS, COMANDANTUL OASTEI TRANSILVĂNENE RĂMASE LÎNGĂ CONSTANTIN ŞERBAN DUPĂ BĂTĂLIA DE LA ŞOPLEA, CĂTRE GH. RÁKÓCZI AL II-LEA[55].

Tîrgovişte, la 16 iulie 1655.

Ne aduc ştiri din toate părţile că poporul ţării din nou se adună, deoarece . . . oastea călare n-a suferit nici o pierdere în bătălie. Atît boierii şi voievodul, cît şi chiar cei care au fost cu voievodul Hrizea[56] zic că, socotind împreună pe toţi cei care au căzut în împrejurimile de lîngă Bucureşti şi Daia[57], n-au pierit mai mult de 1 500 de oameni. Este sigur că s-au adunat toţi căpitanii de la Bucureşti, Ploieşti, Gherghiţa şi Daia, că au fost împreună atît căpitanii seimenilor, cît şi cei ai dărăbanţilor, că au făcut o adunare şi, uneltind din nou, au hotărît ca îndată ce Măria Ta va pleca de aici din Ţara Românească, să se ridice, să se adune şi să vină asupra noastră şi a boierilor, iar pe acest Constantin vodă să-l taie cu sabia îm-

---

[55] În traducerea făcută după textele în limba maghiară publicate în Szilágyi, *Transylvania* . . ., vol. I, pp. 416—418, 418—419, 422—426, 427—428, 430, 435—436, 440—442 şi *Okmánytár* . . ., pp. 206—207, 208—209, 228—230, 232—234, 236—238 şi tălmăcite de Demény-Stoicescu, *op. cit.*, pp. 242—246, 248—249, 251—52, 259—263, 267—268, 273—274, 276—287, nr. XLIV, XLVI, XLIX, LII, LXII, LXV, LXIX, LXX, LXXII, LXXIV, LXXVI, LXXVIII.

[56] *Heriza.* Hrizea din Bogdănei, mare spătar, ridicat domn de către răsculaţi.

[57] *Dállya.*

preună cu boierii săi; îl vor căuta pe Hrizea, oriunde ar fi el, şi îl vor ţine de voievod. Oamenii, care au scăpat din bătălie, s-au adunat din nou toţi acolo, mai jos de Craiova, aproape de Dunăre, şi cei care s-au mutat peste Dunăre acuma s-au întors şi se întorc mereu, dar ei nu ştiu încă faptul că Hrizea se află prins aici. Mă roagă voievodul şi boierii ca Măria Ta să scrii domnului Acaţiu Barcsai[58], ca să trimită în munţi, în valea Jiului măcar 1 000 de oameni, iar Măria Ta să veseşti cîteva porunci, care să fie răspîndite printre lotri. Măria Ta să scrii porunca în felul următor: „Aud, oameni răi, că vreţi să vă adunaţi, dar eu acuma cînd am fost acolo v-am iertat ca să nu pieriţi cu toţii; şi voievodul, împreună cu boierii, iarăşi m-au rugat să nu mă ating de voi pentru că voi vă veţi pleca fruntea, dar dacă nu veţi pleca capul, iată că trimit împotriva voastră îndată de aici dinspre Jiu o parte a oastei mele, iar oştilor pe care le am la Tîrgovişte le poruncesc ca împreună cu oastea moldoveană să-i taie cu sabia <chiar> şi pe copiii voştri cei mai mici (ştiu bine unde se află în Besenia (bejenie) soţiile şi copiii voştri). Dacă însă vă plecaţi capul în faţa voievodului, nimeni nu vă va supăra". A sosit chiar acum poşta de la Poartă şi zău că ne aduce de acolo veşti bune, pentru că vizirul[59] i-a dat <solului>[60] daruri cu cinste şi <solul> zice că Poarta se bucură de acest noroc al Măriei Tale tot atît de mult cît s-ar bucura dacă ea ar fi bătut pe veneţieni[61]. Scrisoarea pecetluită (închisă) am trimis-o Măriei Tale... Duminică de dimineaţă vor porni pe Hrizea însoţit de domnul Gabriel Kövér[62], dîndu-i 400 de secui pedestraşi; ...solda s-a ridicat la suma de 14 000 de taleri şi ei o consideră prea ridicată, voievodul şi boierii vor să aibă aici numai pedestrimea Măriei Tale şi pe nemţi şi braşoveni, care <cu totul> fac din belşug 1 000 de pedestraşi. Darea iarăşi acuma este asupra lor; pînă acum n-au plătit nici un ban, ci au lăsat pe mîine, <promiţînd> că mîine vor plăti neapărat totul ce se <cuvine> oştilor de aici. Eu, zău, nu ştiu ce trebuie să fac aici, deoarece oastea moare de foame. <Ostaşii> vin la mine şi spun că toţi vor fugi de aici, căci nu pot muri de foame. Rog din nou pe Măria Ta ... să trimită din Braşov pîine, făină, pentru că ei vor plăti imediat preţul acestora. Eu ... îndemn îndeajuns pe voievod şi pe boierii <de aici> ca să spargă gropile <de grîu> care — ştiu ei — există în oraşe şi pe lîngă Dunăre, dar ei nu fac nimic. Din acest grîu (mori sînt) s-ar putea împlini pîinea taberei.

---

[58] Comandant, la acea dată, al oştilor de frontieră din părţile de sud ale Transilvaniei, viitor voievod.

[59] Murad-paşa.

[60] Ştefan Váradi, capuchehaia lui Rákóczy la Poartă.

[61] Poarta se află în război cu veneţienii, de la care a suferit în vara anului 1655 înfrîngeri pe mare.

[62] Comandantul detaşamentului de secui lăsaţi în Ţara Românească de către Gh. Rákóczy al II-lea, după bătălia de la Şoplea.

Văd însă că atît postelnicul Constantin[63], cît şi alţi boieri zău că flămînzesc, căci nici ei nu au nici un fel de pîine, decît cea adusă din Braşov... Scrisorile Măriei Tale imediat le-am trimis voievodului Moldovei, eu însumi am scris atît hatmanului[64] <cît> şi armaşului[65] aflat la Focşani .... Dat la Tîrgovişte, la 16 iulie 1655.

Tîrgovişte, la 17 iulie 1655

Pînă acum nu s-a supus nici un călăraş de nicăieri, ci doar de acolo dinspre Focşani au trimis cîţiva călăraşi, ca voievodul să-i ierte şi ei îndată îşi vor pleca fruntea, dar — după cum am scris Măriei Tale în scrisoarea mea dinainte — pînă acum ceilalţi cu toţii nu aveau de gînd să se supună. Ce va fi după aceasta, numai Dumnezeu ştie. Pe Hrizea[66] dacă nu l-am trimis, aceasta s-a făcut în înţelegere cu voievodul şi cu boierii, pentru că şi ei se temeau ca nu cumva nişte oameni răi să-l răpească, după care, cu atît mai mult s-ar răscula lotrii. Am hotărît, apoi, cu voievodul şi cu boierii ca să fie scos din ţară de pedestraşii secui ai domnului Gabor Kövér, spre a fi dus în siguranţă. L-am pornit la drum pe Hrizea împreună cu pedestraşii secui şi cu Gabor Kövér. Ieri dimineaţa voievodul a pus să fie adus <Hrizea> la palat, dar zău, Milostive Doamne, cînd a ieşit de la voievod, oamenii ţării aşa îl plîngeau, încît se plecau la picioarele lui şi aşa îl sărutau. Zău că bine a dat Dumnezeu că l-a prins paşa şi l-a trimis în mîinile noastre, căci zău că toată ţara s-ar fi sculat pe lîngă dînsul şi pe el l-ar fi privit ca voievod şi ar fi murit lîngă el; să creadă Măria Ta cu desăvîrşire că, zău, nu s-ar fi întîmplat altfel. Dar, după ce vor înţelege că l-am trimis la Măria Ta, ştiu că vor fi împiedicaţi în toate gîndurile lor. Nu am putut să punem pe nimeni din populaţia ţării se jure credinţă faţă de Măria Ta, pentru că alţi oameni, zău, aici nu sînt[67], decît cei pe care i-a lăsat aici Măria Ta. I-am aşteptat să se supună şi apoi am pune să jure în biserică. Cu ce mi-a poruncit Măria Ta în privinţa lui Diicu[68], voievodul şi boierii s-au învoit, voievodul va da şi o scrisoare despre aceasta, pe care o voi trimite şi Măriei Tale, dar pînă acuma, zău că am avut multe treburi şi nu am putut s-o facem. Acest lucru va putea să spună şi Gabor Kövér... P.S. Milostive Doamne, în numele lui Dumnezeu rog pe Măria Ta să trimită alimente pentru tabără, căci, zău, mulţi vor muri de foame.

---

[63] Cantacuzino.
[64] Vasile Ştefan Ceaurul, fratele domnului Gheorghe Ştefan.
[65] Eustratie Dabija.
[66] *Heriza.*
[67] În faţa oastei lui Rákóczy, populaţia ţării, în special din sate, s-a retras spre bălţile Dunării, manifestîndu-şi acolo rezistenţa faţă de oastea principelui.
[68] *Gyikuly.* Diicu Buicescu, mare spătar.

Tîrgovişte, la 19 iulie 1655

Turcul a venit (pentru haraci) azi dimineaţă la orele 10. Eu, potrivit poruncii Măriei Tale, m-am uitat la caii lui, i-am şi încercat, dar acolo ... nu este nici un cal bun, sînt <aşa de> slabi de nu ai da pe ei nimic. Nu pot să aud ... veşti noi din nici o parte. Poporul de rînd, iobăgimea[69] a început ieri din toate părţile să vină acasă, dar zău că pînă acum călăraşii şi dărăbanţii nu s-au închinat. Boierii şi voievodul se îndeamnă unii pe alţii cum că şi aceştia îşi vor pleca fruntea, dar cînd se va întîmpla acest <lucru> nu pot şti, căci eu aş vrea ca ei să se închine acuma îndată. Am pus pe 38 de boieri să facă jurămînt <de credinţă> Măriei Tale. În scrisoarea de faţă iarăşi trimit Măriei Tale scrisori de credinţă. Voi pune să facă jurămînt şi toţi ceilalţi <îndată ce> ei vor sosi cu căpitanii din Ploieşti şi Bucureşti şi din alte părţi, iar scrisorile <de credinţă> le voi trimite Măriei Tale. Voi face <totul> să duc pînă la capăt lucrul <în legătură cu> Diicul şi domnul Preda, deoarece atît voievodul, cît şi boierii au promis că vor purcede după porunca Măriei Tale. Rog ... pe Măria Ta să dea poruncă braşovenilor şi celora din acele împrejurimi să aducă pîine pe bani, pentru că toţi soldaţii fug de foame, chiar dacă pun să fie spînzuraţi <dintre ei> în fiecare zi, căci boierii aceştia nu ştiu de unde să facă rost de pîine, ba dimpotrivă, ei înşişi flămînzesc. Această oaste ... foarte tare s-a flamînzit, iar Măria Ta îi opreşte de a prăda, şi nici nu este bine să fie lăsaţi să prade, căci cu atît mai mult s-ar îndemna poporul de rînd să nu se întoarcă acasă. Voievodul împreună cu boierii ... mă roagă mult să nu-i las nicăieri <să jefuiască> şi nici nu-i las, dar ei nu pot mînca pămînt, căci nici pe bani nu pot obţine <pîine>. Mă roagă voievodul şi boierii să scriu Măriei Tale, ca Măria Ta să porunceşti voievodului Moldovei ca să nu lase să se jefuiască ţara lor < = Ţara Românească> dinspre Focşani, căci dacă şi ei se vor putea aduna, cine ştie ce lucru poate ieşi în viitor. . . .

. . . .

Tîrgovişte, la 4 august 1655

. . . .

Azi dimineaţă în jurul orei 9 am primit scrisoarea Măriei Tale scrisă către mine la 30 iulie ... Zău, cu mare amărăciune înţeleg <ce-mi> scrieţi, deşi aici lucrul despre sosirea cazacilor nu se ţine ca o taină, căci, este o săptămînă şi jumătate <de cînd> se vorbeşte de ea, şi voievodului Ştefan <i s-a dat> acea ştire rea tocmai atunci cînd voievodul[70] l-a trimis în solie

---

[69] *Jobbágyság.*
[70] Constantin Şerban.

la voievodul Ştefan pe Stroie[71] (cel care a fost cu mine spre Dunăre). Voievodul Ştefan i-a spus lui Stroie: „Pe tine te-a trimis la mine în solie voievodul Constantin, aceasta este oare buna înţelegere între mine şi voievodul Constantin, că acum nu demult am încheiat o bună înţelegere şi am jurat, iar pe de altă parte din pricina uneltirilor lui Constantin vodă, Mihai[72] vine asupra mea cu cazacii să mă alunge din ţara mea?" Şi voievodul Ştefan şi-a destăinuit solului voievodului Constantin, lui Stroie, toate gîndurile, chiar şi pe acela că vrea să-şi trimită soţia în Transilvania. Acestea eu le-aş fi putut scrie de mult Măriei Tale deschis, căci aici fiecare om vorbeşte pe faţă <de aceasta>, nu există aici taină ..." dar, zău, şi eu aud cu amărăciune că au venit pînă la Brest cazacii. Chiar şi dacă <ei> ar ocupa numai Cameniţa, pentru noi, nici aceasta nu ar fi bine ... pentru că de la Cameniţa ... <cazacii> ar putea să strunească Moldova şi în afară de aceasta de acolo ar putea, atunci cînd ar vrea, să <aducă> pagube şi Transilvaniei. Dumnezeu nu va rîndui însă aşa cum au hotărît ei singuri, dar dintre două lucruri imposibile mă îngrijorează acela că <vor> să aducă în Moldova ca voievod pe Mihai, pentru că turcul face totul pentru bani (numai să-i fie <Mihai> cu credinţă). Astfel, dacă voievodul Mihai ar deveni voievodul Moldovei, <aceasta> ar aduce în viitor pagube Cameniţei şi nu ar fi nici spre binele Transilvaniei. Aici însă acest lucru zău că nu se ţine ca o taină, ba se mai spune că la Raşcov sînt în tabără 10 000 de cazaci. Am rînduit pe lîngă Petki călăraşi şi imediat i-am dat drumul la Poartă, <iar> scrisoarea Măriei Tale am trimis-o lui Siavus paşa cu doi călăraşi. Potrivit cu porunca trimisă de Măria Ta în scrisoarea dinainte despre obţinerea celor 50 000 de taleri, eu de atunci am fost pe capul lor în fiecare zi. Voievodul a jurat însă azi pe Dumnezeu şi pe sufletul său ... că de azi într-o săptămînă va trimite <din ei> fără lipsă 25 000, dar întrucît eu tot am stăruit, a venit postelnicul Constantin şi a spus voievodului: „Vai, Măria Ta, ai rînduit să plec eu la principe, <pentru ca> să nu plec cu faţa ruşinată, să facem rost de 30 000, poate pentru <ceilalţi> 20 000 va mai aştepta încă puţin timp Măria Sa". La aceasta voievodul a răspuns astfel: „Să adunăm tot ce ne ajută Dumnezeu şi să-i dăm, căci dăm într-un loc bun, şi <chiar> tatălui nostru îi dăm, pentru că, după Dumnezeu, Măria Sa ne-a făcut bine". Voievodul mi-a spus că va trimite Măriei Tale împreună cu această sumă şi sporul cu <suma> cu care a fost mărită <această> plată faţă de Măria Ta, numai să poată face rost de <bani>. Sărmanul este necăjit <şi> din <pricina> celor doi cai, pentru că nu ştie de unde să facă rost de ei, <spune> că are 16 cai şi pe mine mă pofteşte acolo să aleg dintre ei pe acei care ar fi pe seama Măriei Tale. Azi în biserica veche am pus pe toţi lefegiii pe

[71] Fost călăraş, slujind apoi pe domn la Constantinopol în calitate de kapukehaia.
[72] Pretendent neidentificat la scaunul Moldovei.

care îi are voievodul, români, maghiari, sîrbi, germani şi leşi, să facă jurămînt de credinţă faţă de Măria Ta. Mîine dis-de-dimineaţă spătarul[73], Ştefan Bott* şi trei călăraşi din polcul lui Giura, dintre care unul va fi logofătul, vor porni la Ploieşti să primească jurămîntul <de credinţă>, de acolo vor pleca la Buzău, Rîmnic şi Gherghiţa pentru că aceştia s-au învoit să facă jurămînt de credinţă pentru Măria Ta şi voievod. Vor face jurămîntul şi cei de la Tîrgşor căci s-au învoit şi aceştia. Auzind acestea, poate că şi cei din Daia şi Călugăreni se vor învoi şi ei, şi vor face jurămîntul. <Referitor> la ce-mi porunceşte şi scrie Măria Ta despre Istrate[74], <ştiu că> Istrate împreună cu soţia şi copiii se află la Rusciuc şi nu în bălţi. Hasan aga a scris în privinţa lui că <Istrate> va veni acasă dacă voievodul jură că nu-i va tăia nasul, dar voievodul nu s-a învoit <şi> se zice că a scris Măriei Tale <întrebînd> ce să facă în privinţa lui <Istrate>, dar n-a primit la scrisoarea sa nici un răspuns de la Măria Ta. Şi acuma se frămîntă în ce chip şi pe ce cale ar putea să-l aducă cu înşelăciune acasă, şi mîine trimite <oamenii săi> la Hasan aga şi la Istrate. Ei zic însă că dacă acuma <Istrate> nu va veni acasă la scrisoarea voievodului . . ., <ei> ştiu că are înţelegere cu voievodul Mihai. După aceea vor scrie Măriei Tale ca Măria Ta să scrii paşei Siavuş şi vor trimite şi ei oameni împreună cu oamenii Măriei Tale, vor scrie <paşei> că acel lotru are înţelegere cu cazacii <şi> să-l predea, vor promite <pentru aceasta> paşei şi bani. Astfel vor face totul pentru a-l scoate de acolo, căci acuma numai singur Hasan aga ţine sufletul în el.

În ce priveşte treaba cu plumbul, eu şi în această <privinţă> l-am căutat pe voievod, dar el a cerut doar amînare, spunînd că va trimite la Bucureşti să se vadă cît plumb este. La această eu i-am spus că acolo într-adevăr este destul <plumb>. El a răspuns că deşi a cumpărat <plumb>, l-a cumpărat pe seama bisericii.

Am scris scrisoarea pînă aici, cînd am fost chemat de voievod, şi a trebuit să mă duc, căci au sosit călăraşii lui de la Poarta, aducînd acuma ştirea că Istrate a trecut Dunărea şi e pe moşia lui Hasan aga, care se află pe malul de dincoace al Dunării. Acum deci în zor am trimis doi oameni de încredere ca să iscodească dacă <Istrate> e într-adevăr pe moşia lui Hasan aga, şi dacă el se află acolo, atunci trimitem imediat asupra lui 40 de călăreţi înarmaţi şi îl vom aduce de acolo.

Acuma seara au venit la voievod şi la mine, unul după altul căpitanii din Brăila, Rîmnic, Focşani, Buzău, Ploieşti, Gherghiţa şi cel din Tîrgşor, se închinau frumos şi eu îi asigurasem de iertare din partea Măriei Tale . . ., au mulţumit foarte mult şi mîine dimineaţă împreună cu spătarul şi cu

---

[73] Pană Filipescu.
[74] Pretendent la scaunul Ţării Româneşti.
* Subaltern al lui I. Boros.

oamenii Măriei Tale vor pleca înapoi pentru a primi jurămîntul de credință. Și voievodul li se recomanda lor cu multe cuvinte frumoase.

Eu . . . aș face ca toți oamenii să se închine Măriei Tale, dar pînă acuma, Dumnezeu știe, nu a fost cu putință, pentru că nu se supunea nimeni de nicăieri, deoarece acest voievod și boierii vor să fie isprăvit totul numai cu armele Măriei Tale, toate nebuniile fără de milă, <fapt> pentru care mult m-am certat cu ei. Îndată ce au lăsat însă în pace <pe răsculați> . . . , imediat <lumea> a început foarte frumos să se supună. Zău, mult m-am frămîntat că cele scrise de mine nu găseau în fața Măriei Tale nici un fel de încredere, ci <doar> minciunile lor nebunești <erau ascultate>, ceea ce se vede acum că ei tot timpul au mințit, dar eu am scris adevărul. Aici nici o nevoie mai mare nu este, decît doar că vitejii nemți nu au nici un pic de fitil <pentru flinte>. Deci pentru Dumnezeu, rog Măria Ta să ne înștiințeze cît mai repede despre trimiterea fitilului și, dacă nu se găsește, atunci să ni se trimită trei care de cînepă și acești nemți într-o zi-două vor face înșiși cît trebuie, căci, slavă Domnului, m-am îngrijit în așa fel de praful de pușcă, încît au îndeajuns, iar plumb le-am dat atîta, încît trei zile tot turnau la gloanțe. Au gloanțe destule, astfel că dacă (Dumnezeu să ne ferească) s-ar întîmpla ceva, am putea să săvîrșim lucruri mărețe. Pe unguri i-am înarmat cu sulițe în așa fel, încît dacă împreună cu nemții i-aș rîndui undeva și Măria Ta i-ar putea vedea, s-ar uni în păreri că <este> o oaste în întregime aleasă, bună.

Măria Ta îmi scrie să țin oastea cu strășnicie. Țin atît cît se poate, cum se obișnuiește să fie ținuți oamenii viteji, căci și pînă acum cu mine nu s-au certat, m-au ascultat și m-au cinstit. Dacă cineva <dintre ei> a făptuit ceva rău, de îndată ce ziceam să mi-l aducă ei îl și aduceau, și vreo trei dintre ei i-am și spînzurat . . . .

Măria Ta îmi poruncește să am grijă de solii care sosesc de la Poartă; <eu> mă îngrijesc foarte mult . . . m-am informat și de la acești călărași care au sosit aseară, dar <ei> nu știu nimic; dacă voi afla ceva de acum încolo, voi scrie neîntîrziat Măriei Tale.

În ce privește cei 50 000 de taleri, să mă creadă Măria Ta că nu las pe voievod în tihnă și voi avea mare grijă de aceasta . . . . .

Tîrgoviște, la 9 august 1655

. . . .

. . . Aseară a fost adusă știrea, că vreo 300 de călărași dintre lotri s-ar fi adunat la București, de aceea și omul voievodului, Radu logofătul[75], care se afla acolo împreună cu 300 de călăreți abia a reușit și el să fugă din fața

[75] *Raduly Logofeth.* Radu Șintescu din Popești-Ilfov.

lor. Azi dimineață din nou au venit șase oameni de încredere din București și eu am fost chemat de voievod și de boieri; îndată ce am intrat la ei imediat am recunoscut că ei sînt cu fața speriată; ei mi-au spus: „A sosit din nou un om al nostru, domnule Boros, și spune că dușmanul s-a înmulțit și sînt vreo 500, însă dumneata să-i scrii repede principelui ca și lui Toma Basa“[76]. Ieșind din casă, a alergat după mine diacul Petru[77], spunîndu-mi la ureche că voievodul și boierii tăgăduiesc, dar „zău că <răsculații> aseară au fost și mai mulți de 2 000“.

Am căutat pe unul dintre cei șase oameni care au sosit aseară și acela mi-a vorbit la fel ca și diacul Petru, spunînd că din toate părțile, de unde zece, de unde șase, tot așa se adunau și atunci. Milostive Doamne, Măria Ta poate judeca acum ce treabă vom avea, de aceea Măria Ta să ne poarte de grijă, cu toate că pe cît ne va ajuta Dumnezeu și noi ne vom purta de grijă, pe cît va fi cu putință, noi nu ne vom lăsa. Milostive Doamne nu ne putem bizui pe oastea moldoveană, deși am scris și acolo de îndată, pentru că acolo voievodul nu are gata de luptă nici o oaste. Nu am de loc fitil (deși am scris de multe ori)[78] ca să ne trimită Măria Ta cît mai repede din Făgăraș. Eu am scris și lui Toma Basa să vină la drumul Rucărului[79] și să-l apere pînă la moarte, căci noi nu vom lăsa drumul Rucărului, dar cu toate acestea dacă va fi cu putința noastră, zău ne vom măsura cu ei. . . .

. . . .

P.S. Cred, Milostive Doamne, că poporul de rînd știa <de izbucnirea mișcării>, întrucît ieri, azi noapte și azi toți într-acolo alergau.

Călugăreni, la 16 august 1655

. . . .

În locul în care sîntem nu putem să facem nimic, pentru că dușmanul fuge din fața noastră; cred că Măria Sa voievodul se reîntoarce mîine în scaun. Soldații Măriei Tale se duc pentru pradă pînă la Dunăre, ei însă nu văd nici un fel de dușman; sînt însă insule printre bălți și acolo s-au strîns dărăbanții; însă nu pot fi scoși de acolo. Vel vornicul[80] se află cu un <detașament> de 1 500 <de soldați> în părțile dinspre Rușii de Vede și urmărește pe lotri, care se zice că au luat-o încolo <în număr> de 2 000 de oameni. Noi . . . nu reușim să-i urmărim <pe răsculați>, pentru că fug din fața noastră. Cum va sosi știre de la vornic, oricare va fi ora, voi înștiința pe Măria Ta, în schimb, să nu creadă ceea ce scrie Măria Sa voievodul

[76] Toma Basa de Zoboia, comandant de frontieră.
[77] Peter Budai, secretar al lui Constantin Șerban în relațiile cu Transilvania.
[78] Pe margine însemnarea lui Gh. Rákóczy: „a scris de patru zile“.
[79] *Rukaji út.*
[80] Gheorghe Băleanu.

Ştefan lui Constantin voievodul despre cucerirea cetăţii Cameniţa, căci aceea nu se va întîmpla nici în anul acesta, nici în alţi ani.

Credeţi-ne, Măria Voastră, că din ce se scrie de la Poartă lui Ştefan voievodul şi <ce scrie> Măria Sa <Ştefan> Măriei Tale despre voievodul Constantin nu va fi nimic <adevărat>. Dacă va sosi solul căzăcesc[81] şi nu va fi tăinuită în faţa mea sosirea lui, voi băga de seamă îndată încotro îi e gîndul şi voi înştiinţa pe Măria Ta. Trimit Măriei Tale scrisoarea pe care mi-a trimis-o domnul Pavel Béldi[82] împreună cu o notă... Am expediat-o Măriei Tale, precum şi scrisoarea Măriei Sale voievodul Ştefan adresată mie... Plata sumei, adică 30 000, s-ar fi făcut şi pînă acuma dintr-o dată, dar întîmplările din urmă au întîrziat lucrul... Îndată însă ce voievodul se va întoarce în scaun, va face să fie pregătită <suma> cît mai repede. Am amintit Măriei Sale şi despre chestiunea plumbului... şi cred că Măria Ta nu va rămîne în pagubă. N-ar strica dacă Măria Ta ar scrie atît voievodului Ştefan, cît şi voievodului Constantin să nu dea cazacilor un răspuns cum au dat acum trei ani[83], ci să răspundă la fel şi bine. Răspunsul pe care l-ar da voievodul Ştefan să-l trimită în copie la Măria Ta, iar Măria Ta, lui Constantin voievodul. Voi avea grijă şi în privinţa cailor lui Fărcăşan Radu[84] şi a celor ai spătarului; cum ne întoarcem <la Tîrgovişte> imediat vi-i şi trimit...

P.S. Totdeauna aşa păţesc eu cu Toma Basa, şi acum trei ani i-am scris să vină încoace, şi atunci mi-a răspuns că nu o va face. La fel <a făcut> şi acum doi ani, atunci mă luptasem cu voievodul Lupu[85], dar el <şi atunci> mi-a răspuns că nu-o va face, nu va veni în ajutor orice s-ar întîmpla cu noi. După cît văd, ciudaţi oameni mai sînt şi în Transilvania...

DIN SCRISOAREA LUI IOAN BOROS, ADRESATĂ LUI MIHAIL HERMAN[86] ŞI LUI TOMA PÁVAI[87].

Călugăreni, la 16 august 1655[4]

. . . .

Trebuia să scriu domniilor voastre din nevoie ca dumneata, domnule primar, să trimiţi înspre Rucăr măcar 600 sau 700 de oameni, saşi dintr-

---

[81] Matia Pokownih, (= polcovnic?), trimisul lui Bogdan Hmelniţki în ţările române.

[82] Comandant de frontieră al Transilvaniei.

[83] Traducere nesigură, *mint az harmad üdön.*

[84] Agă, apoi mare comis.

[85] Este vorba de expediţia, condusă de Ioan Kemény, în 1653, pentru sprijinirea lui Matei Basarab în contra lui Vasile Lupu şi a cazacilor lui Timuş, expediţie la care a luat parte şi Ioan Boros.

[86] *Hermán Mihály,* judele primar al oraşului Braşov.

[87] *Pávai Tamás,* comandant de frontieră la Bran.

aceia pușcași, pentru că se răspîndește știrea că vin ungurii în Țara Românească; aceasta este cauza, domnule <primar>, că toată țara și poporul de rînd vrea să se ridice împotriva noastră. Acest <lucru> să nu întîrziați însă, ci cît mai repede să-i pornească Domnia Ta spre Rucăr. Dacă domnul meu Toma Basa s-ar afla acolo, să-i trimiteți scrisoarea mea dumnealui, și dumnealui să vină tot pe acolo spre Rucăr. . . . .

CĂTRE GHEORGHE RÁKÓCZI AL II-LEA

Tîrgoviște, la 21 august 1655

. . . .

Azi, la ora 9, am dat ochii cu solul căzăcesc[88], deși cu voievodul împreună am ascultat <scopul> soliei lui, dar aceasta <urmărește> un lucru de înșelăciune și iscoadă mai ales; a dorit ca voievodul să-i dea însoțitori preotului lui Smil[89], care să-l însoțească pînă dincolo de Dunăre, ca să poată să se ducă la Constantinopol la patriarh[90], condus de un grec isteț și împreună cu acesta. Solul principal mai dorește ca voievodul să depună jurămînt și să fie împreună cu boierii credincios lui Smil, fără ca să mai trimită pe boierul său la Smil, ca acolo din nou să se hotărască serios întru toate. Aceștia nu-i dau însă nici un fel de răspuns, pînă cînd Măria Ta nu le scrie ce să răspundă. Noi înșine, împreună cu voievodul și boierii, ne-am hotărît ce fel de răspuns să le dăm; acest răspuns ar fi fost următorul: „Noi sîntem credincioși împăratului turcesc[91] și am trimis solie la împăratul turcesc, domnul nostru, arătîndu-i că acești lotri s-au răsculat, iar împăratul turcesc a poruncit principelui Transilvaniei să-i alunge pe acești lotri din țară și să ne pună pe noi în locul lor și asta a făcut Măria Sa domnul principe al Transilvaniei. Pentru că el a făcut acest mare <serviciu>, toți împreună cu voievodul am jurat în următorul chip că orice ne va porunci Măria Sa, în toate ne vom ține de aceste <porunci> și le vom îndeplini. Și oastea din țară în întregime a făcut jurămînt pentru Măria Sa. Smil să trimită <solie> acolo la principele Transilvaniei, și dacă Măria Sa, principele Transilvaniei, va jura, atunci și noi vom face jurămînt, dar noi fără știrea principelui Transilvaniei zău că nimic nu facem". Cu acest <răspuns> voievodul l-ar fi lăsat să plece. Acuma să-mi poruncești, Măria Ta, ce am de făcut în privința preotului și a <acestui> grec, pentru că omul voievodului Ștefan, care i-a însoțit pînă aici, spune că o dată și mai înainte acest

[88] Matia Pokownik.
[89] *Szmill* = Bogdan Hmelnițki.
[90] Ioanichie al II-lea.
[91] Mehmed al IV-lea.

preot și grec au umblat în taină atît în Bosnia, <cît> și în toată Turcia, în <țara> bulgarilor și a sîrbilor, <invitînd populația> să depună jurămînt de credință față de hatmanul cazacilor și țarul muscălesc. Mai zice că sînt <cazacii> în înțelegere cu suedezii. Chiar și din ochii acestui preot se pot vedea tot felul de viclenii, este îmbrăcat <într-o haină de> catifea neagră <împodobită> cu flori, <poartă> cizme de carmașin roșii. Ce practică are acest preot, dar — după cum observ — grecul (care îl însoțește) are de două ori atîta experiență. Să crezi Măria Ta că amîndoi sînt oameni lotri și minte au atîta cît au oriunde doi oameni. Ce o să-mi poruncească Măria Ta în privința lor, eu așa o să fac. Voievodul Constantin a scris despre dorința lor < = a solilor> și la Poartă, la vizir[92], lui Siavuș pașa de asemenea. Solul principal însă este un om foarte simplu și imediat s-ar întoarce și mîine la Smil, numai să i se dea răspuns, dar pînă cînd Măria Ta nu le vei trimite răspuns lor < = voievodului și boierilor Țării Românești> și mie, nu vor fi lăsați să plece... Eu aș putea <face> ca preotul împreună cu grecul să ajungă în mîinile Măriei Tale, numai Măria Ta să-mi poruncească, dar acest <lucru>, zău, nu m-am încumetat să-l pomenesc nici voievodului, nici postelnicului Constantin, pentru că ei sînt greci; am văzut și azi că postelnicul Constantin ținea mîna grecului, îi săruta mîna și mi l-a recomandat ce om bun de omenie și de minte ascuțită este el. De aceea eu aștept în toate acestea porunca milostivă a Măriei Tale; zău că ar fi păcat să fie lăsați să plece de aici...

Am trimis în mîinile primarului din Rîșnov 20 de table <de plumb> din acelea pe care mi le-a dat voievodul, am trimis de asemenea în mîna aceluiași primar 15 table de plumb, din cele de care am făcut rost eu însumi. Și domnul Gaudi[93] a trimis zece table la Brașov, de care a făcut rost el singur, dar domnia sa spune că le reține în slujba Măriei Tale pentru nemții săi, iar Măria Ta <să vadă>. Voi căuta să fac rost de cel puțin încă 20 de table; cele 20 de table pe care le-a dat voievodul cîntăresc 12 măji. Am trimis Măriei Tale patru cîini de vînătoare; pe unul îl trimite Măriei Tale Petru Torsak, pe altul Ștefan Sas, <iar ceilalți> doi au fost ai mei și eu i-am trimis Măriei Tale...

Tîrgoviște, la 23 august 1655

. . . .

Azi dimineața în jurul orei 8 mi-au fost înmînate poruncile milostive ale Măriei Tale scrise în <zilele de> 19 și 20 ale <lunii> de față... Zău

[92] Murad-pașa.

[93] A. Gaudi, comandantul oastei orașelor de pe teritoriul crăiesc, aflat în Țara Românească după bătălia de la Șoplea, alături de oastea lui Boros. Vezi și mai jos p. 573, n. 172.

că şi eu cu mirare aud acest lucru despre suedezi şi leşi; eu însă nu sînt în stare să vă răspund. Solul căzăcesc de aici se laudă însă că ei < = cazacii> sînt în înţelegere cu suedezii, iar românii de aici, ca nişte neştiutori, i-au crezut. Măria Ta să afle de la solul suedez dacă suedezii au înţelegere cu muscalii şi cazacii sau nu, dacă nu ar avea o înţelegere, pe acest popă căzăcesc nu ar trebui să-l lăsăm să meargă la Poartă, căci nimeni nu ar afla ce s-a întîmplat cu el... Noi împreună cu comisul cel mare[94] am hotărît lucrul, să credeţi Măria Voastră că nu s-ar ivi din aceasta nici un pericol nici pentru această ţară, căci el pleacă în Turcia <însoţit> numai de patru <oameni>, iar la sud de Bucureşti nu pot dormi în oraş sau sat decît pe cîmp... Zău că atît solul suedez cît şi Măria Ta ar putea să afle toate lucrurile de la acest popă, pentru că el este cunoscătorul şi tainicul tuturor lucrurilor împăratului[95] < = ţarului> muscălesc şi ale hatmanului căzăcesc. Tot el a făcut ca hatmanul să se împace cu împăratul muscălesc; se spune... că este un diac foarte, foarte însemnat. Eu... (să mă ierte Măria Ta) mă mir foarte mult de ce Măria Ta nu trimite aici pe Preda[96] şi pe Diicul[97]; două sînt cauzele pentru care aceasta este în dauna atît a Măriei Tale, cît şi în dauna voievodului Constantin şi pentru care sărmanul Constantin zău că într-adevăr se frămîntă. Una <este>, că lotrii zic cum că Preda şi Diicul ştiu că în curînd nu va fi pace în ţară şi de aceea nu vin acasă, să aşteptăm şi noi să <treacă> timpul şi de aceea nu se închină acuma. Şi deoarece au auzit ce răspîndeşte acest cazac rău, ei cu atît mai mult nu se închină... Rog pe Măria Ta să-i trimită aici cu poşta, chiar dacă numai pe cîte un cal, ca să vadă lotrii şi poporul de rînd că ei sînt acasă în ţară, lîngă voievod, pentru că dacă Măria Ta nu va face aceasta o să vadă că în curînd iarăşi va fi în ţară zarvă. În ce priveşte pricina cu banii, duminică neapărat <boierii> vor porni cu ei. Va pleca cu banii şi va duce 30 000 de taleri postelnicul Constantin. Am expediat imediat amîndouă scrisorile Măriei Tale adresate Porţii, domnului Ştefan Váradi[98]. Întrucît Măria Ta îmi porunceşte să-i scriu domnului Ştefan Váradi cînd va fi plecarea de aici la Poartă a acestui popă, nu voi zăbovi, ci voi scrie. Cînd însă popa va fi trimis la Poartă, voi da pe lîngă el <ca însoţitori> numai doi aprozi, şi aceia vor fi aşa oameni de încredere, încît de îndată o să fugă de lîngă el, iar aceasta s-ar întîmpla aproape de Dunăre în pustie. Apoi, solia <căzăcească> principală va fi lăsată să se întoarcă în Moldova cu trei zile înainte de plecarea preotului şi astfel am potrivi plecarea de aici la Poartă a acelui popă, încît pînă cînd ar ajunge el la Dunăre, ar trece şase zile, iar pînă

[94] Radu Mihalcea <Cîndescu>.
[95] *Császár*. Alexis Mihailovici.
[96] Brîncoveanu.
[97] Buicescu.
[98] Reprezentant al lui Rákóczy la poartă.

atunci solia principală ar fi spre Nistru. Acest <lucru> nu s-ar afla, ci, dimpotrivă, cazacii şi după un an ar aştepta înapoierea de la Poartă a acestui popă. Voi face ca pînă la sosirea scrisorii Măriei Tale să se amîne, de azi pe mîine, drumul acestuia, dar rog... ca Măria Ta să dea cu grabă răspuns la această scrisoare, căci, într-adevăr, <solii cazaci> solicită ca voievodul să dea răspuns solului principal şi să-i lase să plece. În ce priveşte pricina cu caii, după cît înţeleg eu, vor fi duşi împreună cu banii. Totuşi cu supunere rog pe Măria Ta să nu dea înapoi în ce priveşte pe domnul Preda, ci să-l trimită îndată...

Tîrgovişte, la 28 august 1655

. . . .

Nouă aici împreună cu voievodul nu ne place ceea ce mi-a poruncit Măria Ta în privinţa situaţiei solului căzăcesc, ca să-l pun să jure, întrucît cazacii la fel sînt supăraţi tare pe Măria Ta şi pe ţara Măriei Tale. Astfel, Milostive Doamne, dacă ţinem aici ca să depună jurămînt (fiindcă ei în nici într-un chip nu vor să jure, numai dacă vor fi luaţi la oaste) cu acest lucru cîştigăm un duşman şi mai mare pentru Măria Ta, pentru că alaltăieri au scăpat o astfel de vorbă: „omul principelui Transilvaniei s-a aşezat deasupra tuturor boierilor — şi văd ei — că omul principelui Transilvaniei nu permite celor din Ţara Românească să depună jurămîntul, dar va sosi timpul, dacă Dumnezeu va face să trăiască ţarul muscălesc, cînd şi principele Transilvaniei se va poticni". În felul acesta Măria Ta poate vedea bunăvoinţa lor <a voievodului şi a boierilor din Ţara Românească>, dar omului voievodului care a fost la Siavuş paşa, acesta i-a spus că solia căzăcească ce se află aici să fie tratată cu cinste şi preotul să fie lăsat să plece în pace chiar dîndu-se lîngă el însoţitor, pentru că aceia sînt credincioşii puternicului împărat. Astfel, văzînd acestea poate <aceşti soli> n-ar trebui să fie neliniştiţi şi jigniţi <de noi>. Cînd solia s-a înfăţişat la voievod atunci în numele întregii ţări a cazacilor, i-a mulţumit voievodului că n-a dat ajutor leşilor împotriva lor <= cazacilor>, ci că voievodul s-a purtat creştineşte, dar <au arătat ei>, au fost totuşi oameni care au dat ajutor leşilor, însă cazacii tot mai trăiesc încă. Voi face ca ei <= solii> să aştepte pînă la sosirea lui Mihail Száva[99]; voi afla şi de acolo ce răspuns va da paşa Siavuş. Sînt patru zile împlinite de cînd am trimis oameni spre Craiova pentru primirea jurămîntului, azi pleacă spătarul[100] împreună cu Ştefan Bott[101] spre Bucureşti tot pentru primirea jurămîntului. Care

---

[99] *Száva Mihály,* trimisul Transilvaniei la Poartă.
[100] Pană Filipescu.
[101] *Bott István,* ofiţer în detaşamentul lui Ioan Boros.

va fi rezultatul nu ştiu, întrucît văd că aici nu este teamă de călcarea credinţei. Vor porni neapărat cu <cei> 30 000 de taleri sau luni sau marţi. Spătarul va trimite şi el sau azi sau mîine dimineaţa Măriei Tale un cal, Radu Fărcăşan[102], de asemenea, va trimite Măriei Tale o dată cu solda, calul său... Aş face totul să pot sluji Măriei Tale, pentru că eram tare amărît cînd Csongorádi[103] mi-a transmis porunca Măriei Tale. Eu de-aş vedea cai potriviţi pentru Măria Ta, aş cere bani şi i-aş cumpăra Măriei Tale, deoarece şi pentru caii lui Hrizea îl supăr îndeajuns pe voievod, dar în nici un chip nu îi poate scoate din mîna turcilor, <aceştia> neagă într-una <că ar fi la ei>. Voi purcede aşa cum mi-ai poruncit Măria Ta în scrisoarea dinainte, ca să scriu domnului Váradi la Poartă cînd va porni preotul astfel, şi de cum va porni, voi scrie prin poştă. Eu cu şederea şi cu serviciul de aici m-aş fi săturat, numai să-mi îngăduie Măria Ta să ies de aici că şi acolo sînt şi voi fi sluga supusă a Măriei Tale.

Abia am scris pînă aici scrisoarea, cînd a venit omul voievodului după mine şi m-au chemat sus <la el>, a primit o veste bună de la Poartă, întrucît a fost schimbat vizirul[104]. Despre aceasta nu este necesar să scriu eu mai mult, pentru că scrisorile adresate Măriei Tale vor arăta cum s-a întîmplat acolo lucrul. Nişte greci binevoitori ai voievodului scriu însă despre cazacii de la Dunăre şi această scrisoare a fost tradusă în <limba> maghiară şi am trimis-o Măriei Tale, şi din aceasta va putea să înţeleagă Măria Ta cum stau lucrurile... Voievodul roagă, pentru Dumnezeu, să grăbească Măria Ta zi şi noapte şi să trimită pe Preda, pentru că aici nu va avea nimic de suferit, căci şi în scrisoarea dinainte am scris Măriei Tale care este cauza că îl cheamă pe domnul Preda . . . .

P. S. Pe Csongorádi îl voi ţine aici vreo două zile, pentru că voievodul are oameni în toate părţile, şi dacă va sosi vreo ştire o voi scrie îndată Măriei Tale.

Iar zilele trecute s-a întîmplat aici în oraş următoarea treabă. Nişte soldaţi nemţi au băut într-o pivniţă şi au venit şi doi îngrijitori de cai ai <unor> călăraşi[105]. Îngrijitorii de cai (după cum declară martorii) nu au făcut nimic provocator, ci numai neamţul a sărit la ei şi l-a bătut... pe unul dintre îngrijitorii de cai, care a şi murit acolo. Eu am pus ca neamţul să fie prins, şi i-am pus pe <nemţi> să ţină judecată ei înşişi asupra lui, şi l-au şi pedepsit, şi chiar şi acuma se află sub arest sever ca un om osîndit la moarte. Eu am fost rugat (de trei ori au venit la mine toţi nemţii) să-l iert şi eu însumi văd că un băiat ca el trebuia să fie ales dintr-o mie de

---

[102] Radu Fărcăşanu (din Fărcaş), agă şi apoi mare stolnic.
[103] Csongoradi, curierul lui Gh. Rákóczy la Ioan Boros.
[104] Murad paşa a fost înlocuit la 19 august 1655 cu Suleiman paşa.
[105] Mezei.

nemți. Mama lui se zice că este <soția> unui om de căpetenie, la Levoča[106], <care> în afară de <acest> singur băiat n-are alți <copii>. Nemții se roagă că vor plăti călărețului pentru îngrijitorul de cal. În afară de aceasta mai mă roagă să-l trimit în Făgăraș sau oriunde pentru un an sau o jumătate de an, să nu rămînă nepedepsit. Iată acuma ... ce îmi va porunci Măria Ta despre el, pentru că așa nu este bine să-l ținem. Rog pe Măria Ta să nu uite despre el, ci să-mi poruncească cît mai repede cum să purced, pentru că s-a auzit o vorbă de la un soldat cum că dacă un maghiar ar fi omorît un neamț, de mult aș fi pus să fie ucis. Am scris scrisoarea pînă aici, cînd toată oastea a venit asupra mea strigînd că aș fi pus pînă acuma să fie omorît dacă era maghiar. Eu cu toate acestea aștept porunca Măriei Tale, să vadă și <nemții> această poruncă.

Tîrgoviște, la 30 august 1655

Porunca milostivă a Măriei Tale, scrisă în noaptea de 25 a <lunii> de față, mi-a fost dată în <ziua de> 29, la prînz; cu acest prilej, împreună cu boierii și voievodul am ținut azi dimineață un sfat. Voievodul și boierii s-au așezat, după dorința Măriei Tale, imediat și au și scris vizirului[107], cum că Măria Ta n-a făcut aici nici o pagubă și nici oastea Măriei Tale n-a mînat de aici nici o vită și nici măcar 15 parale nu a luat Măria Ta din această țară, iar dacă Măria Ta n-ar fi făcut această <treabă> bună cu boierii și voievodul, lotrii nu ar fi plătit nici darea împăratului; puternicul împărat[108] să socotească deci în așa fel aceea dare pe care boierii au trimis-o acuma, cum că ar fi trimis-o însăși din punga Măriei Tale. Aceasta scriu <ei> ... la Poartă despre Măria Ta. În ce privește situația oștilor ce se află aici, despre aceasta scriu la Poartă iarăși că ei singuri le țin aici pe socoteala lor, pentru ca lotrii să nu se răscoale din nou, și aceste <oști> nu fac nici o pagubă aici în țara noastră, ci numai mult se află aici împreună cu boierii și voievodul spre slujba puternicului împărat. Aici nici o veste nu este de ceea ce scrie Măria Ta că la Olt s-ar aduna lotrii, căci voievodul are oamenii lui în toate părțile și oriunde s-ar ivi ceva, ar aduce vestea dacă nu unul, atunci altul. Pe Fogarasi[109] îl voi lăsa să plece îndată. Solii căzăcești vor pleca în seara aceasta. Lucrul despre popă nu s-a decis, dacă se va întoarce cu solul principal[110] sau pleacă la Poartă. Nu cred de loc ca să nu-i fi șoptit cineva ceva, pentru că nu vrea să se despartă de solul principal. Solul principal mi-a spus, ieri la masă că știe că imediat

[106] Lőcse, azi Levočá în R. S. Cehoslovacă.
[107] Suleiman-pașa.
[108] Sultanul Mehmed al IV-lea.
[109] Omul care ducea poșta de la I. Boros la Rákóczy.
[110] Căpitanul Pokownik.

după ce el va sosi acasă, Smil[111] va trimite solul său la Măria Ta. Lor, ca şi cîinilor, nu trebuie să le daţi crezare, căci eu am aflat sigur că <ei> niciodată nu vor uita de moartea lui Timuş şi de pieirea cazacilor la Suceava şi la podul de lîngă Soroca[112], ci vor ţine <minte>; Smil are grijă de aceasta, să mă creadă Măria Ta cu desăvîrşire. Măria Ta ... să scrii voievodului Ştefan ca <el> să aibă grijă dacă ar putea să afle ceva, căci zi şi noapte se găsesc oameni de ai lui între acei <cazaci>, deoarece Cameniţa ... nu este departe de Transilvania. Cu toate că din aceasta <cauză> ... nu trebuie să ne fie frică, totuşi grija nu strică, căci am auzit şi de la omul lui Ştefan, care este acuma aici, că oştile polone nu sînt nicăieri, ci <dimpotrivă> tabăra foarte mare a împăratului muscălesc se află în cealaltă parte a Poloniei. Solii de aici pornesc la Măria Ta mîine dimineaţa; doi cai şi un armăsar (pe care voievodul îl trimite Măriei Tale) au fost duşi azi dimineaţa spre Rucăr. Am hotărît împreună cu ei că vor frînge gîtul căpitanului Giura[113] (numai că aşa de repede nu-l pot găsi, temîndu-se să nu-l scape undeva). Acuma în două părţi sînt <oamenii voievodului> pentru primirea jurămîntului, într-o parte spătarul, în alta marele paharnic[114], în toate părţile sînt cu ei şi oamenii Măriei Tale. Este adevărat, Milostive Doamne, că din vitele lotrilor <soldaţii de aici> au luat: unii două, alţii trei <vite> şi au şi mînat <în Transilvania> cam vreo 40, dar şi acestea cu voia boierilor şi a voievodului. Şi pentru mine au mînat <în Transilvania> vreo 18 bivoliţe, dar şi mie mi le-a dat voievodul. Chiar dacă ar spune cineva aşa ceva, Măria Ta să nu-i dea crezare, căci acel mic număr de vite a fost mînat <de aici> cu voia Măriei Sale voievodul. Eu nu voi permite după aceasta nimănui ... să ducă ceva de aici şi nici <pînă> acum nu au făcut aşa ceva. Nu ar strica ... dacă Măria Ta m-ar înştiinţa şi pe mine în privinţa veştilor din Polonia . . . .

. . . .

P.S. Eu am fost de faţă cînd s-a dat răspunsul <soliei> cazacilor, dar au fost primiţi şi sloboziţi cu un răspuns foarte neînsemnat. La toate <au fost de faţă> marele vornic[115], marele comis[116] şi iarăşi Barbu[117], boieri de ţară, iar ceilalţi toţi greci. Am observat că atît unii, cît şi alţii, chiar şi voievodul, nu s-au arătat cu voie rea faţă de grec şi de popă. Ce au hotărît în taină eu nu pot şti, căci nu o dată şi nu de două ori am văzut că au fost la ei grecii de aici.

---

[111] *Szmil* = Bogdan Hmelniţki.

[112] Este vorba de luptele din 1653 din Moldova, cînd oştile lui Gh. Rákóczy al II-lea au luptat împotriva cazacilor, susţinînd pe Gheorghe Ştefan.

[113] Căpitan de judeţ din Ţara Românească, bănuit a fi înţeles cu răsculaţii.

[114] Radu Mihail — Tîntăveanu, frate după mamă al lui Constantin Şerban.

[115] Gheorghe Băleanu.

[116] Radu Mihalcea <Cîndescu>.

[117] Barbu Poenaru, mare clucer.

CONRAD IACOB HILTEBRANDT

(1629—1679)

*

Pastorul Conrad Iacob Hiltebrandt, fiul lui Ambrosiu Hiltebrandt (1590—1636), doctor în drept, avocat şi sindic la Stettin şi Stangard, s-a născut în anul 1629 la Stettin. Şi-a făcut studiile acasă şi la Frankfurt pe Oder, (1645) şi Lipsca (1652). Nevoit să le întrerupă din lipsă de mijloace, a trebuit să-şi cîştige viaţa, dînd lecţii particulare copiilor lui Heinrich Celestin Sternbach, asesor judiciar la tribunalul suedez din Stettin, pe care avea să-l însoţească în solia sa în Transilvania.

După izbucnirea războiului nordic (1656—1660), dezlănţuit de pretenţiile regelui Poloniei asupra coroanei Suediei şi după alungarea lui Ioan al II-lea Cazimir de armatele suedeze, Sternbach a fost trimis de regele Suediei, Carol al X-lea Gustav în Transilvania (1656), spre a oferi coroana Poloniei principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea. Hiltebrandt a însoţit solia ca predicator. A străbătut Pomerania, Silezia, Moravia şi nordul Transilvaniei, ajungînd la Cluj, unde s-au dus primele tratative, însă fără succes. Dar în urma izbucnirii unei puternice mişcări populare antisuedeze în Polonia, regele Suediei, Carol al X-lea Gustav, ameninţat de ruşi şi avînd împotriva sa pe danezi şi pe austrieci, s-a hotărît să

reia tratativele cu principele Transilvaniei la Alba Iulia, unde s-a încheiat la 6 decembrie 1656 un tratat de alianţă ce prevedea împărţirea Poloniei.

Hiltebrandt a însoţit — tot ca predicator — pe ambasadorul Gotthard Welling în Ucraina, pentru a cîştiga sprijinul lui Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor. Cu acest prilej, Hiltebrandt a străbătut Moldova de la Oituz la Soroca, înapoindu-se prin Botoşani — Suceava — Baia şi Piatra în Transilvania. În aprilie 1657 l-a urmat pe Welling la Constantinopol, trecînd prin Ţara Românească şi Dobrogea. Dar tratativele cu sultanul Mehmed al IV-lea şi cu marele vizir Mehmed Köprülü n-au ajuns la nici un rezultat, astfel că, în februarie 1658, solia a părăsit capitala Imperiului otoman spre a se înapoia în patrie.

În cursul acestor călătorii, care au ţinut doi ani (1656—1658), Hiltebrandt a cunoscut o mare parte din pămîntul românesc, străbătînd de patru ori Transilvania şi trecînd de două ori prin Moldova şi Ţara Românească.

Înapoindu-se în Pomerania, Hiltebrandt şi-a terminat studiile şi a fost numit pastor. Şi-a întemeiat o familie şi a dus viaţa obişnuită a preoţilor de ţară. A murit în anul 1679, în vîrstă de 50 de ani.

În timpul călătoriilor sale din 1656—1658, el a ţinut un jurnal pe care l-a dezvoltat mai tîrziu, folosind pentru partea privitoare la Transilvania şi izvoare mai tîrzii, de pildă, lucrările lui David Frölich. *Medulla geographicae practicae,* Johann Tröster, *Das alt und Neu-Teutsche Dacia,* Nürnberg, 1666, Johann Bethlen, *Das bedrängte Dacia,* Nürnberg, 1666. În lipsă de izvoare şi lucrări privitoare la Moldova şi Ţara Românească, s-a mărginit la propriile sale observaţii.

Expunerea lui Hiltebrandt oferă un amestec ciudat: este o încrucişare a unui jurnal vioi şi destul de maliţios, cu fragmente de descrieri oarecum tocite, copiate la rîndul lor, după altele, şi lipsite de viaţă adevărată. Este o marchetărie cu atît mai stranie cu cît împrumuturile introduse în text aparţin unui moment posterior călătoriei efectuate în anii 1656—1658. Apar judecăţi asupra acţiunii principelui Transilvaniei *după* năruirea acestuia. Textul lui Hiltebrandt este asemenea unui film contrapunctic, în care prezentul şi trecutul se întrepătrund. Acest joc nepremeditat, ci rezultînd din introducerea într-o desfăşurare liniară în timp a unor consideraţii şi subsumări aparţinînd unei faze posterioare, nu poate fi urmărit fără efort. Trebuie precizat că această suprapunere cronologică apare mai ales în partea privind Transilvania pentru care sînt folosite lucrări publicate la vreo zece ani după călătoria lui Hiltebrandt. Cum asemenea lucrări nu existau pentru Moldova, autorul a fost mai puţin ispitit să amestece în jurnalul din 1656—1658 judecăţi şi informaţii mai tîrzii, deşi mai citează pe Tröster de pildă pentru raporturile lu Rákóczy cu Vasile Lupu şi pomeneşte de moartea şi de testamentul lui Gheorghe Ştefan la Stettin în 1668.

În ce priveşte Transilvania, autorul credincios menirii sale este atent mai ales la amănuntele care sînt în legătură cu religia, bineînţeles, în primul rînd, cea protestantă. Este un adversar hotărît al sectelor extremiste care îi stîrnesc totuşi curiozitatea: urmăreşte cu interes, dar fără simpatie pe anabaptiştii din Ungaria şi Transilvania. Arienii îi provoacă o repulsie totală. Nu poate înţelege cum ambasadorul Welling se poate complace în societatea unui arian, indiferent de erudiţia sau talentele pe care le putea avea. În povestirea sa, el se opreşte, de preferinţă, asupra unor scene cu decorul lor, de pildă cele ilustrînd zgîrcenia de la curtea

lui Gheorghe Rákóczy al II-lea (descrierea ospățului). Evocarea propriilor sale experiențe sau pătimiri ocupă mai puțin loc. Această parte se încheie cu o analiză a cauzelor care au anulat, de fapt, înțelegerea dintre principele Transilvaniei și regele Suediei cu privire la Polonia. În schimb, aproape toată călătoria prin Moldova, cu aventurile nocturne de la Iași, pe fundalul orașului cuprins de petrecerile din timpul sărbătorilor de Crăciun, oferă un exemplu de ce ar fi putut fi întreaga povestire dacă autorul nu s-ar fi sîrguit să scrie o carte în loc să depene amintiri. Totul este plin de coloare și de mișcare. Primul lucru pe care îl vede la Iași este capra înfățișată oarecum dramatic. Urmează audiența de noapte la domn și apoi rătăcirea fantomatică pe ulițele înnecate în beznă... Sînt surprinse și unele reacții personale ale ambasadorului Welling în raporturile sale cu domnul, de care s-a socotit jignit, nemaivoind după aceea să mai treacă prin Moldova. Prin jurnalul de călătorie sînt răspîndite informații de primă mînă, de pildă despre metoda unică a ungerii *cu usturoi,* practicată în Transilvania pentru mai toate bolile [f. 54], despre tragerea frecventă în țeapă a românilor, el însuși văzînd cum sînt duși la moarte doi români, purtîndu-și singuri țeapa. Ceea ce îl revoltă nu este acest fapt neomenos, cît amănuntul că nu aveau asistență religioasă! Dealtminteri mai revine asupra unor asemenea execuții, căutîndu-le justificarea în pretinsele hoții ale celor osîndiți. Dar el nu a înțeles că pentru români pedeapsa nu era proporțională cu vina și că tragerea în țeapă le era rezervată exclusiv lor. Altminteri, în general, Hiltebrandt se arată receptiv la amănuntele despre români, subliniind latinitatea cuvintelor auzite într-o casă sărăcăcioasă dintr-un sat românesc de lîngă Codlea, curățenia strălucitoare din casele umile ale țăranilor, obiceiul femeilor de a purta furca în brîu, torcînd din mers etc. La Mănăștur se ducea la biserica românească de cum răsuna toaca pe care o descrie [p. 81], precum și modul de a o folosi. Trecînd apoi prin Suceava, înseamnă iscusința preoților de aici de a bate toaca, „scoțînd o muzică așa cum n-am mai întîlnit în altă parte". Pot fi spicuite informații și despre tovarășii de solie ai lui Hiltebrandt: în primul rînd solul Welling, arătat la început într-un mod puțin caricatural, apoi despre toți în bloc. Aflăm că ei veneau cu hainele croite la Cracovia (ocupată vremelnic de suedezi) ca să fie terminate de croitorii de la Brașov. Tot astfel aduceau argintul găsit (?) la Rakow spre a fi transformat de argintarii brașoveni în servicii de masă.

Jurnalul de călătorie se păstrează într-o copie manuscrisă în Arhiva de stat din Stettin (Rep. 38 f. I fol. 119). Părțile privitoare la exilul lui Gheorghe Ștefan au fost publicate de Georg Haag în „Baltische Studien", Stettin 1882, sub titlul *Das Stettiner Exil eines moldavischen Fürsten* după care au fost traduse în limba română de Al. Papadopol-Calimah, — *Despre Gheorghe Ștefan voievod, domnul Moldovei* (1653—1668), București, 1886. Iar descrierea Transilvaniei a fost publicată separat de Max V. Stojantin, *Eine Beschreibung Siebenbürgens aus der Mitte des 17 Jahrhunderts,* Sibiu, 1899.

Textul integral al jurnalului lui Hiltebrandt a fost publicat după manuscrisul din Stettin, de turcologul Franz Babinger, într-o ediție critică intitulată: *Conrad Iacob Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel,* Leiden, 1937.

Relația lui Hiltebrandt a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* I, pp. 367—369.

„ÎNTREITA SOLIE SUEDEZĂ ÎN TRANSILVANIA, UCRAINA ȘI LA CONSTANTINOPOL"
(Călătoria prin Transilvania, Moldova și Țara Românească)[1]

1656—1658

[Despre anabaptiștii din Ungaria și Transilvania]

La Sárospatak[2] . . . era o frățietate[3]. Frații sînt anabaptiști și rebotezați numiți astfel pentru că se botezau din nou, și aveau ca antemergător pe Nicolaus[4], care între alte erezii învăța că: *Omnia Christianorum bona debent esse communia*, adică toate bunurile creștinilor trebuie să fie comune. Așa și făceau între ei. Fiecare din ei cunoaște un meșteșug și fiecare atelier este numit după meșteșugul pe care meșteșugarul

p. 18

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Fr. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656—1658), Leiden, 1937, p. 23 și urm.

[2] Azi oraș în Slovacia.

[3] *Brüderhof.*

[4] „Comunist spiritualist", mai înainte țesător la Zwickau (Germania).

îl practică în el, ca: atelier de cuţitărie etc. Lucrează mai ales cuţite şi furculiţe frumoase, cu prăselele bătute în sidef, de asemenea cu prăsele din tot felul de oase colorate, cu care ungurii îşi împodobesc cingătoarea. Deoarece ei făceau asemenea cuţite şi totodată învăţau că un creştin nu trebuie şi nici nu-i este îngăduit să facă arme, căci nu se cuvine ca un creştin să facă arme ucigătoare, ca săbii, puşti etc., i-am întrebat: ei de ce fac cuţite, cu care poţi înjunghia pe cineva tot aşa de bine ca şi cu sabia? Au răspuns că // ... dacă n-ar face cuţite Comunitatea lor de bunuri[5] nu s-ar putea întinde, n-ar putea spori, iar din aceasta ei au cîştig mare, dat fiind că împînzesc toată Ungaria cu cuţitele lor. (p. 19)

... Sînt însă făţarnici ...[6] care sub înfăţişarea unor oameni virtuoşi trăiesc ca nişte desfrînaţi.

Astfel de oameni am întîlnit la Vinţ[7], în Transilvania ... Cînd un băiat s-a făcut mare, trebuie numai decît să se apuce de o meserie oarecare şi să-şi crească fraţii şi surorile, şi nimănui nu-i este îngăduit să stea degeaba, femeile bătrîne torc, unele din ele se ocupă de bucătărie, tinerii spală rufele şi vasele, copiii (care se botează la vîrsta de 12, 16, 18 ani, îşi poartă totuşi în acest timp numele) merg la şcoală, îşi au învăţătorul lor şi este plăcut să priveşti cum sînt hrăniţi.

Aşezarea în care stau împreună <fraţii> se numeşte Frăţietate şi poţi număra în unele din acestea pînă la 200 de suflete. Cei care nu sînt buni de vreo meserie, trebuie să taie lemne şi să facă alte treburi mărunte. Tot ce cîştigă din munca lor, se pune laolaltă, şi ei trăiesc din casa comună. Fiecare are cu soţia şi copiii săi o odăiţă proprie <şi> noaptea dorm în ea; peste zi, fiecare, în atelierul său, îşi vede de meserie. La ora prînzului se adună într-o sufragerie mare, unde se găsesc mai multe mese pentru prînz; tot în această odaie ţin predici şi oficiază slujba religioasă. Cel mai în vîrstă dintre ei care se pregăteşte în spiritul acesta obtuz este învăţătorul, după aceea un altul dintre cei bătrîni care şi-a cîştigat merite prin muncă, este economul, iar altul chelarul etc. Tinerii lucrează sîrguincios, pun laolaltă cîştigul şi trăiesc din el în comun. Se găsesc printre ei şi tot felul de meşteşugari care se disting cu adevărat în meseria lor.

În atelierele de olărie au fost executate din lut blide şi castroane <pentru> o masă întreagă, atît de frumoase de parcă ar fi fost făcute în Olanda ... // Oricît predică aceşti ipocriţi că posedă totul în comun, fiecare posedă bucuros cîte ceva <numai> al său, numai că nu au voie să spună <acest lucru>. (p. 20)

---

[5] *Communia bonorum.*
[6] *Qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt.*
[7] *Winz.*

[CĂLĂTORIA ÎN TRANSILVANIA]

......La 1 august au ajuns la Bihor[8], de unde vine numele comitatului Bihorului altminteri zis al Oradiei, un tîrguşor cale de 2 mile[9]. Aici stau haiducii din districtul Bihor, ţinînd de Oradia, şi, în sfîrşit, la 2 august domnii soli au sosit la Oradea Mare cale de o milă: această <cetate> este aşezată la hotarul Ungariei din spre Transilvania şi este socotită cheia Ungariei şi a Transilvaniei; atîrnă de principatul Transilvaniei şi principii Transilvaniei au ţinut totdeauna aici, ca într-o cetate de margine, o garnizoană puternică. Este o cetate foarte vestită, care cuprindea mai înainte, în incinta sa, biserica episcopală[10] şi mormîntul împăratului Sigismund, împreună cu al regelui Ladislau. Dar de cîţiva ani biserica a fost dărîmată din voinţa şi porunca principelui Bethlen[11] şi încorporată cetăţii. Oraşul de lîngă cetate este mare şi întins, dar nu se găsesc aici decît case mici. Căci nu se îngăduie orăşenilor şi locuitorilor să-şi ridice case înalte de piatră, ca nu cumva turcii năvălind să se poată sluji de ele, spre mai marele lor folos. În loc de biserici, locuitorii sînt nevoiţi să se folosească de o piaţă mare şi largă, cu un acoperiş scund căci frumoasele biserici şi mănăstiri de mai înainte, ca şi întreaga episcopie au fost ruinate şi devastate de război. Aici se afla un consistoriu bine orînduit; în acest oraş erau trei feluri de instanţe <de judecăţi>: tribunalul curţii, al nobilimii şi al oraşului. Ni s-a arătat aici statuia turnată a unui cal imens cu călăreţul său, care după tradiţie, ar fi regele Ladislau, ce este înmormîntat aici...

...Ştefan cel sfînt a clădit mănăstirea Sf. Martin de la Oradea Mare.

p. 23

[Este amintit asediul turcilor din 1598 după G. Maurer[12]]

Nu departe de oraşul Oradea, cale de vreo milă se află o baie caldă şi tămăduitoare[13].

---

[8] *Byhar* = Biharia.

[9] Mila germană avea 7 420 m, cea ardeleană era dublă.

[10] Catedrala Sf. Ladislau, începută încă din 1342, lîngă mormîntul lui Ladislau cel sfînt, din secolul al XI-lea. Aici a fost îngropat în 1417 Sigismund de Luxemburg.

[11] Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei (1613—1629).

[12] Vezi Gaspar Maurer, *Ungarische Chronic,* Nürnberg, 1662, p. 194. Vezi şi în *Călători,* IV, pp. 108—110, relaţia contelui Isolano, publicată în Veress, *Documente*... V, pp. 193—194.

Vezi şi raportul apărătorului Oradiei, Melchior von Redern în „Történelmi Tár", 1878, p. 106, precum şi informaţiile lui Ciro Spontoni în *Historia della Transilvania*... p. 77.

[13] Băile Felix.

În lucrarea sa „Das Bedrängte Dacia" domnul Ioan Bethlen[14] descrie cu amănuntul această cetate: „Însemnata cetate Oradea Mare este aşezată la şes, lîngă rîul Criş, care curge alături din spre miazănoapte. Spre răsărit se află un crîng sălbatic, despre care locuitorii spuneau că nimeni nu poate pătrunde prin el. Spre miazăzi şi apus se află oraşul, care deşi întins, nefiind înconjurat cu ziduri poate fi numit mai degrabă un sat mare. Spre miazănoapte se află — precum s-a mai spus — rîul Criş, şi dincolo de el multe dealuri înalte sădite cu vii, care sînt la o depărtare atît de mare încît nimeni nu şi-ar fi putut închipui vreodată că de acolo, cetatea ar fi putut fi bătută cu tunurile. Cetatea însăşi avea o dublă construcţie[15].

Castelul exterior era înconjurat de cinci bastioane foarte mari clădite din cărămidă, precum şi de un şanţ adînc, zidit şi plin cu apă. Castelul interior avea tot // atîtea bastioane, dar acestea erau atît de înalte, încît arătau ca o cetate, şi slujeau totodată drept săli şi odăi de locuit. Întinderea cetăţii reclama o garnizoană de cel puţin 5 000 de oameni. Dar în timpul asediului din urmă[16] nu erau în cetate decît 850 de oameni. El numeşte mai departe, bastioanele castelului exterior: 1) bastionul roşu, 2) bastionul de aur, pe ungureşte „aranyos"[17], 3) bastionul Bethlen, pe care principele Gabriel Bethlen l-a zidit din temelie, 4) bastionul ciuntit numit astfel pentru că fusese mutilat atunci cînd, cu 64 de ani în urmă, Saturgi Mehmet paşa a asediat cetatea cu 60 000 de oameni[18]; dar în cetate aflîndu-se o garnizoană [de 7 000] de oameni a fost respins, 5) bastionul regelui Ioan.

p. 25

La 14 iulie 1660, Ali paşa a asediat această cetate; la 27 august, ungurii au ridicat un steag alb în semn că se predau.

Şi astfel, această măreaţă cetate se află astăzi sub steagul semilunei. Aici, la Oradea Mare, a murit în 27 mai 1660 principele Gheorghe Rákóczy al II-lea[19], care ajunsese principe al Transilvaniei la 1648, după moartea

---

[14] Ioan Bethlen (1613—1678), fost cancelar al Transilvaniei, a lăsat o importantă istorie a Transilvaniei, *Rerum in Transylvania ab a. 1629—1663 gestarum epitome sive libri 4*, Amsterdam, 1664; o traducere germană a acestei cărţi, datorită cunoscutului istoriograf ardelean Johann Tröster, a apărut sub titlul: *Das Bedrängte Dacia*, Nürnberg, 1666. Hiltebrandt foloseşte numai traducerea germană. Citatul care urmează este luat din ediţia germană, p. 198.

[15] Adică două rînduri de ziduri. Pentru fortificaţiile Oradiei; vezi Gh. Sebestyén şi V. Sebestyén, *Arhitectura Renaşterii în Transilvania*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 40.

[16] În 1660, deci după trecerea lui Hiltebrandt în 1656.

[17] Numit astfel după emblema familiei Báthory, care este prinsă de zid într-un cadru aurit.

[18] În 1598.

[19] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660).

tatălui său, Rákóczy cel bătrîn[20], şi în lupta de la „Bähle"[21] a ucis cu mîna lui şapte turci de vază, a primit patru răni, şi a murit.

Domnii soli au rămas în acest oraş în ziua de duminică, 3 august; am făcut slujba noastră religioasă şi a trebuit să ţin o predică. La amiazi, domnii soli au fost poftiţi la castel, aşezat dincolo de un pod; dar nu li s-a îngăduit cu nici un preţ să viziteze cetatea. În acest oraş era o şcoală renumită sau gimnaziu şi o tipografie frumoasă, despre care se face menţiune specială în punctul 5 al convenţiei de la Oradea, propusă duşmanului de către garnizoană, şi pe care Ali Paşa a făgăduit să i-o lase[22]. În acest oraş se găseau multe mărfuri turceşti de cumpărat şi cum prin părţile acestea n-am găsit pe nimeni care să ştie să scrobească gulerele noastre nemţeşti, am fost nevoiţi să le înlăturăm şi să ne legăm cu cîte o basma în jurul gîtului. (Ungurii nu poartă nici gulere, nici cravate[23], ci umblă cu cămaşa descheiată şi cu gîtul gol. De aceea am cumpărat de la un grec o năframă turcească de bumbac, pe care voiam să o dau la cusut şi tivit pentru domnul ambasador Sternbach[24] ... etc. De asemenea am mai cumpărat pentru acelaşi domn un frumos macat turcesc // cu multe feţe. În ziua următoare, la 4 august, cînd domnii soli au încălecat pentru a ieşi din Oradea, am găsit în faţa porţii nişte ţigani culcaţi sub cerul liber, care se înveliseră în păturile lor şi dormeau claie peste grămadă. Aceste lepădături de ţigani cutreeră adesea Ungaria, Transilvania şi Turcia. Trăiesc din furt şi din negoţul cu cai; şi sînt mai ales meşteri fierari; îşi încarcă pe cîte un măgar copiii şi uneltele şi umblă din sat în sat; se aşază în faţa curţilor boiereşti, fac la iuţeală din lut o vatră, îşi aşază foalele în dosul dîmbului de lut şi bat vesel cu ciocanele. Aceşti oameni n-au aşezări statornice ci umblă din ţară în ţară. În Turcia şi la Constantinopol falsifică bani şi fabrică „aspri" sau „accele"[25]

p. 26

---

[20] Gheorghe Rákóczy I (1630—1648).

[21] Trebuie să fie o transcriere greşită pentru Gilău (ung. Gyalu), lupta s-a dat la 22 mai 1660, între această localitate şi Feneşul săsesc (azi Floreşti), la marginea Clujului.

[22] Textul convenţiei, în *Török magyarkori államokmánytár*, vol. III, p. 486; vezi şi I. Bethlen, *op. cit.*, p. 222 şi urm. Vezi mai sus, n. 16.

[23] Numele de cravată apare acum, de la legătura de gît a soldaţilor *croaţi* care luptau contra turcilor.

[24] H. C. von Sternbach (1613—1679), profesor de drept la Stettin şi autorul unor lucrări juridice, asesor la tribunalul suedez din Wismar; — în 1655 a urmat în Polonia pe Carol Gustav, regele Suediei, care l-a trimis în mai 1656, împreună cu Welling, în misiune la Gheorghe Rákóczy al II-lea; în decembrie, acelaşi an, a plecat din Transilvania şi Polonia, la rege. În 1658 a fost numit cancelar suedez al Pomeraniei. Cf. Babinger, *op. cit.*, p. XXII şi urm.

[25] Cea mai mică monedă de argint, turcească, cu care se încheiau în secolul al XVII-lea tranzacţiile. Cf. Gh. Zane, *Sisteme monetari şi monete principale din veacurile trecute*, Iaşi, 1928, p. 15.

false. În Ungaria și în Transilvania îndeplinesc meseria de călău și ajutori de călău[26], precum se va arăta mai jos, la orașul Alba Iulia . . .

Domnii ambasadori urmîndu-și drumul călare, au ajuns într-un sat Uileacul de Criș[27] la 12 mile, și au pornit în aceeași zi, mai departe spre Aleșd[28], un sat la 2 mile <depărtare>. Aici se găsesc mulți prinși, puși în cătușe după chipul turcesc și printre ei se afla o tînără femeie care își învinuia „maritum pro impotentia", spunînd că el nu-și putea face datoria. Gazda a arătat la început foarte puțină prietenie, și din această cauză domnii ambasadori nu au vrut să guste impunătoarea masă de seară pe care le-o pregătise și s-au dus la culcare. Au mîncat-o însă oamenii lor. La 5 august s-au apropiat de Transilvania[29]; au ajuns la Negreni[30], un sat la 4 mile; aici am dat // de rîul Criș care izvorăște la o milă de Huedin[31], în satul Izvorul Crișului[32]. Tröster[33] spune că cele două brațe ale Crișului, Crișul Negru și Crișul Repede, izvorăsc din „Alpii Galaților"[34] (Crișul se numește pe ungurește Körös, adică vuiet de pietre[35], din cauză că în cursul său năvalnic se lovește de pietre și vuiește de nu-ți poți auzi nici propriul tău glas). Al treilea braț al acestui rîu de hotar se numește Crișul Alb, <vine> din munții Abrudului; pe aici este trecătoarea[36] de la Oradea în Transilvania.

p. 27

[Urmează 4 versuri despre Criș ale poetului Martin Opitz]

De la Oradea pînă la Cluj am fost nevoiți să trecem de mai bine de 30 de ori cu caii noștri prin apă, trebuiau să vină în urmă și căruțele cu bagaje. După ce făceam o scurtă bucată de drum, dădeam iar peste un braț

---

[26] *Krucker und Büttel ampt*. Editorul trimite pentru cuvîntul dintîi *Krucker* la *Krüger, Schenkwirt, Krugwirt*, indicînd sensul de c î r c i u m a r cu totul inacceptabil aici. — Formularea textului arată că este vorba de o *singură slujbă*. Poate fi vorba aici de două feluri de execuție. Vezi cuvîntul: *Krücke* ce înseamnă cîrjă.

[27] *Vilack* (ung. Ujlac), jud. Sălaj.

[28] *Ellest* (ung. Élesd), jud. Bihor.

[29] Oradea și celelalte localități enumerate se aflau în comitatele exterioare ale Transilvaniei; așa-numitul Partium, cuprins în principatul Transilvaniei.

[30] *Feketetó*. Azi Negreni (jud. Bihor).

[31] *Hunyad* = Bánffy-Hunyad.

[32] *Kerez oder keressö* (Körössö) jud. Cluj.

[33] Johann Tröster, sas ardelean din Sibiu, rector al școalei săsești din Cincul Mare (m. 1670), autorul traducerii germane a cronicii lui I. B e t h l e n, *Das bedrängte Dacia* și a unei lucrări proprii: *Das Alt und neue — Teutsche Dacia, das ist Neu Beschreibung des Landes Siebenbürgen"*, Nürnberg, 1666. Tröster își ia informația aproape numai din autorii clasici și o aplică situației din vremea sa, ajungînd la concluziile cele mai neașteptate. Cf. J. S e i v e r t, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Pressburg, 1785, p. 447.
Multe elemente sînt împrumutate de la Reicherstorffer.

[34] *Alpes Galatorum*, Munții Apuseni; Cf. T r ö s t e r, *op. cit.*, pp. 78 și 447.

[35] Etimologia fantezistă.

[36] Adică pe Crișul Repede, menționat înainte de citatul din Tröster.

al Crişului, dar ungurii ce ne însoţeau ne arătau totdeauna vaduri potrivite, unde puteam coborî bine cu calul şi trece această apă a Crişului, ceea ce, uneori, nu se făcea fără primejdie. După aceasta am ajuns la Huedin, un sat <la> 2 mile; în ziua următoare, la 6 august, domnii ambasadori au pornit spre Căpuş[37] un sat la 2 mile, şi au ajuns pe lumină în satul şi castelul Gilău[38] la o milă. În această localitate, domnii ambasadori au poposit şi s-au pregătit pentru audienţa, care a avut loc la Mănăştur[39], lîngă Cluj; astfel domnii ambasadori au ajuns în Transilvania la 7/17 august.

Transilvania a fost săpînită de prea-mărîţii regi ai Ungariei, dar a fost făcută tributară turcilor de către regele Ioan[40]. Acesta a încheiat alianţa cu împăratul turc Soliman[41] şi prin aceasta s-a făcut pe sine şi ţara Transilvaniei tributară turcilor, în anul 1527. În timpul principelui Gabriel Bethlen [Transilvania] dădea anual, un tribut de 10 000 de ducaţi; în timpul lui [Gheorghe] Rákóczy al II-lea a trebuit să plătească 15 000 de ducaţi, şi în cele din urmă 80 000 de taleri imperiali (ca acum)[42]. Transilvania se chema mai înainte Dacia ... etc. [Despre numirile de Transilvania, „Crapak" (Carpaţi) Erdély, Siebenbürgen şi Septem Castra ... Urmează povestirea după *Spilner** a venirii ungurilor şi a împărţirii lor în şapte tabere sau regiuni care ar explica numele de Siebenbürgen al Transilvaniei. Se aminteşte de discuţia lui Tröster şi Frölich şi de teoria saşilor asupra priorităţii celor 7 cetăţi săseşti ... care ar fi dat ele numele de Siebenbürgen etc.]. p. 28

Transilvania este înconjurată de păduri şi de munţii Carpaţi ca de o cunună şi are opt intrări sau trecători care duc prin munţi în ţară. Domnul Frölichius[43] le înşiră şi le numeşte precum urmează: 1) Bran[44], nu departe de Braşov spre Ţara Românească, prin care am trecut cînd domnul sol Welling[45] a călătorit prin Transilvania în Ţara Românească, şi mai de-

---

[37] *Cappus* = Căpuşul Mare.

[38] *Gallu.* Sat.

[39] *Monaster.* Azi înglobat în oraşul Cluj.

[40] Ioan Zápolya.

[41] Soliman I. Încheierea alianţei s-a făcut la începutul anului 1528 şi nu 1527.

[42] Tributul a fost ridicat la 80 000 de florini, sub Acaţiu Bárcsay, rivalul lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, în 1658.

[43] *In Medulla Geographiae practicae,* Bartfeld, 1639, p. 367 şi urm. Vezi relaţia lui Frölich în volumul de faţă.

[44] *Törzburg oder Türtzfeld, oder Türzfest.*

[45] Gotthard Welling (1624—1659), german din Livonia. A studiat la Riga, în Germania şi Olanda şi a făcut o lungă călătorie în Orient (Persia şi Egipt), urmată de capturarea sa pe mare de către nişte piraţi spanioli. În primăvara anului 1655 este trimis de regele Suediei, Carol al X-lea, Gustav, în solie în Transilvania şi în anul următor e trimis din nou, de astă dată împreună cu Sternbach, trecînd apoi în Ucraina (decembrie 1656—aprilie 1657) şi la Constantinopol (aprilie 1657 — 1 ianuarie 1658). Asupra lui vezi şi Lozovan, *Voyageurs nordiques ...,* p. 114.

* Vezi n. editorului (*op. cit.,* p. 191) arătînd că este vorba de Gaspar Maurer, citat mai sus în n. 12.

p. 29 parte de aici în Turcia <şi> apoi la // Constantinopol; 2) Turnul Roşu, la 2 mile transilvănene de Sibiu; 3) Poarta de Fier[46], pe rîul Mureş[47]; 4) lîngă Cluj, pe rîul Criş, o trecătoare prin care am trecut atunci cînd domnii ambasadori au mers în Transilvania la Măria Sa principele şi domnitorul Gheorghe Rákóczy al II-lea, prin mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al cîtorva părţi sau comitate din Ungaria şi comite al secuilor; 5) lîngă Dej pe rîul Someş; 6) lîngă Bistriţa; 7) la Ciuc, prin care am trecut în Transilvania, cînd domnul sol Welling s-a întors din Ucraina; 8) a secuilor, lîngă Buzăul secuiesc[48]. . . . . . Amintesc că domnul sol Gotthard Welling, cînd a călătorit în Ucraina, pornind de la Braşov spre Prejmer[49] peste Tîrgul Secuiesc[50], a căutat o ieşire din ţară prin scaunul Kizd, iar de acolo a ajuns în Moldova peste Trotuş[51]. Cînd am auzit apoi cît de uşor au pătruns musulmanii, fără a întîmpina prea mare împotrivire în această ţară atît de bine întărită de natură şi înconjurată de munţi, m-am mirat la rîndul meu nespus de mult, că în loc să treacă cu greu prin astfel de pasuri cu căruţele şi cu caii treceau ca şi cum ar fi fost uşile şi porţile deschise şi mi-am spus adeseori: ar fi omeneşte cu neputinţă să vorbeşti despre aşa ceva, anume ca un duşman străin să pătrundă atît de uşor în ţară, dacă trecătorile ar fi păzite, fie chiar şi de puţini soldaţi dar de ispravă, viteji şi cunoscători ai
p. 30 războiului şi ai cetăţilor. Deoarece am trecut în patru rînduri deosebite prin această ţară[52], venind din Pomerania, prin Silezia şi Moravia trecînd la Cluj în Transilvania, în suita domnului sol Sternbach, 2) de la Cluj mai departe prin Braşov şi Prejmer spre Moldova şi Ucraina la generalul comandant, împreună cu domnul trimis suedez Gotthard Welling şi 3) înapoi din ţara Cazacilor, adică Ucraina, prin Ciucul Secuiesc şi a patra oară chiar în suita şi sub ocrotirea ilustrului sol din Polonia, de la Zawichost[53] prin Transilvania, peste Abava — Zemplin[54] şi Kisvárda prin Braşov şi Bran în Ţara Românească, iar de acolo prin Silistra în Turcia pînă la Constantinopol, vreau să mai adaug pentru plăcerea cititorului binevoitor, cîte ceva din cele ce am putut auzi şi reţine „in transitu" şi în goană.

În Transilvania locuiesc patru feluri de oameni: 1) germani, 2) unguri, 3) secui, 4) români. Maghiarii în majoritatea lor nutresc o desăvîrşită aversiune şi o mare pornire împotriva germanilor. Ei aparţin în mare parte

---

[46] *Ferrea Porta, Das Eisenthor, hodie Vascapu.* Greşit pusă la Mureş. Se află între Munţii Poiana Ruscăi şi Vîrful Petrii, despărţiţi de rîul Bistra.

[47] *Marons (= Marous?) oder Merisch, oder Moresch-fluss.*

[48] *Basau der Zekelyer.*

[49] *Tarteln* (corect: Tartlau), sat, la vreo 15 km NE de Braşov.

[50] *Secklische Neumarkt.*

[51] *Tartros.*

[52] Transilvania.

[53] *Czawigost.* Localitate în Polonia.

[54] *Semlyn.* Localitate în Slovacia.

nobilimii, căci acolo calitatea de nobil este foarte răspîndită, pînă şi meseriaşii, unii <din ei>: cum sînt cojocarii, sticlarii, cismarii şi alţii, aparţin nobilimii. Cine dă o palmă unuia dintre aceştia, se face pasibil de o amendă de 100 de florini, după cum am fost înştiinţaţi, cînd felcerul[55] nostru a aplicat odată unui astfel de om supărător mîna sa fină franţuzească pe capul acelui tuns-chilug. Ei locuiesc în Transilvania împărţiţi în anumite districte judecătoreşti, pe care le numesc comitate; cei mai mulţi sînt oameni cruzi, care se poartă barbar şi turceşte nu numai cu străinii, ci şi cu iobagii[56] şi şerbii[57] lor pe care-i vînd împreună cu nevestele şi copiii lor, ba chiar am văzut în Transilvania mai multă lume pusă în fiare decît la turci .... Numeau în limba latină „Magnifici" pe cei mai ridicaţi în rang. Ei aveau mare putere în ţară, erau în cea mai mare parte adepţi ai religiei calvine ca şi principele Gheorghe Rákóczy al II-lea împreună şi cu oamenii de rînd. Cîţiva însă dintre domnii cei mai de seamă erau catolici, avînd împreună cu coreligionarii lor o biserică proprie în oraşul Alba Iulia. Cîţiva vor fi aderat şi la alte erezii, deoarece în Transilvania exista un aşa mare amestec de religii, încît aproape în fiece zi vedeai cum se cinstesc divinităţi străine. p. 31

În ce priveşte portul şi îmbrăcămintea, domnii preoţi şi parohii maghiari sînt îmbrăcaţi ca orice laici şi tunşi la fel cu ei, <dar> se recunosc după anteriile pe care le poartă lungi pînă la glesne. Nobilii poartă o haină cam lungă dar foarte strîmtă, pînă la genunchi, numită dolman, de atlas sau damasc roşu, albastru sau de orice culoare. Pantalonii din postav fin de felurite culori şi ciorapi. Încălţămintea lor este ca şi aceea a turcilor (precum i-au maimuţărit în multe lucruri pe turci, pe care îi au acum în sfîrşit de stăpîni) adică poartă cusut jos, de ciorapul de pînză unul de safian galben, iar peste el gheata cea adevărată, ca un papuc de safian galben sau roşu, potcovit dinapoi cu un fier scund, iar dinainte întărit cu o talpă cu vîrful ascuţit. Cizmele de safian galben sau roşu, tivite în partea de sus cu un şnur, sînt largi ca ale turcilor, şi ajung pînă la genunchi, fără să fie răsfrînte şi se leagă sus obişnuit cu o curea lungă. Pintenii cu rotiţe, puţin ieşiţi în afară, sînt prinşi de partea dinapoi a cizmelor şi bătuţi cu cuie în locul unde călcîile sînt întărite cu piele. În jurul corpului sau al vestei strîmte, ei poartă un brîu de mătase, cusut iarăşi după moda turcească. Cei de condiţie mai modestă, cu haine mai puţin împodobite cu garnituri, poartă brîie lungi împletite din aţă, care atunci cînd sînt desfăşurate, par o mică plasă, de care atîrnă ciucuri împletiţi cu aur şi împodobiţi cu mărgăritare şi rubine. În partea de sus a vestei este gulerul care rămîne neîncheiat, încît se poate vedea gîtul gol. De acelaşi brîu atîrnă, pe o curea, teaca cu cuţitul şi furculiţa pe care le împodobesc fraţii anabaptişti. Pe deasupra acestora

[55] *Feldscher.* Se numea Benjamin Noel. Vezi mai jos, p. 565.
[56] *Jobagyen.*
[57] *Leibeigenen.*

p. 32 mai au o haină largă, căptuşită cu blană de jder, de vulpe şi // de oaie; în partea sa de jos, de jur împrejur ea e tivită cu blană mai cu cinste răsfrîntă ca şi cum haina ar fi căptuşită în întregime în felul acesta. În faţă sînt prinşi nişte nasturi mari şi lunguieţi, iar sub nasturi, se află hîrtie cusută mărunt cu mătase. În locul cheotorilor care nu sînt folosite la dînşii, şi pe care nici nu le pot face, au nişte găitane de şnur rotund. Această haină de deasupra numită „mentéк"[58], care nu e prea lungă, ci ajunge peste şolduri doar pînă aproape de genunchi, ei o atîrnă descheiată în jurul lor ca pe o manta atunci cînd încalecă sau şi la mers, cînd este cald, prinzînd-o sus într-un singur nasture sau legînd-o cu un şnuruleţ, şi o întorc după vînt şi după vreme, ea stînd deschisă. Oamenii de rînd poartă caftane vătuite cu bumbac în locul vestei de dedesupt, aşa cum se căptuşesc la noi cămăşile. De altfel am observat şi la îmbrăcămintea cîtorva oameni de stare mijlocie că haina de pînză este căptuşită jos pînă la brîu cu roşu; de asemenea că peste coatele hainei ei cos o bucată de iuft roşu, în forma unui ochi de fereastră de la noi, pentru ca mîneca să nu se rupă aşa de uşor, de asemenea şi pe genunchi e un petec de piele de acelaşi fel. Capul este tuns-chilug, dar cu un smoc de păr ce atîrnă pe lîngă ureche, pe care îl netezesc mereu cînd vorbesc şi pe care îl dau îndărătul urechii. Pe cap poartă în loc de pălărie o căciulă roşie, pe care o pot răsfrînge înapoi şi care este tivită pe marginea de jos cu o mică coadă de samur. Acesta este îndeobşte portul bărbătesc al ungurilor din Transilvania, numai că cei mai de frunte şi mai nobili îşi fac îmbrăcămintea din stofe de preţ, iar oamenii de rînd, din pînză şi material prost. Acum vreau să înfăţişez împreună cu armele şi îmbrăcămintea sa, pe un călăreţ sau ostaş care se numeşte cătană[59]. Un asemenea călăreţ, pe lîngă îmbrăcămintea rînduită, mai este împodobit cu nişte pene de vultur <înfipte> sus pe tichia sa răsfrîntă înapoi, pe care pene el le prinde într-o cataramă mică de argint, atîtea la număr cîţi turci a doborît. Pe deasupra hainei are pe umeri o piele de lup, din care răsar înainte nişte colţi mari, crunţi şi înfiorători. În jurul trupului are cartuşiera, pe altă curea aşezată cruciş, peste cealaltă, sabretaşul[60], pe o altă curea deosebită cutia cu praf de puşcă, şi pe lîngă acestea „Spänner"-ul[61]. Alături de ele, atîrnă în jos un ciocan de călărie, pentru ca la nevoie să poată bate repede caielele de la potcoava calului său, căci fiecare poartă cu sine în raniţă şi cîteva potcoave de rezervă şi caiele; mai
p. 33 are şi o punguliţă cu diferite despărţituri pentru sare, piper, ghimber // ş.a. De şea mai atîrnă o ploscă lungă de lemn, prevăzută sus cu un gît lung

[58] Cuvînt împrumutat de la turci: *mente* = manta.

[59] *Kattenacken.*

[60] Adică o teacă de pînză sau de piele susţinînd sabia şi pe care călăreţul o poartă atîrnată de centiron.

[61] Sensul cuvîntului în acest context este necunoscut.

de lemn ca să se poată bea şi călare fără a vărsa ceva din ea, şi plină cu „bor“[62], adică vin bun de Biertan. Pe de lături, pe o curea anume, este o sabie cam lungă, cu un cîrlig scurt, care deosebeşte uşor această sabie ardelenească de sabia polonă, de cea căzăcească sau de cea turcească, încovoiată şi făcută dintr-un oţel fin de Damasc. Este deci bine echipat şi înzorzonat. De cizme sînt prinşi pintenii. Sub el are un cal bun cu o şea mică, aproape ca una polonă, înaintea căreia este oblîncul cu piciorul frumos încrustat. În faţă sus este legată o pernă, iar peste şeaua îngustă sînt puse două cobururi[63], în care-şi ţine bagajul. Într-un toc îşi duce un pistol, iar în altul o carabină sau o puşcă mică, de ele atîrnă traista[64] calului său. Raniţa este atîrnată, iar sub şea mai are o spadă lungă care străpunge zalele[65]. Scările sînt uşoare, iar jos se îngustează; frîul calului are zăbale. În mînă călăreţul ţine un bici cu care îi dă domnului primar sau cîrciumarului bacşişul pentru găzduire; în afară de faptul că îşi biciuieşte cu el şi calul zorindu-l la fugă, în timp ce lasă să răsune înjurături... Unii poartă un coif pe cap, o platoşă pe trup şi „carbace“, sau mănuşi de fier, care ajung pînă peste coate, iar de partea de dinapoi a şăii îşi leagă mantaua de ploaie[66] care are un guler larg în spate, pe care-l poate trage în faţă peste căciulă, spre a se feri de ploaie. Cu asemenea echipament porneşte catana maghiară la război.

Pedestraşii[67] poartă o puşcă lungă — o cutie de pulbere şi „Spänner“ (?), sabie şi baltag; cizme de jumătate, o manta şi căciulă[68] neagră pe cap. Printre ei sînt unii care se numesc „seimeni“. Principele Gheorghe Rákóczy al II-lea avea cîteva companii din aceştia (sînt infanterişti viteji, dar nestatornici în credinţă, originari din Tracia). Odată au dezertat frumuşel; principele a poruncit să fie împuşcaţi la Alba-Iulia mai mulţi dintre ei, iar pe un bătrîn a pus să-l spînzure de picioare şi, după ce a trăit mai multe zile atîrnat de spînzurătoare — după cum s-a povestit — a fost împuşcat din îndurarea principelui. Altminteri călăul întrebuinţează o funie lungă, de care atîrnă pe bieţii păcătoşi, jucînd din picioare. Aceşti seimeni poartă o puşcă lungă, sabie, căciulă roşie, răsfrîntă, pantaloni largi[69] şi păşesc în marş ca ienicerii unul după altul pe două rînduri lăsînd mult loc între ei. // Portul femeilor maghiare din Transilvania constă îndeobşte dintr-un văl de bumbac p. 34

[62] Vin (în limba maghiară).
[63] *Reittaschen.*
[64] *Krippe,* care înseamnă de obicei iesle.
[65] *Panzerstecher.*
[66] *Gepenek,* deformarea cuvîntului unguresc, de asemenea împrumutat de la turci — „köpenyeg“ (de la care românescul căpeneag).
[67] *Fussknecht.*
[68] *Majürchen.*
[69] *Plunderhosen.* Nume sugestiv pentru jafurile la care se dedau.

pe cap, în picioare cizme roşii, înguste cu creţuri, o mantie lungă, din piei de iepuri argăsite cu grijă, avînd partea netedă (= pielea) pe dinafară şi fără vreo faţă de stofă. Pe dedesubt poartă haine de mătase cu o cingătoare de argint aurită. Acest port bărbătesc şi femeiesc l-am întîlnit chiar de la intrarea noastră în această ţară. Limba lor este maghiară scrisă, şi tipărită cu litere latine. Limba latină este în plină floare aici, încît orice om de rînd poate vorbi latineşte. Voi mai vorbi pe scurt şi despre ceilalţi locuitori ai acestei ţări ca saşii, secuiii şi românii, atunci cînd voi ajunge la oraşele lor.

După cum Transilvania este o ţară întărită de la natură, astfel este şi o ţară bogată în aur şi argint şi foarte roditoare; printre altele o dovedeşte Zlatna, cîntată de domnul Opitz[70] şi Abrudul; aceşti munţi sînt atît de bogaţi în aur, încît s-au găsit adesea acolo bulgări mari de aur; nu departe este aşezată Baia de Criş în care se află straturi bogate de aur, de argint şi de cupru. Se mai găseşte şi oţel la Ciuc[71], fier la Hunedoara, antimoniu şi pucioasă se extrage din minele de aramă. Ţara aceasta mai este bogată în sare, astfel la Turda şi Gurghiu[72]. La o milă spre nord de Sighet, acolo unde izvorăşte Tisa, în Maramureş[73], este o ocnă de sare; se mai extrage şi lîngă oraşul Sibiu[74], şi se transportă în alte părţi. Pe lîngă acestea, are pămînt bogat în grîu. Orzul nu prea creşte bine aici; acesta nici nu le foloseşte locuitorilor pentru a face din el malţ şi a pregăti bere (la care ei nici nu se prea pricep) căci beau numai vin. Berea, care se găseşte rar, nu face multe parale şi este nesănătoasă. Însă vinurile, care se află din belşug, sînt alese. Cele mai bune şi mai sănătoase se fac la Alba Iulia, Deva, Aiud, Biertan, lîngă satul Feneş[75] şi lîngă Mediaş; altfel, vinul este foarte calcaros şi nesănătos, precum o dovedesc degetele şi mîinile strîmbe ale locuitorilor. Vitele sînt foarte ieftine; poţi cumpăra cu 7 pfenigi[76] ungureşti un bou frumos, mare zdravăn şi puternic. Cu un pfenig unguresc cumperi 2 funţi de

---

[70] În poezia *Zlatna* de Martin Opitz, cunoscut poet şi estet german (1594—1631). Chemat de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, în 1622, el predă ca profesor un an la Colegiul din Alba-Iulia, după care se întoarce în Germania şi se stabileşte în Silezia. Opera lui poetică apare sub titlul: Opitius, *Opera Poetica,* Amsterdam, 1646. O traducere din tinereţe a lui Gh. Coşbuc a poeziei *Zlatna* a fost publicată în „Apulum" (Alba Iulia, 1943—1945).

[71] Informaţia este luată de la Frölich.

[72] *Gergin.* Ocnele se află de fapt în apropiere la Jabeniţa.

[73] *Im alten Mörösch.* Este vorba, probabil, de Ocna Slatina.

[74] La Ocna Sibiului.

[75] *Fenisch.*

[76] *Pfennig* (pe româneşte popular: finic). Monedă măruntă de schimb. La Frölich pe care îl urmează foarte de aproape autorul, şi de la care împrumută acest pasaj, preţul arătat e de 7—8 florini.

carne de vacă, iar cu un groş împărătesc[77] 6 funţi, cu un polturac[78] iei o găină frumoasă şi grasă. Într-un cuvînt Dumnezeu a umplut din plin această ţară cu fel de fel de bunătăţi, dar din păcate a fost rău devastată în acelaşi timp de băştinaşi — prin schimbarea atît de deasă // a principilor (în 3 ani au stat în scaun în această ţară 5 principi şi anume: 1) Gheorghe Rákóczy al II-lea[79], 2) Francisc Rhédey[80], 3) Acaţiu Barcsay[81], 4) Ioan Kemény[82], 5) Mihail Apafi[83], principele domnitor de acum. Iar dintre aceşti principi Francisc Rhédey, a fost într-adevăr principe al Transilvaniei, iar cînd a cedat de bună voie principatul lui Rákóczy, ţara a fost prădată de turci.

p. 35

În această Transilvanie domnii soli au găsit pe principele ţării, Gheorghe Rákóczy al II-lea, în castelul său de la Mănăştur lîngă Cluj, la 17 august 1656.

În Transilvania sînt 7 oraşe germane mai însemnate: 1) Sibiu, 2) Braşov, 3) Sighişoara, 4) Mediaş, 5) Bistriţa, 6) Sebeş şi al 7-lea este Clujul, numit pe ungureşte Kolozsvár pe latineşte Claudiopolis. Numele german de Clausenburg i s-a dat în vremurile vechi germane, de la strîmtoare: „berg-clauser"[84]. În locul acestui Cluj, care s-a lepădat de adevărata credinţă a lui Christos, a fost cuprins în numărul oraşelor săseşti Orăştie[85], pe ungureşte Szászváros, pe rîul Mureş, orăşel întărit care are un pămînt roditor şi este locuit de germani. *Frölich*[86]. Este un oraş german filială, numit în vechime Saxonia, de unde vine pe ungureşte numele de Szászbánya şi Szászváros; este o localitate veselă şi plină de vînat şi de peşte, pămîntul e bun pentru viţa de vie, fructe şi cereale. În munţii din apropiere se prind multe capre sălbatice, cerbi şi iepuri. Tröster[87]. Clujul este un oraş comercial mare şi populat, ultimul dintre cele şapte oraşe germane, cu puţini locuitori germani care şi ei sînt aproape toţi maghiarizaţi. Este aşezat la 13 mile depărtare de Sibiu, într-o cîmpie frumoasă pe Someşul Mic; este întărit dar nu prea bine — cu un zid de piatră cubică[88] şi cu turnuri, care în anul 1662 erau în stare bună. Casele din acest oraş sînt clădite la distanţe foarte mari

---

[77] Veche monedă de argint a cărei valoare a scăzut tot mai mult pînă ce acest termen a ajuns să însemne cam un ban.
[78] Veche monedă în valoare de ½ gros.
[79] Gh. Rákóczy al II-lea (1648—1660).
[80] Fr. Rhédey (1657—1658).
[81] A. Barcsay (1658—1660).
[82] I. Kemény (1661).
[83] M. Apafi (1661—1690).
[84] Etimologie închipuită.
[85] *Bros, auf ungrisch Zazwaras.*
[86] Frölich, *op. cit.*, p. 376, din care sînt împrumutate rîndurile ce urmează.
[87] Tröster, *op. cit.*, pp. 436—437. Urmează informaţiile împrumutate de la el.
[88] *Quaderstücken.*

<unele de altele> şi cele mai multe sînt acoperite cu şindrilă. După Braşov, Clujul este cel mai populat <oraş>, avînd suburbii foarte mari, în care îşi găsesc azil toţi vagabonzii izgoniţi din alte părţi. În acest oraş se desfăşoară un comerţ foarte viu, căci se aduc aici mărfuri din Viena şi Lipsca. Dar cuvîntul curat al lui Dumnezeu este cel mai greu întîlnit acolo, deoarece arienii[89] îşi au tipografia, biserica // şi gimnaziul lor şi au atras aproape jumătate din orăşeni, în vreme ce predicatorul de frunte Michael Baumgart[90], un bărbat învăţat şi foarte bun orator, converteşte multe calfe luterane[91], oameni simpli, atraşi numai de dragul limbii maghiare, făcînd din ei nişte arieni grosolani. Calvinii au cealaltă parte a oraşului, cu o biserică frumoasă şi un gimnaziu, iar dintre aceste două religii, luteranii au fost nevoiţi să se mulţumească cu mai puţin. Totuşi aceste religii se poartă astfel între ele, încît fiecare din ele poate fi urmată şi mărturisită liber şi nestînjenit de către adepţii ei. Consiliul orăşenesc este alcătuit din saşi şi unguri: dintre ei se alege în fiecare an prin rotaţie cîte un jude, care este întreţinut de către naţiunea sa împreună cu ceilalţi consilieri care îi aparţin. Catolicii au o singură stradă numită a Mănăşturului[92] (frumoasă şi lungă, cu clădiri de amîndouă părţile) unde au o mănăstire şi un gimnaziu. Toate alimentele, vinul, carnea, peştele, păsările şi vînatul sînt foarte ieftine acolo, pe lîngă acestea se mai coace acolo o pîine frumoasă din care o pită costă 2 pfenigi dar atît de bine potrivită din sare şi din frămîntat[93] încît toate cerinţele medicilor sînt satisfăcute. Femeile nobile din acest oraş poartă pe cap văluri mari peste nişte scufii ca ale femeilor din Nürnberg, şi pe care le numesc conciu[94], după forma asemănătoare cu a unui mare melc de mare. Lîngă acest oraş a fost bătut în anul 1660 principele Gheorghe Rákóczy al II-lea de către Seid Ahmed paşa[95]. În anul 1662, imperialii au fost asediaţi în acest oraş de către Kuciuk paşa atîta vreme pînă ce a fost nevoie de el pentru războiul din Ungaria; apoi garnizoana însăşi şi-a izgonit comandantul şi s-a predat principelui Apafi după care a fost pacificată întreaga ţară. *Tröster*[96]. Frölichius relatează aproape acelaşi lucru despre acest oraş, dar mai adaugă că aici sînt admişi şi primiţi şi maghiari printre orăşeni[97], ceea ce nu se întîmplă în celelalte şase oraşe săseşti[98]. Cele ce am mai văzut în

---

[89] Sectă protestantă cunoscută sub numele de unitarieni sau antitrinitari.
[90] Predicator unitarian puţin cunoscut.
[91] Se face o deosebire hotărîtă între luteranism şi arianism.
[92] *Monostorgasse*.
[93] *Kirte* = Gerte.
[94] *Conch*. Cuvîntul este luat din T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 452 şi nu are nimic a face cu (*concha*) scoica.
[95] Guvernatorul paşalîcului de Buda.
[96] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 453.
[97] *Bürger:* locuitorii cu drepturi orăşeneşti.
[98] F r ö l i c h, *op. cit.*, p. 376.

acest oraş şi care ar merita să fie pomenite în afara celor amintite, se vor arăta mai jos.

În Mănăştur, suburbia acestui oraş Cluj, pe care l-am descris, domnii soli ai regelui suedez au fost întîmpinaţi solemn de catane şi li s-a hotărît o cvartiruire neobişnuită. După aceea, Măria sa principele Gheorghe Rákóczy al II-lea le-a trimis o caleaşcă domnească, cu coviltirul lăsat în jos.

În faţă şedea un nobil ardelean, care trebuia să conducă pe domnii soli la audienţă. // Acesta i-a primit pe domnii soli prieteneşte, i-a poftit p. 37 să se urce în trăsură şi cei doi domni au luat loc în fund, unul lîngă altul, iar nobilul ardelean întors spre ei. Pe lîngă caleaşca trasă de 6 cai frumoşi, păşeau patru trabanţi cu iatagane cu mînere scurte. Înaintea trăsurii <era> o mulţime de unguri ardeleni. Personalul şi servitorii domnilor soli mergeau în urma trăsurii. Domnii erau îmbrăcaţi astfel: Domnul Henric Coelestinus de Sternbach, îmbrăcat cu totul în negru, avea o haină de tafta şi o manta la fel, iar pe cap: podoaba sa naturală. Domnul Gotthard Welling era îmbrăcat într-o haină neagră de catifea şi într-o manta la fel. Ajungînd în piaţa castelului, care se află în apropierea bisericii catolice din Mănăştur, şi care nu era încă de tot terminată pe atunci, au fost poftiţi să coboare din trăsură şi au fost conduşi de către nobilul maghiar spre castel. După ce au trecut prin cîteva săli, uşa camerei a fost deschisă şi li s-a înfăţişat Măria Sa principele îmbrăcat somptuos. El şi-a dat înlături mantaua, căptuşită cu blană scumpă de samur; pe cap avea un calpac <tot> de samur, pe care era prins în faţă un giuvaer minunat cu o pană mică ridicată în sus. După ce domnii soli l-au salutat, domnul sol Sterbach a început să arate scopul însărcinării, ce-i fusese încredinţată, într-o frumoasă cuvîntare latinească, la care Măria Sa principele, deşi cunoştea bine limba latină şi vorbea curent latineşte, nu a răspuns el însuşi ci prin cancelarul său, domnul Mihai Mikes[99]. După ce acest domn cancelar maghiar a încheiat cu bine răspunsul său latinesc, am auzit murmurîndu-se printre slujitorii curţii care erau de faţă, că nu este nici o mirare, deoarece cancelarul studiase timp de 8 zile acest răspuns.

[Urmează un citat din Ioan Bethlen despre fraţii Mikes].

Ieşind din sala de audienţe, domnii soli au fost duşi în sufragerie, unde p. 38 apoi s-a servit masa. Măria Sa principele s-a aşezat în partea dreaptă a mesei, soţia sa[100], condusă de un mareşal anume însărcinat cu aceasta, s-a

[99] Mihail Mikes a fost folosit în misiuni diplomatice de Gh. Rákóczy I, care l-a trimis în Polonia pentru a-i pregăti alegerea de rege, şi de Rákóczy al II-lea, care l-a trimis ca sol la Veneţia şi în Polonia. În 1657 a fost numit cancelar, iar în 1660 a fost executat de Bárcsay. Iván Nagy, *Magyarország családai*, vol. VII, Pesta, p. 475 şi urm.

[100] Sofia Báthory. Născută la 1629, s-a căsătorit în 1645 cu Gh. Rákóczy al II-lea, a murit în 1680.

așezat lîngă principe; era împodobită după moda și portul austriac și era îmbrăcată somptuos. Domnii soli s-au așezat la masă alături de principe. De cealaltă parte a mesei, lîngă prințesă, care era din familia Báthory se aflau generalii Ioan Kemény[101] și Sebessy[102], care este român, Lubiniecki[103] și Samuel Grondski[104], poloni amîndoi arieni, dintre care primul a luat parte la aceste tratative ca sfetnic de taină al principelui. Bucatele erau pe farfurii de argint aduse de tineri unguri, nobili. Lîngă principe era o mică găleată de aramă, cu capac, pentru a putea fi închisă de tot; înăuntru ei se găseau bucăți mari de ghiață în care stăteau sticlele cu vin, pentru ca vinul să rămînă rece, iar alături <stătea> un paharnic. Pe bufetul din față era un pocal mare de argint, avînd lîngă el vreo douăsprezece pocale mici, care puteau încăpea în cel mare; pe capacul acestuia era înfățișat Bacchus; Principele s-a scuzat pentru acest prînz și a spus: „La <Alba Iulia> va fi mai bine"[105]. Vroia să înțeleagă prin aceasta reședința sa domnească de la Alba Iulia, unde domnii soli trebuiau să fie mai bine ospătați. După ridicarea de la masă, domnii soli au fost conduși din nou la trăsură de către domnii maghiari și însoțiți cu fastul descris pînă la cvartirul ce li se hotărîse // apoi li s-a dat vizitiilor un bacșiș și ei s-au depărtat. Între timp nu s-a petrecut nimic deosebit în acest Mănăștur. Puțin timp după acestea, domnii soli au trimis să-l salute pe generalul principelui, comandantul cavaleriei, luminăția sa d-l Kemény. Cum fusesem eu însărcinat să merg la el să țin o cuvîntare în limba latină, acest domn, după încheierea tratativelor de la Cluj, mi-a făcut favoarea de a înscrie în cartea mea de călătorie sau albumul meu cele ce urmează:

p. 39

Spes confisa Deo nunquam confusa recedit.

In favorem Generosi Possessoris, Celsissimi Transsylvaniae Principis Consiliarius, Arcis et Districtus Terrae Fogarasien, ut et Aulicae Militiae Capitaneus, Exercituum Campestrium Generalis, Comes Comitatus Albensis: Supremus Regni Arendator[106].

Și cum fusesem foarte bolnav la Alba Iulia, dar prin mila lui Dumnezeu mă însănătoșisem din nou, cînd mi-am luat rămas bun în acea vreme de la acest domn, el m-a întrebat dacă mi-e mai bine, zicînd totodată;

---

[101] Vezi relația sa în volumul de față.

[102] Probabil Nicolae Sebessy, nobil ardelean, român de origine, favorit al lui Gh. Rákóczy al II-lea. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. X, p. 116 și urm. Menționat și de Kemény. Vezi mai sus, p. 136, n. 39.

[103] Stanislav Lubiniecki, cunoscut istoric polon (+ 1675).

[104] Samuel Grondski, nobil polon, folosit în misiuni diplomatice. Este cunoscut mai ales prin lucrarea *Historia belli cosacco-polonici*, Pesta, 1789.

[105] In traducere: „*Albae erit melius*".

[106] Găsim aici titlurile lui J. Kemény: consilier al principelui Transilvaniei, căpitanul cetății districtului Făgăraș, precum și al miliției de Curte, generalul oastei de țară, comite al comitatului Alba, arendator general al statului.

„Solet alias Transsylvania esse Germanorum sepulchrum[107]". După aceea l-am salutat şi m-am despărţit de el: apoi în acest Mănăştur, domnii soli au mai prezentat către principe o cerere de liberă trecere, pentru domnul sol ungar al maiestăţii sale regale din Suedia, Iacob Pálfi[108], care avea să călătorească de la Patak[109] împreună cu domnul sol suedez în Transilvania mergînd la principele său. Era o vreme placută şi caldă, iar mie îmi era poftă tare să beau o înghiţitură de bere, caci cu vinul nu-mi puteam potoli setea. Atunci mi s-a recomandat internatul[110] catolic din Manăştur, afirmîndu-mi-se totodată că nu se poate găsi bere altundeva. Cu prilejul vizitei mele acolo, am căpătat nu numai bere ci am intrat şi într-o discuţie teologică asupra transubstanţierei cu parohul <de acolo> care la cină, în sprijinul teoriei sale, mi-a arătat şi chiar mi-a dat în dar cîteva pietricele rotunde. El susţinea că ele ar fi fost monede. Căci atunci cînd armata creştinilor era victorioasă iar barbarii erau puşi pe fugă, aceştia din urmă, pentru a-i opri din urmărirea şi fugărirea lor, ar fi aruncat în urma lor monede, crezînd că se vor mulţumi creştinii cu o asemenea pradă şi că vor înceta urmărirea; dar Dumnezeu a prefăcut aceste monede în pietre, pentru ca să nu poată fi opriţi în cale creştinii, ci să-şi poată urma drumul. Aceeaşi grămadă de pietre ne-au arătat-o şi cîţiva // unguri din suita noastră dar mersul nostru călare era prea repede, încît nu ne puteam opri pentru a le cerceta. Am arătat acest dar unor unguri, care veneau şi plecau de la noi şi care voiau să-mi dea informaţii asupra acestora, dar neînţelegînd limba lor, nu am fost în măsură să primesc vreo deslușire temeinică, unul a lovit cu cuţitul în marginea unei pietricele, dar ea nu s-a despicat; se pare că pe ea ar fi litere arabe. Pietricelele sînt rotunde, unele mai mici, altele mai mari, ca orice fel de monede mărunte. Ne-am mai dus de cîteva ori în oraşul Cluj, pentru a ne cumpăra cele de trebuinţă, iar eu am făcut cunoştinţa unui farmacist, care era de fel din Holstein şi arian, şi a predicatorului luteran, care mi-a povestit cum îşi propagau arienii doctrina prin vicleşug, aruncînd micile lor tratate prin casele oamenilor de religie luterană . . . etc. Pe acolo trăia un rector al şcolii ariene Michael Baumgart, care adesea se purta foarte familiar cu domnul sol Gotthard Welling. La a doua trecere prin Transilvania, el a dat domnului sol un „Corpus Doctrinae": manuscris, care trebuia să se tipărească în această ţară. Am purtat cu noi departe această scriere, în sacul nostru de călătorie.

p. 40

Trebuia să însoţesc pe acest domn Baumgart, în numele domnului sol Welling, pînă jos la scară. Aici mai locuia un negustor de postavuri Paul

[107] „Altă dată, Transilvania obişnuia să fie mormîntul germanilor".
[108] Neidentificat. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. IX, p. 34 şi urm., 51 şi urm.
[109] Adică Sáros-Patak, azi în Slovacia.
[110] *Convictus* = internat.

p. 41 Götz, de religie ariană, // care întreţinea legături de prietenie cu domnul sol Welling. Odată am fost la biserica luterană care se afla după un colţ şi în care era destul de întuneric. Diaconul ţinea oră de rugăciune, dar n-am putut înţelege mare lucru pentru că citea în germana saşilor din Transilvania, limbă despre care va mai fi vorba. L-am ascultat o bucată de vreme şi pe predicatorul arian. În acest oraş, la uşa caselor în care se vinde vin, stau nişte dulapuri mari de lemn, chiar înaintea uşii, iar deasupra lor, vasul de măsurat vinul; în aceste dulapuri pun oamenii banii pentru vinul cumpărat. Românii poartă în mod obişnuit ciomege. Felul de folosire al acestor măciuci l-am aflat la Cluj. Un asemenea „Romunus" sau român voia să apuce ceva; atunci, într-o clipă, au fost vreo 10 ciomege pe spinarea lui, de ale căror lovituri a ştiut să se apere cu îndemînare cu ciomagul său lung, astfel a scăpat din această treabă fără vreo durere deosebită. Sînt informat că, acum vreo jumătate de an, o fetişcană a dat foc oraşului, şi o mare parte a fost prefăcută în cenuşă. Pîinea ce se vindea pe piaţă era aproape cît o jumătate de baniţă de a noastră, totuşi era bine coaptă, dar în partea de sus destul de arsă; dealtfel, ungurii din Transilvania taie coaja de sus şi de jos a pîinii şi o aruncă la cîini iar ei mănîncă numai miezul moale. Cele ce s-ar mai putea spune despre acest oraş sînt în bună parte arătate mai sus, în descrierea domnului Tröster[111], dar mi se pare că oraşul nu este bine pardosit şi că erau pe străzi nişte pietroaie mari cît nişte trepte peste care trebuia să sari, dacă nu voiai să-ţi umpli ghetele de noroi. La Mănăştur era o băltoacă mare, în care se împotmolesc adesea boii şi căruţele. În sfîrşit domnii soli au plecat din această suburbie a Clujului la 20 august în anul 1656, mergînd spre Turda, la 2 mile depărtare . . .

Acest oraş maghiar Turda, în limba germană Torrenburg, aşezat în comitatul Clujului[112], nu este înconjurat de ziduri, dar este totuşi renumit prin tot felul de mărfuri şi industrii. Este cunoscut şi renumit în acest oraş cu deosebire din cauza ocnelor sale foarte bogate . . . Măria sa principele a luat aici masa de amiază, de asemenea şi domnii soli într-o casă deosebită. De aici au plecat în aceeaşi zi mai departe şi au ajuns într-un sat la 2 mile depărtare, care se chiamă Vinţul de Sus. Aici a petrecut principele noaptea, iar domnii soli au rămas şi ei aici; a doua zi dis de dimineaţă au răsunat trîmbiţele şi ţimbalele, iar principele mergea în frunte. Curînd au fost şi ei în picioare şi au pornit spre Alba Iulia sau „Weissenburg", la 21 august, 3 mile. Domnii soli au fost întîmpinaţi în această reşedinţă domnească de o companie de cătane, de o companie de „seimeni" (sînt pedestraşi din Tracia, purtînd bărbi, viteji, dar nestatornici în credinţă); au fost însoţiţi pînă la locuinţa ce le fusese rînduită, de unde oamenii au plecat de grabă înapoi.

---

[111] Tröster, *op. cit.*, p. 449.
[112] *Comitatu Colossensi*. Se găsea de fapt în comitatul Turda.

Domnii soli au descălecat la poartă unde erau sculptați pe o piatră prinsă în zid Romulus și Remus sugînd de la lupoaică. Casa noastră se numea îndeobște Casa turcească[113], nu departe de castel. Era rînduită în felul următor: domnilor soli li s-a desemnat o odaie care era decorată cu piei aurite[114] și lîngă ea era o cameră mică; în cealaltă cameră nu se afla nici o fereastră și era peste măsură de frig; nu am găsit nici un așternut pentru culcare în afară de niște paturi goale de lemn și o masă. Domnii soli aveau cu ei păturile lor de călătorie, oamenii de serviciu <însă> au fost nevoiți să se culce pe un braț de fîn și pe jumătate din manta, iar cu cealaltă jumătate să se acopere; perna pentru cap era șeaua. La dreapta locuia într-o odaie separată un geamgiu, om de viță nobilă, iar jos, armurierul domnesc, un neamț; de partea cealaltă, ceasornicarul principelui, a cărui slujbă mai era, printre altele, de a purta grija orologiului de pe turnul bisericii și totodată a micilor ceasornice ale principelui. Aceștia erau vecinii noștri. Biserica era în față, în aceeași curte. Caii au fost depărtați îndată, fiind trimiși și îngrijiți prin satele din apropiere, împreună cu argații.

De altfel Măria sa principele a pus pe lîngă domnii soli un comisar, pe Sigismund Woidna[115], un nobil maghiar, care lua zilnic masa cu dînșii și comunica la curte dorințele lor, el le-a dat un intendent, un german pe care-l numeau după națiunea sa Német Niclas, // Nicolae Neamțu; acesta avea pe lîngă el un om anume pentru serviciul nostru. p. 43

În afară de aceștia, aveam un bucătar ungur, care făcea mare gălăgie și tărăboi prin bucătărie; de cîte ori te uitai, vedeai numai cepe pe care le tăia mărunt. Masa era rînduită în felul următor: noi aveam cîteva „talere“ (farfurii) de cositor și cîteva de lemn, de care a trebuit să facă rost locuitorii, precum și o față de masă și atîta tot; cînd trebuiau schimbate farfuriile, servitorul lui Német Niclas, Mihuc[116] apuca farfuriile domnilor soli, arunca oasele înapoi peste cap, ștergea puțin farfuriile fie cu haina sa, fie cu o cîrpă veche și le înfățișa din nou domnilor. Mîncările însă erau demne de laudă și bune, drese și presărate cu mirodenii, cum se obișnuiește în Ungaria, așa fel că din această pricină sosul ardea ca un rachiu gura și gîtul celui ce le mînca; drept băutură aveau domnii un vin bun. Ungurii tăiau și partea de sus și partea de jos la pîinile mici și rotunde, încît nu mai rămînea decît miezul pentru mîncare. Mureșul trebuia să dea pește bun. Desertul consta din tot felul de fructe așa cum le îngăduia anotimpul; totdeauna la acel fel se servea și o ridiche mare și neagră; iar pentru ca aceste fructe să rămînă proaspete, domnul comisar, sau un tînăr nobil de la curte, pe

---

113 *Türken Haus*.

114 Ca cele de Cordoba.

115 Neidentificat. Ar putea fi Sigismund Vajda citat de Iván Nagy, *op. cit.*, vol. XII, p. 11.

116 *Mihuck*.

care cîteodată îl delega principele pentru serviciul domnilor soli, îşi lua cuţitul, spărgea peste masă mai multe bucăţele dintr-o bucată mare de ghiaţă şi stropea cu ele acest desert. Uneori cînd vremea era foarte caldă, un servitor ungur trebuia să alunge muştele de pe masă şi de pe bucate. El avea un mătăuz lung şi mare de pene de păun, pe care îl băga cu coada între picioare şi-l purta cu amîndouă mîinile tot timpul prînzului încoace şi încolo, încît uneori era mai curînd plictisitor decît plăcut şi înviorător, bucatele răcindu-se din cauza aceasta. Cînd se ridica masa ungurii se băteau pentru ridiche, din care domnii soli abia gustau şi numai rareori, dar pe care ungurii o mîncau cu mare plăcere. Tot astfel întrebuinţează adesea şi ceapa şi usturoiul: din această cauză li se întîmplă adeseori să scape cîte o rîgîială de care lucru nu le e deloc ruşine. În săculeţul ce atîrnă lîngă sabie găseşti mai degrabă fire de usturoi şi pîine, precum şi o sticlă de vin lîngă şea, decît puşca în stare de folosire. Neamţul Német Niclas a fost odată rău bolnav, atunci a pus să i se ungă tot trupul cu usturoi, astfel că această mîncare era şi un medicament încercat. Servitorii au fost ceva mai rău trataţi // (p. 44) căci li se dădeau la masă toate mîncările reci, nu aveau faţă de masă, cîteodată nici farfurii, vinul avea uneori înfăţişarea lăturilor şi noi îl beam dintr-o oală nesmălţuită; şi noi, germanii, trebuia să ne împăcăm cu felul unguresc şi să le înghiţim pe toate. Acest fel de ospătare a ţinut pînă la plecare. Dacă bucătarul trimitea la masă gîşte fripte sau găini mari, atunci punea peste farfurie o albiuţă mică de lemn, pe care era aşezată gîsca, pentru ca să nu stea în grăsime; sus era presărată şi <chiar> acoperită cu felii de mere din care se scoseseră sîmburii. După ce au petrecut aici cîteva zile, domnii soli au fost duşi pînă la castel cu o caretă în care şedea în faţă un domn ungur. Ajungînd la prima poartă, am zărit o piatră prinsă în zid, avînd nişte litere romane, pe care după aceea le-am copiat[117].

Ajungînd în piaţă, domnii soli au coborît în dreptul scării de zid şi s-au urcat pînă sus, unde au aflat mai întîi, într-o încăpere garda alcătuită din pedestraşi maghiari. Apoi au intrat în sala cea mare, în care atîrna o coroană de alamă; aceasta avea însă o înfăţişare foarte urîtă, ca şi cum nu ar fi fost niciodată curăţată. Domnii soli au fost conduşi după aceea în cameră la principe; acesta s-a arătat prietenos faţă de ei; după încheierea convorbirii au ieşit din cameră şi au fost poftiţi la masă. Li s-a oferit apă de spălat pe mîini dintr-un <vas ca un> cal frumos şi mare de argint, care era aşezat într-un bazin măreţ şi care era lucrat la Augsburg. Apoi s-au aşezat la masă tot ca şi la Mănăştur lîngă Cluj, numai că la prînz au luat parte mai multe persoane. Principele avea şi un măscărici[118]; era un om mărunt, cu genunchii încovoiaţi <şi> era un nobil ungur. În timpul mesei

[117] Urmează inscripţia reprodusă în CIL, III, 1, p. 212, nr. 1246.
[118] *Kurtzweiligen Rath.*

el lua peste picior — cînd pe unul cînd pe altul, dar avea cel mai mult de-a face cu domnul general Ioan Kemény care în acel timp era tocmai văduv și în doliu. Acest măscărici a luat de pe masă o prună proaspătă, a curățat-o de pieliță și i-a așezat pielița peste nas, a aruncat în sus un măr, care în cădere s-a lovit de nas, încît coaja de prună a căzut și ea; acest lucru l-a făcut de cîteva ori. La masă, principele a adus vorba despre vinul din Transilvania. Dar domnii soli au lăudat vinul de Tokay, căruia principele îl prefera mult pe cel ardelenesc și // le-a prilejuit domnilor soli de data p. 45 aceasta o beție zdravănă. După acestea, domnii soli au mai fost poftiți odată sau de două ori la masă de către principe; dar pe măsură ce tratativele se apropiau de sfîrșit, principesa se arăta față de domnii soli tot mai posacă și mai neprietenoasă, deoarece ea nu voia cu nici un chip să consimtă la campania polonă. Și domnii preoți au fost de asemenea împotriva acesteia. Odată, pentru a-și exprima extraordinara sa afecțiune, domnul sol Gotthard Welling a mușcat din paharul de vin o bucată și a mîncat-o, bînd vinul, fără să-și rănească gura. Domnii soli au fost din nou conduși și însoțiți la cvartirul lor. Domnii soli au mai fost chemați apoi de două ori la castel, și au avut convorbirea lor deosebită cu principele. Între timp, chestiunea a fost comunicată domnului general Ioan Kemény, domnului cancelar Mihai Mikes și domnului Lubiniecky, polonul care era consilier domnesc. Domnul Kemény i-a vizitat în cîteva rînduri pe domnii soli, călărind un cal turcesc, murg întunecat, iar înaintea lui mergea un pîlc de soldați unguri. După aceea au început tratativele și s-au discutat anumite puncte. Pe cînd se petreceau lucrurile în acest fel, strălucitele victorii din Polonia ale Măriei sale regale Suediei[119] au avut răsunet în țară, ceea ce a insuflat principelui o mare nădejde cu privire la coroana polonă, la care rîvnise și răposatul său părinte[120]. Domnii soli țineau pe Măria sa regele la curent cu tratativele[121]. De teamă ca scrisorile să nu fie interceptate, ei se foloseau de un cod special, alcătuit numai din cifre, greu de tradus și care cerea multă caznă. Scrisorile lor ajungeau cu bine la destinație, deși Cracovia era puternic asediată de către poloni. Uneori principele trimitea cîțiva curieri (căci aici nu funcționează poșta obișnuită) pe căi deosebite, astfel că s-a adus odată la cunoștința Măriei sale regelui Suediei, prin cinci scrisori, rezoluția principelui de a accepta tratatul, pentru ca Măria sa regele Suediei să poată avea știre despre acest lucru. Dar deoarece aceste tratative țineau de vreo trei luni, iar domnilor soli timpul le părea cam lung, ei făceau din cînd în cînd excursii că-

[119] Carol al X-lea Gustav (1654—1660).

[120] Gh. Rákóczy I făcuse toate demersurile pentru a obține coroana polonă, dar cu puțin înainte de alegere a murit pe neașteptate. Gh. Rákóczy al II-lea nu făcea decît să continue planurile tatălui său. Lukinich I., *Rákóczy György I, és a lengyel királyság*, Budapesta, 1907.

[121] Corespondența, publicată în S. Szilágy, *Erdély és az északkeleti háboru*, vol. II, Budapesta, 1891, pp. 155—176.

lare pînă la frumoasele podgorii de pe dealurile din jurul Alba-Iuliei, mergînd cîteodată și pînă la Vinț, orășel la o milă, unde era o comunitate de frați[122], cu care discutau, le cercetau doctrina și felul de viață și cumpărau de la ei cîteva cuțite fine. Aici era cantonat un căpitan german numit Conrad, cu o companie de pedestrași germani; printre aceștia // era felcer Iacob Stahlkopff, de fel din Stettin, care în calitate de concetățean, m-a vizitat de cîteva ori la Alba Iulia, iar după aceea s-a dus și în Polonia, și am vorbit și acolo cu el. Li s-a recomandat domnilor soli și băile calde, tămăduitoare, din apropiere, la Geoagiu[123], 2½ mile de Alba Iulia, unde au călătorit cu învoirea Măriei sale principelui, care i-a trimis pînă acolo cu caii și trăsura sa. A venit și comisarul nostru cu noi călare; peste noapte am rămas la Vinț în castel . . .

p. 46

Bucătarul a fost trimis și el la Geoagiu. Apa venea dintr-un deal pe o cîmpie și era potrivit de caldă. Acolo se afla o casă stricată, în care erau diferite cămăruțe, dar în ele nu se găsea nimic, pe pereți erau mîzgălite multe nume. Acolo unde cădea apa cu repeziciune, se afla sus o stîncă îngustă de piatră, unde puteau ședea două persoane spate la spate, iar jos era un spațiu mare, în formă de dreptunghi, în care se putea înota, cu apă pînă aproape de gît. Comisarul nostru sărea și se bălăcea adeseori înăuntru. Domnul Sternbach nu s-a simțit prea bine prima dată (noi am fost acolo de două ori), fiind cuprins de niște fiori mari cînd a ieșit din apa căldicică, căci aici nu era nici o odaie caldă și nici vreo gazdă ci erau doar *ein paar Scheid am Feuer*[124]. Românii[125] se scaldă adeseori aici; s-a bălăcit după aceea și o româncă în fusta ei neagră. După asemenea călătorii, domnii soli luau bine seama la tot ce putea sluji țelului lor. Principele le dăruia cîteodată și vînat. Pe vremea aceea, principele trăia în deplină liniște, fericire și onoruri. Mulți potentați străini îi trimiteau solii. Domnii soli regali suedezi au găsit înaintea sosirii lor pe solii regali poloni, care îi oferiseră principelui coroana, dacă ar trece cumva de partea lor. Aceștia erau Pražimowski[126], marele secretar al regatului polon și Silnicki[127]. Domnul delegat al Saxoniei Electorale // a sosit și el și au mai venit și soli tătari și chiar cazaci. Pe lîngă aceștia, mai erau acolo și trimiși ai Moldovei și Țării Românești. Domnii acestor două țări îi mai erau și tributari și anume, domnul Moldovei trebuia să-i dea anual 40 000 de florini, iar domnul Țării Românești

p. 47

---

[122] Brüderhoff = Anabaptiști, cf. mai sus, n. 3.
[123] *Goig* (= Giog).
[124] Sensul e neclar.
[125] *Blöchen oder Wallachen.*
[126] *Brazimovius.* Este arhiepiscopul de Gnezno (1617—1671).
[127] *Silnicius.* Neidentificat.

20 000 de florini imperiali, deşi aceşti principi[128] pretindeau că tributul ar fi prea mic, deoarece principele le venise în ajutor, învinsese pe duşmanii lor, şi-i aşezase în scaunele domneşti, ceea ce nu s-ar mai fi auzit nici odată despre un principe al Transilvaniei. Domnul Joan Bethlen menţionează aceste lucruri în lucrarea sa *Das bedrängte Dacia*, p. 41.

Pe voievodul Vasile l-a izgonit din Moldova şi a învins şi pe cei care i-au venit în ajutor acestuia adică pe cazaci, şi a aşezat în locul lui ca voievod pe fostul logofăt <al lui Vasile Lupu>, pe Gheorghe Ştefan. Acesta a fost confirmat şi de către turci, dar a fost din nou scos din scaun de Poartă în anul 1657, împreună cu acest principe Rákóczy al II-lea, şi a murit în exil la Alt-Stettin în Pomerania, în anul 1668, în ianuarie. A aşezat din nou în scaunul ţării pe Constantin Şerban[129], domnul Ţării Româneşti, care fusese prins de proprii săi ostaşi — seimenii — după ce i-a învins pe aceştia. În afară de toţi aceşti soli, a mai venit să-l vadă şi vărul său, un conte maghiar domnul Ladislau Rákóczy[130] căruia i s-a făcut tocmai în vremea aceea o primire măreaţă; după aceea domnul sol Welling a fost în vizită la curtea acestuia de la Makkowicz[131]. În timp ce se petreceau toate acestea şi se lucra cu sîrg la tratative, spre Sf. Mihail am căzut într-o boală grea cu fierbinţeală, am zăcut ca mort timp de 6 săptămîni. Gîndeam că potrivit proorocirii ungurilor, aici în Alba Iulia îmi voi găsi mormîntul. Cei mai mulţi din oamenii noştri s-au îmbolnăvit în timpul călătoriei, dar pe mine boala m-a ajuns aici. Deşi bolnav, domnii soli nu m-au părăsit. Am fost nevoit să-mi închiriez jos, la ceasornicar, un pat şi am zăcut acolo în odaia de jos; domnii au venit la mine în mai multe rînduri şi m-au vizitat, m-au îmbărbătat cu vorbe bune de mîngîiere şi m-au însufleţit. Felcerul nostru, Monsieur Benjamin Noel, m-a înţepat cu o lanţetă în vînă şi m-a îngrijit foarte conştiincios în tot timpul acestei boli. Pe lîngă acestea mi-au mai dat dovezi de dragoste de aproape şi elevii saşi, germani de la gimnaziul din Alba [Iulia] care, din ordinul domnului rector Isac Basire[132], bunul meu

---

[128] *Wiewol diese Fürstem den Tribut gar gering zu sein Vorgeben liessen.* Pare să fie vorba aici de principii Transilvaniei în general, adică şi de succesorii lui Gh. Rákóczy al II-lea, autorul redactîndu-şi lucrarea după anul 1668.

[129] *Constantin Sourban.* Pentru răscoala seimenilor vezi pp. 513—539 în vol. de faţă.

[130] Contele Ladislau Rákóczy, — văr cu Gh. Rákóczy al II-lea — comite de Şaros, în 1664 a încercat în fruntea unei cete de voluntari, prin surprindere să smulgă Oradea Mare de la turci, şi a căzut în luptă. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. IX, p. 604.

[131] Domeniul lui Ladislau Rákóczy, în Slovacia, lîngă oraşul Zboro.

[132] *Basirius Isaac* = Basire de Préaumont (1607—1676), originar din Franţa, şi-a făcut studiile în Olanda, iar în 1628 s-a stabilit în Anglia, unde a fost episcop de Lichfield şi Coventry, şi prim capelan al regelui Carol Stuart. Silit să părăsească Anglia, a cutreierat ca misionar Orientul, unde a făcut cunoştinţă cu Acaţiu Barcsay, atunci sol la Poartă. Astfel ajunge în Transilvania, ca profesor la Colegiul din Alba-Iulia. A lăsat o serie de lucrări importante, merită să fie citată a sa: *Congratulatio publica victoriae quam* ... *Georgius Rákóczy* ... *reportavit*

protector aici printre străini, veneau (zilnic cîte unul) să mă îmbărbăteze şi mă înviorau prin convorbirile lor şi prin cîte o înghiţitură de bere. După

p. 48 ce // m-am mai întremat a trebuit să particip şi eu la întocmirea „punctelor" tratatului şi să ajut la transcrierea lor pe hîrtie, căci, printre altele, arianul polon[133] vroia să-şi arate în chip deosebit credinţa sa faţă de principe, cîntărind şi cercetînd fiecare cuvinţel. La aceste tratative luau parte cei doi domni trimişi regali ai Suediei: Domnul Henric Coelestin von Sternbach şi domnul Gotthard Welling; din partea domnitorului erau: domnul general Ioan Kemény, domnul cancelar Mihai Mikes şi domnul Lubiniecky, un polon, consilierul principelui; aşadar la această negociere şi discuţii erau de faţă reprezentanţi ai diferitelor religii, un luteran, un catolic, un reformat sau calvin şi un arian. Cuprinsul acestor puncte dezbătute consta mai mult în faptul că Măria sa principele Gheorghe Rákóczy al II-lea voia să pornească cu 100 000 de oameni în ajutorul Măriei sale regelui Carol Gustav al Suediei împotriva Poloniei, pe la 6 ianuarie a anului 1657, peste munţii Maramureşului sau „Alt Mörösch", un comitat la hotarul polon, stăpînit de contele Francisc Rhédey; A fost un drum greu şi un marş foarte anevoios; căci frigul groaznic care bîntuie în mod obişnuit prin ianuarie în acele părţi, şi care bîntuia şi atunci, s-a prefăcut într-o ploaie atît de mare, încît principele, care mersese în recunoaştere ceva mai înainte cu o parte a armatei, a fost despărţit de restul oastei, şi nu a mai putut nici el ajunge pînă la ea, nici ea la el; în cele din urmă, după mari pierderi de oameni şi vite armata a izbutit să ajungă din nou la principe: <după> I o a n B e t h l e n, p. 52. În această armată erau 20 000 de cazaci, 10 000 de moldoveni şi 8 000 de munteni. În schimb, Măria sa regele făgăduise principelui oraşul Cracovia, care i-a şi fost predat şi care a fost ocupat de o puternică garnizoană aşezată sub comanda lui Ioan Bethlen. Pe lîngă aceasta, principele voia să fie rege în Polonia, ceea ce a fost ultimul punct, lăsat în suspensie pînă la ratificarea tratatului de către majestatea sa regele. Cu acestea, negocierile s-au limpezit şi tratatele s-au încheiat şi au fost iscălite de către principe la Gherla[134], (nu este sigur în ce localitate s-a întîmplat aceasta: la Gherla, la Iernut[135] sau în altă parte). Eu însă am rămas în urmă, bolnav la Alba Iulia. Dar înainte de a pleca de la Alba Iulia, vreau să mai relatez ceva despre acest castel şi despre oraş. Alba Iulia, care pe vremea romanilor se numea Apulum şi Colonia Apula, pe nemţeşte se chiamă

p. 49 Weissenburg, pe ungureşte Fehérvár şi este reşedinţă domnească ... etc. //

de Catilinis sive perduellibus in Transalpina (Valachia) furentibus die Iunii XXVI A 1655 effusa... prin care salută reîntoarcerea lui G. Rákóczy după victoria sa contra seimenilor. Bogată bibliografie la B a b i n g e r, *op. cit.*, p. 47, n. 5.

133 Lubieniecki.

131 *Samos Vivar.*

135 *Radnót*, sat reg. Mureş.

Este așezată pe rîul Mureș, care acolo e foarte mare; își trage numele de Alba de la Alpii (!) înalți sau munții de care este înconjurată, însă numele Iulia îl are de la Iulia, fiica împăratului Augustus, care a fost dată în căsătorie lui Gottesohn, regele goților[136]. Acest Apulum a fost o renumită colonie romană, e alt oraș decît Sarmisegetusa, care este așezată la multe mile de Alba. Înainte, a fost un oraș foarte mare, precum o mărturisesc movilele de pămînt și ruinele de piatră din jur din care se mai dezgroapă încă monede[137]; un argintar francez de la curtea principelui mi-a arătat și mie o monedă mică de argint de acest fel, care are pe o parte chipul unei femei sau capul și gîtul unei împărătese, purtînd inscripția: „Iulia Augusta", iar pe cealaltă parte, un chip de femeie cu mîinile întinse pentru rugăciune, lîngă ea un altar, cu inscripția: „Pietas publica". Față de asemenea întindere <orașul> e acum totuși foarte mic. Exceptînd zidurile castelului orașul este destul de neînsemnat și plin de noroi. Catolicii aveau acolo o biserică proprie[138]; existau diverse dughene cu măruntișuri, unde negustorii greci aveau de vînzare tot felul de mărfuri turcești, pînzeturi fine de toate culorile și altele, căci ungurii mai ales folosesc mărfuri și haine străine. În piață era o spînzurătoare de lemn, de care atîrna aproape în fiecare zi de tîrg săptămînal cîte un român[139]; funia de care erau spînzurați avea o lungime de un cot. Românii rabdă bucuroși astfel de suplicii, zicînd că și Mîntuitorul lor a fost spînzurat pe cruce, numai să nu fie trași în țeapă, lucru foarte obișnuit în Transilvania, unde se poate găsi la intrarea aproape a fiecărui sat sau tîrg asemenea bieți păcătoși trași în țeapă. În poarta prin care ieși din castel în oraș era o închisoare, pe care ei o numeau (precum am înțeles eu) temnița[140] cred că de la „condemnando"; după aceea am citit că „tömlöz" s-ar chema în limba saxonă veche o temniță subterană. Mai înainte, acei arestați trăiau în promiscuitate, bărbații și femeile împreună. Dar după ce s-a constatat // că în felul acesta era desfrîu în închisoare, deoarece mai multe femei rămăseseră acolo însărcinate, deținuții au fost despărțiți, bărbații stînd la dreapta ieșirii și femeile la stînga, cerșind cu glas tare de la cei ce intrau și ieșeau cîte o pomană. Pentru aceasta întindeau prin găurile ușilor niște linguri mari de lemn sau căuce în care trebuiau puse milosteniile. Seara, doi dintre ei scoteau necurățeniile. Cei arestați stau cîte un an sau doi, cîteodată chiar trei ani întregi și dintr-odată sînt uciși ... etc. ... Înăuntru, între zidurile castelului, locuiau mulți evrei, care făceau negoț cu mărfuri turcești și aveau o sinagogă a lor. În fața castelului

p. 50

136 Știre fantezistă, luată din Tröster, *op. cit.*, p. 44.
137 Recunoaștem elemente din *Chorografia* lui Reicherstorffer.
138 Catedrala romano-catolică Sf. Mihail fusese atribuită episcopului reformat.
139 Dovadă a stării de opresiune a acestui element lipsit de drepturi.
140 *Demniz,* forma coruptă, a rom. *temniță*. Autorul încearcă mai multe etimologii greșite.

se aflau cîteva case de zid, foarte dărăpănate, iar de partea cealaltă, altele de acelaşi fel. În spatele casei noastre turceşti locuia preotul catolic. Castelul era frumos zidit; înaintea uneia din porţile cele mari se afla un „Narrenketterlein" de lemn[141]. În zidul castelului se găsesc incastrate ici şi colo pietre mari cu inscripţii romane, dintre care am menţionat una mai sus; la ieşirea din castel, într-un coridor îngust din dos se găseşte o inscripţie, care, ce e drept, nu mai este prea citeaţă[142].

Pe zidul castelului stătea un tun frumos şi mare de metal numit „LUPUS", iar pe el se putea citi inscripţia:

[Urmează transcrierea textului latin[143]]

p. 51 Aici a fost un gimnaziu frumos, pe care l-a întemeiat şi ridicat principele Gabriel Bethlen. În acel timp, rector al acestui gimnaziu era domnul doctor Isaacus Bazirius, englez, pe care principele Gheorghe Rákóczy al II-lea îl chemase de la Constantinopole, unde trăia în exil; mi-a arătat şi diploma de numire[144] a sa, scrisă cu frumoase litere latine de aur. Era un bărbat foarte prietenos şi în acelaşi timp erudit, bun prieten cu mine, care căuta să-mi facă toate pe plac, discuta cu elocvenţă şi-mi lăsa biblioteca sa deschisă pentru a mă folosi de ea. El şi-a pus iscălitura şi titlul în albumul meu după cum urmează: *„Isaacus Basirius, S. S. Theol: D: ac publicus professor in Universitate Albensi Transylvaniae*[145]". Domnul doctor mi-a povestit cum a trăit 7 ani în exil din cauza regelui Angliei cel decapitat[146], *verum semper ut dominus, nunquam ut servus*[147], căci avea venituri îmbelşugate de la nişte beneficii însemnate şi avea o întreţinere bună. Avea în grija sa cîţiva fii de „Magnifici", ce-i erau încredinţaţi pentru învăţătură, avea un argat sas, iar ca servitor avea un englez pe care îl scăpase din robie la Constantinopol.

---

141 Oare: stîlp al infamiei? Sensul rămîne obscur.

142 CIL, III₁, p. 210, nr. 213.

143 1593. Ieremia aurarul din Sighişoara e autorul. Sigismund Bâthory, principele Transilvaniei şi comitele secuilor, A. D. 1593 [Insignele principelui].

Pentru legi şi pentru stat sînt ca un lup, nu dispreţui acest nume de fiară din munţi, Roma cea glorioasă s-a născut sub auspiciile mele. Pe vremea lui Albert de Almas, comandantul artileriei, Mauritius Has din „Salzburg" (= Ocna Sibiului) m-a turnat. Să se scoale Dumnezeu şi să fie risipiţi duşmanii principelui.

144 *Vocation.*

145 Doctor în teologie şi profesor la Alba Iulia.

146 Carol Stuart (1625—1649).

147 „Totdeauna ca un domn, niciodată ca un rob".

[Urmează relatarea unor convorbiri despre Mahomet, despre căsătoria contelui Hertford cu Arabella Stuart etc.]. // p. 52

...Acest domn profesor se plîngea că studenţii nu pot ajunge acolo la nici un grad de perfecţiune, deoarece ungurii trebuie să părăsească prea de timpuriu academia din cauza sărăciei, acceptînd vreo parohie sau orice fel de serviciu şcolar sau pastoral la sate. Afară de acest rector perpetuu, mai erau la gimnaziu alţi profesori care predau logica şi retorica şi iniţiau pe elevi în stilistică. Rectorul însuşi preda teologia şi metafizica, atît public cît şi particular. Elevii erau în majoritate unguri, nişte flăcăi mari şi bărboşi, care erau mereu în ceartă cu soldaţii; din dărnicia principelui se întreţin 40 de persoane gratuit. Însă principele Gheorghe Rákóczy I şi-a însuşit fondul Bethlen, care fusese hărăzit pentru desăvîrşirea clădirii colegiului princiar ce se începuse la Alba Iulia, colegiu care stătea neterminat după moartea principelui Bethlen, şi pe care tătarii, în ultimul război al lui Rákóczy din 1658, l-au prefăcut în scrum odată cu oraşul — reşedinţă domnească, Alba Iulia. // *Bethlen*[148]. p. 53

La acest gimnaziu au fost profesori eminenţi, ca domnul Johann Henrik Alsted[149] şi Bisterfeld[150], care sînt şi înmormîntaţi la Alba; ultimul dintre ei a fost preţuit în chip deosebit, din cauza <serviciilor sale>; principele i-a dăruit cîteva sate şi servitorul lui, Tobias Siebeneich, a intrat în slujba domnului Welling; de asemenea şi Johann Piscator[151], care a murit şi se află înmormîntat acolo. La Alba Iulia se mai află şi o frumoasă biserică cu două turnuri şi cu o pendulă. În biserică se găseau diferite monumente de regi şi principi şi se cîntau în ea psalmii lui Lobwasser pe ungureşte şi versuri traduse de Molnár[152] ... Aproape de biserică era biblioteca, în care se puteau găsi fel de fel de cărţi frumoase; am vizitat-o odată cu domnul doctor Basirius, cînd bibliotecarul ne-a deschis-o. În 1658, oraşul Alba Iulia împreună cu castelul, cu biserica şi biblioteca, au fost prefăcute în cenuşă de către tătari. *Tröster*[153]. Domnul Bethlen scrie[154]: Ali paşa a poruncit cu tot dinadinsul, să se ardă catedrala de la Alba Iulia, o clădire veche şi frumoasă, şi, pe lîngă ea o preţioasă bibliotecă a vechilor principi. La Alba

---

[148] B e t h l e n, *op. cit.*, p. 28.

[149] *Johann Henricus Alstedius* (1588—1638), originar din Germania, a fost chemat ca profesor la Alba Iulia în 1629, Cf. T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 29.

[150] *Johann Henricus Bisterfeldius* (1606—1655), a venit la Alba Iulia, ca profesor, odată cu Alsted, care îi era socru. Se bucura de multă trecere la curtea principelui şi a fost trimis în diferite misiuni în străinătate. Era şi scriitor. Cf. B a b i n g e r, *op. cit.*, p. 53, n. 3.

[151] I. Piscator (1549—1625), originar din Germania, a venit ca profesor la Alba Iulia odată cu Alsted şi Bisterfeld. Cf. B a b i n g e r, *op. cit.*

[152] Albert Molnár (1574—1633), unul dintre poeţii de seamă maghiari.

[153] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 428.

[154] B e t h l e n, *op. cit.*, versiunea germană, p. 277.

Iulia locuia episcopul maghiar; în acea vreme cei de la Oradea Mare erau în luptă cu episcopatul şi nu voiau să recunoască nici un episcop . . . Acum p. 59 cei de la Oradea au un frumos episcop: pe muftiul turcesc! . . .[155] Mi s-a // spus că şi sfinţiile lor, predicatorii saşilor, care de altfel îşi au superintendentul propriu, ar fi subordonaţi acestui episcop reformat de Alba Iulia, şi obligaţi să răspundă la chemarea lui.

Studenţii în teologie maghiari se duc în Anglia sau în alte locuri, unde calvinismul este în floare, după cum fiii saşilor germani din Transilvania se duc la Wittenberg şi în alte universităţi germane, căutînd să-şi însuşească acolo doctrina lui Luther cea adevărată. Studiul dreptului şi al medicinii nu este prea preţuit în Transilvania, deoarece ei se conduc după dreptul pămîntului. Bolnavii se ung cu usturoi, iar bolile ce nu se vindecă cu acest balsam, le duc cu ei în groapă. În afară de această frumoasă biserică ungurească, mai aveau biserică în oraş şi catolicii, care sînt toleraţi în ţară, afară de iezuiţi; evreii de asemenea îşi aveau sinagoga lor, şi grecii aveau şi ei o biserică a lor[156]; aceştia din urmă chiamă credincioşii, în unele locuri, bătînd cu ciocane de lemn[157] într-o scîndură lungă de stejar, lucru despre care voiu vorbi pe larg mai jos; în această biserică erau clopote şi toacă mare de fier[158]. Aşadar în acest oraş, Alba Iulia, ungurii, calvinii, catolicii, grecii, evreii se închinau lui Dumnezeu, în bisericile lor, fiecare după felul său. Principele avea la Alba Iulia şi o frumoasă tipografie, în care s-au tipărit lucruri alese[159]. Trebuie să mai amintesc aici un lucru: Cînd se execută un biet păcătos, funcţiunea de călău e îndeplinită de un ţigan, căci lepădăturile acestea de ţigani sînt folosiţi în Ungaria şi în Transilvania la astfel de slujbe. Şi acest ţigan era un atare cîine de beţivan, încît ducea la cîrciumă pînă şi spada pentru execuţie sau alte instrumente, <iar> orăşenii cărora le aparţineau erau nevoiţi apoi să le răscumpere. Căci, după rînduială, vecinii[160] dau acestor gîzi ţigani o asemenea spadă, ţiganii neavînd una a lor, iar locuitorii se plîng foarte mult de faptul că nu au un călău de meserie, astfel încît supliciul bieţilor păcătoşi se măreşte mult prin aceşti ţigani lipsiţi de experienţă. Am văzut odată doi români[161] ducîndu-şi pe umeri ei înşişi ţepile în care trebuia să fie traşi, mergînd singuri, neînsoţiţi de vreun păstor sufle- p. 55 tesc, spre locul de execuţie . . . //

---

[155] Autorul se referă la situaţia de după 1660, cînd Oradea era în stăpînirea turcilor.

[156] Biserica metropolitană Sf. Treime înfiinţată de Mihai Viteazul.

[157] Este vorba de toaca de lemn.

[158] *Eiserne Bleche*.

[159] Între altele, şi o seamă de cărţi slavone şi româneşti pentru nevoile bisericii noastre, de exemplu, *Testamentul Nou* al lui Simion Ştefan. Cf. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, vol. I, Bucureşti, 1903, p. 75.

[160] *Nachbaren*.

[161] Vezi şi mai sus mărturii despre starea de vitregie a românilor.

După ce s-a încheiat tratatul, s-a răspîndit curînd vestea şi la Alba Iulia; din această cauză, lumea nu se arăta <bine> dispusă faţă de noi, cei care am rămas acolo. Pe cînd mă îndeletniceam cu aprovizionarea, sfătuindu-mă în această privinţă şi cu domnul Basirius şi scriind chiar şi provizorului girant, mi-a sosit o scrisoare de la domnul Sternbach, care mă chema de la Alba Iulia la Cluj; în acest scop stăteau gata cîteva căruţe, la care saşii trebuiau să-şi înhame caii (această sarcină cade în Transilvania, înaintea altor naţiuni, aproape numai pe umerii lor); apoi am împachetat bagajele noastre şi luîndu-mi rămas bun şi binecuvîntarea de la domnul doctor Basirius am pornit... prin Turda la Cluj, unde am ajuns pe înserate. Nu departe de Cluj am auzit răsunînd trîmbiţele şi ţimbalele; informîndu-mă de cele întîmplate, ni s-a spus că domnii soli suedezi se înveseleau că erau oaspeţii lui Paul Götz: acesta era un negustor arian din Cluj. După ce ni s-a hotărît cvartirul şi au pus în siguranţă bagajele, m-am dus să vizitez pe domnii soli, care tocmai // se sculaseră de la masă. Îndată ce m-a zărit domnul Sternbach mi-a recomandat să călătoresc în Ucraina cu domnul sol Welling, căci acolo aş putea vedea şi învăţa riturile bisericii greceşti şi tot ce se ţine de ele; pe de altă parte, mi-a arătat greutăţile marşului cu armata transilvană prin Maramureş şi cine ştie cum vor rezista poalele scurte adică maghiarii sau transilvanii poalelor lungi adică polonilor, care şi mirosiseră praful de puşcă —, aşa cum din păcate a dovedit-o şi deznodămîntul cel jalnic[162]! N-am hotărît deocamdată nimic sigur, ci am luat-o drept o glumă; între timp, chiar în aceeaşi seară, domnii soli au pornit spre Mănăştur, lîngă Cluj, iar eu i-am urmat a doua zi dimineaţa; şi îndată ce am ajuns, s-au făcut mai multe copii de pe alianţa încheiată şi tratatele semnate şi au fost trimise în diferite părţi. Concluzia era că principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy al II-lea va porni din Transilvania la 6 ianuarie în anul 1657 cu armata sa şi va merge în Polonia la Măria sa regele Suediei, ceea ce s-a şi făcut întocmai. Dar vina pentru faptul că ulterior şi acest pact şi întîlnirea din Polonia au ieşit rău şi s-au sfîrşit în chip tragic, o poartă numai şi numai principele Rákóczy, împreună cu consilierii lui, şi trebuie să şi-o atribuie sieşi şi să şi-o recunoască singur. Căci trecînd sub tăcere faptul că principele Rákóczy şi-a trimis ambasadorii în Polonia la Măria sa regele Suediei, Carol Gustav, căutînd să întreţină o corespondenţă şi o prietenie mai apropiată şi mai intimă, şi că <apoi> s-a arătat nepoliticos şi arogant şi în scrisorile trimise de la Alba Iulia şi datate din 7 şi 30 martie 1656, învinuia pe Măria sa regele Suediei că nu i-ar arăta aceeaşi favoare şi prieten·e că mai înainte, şi amintea totodată că întregul Occident şi Orient au ochii aţintiţi asupra lui, pentru a vedea de care parte

p. 56

[162] Aluzie la sfîrşitul catastrofal al expediţiei lui Gheorghe Rákóczy al II-lea în Polonia (1657). Cf. S. Szilágyi, *II. Rákóczy György*, Budapesta, 1891, p. 194.

se va alătura, astfel că Măria sa regele Suediei a fost constrîns să trimită o solie în Dacia[163]; dar după aceea a poftit tîrziu şi rar pe solii regali ai Suediei la convorbiri, iar la conferinţe îşi pierdea timpul cu discursuri deşerte; apoi, fără a avea de gînd să ducă o armată în Polonia, şi-a urmat propriul său interes, căci polonii l-au insultat, cerîndu-i mai întîi ajutor, şi lăsîndu-l după aceea de o parte. Afară de acestea, <nu a fost> nici măcar pomeneală ca principele să fi cerut consimţămîntul şi învoirea Porţii Otomane pentru această expediţie, şi din această cauză Măria sa regele Suediei, îndată ce a luat act de alianţa transilvăneană, a trimis pe consilierul său pentru chestiuni militare domnul Claes // Ralamb, pe o cale mai lungă, apoi pe consilierul pentru chestiuni militare domnul Gotthard Welling, pe o cale mai scurtă, prin Polonia, Transilvania şi Ţara Românească, la sultanul turcesc[164]; pentru a îmbunătăţi starea de lucruri, anume pentru a împiedica expediţia tătarilor împotriva principelui Rákóczy. Dacă ar fi voit să asculte sfaturile domnilor soli suedezi, principele ar fi putut-o înlătura <scoţînd> o armată de ducaţi din punga sa proprie, deoarece hanul tătarilor[165] a trimis un sol să-i ceară principelui un dar, înainte de a intra în legătură de prietenie; este dar de remarcat în mod deosebit că principele, cînd a venit în Polonia, nu a vrut să lupte împotriva polonilor, ci a spus acelora dintre nobilii poloni care s-au supus cu făţărnicie şi a confirmat cele spuse printr-un jurămînt — că nu vine decît ca prieten, pentru a apăra pe poloni contra duşmanilor lor (care în acea vreme nu erau alţii decît suedezii şi cazacii). După ce a trecut munţii nu a cucerit şi nu a ocupat nici o localitate pînă la Cracovia, cu toate că nu era nici o armată polonă care să se poată opune numeroasei sale oştiri. Şi cu toate că domnii soli suedezi i-au arătat marea primejdie ce ar rezulta, dacă printre altele i s-ar tăia orice legătură cu Ungaria şi Transilvania, mai <spunîndu-i> că, dacă lasă în spate totul în nesiguranţă, nu va putea rezista şi nu se va putea retrage nicăieri, în caz de nevoie; totuşi principele s-a încăpăţînat să facă după capul său şi nu a vrut să atace nici o localitate. Transilvanii au insultat în mod cu totul ostentativ pe cazaci, aliaţii lor. Generalul transilvan, domnul Ioan Kemény, a intrat în conflict cu generalul cazac Zlanovici[166], pentru că domnul Kemény ar fi trimis la dracu pe cazaci, şi cu toate că generalul Kemény a recunoscut că făcuse aceasta <doar> în mod condiţionat[167], de atunci n-a mai fost totuşi în armată prietenie sinceră şi încredere, ci dimpotrivă, ei s-au certat, s-au jefuit şi şi-au făcut unii altora zile amare. Principele dispreţuia orice sfat bun, nu voia să lovească în duşmani şi nici să le zădărnicească planul, ci s-a grăbit

p. 57

[163] Adică Danemarca cu care Suedia era în conflict.
[164] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[165] Mehmed Ghirai al IV-lea (1654—1665).
[166] *Zlanovicius.* Colonel de cazaci.
[167] *Bedingungsweise.*

să ajungă doar la Cracovia, oraş pe care din ordinul Măriei sale regele Suediei, domnul general Paul Würz[168] l-a predat principelui la 20 martie 1657[169]. Cînd Măria sa, regele Suediei, a venit după aceasta din Prusia în Polonia şi s-a întîlnit cu principele la 2 aprilie în anul 1657, (Bethlen zice că aceasta s-a întîmplat la 31 martie, iar eu mi-am însemnat-o în Polonia la 1 aprilie) lîngă oraşelul Medli//borzice şi a discutat cu principele despre război la Zawichost, principele n-a ţinut seamă nici după aceea de bunele propuneri şi de sfatul Măriei sale şi a scăpat orice prilej potrivit de a stînjeni pe duşmani. Pe lîngă toate acestea, principele nu a impus disciplina care se cerea în război şi nu a dispus pedepsirea cuvenită a criminalilor. Dezgustat de război, el a început să trateze în ascuns pacea cu polonii, fără a încunoştinţa în prealabil pe Măria sa regele Suediei. Deşi Măria sa regele Suediei a fost silit să se retragă din Polonia pentru a-şi apăra regatul şi ţara din cauza năvălirii daneze, a dat totuşi principelui sfaturi salutare pentru a putea să rămînă în siguranţă, dar principele le-a nesocotit şi şi-a bătut joc de toate. După rechemarea contelui Stenbock[170] din Polonia de către Măria sa regele Suediei, din cauza războiului danez, Măria sa regele l-a sfătuit pe principe să se potrivească puţin împrejurărilor, să plece, din nou la Brzešcie[171] în caz că ar fi nevoie, şi în acest timp să aibă un ochi vigilent asupra duşmanului. De aici ar putea să ia direcţia Pisko, care era ocupat de cazaci, sau mergînd mai departe, dincolo de graniţele ucrainene şi de Moldova, ar putea să intre în Transilvania (ceea ce s-ar putea face fără primejdie). Între timp, ar putea păstra legătura cu generalul-comandant Hmelniţchi sau şi-ar putea procura fără dificultăţi prea mari tot ce-i poate fi de folos şi necesar în situaţia sa. Dar principele a nesocotit aceste sfaturi şi a preferat să meargă la Cracovia, şi să aştepte acolo veşti despre situaţia din Transilvania, precum şi ajutorul cerut din ţară; după aceea, a căutat orice prilej care s-ar ivi din acel moment, dînd şi ordin colonelului său scoţian Gaudy[172] la Brzešcie să plece de îndată cu garnizoana sa şi să se îndrepte cu oamenii săi spre Moldova. Şi cu toate că domnul rezident, locţiitorul Măriei sale, nu a încetat în nici un chip de a-l îmbărbăta şi de a-i da sfat bun şi folositor, principele îşi schimbase totuşi de mult hotărîrea, care l-a condus între Zawichost şi Sandomir dincolo de Vistula, iar după aceea, prin nişte tre-

p. 58

[168] *Wirz*. General suedez. Era comandantul Cracoviei, pe care o ocupase în 9 octombrie 1655.

[169] După luarea în stăpînire a Cracoviei, Ioan Bethlen a fost numit de Rákóczy comandant al acestei cetăţi.

[170] *Steinbock*. Gustav Steinbock, comandantul armatei pe care regele suedez, la plecarea sa, o lasă în Polonia, pentru a coopera cu trupele lui Rákóczy; cf. S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 186.

[171] *Brestia*.

[172] Andrei Gaudy, de origine scoţiană, era unul dintre căpitanii lui Gh. Rákóczy al II-lea. Cf. Iván Nagy, *op. cit.*, vol. IV, p. 338.

cători anevoioase, în mijlocul garnizoanelor inamice, în nişte localităţi lipsite de cele necesare vieţii şi care erau şi mai apropiate de tătari. Şi cu toate că de acolo ar fi putut ajunge pe drum drept, peste cîmpia de la Przemysl[173], la hotarele Ungariei, i-a plăcut totuşi principelui să-şi continue marşul prin trecători foarte anevoioase, între Zamosc şi Reusch spre Liov.

p. 59 Răspîndindu-se curînd după aceea un zvon // în armata transilvană cu privire la marşul de atac al tătarilor, s-a iscat o rebeliune, şi ungurii nu au vrut să continue marşul mai departe cu <celelalte trupe>, cu toate că principele a potolit-o printr-o cuvîntare inimoasă, şi cei mai mulţi, l-au urmat, însă numai ungurii. Cîteva mii de unguri şi români dezertînd şi fugind, au ajuns însă în patria lor fără nici o pierdere mergînd prin Moldova. Datorită acestui fapt, Czarniecki[174] a avut prilejul să atace pe cazaci şi pe unguri pe la spate, şi să-i hărţuiască mereu, astfel ca 1 000 de cazaci au rămas pierduţi. În sfîrşit, au atacat pe unguri pe la spate, ca şi cum polonii ar fi vrut să ofere principelui o bătălie, iar cînd principele s-a pregătit să le reziste, ungurii nu au vrut să intre în luptă, pretextînd oboseala cailor lor. Cazacii, care vedeau că totul se pregătise pentru fugă, îndemnară pe principe să-şi continue drumul împreună cu ei, deoarece Hmelniţchi s-ar afla la o distanţă de numai 3 zile. Dacă s-ar fi întîlnit cu acesta, ambele puteri ar fi fost în stare să se măsoare cu polonii şi cu tătarii. Dar principele n-a vrut să asculte de cazaci, şi mai puţin încă să se gîndească la vreo luptă; a preferat să încheie o pace inutilă cu polonii, lucru la care au consimţit miniştrii săi cei mai de seamă, dezgustaţi de această campanie şi pentru că vroiau să ajungă cît mai curînd acasă, arătînd că trebuie să aibă în vedere numărul mare al duşmanilor iar pe de altă parte amintindu-i de mica lui gloată, pentru a-l convinge. La această frumoasă pace au condus deci Polonii armata transilvană, încît ostaşii au ajuns sub sabie şi în mîinile tătarilor <şi> au fost în bună parte măcelăriţi, iar cei mai mulţi au fost luaţi prizonieri şi făcuţi robi. Din toate acestea reiese destul de limpede că în această alianţă Măria sa regele Suediei a îndeplinit în mod corect tot ce a intrat în îndatoririle sale de aliat sincer, dimpotrivă principele transilvan Gheorghe Rákóczy al II-lea n-a dus cu vitejie sarcinile comune în tot cursul războiului, ci a nesocotit orice sfat bun şi folositor, şi trebuie să recunoască aşadar că pierderea armatei sale şi toată primejduirea propriei sale situaţii se datoreşte numai lui şi nu altcuiva.

Mi-am adus aminte atunci de patria mea şi mă gîndeam cum să-mi continui mai bine studiile, şi de aceea am vrut să-mi iau rămas bun şi de la celălalt sol din Transilvania, de la domnul Gotthard Welling; în acest scop i-am prezentat albumul meu, dar domnia sa a refuzat de data aceasta

---

[173] *Premisl.*

[174] Ştefan Czarniecki (1599—1665), mare hatman al Poloniei.

să mai scrie ceva în el şi mi-a cerut în schimb foarte stăruitor să călătoresc cu domnia sa // în Ucraina. Spunea că aş putea învăţa şi vedea în aceste călătorii tot atît cît în zece Wittenberguri. După o asemenea îmbărbătare și după sincerele și folositoarele sfaturi ale d-lui Sternbach, am consimţit, în sfîrşit, la această călătorie; i-am făgăduit d-lui Welling credinţă şi m-am devotat acestui domn. După încheierea şi ratificarea tratatelor din Transilvania, unul din soli, domnul Sternbach, primise de la Măria sa regele Suediei ordinul să rămînă pe lîngă principe şi pe lîngă armata sa, şi să pornească cu ea în Polonia, iar celălalt, domnul Gotthard Welling, să plece în Ucraina, într-o misiune specială, la generalul cazacilor din acea vreme Bogdan Hmelniţchi; amîndoi domnii soli au executat cu supunere acest înalt ordin. Şi după cum domnul Sternbach s-a îndreptat la 6 ianuarie 1657 spre Polonia cu armata transilvană, tot astfel a plecat domnul Welling, la 12/22 decembrie 1656, spre Ucraina, iar eu am pornit cu acesta spre această ţară, după ce mi-am luat rămas bun şi am primit binecuvîntarea, bunele şi creştineştile urări ale domnului ambasador Sternbach.

p. 60

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA ÎN UCRAINA

p. 61

Domnul sol Gotthard Welling şi-a luat aşadar rămas bun de la principele Rákóczy; acesta i-a dăruit prin şeful grajdurilor sale un cal mare şarg, de culoarea şoarecelui. Cu acest prilej şeful grajdurilor l-a lăudat foarte mult, afirmînd că este un bahmet[175] şi a primit pentru aceasta un bacşiş bun; însă acest bahmet s-a dovedit prost la încercare, întrucît domnul ambasador Welling, care l-a încălecat în cinstea principelui, nu l-a putut urni din loc la plecare; din această pricină s-a mîniat atît de tare, încît voia să-l împuşte; ungurii care mergeau şi ei călări şi-l însoţeau pe domnul sol au raportat acest lucru principelui. Acesta i-a trimis din urmă, din grajdul său de la Alba Iulia un cal frumos vînăt-rotat, cu coama şi coada bătînd în roşu şi i l-a dat în dar pe lîngă celălalt [acest cal era cît pe ce, la Cehrin în Ucraina, să-i rupă cu dinţii nasul portughezului şi a rămas după aceea la Braşov, împreună cu alţi cai frumoşi]. Acestea au fost <doar> ca un joc de-a darurile[176]; oamenii de serviciu nu au primit nici un picior de muscă.

Şi aşa a plecat domnul sol Welling de la Mănăştur, de lîngă Cluj, înspre Ucraina. Persoanele pe care domnul le-a avut cu el erau următoarele: Conrad Iacob Hiltebrandt <din> Stettin, pomeranian, student în teologie[177];

---

[175] *Bachmat*. Cal cu coama mare şi copita tare, ce se găsea mai ales prin Podolia şi la tătari.
[176] *Schenkasie* (în sensul de comedie, de gest înşelător).
[177] Autorul.

Adolf Haxelberger, nobil polon; Benjamin Noël, francez, chirurg; Gudmund Bohm, nobil suedez, pajul domnului sol; Andreas N. suedez, fecior călare, Michaël N., prusian, fecior călare.

Pe lîngă aceştia, domnul sol a mai luat din Transilvania, de la Cluj, încă un servitor care era de meserie turnător de cositor, originar din Danzig, şi care se numea Nicolae Bade, precum şi încă unul, care petrecuse mult timp la domnul profesor Bisterfeld la Alba Iulia, cu numele de Tobias Siebeneich. Pe lîngă aceştia ne-au mai venit încă doi în trecerea noastră prin Moldova, oameni care scăpaseră din închisoarea de la Constantinopol; unul era portughez, celălalt spaniol, care după aceea a rămas bolnav în urma noastră la Cehrin. Astfel însoţit a călătorit domnul Welling în aceeaşi zi prin Cluj spre // Turda, la 2 mile; <e> de observat că mila transilvăneană este foarte mare. Unii scriu că o milă transilvăneană este egală cu o milă şi jumătate germană... Tröster afirmă după Frölichius că o milă transilvăneană este egală cu două mile germane[178]. La 13 decembrie, domnul sol a ajuns la Aiud la trei mile. Aiudul este un oraş unguresc, care mai înainte a fost şi el german; mai este locuit de puţini germani. Este construit pe un spaţiu foarte întins după felul unguresc, are o cetate cu un şanţ adînc de apă, mulţumită căruia s-au apărat bine orăşenii împotriva tătarilor în ultimul război cu turcii şi tătarii. În cetate se află gimnaziul şi biserica luterană şi germană, împreună cu cea calvino-maghiară care este sub acelaşi acoperiş... În piaţă se găseşte o veche inscripţie romană...

p. 62

[Urmează inscripţiile cu trimiterile la Frölich şi Tröster[179]]

Domnul sol şi oamenii lui au fost foarte bine primiţi aici.

La 14 decembrie, domnul a plecat mai departe spre Alba Iulia sau Weissenburg, la 2 mile, oraş despre care s-a vorbit mai sus pe larg. De aici, a mers în aceeaşi zi, pînă la „Müllenbach" (Sebeş[180]) la o milă. Este numit Zabessus, Schebesch pe ungureşte; este primul oraş curat săsesc de care am dat, şi cel mai vechi după Mediaş, îşi trage numele de la „rîul Müll"[181], ce curge pe alături. Sebeşul a fost întemeiat în Transilvania în anul 1150. Astăzi este un orăşel mic, aşezat pe o cîmpie, într-o adîncitură. Apărat din spre apus de bălţi, mlaştini şi ape bogate în peşti, el are un aer bun şi sănătos şi case bine clădite. În anul Domnului 1426[182], la moartea

[178] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 385.
[179] F r ö l i c h, *op. cit.*, p. 376; T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 425.
[180] *Müllenbach.*
[181] De fapt este Mühlenbach = rîul morilor.
[182] Data este greşită.

împăratului romanilor Sigismund, sultanul Murad al II-lea[183], tatăl lui Mehmed al II-lea, a făcut o expediţie în Transilvania şi a pustiit totul fără a întîmpina vreo împotrivire; în vremea aceea, toţi orăşenii din Sebeş au fost duşi în Turcia şi s-a încheiat un anumit pact prin mijlocirea domnului de pe atunci al Ţării Româneşti[184]. *Richardus, vel alius captivus Christianus*, în prolog[185]. În 1663, a fost groaznic pustiit de către Kuciuk paşa[186]. La 15 domnul sol s-a oprit aici sărbătorind sfintele sărbători ale Crăciunului, pe care saşii le ţineau după calendarul cel nou. Căci întreaga Transilvanie a trebuit să primească noul calendar gregorian. Eu am ţinut aici şi o predică de Crăciun în faţa domnului sol şi a oamenilor noştri. La amiază ne-am dus la biserica săsească // unde am auzit predicîndu-se pe săseşte, dar am înţeles la început prea puţin din această limbă germană, întrucît ei o rostesc ciudat, şi am observat cu acest prilej un obicei urît, anume că femeile veneau unele abia la mijlocul predicii, altele se ridicau, după bunul lor plac, în mijlocul predicii şi ieşeau din biserică, purtare pe care a reprobat-o atunci şi pastorul.

p. 63

Saşii[187] aceştia sînt acum al doilea neam sau naţiune de locuitori din Transilvania, de aceea trebuie să vorbesc la locul acesta cîte ceva despre ei. Pe vremuri, timp de cîteva sute de ani, ei au avut propriul lor regat în Transilvania (!) în cele din urmă au fost învinşi de regele hunilor Atila; după moartea acestuia şi-au recîştigat cu spada vechea libertate, pînă cînd, după 300 de ani, hunii au năvălit din nou în Transilvania (!). Dar scriitorii nu sînt de loc de acord asupra chestiunii de unde au venit aici aceşti saşi transilvăneni. Bonfinius relatează că sînt coloni ai lui Carol cel Mare, care a trimis în Ungaria şi Transilvania multe mii de saxoni cu femeile şi copiii lor. Frölich scrie în „Transilvania[188]": Ei sînt urmaşi ai vechilor daci şi goţi germani, care au locuit mai înainte în Panonia sau, precum menţionează acelaşi autor: aceşti vechi germani au fost aduşi în Transilvania dar nu de către împăratul roman Carol cel Mare — aşa cum au afirmat pe nedrept cîţiva autori în scrierile lor, căci nici un martor destoinic nu poate dovedi că vreodată Carol cel Mare a purtat război în Ungaria şi Transilvania — ci au fost aduşi de către regele ungar Gheiza al II-lea[189] fratele

---

[183] *Moratbeg, Amurates II, ein (!) Vater des Mechemetbeg.* Incursiunea s-a făcut în 1438. Pentru bibliografie vezi B a b i n g e r, *op. cit.*, p. 62, n. 4.

[184] Vlad Dracul.

[185] Autorul se referă la cunoscuta relatare a „captivului transilvan" *(septemcastrensis)*, robit de turci în expediţia lor în Transilvania. Vezi şi V e r e s s, *Bibliografia romăno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931.

[186] Cu trimiteri la F r ö l i c h, *op. cit.*, p. 375 şi T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 435.

[187] Afirmaţie inexactă ca şi toată expunerea privitoare la saşi.

[188] Fragment din *Medulla geographiae practicae.* Vezi în volumul de faţă textul lui Frölich.

[189] Gheiza I era fratele lui Ladislau cel sfînt (1077—1095) şi a domnit între 1141 şi 1161. Dar cel care a adus pe saşi a fost Gheiza al II-lea.

lui Ladislau cel sfînt, precum o dovedesc vechile diplome ale acestor orașe, și Frölich se referă la lucrarea sa „Chronologia Pannoniae", în care povestește acestea mai pe larg[190], George Reicherstorffer[191], în a sa „Chorographia Transilvaniae", se potrivește cu Frölich asupra chestiunii că nu împăratul Carol cel Mare, ci regele ungar Gheiza al II-lea i-a adus pe acești sași în Transilvania și anume, în anul 1076, după cum amintește și Tröster, toate acestea după autorii citați în lucrarea sa *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia.* [p. 185]. Îndeobște se vorbește despre originea și proveniența acestor sași în Transilvania: că ei au venit toți în această țară din Koppenberg în Hammeln: *est communis, falsa tamen, opinio* in Germania[192] și că ei ar fi cei 130 de copii între 4 și 12 ani, care în 1378 au fost scoși cu fluerul de către teribilul și marele vînător din Hammeln pe Weser în Saxonia-de-Jos, iar acest oraș își numără anii de la acea zi, în amintirea copiilor lor pierduți // printr-o întîmplare atît de ciudată: „De la plecarea copiilor noștri". Povestea aceasta este zugrăvită aici în biserică. Bunii sași nu prea puteau să sufere această povestire, potrivit căreia ei ar fi fost aduși de diavol cu fluerul în țara Transilvaniei, cum le-o aminteam, de cîte ori ei îi numeau în batjocură pe germani „Moser"[193]. Tröster[194] nu vrea să admită această din urmă origine a sașilor, ci dimpotrivă se străduiește și se trudește să o contrazică, socotind-o ca un pamflet și o fabulă calomnioasă, și afirmă că germanii din Transilvania sînt urmașii vechilor quazi și vestfali, și că ar fi venit în Transilvania după multe campanii și și-ar fi așezat aici locuințele.

p. 64

Cît privește această limbă germană transilvană, ea este germană, dar se rostește ciudat, și nu se găsește nimic tipărit în acest dialect. Cărțile pe care le întrebuințează ei sînt tipărite în limba germană literară, iar ei le citesc și se roagă după ele în dialectul lor comun; și predicile trebuiesc ținute numai în această limbă și nu într-alta. Dacă un student se întoarce acasă din Germania, nu mai trebuie să vorbească limba germană literară; dacă s-ar încumeta să țină o predică în biserică în limba germană literară, locuitorii l-ar alunga cu pietre din amvon. Tot astfel el trebuie să-și arunce îndată hainele nemțești sau hainele de „Moser" și să se îmbrace iarăși cu cele ungurești. Cînd mergeam la școala orășenească din Alt-Stettin, a venit acolo la

[190] Citatul este luat dintr-o operă pierdută a lui Frölich, *Chronologia Pannoniae.* Vezi I. Spinnyei, *Magyar írók,* vol. III, Budapesta, 1894, p. 820.

[191] Autorul celor două lucrări cunoscute: *Chorographia Moldaviae* (Viena 1541) și *Chorographia Transylvaniae* (Viena 1550), apărute în mai multe ediții. Vezi și *Călători,* 1.

[192] „Este o opinie comună în Germania, dar falsă".

[193] Termen de dispreț aplicat de sași celorlalți germani; cf. mai jos, p. 579 ș.u.

[194] Tröster, *op. cit.,* p. 110. Legenda originii sașilor din copiii din Hammeln s-ar datora iezuitului Athanasius Kircher (1601—1680). Cf. Babinger, *op. cit.,* p. 205.

33. Husar şi haiduc din Transilvania (sec. XVII)

34. Carafă de cristal purtînd stema principilor Rákóczi

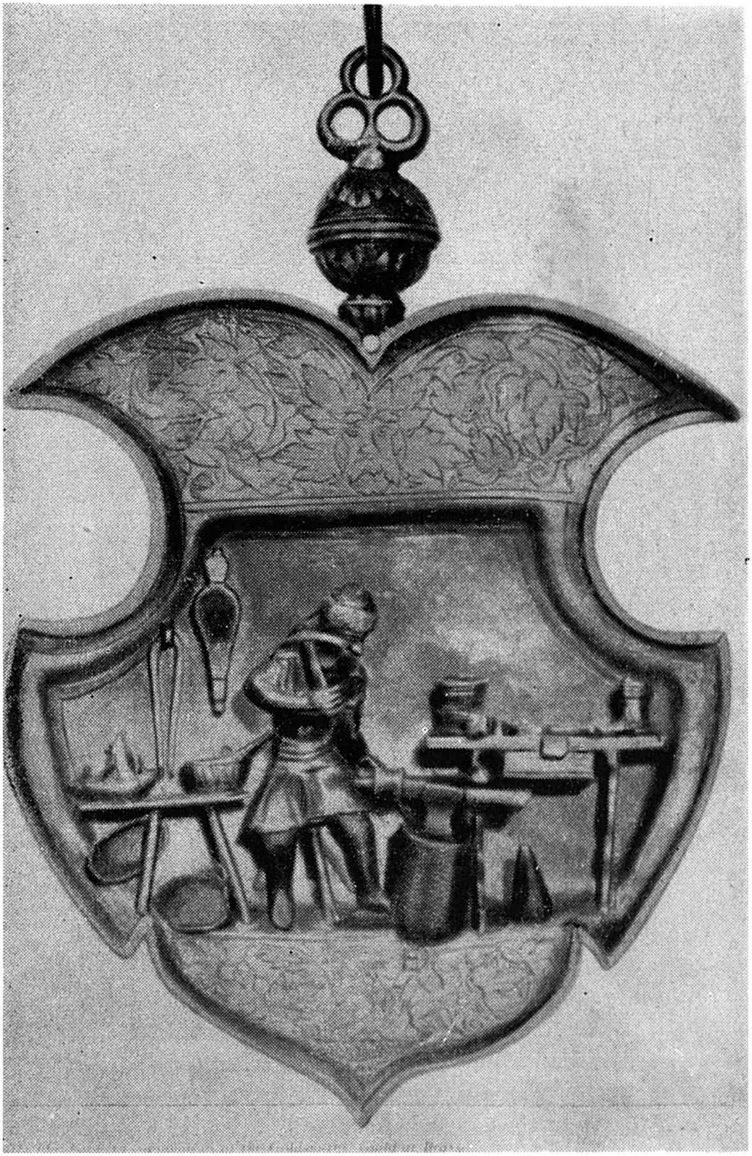

35. Semn de breaslă a unui fierar din Braşov (sec. XVII)

36. Mehmed al IV-lea, sultanul Turciei

37. Mehmed Köprülü, mare vizir otoman

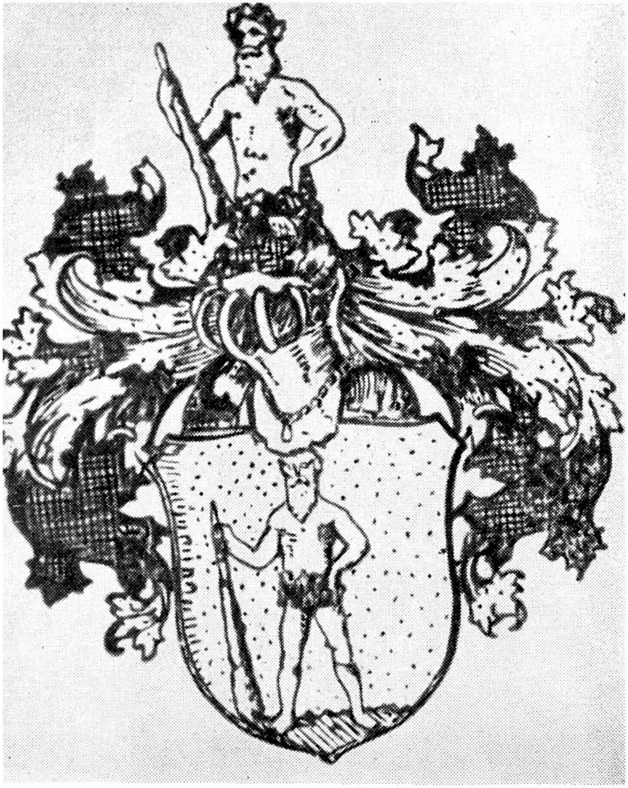

38. Stema lui Conrad Jacob Hiltebrandt; stema ambasadorului suedez Gotthard Welling şi iscălitura sa

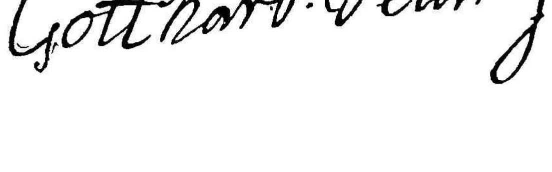

39. Boier din Ţara Românească desenat de Clas Ralamb

40. Mihnea al III-lea, domnul Țării Românești; monedă bătută în timpul domniei sale

noi un german din Transilvania, cu numele Andreas Todt[195]. Pe cînd acesta citea odată un capitol din biblie, domnul rector al şcolii, Erich Pelshöfer, i-a poruncit să spună ceva în graiul său, ceea ce el a şi făcut; însă rectorului i-a sunat atît de rău la urechi, încît i-a poruncit să înceteze de a mai vorbi astfel şi de a mai citi; căci auditoriul îl asculta făcînd haz.

În această limbă se găsesc multe cuvinte străine, care nu se întrebuinţează de loc în Germania. Trebuie să mărturisesc că unui străin i se pare la început ciudat, cînd îi aude vorbind pe aceşti oameni... [urmează „Tatăl nostru" în dialect săsesc].

Pe germanii care vin în Transilvania, spune [Frölich] în continuare, saşii îi numesc în mod dispreţuitor „Moser" cuvînt pe care ei înşişi nu ştiu să-l explice[196], şi ţin morţiş la această idee greşită că sînt mult mai prejos decît ceilalţi germani. Totul este adevărat. Bunii saşi sînt în cea mai mare parte nişte oameni simpli, naivi dar totodată foarte închipuiţi. Ei numesc pe germanii ce vin la dînşii în mod dispreţuitor „Moser", „Moserlein, Moserlein, stich mir ein Schwein, mach mir ein Brädlein[197]"! strigă în dialectul lor pe stradă copiii în urma germanilor. Ar fi bine dacă s-ar putea spune că acest lucru îl fac numai copiii, nu şi oamenii cu judecată. Dar de unde aud copiii asemenea lucruri? De la cei bătrîni, care găsesc în aceasta o desfătare, deoarece proverbul sună: *a bove majore discit arare minor*[198]. Copiii nu vor fi fost în măsură să zugrăvească pe perete, aşa cum am văzut de cîteva ori, în regiunea Sibiului chipul desenat caraghios, sau mai bine zis mîzgălit prin odăi pe pereţi, al unui asemenea „Moser" în haine nemţeşti şi cu spadă, evident în scopul de a batjocori şi dispreţui naţiunea germană, şi a trebuit să rîd de el. Cînd am vrut să aflu originea acestei porecle, mi s-a răspuns în general că acum mulţi ani ar fi venit şi nişte francezi cu oştile împărăteşti în ţară. Cum aceia se numeau Monsieur, Monsieur, locuitorii ar fi prins acest cuvînt şi-i poreclesc şi în ziua de astăzi pe toţi cei ce se îmbracă astfel cu cuvîntul pocit de „Moser". Pentru cei ce înţeleg această explicaţie, e o scuză, dar totuşi nu e justificată. Eu sînt cu totul de părere că este un nume de ocară şi de batjocură, pentru ca să se poată rîde de germani, întrucît aceşti saşi din Transilvania ocărăsc pe germani cînd sînt supăraţi, zicîndu-le, printre altele, Du mausersche Erdkrät[199]. Dealtfel, ei se poartă ca şi maghiarii, au capul tuns chilug, după moda ungurească. Femeile, aşa cum am văzut

p. 65

---

[195] Sas din Transilvania, originar din Sibiu: a trăit multă vreme în Germania. Au rămas de la el o seamă de scrieri puţin însemnate. Cf. Babinger, *op. cit.*, p. 64, n. 2.

[196] Vezi explicaţia în articolul lui Andreas Scheiner din *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*", s.n. vol. 45, p. 473 şi urm.

[197] „Înjunghie-mi un porc, fă-mi o friptură".

[198] De la boul bătrîn învaţă să are cel tînăr.

[199] Aici intervin sensurile diferite ale rădăcinii *Mauser*. Verbul *mausen* înseamnă a şterpeli, precum şi a năpîrli. Adjectivul *mauserig* se traduce prin: supărător, neplăcut. Deci s-ar traduce prin: „tu broască nesuferită!".

la Sebeş şi la Cluj poartă la piept un trandafir mare de argint aurit, de obicei bătut cu peruzele, pe care-l numesc agrafă, şi cu care-şi acoperă sînul, dar agrafele sînt, după cum afirmă Frölich, atît de grele, încît, dacă o femeie sau fată se apleacă oricît de puţin, sînii goi ies de îndată la iveală şi îl fac pe cel ce priveşte // (p. 66) sau să roşească de ruşine sau îl îndeamnă la pofte rele.

Clericii sau preoţii umblă cu anterie lungi, după obiceiul german, au mîneci largi şi lungi, lasă părul să crească destul de lung, nu poartă guleraşe sau gulere, pălăria lor este largă şi neagră, de pîslă, hainele sînt de pînză de felurite culori, sau îndeobşte întrebuinţează o stofă cafenie închisă pentru anteriile lor. Pe pieptul hainei nu au nasturi, ci nişte copci de argint, cu care îşi încheie haina; în jurul şoldurilor au un brîu fin împletit, cafeniu sau albastru. Pe sub haina de dedesubt, ei poartă nădragi ungureşti care merg pînă jos la talpa piciorului, căci nădragii şi ciorapii sînt într-una; jos, de la pulpe pînă la ghete, au pe ciorapi, de amîndouă părţile, copci de argint sau de alamă; în îmbrăcămintea domnilor preoţi saşi nu este nimic german în afară de ghete, care sînt făcute din piele neagră, după moda germană; ciorapii nu au partea de jos care îmbracă laba, ci sînt prinşi pe sub picior cu o bandă lată, iar piciorul este băgat gol în gheată. Venitul lor este dijma din toate bucatele. Ei sînt datori să dea principelui un anumit impozit anual, Census Cathedraticum, precum îl numeşte Frölich[200], şi anume în nici o altă monedă decît în aur, iar în timp de război ei mai dau şi furgoane militare cu accesoriile lor. Aceşti saşi sînt de religie luterană şi au ceremonii bisericeşti identice cu ale noastre. Parohii ţării au un superintendent general sau episcop, a cărui reşedinţă este Biertanul[201], dar care a locuit mai înainte în capitala Sibiu. Întregul cler este împărţit în şapte capitluri, (dar Frölich afirmă <că sînt> opt, pe care ei le numesc „universităţi", dar el nu le indică): şi anume: <capitlul> 1) de la Sibiu, 2) de la Braşov, 3) capitlul de la Chizd sau de la Sighişoara, 4) cel de la Mediaş, 5) de la Sebeş, 6) de la Reghin şi 7) capitlul de la Bistriţa[202]. Nimănui nu-i este îngăduit să se încumete să facă vreo inovaţie în materie de religie. În vremea aceea era afară <din ţară> în Germania, cearta cu doctorul Calixtus[203], cînd îl auzeau că este pomenit scuturau din cap şi îl vorbeau foarte tare de rău, dat fiind că era un inovator. Ei îşi au judecata lor proprie. Bisericile şi şcolile se bucură de mari privilegii. Cine îndrăzneşte să bată,

---

[200] Frölich, *op. cit.*, p. 370.

[201] *Birthalmen*. Pentru amănunte, vezi în volumul de faţă, relaţia lui Frölich, de la care a fost luată informaţia.

[202] Listă care se află la origine în *Chorografia* lui Reicherstorffer. Vezi *Călători*, I.

[203] Georg Calixtus, teolog german (1586—1656); lupta pentru unirea bisericii luterane cu cea catolică şi calvină.

să lovească sau numai să izgonească fără motiv pe vreun preot, vreun învăţător sau pe un elev, trebuie să plătească 200 de florini *eo ipso facto, sine omni juridico processu*, dacă poate fi dovedită această vină prin doi sau trei martori; judecătorul primeşte jumătate din această sumă, iar partea jignită cealaltă jumătate.

Locuitorii ţării // îşi au statutele lor naţionale, pe care Ştefan Báthory p. 67 le-a confirmat în anul 1583; după aceste statute ei judecă toate litigiile fără nici o amînare şi fără să aplice dreptul roman. Saşii ardeleni merită pe bună dreptate să fie lăudaţi, printre altele pentru liberalitatea şi ospitalitatea lor, cu toate că din ordin de sus, ei trebuie să dea ungurilor care călătoresc furaje şi hrană, lucru pentru care nu capătă prea multă mulţumire, ci dimpotrivă să întîmplă adeseori ca vigilentul primar[204] al localităţii să primească drept răsplată pentru hărnicia şi serviciile sale o lovitură de harapnic crunt tătăresc, cu care cătana fudulă care pleacă apoi mai departe, îl croeşte pe cap şi pe spinare. Totuşi ei se arată în privinţa aceasta prietenoşi faţă de călători, nu primesc nici o plată pentru adăpost şi pentru pat, nici chiar pentru mîncare şi băutură, socotind că este o cinste pentru ei că un străin s-a abătut pe la ei. Şi noi ne-am bucurat de asemenea bunătate în timpul călătoriei noastre, căci noi aveam paşaport de la principe şi dispoziţiuni privitoare la întreţinere. Aceasta ne-a şi fost dată cu bunăvoinţă şi din belşug în privinţa furajelor şi mîncării <şi> chiar şi a mijloacelor de transport. Şi dacă la plecarea noastră le aduceam mulţumiri prieteneşti pentru buna găzduire, ei se bucurau de aceasta şi se felicitau că au avut oaspeţi atît de cum se cade şi recunoscători. La Cluj ei ţineau cai anume pentru serviciul celor ce călătoresc cu paşaportul principelui, pentru ca după ce au luat masa, aceştia să poată fi duşi mai departe şi scoşi de acolo. Călătorii fără plată de felul acesta, din favoarea suveranului, se fac ce e drept prin toată ţara Transilvaniei, dar ele ating mai mult pe saşi, deoarece ungurii ştiu bine să se descurce, şi nici un ungur nu tratează pe alt ungur atît de grosolan cu biciul. Frölich pomeneşte de acest fel de tratament[205] . . . . . .

Tröster scrie astfel despre aceasta la p. 87: „Nobilii unguri asupresc mult populaţia ţării, căci oricine care poate arăta paşaportul principelui ţării (adesea nici nu ştie ce fel de principe domneşte), poate călători prin toată ţara cu soţia şi copiii săi, cu caii şi cu toţi servitorii săi, fără să cheltuiască // un taler. Căci primarii satelor, care se numesc acolo cu un cuvînt vechi p. 68 german *Hahn* sînt obligaţi să aprovizioneze cît mai bine pe aceşti nobili, sau pe servitorii şi oamenii lor, cu mîncare şi băutură, cu ovăz şi fîn, şi mai ales cu vin bun; şi pentru toate acestea nu se pot aştepta la nici un

---

[204] Hahn sau Hann, în dialectul german din Transilvania înseamnă primar sau judecătorul satului.

[205] *Ibidem*, p. 371.

filer[206], ci doar la vorbe goale și adeseori la lovituri grosolane. Și ceea ce este cel mai rău este că trebuie să li se dea cai pentru căruțe sau cai de călărie, pe care adeseori îi călăresc pînă ce-i schilodesc sau le rup picioarele; adeseori chiar pleacă cu ei. Această povară, care cu greu s-ar putea suporta în Europa, pricinuiește poporului de la țară cheltuieli nespuse și pagube mari.

Acești sași care de altfel se bucură de mari privilegii, nu lasă totuși, pe nici un ungur fie el nobil sau nenobil să cumpere case în cuprinsul zidurilor lor sau să ajungă *bürgeri.* Dacă însă unii oameni de bună credință din țările germane au plăcerea să se mute acolo, ei pot să cumpere case chiar cu același preț ca oricare băștinaș și să primească dreptul de bürgeri, dacă aparțin ritului evanghelic. Deși printre acești sași din Ardeal ești aproape ca printre germani, totuși paturile lor sînt foarte tari. Se găsesc, ce e drept și paturi înalte și împodobite cu cusături felurite, dar arcurile din ele nu sînt prea alese, și în afară de aceasta posesorii lor sînt atît de mîndri de ele, încît nu le oferă ușor nici unui străin.

Cei mai însemnați dintre ei, așa-numiții juzi regești, sînt în cea mai mare parte chirciți <de gută[207]> și se pot ușor cunoaște după degetele lor strîmbe și după picioarele lor șchioape; ei pot totuși să ducă la gură cu un gest nobil măsura[208] de vin și să-l bea.

De la Sebeș domnul sol a plecat mai departe în alte orașe săsești, și a sosit la 16 decembrie la Miercurea[209] <la> 2 mile, a trecut pe lîngă Apoldul de Sus[210] și Cristian[211] și a ajuns la 17 decembrie la Sibiu, pe care de data aceasta l-a ocolit, și a poposit într-un sat foarte apropiat, Gușteriță[212] la o depărtare de numai 1½ mile.

Sibiul este capitala și cel mai însemnat oraș al sașilor din Transilvania, și-a dobîndit numele de la idolul[213] sas Hermes sau Herman, căruia i s-au închinat aici vechii sași. Unii vor să i se tragă numele de la regele got Hermanaric[214]. Pe latinește se numește Cibinium după numele rîului Cibin sau Zabein, un rîu bogat în pește, care curge pe aici, izvorînd nu departe de oraș dintr-o băltoacă // numită „Zabeins Moar". Se revarsă adeseori și face mari stricăciuni; pe malurile sale are grădini vesele de pomi și altfel

p. 69

---

[206] *Heller.* Cea mai mică monedă de schimb.
[207] Contract.
[208] *Achtel* (= optimea).
[209] *Reusmarck* [Reussmarkt], jud. Sibiu.
[210] *Grosspol* [Grosspold], jud. Sibiu.
[211] *Grossaw,* jud. Brașov.
[212] *Hammerstorff* [Hammersdorf]. Azi înglobat în orașul Sibiu.
[213] Afirmație neîntemeiată.
[214] *Hermanrück.*

de grădini, pe care însă au trebuit orăşenii înşişi să le distrugă din cauza asediului lui Rákóczy, ca să facă greutăţi inamicului.

Oraşul este o cetate, înconjurată de jur împrejur de un zid întreit, înalt, din cărămizi, şi acoperit cu olane roşii. Casele din cuprinsul oraşului sînt acoperite cu olane, şi din depărtare arată roşii peste tot. Din cauza aceasta turcii l-au numit oraşul roşu[215]. Pe toate străzile curg pîrîiaşe frumoase, care-şi prăvălesc undele din partea de sus a oraşului în spre partea de jos, şi spală astfel toate necurăţeniile. În acest oraş trebuie să se întrunească în fiecare an, de Sf. Ecaterina, cei 7 juzi sau mai mari ai întregii naţiuni germane, cînd obişnuiesc să judece toate neînţelegerile din sînul ei. În anul 1527 oraşul acesta s-a apărat cîţiva ani vitejeşte, pe seama sa, fără nici un ajutor străin, împotriva tuturor duşmanilor. În anul 1660 principele izgonit Gheorghe Rákóczy al II-lea, împreună cu colonelul Andrea Gaudi l-a asediat zadarnic timp de 14 săptămîni. În timpul acela se afla în oraş o garnizoană turcească de 1500 de oameni[216].

Locuitorii acestui oraş sînt în cea mai mare parte meseriaşi, îndeosebi postăvari. Aici se află un liceu orăşenesc şi o tipografie în care se tipăresc uneori pamflete *[Frölich*[217]*]*.

Oraşul este aşezat în ţinutul numit Ţara Oltului[218], parte pe o colină, parte în şes. Din cauza aerului nesănătos, nu e prea populat; de aceea casele cele mai arătoase stau goale; din cauza vinului văros locuitorii lui au de obicei degetele strîmbe.

Din Guşteriţa domnul sol a plecat mai departe pînă la Nocrich[219], 2 mile. Este un tîrguşor, care ţine de Sibiu. La 18 decembrie a sosit el la Bruiu[220] după un drum de o milă, şi de aici, încă o milă, la Cincşor[221]. De aici domnul sol a călătorit mai departe cale de o milă pînă la Făgăraş, care se află la o depărtare de Sibiu de 5½ sau 6 mile întregi transilvănene. Făgăraşul este un oraş întărit, este aşezat într-un şes larg, pe teren mlăştinos şi înzestrat cu tot felul de întărituri, aşa încît poate fi considerat ca una din cele mai de seamă cetăţi ale Transilvaniei, însuşi paşa i-a dat asalt de cîteva ori în războiul din urmă, dar a trebuit să se retragă cu pierderi[222]. Garnizoana aşezată de Kemény a dat foc oraşului Făgăraş şi s-a adăpostit în timpul asediului în cetate, *(Bethlen)*[223].

---

215 Cf. Babinger, *op. cit.*, p. 69, n. 1.

216 Bethlen, *op. cit.*, pp. 160, 173.

217 *Ibidem*, p. 371.

218 „Altland". Aşa numesc saşii regiunea Sibiului — spre deosebire de românii care dau acest nume numai Ţării Făgăraşului.

219 *Löschkirch oder Leyschkirch* (= Leschkirch), jud. Sibiu.

220 *Braller*, jud. Sibiu.

221 *Kleinschenk*, sat în Voila, Făgăraş.

222 Bethlen, *op. cit.*, p. 305.

223 *Ibidem*, p. 256.

Cetatea ardeleană Făgăraş a fost luată de către Gheorghe Rákóczy de la principesa văduvă Ecaterina de Brandenburg[224], după moartea soţului ei principele Gabriel Bethlen. Rákóczy a dăruit-o // în anul 1631 fiului său, contele Sigismund Rákóczy[225], care a şi murit aici de vărsat.

p. 70

După predarea cetăţii, principele Kemény a pus să fie schingiuit Andrei Bárcsay[226], fratele principelui Acaţiu Bárcsay şi comandant al Făgăraşului spînzurîndu-l în mod jalnic în cinci rînduri, apoi coborîndu-l după cîte o pauză şi trăgîndu-l iarăşi în sus, pentru atîtea cruzimi care i s-au pus în socoteală.

Pornind din această cetate domnul sol a ajuns la Şercaia[227], un orăşel la o milă, şi mai departe la 20 decembrie, la Codlea[228], la 3 mile. Înainte de a ajunge la acest orăşel şi de a coborî din Ţara Oltului [Altland] în Ţara Bîrsei, [Burzland], a trebuit să trecem cale de trei mile mari transilvănene peste un munte păduros şi întărit cu mulţime de garduri de pari, care se numeşte muntele Codlea.

În drumul nostru am dat peste un sat românesc[229], şi, deoarece era cam frig, unii dintre noi au intrat în casa unui ţăran român. În odaia lui, (în care era întuneric de-a binelea, am găsit cîteva femei bătrîne şezînd la vatră şi le-am auzit vorbind pe limba românilor[230] „*Mamma face focu, frigu*" (Mamă, fă foc; e frig).

După ce ne-am dezmorţit puţin deasupra jăraticului degetele înţepenite de frig, am grăbit spre Codlea, care se vede îndată după deal. Aici am băut bere bună, făcută din grîu (!) şi am observat că şi aici ca şi în alte localităţi biserica este împrejmuită cu zid[231]. Căci aşa e obiceiul în Transilvania, ca bisericile din tîrguşoarele şi satele săseşti să fie clădite ca nişte castele şi să fie înzestrate cu turnuri, şanţuri pentru apă, metereze, ziduri şi tunuri, pentru ca în caz de vreo invazie a duşmanilor, locuitorii să se retragă ca într-o cetate şi să se apere în ea.

Şi pentru că am dat aici de un sat românesc, vreau să spun pe scurt cîte ceva şi despre români[232], care locuiesc printre transilvăneni. Ei alcătuiesc

---

224 Ecaterina de Brandenburg (1604—1649), soţia lui Gabriel Bethlen. După moartea soţului, urmează pe tronul Transilvaniei (1629—1630), dar a fost înlăturată după cîteva săptămîni şi s-a retras în Germania.

225 Căsătorit, în 1651, cu Henriette, fiica lui Frederic al V-lea, regele Boemiei, a murit după un an, în vîrstă de 29 de ani. Pentru planul de a-l însura cu domniţa Ruxandra, vezi relaţia lui Ioan Kemény.

226 Ioan Kemény a executat pe Acaţiu Bárcsay şi pe doi fraţi ai acestuia, Andrei şi Gaspar, sub învinuirea că uneltesc cu turcii.

227 *Scharken oder Szarkan*, jud. Braşov.

228 *Seidyn oder Zaiden*, Braşov.

229 Ein Wallachisch Dorff.

230 *Römisch*.

231 Biserica era întărită cu ziduri încă din 1432.

232 *Wallachen*.

a treia națiune, pe care am întîlnit-o în Transilvania. În general ei sînt numiți valahi, în Transilvania însă li se dă numele de „Bloch“[233]. În limba lor ei își spun români[234]. Unii socotesc că ei își au numele de la Flaccus[235]. „Walachi nomen habent a Flacco hinc Flacci“, cu timpul <s-au numit> Vlachi sau Valachi, pe nemțește Wallachen.

p. 71

Acest popor este astăzi atît de puțin luat în seamă în țară, încît nici nu e socotit printre stările țării, nici nu are nici un oraș, nici o cetate sau nici măcar vreun locaș al său ci doar colibe, <ei fiind răspîndiți> prin tot locul prin munții care înconjoară țara, sau tolerați ca supuși[236] pe teritoriul orașelor și tîrgurilor germane și ungurești. Însă după originea lor ei sînt mult renumiții grăniceri ai nobilului popor roman[237] și sînt astfel, după germani[238], cei mai vechi locuitori ai țării, pe care i-a adus aici împăratul Traian în anul 100 e.n., cînd a bătut pe regele german (!) Decebal[239], și a cucerit reședința regală a acestuia Sarmisegetuza (care acuma este un sătuleț mic, înlăuntrul Porții de Fier[240]), a ocupat-o cu coloni romani și i-a dat numele de Ulpia Traiana [*Tröster*, p. 322 ș.u.].

Acești urmași ai romanilor locuiesc astăzi în Transilvania, Moldova și Țara Românească. <Cît privește> Moldova și Țara Românească ei le au în stăpînirea și puterea lor și în cuprinsul acestora sînt cîrmuiți de proprii lor principi sau domni. În Transilvania însă ei n-au nici un privilegiu de clasă[241], ci sînt cu toții păstori sau zileri. În limba lor ei se numesc români sau romani[242]. Sînt în număr atît de mare în Maramureșul din Transilvania[243], încît aproape covîrșesc cu mulțimea lor pe unguri și pe nemți.

Cum locuiesc printre transilvăneni, aceștia învață și limba românilor, ca să poată vorbi cu ei și să le poată da ordine, ca zileri și servitori. Acești români de rînd, de condiție servilă, sînt aplecați spre hoție și tîlhărie[244], de aceea ei sînt pedepsiți aspru în Transilvania și trași de obicei în țeapă, astfel că se pot vedea aproape înaintea tuturor orașelor, tîrgurilor și satelor țării astfel de spectacole îngrozitoare.

---

233 In dialect săsesc.

234 *Romunos oder Romer.*

235 După Reicherstorffer, ca și frazele următoare.

236 *Unterthanen.*

237 *Der edlen Römer gräntz soldaten.*

238 A existat în secolul al XVI-lea o teorie greșită, susținută de erudiții germani, potrivit căreia goții ar fi fost tot una cu geții.

239 *Dietschwald!*

240 Dintre Banat și Transilvania.

241 Adică nu erau o națiune privilegiată ca nobilii, secuii și sașii.

242 Vezi n. 233.

243 *In alten Mörösch in Siebenbürgen.*

244 Justificarea cinică a măsurilor de exterminare luate contra românilor, al căror număr covîrșitor reprezenta o primejdie pentru minoritatea privilegiată.

Față de moartea prin țeapă sau par, ei merg bucuros la spînzurătoare cînd sînt osîndiți, spunînd că și Hristos, mîntuitorul lor, a fost spînzurat <pe cruce>.

În Transilvania acești iobagi români[245] au în general același port distinctiv ca și așa-numiții valahi din Moravia, despre care am amintit ceva mai sus, cînd a fost vorba de Swetin[246]. Unii poartă pe cap un fel de căciulă aspră, lungă și păroasă, alții una rotundă, de sub care atîrnă plete lungi, care privită din depărtare, pare ca o perucă, iar alții poartă un fel de căciulă olandeză, rotundă și albastră, alții, în sfîrșit, poartă pe cap o căciulă țuguiată întocmai ca dervișii din Pera. Cînd sînt în doliu, își lasă părul să crească și umblă fără pălărie un an întreg. După încetarea doliului p. 72 își tund iarăși părul scurt de tot și-și pun pălăria pe cap. Vara poartă // de obicei numai cămașă, pe care o încing cu o sfoară, de care atîrnă, în partea stîngă o bucată de postav[247] cu care-și acoperă capul, cînd plouă. Româncele torc și țes haine pentru toți ai casei. Româncele torc din mers, au furca cu caierul înfiptă în brîu și torc cu fusul, <fie că> stau de vorbă între ele, fie că se așează undeva la umbră etc. Cămășile bărbaților atîrnă peste cioareci, sînt scurte și ajung de-abia peste coapse. Cioarecii și ciorapii sînt într-una, încălțămintea este o bucată de piele, pe care o leagă de picior cu sfori lungi și o numesc opinci[248]. Ei poartă un țepoi lung de vînătoare. Cu un asemenea țepoi au alungat ei odată pe Toma al nostru dintr-o vie etc. La brîu poartă o toporișcă scurtă, cu care pot desigur lovi aruncînd-o. De obicei ei au și o măciucă sau un ciomag în mînă, pe care-l numesc toiag[249]. Despre felul cum se folosește toiagul am amintit mai sus, cînd am vorbit despre Cluj.

Femeile poartă haine de stofă, țesută de ele. Își ung părul cu unt. Fetele umblă cu capul gol, iar în față, în jurul frunții, și la urechi atîrnă tot felul de monede mici, înșirate pe fire de ață, ca și femeile bulgare, astfel că n-am putut face mare deosebire între ele și femeile bulgare, după cum am arătat în privința femeilor bulgare în descrierea călătoriei pe care am făcut-o în Bulgaria.

Cămășile lor sînt cusute tot atît de nebunește cu mii de înflorituri. Nevestele poartă pe cap o legătură mare, împletită[250] dintr-o pînză de bumbac străvezie și pe care pot să o scoată cînd vor. Ele mănîncă multă mămă-

---

[245] *Esclav Wallachen.*

[246] Swetin, localitate în Moravia. Pentru românii din Moravia cf. Babinger, *op. cit.*, p. 11 și urm.

[247] Gluga.

[248] *Pintisch.* Cuvîntul este luat de la Tröster, *op. cit.*, p. 342.

[249] *Toegul* (la Tröster, p. 343).

[250] *Geflochten* (!)

ligă[251], coc colaci[252] în spuză, fac cozonaci din făină de mei. Jocul lor <e hora> la care ei țin foarte mult, și domnul Opitz a descris-o frumos în „Zlatna“:

„Mai se ascunde încă, în bordeiele țărănești un sînge nobil care n-a lepădat cu desăvîrșire tradiția vechilor datini, după cum arată hora lor, în care atît de minunat ei se apleacă și se închină, sar în sus în felul „cabriolelor“[253], pe care germanii mei trebuie să le fi adus din Franța. Ba se formează un cerc, ba iarăși se desface, ba merg flăcăii, fetele, la dreapta, ba iarăși la stînga. // Flăcăii, care și acuma mai poartă haine după chipul roman, sînt ce e drept, răi, dar plini de duh, gîndesc multe, dar spun puține și poate ar mai fi de adăugat cîte ceva, dar nu vreau să cad în bănuială prin aceasta!“ p. 73

De altfel ei obișnuiesc să înfățișeze, în dansurile lor comedii întregi[254] cum am văzut în timpul Rusaliilor pe drum, în trecerea mea spre Constantinopol.

Limba lor este vechea limbă romană. „Limba romanilor dăinuiește aici pînă în ziua de astăzi, lucru despre care într-adevăr te poți mira“ *(Opitz)*. Cîteva exemple:

Românește	Latinește
Cum ai dormit	Quomodo dormivisti
Mănîncă	Manduca
Bea	Bibe
Lasă-mă în pace[255].	

Ceea ce ar mai fi de arătat în privința acestei națiuni, va fi povestit, cînd voi ajunge să vorbesc, despre Țara Românească.

...Brașovul este celălalt oraș german din Transilvania așezat lîngă munții Țării Românești, înconjurat din toate părțile ca de o coroană de munți frumoși. <Ca atare> nu e prea întins, are însă suburbii mari, care sînt locuite de diferite popoare, ca unguri, români și germani. Acestea fac, ca Brașovul să fie cel mai populat oraș din toată țara. Regiunea din jurul acestui oraș se numește Burtzlandt, Țara Bîrsei, nume care nu vine de la Wurtzlen[256] (rădăcini) cu toate că stema lui are o rădăcină de copac într-o

---

[251] Brey (mămăligă de mei).
[252] *Kollatschen,* cu explicația: *Hirse haerdkuchen.*
[253] *Capriolen* de la cuvîntul francez *Cabriole,* denumind niște sărituri acrobatice folosite în anumite dansuri.
[254] Este vorba, probabil, de jocul călușarilor, care însă aduce mai mult a scenă dramatică decît a comedie.
[255] Toate exemplele sînt luate din Tröster, *op. cit.,* pp. 355—356.
[256] După Reicherstorffer, ca și frazele următoare.

cunună, — ci de la vechile populații germane Burii[257] (!), care au locuit aici și au întemeiat Țara Bîrsei.

Această țărișoară a Bîrsei este astfel despărțită prin munți de Transilvania, ca și cînd ar fi o țărișoară deosebită cu cîmpii mănoase și pajiști încîntătoare, rămînînd ca o grădină frumos rînduită și bine păstrată, căci p. 74 țărișoara aceasta produce inul și // cerealele cele mai frumoase, încît nu pe nedrept este numită *Horreum Cereris*[258] sau grînarul, împreună cu Țara Românească vecină.

Întîi de toate ea e renumită prin belșugul de miere și ceară de albine, precum și printr-o rădăcină ce colorează în roșu din care țăranii pot scoate bani buni în fiecare an.

Acest Brașov este un oraș întărit și <cu o înfățișare> veselă, împodobit cu case frumoase, iar pe străzi curg pîrîiașe limpezi. Se face aici un negoț intens de către tot felul de națiuni, ca turci, români, greci și germani.

Pe lîngă numele german pe care-l poartă, fiind numit Kronstadt — derivat fie de la coroana, pe care o are în stemă, fie, mai curînd, de la coroana de munți, care-l încununează atît de atrăgător — se mai numește pe ungurește și pe românește „Brasovia“ după numele celei dintîi așezări germane „Buris Au“ pe latinește „Buriorum Campus“ iar azi, corupt în Barasso[259].

Aici înfloarea adevărata învățătură luterană, ca și în celelalte orașe săsești. Se mai găsește aici un liceu frumos, cu o tipografie și o bibliotecă. În biserica femeilor[260] sînt multe lucruri de văzut și de citit, vrednice de toată atenția. Totul în oraș este foarte ieftin. Vița nu crește aici. Locuitorii fierb mied și pregătesc bere din grîu și orz. Ei țin foarte mult la cinste și la avere. Cîrmuirea se face aici ca și în celelalte orașe săsești. Orășenii trăiesc din meserii, comerț și cîrciumărit[261].

Cînd fiul hanului tătăresc a sosit cu armata în fața acestui oraș, în timpul ultimului război[262] cu tătarii de la Perecop, și a trimis doi tătari cu unele porunci, — orășenii l-au sfîșiat pe unul în bucăți, iar celălalt a trebuit să se salveze prin fugă. Iar pe emisarul principelui țării, care a urat bun venit fiului hanului și a condus pe cei doi tătari, ei l-au ținut cîteva zile la închisoare (*Bethlen*, p. 492 și p. 497). Tot atunci cu toate că armata turcească staționa atunci în țară, au dispus decapitarea de către gîde a unui soldat turc care, avînd legături cu o femeie din suburbie, a ucis cu pumnalul pe soțul ei, care voia să li se împotrivească *Tröster*, p. 407; *Frölich* p. 372).

---

[257] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 395, potrivit maniei lui de a căuta originile la popoarele vechi.

[258] Adică grînarul zeiței Ceres.

[259] T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 397. Etimologie fantezistă.

[260] *Frauen Kirche*, adică a Fecioarei.

[261] *Schenken*.

[262] Campania din 1659—1660. Vezi totuși și observațiile editorului, pp. 209—210.

Theophilus Urbinus în cartea sa *Türckisches Städtbüchlein*[263], numără acest oraş printre cele turceşti, lucru de care mă îndoiesc, căci asertiunea aceasta este în contrazicere şi cu relatările domnului Bethlen . . .

Oraşul este, scrie el, cel mai vesel, cel mai populat şi mai bine întărit dintre cele 7 oraşe din Transilvania, este aşezat între munţi, <avînd> o configuraţie frumoasă şi atrăgătoare; este întărit bine cu ziduri, turnuri şi şanţuri, are case tari de piatră, biserici mari, o şcoală bună şi cea mai bogată // bibliotecă din tot principatul, ba chiar din întreaga Ungarie — p. 75 pe lîngă care se adaugă o tipografie. Locuitorii sînt pînă în prezent numai protestanţi, toţi germani de origine, care au învăţat însă şi limba ungară şi pe cea românească. Acest oraş are trei suburbii, dintre care una este locuită de germani şi secui, cealaltă de unguri şi a treia de bulgari[264]. Pe străzi curg mici pîrîiaşe şi duc cu ele multe necurăţenii. În anul 1661: îşi primesc pedeapsa turcii, care asediau oraşul şi voiau să-l silească să se închine lui Apafi împreună cu alte oraşe. Ei au fost izgoniţi de către trupele lui Ioan Kemény, precum şi de trupele imperiale şi de populaţia oraşului. Cu toate acestea Braşovul a trebuit să supună curînd după aceea coroana libertăţii sale lui Ali-Paşa şi să primească întocmai ca Sibiul, garnizoană turcească, *hactenus ille*[265]. Districtul, în care este aşezat Braşovul se numeşte „Burzia" (= Bîrsa) sau „Burzland", „Wurtzland", numit astăzi „Barzazag", Ţara Bîrsei, şi este ultima parte din Transilvania unde încetează a mai fi rostit „Tatăl nostru" în limba germană, cum obişnuieşte să se spună îndeobşte (*Frölich*, p. 373).

Din acest Braşov, descris acuma, domnul sol Welling a pornit la 22 decembrie, spre Prejmer, un tîrg la o milă depărtare şi apoi la 23 decembrie a trecut din Ţara Bîrsei şi Ţara Secuiască în scaunul Chizd şi spre capitala sa Tîrgul Secuiesc[266] cale de 3 mile. Aici l-a întîmpinat pe domnul sol Welling un curier al principelui Rákóczy care a adus cu el o sumă de ducaţi, trimişi de principe pentru continuarea călătoriei la cazaci, şi a adus şi o scrisoare de la solul Sternbach, care îl anunţă că a primit şi el în dar de la principe doi cai, ajunşi amîndoi *ad annos discretionis* (la vîrsta înţelepciunii). În drum ne-am întîlnit cu trupe din scaunele secuieşti, care erau în marş în întîmpinarea principelui lor, cu care au pornit la 6 ianuarie 1657 mai departe din Transilvania spre a merge în Polonia. Secuii sau „siculi", pe ungureşte „székely" sînt a patra populaţie pe care am întîlnit-o în Transilvania, reprezentînd pe cei mai vechi unguri din Transilvania, care

---

[263] Cronica oraşelor sub turci, Nürnberg, 1664, pp. 264—265.

[264] Este vorba de Scheiu, numit de saşi *Bulgarei,* iar de unguri *Bolgárszék;* şi locuit de români. Asupra originii locuitorilor vezi S t e r i e S t i n g h e. *Die Schkeier oder Trokaren in Kronstadt* (VIII Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache), Leipzig, 1902.

[265] Adică: „pînă aici <aşa spune> acela". Este vorba de lucrarea lui Urbinus, de la care sînt împrumutate textual aceste fraze.

[266] *Zekely-Vasarhely oder Zäcklisch-Neumarck.*

au venit încă din 373[267] de la Hristos, împreună cu Atilla, din Sciţia în Europa. Cînd au fost scoşi de unguri din Ungaria şi alungaţi iarăşi în Sciţia, s-au despărţit de popoarele fugare ale lui Ciaba[268] 3 000 de oameni care au rămas în urmă şi s-au oprit pe Cîmpia Cigle[269], de unde s-au dus însă îndată, p. 76 de frica germanilor în interiorul Daciei sau Transilvaniei şi // s-au aşezat lîngă Munţii Sarmaţiei spre Moldova. N-au mai vrut să poarte numele odios de huni, şi au luat numele de secui, cum se numesc şi astăzi. Deci numele de secui vine de la cuvîntul unguresc „szék", adică scaun: „sedes", deoarece cei 3 000 de oameni s-au împărţit în trei scaune, cum de altfel întreaga Transilvanie este împărţită la germani şi unguri în scaune sau „sedes" (*Tröster* p. 246). Aceşti secui nu se deosebesc nici ca limbă, nici ca port de ceilalţi unguri din Transilvania. Ei sînt liberi şi nu trebuie să plătească nici un bir sau tribut. Mai înainte fuseseră supuşi regelui Ungariei, acum ascultă de principele Transilvaniei, care între altele poartă în titulatura sa princiară şi pe cea de *comes Siculorum*, dar s-au supus în astfel de condiţii, că sînt cu toţii oameni scutiţi şi liberi[270], care nu datoresc nimic principelui, decît doar că trebuie să se ridice la porunca lui şi să plece cu el la război; deci principele Transilvaniei are asupra secuilor numai puterea militară de a-i chema la oaste. *Tröster*, pp. 245, 246, 248 scrie că ei trăiesc ca nobili şi, în temeiul acestei nobleţe, îl însoţesc ca şi ceilalţi unguri transilvani pe principe la război, cum se poate citi în descrierea tuturor luptelor şi expediţiilor făcute de transilvani. În ce priveşte religia, ei sînt în cea mai mare parte reformaţi sau calvini ca şi ceilalţi unguri. În Ciuc însă sînt catolici, după cum am constatat personal străbătînd călare ţinutul — amănunte urmează ceva mai jos — şi văzînd pe munţii înzăpeziţi multe capele m-am mirat cum pot ajunge catolicii acolo. În Gheorgheni[271] un ţinut aşezat adînc în munţi care <are> numai nouă sate şi care ţine de Ciuc, sînt de asemenea catolici. În Trei Scaune[272] se găsesc şi arieni. Şi ei poartă piei de lup, atîrnate în jurul umerilor cum am arătat mai sus, cînd am vorbit despre catane. Cînd pleacă la război, poartă măciuci, baltage, securi[273], săbii şi pumnale sau spărgătoare de platoşe. Arma lor cea mai însemnată este aşa-numita

---

[267] Toate datele sînt greşite. Autorul foloseşte elemente luate din cronicile ungureşti. Pentru originea şi obligaţiile secuilor, vezi discuţia din *Călători*, I, pp. 209 şi 411 şi *Călători*, II, pp. 552 şi 562, unde se dă şi o bibliografie critică.

[268] Figură legendară (unul dintre fiii lui Attila).

[269] *Czegléd*. Autorul face confuzie între oraşul cu acest nume şi Cigle (ung. Csigle), amintit de vechile cronici maghiare, dar încă neidentificat.

[270] În realitate, secuii, după cum rezultă şi din răscoalele lor de sub Ioan Sigismund Zápolya, Ştefan Báthory, Sigismund Báthory etc., erau lipsiţi de drepturile lor şi iobăgiţi în ciuda privilegiilor lor, iar pămînturile lor erau cotropite de nobilimea venită peste ei.

[271] *Gyergau* oder *Gyrgio*.

[272] *Hároms Zeken*.

[273] *Schakaynen* (csákány).

„kopja“[274]. Aceasta este o prăjină — sau o suliţă lungă de molift cu un fier ascuţit la capăt, ca suliţele din Germania şi dedesubt un steguleţ mic roşu şi albastru[275]. Aceste prăjini sînt vopsite în roşu şi albastru. La o distanţă de vreo şchioapă de capătul de jos, această suliţă are un buton rotund. Cît timp este călare, călăreţul poartă suliţa pe piciorul drept, atunci cînd o foloseşte la luptă. Cînd un asemenea soldat atacă, el aşează butonul sub braţul drept spre piept şi dă astfel năvală asupra duşmanului. Numele acestei suliţe derivă de la // p. 77 „copidiile“[276] romanilor. Acestea erau nişte prăjini la al căror capăt erau înfipte coase ascuţite, aşa cum fac polonii şi ţăranii ardeleni în timp de război. Numai că în Polonia aceasta n-a folosit prea mult, căci un ţăran astfel înarmat a fost culcat la pămînt de către călăreţi cu prăjina şi cu coasa lui cu tot. Ei <secuii> locuiesc în aşezările vechilor grăniceri[277], împărţiţi în şapte comitate sau scaune şi 2 scaune filiale <întocmai> ca saşii. Iată scaunele: Orbai, Chizd (!), Ciuc lîngă munţii sarmatici, din care izvorăşte vestitul rîu Olt apoi Odorhei, Sepsi, Chezd, Gheorgheni, Mureş, Arieş, Cason etc. Mi s-au părut <oameni> foarte simpli şi cei mai mulţi nu erau înarmaţi decît doar cu amintita suliţă împestriţată şi cu săbii. Domnul Bethlen (p. 437) povesteşte lucruri ciudate despre secuii din Odorhei. În scaunul sau districtul lor se află un sat numit Goagiu[278] care este un adevărat sat de nătîngi[279]. Satul acesta este aşezat între munţi, n-are nici un rîu, în schimb are destule izvoare de munte, care au apă bună la gust, dar capătă de la diferite straturi de pămînt pe care le ating, o putere atît de dăunătoare, încît toţi cei ce beau apa aceea din tinereţe, ajung pociţi, cu guşi mari şi afară de aceasta, apa aceea îi prosteşte pe locuitori în aşa măsură, încît ei nu ştiu nimic nici despre religie, nici despre vreun obicei omenesc. Astfel, unul a socotit că sunetul clopotelor de la biserică este grohăit de porci speriaţi de lupi. Altul, îndemnat de socrul său să se ducă în pat lîngă mireasa lui, a răspuns că el nu va face niciodată aşa ceva, ca să se dedea la desfrîu şi că a plătit pe altul cu bani ca să-l înlocuiască, socotind că raporturile dintre soţi sînt acte de desfrîu. Unul l-a rugat pe un altul să-i arate pe feciorul său pe care îl născuse. Altul n-a putut deosebi o căprioară de un viţel. Cutare a luat o vulpe drept cîine şi a ucis pe toţi cîinii roşcaţi din sat. În ultimul război cu turcii, primarul acestui sat a ucis dintr-o dată cu suliţa <sa> de vînătoare pe un turc care s-a culcat cu tînăra sa nevastă, lucru la care l-a împins trezirea poftei fireşti în cugetul său grosolan etc.

---

[274] Cuvînt ung. = suliţă.
[275] După T r ö s t e r, *op. cit.*, p. 32.
[276] *Copidibus.*
[277] *Markmänner.*
[278] *Gagy.* Sat în Cristuru Secuiesc.
[279] *Hasendorff.*

Din această ţară a secuilor domnul sol a trecut peste munţii Harghita
p. 78 în Moldova şi la 23 decembrie // a ajuns la Breţc[280] cale de o milă, şi mai departe la 24 (?)[281] decembrie la <Tîrgul> Trotuş[282] cale de 5 mile, tot prin păduri.

Acesta este primul oraş, pe care l-am întîlnit în Moldova. Este aşezat în munţi, într-o depresiune adîncă, şi cu case rău clădite. Numai cu multă trudă am putut coborî povîrnişul muntelui, spre această localitate. Adeseori a trebuit să trecem peste o apă, pe care ei o numeau Oituz[283]. În drum am dat şi peste o cetate numită Ojtos Újvár[284]. Pasul spre oraşul Trotuş îl numeau ei „Vama". Moldova care acum este o ţară foarte rău pustiită e locuită de români sau moldoveni. [Urmează o serie de ipoteze fanteziste asupra numelui de Moldova]. Alţii iarăşi vor să derive numele acestei ţări de la numele rîului Moldova, care izvorînd din munţii Transilvaniei dincolo de Braşov, trece prin Moldova şi se varsă în Dunăre[285]. *Moldova e Transilvaniae montibus paulo infra Hierasi fontes ortus amnis Provinciae dat nomen.* (Thuanus, *histor.* L. LVIII)[286].

...Locuitorii acestei ţări sînt români. Faţă de cei ce trăiesc împrăştiaţi, ca zileri sub ungurii şi saşii din Transilvania, aş putea să-i numesc români liberi, căci stăpînesc singuri Moldova şi Ţara Românească, fiind cîrmuiţi de domnii sau voievozii lor proprii. Ambele principate române sînt locuite de români sau valahi dar ele poartă nume diferite. Principatul, care este aşezat lîngă malurile Dunării se numeşte Ţara Românească[287], iar celălalt, care se întinde pe lîngă tătarii din Bugeac în spre lacul Meotid[288], se numeşte Moldova. Totuşi muntenii ni s-au părut mai curtenitori şi mai înţelegători decît moldovenii. Mai sus am amintit că românii sînt de origine romană. Aceşti români de origine romană nu sînt deci scoborîtorii goţilor[289] şi dacilor[290] şi nu-şi trag originea nici din sarmaţi sau tătari, ci sînt o populaţie rămasă aici, în urma expediţiei lui Traian.

---

280 *Bercetsch oder Pretz,* în apropierea pasului Oituz, jud. Covasna.

281 Probabil de citit 24, în text: 21 (!).

282 *Tartros* = Tîrgul Trotuş, pe rîul Trotuş.

283 *Huitos.*

284 *Huitos vyıar.* Este vorba de vechiul castel Ojtos Újvár care se afla la trecătoarea Oituz, la hotarul dintre Moldova şi Transilvania; vezi Lenk. v. Trauenfeld, *op. cit.,* sub v. Oitos-Passus.

285 De fapt, în Siret.

286 Numele latin al istoricului francez Jacques-Auguste de Thou, autorul lucrării: *Historiae sui temporis.* Cf. Babinger, *op. cit.,* p. 78, n. 3.

287 *Wallachey.*

288 Marea de Azov.

289 *Joten.* De citit: *Goten.* Avem aici un exemplu al confuziei filologice între geţi şi goţi, devenită mai frecventă în vremea aceasta.

290 Cum ar fi adică saşii (!).

Românii nu vor să adopte calendarul gregorian (cf. Backius[291] p. 204, 205). Şi moldovenii şi muntenii sînt creştini botezaţi în rit grecesc. Deoarece era noaptea Crăciunului după calendarul care-l ţin ei — căci pe cel nou gregorian nu vor nicidecum să-l primească, deşi întreaga Transilvanie l-a adoptat — trebuie să arăt ceva despre ceremoniile pe care le-am văzut, în seara aceasta, în casa în care am fost găzduiţi. p. 79

A venit unul din popii lor, însoţit de dascălul (?)[292] său şi alţi cîţiva care cîntau. Gazda şi toţi ai casei au trebuit să intre în odăi. Preotul le întinse fiecăruia, pe Mîntuitorul sau icoana lui Isus Hristos, acoperită cu o draperie verde, pe care preotul a tras-o la o parte. Toţi cei care se aflau în casă au sărutat chipul zugrăvit al Mîntuitorului (chipuri sculptate nu sînt îngăduite la ei) pe care apoi preotul l-a acoperit din nou cu draperia.

Popa a fost poftit să se aşeze la masă, dar nu a voit să mănînce şi să zăbovească mai mult, ci s-a grăbit să plece, dascălul său şi-a umplut traista cu fel de fel de bucate, şi apoi a plecat.

Am vrut să vorbesc latineşte cu acest popă, dar el nu înţelegea nimic, deoarece aceştia nu studiază nimic afară de limba lor maternă, în care învaţă să citească şi să scrie.

În Transilvania mi s-a povestit că principele Transilvaniei Rákóczy al II-lea, în timpul războiului purtat cu moldovenii şi cu muntenii, cînd a detronat pe domnul Moldovei Vasile în anul domnului 1652[293] şi l-a aşezat în scaun în locul lui pe logofătul acestuia Ştefan şi cînd a întărit stăpînirea domnului Ţării Româneşti, muntean Constantin[294] împotriva seimenilor lui, a ucis cu sabia pe mulţi din aceştia şi din cauza neştiinţei lor, deoarece nu puteau rosti cum trebuie rugăciunea Tatăl nostru (!)

Dealtfel popii aceştia citesc totul din cărţi tipărite; pe din afară nu predică decît rar sau deloc, poartă părul lung; din această cauză oamenii aceştia (românii) numesc popi pe nemţii cu păr lung, după cum i-au numit şi pe soldaţii nemţi din armata principelui Rákóczy al II-lea, care se reîntorceau în Transilvania, şi s-au temut foarte tare de aceşti popi.

Popii lor români trebuie neapărat să se căsătorească, şi cu o fecioară, nu cu o văduvă. Dacă unui popă îi moare soţia, nu mai poate sluji în altar, i se îngăduie cel mult să citească şi să cînte în biserică la strană. Dar nici nu se poate căsători a doua oară, dacă nu vrea // să părăsească starea preoţească. Căci ei tălmăcesc astfel cuvintele apostolului Pavel (Timotei I, c. 3, v. 2). *Episcopus sit unius uxoris vir* (= episcopul să aibă o singură soţie) un preot trebuie să aibă neapărat o soţie, el poate fi soţul unei singure femei, şi, după moartea primei soţii trebuie să trăiască în văduvie. p. 80

---

[291] Ascanius Backe. Vezi Babinger, *op. cit.*, p. 211.
[292] În text *Diener*.
[293] În realitate 1653.
[294] Constantin Şerban (1654—1658).

Portul lor este diferit după tagma lor. Călugării poartă pe cap o glugă lăsată peste urechi, pe care le acopere, căci aceşti oameni plini de sfinţenie trebuie să-şi astupe urechile, pentru a nu lăsa să pătrundă nimic rău în urechi, şi cu atît mai puţin în inimă, iar această <glugă> ei o acoperă cu un văl lung negru, ce atîrnă pe spate.

În Moldova şi în Ţara Românească au şi mănăstiri. Uneori întrebuinţează toaca de lemn. Preoţii ortodocşi folosesc un instrument de lemn pentru a chema pe credincioşi la biserică, adică „*o scîndură de lemn, lungă de 12 picioare, groasă de 2 degete şi lată de 4 degete, dată bine la rindea, fără crăpături şi fără găuri, pe care o bat astfel cu mîna stîngă, încît scoţînd tonuri, cînd pline, cînd grave, cînd ascuţite, cînd dese, cînd rare, produc o melodie foarte plăcută după toate regulile muzicale* etc. Leo Allatius, după el Thelavius, în *epistola dedicatoria*, fol. 15)[295]. Asemenea instrumente de lemn n-am văzut în oraşele greceşti prin care am călătorit ... însă în Moldova şi Ţara Românească se găsesc din belşug. În Ucraina sînt clopote frumoase.

Aşadar cînd vor să dea semnalul pentru venirea la biserică, se folosesc clopote de lemn (= toacă); am auzit întîia oară bătîndu-se <toaca> şi apoi am văzut-o de aproape în uliţa Mănăşturului, din preajma Clujului, în Transilvania. Căci după ce se dădea semnalul cu toaca, obişnuiam adesea să mergem la popa, care-şi avea locuinţa în curtea bisericii, şi să asistăm la slujba bisericească. Această scîndură de stejar, dată bine la rindea, avea 4 coţi în lungime, jumătate de cot în lăţime şi 3 sau 2 degete grosime, era atîrnată la mijloc cu un lanţ de zidul bisericii. În această scîndură bătea preotul în mod iscusit, cu un ciocan de lemn, odată o bătaie tare pe care o repeta, apoi înmulţia bătăile şi, la urmă, bătea atît de des, încît sunetul se subţia din ce în ce, pînă nu se mai auzia de loc. Această muzică din toaca de lemn nu era neplăcută urechilor. Aşa ceva am auzit apoi în Moldova, în mai multe locuri, îndeosebi la Iaşi şi la Suceava.

p. 81 Popii poartă barbă lungă şi lată, au o înfăţişare gravă şi evlavioasă, // îşi fac slujba religioasă dis de dimineaţă şi seara tîrziu, cu mai multă evlavie decît catolicii. Nu recunosc drept cap al bisericii pe papa de la Roma, nu cred în purgatoriu; în bisericile lor — care, ca şi moscheele turceşti, au sus o boltă rotundă şi sînt construite în cea mai mare parte din lemn — au multe chipuri zugrăvite, dar nici unul sculptat.

Cînd intră în biserică, credincioşii cad în genunchi cînd în faţa Fecioarei Maria, cînd în faţa Sf. Gheorghe, se închină şi fac cruci mari şi mătănii adînci pînă la pămînt, ducînd mîna dreaptă întîi la frunte, apoi la piept, apoi la partea dreaptă şi în sfîrşit, la partea stîngă a pieptului în formă

---

[295] Sau: Leone Allaci. Grec din Chios. Cunoscut erudit, trăieşte la Roma, luptă pentru unirea bisericilor ortodoxă şi catolică. Lucrarea consultată de Hiltebrandt: *De Ecclesiae occidentalis perpetuae consensione,* Colonia, 1648. Cf. Babinger, *op. cit.,* p. 211.

de cruce. Pe cel care face altfel semnul crucii, nu-l socot drept credincios, ci străin.

În bisericile lor preoţii ard fel de fel de aromate pe care le ţin într-un vas de argint sau de alamă din care scot o mireasmă plăcută. Credincioşii cumpără de la preot lumînări mici de ceară, pe care le lipesc de jur împrejurul unei lumînări foarte groase de ceară şi le lasă să ardă în cinstea sfinţilor.

Pe Sf. Gheorghe şi pe Sf. Nicolaie ei îi cinstesc cu osebire. Ei au botezul prin scufundare; cuminecătura o dau sub amîndouă speciile, după felul grecesc şi rusesc, punînd prescurea în vin şi oferind acest amestec cu lingura.

Locuitorii Moldovei sînt în cea mai mare parte oameni demni, bărbaţi cu bărbi late, cu părul tuns, şi poartă pe cap o scufie mică roşie şi peste aceasta o căciulă mai mare ca şi grecii din Constantinopol, au anterie lungi de culori diferite. Femeile pot fi văzute rar. Ele poartă cizme cu <un fel de> potcoave[296] groase şi o năframă albă în jurul capului atîrnînd pînă pe spate, dar faţa este descoperită. Le place mult curăţenia[297]. Deşi casele lor sînt prost construite, în ele este totuşi curat. Dacă s-a aşezat rugina în faţa vetrei, o spoiesc numaidecît, avînd totdeauna la îndemînă în acest scop, o oală cu spoială. Băncile şi masa sînt spălate frumos. Patul lor este o saltea de paie şi o pătură, de care se folosesc cu toţii. În odaie este făcută un fel de poliţă, pe care se întind şi dorm. De Paşti ei se dau în nişte roţi <= scrîncioburi> care se văd în mare număr pe străzile Iaşului.

Atunci cînd copiii ca şi bătrînii vor să-şi arate respectul faţă de unul mai mare, îi apucă // mîna dreaptă şi i-o sărută, în aşa fel, că la o a treia sărutare duc mîna lor la frunte, după cum face comunitatea de la Constantinopol, faţă de patriarh la ieşirea lui din biserică, în ziua Bunei Vestiri etc. p. 82

De la <Tîrgul> Trotuş, domnul sol a plecat mai departe, cale de 5 mile, peste munţi înalţi şi păduri, pînă la Bacău, un orăşel aşezat lîngă rîul Bistriţa, şi a găsit aici pe locuitori adunaţi în faţa unei mese întinse, acoperite cu o faţă de masă pe sub care era pus fîn, iar pe masă erau multe pîini frumoase, colaci mari rotunzi şi pîini rotunde. Oamenii care se adunaseră aici mulţumeau lui Dumnezeu pentru un an bun şi-l rugau să le dea timp mănos în viitor.

Domnul sol a primit un cvartir deosebit şi oamenii lui au fost încartiruiţi peste drum, deoarece locuitorii nu au voit să deschidă uşa, pînă ce pîinea aceasta n-a fost strînsă de pe masă şi ascunsă sub pat. Unul din

---

[296] *Untengeschlagenen hohen Eisen.*

[297] In text: *Renligkeit* (!) interpretat de editor ca: *reichlichkeit.* In realitate trebuie citit: *Reinigkeit,* după cum rezultă din cuvintele următoare din text (p. 81) ce se referă tocmai la curăţenia constantă întreţinută de aceste femei în casele lor rău clădite etc.

colacii din rîndul cel mai de jos, pe care l-a scos un servitor, era mare, ceilalţi tot mai mici, pînă ce se făcea o grămadă ascuţită la vîrf.

În ziua următoare, 26 decembrie, am trecut cu o plută peste rîul Bistriţa. Deoarece pluta era îngustă şi mică şi nu putea cuprinde pe toţi oamenii cu caii lor, pe lîngă căruţa de bagaje, pentru a cîştiga timp au fost trecuţi <prin vad> printr-un loc mai puţin adînc, dar au greşit locul şi au ajuns cu apa pînă la gît.

Apoi domnul sol a ajuns la Roman, aşezat pe malul rîului Moldova, cale de 4 mile, oraş cu clădiri destul de bune. Cînd am intrat în Roman, ne-am încrucişat în cale cu un moldovean pe o sanie pe care se găsea soţia sa şi un copil mic. Cînd a voit omul să părăsească albia îngheţată a rîului şi să se urce pe malul înalt, nevasta împreună cu copilul au fost aruncaţi din sanie căzînd deandaratele şi dînd prilej de rîs.

La 27 decembrie domnul sol a plecat din Roman şi a ajuns, după <un drum de> 4 mile, la Tîrgul Frumos[298], care seamănă cu un bastion. Domnul Moldovei avea aici o clădire spaţioasă, în care ţinea cîteva cămile şi alte vite.

La 28 decembrie domnul sol a plecat mai departe şi a ajuns <după un drum de> 4 mile la Iaşi, reşedinţa domnului Moldovei. În vremea aceea domn al Moldovei era Gheorghe Ştefan, un domn creştin evlavios. Acesta a trimis în întîmpinarea domnului Welling la ½ milă de oraş, cîţiva slujitori de la curte, care l-au vestit că tocmai se aştepta un ciauş de la Poartă, înaintea sosirii căruia domnul nu putea porni nici o treabă. De aceea domnul sol era rugat să binevoiască a-şi amîna puţin intrarea în oraş.

p. 83 Aşadar am înaintat agale, străbătînd o milă pe loc şes după nişte dealuri. Între timp unul dintre oamenii de la curte, un polon care ştia limba latină, s-a întreţinut prieteneşte cu domnul sol, şi apoi am intrat în Iaşi, odată cu lăsarea serii.

Iaşul este un oraş mare, întins, populat, dar fără ziduri înconjurătoare. E reşedinţa domnului Moldovei. În diferite părţi ale oraşului străzile au un pod de bulumaci în loc de pardoseală de piatră. Printre locuitorii statornici se găsesc mulţi evrei, care se ocupă cu comerţul, alături de negustori greci şi moldoveni. Aici se găsesc felurite biserici, cu bolţile construite ca moscheele turceşti (!) însă fără minaretele înalte turceşti. Pe străzi se aflau şi ici şi colo roţi sau scrîncioburi de lemn, mari şi înalte, în care se dau locuitorii în timpul sărbătorilor Paştilor.

Aici se găsea de vînzare mult vînat, îndeosebi potîrnichi şi găinuşe de munte. În oraş umblă şi monedele polone şi şilingii.

Cum am intrat în cvartirul ce ni s-a atribuit, i s-a înfăţişat acolo domnului sol un fel de joc[299]. Era un cerb, în care se ascundea un om. Un ştren-

---

[298] *Törg Formosa, schön Markt.*
[299] = Capra.

gar dănţuia cu el şi apoi culca cerbul la pămînt cu o săgeată. Cu aceasta s-a terminat jocul, pentru care cei ce au jucat au primit bacşiş.

Pe cînd priveam din mers la această neobişnuită scamatorie, şi voiam să ne ducem caii la grajd şi să ne aşezăm puţin la foc, s-a dat alarmă că domnul a trimis după domnul sol, ca să se înfăţişeze la audienţă atît de tîrziu, seara pe întuneric. Acesta a încălecat cu atîta zor, încît a plecat la castel numai cu puţini din slujitorii săi. Aş fi dorit din toată inima să-l urmez, dar nu ştiam nici calea nici drumul, pînă ce în sfîrşit s-a hotărît gazda să mă conducă. Aşadar împreună cu domnul Adolf Hexelberger am urmat gazda în graba cea mai mare, şi am ajuns cu bine la porţile castelului, unde am fost somaţi de garda germană, din care prinţul avea un regiment întreg, cu obişnuitul strigăt de „Wer da?“[300]. După aceea am trecut prin mai multe încăperi. După ce am răspuns că facem parte din suita domnului sol al regelui Suediei, ne-au lăsat să trecem, şi am suit o scară mare şi lată de lemn. După aceea am trecut prin mai multe încăperi, am ajuns într-o cameră în care se afla un jilţ mare cu spetează ca un scaun de judecător şi pe perete atîrna un disc cu un orologiu mare care arăta orele prin bătaie.

Aici am găsit pe oamenii noştri şezînd urcaţi sus pe un divan de lemn. Aceştia ne-au spus că domnul sol a intrat în audienţă şi că se găseşte de cîteva clipe în camera domnului. Am rămas aşadar şi eu afară. Între timp am văzut pe fiii de boieri[301] sau copiii de casă care slujesc pe domn, umblînd în papuci. Mi s-a spus că // nici unul din ei n-are voie să intre cu cizme în camera domnului. p. 84

După un sfert de oră a ieşit domnul sol din camera de audienţe însoţit de cîţiva boieri mai cu vază de la curte şi a fost condus jos cu torţe; acolo soldaţii germani stăteau gata în front. Cum domnul sol mergea călare şi se îndepărta repede, ne-a fost cu neputinţă mie şi numitului Hexelberger, care eram amîndoi bolnavi, să urmăm pe drumul arătat de torţe. S-a mai întîmplat că la cotiturile străzilor ele să dispară din văzul nostru. Am rătăcit astfel amîndoi aproape o oră şi nu ne-am putut găsi gazda pe o noapte atît de întunecoasă. Pe lîngă toate acestea a început să şi ningă. Pînă acum lucrul mai era de răbdat, dar în cele din urmă am pierdut şi pe tovarăşul meu, şi am umblat aşa singur, trebuind cînd să mă lupt cu cîinii, ca să nu mă muşte, cînd să mă păzesc de o nenorocire din partea oamenilor beţi[302] de care erau pline străzile, căci era tocmai timpul cînd în Iaşi se fac de sf. sărbători ale Crăciunului şi de anul nou vicleimuri[303] de acestea ce nu pot fi descrise. Între altele mi-au ieşit în cale o ceată de cheflii de aceştia, ducînd pe o sanie un butoi, pe care stătea cineva. Cu acest alai umblau ei pe străzile oraşului,

[300] Strigătul obişnuit al străjilor: „Cine-i acolo?“
[301] *Bujaren.*
[302] *Wegen der tollen und vollen Leute ...*
[303] *Tourniren.*

cîntau, săreau şi chiuiau din răsputeri. În sfîrşit, am luat hotărîrea şi m-am dat pe lîngă aceşti oameni veseli, dar m-au respins cu binişorul[304], şi m-au apucat şi de braţ şi m-au depărtat de ceata lor. Am rătăcit apoi mai departe, pe jos, pînă cînd am zărit într-o casă prin fereastră, că arde o lumină. Am îndrăznit să intru, numai să ajung printre oameni şi să nu deger pe stradă. Cel mai rău era că nu ne puteam înţelege prin vorbă. Mi-am pus la bătaie toate meşteşugurile, dar nu mi-a ajutat cu nimic. Totuşi gazda a înţeles atîta că m-am rătăcit, a apropiat o lumînare, a luat-o în mînă şi s-a prefăcut că vrea să mă conducă la locul meu de găzduire. După ce m-a însoţit însă pînă la un colţ de stradă, a suflat în lumînare şi a sărit într-un ungher, iar eu am rămas iarăşi singur în zăpadă.

În sfîrşit m-am îndreptat iarăşi spre o lumină şi am găsit uşa deschisă. Această casă îmi părea o cîrciumă. Pe o bancă era întins şi dormea un om, pe care l-am trezit. El a luat o lumînare în mînă şi m-a dus într-un grajd mare unde trebuia să stea caii ofiţerilor germani, şi aici am găsit un grăjdar care vorbea puţin nemţeşte. Acesta, după ce a ascultat plîngerea mea, m-a dus la un armurier moldovean, care m-a primit şi a poruncit servitoarei sale, care dormea pe o laviţă, aşternută cu blană de oaie, să se scoale şi să-mi lase mie culcuşul.

p. 85 După ce am luat o gură de mied, // m-am dezbrăcat de hainele mele ude, mi-am aşternut din nou blana de oaie şi am tras un somn. După cîteva ore s-a făcut ziuă. M-am sculat îndată, mi-am plătit miedul, am mulţumit frumos gazdei şi am pornit în grabă spre cvartirul meu, care nu era departe de acolo.

Tovarăşul meu Hexelberger sosise noaptea acasă, pe mine însă domnul sol mă socotea pierdut şi mort. Mare le-a fost mirarea şi a lui şi a tuturor celorlalţi, cînd am apărut dimineaţa în faţa lui. Apoi a venit polonul de la curtea domnului, care îl întîmpinase pe domnul sol şi a adus pentru Majestatea sa regele Suediei o scrisoare în limba latină din partea domnului, iar pentru domnul sol un bachmat şarg, o bucată de atlas roşu pentru o haină de dedesubt şi 8 coţi de stofă de coloare verde închisă pentru o haină de deasupra. Ce ni s-a întîmplat cu această stofă în Ucraina, vom arăta ceva mai jos.

Între timp ne-am odihnit aici cîteva zile. Domnul sol a trimis de aici scrisori unor prizonieri luaţi de tătari, şi anume domnilor colonel Engel şi Israel etc., prin care îi mîngîia şi îi asigura de cît mai apropiata lor răscumpărare. Această scrisoare a trimis-o domnul mai departe. Am trimis şi eu scrisori în Transilvania domnului sol Sternbach şi domnului D. Basirius.

În timpul acesta a căzut şi anul nou 1657 după vechiul calendar; noaptea soldaţii germani au slobozit flintele lor. Apoi a urmat clămpănitul toacelor de lemn şi mare zăngănit de clopote ca la o sărbătoare foarte mare. Aici

[304] *Mit guten Minen.*

am întîlnit şi un trîmbiţaş suedez, pe care îl luaseră prizonier tătarii în Polonia, şi pe care îl cumpărase domnul de la ei la trecerea lor. Acesta s-a înfăţişat domnului sol, i-a suflat din trîmbiţă sa şi s-a rugat mult să-l scape.

Domnul sol a pus să i se vorbească domnului, care a declarat că l-a dăruit colonelului său, care comanda garda de nemţi, dar că la întoarcerea <solului> din Ucraina, îl va căpăta fără îndoială, ceea ce l-a supărat pe domnul sol atît de mult încît la întoarcere s-a îndreptat spre Transilvania fără a mai trece prin Iaşi, ci cum se va vedea mai jos, prin altă parte a Moldovei. Aici i s-a pus împotrivă domnului ambasador subordonatul său Adolf Hexelberger[305] şi a rămas pe loc. Domnul a dat domnului sol un călăraş, care era de neam croat şi care pe deasupra era şi tălmaciul nostru şi a plecat cu noi în Ucraina. Dar înainte de a merge mai departe, trebuie să mai povestesc ceva despre acest domn moldovean Ştefan, cum adică a ajuns la domnie şi cum a pierdut-o şi cum a murit // la Stettin, în exil, după ce şi-a făcut testamentul. p. 86

În anul 1653 — Tröster[306] scrie: în 1648 — s-a ivit între principele Transilvaniei George Rákóczy al II-lea şi domnul Moldovei Vasile o neînţelegere, care s-a prefăcut apoi în vîlvătaia unui război făţiş. Rákóczy a alungat pe Vasile din principatul său şi a aşezat în locul lui ca voievod pe cancelarul acestuia, Ştefan, care a fost apoi confirmat şi de Poarta Otomană. Din această cauză acest domn moldovean Ştefan îl cinstea pe Rákóczy cu un tribut anual. De asemenea Rákóczy a readus în scaun şi pe voievodul muntean Constantin Şerban, cînd acesta a fost făcut prizonier de proprii săi seimeni sau pedestraşi, scăpîndu-l din mîna acestora. Pentru aceasta şi Constantin îi plătea lui Rákóczy tribut în fiecare an.

După ce a aşezat principele Transilvaniei Rákóczy al II-lea pe aceşti domni români în scaunele lor domneşti, i-a despuiat sultanul turc Mehmed al IV-lea de demnităţile lor şi i-a gonit din scaunele lor de domnie, pe toţi trei principii, adică pe principele Transilvaniei, pe cel al Moldovei şi pe cel al Ţării Româneşti şi anume pe cel dintîi în ultima zi a lui octombrie 1657 stil nou.

Domnul moldovean Ştefan a socotit cu înţelepciune şi spre binele ţării sale, că e prea slab ca să se poate măsura cu puterea otomană, şi a plecat de bună voie în surghiun, refugiindu-se la Măria sa regele Carol al XI-lea al Suediei[307], care i-a arătat toată bunăvoinţa sa regală şi i-a dat adăpost şi hrană în castelul său din Stettin, unde a murit în anul 1668.

Înainte de a muri, domnul fiind foarte slăbit, dar avînd mintea întreagă, — şi-a scris la 8 ianuarie al aceluiaşi an, testamentul, prin care instituia ca moştenitoare legală a tuturor bunurilor sale mişcătoare şi nemişcătoare, atît a celor amanetate cît şi a celor la îndemînă, pe soţia sa, doamna Ştefania

---

305 Despre încercările sale anterioare de a se despărţi de convoiul solului este vorba în povestirea lui Hiltebrandt la pp. 7 şi 20 a textului original.

306 In Bethlen, *op. cit.*, p. 40, tradus de Tröster, scrie, de fapt, 1653.

307 Domneşte 1660—1697.

Mihailova, rămasă în viaţă, cu care se căsătorise după ritul grecesc, excluzînd pe fraţii, surorile, nepoţii, rudele şi prietenii apropiaţi ca pe unii, care l-au părăsit în surghiunul impus de turci. El şi-a arătat şi în acest testament dorinţa, ca doamna sa văduvită să aducă în Moldova trupul său neînsufleţit, care a fost îmbălsămat la Stettin, şi să-l aşeze în mormînt lîngă părinţii săi, cu tot ceremonialul domnesc după ritul grecesc. El ură apoi tuturor celor ce ar ataca testamentul din sgîrcenie, muncile iadului, iar acelora, care îl vor p. 87 susţine, // împărăţia cerului şi mulţumea, în sfîrşit, tuturor binefăcătorilor pentru bunăvoinţa şi binefacerile lor.

De la Iaşi domnul sol a pornit mai departe la 1 ianuarie 1657 şi a călătorit, cale de 2 mile pînă la Coiceni[308] un orăşel pe malul Prutului, şi mai departe la 2 ianuarie pînă la Bălţi, un tîrguşor mic <la> 2 mile. Aici era mare lipsă de apă. La 3 ianuarie, <după> 3 mile, a sosit la Bulboci[309]. Pe întinderi de mile întregi e numai bărăgan aici, fără case sau sate pe tot drumul şi fără să poţi căpăta ceva mîncare sau băutură.

La 4 ianuarie a ajuns <după un drum de> o milă la Soroca, un oraş cu cetate la Nistru, numit mai înainte Tyras, după rîul care desparte Polonia de Moldova... Oraşul era ticsit de evrei, care se refugiaseră aici parte din Polonia, parte din Ucraina, cînd i-au alungat cazacii din ţara lor. De la ei am putut căpăta mied, rachiu şi alte lucruri.

Între alţii ni s-a alăturat un evreu cu numele de „Abraham" care l-a rugat pe sol să-l ia cu el în Ucraina, pentru că avea ceva de reclamat acolo. Domnul sol i-a încuviinţat cererea, deoarece evreul vorbea nemţeşte şi ruseşte şi putea sluji de tălmaci în această călătorie. Dealtfel el luase loc în sania domnului sol şi i-a povestit pe larg şi înduioşător despre măcelărirea poporului său adecă al evreilor, făcută de cazaci în Ucraina, arătîndu-ne în acelaşi timp drumul, ce-l ţineau tătarii, cînd porneau spre Polonia, spre care se îndreptau în marş chiar atunci. Acest evreu avea deslegare de la rabinul său să nu se ţină în timpul călătoriei cu totul după cele prescrise, el întrebuinţa un cuţit de măcelărie al său anume şi lua de la noi mai bucuros mîncarea negătită, pentru a şi-o găti după legea sau ţara lui. Ce pocinog ne-a făcut în Ucraina acest Abraham, care nu era copil adevărat al lui Avram, părintele tuturor credincioşilor, se va vedea în urmarea povestirii de faţă. Domnul sol se apropia de Ucraina şi la 5 ianuarie a ajuns la cel dintîi oraş căzăcesc Costniţ...

p. 100 [Urmează povestirea călătoriei în Ucraina] //

La întoarcere, la 12 februarie am ajuns la *Ozaryncy*, ultima localitate din Ucraina... etc. Din această localitate a plecat împreună cu domnul sol

[308] *Coitschan*. Sat pe Prut.
[309] Bolbuck. R.S.S.M.

spre Moldova o companie de *călăreţi cazaci înarmaţi* şi l-a însoţit, din cauza nesiguranţei drumurilor, pînă la Căcăceni[310], cale de 2 mile. Acolo am intrat în Moldova la 13 februarie şi aceasta era prima localitate întîlnită de noi în Moldova. După ce domnul sol a lăsat în urmă această escortă, cu o scrisoare foarte curtenitoare scrisă în limba latină, către comandantul ei, şi-a urmat călătoria, şi la 14 februarie a ajuns la Parcova[311], 3 mile, apoi la Stîncăuţi[312] 3 mile, iar la 15 februarie la Ştefăneşti[313] 1 milă. Şi aici era tixit de evrei refugiaţi. Localitatea era tare ruinată. Înainte de a ajunge aici, am trecut călare peste un rîu mare şi îngheţat, şi cum calul meu de poştă nu era potcovit, am avut mult necaz cu trecerea; am căzut de mai multe ori, ceea ce li s-a întîmplat şi altora de lîngă mine, aşa că am ajuns la cvartir abia după trei ore.

De aicea domnul sol a plecat în aceeaşi zi, cale de 4 mile, pînă la Botoşani şi deoarece domnul sol, din pricina celor arătate mai sus, nu voia să se ducă iarăşi la Iaşi, la domn, (dar i-a scris notificîndu-i trecerea sa prin Moldova), s-a îndreptat la 16 februarie spre Suceava, cale de 3 mile, localitate care a fost înaintea Iaşilor reşedinţa voievozilor.

La cetatea Sucevii a asediat Rákóczy al II-lea pe cazaci, care veniseră în ajutorul principelui Vasile al Moldovei, silindu-i prin foamete să se predea şi capturînd un mare tezaur al lui Vasile voievod. (*Bethlen*, p. 41). Cazacii care // ne însoţeau, ne-au declarat, că mai fuseseră pe aici, că dispreţuiau **p. 101** pe ungurii transilvăneni ca şi cum i-ar fi bătut crîncen. Aici am auzit pe popi bătînd toaca cu atîta iscusinţă încît scoteau o muzică aşa cum n-am mai întîlnit în altă parte.

Din acest loc domnul sol a plecat spre Baia[314], 2 mile. Baia era o localitate mare, dar pustiită de război. La 17 februarie şi-a urmat drumul către Tîrgu Neamţ[315], 5 mile, în 18 februarie spre Piatra Neamţ[316], 3 mile. La 19 februarie <a făcut> 6 mile pînă la Scorţeni[317] (?), iar la 20 februarie 4 mile pînă la Comăneşti[318]. Acesta a fost ultimul oraş din Moldova, la care am ajuns. În aceste oraşe pustiite ale Moldovei, am fost totuşi ajutaţi, fără plată, cu cai de călărie, cu furaj şi hrană.

---

310 *Kakatschane*, localitate dispărută.

311 Perken. Sat (R.S.S.M.).

312 *Stanzlauzes oder Stankauce*. r. Răşcani, Rep. Moldova.

313 *Stephanesten*.

314 *Banja*.

315 În text: *Gürgonin*. De comparat numele ce urmează „Türg Piater" cu forma greşită Gürgonin în care T se confundă cu G, prima silabă fiind deci identică la amîndouă.

316 *Türg Piater*.

317 *Scholzin*. Identificarea este nesigură.

318 *Kommanester*.

Domnul sol s-a îndreptat apoi spre Ciuc sau mai exact spre trecătoarea secuilor[319] din munții Sarmației, din care izvorăște renumitul rîu al Oltului și care este o trecătoare spre Transilvania.

La 21 februarie domnul sol a pornit dis de dimineață din Comănești, cu gîndul de a ajunge în aceeași zi la această trecătoare, dar acest lucru nu s-a putut îndeplini.

În drum am ajuns la o intrare îngustă în munți, pasul era însă prost păzit și nimeni nu te întreba de unde vii și încotro mergi. Poarta ne-a deschis-o un român cu căutătură prietenoasă, care ne-a salutat cu mîna. Am trecut deci călare neîmpiedicați, dar nu am ajuns ziua la locul hotărît, și a trebuit să poposim noaptea în munții de zăpadă, lîngă niște stoguri de fîn.

A doua zi am pornit iarăși dis de dimineață și am călătorit din zori pînă în seara, trecînd peste un munte înalt, acoperit cu zăpadă. În drumul nostru am dat de multe capele, de unde se putea trage concluzia că locuitorii acestei regiuni erau de religie catolică. De pe muntele înalt priveliștea se întindea departe în țară și se vedeau multe orașe și sate foarte aproape unele de altele.

În sfîrșit, la 21 februarie, am sosit după un drum de 6 mile, la „Sepsi"[320] fiind astfel numit și comitatul și orașul secuiesc. Dregătorul acestei localități se ținea destul de mîndru cînd i-am vorbit în numele domnului sol, dar a ieșit totuși călare în întîmpinarea acestuia și i-a dat îngăduința de a poposi acolo.

De aici domnul sol a plecat la 22 februarie cale de 1 milă, spre Miercurea Ciucului[321], un tîrgușor, și mai departe după un drum de 2 mile a ajuns la Leht[322] un sat săsesc, la 23 februarie, a făcut 2 mile pînă la un sat săsesc, cu numele Draos[323], și apoi, la 24 februarie 4 mile pînă la orașul săsesc Sighișoara.

Sighișoara este al treilea oraș săsesc, la 8 mile de Sibiu. La răsărit, apus și miazănoapte se mărginește cu Țara Secuilor, spre miazăzi cu scaunul Mediașului, este așezat între vii frumoase. Cetatea este așezată pe un deal // mare și întins. Pe platoul cel mai înalt al dealului cetății se află liceul și biserica principală[324], la care trebuie să te urci pe o scară lungă. În cetate nu se îngăduie încartiruirea nici unui principe. La poalele cetății se găsește un

p. 102

---

[319] *Czick oder der Zäck* [*l*]*er — pass.*

[320] *Czik Zepis oder Sepsi, der Sicul oder Zeckel Graffschafft und Stadt genandt.* Autorul face confuzie între localitățile Sepsi-Sîngeorgiu (azi Sf. Gheorghe) și Ciuc-Sîngeorgiu. Aici e vorba de Ciuc-Sîngeorgiu.

[321] *Szerreda-Warusch.*

[322] Poate Lueta, cam la jumătate drum între Miercurea Ciuc și Draoș.

[323] *Drösd,* azi Drăușeni pe valea Homorodului Mare.

[324] Biserica evanghelică.

oraş mare, aşezat pe rîul Tîrnava Mare, care izvorăşte din Munţii secuieşti[325] şi e bogat în peşte.

În anul 1662 a fost asediat în acel oraş actualul principe al Transilvaniei Mihail Apafi de către principele Ioan Kemény dar a fost despresurat de către Kuciuk-Paşa care l-a bătut pe Ioan Kemény la 24 ianuarie lîngă Seleuşul Mare[326], cu care prilej domnul Kemény a căzut de pe cal şi a fost strivit de propria sa cavalerie.

Domnul sol a stat în partea de jos a oraşului, prin care curgea un pîrîu. De aici a scris tînărului principe Francisc Rákóczy[327] spre a-i da de ştire despre trecerea sa prin ţinut. Aici am întîlnit un sighişorean care vorbea limba franceză[328] şi care l-a salutat pe domnul sol.

La 25 februarie domnul a pornit spre satul Oaia[329] la 4 mile; la 26 februarie, 1 milă, spre Tîrgu Mureş[330], un oraş în întregime unguresc, locuit în cea mai mare parte de meseriaşi şi ostaşi. Principele ţine aici adeseori dieta ţării. Traiul este ieftin, dar oraşul este plin de noroi. Tineretul săsesc e trimis la liceul de aici, pentru a învăţa limba maghiară.

Deoarece domnul sol şi-a făcut intrarea în Tîrgul Mureşului împreună cu cazacii pe care îi avea cu el, fapt pe care cazacii îl povestiră mai tîrziu în armata lor ca o minune, arătînd cum au trecut prin Transilvania — unde, ca şi în Moldova, s-au îmbogăţit în cai, — Thomas Basa[331], guvernator al Transilvaniei i-a scris domnului sol o scrisoare latinească în termeni cam aspri, avînd cam următorul cuprins: Nu ştia oare solul că el e guvernatorul ţării? Atunci de ce a intrat fără a-l înştiinţa mai dinainte? etc.

Solul, foarte indignat, a pus să i se răspundă tot în termeni aspri: E cumva guvernatorul singurul care nu ştie ce s-a petrecut la Curtea transilvană? De ce nu dispune ca trecătoarea să fie păzită? etc., etc. Domnul sol a trimis un curier expres cu această scrisoare către acest Thomas Basa, care voia să-l întoarcă din drum ca pe un duşman şi să-i închidă trecătoarea, după ce o trecuse şi aştepta în ţară, deocamdată la Tîrgu Mureş sosirea guvernatorului sau răspunsul lui. Între timp cazacii se înveseleau trăgînd cu armele şi ţinîndu-se de chefuri.

---

325 Muntele Harghita.

326 *Gross Alesch.* Lupta a avut loc la 24 ianuarie 1662, deci cinci ani după călătoria descrisă.

327 Francisc Rákóczy [n. 1644, mort. 1667], fiul lui Gheorghe Rákóczy al II-lea şi tatăl lui Francisc Rákóczy al II-lea. N-a apucat să domnească, fiind alungat de turci, odată cu tatăl său.

328 *Walsch* — Poate însemna şi limba italiană.

329 *Woy,* jud. Mureş.

330 *Marosch Wasarhely, das ist: Neumark an den Mörösch.*

331 Nobil ardelean. Fost în 1642, căpitan general în Trei Scaune şi sol la Poartă; cf. Iván Nagy, *op. cit.,* vol. I, p. 212. Vezi şi mai sus pp. 518 şi 531.

p. 103 După cîteva zile îi sosiră înapoi domnului sol // scrisorile sale cu sigiliul rupt. Intervenirä şi cîţiva nobili transilvani, care se sileau să găsească scuze pentru atitudinea guvernatorului. În acest timp domnul sol îşi ţinea armele sale pregătite ca şi pe cele ale suitei sale.

Acelaşi Thomas Basa a dispus mai tîrziu, cînd domnul sol călătorea spre Constantinopol, să i se facă la Cluj o primire măreaţă, şi să fie întîmpinat cu alai. Eu îmi aveam cvartirul la un nobil transilvan, un blănar, care mă poftea să mănînc şi avea la masă un cap de purcel fript, din care am mîncat trei persoane.

Cum nu s-a întîmplat nimic, domnul sol a pornit la 1 martie, de aici, a trecut călare cu întreaga escortă peste Mureşul îngheţat, mergînd spre Cluj, cale de 8 mile. De aici a plecat la 3 martie, cale de 2 mile, spre Topa Sâncraiu[332], un sat românesc, şi mai departe la 4 martie, cale de 3 mile spre Zalău[333], un orăşel unguresc, la 5 martie, cale de 4 mile, la Tăşnad[334], un castel (sic) şi oraş în Ungaria. Astfel am trecut iarăşi din Transilvania în Ungaria, mai departe la Sanislău[335], un tîrg, cale de 2 mile.

[Urmează întoarcerea la Cartierul General al regelui suedez în Polonia].

CĂLĂTORIA DIN POLONIA LA CONSTANTINOPOL PRIN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ

p. 110 De aici <din Ecsed> domnul sol a călătorit cale de 4 mile la Tăşnad[336]. La 1 mai <după un drum de> 4 mile a ajuns la Şimlău[337]. Acest Şimlău este oraşul de baştină al principesei Rákóczy; paşa de la Buda[338] l-a prădat şi ars în anul 1660 (*Bethlen*, p. 170). Din această localitate domnul sol a călătorit la 2 mai mai departe, cale de 3 mile spre Almaş şi a ajuns la 3 mai, după un drum de 4 mile, în Transilvania la Cluj.

Domnul secretar Wallich a zăbovit cîtva timp în acest Cluj şi la 4 mai a ajuns prin Vinţul de Sus la Turda cale de 2 mile, apoi la 5 mai a ajuns la Aiud, cale de 3 mile şi de aici, la 6 mai la Alba Iulia, cale de 2 mile.

După ce domnul sol şi-a rînduit aici cîteva treburi, a plecat la 8 mai mai departe spre Ardealul săsesc, ajungînd la Miercurea, 3 mile, la 9 mai la Turnişor* cale de 2½ mile în preajma Sibiului, cale de ½ milă, pînă la

332 *Topasankrey*, jud. Cluj.
333 *Syllaj*.
334 *Tashnaht*, jud. Sălaj.
335 *Starislau*.
336 Solia a plecat din Polonia la 10 aprilie 1657; după ce a trecut prin Ungaria de Sus, a sosit la Tăşnad, în ziua de 30 aprilie.
337 *Somlyo*, jud. Sălaj.
338 În anul 1660 au fost succesiv paşi de Buda: Seid Ahmed (pînă în mai 1660) şi apoi Boznak Ismail.

* *Neppendorf*.

Nocrich, cale de 2 mile. La 11 mai a plecat spre Cincul Mare[339], cale de 3 mile, şi mai departe spre Făgăraş o milă, şi apoi spre Şercaia, o milă.

Apoi domnul sol a trecut prin pădurea Codlei spre Codlea, iar la 12 mai spre Braşov, 4 mile. Aici a poposit domnul sol doar cîteva zile, pînă ce hainele sale croite la Cracovia aveau să fie terminate de croitorii saşi, care îşi făceau meseria în acest oraş. Unii dintre noi s-au împărtăşit aici, la un preot sas luteran, acasă. Aici a fost preschimbat şi argintul pe care l-am gasit în Polonia, la Rakow, şi s-a făcut rost de un serviciu din acelaşi metal precum şi de un serviciu de cositor; servitorul nostru tîmplar ne-a făcut o casetă.

Cea mai mare parte din bagajele noastre împreună cu cîţiva cai de călărie ai domnului sol au rămas aici în Braşov. Domnul sol a luat cu el la Constantinopol pe domnul Hermann Myhal. (Ungurii pun numele înaintea pronumelui) deci pe Mihail Hermann, fiul judelui regal din Braşov, deoarece altfel nimeni nu poate fi lăsat să treacă din Transilvania în Ţara Românească.

La 16 mai domnul sol a pornit din Braşov, petrecut de cîţiva senatori braşoveni, prin Rîşnov o milă, ajungînd la 17 mai la Bran, o milă, unde domnul sol a fost bine primit şi salutat la plecare cu salve de artilerie.

Branul este o cetate impunătoare, locul de strajă al Braşovului la trecătoarea care duce din Ţara Românească prin munţii Bucegi şi Zărneşti, în ţara Transilvaniei. Cetatea aceasta se numeşte după dîrza ei înfruntare şi forţa cu care a fost întărită de regele Ludovic[340], fiul lui Carol Neapolitanul „Turtzburg, Turtzfeste (*Tröster*, p. 401). Eu socotesc că se chiamă „Türckfeste"[341], deoarece este o cetate ridicată împotriva turcilor. p. 111

De la această cetate domnul sol a trecut şi a sosit la Rucăr, 2 mile. În ziua de 12 mai a făcut într-o zi 3 mile şi a tăbărît la 19 mai pe cîmp. Apoi şi-a făcut intrarea în Tîrgovişte, două mile, care este reşedinţa domnului Ţării Româneşti. Pe atunci domn era Constantin Şerban, un domn evlavios, care s-a arătat binevoitor în timpul audienţei. Interpretul era un italian, doctor în medicină, domnul Mascellini[342], care tălmăcea domnului în limba grecească pe care ei o vorbeau spusele domnului sol şi Domnul răspundea în aceeaşi limbă.

Domnul sol a fost poftit să stea într-o locuinţă osebită, după ce domnul l-a cinstit cu un caftan. Domnul doctor, despre care tocmai am vorbit,

---

[339] *Grosschenk.*

[340] Ludovic I, regele Ungariei (1342—1382). Tatăl său, Carol Robert de Anjou, se trăgea din familia regală a Neapolului.

[341] Adică cetatea turcului. De fapt numele a fost luat de la pîrîul Turcu, care curge pe sub cetate. Numirea nu e legată de turcii otomani, care nu apăruseră în Transilvania cînd s-a construit cetatea, ci de năvălitorii turanici de mai înainte; pecenegi, cumani. Locul era numit de saşi: Turcz-Au.

[342] *Marsilini.* Vezi în volumul de faţă relaţia lui Bakšić, n.248.

a trimis cu acest prilej, pe servitorul său cu o aleasă fetişcană creştină, cumpărată de la tătari, ca să o ducă la Constantinopol în slujba soţiei sale.

Tîrgovişte este o aşezare întinsă, în care s-a îngrămădit multă negustorime. N-are ziduri înconjurătoare.

Domnul sol a fost escortat de cîteva companii de călăraşi şi de boieri, care s-au înfăţişat în tabără[343] în bună rînduială, cu caii frumos împodobiţi. La 22 mai a pornit el de aici şi a ajuns în aceeaşi zi, 3 mile, la o fîntînă, unde era întins un cort domnesc. Căci regiunea era cu totul pustie aici — şi aci s-a putut căpăta un pahar de vin. La 22 mai a ajuns la Bucureşti, 6 mile; iar la 23 mai la Corneşti[344], un sat lîngă Dunăre, unde ne-a părăsit escorta muntenilor.

La 24 mai domnul sol a trecut Dunărea cu o barcă şi a intrat în primul oraş turcesc, Silistra, după un drum de 5 mile. Silistra, numită pe turceşte „Dessorum"[345], este un oraş turcesc la Dunăre, care înainte vreme a fost invadat şi prădat, pe rînd, de munteni şi de transilvăneni. Era un frumos oraş comercial, pare să fi fost întemeiat de împăratul Constantin cel Mare (*Urbinus*, p. 393), Paşa din Silistra: (Paşa, dux limitaneus = conducător de margine) lipsea tocmai atunci de acasă; domnului sol i s-a oferit totuşi o locuinţă osebită şi chehaia[346] paşei i-a trimis cîţiva moruni (erau peşti mari, frumoşi şi graşi) . . . prinşi în Dunăre.

Eu am fost pus pe lîngă domnul secretar Wallich şi amîndoi ne-am dus la guvernatorul ce fusese lăsat <să ţină locul>. // El ne-a tratat mai întîi cu cafea. După ce ne-am încheiat misiunea, ne-am trezit deodată în faţa noastră cu muzicanţi ale căror instrumente şi a căror hărmălaie sînt cunoscute.

Din Silistra domnul sol a plecat în 25 mai spre Klisedzik [în Bulgaria].

---

[343] Tabăra ambasadorului care se oprise în apropierea reşedinţei domneşti, în aşteptarea alaiului ce trebuia să-l escorteze.

[344] *Gorniz*. Azi dispărut.

[345] Numele turcesc este Silistra. Dessorum este o deformare a numelui latin, Durostorum, din care românii au făcut Drîstor.

[346] Fazlî-paşa.

CLAS BRORSSON RALAMB

(1622—1698)

*

Suedezul Clas Brorsson Ralamb s-a născut în 1622 şi a murit în 1698.

Bucurîndu-se de sprijinul cancelarului Axel Oxenstierna (1583—1664), a luat parte de tînăr la negocierile diplomatice încheiate prin tratatele de la Osnabrück (1644) şi prin pacea de la Brömsebrö cu Danemarca. Ralamb s-a făcut cunoscut şi printr-o lucrare juridică de valoare. Ca răsplată pentru serviciile aduse, a fost făcut baron. A ajuns apoi membru al parlamentului şi a ocupat mari dregătorii.

În timpul războiului cu Polonia, regele Carol al X-lea, Gustav, l-a trimis în 1657 la Constantinopol, pentru a duce tratative în vederea încheierii unei alianţe cu Poarta, îndreptată împotriva Rusiei, cu care Suedia se afla în relaţii încordate. Împreună cu el mergea şi o solie ardeleană, trimisă de aliatul Suediei, Gheorghe Rákóczy al II-lea.

După tratative care au ţinut un an, Ralamb s-a întors în Suedia fără să fi putut obţine nici un rezultat.

A adus însă de la Constantinopol o colecţie de miniaturi, printre care se află şi reprezentări de costume turceşti şi româneşti.

În 1679, Ralamb îşi publicase însemnările de călătorie sub titlul: *Kort Beskriffning om that som wid then Constantinopolitanska Resam är föreluppit; Huruledes Kongl. Maytz anförtrödde Ahrender äro förättade samptuthi hwad wilkor then Turkiske Staten wid samma Tijd befans giord; Den stormecktigeste Konung och Herre, Hern Carl Gustaff Sweriges, Göthes och Wändes Konung etc. Til skyldigh Underdänige Tienare Til Portam Ottomannicam Extraordinarie Affskickader Clas Ralamb Anno 1656,* Stockholm, Trycht off Hernrich Keyser kongl. Booktr. Ahr 1679, adică: *Scurtă descriere despre cele petrecute în cursul călătoriei la Constantinopol, felul cum au fost conduse negocierile Majestăţii Sale, precum şi starea în care se găsea statul turcesc în acea vreme, pentru informarea prea puternicului rege şi stăpîn Gustav (X) rege al Suediei, al ţării Goţilor şi Venzilor etc., de către prea credinciosul şi plecatul său servitor, ambasador extraordinar la Poarta Otomană, Clas Rålamb, anul 1656.* Stockholm. Tipărit de Henrich Keyser, tipograf regal. Anul 1679.

Această lucrare a fost tradusă în limba engleză şi publicată în: „Collection of Voyages and Travels", V, Londra, 1732, in folio.

Textul original al jurnalului în limba suedeză a fost în întregime editat abia în 1963 la Stockholm, de către Christian Callmer. Părţile necunoscute încă vor fi redate într-un volum viitor al seriei de *Călători.*

În limba germană există despre solia lui Ralamb lucrarea: *Bericht was nach angefangenem Krieg wider d. Kron Polen von I. K. Maj. in Schweden bey d. Ottoman. Pforte durch verordnete Abgesandten z. Trennung d. Christenheit angesucht worden* S.f.e.d. (1657).

Partea călătoriei privitoare la Ţara Românească a fost tradusă după originalul suedez de C. J. Karadja şi publicată împreună cu o scurtă prezentare a autorului în „Revista istorică", an VI, 1920, pp. 207—212 sub titlul: *Un ambasador suedez la curtea lui Constantin Şerban.* Tot în aceeaşi revistă (XV, 1929, pp. 347—348) au apărut şi *Notele lui Rålamb despre Muntenia,* publicate de acelaşi autor. Mai recent, vezi şi Lozovan, *Voyageurs nordiques . . .,* p. 112.

În primul fragment se dau informaţii preţioase despre curtea impunătoare a lui Constantin Şerban, despre obiceiurile şi ceremonialul de la curte. Al doilea fragment se ocupă de aspectul şi rodnicia ţării, precum şi de situaţia demografică. Se dau date interesante, dar puţin sigure — despre paza hotarului dinspre turci.

Partea I a fost analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* vol. I, pp 370—373.

CĂLĂTORIA
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

1657

La 23 aprilie <1657> am plecat din Brașov, însoțit fiind de trimișii principelui Rákóczy[2] și am trecut munții Valahiei[3] înspre Țara Românească. Am ajuns în ziua de 26 aprilie la Tîrgoviște, capitala domnului Țării Românești. Străbătusem munții cu multă greutate din cauza troienilor de zăpadă, și cu pericol, fiind nevoit să trec peste rîul Dîmbovița. N-am aflat pod peste rîu; a trebuit să-l trec în mai multe rînduri, din cauza cotiturilor pe care le face între munți. Apele se umflă cu mare repeziciune prin topirea zăpezii de pe culmi; după cum aceasta se face mai iute sau mai încet, treci uneori ușor călare prin rîuri și puțin după aceea puhoiul se revarsă în toate părțile. Dimineața, cînd am trecut Dîmbovița

p. 209

---

[1] După C. I. Karadja în „Rev. ist.", 1920, pp. 209—212, cu unele modificări.

[2] Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648—1660), aliat cu regele Suediei. Trimișii ardeleni erau Francisc Bolgarzki de Sebeș, Ștefan de Cherestes și Francisc Somogyomi din Turda.

[3] Munții Carpați.

pentru întîia dată, apa nu era prea adîncă, dar înainte de ora 8 dimineaţa, trăsurile cu cai au fost luate de apă şi o slugă a ambasadorului ungur[4] s-a înecat cu cal cu tot. Noi ne agăţam cum puteam de stînci, ajutîndu-ne cu mîinile şi cu picioarele, şi lăsam trăsurile în voia soartei; pe înserate rîul crescuse într-atîta, încît nimeni nu l-a mai putut trece vreme de 14 zile.

Cînd ne-am apropiat de Tîrgovişte, domnul[5] mi-a trimis în întîmpinare o caleaşcă înhămată cu şase cai turceşti minunaţi, însoţită de 200 de nobili călări, toţi mîndru îmbrăcaţi şi vreo 30 de companii de călăreţi, aducînd oarecum a oaste. Printre ei se afla chiar şi domnul, dar „incognito". Mareşalul[6] şi secretarul[7] său mi-au urat bun sosit, secretarul adresîndu-mi cu- (p. 210) vîntul pe latineşte. Aici se vedeau cei mai frumoşi cai turceşti, ofiţeri îmbrăcaţi în haine felurite, unii în zale, alţii cu piei întregi de leopard, panteră şi tigru, alţii purtînd pene lungi şi împestriţate ca nişte aripi de vultur[8], totul în sunetul buciumelor şi ţimbalelor, căci întrebuinţarea trîmbiţelor nu este cunoscută nici în Ungaria, nici în Ţara Românească sau în Turcia. Astfel am fost însoţit pînă la locuinţa mea. În ziua următoare am fost primit în audienţă de domn cu o pompă deosebită, aşa precum i se cuvine maiestăţii sale regale[9] şi respectului ce i se datoreşte. La audienţă se afla lume multă, mai toţi boierii, unii îmbrăcaţi în blănuri de jder şi de rîs. Arhiepiscopul lor[10] era şi el de faţă. Sala de audienţă avea pereţii îmbrăcaţi cu damasc şi geamuri de sticlă, pe cînd celelalte opt sau nouă încăperi prin care trecusem nu aveau pereţii acoperiţi iar ferestrele aveau hîrtie.

Domnul m-a întîmpinat în mijlocul sălii şi, după ce l-am salutat şi i-am arătat prin viu grai simţămintele de prietenie şi urările maiestăţii sale regale m-a dus la locul unde se aflau două scaune, aşezîndu-se el pe unul, iar eu pe celălalt. După o scurtă convorbire, în care mi-a cerut veşti despre sănătatea maiestăţii sale regale, am fost poftit în camera lui, unde am petrecut cîteva ceasuri, povestindu-i despre starea Poloniei; convorbire de care s-a arătat nu numai mulţumit, dar şi uimit. Apoi m-a îmbrăcat cu un caftan ţesut cu fir de aur, şi cum nu-l primeam, mi-a zis că acesta este obiceiul ţării <fiind> semnul celei mai înalte bunăvoinţi, astfel că am fost silit să-l primesc. Apoi m-am întors pînă la locuinţa mea cu acelaşi alai, în caleaşca trasă de şase cai turceşti, parcă şi mai minunaţi decît la sosire. A doua zi aş fi vrut să-mi urmez călătoria, însă am fost reţinut de domn, care m-a poftit la un ospăţ în grădina sa.

---

[4] Adică al principelui Transilvaniei.
[5] Constantin Şerban (1654—1658).
[6] Marele postelnic, Neagoe Săcuianu (1656—1658).
[7] Logofătul al doilea.
[8] După moda polonă.
[9] Carol al X-lea Gustav.
[10] Mitropolitul Ştefan de Tismana (1648—1653; 1656—1668).

Cînd am ajuns cu trăsura la poarta grădinii, am fost întîmpinat de cinci mareşali[11] cu toiege de argint în mînă. Domnul însuşi m-a primit la uşa chioşcului său, unde masa era întinsă. Afară se aflau dregătorii, curtenii şi cîteva companii de infanterie nemţească[12].

Îndată ce am intrat, domnul m-a condus la masă, unde ne-am aşezat // pe două jilţuri înalte; trimisul Transilvaniei s-a aşezat pe o bancă obişnuită. Pe masă nu se aflau decît patru tăvi de argint cu capace de fier. După ce am stat astfel cîtva timp vorbind împreună, ni s-a adus mîncarea. Atunci s-au aşezat la masă şi cei doi membri din suita mea, care obişnuiesc să stea cu mine la masă, dimpreună cu cei mai însemnaţi dregători ai domnului. Nouă ni se servea mîncarea pe patru pînă la şase talere de argint; ceilalţi mîncau în talere de cositor. Felurile erau bune şi bine gătite şi în vremea mesei se schimbau mereu. Cînd a venit vremea să se închine paharele, s-a ridicat întîi paharul pentru sultanul turcesc[13], însă nu fără ca domnul să-mi fi cerut iertare pentru aceasta; apoi am băut în sănătatea maiestăţii sale regele, pentru care domnul a deşertat două pahare, pe cînd nu băuse decît unul pentru sultan. Apoi am băut în sănătatea principelui Rákóczy, a lui Hmelniţki[14] şi a domnului Moldovei[15]. La fiecare pahar se făcea mare zgomot cu scripce, buciume, tobe, ţimbale şi alte instrumente turceşti ce cîntau laolaltă. După sănătatea lui Hmelniţki am propus să se bea în sănătatea domnului; cînd au băut dregătorii, au aşternut două perne pe jos, în faţa voievodului, şi toţi acei care beau se sculau de la masă şi îngenunchiau cîte doi pe pernă, şi după ce-şi goleau paharul, sărutau mîna domnului, urîndu-i sănătate, apoi se întorceau la locul lor. La mijlocul mesei au fost aduşi în faţa uşii chioşcului doi urşi mari, cari fuseseră vînaţi de vînătorii domnului. El însuşi îi cinsti dîndu-le un pumn de aspri. Chiar lîngă chioşc se afla un cort mic pentru cei ce doreau să se retragă. Cînd secretarul meu Hlingen s-a sculat de la masă în acest scop, a fost primit îndată de doi mareşali, care, purtînd toiegele lor de argint, l-au condus pînă la cort. Ei au rămas în picioare în faţa cortului, pînă la ieşirea sa. Atunci unul din mareşali[16] îl întîmpină cu un lighian şi după ce secretarul s-a spălat, l-au condus iarăşi pînă la masă. Ospăţul a ţinut de la orele 10 jumătate pînă la 7 seara, cînd mi-am luat rămas bun de la domn, care mi-a arătat tot atîta atenţie şi atunci ca şi în tot timpul mesei. M-a îmbrăţişat de două // ori şi m-a sărutat. Apoi m-am întors tot în caleaşca domnească pînă la locuinţa mea, însoţit fiind de toţi curtenii şi lăutarii domnului. În timpul mesei domnul

p. 211

p. 212

---

[11] Sub această denumire autorul cuprinde aici, desigur, dregători de mai multe feluri.
[12] Dorobanţi.
[13] Mehmed al IV-lea (1648—1687).
[14] *Cmilnici,* hatman al cazacilor zaporojeni (1648—1657).
[15] Gheorghe Ştefan (1653—1658).
[16] Medelnicerul.

m-a asigurat îndelung, de sentimentele devotate şi de venerație pe care le poartă maiestății sale și acțiunilor lui. A zis că ar fi dorit ca Țara Românească să fie tot aşa de aproape de Suedia cum este de Transilvania, căci atunci starea lui ar fi mai bună; ar fi dorit să obțină cu voia maiestății sale regelui putința de a angaja cu bani 500 de soldați suedezi.

A doua zi mi-a trimis prin marele comis[17] un cal minunat și mi-a dat o companie de călăreți care m-a însoțit o bucată de drum. Prin toate localitățile și orașele pe unde treceam eram întîmpinat și însoțit de călărași, după porunca domnească.

DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI[18]

1657

p. 347

Prin aşezarea ei și prin dărnicia naturii Țara Românească este una din țările cele mai binecuvîntate din Europa. Pămîntul ei este atît de roditor, încît locuitorii n-au nevoie să-și dea multă osteneală pentru a-l cultiva. Este de ajuns ca bobul de grîu să fie acoperit de pămînt pentru a da un rod îmbelșugat. Partea cea mai bună a țării rămîne însă nearată și pustie. Nu sînt locuitori decît de-a lungul munților, unde își caută un adăpost cînd năvălesc turcii şi tătarii.

Centrul țării este o cîmpie întinsă, unde nu se găsește nici cea mai mică ridicătură de pămînt. Această cîmpie nefiind cultivată, aici se află multe păduri de stejar ca niște insule într-un lac. În lungul Dunării se află pășuni grase; este pește îndeajuns; se găsește vin, miere, ceară și sare din belșug. În țară mai sînt și filoane de aur, dar nimeni cu cutează să se apuce să le extragă pentru a nu trezi pofta turcilor. Din pămînt izvorăște țiței și țara este bogată în vînat și păsări.

Domnul Țării Românești are un venit normal de 600 000—700 000 de taleri suedezi pe an. N-are dreptul de a pune biruri extraordinare fără învoirea supușilor săi; în această privință, Țara Românească este mai fericită decît Moldova, unde domnul poate impune țara după bunul său plac.

Călătorul nu găsește multe înlesniri aii; de-a lungul drumurilor zile întregi nu găsești nici un sat. La fiece două mile însă este cîte o crîşmă mică, clădită din stuf și acoperită cu paie, unde sînt cîteva butoaie de vin și unde drumețul poate găsi cîte ceva de ale mîncării.

Locuitorii, şi mai ales boierii, sînt foarte chipeși, politicoși și îndatoritori, dar nu prea credincioși, căci sînt nestatornici și adesea se răzvrătesc

---

[17] Radu Mihalcea Cîndescu (octombrie 1655 — decembrie 1657).

[18] După C. I. Karadja, *Notele lui Rålamb despre Muntenia* (1657), în „Rev. ist.", XV, 1929, pp. 347—348, cu unele mici modificări.

împotriva domnului. Matei Vodă[19] care domnise cu înțelepciune patruzeci de ani, apărîndu-și țara vitejește împotriva năvălirilor turcilor, moldovenilor, cazacilor și tătarilor, a trebuit, la bătrînețe, să reprime o răscoală pe care nu a putut-o potoli decît cu multă greutate[20]. Domnul de acum, Constantin Șerban a izbutit să învingă pe toți răzvrătiții numai cu ajutorul principelui Transilvaniei. Chiar înaintea sosirii mele, a înăbușit iarăși o răscoală, dovadă fiind cei 300 de călăreți uciși la // porțile Tîrgoviștei și ale căror capete le-am văzut înfipte în țeapă. Domnul este silit să țină veșnic trupe la hotarul dinspre Țara Turcului, pentru a preîntîmpina orice năvălire, totdeauna de temut, cu tot tributul de trei sute de pungi sau 15 000 de taleri suedezi pe an. Domnul are deci o garnizoană de 2 000 de oameni la „Pise"[21], 2 600 de oameni la Brăila și 4 000 de oameni la Odivoaia[22] pentru apărarea sa.

p. 348

---

[19] Matei Basarab.
[20] Este vorba de prima răscoală a seimenilor (1654).
[21] Probabil Buzău și nu Piua Petrii cum crede C. I. Karadja.
[22] Spre raiaua Giurgiului.

FILIP STANISLAVOV

(1608 sau 1610 — sf. 1674 sau 1675)

*

Filip Stanislavov aparţinea, prin originea sa, paulicienilor bulgari din regiunea Orese (= Rahova)-Nicopole de la Dunăre. El s-a născut prin 1608 sau 1610, într-o veche familie de paulicieni, convertiţi la catolicism. A studiat în Italia în Colegiul „iliric" de la Loreto şi de acolo a trecut la Roma prin 1627, unde a rămas şi după hirotonirea sa, fiind reţinut ca tălmaci al limbilor slave de către papa Urban al VIII-lea. În 1635 este rechemat în Bulgaria de episcopul de Sofia, Elia Marinov şi trimis ca preot de mir printre paulicieni. Aceştia, lipsiţi de preoţi, erau pe cale să fie absorbiţi de turci. In lipsa lui în Italia se şi turciseră 300 dintre ei. În anul următor, el înfăţişa o dare de seamă despre paulicieni (= despre ceremoniile şi eresurile lor, despre originea lor după propriile lor declaraţii, despre sentimentele lor de veneraţie pentru biserica romană). Despre activitatea sa duhovnicească în milocul acestora nu avem mărturii sigure. Ceva mai tîrziu, în 1648, cînd a intrat în concurenţă cu confratele său, observantul bulgar Fr. Soimirović pentru Episcopia de Nicopol, îndreptată spre convertirea şi păstorirea paulicienilor, a fost acuzat că nu şedea în mijlocul turmei sale, preferînd să colinde pe la oraşe şi tîrguri împreună cu

negustorii ragusani, ca simplu preot, *tarabascando per le terre e città fra signori mercanti ragusini, come semplice prete* (fără vreo misiune anume). Dar aceeaşi acuzare de părăsire a turmei sale i se va aduce mai tîrziu şi lui Fr. Soimirović. În lupta aceasta, pentru Episcopia de Nicopol se amestecă şi arhiepiscopul de Sofia, (Bakšić) — pentru Soimirović, şi cel de Marcianopol (Bandini) — pentru Stanislavov, precum şi franciscanii observanţi ai Custodiei Bulgariei, pentru primul din ei, şi paulicienii şi negustorii ragusani pentru cel din urmă. Despre efectul acestor frămîntări, pînă şi în Moldova asupra lui Bandini şi Parčević s-a vorbit mai sus în biografiile acestora. Cu tot protestul lui Bakšić şi al Custodiei şi cu tot sprijinul lui Matei Basarab care îl trimisese pe Soimirović la regele Poloniei cu scrisori în favoarea lui, Stanislavov obţine totuşi Episcopia de Nicopol. În anul următor (1649) are loc o împăcare generală. Se pare totuşi că şi după înălţarea sa în scaunul episcopal, Stanislavov a lipsit din dioceza sa. În 1652, deci vreo doi ani după moartea lui Bandini, i se încredinţează administrarea bisericii de Marcianopol, pe trei ani. Există mai multe cereri de bani şi ajutoare adresate de el cu perseverenţă Congregaţiei la Roma şi nunciaturii polone la Varşovia, dar rămase fără ecou. În februarie 1659, el trimite un raport despre starea bisericii pe care o conducea. El stătea mai mult la Rasgrad, unde îşi clădise o casă pentru el şi fratele său. Localitatea era în cea mai mare parte turcească. Acolo se aflau vreo 4 000 de musulmani cu muftiul lor. La Ismail, Chilia etc. se ducea cu mare teamă şi slujea liturghia în cîte o casă particulară. În raportul său, el declara că tot anul colindă din loc în loc în port de negustor, purtînd la el patente obţinute de la turci. De la greci şi armeni a obţinut dreptul de a fi bine primit şi găzduit în ospiciile lor. În chipul acesta, ascunzînd faptul că este episcop, poate să-şi viziteze turma o dată pe an, *ceea ce nu îndrăznea să facă Bandini în locul căruia mergea el.* Alunecînd la oarecare laudă de sine, el se făleşte că a deschis calea preoţilor catolici prin acele locuri, unde pînă la el nu s-a văzut picior de preot catolic sau misionar. Şi nici el nu ar fi putut pătrunde acolo, dacă nu ar vorbi cu uşurinţă limbile turcă, tătară şi română şi nu ar cunoaşte obiceiurile acestor popoare şi nu ar fi cunoscător al tuturor locurilor acelora . . .

Dar în ciuda acestor merite pe care şi le atribuie, el cade în disgraţia Congregaţiei de Propaganda Fide care îl demite în decembrie 1662. După vreun an, dioceza sa este încredinţată vechiului său rival Soimirović (26 noiembrie 1663). El pleacă la Varna şi de acolo spre Roma. De la Ragusa îi cere lui Bakšić să intervină pentru el la Propagandă. Bakšić nu îi dă acea recomandaţie oficială, întrucît a mai primit observaţii *(ribuffo)* din partea Congregaţiei pentru că scrisese în favoarea acelui episcop, ci îl recomandă doar particular corespondentului său, probabil secretarul Congregaţiei. La 23 mai 1673, cînd e numit Urbano Cerri prosecretar al Propagandei, intervine la el ragusanul Francesco Ricciardi pentru *acest sărman prelat atît de bătrîn,* care este mult dorit de turma sa de credincioşi din Episcopia de Nicopol. Dealtminteri, înlocuitorul său, Soimirović nu şedea în dioceză, ci la Chiprovaţ, lăsînd turma sa fără păstor. Nu se arată data exactă a morţii sale. În octombrie 1675 se cere completarea vacanţei prin alegerea unui succesor. (În august 1676 e sfinţit episcop de Nicopol Anton Stepancić).

De la el a rămas o culegere de rugăciuni pentru paulicieni tipărită la Roma în 1641, sub titlul *Abagar*. Despre el au scris S. Salaville în Échos d'Orient XV (1912) *Phil. Stanislavof, apôtre des bulgares Paulikans au XVII-e siécle,* pp. 481—494. Ivan Dujcev în, *Il Cattolicesimo in Bulgaria nel XVII secolo,* Roma, 1937, pp. 50—53; 102—112.

Documentele privind activitatea sa sînt publicate în Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica* (Monumenta spectantia . . .) vol. XVIII, pp. 39, 42, 86, 184, 264, 284.

DARE DE SEAMĂ DESPRE VIZITA EPISCOPALĂ ÎN DOBROGEA ŞI BUGEAC[1]

1659, februarie 4

p 264

Babadag sau cetatea Tomis (!). Este <reşedinţă> arhiepiscopală. În ea îşi are sediul muftiul Turcilor; are aceleaşi drepturi ca şi patriarhul sau primatul acelei regiuni; are jurisdicţie şi judecată, în chestiunile lor religioase. Sînt şapte case de catolici, iar suflete 40. Nu au nici o biserică, nici capelan; uneori slujeşte liturghia pentru ei episcopul Stanislavov într-o casă particulară, şi duce cu el potirul şi obiectele de cult. Sînt cam 300 de case de schismatici bulgari, greci, români, cu vreo 2 000 de suflete. Au o biserică. Obişnuieşte să-i viziteze arhiepiscopul de Durostor sau Silistra. Sînt 1 700 de case de turci, cu vreo 6 000 de suflete. Peste Dunăre, în provincia „Sîrphia" a Tătarilor <se află> Ismailul. <Este>

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de E. Fermendžin în *Acta Bulgariae ecclesiastica (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium,* XVIII), Zagreb 1887, p. 264 şi urm.

un ţinut întins numit Bugeac[2] care pe latineşte se tălmăceşte prin cuvîntul de Unghi, locuit de tătari şi turci. În el sînt 15 000 de case clădite din trestie şi alte nuiele, <căci> le lipseşte piatra. Locuitorii sînt schismatici de diferite neamuri, moldoveni, munteni, tătari, bulgari, „mysi" numiţi dobrogeni[3] şi cîţiva turci. Aici se adună o mulţime de neamuri, pentru că locuitorii sînt scutiţi de plata oricărui bir, în afară de un galben numit îndeobşte „ţechin" pe care trebuie fiecare să-l plătească turcilor pe an drept capitaţie.

Biserici de ale acelor schismatici sînt 13. Case de turci 100 şi o moschee. În acest oraş este exilat orice patriarh grec schismatic de Constantinopol, scos din scaun de către sultanul Turcilor. Trăieşte din darurile acelor schismatici, a căror grijă şi conducere duhovnicească o are, şi de aceea este numit episcop de Ismail. Tătarii din Bugeac îşi aduc aici prinşii lor din diferitele provincii ale Poloniei, Lituaniei, Rusiei, Prusiei, Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei. Printre aceştia se află şi secui şi alţi catolici, pe care îi numesc papistaşi[4], pentru că sînt fii prea supuşi şi credincioşi ai papei şi ai bisericii apostolice. Case de locuitori catolici sînt 3 şi de negustori ragusani 2. Suflete sînt 30. Nu au nici o biserică şi nici preot. Episcopul Stanislavov[5] slujeşte cîteodată liturghia pentru ei într-o casă particulară, pe un altar portativ, şi duce cu el potirul şi obiectele de cult cu neînchipuită primejdie şi teamă.

p. 265 Chilia nouă, o cetate foarte puternică a Turcilor în Ţara tătărească din Europa, a fost clădită după cum se spune, de către Genovezi, în limba italiană <numele> se tălmăceşte prin Trandafir[6]; are două porţi de fier, şi două poduri care se ridică.

Înăuntru locuiesc numai turci, casele lor sînt în număr de 300. Suflete sînt 1 600, moschei patru. Are mahalale foarte întinse, case de tătari <sînt> 500 cu 3 000 de suflete, moschei pentru tătari sînt cinci, făcute din lemn, case de creştini schismatici de diferite neamuri sînt 400, suflete 1600, au două biserici. Case de catolici sînt trei, de negustori ragusani 5, suflete sînt 30. Nu au nici biserică, nici paroh; cîteodată episcopul Stanislavov, pomenit <mai sus> slujeşte liturghia pentru ei într-o casă particulară, şi aduce cu el potirul şi obiectele de cult cu primejdie de necrezut.

Cetatea Albă, cetate foarte puternică a Turcilor în Ţara tătărească din Europa, a fost clădită după cum se spune de către Genovezi, pe italieneşte se tălmăceşte prin cetatea cea albă „Civitas Alba", iar în limba slavă „Belgrad", ceea ce înseamnă acelaş lucru. De jur împrejurul zidului are şanţuri,

---

[2] *Terra magna Buciak dicta latinus cantone sonat.*
[3] *Mysis dicti Dobruxali.*
[4] *Quos Papistas appellant.*
[5] În relaţie, autorul e pomenit la persoana a treia.
[6] De la cuvîntul turcesc *gül,* apropiat fonetic de prima parte a numelui Chilia.

atît de înalte şi adînci încît abia să poată trece bătaia săgeţii peste zidul oraşului.

Are două porţi de fier şi două poduri care se ridică. Înăuntru sînt 200 de case de ostaşi aleşi turci, şi numărul celor care păzesc această cetate este de 1 700. Au două moschei; nu se vede nici o femeie printre ei. Are o suburbie mare. Case de tătari şi de turci sînt acolo în număr de 700, iar suflete sînt 4 000. Moschei de lemn sînt vreo 13. Case de schismatici de religie ortodoxă sînt 50, au o biserică şi în ceea ce priveşte credinţa sînt supuşi episcopului de Ismail, fost odinioară patriarh de Constantinopol, <apoi> depus.

Case de catolici sînt patru, suflete 15 şi uneori mai multe dintre negustori ragusani; nu au biserică, iar cîteodată episcopul Stanislavov slujeşte liturghia pentru ei într-o casă particulară pe un altar portativ, aducînd cu el obiectele de cult şi potirul cu cea mai mare primejdie pentru viaţa lui.

În aceste părţi ale ţării tătăreşti, <sus> numitul Stanislavov, pe atunci misionar din anul 1635 ... a deschis calea şi drumul acestor catolici, căci ani de zile nu mai fusese văzut nici un preot de rit romano-catolic, nici vreun alt călugăr misionar. Şi nici el nu ar fi putut pătrunde acolo dacă nu ar fi ştiut bine limbile turcă, tătară <şi> română, şi nu ar fi cunoscut foarte bine obiceiurile acelor neamuri, şi nu ar fi fost ştiutor al tuturor locurilor din acele ţinuturi pomenite mai sus, pe unde a umblat încă din copilărie. Apoi episcopul Stanislavov a săvîrşit pomenita taină a confirmaţiei în toate locurile arătate mai sus, în oraşe şi sate, şi a confirmat pe mulţi catolici, după cum rezultă dintr-o altă relaţie a sa, pe care a dat-o sacrei congregaţii, şi după aceasta nu a mai fost nici o nevoie să se ducă să mai facă vreo altă confirmaţie. Pentru că la ei este obiceiul ca nimeni să nu fie confirmat dacă nu a împlinit vîrsta de doisprezece ani. A sfinţit mirul sfînt (untdelemnul sfinţit) de două ori în decurs de zece ani, pentru că nu a putut să-l reînnoiască în fiecare an, din cauza puţinătăţii preoţilor, de care e mare lipsă în acele ţinuturi; şi dacă i-ar chema în acest scop, turcii ar intra într-o aşa mare bănuială, mai ales în aceste vremuri de război, încît i-ar omorî pe toţi . . .

[Pretutindeni Sf. mir este păstrat în vase de cositor. Nu este cristelniţă . . . Episcopul Stanislavov trăieşte în cea mai mare sărăcie. Hrană îi dau catolicii din sărăcia lor, cînd vine în vizitaţie (canonică) trei sau patru zile. Cînd călătoreşte, umblă întotdeauna îmbrăcat ca un negustor, după obiceiul turcilor.

Îşi vizitează adesea în fiecare an turmele de credincioşi, ceea ce arhiepiscopul de Marcianopolis Marco Bandini nu a îndrăznit niciodată să facă, de teama turcilor. I-a ţinut locul fără nici un salar, afară de 40 de scuzi pe an din partea Congregaţiei. Turcii nu ştiu că el este episcop, şi de aceea umblă cu mare grijă ca să nu-l afle grecii (= ortodocşii)].

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE
(în rezumat)

SOLIA ÎN MOLDOVA A BOIERULUI MOSCOVIT A. L. ORDIN-NAŞCIOKIN

(1605—1681)

*

La 17 noiembrie 1642 sosea la Iaşi într-o solie mai tainică la Vasile Lupu boierul moscovit A. L. Ordin-Naşciokin plecat din Moscova la 24 octombrie. A treia zi de la sosire, el era primit de domn, căruia îi aducea, pe lîngă scrisorile de acreditare, blănuri scumpe de samur şi — lucru de mare preţ — o vulpe argintie.

La 21 noiembrie solul a avut o audienţă particulară la domn, la care a mai luat parte doar tîlmaciul Selivestru. După mulţumirile pentru darurile cu care domnul fusese cinstit de către Ţar a urmat întrebarea cu privire la scopul venirii solului. Acesta, după mărturisirea lui, era în legătură cu pornirea unor tratative în vederea reluării relaţiilor cu Turcia. Domnul i-a făgăduit să-i dea toate informaţiile ce i-ar fi de folos: „Şi dacă Măria sa... Ţarul[1] a binevoit să te trimită la mine pentru această treabă, atunci nu

[1] Mihail Feodorovici Romanov (1613—1645).

numai orice veste din orice stat, ci chiar şi o frunză de s-ar clătina eu o voi şti". Totodată domnul l-a însărcinat pe boierul Isaia Astafiev din preajma sa să poarte el tratative în acest sens.

În luna următoare domnul i-a trimis răspuns să-şi facă haine după felul celor ce se poartă în Moldova, şi să vină astfel îmbrăcat la curte. Solul a răspuns întocmai acestei dorinţe, nu numai adoptînd portul de la curtea domnului, ci şi felul de a se purta al boierilor din jurul domnului. El scria lui Şeremetev: „şi tu boierule mi-ai scris să obţin de la voievodul Vasile să mă socotească pe mine ca omul lui, şi eu adesea mănînc la el, şi mă aşez la masă după cum mi-a arătat locul la cererea mea, nu prea sus, iar după rînduelile lor, cînd mă scol de la masă, merg să-i sărut mîna, şi nu se cunoaşte după nimic că sînt străin . . ."

La 23 decembrie el e din nou primit la curte unde i se dau asigurările cele mai mulţumitoare: „Îl voi sluji <pe Ţar> în toate . . . etc. . . şi-i voi face cunoscute Măriei sale toate treburile . . ." Nasciokin raportează că domnul „vrea să potolească furia turcilor prin rîvna şi sîrguinţa sa". În acelaşi timp el mai pomeneşte de zelul pentru slujba Rusiei pe care l-a aflat la boierul Isaia Astafiev precum şi la logofătul Toader[2]. Şeremetiev îi răspunde la 1 iunie 1643: „Spune-i lui Toader logofătul să servească pe Ţar şi să fie bun faţă de tine. Văzîndu-l că e cu inima curată, fă-i un dar cu ce se va întîmpla să ai la tine, potrivit cu însemnătatea lucrului şi a prieteniei lui faţă de tine: blănuri de samur ai". În adevăr solul mai ceruse în cîteva rînduri şi i se mai trimiseseră blănuri de samur, destinate strîgerii legăturilor de prietenie cu persoanele mai influente de la curte. În aceeaşi ordine de idei recomanda la Moscova să fie lăudat domnul pentru serviciile sale, şi să i se trimită regulat „simbria". Dar lucrurile nu au mers chiar aşa, căci la Moscova se întîrzia cu răspunsul la scrisoarea domnului, şi nu se dădea slobozire de plecare de acolo solului moldovean, reţinut în chip nejustificat. În schimb solul moscovit rămînea pe lîngă domn şi cerceta diferitele aspecte ale vieţii din Moldova. L-a însoţit şi pe domn în călătoria acestuia de-a lungul graniţelor Moldovei. Se purta şi aici potrivit cu principiile sale mărturisite mai sus: „Merg cu el ori unde ar pleca, şi el mă socoteşte ca pe unul din oamenii săi, şi nu ca acei sosiţi doar pentru o bucată de vreme". Solul îşi punea mari speranţe pe identitatea de religie dintre cele două ţări: Rusia şi Moldova. Totodată era conştient de importanţa legăturilor comerciale dintre ele. În timpul soliei sale au vizitat Iaşii mai mulţi negustori ruşi. Unul dintre negustorii care veneau la Iaşi cu negoţul, a locuit mai mult timp în aceeaşi curte cu solul rus. Un alt negustor din Moscova — Artem Iakovlev — care a stat şi el mai multă vreme la Iaşi, venea să cumpere aici culori pentru zugrăvirea icoanelor. În timpul şederii solului la

[2] Toader Ioanovici, mare logofăt.

Iaşi s-a tipărit acolo prima carte moldovenească, anume „Cazania" lui Varlaam, despre care a raportat cu bucurie la Moscova. El mai declara: „Învăţ cîte puţin să vorbesc moldoveneşte". A trebuit să ajungă la oarecare uşurinţă de vorbire, căci cerea de la Moscova să i se trimită cărţi bisericeşti pentru discuţii privind unele probleme religioase ridicate de boierimea moldovenească.

Obiectul principal al misiunii lui Naşciokin era să determine o mediaţie a lui Vasile Lupu faţă de Poartă pentru primirea favorabilă a unei solii moscovite. Împrejurările Turciei erau destul de critice, atît din punctul de vedere al situaţiei externe — caracterizate prin războiul Persiei şi expectative temătoare faţă de lupta ce se desfăşura la Azov, cît şi înăsprirea relaţiilor cu Polonia — precum şi din cel al crizei politice interne, pentru a impune o clarificare a raporturilor ei cu Rusia. Naşciokin era ţinut la curent de către domn şi de Astafiev cu mersul tratativelor. El declara: „Aud de la domn şi de la Isaia că actuala solie la turci va fi în mare cinste". Domnul îi dădea sfaturi folositoare de felul cum trebuia vorbit la Poartă: „Cîte unuia trebuie să-i vorbeşti liniştit, iar altora cu asprime, să nu le cedezi în toate". Astafiev, de partea lui stăruia să nu se ducă turcilor daruri prea multe, căci acestea scad consideraţia solului: „de la cine văd <turcii> daruri mai multe, contra aceluia purced ei cu mai multă îndrăzneală". Cu toate aceste sfaturi înţelepte solia moscovită, plecată spre Turcia la 5 martie 1643, avînd în frunte pe boierul rus Miloslavski a dus daruri în valoare de 11 090 de ruble, în afară de darurile către cei trei patriarhi ortodocşi. Şi relaţiile polono-ruse erau discutate de Naşciokin, cu domnul Moldovei în cursul unor convorbiri, fără ascunzişuri. Vasile Lupu declara: „Astăzi regele Poloniei"[3] e tare de temut, de aceea caut eu să fie pace între marele Ţar şi Sultanul Turciei"[4]. Părerile sale despre organizarea statului polon erau prea puţin favorabile: „Statul lituanian e anarhic, nu are asupra sa un stăpîn... şi în condiţiile unei atare instabilităţi, unde mai este loc pentru dreptate?... Astăzi a sosit timpul să-ţi vezi de ale tale..." În aceeaşi ordine de idei îl întreba dacă Ţarul nu trimite trupe pentru eliberarea teritoriilor sale de sub stăpînirea Poloniei, aflînd însă că Ţarul duce o politică de pace, fugind de vărsări de sînge...

Dar prezenţa la Iaşi a lui Naşciokin şi vestea pregătirii soliei la Poartă treziseră teama polonilor, care şi trimiseseră un informator pentru a iscodi rostul misiunii sale. Din motive lesne de înţeles toată corespondenţa sa cu superiorii de la Moscova era cifrată, şi scrisorile sale erau duse cu mare grijă, ascunse cu dibăcie sau cusute în căptuşeala hainelor emisarilor expediaţi de el din Moldova. Corespondenţa lui din Moldova se încheie

---

[3] Vladislav IV Wasa (1632—1648).
[4] Ibrahim I (1640—1648).

cu scrisoarea sa din 28 iulie 1643 către boierul Dubrovski pe care îl roagă să pună o vorbă bună dacă s-ar ivi vreun prilej de a fi trimis în vreo ţară vecină cu Moldova, adăogînd „Voi fi bucuros să nu fiu trecut cu vederea. Am plecat nu pentru a mă odihni; bucuria mea este să slujesc cît mai mult . . . etc.". De fapt îşi considera misiunea din Moldova ca terminată după expedierea cu bine la Poartă a soliei moscovite.

Pentru întocmirea notei de faţă au fost folosite informaţiile cuprinse în cartea lui N. A. Novoselski, *Борьба Московского государства с татарами в первой половине* XVII *века*, (*Lupta Statului moscovit împotriva tătarilor în prima jumătate a secolului al XVII-lea*), Moscova—Leningrad, 1948, p. 309; în relatarea din darea de seamă făcută de N. A. Mohov şi P. V. Sovetov, *Освещение истории Румынии* XIV-XVIII *вв. на страницах журнала* „Studii" (*Interpretarea istoriei României din secolele XIV—XVIII în paginile revistei „Studii"*) apărută în „Вопросы истории", nr. 5, anul 1958, p. 215 şi mai cu seamă din articolul publicat de I. V. Kurskov, *Из истории русско-молдавских отношений в* XVII *веке* (*Дипломатическая поездка русского государственного деятеля А. Л. Ордин-Нащокина в Молдавию в 1642—1643 гг.*) (*Din istoria relaţiilor ruso-moldoveneşti în secolul al XVII-lea. Călătoria diplomatică a omului de stat rus A. L. Ordin-Nasciokin în Moldova în anii 1642—1643*), în „Известия Молдавского филиала Академии наук СССР", nr. 2 (56), Chişinău, 1959, pp. 81—87.

Materialul despre călătoria lui A. L. Ordin-Naşciokin se găseşte în Arhivele centrale de stat din Moscova: ЦГАДА оp.68. Дела молдавские и валашские 1642 д. 2, 196 pp. purtînd denumirea: „Отписки в цифирях посланного в Молдавию дворянина А. Нащокина для расведывания о делах турецких и польских. Тут же и письма его боярам Шереметеву и Дубровскому с ответами их на оные. 1642 г-ноябрь—1643 г. (Corespondenţa cifrată a boierului A. Naşciokin trimis în Moldova pentru cercetarea lucrurilor turcilor şi polonilor. Tot aici şi scrisorile lui, adresate boierilor Şeremetiev şi Dubrovski cu răspunsurile acestora la ele. Noiembrie, anul 1642 — anul 1643).

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

VICARUL PATRIARHAL GIOV. BATT. SIROLI DIN LUGO CĂTRE PROPAGANDĂ[1]

1645 septembrie 22, Pera . . .

Prea eminenţi şi reverenzi seniori şi patroni p. 237 vrednici de tot respectul.

Părinţii iezuiţi s-au îngrijit în mod indirect şi scandalos în păresimile trecute să ridice o bună parte a poporenilor din Iaşi contra misionarilor noştri, şi prin autoritatea acelui principe au intrat în casa noastră şi au ocupat camerele bune care sînt în ea şi au mai pus stăpînire şi pe biserică. În luna iulie din urmă a sosit acolo Părintele magistru Antonio din Brisello, regent [al colegiului] din Cracovia, Provincial al Transilvaniei şi comisar general al Provinciei Rusia, şi văzînd pe fraţii săi şi ai noştri asupriţi în chip nedrept, s-a dus să-l salute pe principe: i-a arătat o danie făcută ordinului

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în „Dipl. Ital.", IV. pp. 237—238. Scrisoarea se referă la conflictul pentru Casa Misiunii sau Casa „parohială" din Iaşi, despre care este vorba şi în bibliografiile lui Bandini, Gasparo din Noto, Antonio din Brisello, etc.

nostru de către înaintaşii acestuia, şi a expus temeiurile părinţilor noştri. Acesta auzindu-le, a hotărît să menţină în posesie ordinul nostru, şi a poruncit ca părinţii iezuiţi să-şi facă rost în altă parte. În acest timp zişii părinţi, împreună cu unul numit Cattinaschi[2], care la început îl persecuta pe Monsiniorul Arhiepiscop de Marcianopol şi voia să pună să-l alunge din acea ţară, au recurs la acel monsinior care, după ce a fost ajutat de părinţii noştri şi de mine, trimiţînd eminenţelor voastre scrisorile sale şi aducîndu-i breva stăpînului nostru Papa, care i-a fost înfăţişată tocmai atunci în vremea acestui litigiu de către Părintele Gasparo din Noto, viceprefectul nostru, împreună cu alte scrisori, deodată [......] *Irod şi Pilat s-au făcut prieteni*[3] pentru a distruge misiunea şi a-i schimba pe aceia care au fost primii trimişi să cultive acea vie care nu îi producea Sfintei Biserici decît viţa sălbatică a ereziei şi spinii înţepători ai schismei... Deci zisul prelat le-a concedat părinţilor iezuiţi casa noastră şi biserica, gonind pe părintele Noto care nu va putea cînta liturghia decît în sărbătorile mobile în acea biserică ce fusese mai înainte o casă a mîrşăviei şi a fost schimbată de fraţii noştri într-un templu în care era adorat Dumnezeu cel adevărat, şi în care se mărturiseşte credinţa catolică. Acei părinţi iezuiţi nu s-au sfiit să intre în acea misiune şi în casa noastră, fără avizul judelui competent şi aprobarea zisului Monsinior, ci doar la un simplu semn al Principelui, adus la această hotărîre de către dragomanul său, Cattinaschi, şi nici nu au socotit că este (un lucru de ruşine) a răspîndi zvonul că episcopul ar fi un pretins prelat şi fără nici o putere, şi de aceea nici nu era respectat de loc de poporeni, şi nici nu îl cinsteau ca pe păstorul lor. Acuma îmi închipui că ei împreună cu un frate Ilie din Bosnia[4], gonit de aici cu ruşine — căci nu făcea altceva în mănăstirea Sf. Maria Draperis decît să tulbure comunitatea, să se dedea la rele şi să vorbească de rău pe Stăpînul nostru, pe cardinalii şi prelaţii romani —, afirmă peste tot că părintele provincial al Transilvaniei[5] ar fi făcut un păcat împotriva celor sfinte înfăţişînd suszisului Principe cauza ordinului nostru. Dacă provincialul ar fi avut timp ca să mai rămînă la Iaşi, atunci, mulţumită virtuţilor, doctrinei şi bunului său exemplu, ar fi unit bisericile latină şi greacă, şi acest lucru ni l-a împărtăşit un monah numit Sirigo *(Serico)*, un foarte bun părinte grec, exilat de aici de către acest Patriarh Partenie, şi care stă acum pe lîngă suszisul principe. Aceşti binecuvîntaţi prelaţi Bernardini au luat ca lozincă asuprirea primilor născuţi ai părintelui serafic. Sf. Francisc, şi ei ar trebui să se ocupe cu slujba domnului şi să ia aminte că pe aici nu se află călugări

---

[2] Cotnarski, secretarul domnului pentru limbile latină şi polonă.
[3] Din Evanghelia lui Luca 23, 12: *Herodes et Pilatus facti amici...*
[4] Misionar la Iaşi.
[5] Antonio din Brisello.

de o viaţă mai lipsită de frîu decît bosniecii. Acest frate Ilie e atît de nepăsător la toate (*relasciato*) încît orice mare păcat el îl socoate nimica toată, şi mai este şi ignorant, şi totuşi monsiniorul Arhiepiscop de Marcianopol îl declară predicator şi teolog. Acestea sînt cele ce pot raporta despre misiunea din Moldova. Eu aştept să plec cu domnii ragusani[6] . . . etc.

Pera 22 sept. 1645

---

[6] Se reîntoarce la Roma.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

EBERHARDT WERNER HAPPEL

(1647—1690)

*

Eberhardt Werner (Guerner) Happel s-a născut la 12 august 1647, la Kirchayn, în Hessa, unde tatăl său era vicar, ajungînd mai apoi preot la Halzhausen şi Halbdorf.

A studiat pînă în 1663 matematicile, apoi medicina şi, în sfîrşit, dreptul. Fiind sărac, şi-a cîştigat existenţa dînd lecţii la Marburg (1668) Harburg, Hamburg şi Kiel (1673). În 1674 a căpătat o slujbă în Holstein (1674—79). Apoi s-a întors la Hamburg, unde a murit la 15 mai 1690, la vîrsta de 42 ani.

Happel a scris vreo 20 de romane cu subiecte exotice, printre care mai însemnate sînt *Teutscher Karl,* Ulm, 1689—92 şi *Akademischer Roman,* Ulm, 1690, republicat de R. Schacht în 1913 — în care a descris anii de studii universitare, cîştigîndu-şi oarecare celebritate în vremea sa şi un loc în istoria dezvoltării culturii germane.

A tradus opera lui Valerius Maximus (Hamburg 1676) şi a lăsat cîteva lucrări istorice dintre care cea mai însemnată este *Historia Modernae Europae Oder eine Historische Beschreibung des heutigen Europa,* Ulm, druckt und verlegts Matthaeus Wagner 1692. Cu-

prinde o descriere a nunţii lui Ianusz Radzivill cu fiica lui Vasile Lupu, Maria (1645), alcătuită pe baza informaţiilor cuprinse într-un manuscris latin pe care-l citează în cursul relaţiei şi care pare a fi fost opera unui martor ocular — din suita solului electorului de Brandenburg sau vreun curtean al prinţului Radzivill. Cuprinde date pline de interes asupra ceremonialului nunţii ce concordă atît cu informaţiile date de solul ardelean Ioan Kemény cît şi cu descrierea ulterioară a nunţii domniţei Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, cu Timuş.

Atît relaţia manuscrisă folosită de Happel, cît şi cea a lui Kemény stăruie asupra strălucirii regeşti a primirii de care s-au bucurat oaspeţii care găseau din belşug tot ce puteau dori. Plină de interes este descrierea pitorească a dansurilor noastre naţionale şi enumerarea performanţelor scamatorilor şi comedianţilor aduşi de Vasile Lupu din toate unghiurile lumii pentru desfătarea nuntaşilor.

Fragmentul cuprinzînd descrierea nunţii domniţei Maria a fost reprodus de Const. Karadja, în revista „Ioan Neculce", V, pp. 253—260, fiind însoţită de o traducere parţială în limba română, făcută de Marcela Karadja, pp. 253—260).

Într-o altă lucrare cu caracter istoric, intitulată *Thesaurus Exoticorum oder eine mit ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatzkammer, fürstellend die Asiatische, Africanische und Americanische Nationes... darauff folget eine Beschreibung von Türkey... Ungarn...* (Hamburg, 1688.) în descrierea Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei cuprinsă în „Beschreibung von der Turkey" (pp. 4—6), Happel urmează pe geografii italieni d'Anania, Magini şi Botero — ale căror erori le reproduce — folosindu-se fără prea mult simţ critic şi de *Chorographia Moldovei* a lui G. Reicherstorffer. Pentru Transilvania el mai foloseşte intensiv şi lucrarea lui Frölich, pe care o rezumă foarte conştiincios, neadăugînd decît foarte puţin de la el. Dă şi indicaţii cu privire la îndatoririle celor 3 ţări române faţă de Poartă (pp. 61—62). Descrierea Ţării Româneşti şi Moldovei a fost reprodusă cu unele omisiuni în „Revue historique du sud-est européen", II, 1925, nr. 10—12, pp. 344—345.

De Happel s-a ocupat Th. Schuwirth în disertaţia *E. W. Happel*, Marburg, 1908. Iar la noi, N. Iorga, în *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1928, pp. 359—360, rezumă relaţia lui Happel. N. Gane, în *Trecute vieţi de doamne şi domniţe,* I, Bucureşti, 1941, p. 240, crede greşit că Happel ar fi fost solul Palatinului de Brandenburg.

Deşi n-a fost vreodată în ţările noastre, relaţia lui Happel a fost cuprinsă în anexă pentru completarea ştirilor date de Kemény.

EBERHARD WERNER HAPPEL

<DESCRIEREA> ŢĂRII ROMÂNEŞTI[1]

Sînt de fapt două Valahii, anume cea inferioară sau Valahia muntoasă care poartă acest nume. Aceasta se mărgineşte în partea de răsărit şi miazănoapte cu rîul Milcov[2], în partea de miazăzi cu Bulgaria şi Dunărea şi spre apus cu Transilvania.

p. 4

Locuitorii vorbesc o limbă care se trage din limba italiană. O bucată de vreme Ţara Românească şi-a căpătat voievozii sau domnii de la regele Ungariei pînă în anul 1391 turcii au început să ajungă în această ţară.

În anul 1415 domnul Ţării Româneşti a fost silit să dea turcilor tribut şi în mai multe rînduri <românii> s-au răsculat dar întotdeauna au fost

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german *Thesaurus exoticarum oder eine mit ausländischen und Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz-Kammer fürstellend die asiatische, afrikanische und amerikanische Nationes von Everhardo Guernero,* Happelio, Hamburg, 1688.

[2] *Mysova.*

p. 5 siliţi să se supună iar. Această ţară este udată de mai multe rîuri şi pîraie şi în munţi sînt mai multe mine de aur. Caii din această ţară sînt socotiţi cei mai buni din Europa.

Reşedinţa domnului este la Tîrgovişte şi el trebuie să plătească anual un tribut de 60 000 de florini şi cînd vrea Poarta trebuie să pornească la război împotriva duşmanilor cu destule trupe.

MOLDOVA

O altă parte a Valahiei celei mari se numeşte <Valahia> Cismontana, Major, Superior cît şi „Nigra“ adică Valahia cea mare sau cea neagră, pentru că acolo creşte din belşug grîu negru. Şi prin aceasta se înţelege Moldova. Ea se întinde la răsărit pînă spre Basarabia, spre miazăzi se mărgineşte cu rîul Milcov şi cu Ţara Românească, spre apus cu secuimea sau cu Ţara Secuilor din Transilvania şi are spre miazăzi fluviul Nistru sau Tyras. Se socoteşte că are 64 de mile în lung şi în lat. În acest principat nu sînt oraşe ci numai tîrguri şi sate dintre care cel mai de seamă este Iaşi sau Iassy unde locuieşte domnul; apoi sînt Suceava[3], Neamţ[4], Vaslui, Trotuş, Bîrlad[5], Varna[6] şi Hotin[7]. Locuitorii sînt creştini ortodocşi. Se aseamănă cu ungurii la îmbrăcăminte şi arme. În ţară sînt şi mulţi ruşi, sîrbi, armeni şi tătari; aceştia au cam 500 de aşezări (!) şi sînt obligaţi să urmeze pe domn împotriva celorlalţi tătari. Ţara este îmbelşugată în miere şi ceară şi domnul poate să ridice anual din dijmele acestor produse cam 200 de taleri imperiali.

A fost odinioară o feudă a Ungariei pînă cînd domnul a ieşit de sub suzeranitatea regilor ei (= Ungariei) în anul 1500 (!) şi apoi domnii au trebuit să se supună în sfîrşit jugului turcilor cărora le datorau la început un tribut de 2 000 de guldeni de aur dar cu vremea s-a urcat la 10 000 şi chiar la 60 000 de ducaţi ungureşti. Fiul îşi urmează tatăl la cîrmuire, fie el legitim sau nelegitim, şi îndată ce se naşte un principe este însemnat cu fierul roşu[8]; <între ei> unul îl alungă pe altul sau îl ucide uşor, astfel că dintre douăzeci de domni abia numeri doi care şi-au urmat tatăl în cîrmuire.

În asemenea împrejurări sultanul se uită bucuros printre degete şi dă ţara aceluia care plăteşte mai mult.

---

[3] *Soczow*.

[4] *Niemecz*.

[5] *Barlau*.

[6] Prezenţa acestui oraş în înşirarea de mai sus se datoreşte geografilor italieni d'Anania, Magini, Botero care, copiindu-se unul pe altul, au cuprins şi Oceacovul şi Varna în hotarele Moldovei.

[7] *Chozim*.

[8] Împrumut din *Chorographia Moldovei* a lui Reicherstorffer.

TRANSILVANIA[9]

Împăratul creştin şi sultanul musulman s-au luptat vreme îndelungată pentru Transilvania. Se mărgineşte spre apus cu Ungaria, spre miazănoapte cu rutenii, spre miazăzi cu Ţara Românească şi spre răsărit cu Moldova. Se socoteşte că are 24 de mile în lungime şi tot atîtea în lăţime. Se numeşte Transilvania din cauza celor şapte oraşe sau cetăţi mai însemnate care au fost ridicate pe vremuri de huni. Aerul este bun aici dar nu şi la şes, mai ales la Alba Iulia unde arşiţa verii te alungă în pivniţe. p. 5

Pămîntul este îmbelşugat în aur şi argint ca şi în oţel, antimoniu[10], pucioasă, aramă şi sare minerală bună la gust.

Este un mare belşug de roade. Grîul creşte pe un pai înalt cît trestia, şi nu poţi găsi nicăieri mai bun, ei hrănesc vitele cu tărîţe şi mei. Orzul nu creşte prea bine aici şi oamenii nici nu au nevoie de el pentru a pregăti berea, deoarece au vin destul care este mai bun decît unele vinuri din lumea creştină[11], afară de vinul de Rin şi de cel unguresc.

Poţi cumpăra cu 7 sau 8 guldeni un bou, care trebuie să valoreze în Germania 60 de Reichstaleri. Toamna poţi cumpăra unu pînă la doi funzi de carne de vită cu un Pfenig, şi caii din această ţară sînt puternici şi aleargă bine. Albinele produc des ceară şi miere. Din aceasta se face un mied gustos care pregătit cu buruieni de leac şi cu multe substanţe aromatice este vîndut vecinilor cu preţ bun.

În păduri sînt urşi şi cai sălbatici ale căror coame atîrnă pînă la pămînt. Nu duc lipsă nici de alt vînat, nici de vulturi, şoimi, fazani, potîrnichi, păuni sălbatici, cocoşi sălbatici, lebede etc. În grădinile lor, locuitorii din Ţara de sus cultivă foarte des o buruiană anumită cu care se vopseşte tortul în roşu, astfel că un singur gospodar poate să incaseze 300 pînă la 400 de guldeni pe an. Aceştia, dimpotrivă n-au vii. Ţara nu duce lipsă nici de fluvii navigabile bogate în corăbii, în peşte şi în aur. Întreaga Transilvanie este încinsă de păduri şi de munţi, astfel că este socotită foarte bine întărită datorită trecătorilor sale dintre care cele mai de seamă sînt: Bran[12] lîngă Braşov în spre Ţara Românească, 2. Turnul Roşu, aşezat la două mile spre sud de Sibiu şi 3. Poarta de fier pe care turcii o au acum în stăpînirea lor, 4. o altă trecătoare lîngă Cluj, 5. un fel de trecătoare la Dej, 6. una lîngă Bistriţa, 7. una lîngă Ciuc şi 8. una lîngă Buzău, amîndouă în Ţara Secuilor.

---

[9] Descrierea ce urmează e un rezumat fidel al textului lui Frölich. Vezi mai sus, descrierea acestuia.

[10] *Spiessglass* = *Spiessglanze*.

[11] Adică în Occident, în opoziţie cu Imperiul turcesc.

[12] *Bafan* (!).

Locuitorii sînt de trei feluri: germani, secui şi unguri, acolo locuiesc şi români. Germanii sînt cei mai de seamă şi vorbesc o limbă care se apropie foarte mult de cea saxonă din sud[13]. Şi sînt şi numiţi saxoni (saşi) pentru că se trag din aceştia şi sînt devotaţi învăţăturii lui Luther. Ei au în stăpînirea lor printre altele şapte oraşe libere, frumoase, printre care cel mai de seamă, mai mare şi mai frumos şi totodată capitala întregii ţări este Sibiul[14], tot atît de mare ca Viena, aşezat în cîmpie, străjuit cu ziduri puternice, bastioane, şanţuri cu apă, turnuri şi altele de acest fel. Iar înăuntru este împodobit cu clădiri frumoase, prin toate uliţele curg şivoaie de apă. Totuşi din pricina aerului nesănătos nu este bine populat. Celelalte şase oraşe germane îşi ţin aici adunările[15] şi îşi judecă aici litigiile lor[16]. Aici se face ceară bună şi mied[17]. Acest oraş îşi ţine mereu straja la Turnul Roşu care se află pe o înălţime, pe unde pătrunzi pe o potecă în Transilvania şi este deci o trecătoare întărită.

Braşovul[18] este al doilea oraş al germanilor. Este mai populat decît primul, dar nu tot atît de puternic. Totuşi este tot atît de frumos clădit. Aici se află o şcoală renumită şi cea mai vestită bibliotecă din întreaga Ungarie şi Transilvania. În faţa oraşului se află şi suburbii[19] mari dintre care una este locuită de unguri, alta de „bulgari" (schei)[20] şi cea de a treia de saşi şi secui.

Se află în ţinutul de margine al ţării numit Ţara Bîrsei, la graniţa Moldovei. Pămîntul este pretutindeni foarte roditor.

Sighişoara[21] este al treilea oraş german, aşezat în parte pe un deal, în parte pe loc şes. Oraşul de sus este întărit, şi cel de jos are mai mulţi meşteşugari.

Cel de al patrulea <oraş> este Mediaş[22] aşezat chiar în mijlocul Transilvaniei, în cel mai bun loc din ţară. Nu este mare dar <este> bine întărit. Îndeosebi este bine păzită o biserică <aşezată> pe un munte, căci aceşti oameni le întăresc aşa cum ne întărim noi castelele.

Urmează al cincilea oraş care ne numeşte Bistriţa[23]. Este frumos, bine întărit cu ziduri, turnuri şi şanţuri cu apă. Locuitorii de aici vorbesc limba

---

[13] *Niedersächsisch.*
[14] *Szeben, Cibinium oder Hermanstadt.*
[15] *Ihre Zusammenkunft.*
[16] *Und bringen ihre streitige Sachen dahin.*
[17] *Lacken und Metth.*
[18] *Cronstadt, Brassovia, Corona oder Stephanopolis.*
[19] *Vorstädte.*
[20] Bulgaren (= schei), adică români cu slujba bisericească în limba slavonă.
[21] *Segesvar oder Schessburg.*
[22] *Medvvisch.*
[23] *Bistritz oder Rosenstadt* (= Nösenstadt).

germană mai bine decît ceilalţi. Aerul şi apa sînt nesănătoase, de aceea se găsesc aici mulţi oameni guşaţi, surzi, muţi şi nebuni.

Acum trec la al şaselea oraş care se numeşte Sebeşul săsesc[24], localitate veche deşi mai bine întărită cu ziduri şi şanţuri, într-o vale adîncă.

Ultimul şi cel de al şaptelea <oraş> se numeşte Cluj[25], un oraş mare şi vestit, bogat mulţumită negoţului său, frumos datorită caselor sale şi întărit cu ziduri şi turnuri. Dar acolo cei mai mulţi locuitori sînt socinieni[26] şi arieni, care şi-au atras şi reprobarea cea mai mare prin felul conducerii lor[27], de aceea a fost scos din numărul celorlalte oraşe săseşti. În locul său a fost primit Sebeşul săsesc[28].

Secuii alcătuiesc a doua stare a Transilvaniei. Ei au venit din Sciţia şi sînt astfel cei mai vechi dintre huni. Ei sînt împărţiţi în şapte cercuri sau scaune ale căror nume sînt: Şepşi, Orbai[29], Chezdi[30], Ciuc[31], Gheorgheni[32], Scaunul Mureşului[33] şi Scaunul Arieşului[34]. Şi acestea sînt de asemenea localităţile principale din fiecare cerc. Tîrgurile (satele) nu sînt deosebite prin nimic. Ei trăiesc după obiceiurile şi legilor lor şi printre ei nu este nici unul care să nu fie nobil chiar dacă ţine plugul de coarne sau păzeşte caprele.

În anul 1562 s-au răpit libertăţile secuilor în dieta de la Sighişoara[35] pentru că se opuseseră celorlalte stări; li s-a luat cercul Orbai care nu era de vină. Din această cauză secuii au provocat multe frămîntări pînă ce li s-au redat privilegiile lor.

Cea de a treia stare din Transilvania adică ungurii şi nobilii, împreună cu românii, mai locuiesc şi ici şi colo sub saşi şi prin alte părţi. Căci în afară de <oraşele> săseşti se mai află în ţară şi alte oraşe frumoase printre care Alba Iulia[36] unde este reşedinţa principelui şi un gimnaziu bun.

Transilvania a fost întotdeauna supusă coroanei Ungariei pînă la Ioan de Zips[37], care ca voievod al Transilvaniei a ajuns şi rege al Ungariei. Acesta

---

[24] *Millenbach oder Saaszebes.*
[25] *Clausenburg, Colosvar oder Claudiopolis.*
[26] *Photinianer.*
[27] *Die auch das meiste im Regiment zugezogen haben.*
[28] *Baros oder Zaswar.*
[29] *Arbai.*
[30] *Kysdi.*
[31] *Csyk.*
[32] *Girgio.*
[33] *Maczeet.*
[34] *Aranyos-Szék.*
[35] Pentru răscoala secuilor din acel an, şi amestecul lui Despot, vezi *Călători,* II, relaţia lui I. Belsius . . .
[36] *Oder Weissenburg.*
[37] Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1510—1526) şi rege al Ungariei (1526—1540).

s-a făcut singur tributar turcilor pentru a se împotrivi adversarului său din Ungaria. Şi cînd fiul său nevîrstnic Ştefan[38] s-a certat apoi cu Ferdinand I[39], regele Romanilor pentru coroana Ungariei, a chemat în ajutor pe sultanul Soliman[40] şi din acea vreme turcii au căpătat şi au stăpînit cîteva localităţi din această ţară.

Principele de acum[41] deşi este tot atît de obligat din punctul de vedere al dreptului faţă de împăratul roman ca şi de sultan, trebuind să fie confirmat de amîndoi, se ţine totuşi mai mult numai de acesta din urmă şi îi îndeplineşte întru totul porunca şi nu este încă confirmat de împăratul roman.

Acum oraşele şi cetăţile din Transilvania sînt astfel împărţite încît unele cum ar fi Calo[42], Carei[43], Sătmar etc. sînt ocupate de împăratul roman; altele ca Deva[44], st. Jobb etc. de către turci; altele ca Cehul Silvaniei[45], Săcuieni[46] etc. de către Apafi. Iar altele ca oraşele săseşti sînt stăpînite de către stările ţării şi în sfîrşit Sárospatak[47], Ecsed[48], Munkács[49], Cenád[50] etc. sînt ocupate de Tököly[51] care a primit această cetate din urmă odată cu soţia sa, ea fiind principesă Rákóczy.

Înainte de aceasta era obiceiul ca principele Transilvaniei să fie ales de judecătorii regeşti din oraşele germane. Apoi sultanul îi trimitea ca semn de confirmare un steag, un buzdugan şi o sabie pe care principele trebuia să le plătească cu un tribut anual de 60 000 taleri imperiali. Dar Mihai Apafi a fost singurul principe care a fost pus cu forţa de sultan fără să ţină seama de faptul că atît împăratul roman cît şi sultanul trebuiau să-l confirme. Apafi a mai sporit tributul cu 5 „Thonne" de aur.

---

38 Turcii dădeau acest nume principilor Transilvaniei. Dar Ioan Sigismund, fiul lui Zápolya, nu a putut chema pe Soliman în ajutor, căci avea abia cîteva luni. Apelul a venit de la Isabella Zápolya, váduva regelui Ioan şi mama lui Ioan Sigismund Zápolya.

39 Ferdinand, I rege al Ungariei (1526—1564), rege roman 1531 şi împărat (1556—1564).

40 Soliman Magnificul.

41 Mihail Apafi I (1661—1690).

42 *Calo*, oraş în Ungaria.

43 *Carolo* = Careii Mari, jud. Satu Mare.

44 Deva n-a fost niciodată sub stăpînirea turcilor.

45 *Cheje* = Cehul Silvaniei, jud. Sălaj.

46 *Zeckelleyd* = Săcuieni, jud. Bihor.

47 *Potach* = localitate în Ungaria.

48 *Etsched*, localitate în Ungaria.

49 *Mongasch*, localitate în Rusia subcarpatică.

50 *Chenad*, jud. Timiş.

51 Emeric Tököly, principe al Transilvaniei (1690—1691).

CĂSĂTORIA PRINCIPELUI RADZIVILL CU O DOMNIŢĂ DIN MOLDOVA[52]

1645

Cu privire la acest principe Radzivill îmi aduc aminte de vestita sa nuntă care a avut loc în anul 1645. p. 253

Cînd înălţimea sa principele Cristofor[52a] Radzivill, din mila lui Dumnezeu duce de Bîrza şi de Dubinski, principe al imperiului şi general în armata Lituaniei şi-a pus în gînd să se însoare după moartea primei sale soţii[53], a găsit cu cale să-şi aleagă o (soţie) din casa domnitoare a Moldovei, după sfatul rudelor sale cele mai de seamă şi mai apropiate[54].

Din această (casă domnitoare) era fiica cea mai mare a principelui Vasile, Maria, o domniţă cu relaţii puternice şi întinse, cu însuşiri atrăgătoare şi într-un cuvînt cu toate acele daruri prin care asemenea înalte feţe se pricep să atragă şi să farmece spre a cîştiga prietenia semenilor lor.

După ce a căpătat învoirea mamei sale, principele a căutat să afle şi părerea măriei sale regelui Poloniei Vladislav[55] — pe care ştia cum să-l ademenească pe toate căile, — fapt care se cădea să-l facă şi anume chiar din interesul însuşi al principelui pentru ca să nu poată fi bănuit, pe drept cuvînt, că intră în legături atît de strînse de rudenie şi prietenie cu un principe din altă ţară, a cărei stăpînire // se afla sub ocrotirea turcească chiar în vecinătatea lui, ceea ce i-ar fi putut atrage înstrăinarea şi duşmănia regelui. p. 254

Cînd însă înălţimea sa principele a simţit că măria sa regele nu se arată potrivnic acestui plan, i-a cerut supus ocrotire şi sprijin, şi — deoarece subcancelarul coroanei, domnul Trzebinski, episcop de Przemysl, în timpul ultimei sale solii[56] intrase în legături de prietenie strînsă cu principele

---

[52] Traducerea s-a făcut după textul german, reprodus de C. I. Karadja, în revista „Ioan Neculce“, IV, 1924, pp. 253—260, după *Historia Modernae Europae,* Ulm, M. Wagner, 1692, folio 134, însoţit de o traducere fragmentară făcută de Marcela Karadja. (În notiţa textului publicat, numele este redat I. J. Karadja — greşit.)

[52a] Cristofor era tatăl lui Ianusz, care se însoară acum (vezi mai departe p. urm.). Deci trebuie îndreptat: Ianusz.

[53] Ecaterina Potocka a cărei mamă, Maria, era fiica lui Ieremia Movilă. Ea murise în 1643.

[54] Îndeosebi după sfatul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care a trimis pe arhimandritul Leontin Szycik Zaleski la Iaşi, pentru a căpăta aprobarea lui Vasile Lupu (*Hurmuzaki,* Supl. II, 3, pp. 3—4) care a dat-o în principiu (*ibidem,* pp. 6—7).

[55] Vladislav al IV-lea, rege (1632—1648).

[56] Nu poate fi vorba de solia din anul 1633 (pentru care vezi Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches,* IV, p. 506 întrucît Vasile Lupu nu a ajuns domn decît în 1634. Afară dacă este vorba de întîlnirea lor la Poartă.

Moldovei, mai sus amintit, Vasile, cu ajutorul căruia domnul sol orînduise totul, după propria sa dorinţă şi voinţă la curtea otomană unde i-a adus deosebite înlesniri, — ei s-au pus serios pe treabă. Se părea că pentru a o duce la bun sfîrşit nu mai rămăsese decît să se poată folosi de recomandaţia ca mijlocitor a unui principe străin care se bucura de mai multă trecere decît alţii în faţa domnului Moldovei.

Cel mai potrivit pentru aceasta părea să fie principele Transilvaniei Rákóczy[57], ca unul care după moartea principelui Cristofor, tatăl acestui domn, fusese mai aproape de el decît alţii. Din această cauză a trimis pe doi dintre nobilii cei mai de încredere de la curte, cu numele de Sienicky şi Ottenhausen, care să intre întîi în legătură cu principele Transilvaniei[58], şi cînd totul era să fie pregătit, să treacă după aceea prin ţara lui spre Moldova şi să înceapă peţirea.

Dar după cum toate acţiunile importante îşi au greutăţile lor, s-a întîmplat tot astfel că din pricina neînţelegerilor dintre cei doi principi din Moldova şi Transilvania[59] lucrul nu s-a desfăşurat bine. Şi atunci Măria sa principele a lăsat ca tratativele să fie duse doar de către solii săi[60]. În acest scop a trimis pe cei doi nobili sus-amintiţi, de la curtea sa la domnul Moldovei şi a poruncit să-i arate toată dragostea şi prietenia sa, ceea ce a făcut ca tratativele să ia o întorsătură mult mai bună ca mai înainte. Şi deşi s-au ivit din Polonia multe şi felurite greutăţi, fie de la aceia care îl pizmuiau pe principele Radzivill pentru un noroc ca acesta, sau de la acei care se gîndeau doar la interesele lor (mai apoi s-a lăţit chiar zvonul că şi marelui kneaz din Moscova[61] i-ar fi fost pe plac această căsătorie), Atotputernicul a făcut totuşi astfel că totul s-a desfăşurat cu bine spre un sfîrşit bun[62].

Apoi principele a trimis pe domnul Mirsky „general — Wachtmeister" al marelui ducat al Lituaniei împreună cu domnul Mierzinsky, sfetnic de taină al principelui care au dus şi au dat domniţei inelul de logodnă împreună cu multe alte daruri scumpe. Iar domnului sau gospodarului însuşi i s-a înfăţişat o sabie sau iatagan de aur, nişte flinte sau puşti nespus de meşteşugit lucrate şi diferite capodopere de ceasornicărie. Domniţa a primit

---

[57] Gheorghe Rákóczy I care trebuia neutralizat, fiind în relaţii proaste cu polonii.

[58] În timpul şederii solilor lituanieni la curtea lui Rákóczy (1644), Vasile Lupu a trimis pe al treilea logofăt al Moldovei pentru a se înţelege cu ei (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, p. 5).

[59] Pentru piedicile ridicate de Gh. Rákóczy, vezi scrisoarea lui Vasile Lupu din 29 martie 1644 către Petru Movilă (*ibidem*, pp. 6—7, cît şi cea a lui Janusz Radzivill către Vasile Lupu *ibidem*, p. 9).

Ai lui Radzivill.

[61] Mihai Feodorovici Romanov (1613—1645).

[62] Catargi trimis la Constantinopol (*ibidem*, pp. 6—7) a obţinut consimţămîntul marelui vizir Mehmed-paşa (*Hurmuzaki*, III, p. 177). La 2 septembrie 1644, domniţa Maria scria lui Radzivill că acceptă (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, pp. 9—10).

tot felul de giuvaeruri scumpe, de asemenea felurite obiecte de agată, cum ar fi casete, fel de fel de vase şi oglinzi; apoi a fost cinstită cu daruri bogate precum şi doamna[63] şi tînărul cocon, fiecare după rangul şi naşterea sa. Apoi după primirea consimţămîntului de către trimişi în numele stăpînului lor, principele, şi după săvîrşirea logodnei cu ceremonialul domnesc, la înapoierea lor cu bine ei au adus chipul sau portretul tinerii mirese domneşti.

După aceştia au urmat curînd doi soli trimişi de domnul Moldovei, adică domnul Catargi[64] vistierul (care înseamnă marele tezaurar) şi domnul Ioanovici spătarul, purtătorul spadei (ensifer). După înmînarea inelului de logodnă şi a multor alte rarităţi scumpe şi daruri // s-a încheiat logodna în numele miresei domneşti. După ce s-au săvîrşit acestea, şi s-a asigurat principele (că se va face) nunta, s-a pregătit de călătorie, şi-a luat rămas bun de la Măria sa regele şi a pornit la 10 ianuarie de la Cameniţa [Kamenec] din Lituania, urmînd drumul prin Leopol sau Liov şi Cameniţa Podoliei drept spre Moldova. Pe drum s-a abătut pe la hatmanul Coroanei şi castelanul Cracoviei, domnul Koniecpolsky (în locul unde îşi ţinea el atunci curtea, numit de manuscrisul latin „Bradas“[65]); acesta nu numai că l-a primit şi l-a tratat cu multă prietenie, dar i-a dat şi sfaturi bune la plecare.

p. 256

Călătoria de acum încolo era mai primejdioasă pentru că tătarii se aflau cu lagărul lor în calea sa, astfel că el se putea teme pe drept cuvînt de un atac al lor şi mai ales la întoarcerea sa, ca din partea unora care urmăresc îndeosebi robirile de oameni. Şi pentru ca principele să poată merge cu atît mai netulburat şi să nu sufere binele obştesc nici o pagubă din pricina sa în aceste împrejurări, a poruncit domnul castelan al Cracoviei să se adune în grabă toată gloata pe care a trimis-o la graniţa din spre Moldova căci el ştia că principele trebuia să treacă pe aici şi că era în mare primejdie a unui atac neaşteptat al cetelor tătăreşti.

La 21 ianuarie a ajuns principele la Cameniţa şi aici a întîlnit mulţi soli care îl aşteptau, prin prezenţa cărora a crescut numărul însoţitorilor săi cu cîteva sute de oameni. Fără a mai vorbi de însoţitorii tuturor celorlalţi domni, numai acei ai principelui constau din 60 de nobili de curte[66], dintre care fiecare avea cel puţin 10 slujitori pe lîngă sine. Dintre trupele curţii se numărau 200 de călăreţi, cei ai cazacilor erau tot atîţia ca şi ai dragonilor, pe lîngă 400 de oameni; muşchetari germani şi husari în afară de restul trupelor, de asemenea înarmate şi care numărau pînă la 500 de ostaşi. Cu acest alai impunător şi arătos a ajuns principele la 29 ianuarie pe pămîntul Moldovei şi şi-a aşezat prima tabără la Hotin, loc unde cîştigase

p. 257

---

[63] Doamna Ecaterina, a doua soţie a lui Vasile Lupu şi Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu din a doua sa căsătorie.

[64] Nicolae Catargi, vistier în Moldova, vezi *Hurmuzaki*, Supl. II, 3, pp. 11—12.

[65] Probabil Braclav.

[66] *Hoffjunkern*.

cu 30 de ani în urmă regele Poloniei Vladislav o victorie însemnată împotriva turcilor[67]. Pe malul fluviului Nistru aşteptau sosirea principelui mulţi boieri moldoveni, printre alţii domnul Toma[68] vornicul, guvernatorul Ţării de Jos şi domnul Iordache[69] şetrarul, care înseamnă mare Cvartir Maister, cu patru companii de pedeştri şi şase companii călare. Plecînd de acolo, cînd să sosească în sfîrşit principele la Iaşi, care este reşedinţa Domnului, la vreo milă de acolo i-a ieşit în întîmpinare domnul Moldovei odată cu solii transilvani şi cu o oaste de 12 000 oameni de felurite neamuri. După ce i s-a urat bun sosit şi a fost primit cu prietenie, i s-a înfăţişat şi i s-a dat principelui Radzivill un cal de preţ, şi chiar acela pe care călărise mai înainte domnul însuşi şi care era împodobit cu tot ce era mai frumos şi mai scump. La intrarea lui solemnă se îngrămădea norodul cu mare veselie. Îndeosebi turcii călări (din care se găseşte întotdeauna un număr oarecare la curtea Moldovei) şi-au arătat agerimea la fugă. Unii dintre ei se fugăreau unul pe altul şi trăgeau totodată cu arcul[70] după obiceiul turcesc. Alţii ştiau să-şi arunce <tot> trupul atît de iute <dintr-o parte în alta> încît nu-i putea nimeri nici o săgeată, ba chiar unii prindeau din zbor cu mîinile săgeţile trase împotriva lor sau le aruncau în lături departe de ei. Pe alţii îi vedeai sărind pe cai în goana mare, fără să se ajute cu mîinile. Alţii ridicau de la pămînt săgeţile trase, plecîndu-şi uimitor trupurile din goana calului. Şi alţii se năpusteau călări (cu caii) cu atîta // iuţeală şi repeziciune unii asupra altora încît oamenii, caii şi şeile se rostogoleau grămadă pe pămînt; dar se ridicau totuşi în picioare, fără vătămarea nici unuia singur dintre ei. De asemenea ienicerii turci şi străjerii pedeştri ai domnului înfăţişau diferite lupte şi hărţuieli care nu puteau fi privite fără mare desfătare pe cînd puştile şi flintele prea încărcate trînteau la pămînt pe omul care le descărca lăsîndu-l pe jumătate mort. Nu lipseau nici scamatori şi alţii de felul lor, care făceau tot soiul de giumbuşlucuri şi ştiau să cînte bine din tot felul de instrumente muzicale. Dintre aceştia mulţi puteau fi văzuţi cu mîinile, picioarele şi coastele dezgolite şi străpunse de săbii, cuţite şi săgeţi.

p. 258

Cînd s-au apropiat de castel, s-au auzit tunurile cele mai mătăhăloase bubuind şi tunînd grozav. Iar din această pricină s-a întîmplat o nenorocire (anume) că unul dintre rîndaşii de călărie[71] ai Domnului, numiţi

[67] La asediul Hotinului de către turci în 1621, cînd el însuşi era principe moştenitor.

[68] Toma Cantacuzino, fiul lui Andronic Cantacuzino, mare vornic al Ţării de Sus (1644 iunie — 1653). Miron Costin spune că a stăruit mult să nu se facă acea căsătorie cu un calvin.

[69] Este vorba, probabil, de Gheorghe (Iordache) Catargiu, şetrar (cf. M i r o n C o s t i n, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu p. 196. În *Dicţionarul marilor dregători* îl aflăm, în 1645, ca fost mare paharnic, apoi agă din 1645 oct. — 1647 nov. El este mare şetrar în 1658 aug. — 1659 iul.

[70] *Und zuckten ihre Pfeile zusammen.*

[71] *Laqueyen zu fuss,* numire improprie folosită de autor în lipsa uneia mai potrivite.

„peici"[72], a fost ucis chiar înaintea calului Domnului de o schijă a unui tun care sărise în ţăndări.

La 5 februarie a avut loc solemnitatea nunţii şi anume la biserica grecească[73] în lipsa domnului ca tată, căci aşa cere datina acestui neam.

Slujba cununiei a fost săvîrşită de mitropolitul Kievului anume Petru, cel mai de seamă dintre toţi oamenii bisericii din întreaga Rusie şi care se trage din neamul Movileştilor[74] care au domnit odinioară asupra Moldovei, dar mai pe urmă s-a retras în Polonia din cauza duşmăniei turcilor şi acum este socotit ca un băştinaş al ţării, căruia mitropolitul ţării[75] i-a cedat locul ca să săvîrşească el ceremoniile cununiei. Printre soli şi trimişi se găseau // p. 259 de faţă cel al regelui Poloniei, al electorului de Brandenburg[76], al Ducelui de Kurlanda[77], al principelui Transilvaniei Rákóczy[78], al Ţării Româneşti[79], al patriarhului de la Constantinopol[80], tot felul de domni senatori poloni şi foarte mulţi din marele ducat al Lituaniei.

Au trecut trei zile cu înfăţişarea darurilor; în prima au dat daruri solii regelui şi ai stăpînitorilor străini precum şi cel al senatului polon. În ziua următoare domnul sau principele Moldovei, clericii acelui neam şi alţi boieri moldoveni de seamă. Şi apoi în ziua a treia şi ultima delegaţii oraşelor atît din Transilvania cît şi din Moldova.

Ospăţul de nuntă fusese pregătit <cu o strălucire> mai mult decît regească, încît nici cel mai mare suveran nu s-ar fi putut ruşina de el. Apoi în afară de masa oficială, domnească, — unde se găseau de toate din plin şi din belşug şi unde era îndestulat fiecare după starea şi rangul său — se mai dădeau mese oaspeţilor prin casele boiereşti cu tot ce dorea fiecare. Chiar şi pentru slugile mărunte şi pînă la cele mai de jos se plătea pe săptămînă o anumită (sumă) de bani.

Această desfătare a ţinut 12 zile într-una cu toate veseliile şi petrecerile ce se pot închipui; în care timp muzicanţii turci care fuseseră trimişi chiar de la curtea sultanului în acest scop, au distrat pe domnii oaspeţi. Au mai

---

[72] Puk (= Peik), numire turcească ce se traduce, de obicei, prin *paj* în textele din vremea aceasta. Este vorba de nişte tineri rîndaşi de călărie care mergeau pe jos, pe lîngă calul Domnului sau duceau de frîu caii cei mai de preţ ce erau purtaţi neîncălecaţi la marile solemnităţi.

[73] Ortodoxă.

[74] Pătraşcu sau Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă, mitropolit al Kievului (n. 1596).

[75] Mitropolitul Varlaam (1632—1653).

[76] Frederic Wilhelm (1640—1688).

[77] Iacob Kettler, duce de Kurlanda (1642—1682), cumnatul marelui elector Frederic-Wilhelm.

[78] Solul Ioan Kemény, viitor principe al Transilvaniei, însoţit de Acaţiu Barcsai şi Ştefan Mariaş.

[79] Matei Basarab trimisese o solie alcătuită din mitropolitul Ştefan, Radul Cocorăscu logofătul şi Diicul Buicescu spătarul (vezi M i r o n C o s t i n, *Opere,* p. 121).

[80] Partenie al II-lea, patriarh de Constantinopol (1644—1646, 1648).

venit aici comedianți, scamatori sau panglicari, acrobați, luptători cu pumnii și cu spada, dănțuitori pe săbii și puzderie de alții de teapa lor care știau să înfățișeze fel de fel de născociri înveselitoare. Se mai puteau vedea și tot felul de sărituri ciudate și jocuri minunate de bărbați turci și de femei (?) care erau în parte și din Circasia. Fuseseră construite anume diferite imitații de castele, palate și corăbii care erau luate cu asalt și cucerite. Și s-au arătat atunci multe feluri de dihănii[81] și arătări ciudate de tot soiul de animale. Niște // oameni cu chipuri de uriași se luptau cu lei și elefanți, alții purtau pietre mari și peste măsură de grele pe care alții la rîndul lor le sfărîmau pe trupul acestora în bucăți mărunte cu ciocane mari de fier. Se mai afla acolo și unul care punînd să-i lege o piatră de moară mare și peste măsură de lată de părul capului (care fusese tuns și răstuns pînă la cîteva <fire de> păr, a început să joace cu ea iar apoi s-a învîrtit în cerc atît de iute încît cei din jur abia mai puteau zări acea piatră de moară și din această pricină nu puteau să nu se minuneze mult de tot și totodată să se îngrozească de o primejdie ce se vedea cu ochii.

p. 260

Nu mai puține isprăvi făceau și săritorii și dansatorii pe funii cînd <săreau> de pe înălțimile cele mai mari pînă jos pe pămînt, trecînd ca o sageată sau ca un fulger și greu s-ar fi putut găsi cineva în lumea largă care să poată face ca ei, ca să nici nu fie vorba de a-i putea întrece[82].

Lîngă principe sau domn se afla vistierul[83] care după ce fiecare din acești comedianți și alții de teapa lor — atunci de față — își săvîrșiau cu bine isprăvile și cădeau la picioarele Domnului după datina țării și îi sărutau poala hainei sale, le dădea răsplata ce li se cuvenea în bani, iar alții erau cinstiți cu haine de mătase și parte din ei în loc de bani, cu postav. Mireasa domnească, mama ei[84] doamna, soția domnului și celelalte jupînese ale tuturor boierilor de față ședeau și ele în văzul oamenilor (?)[85] la ospăț, dar singure și despărțite de bărbați, căci astfel este datina acestui neam.

Apoi după sfîrșitul serbărilor și petrecerilor de nuntă, la 16 februarie a avut loc plecarea și s-au îndreptat spre Varșovia.*

---

[81] *Mons(t)ra.*

[82] Text nelămurit. *Der es ihnen hierinnen gleich, zu geschweigen bevor (= besser?) gethan haben solle.*

[83] Iordache Cantacuzino, frate cu Toma vornicul (vezi mai sus, n. 68) și fost cumnat al lui Vasile Lupu prin prima sa soție Ecaterina Bucioc, sora doamnei Tudosca.

[84] Domnița Maria era fiica doamnei Tudosca (m. 1639); doamna Ecaterina de care este vorba aici era mama ei vitregă.

[85] *Öffentlich.* Ca element de comparație, vezi în volumul de față descrierea anonimă a nunții domniței Ruxandra cu Timuș Hmelnițki, la care se spune că, în timp ce domnul ospăta pe boieri și pe nuntași doamna ospăta deoparte pe soțiile acestora.

* Acest text al lui Happel apare aici în continuarea Descrierilor Geografice ale acestuia, deși prin natura sa ar aparține mai degrabă Mărturiilor Indirecte din Anexa II.

REPERTORIU CRONOLOGIC

Andrei Bogoslavić	numit şi Apharia vine în Ţara Românească prin 1611—1616 trece apoi în Moldova odată cu Radu Mihnea. Se află acolo în timpul campaniei turco-tătare (1620). Revine în Moldova în 1623, de unde trece prin 1624 (?) în Ţara Românească, la Tîrgovişte şi Rîmnicul Vîlcea. Este scos de acolo de episcopul bulgar şi dus la Chiprovaţ înainte de 1632. Raport din 1623.
Paolo Bonici	vine în Moldova în 1623 şi rămîne pînă după 1632, cînd îşi întocmeşte raportul lung.
Bartolomeo Locadello	vine în Ţara Românească prin 1627—1629 şezînd aici cu intermitenţe. În 1638 este menţionat de Silverio Pilotti, apoi de Bakšić în 1640.

Cristofor Hryszkowicz	trece prin Iaşi, în iunie 1628.
Gheorghe Apaffy	trece prin Ţara Românească în 1630.
David Frölich	este în Transilvania în 1630.
Angelo Petricca	este în Ţara Românească în 1632.
Paul Strassburg	vine în Transilvania în ian. 1632. Trece prin Ţara Românească spre Constantinopol în martie
Niccolò Barsi	vine în trecere prin Moldova probabil în 1634. Se reîntoarce din Crimeea în 1639.
Benedetto Emanuel Remondi	vine în Moldova în 1635. Raport din 1636. Trimis la Roma în febr. 1638.
Siverio Pilotti	vine în Ţara Românească în 1635. Pleacă peste Dunăre în dec. 1637.
Jerz (Gheorghe) Krasinski	vine în Moldova la 19 martie 1636. Trece prin Ţara Românească 28 mart.—6 apr. spre Silistra.
Tălmaciul Romaskiewicz	Trece prin Moldova în mart. 1636, apoi oct. 1639, raport din ianuarie 1640. Însoţeşte pe Miaskowski în 1640.
Ioan Kemény	vine în Ţara Românească în ianuarie 1637, iar în Moldova în 1645 şi 1648.
Vasile Gagara	trece prin Moldova în ian. 1638 sau 1643.
Woiciech Miaskowski	trece prin Moldova în 28 febr.—17 mart. 1640 şi prin Ţara Românească în 18 mart.—1 apr. Se reîntoarce din Turcia în 28 iun.—12 iul.
Achacij Taszicki	trece prin Moldova şi Ţara Românească odată cu Miaskowski.
Bartolomeo Bassetti	vine în Moldova în 1640. Scrie raportul său în 1643.
Ordin Nasciokin (Anexă)	vine în Moldova în 1642.
Stanislaw Oswiecin (solia lui Bieganowski)	trece prin Moldova şi Ţara Românească în sept. 1643. Se reîntoarce în decembrie.
Petru Bogdan Bakšić	vine în Ţara Românească în 1640, apoi ca vizitator apostolic în Moldova în 1641. Revine în Ţara Românească în 1648 . . . 1650 . . . 1652, etc. pînă în 1670.
Paul Beke	vine în Moldova în 1644. Se aşază apoi la Iaşi 1645. Este rechemat după 1650.

Gasparo din Noto	vine în Moldova în iunie 1644. Trece în Ţara Românească în 1647. Revine în Moldova ian. 1648. Pleacă în 1650.
Marco Bandini	Trece prin Ţara Românească şi vine în Moldova în oct. 1644. Moare după 6 ani — în ian.? febr.? 1650.
Petru Parčević	vine în Moldova odată cu Bandini. După moartea acestuia se duce de două ori în Italia. În 1653 pleacă din ţară. Revine în febr. 1656 ca arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic al Moldovei. Pleacă la Viena în aug. — Revine în Moldova în 1668. Pleacă în Italia în martie 1673, moare 1674.
Francesco Maria Spera	vine la Iaşi în decembrie 1644. Trece în Ţara Românească în 1645. Pleacă de aici în 1652. Trimis iar în Ţara Românească în 1669, rămîne la Viena.
Antonio din Brisello, zis „Laimer" (?)	vine în Moldova în iul. 1645.
Arsenie Suhanov	vine în Moldova în aug. 1649. Revine în Moldova şi Ţara Românească de trei ori în intervalul 1650—1654.
Iona Travelski	vine odată cu Suhanov ca însoţitor al acestuia.
Bernardino Valentini din Perugia	vine în Moldova la 1 mai 1650 adus de Bonaventura din Campofranco. Pleacă după 1655.
Bonaventura din Campofranco	vine în Moldova şi Ţara Românească. E la Tîrgovişte la 10 iulie 1650.
Iohann Mayer	trece prin Moldova în mai 1651.
Nicolaus Schmidt	trece prin Moldova şi Ţara Românească în 1651.
Ioan Nemes de Hidvég	vine în Ţara Românească în apr. 1652, apoi în iunie 1655.
Marian Kurski	numit episcop în 1651, vine în Moldova de Paşti 1652. Stă două săptămîni! Apoi o lună în 1658.
Anonim german (nunta domniţei Ruxandra)	Moldova aug.—sept. 1652.
Robert Bargrave	Dobrogea — Moldova oct. 1652.
Trei rapoarte iezuite	Moldova 1652, 1653, 1654.

Nicolaie Bieganowski	Moldova (I solie 1643) vezi Oswiecin solia a II-a 1654.
Participanţi la expediţia din 1655 contra seimenilor:	
Coloman Mikes	în Moldova şi Ţara Românească
I. Nemes de Hidvég	în Ţara Românească
Cristofor Bánffy	în Ţara Românească
Ioan Boros	în Ţara Românească, unde moare în 1656.
Conrad Iacob Hiltebrandt	vine în Transilvania în aug. 1656. Trece în Moldova, dec.—ian. 1657. Trece înapoi din Ucraina în febr. 1657 în Moldova şi Transilvania — 6. martie. A treia călătorie Transilvania—Ţara Românească aprilie—mai 1657.
Clas Brorson Ralamb	vine în Ţara Românească în apr. 1657.
Filip Stanislavov	în Dobrogea — raport 1659.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

PLANȘE ALB NEGRU

7. Crucea ridicată lîngă biserica Slobozia de Leon vodă Tomşa în amintirea victoriei asupra boierilor pribegi la 1631 (clişeu; Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti).
8. Gheorghe I Rákóczi, principele Transilvaniei (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — *Trachten Kabinet von Siebenbürgen*, vol. I, pl. 14).
9. Circulara episcopului Malatesta Baleoni din 1637 privind ridicarea bisericii catolice din Bucureşti de către Bartolomeo Locadelli (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1938, p. 3).
10. Vasile Lupu, domnul Moldovei (frescă din bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române, secolele XIV—XVII*, Bucureşti, 1970, pl. CLXV).
11. Maria Radziwill, fiica lui Vasile Lupu (frescă la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CCIII).
12. Doamna Tudosca, prima soţie a lui Vasile Lupu (broderie la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CLXXIX).
13. Ioan, fiul lui Vasile Lupu (broderie la bis. Trei Ierarhi — Iaşi) (*Idem*, pl. CXXXVIII).
14. Doamna Ecaterina Cercheza, a doua soţie a lui Vasile Lupu (frescă la bis. Golia — Iaşi) (*Idem*, pl. CXCIII b).
15. Boierul rus A. L. Ordin Naşciokin (gravură contemporană (*Ocerki istorii S.S.S.R. Period feodalizma XVII v.*, Moscova, 1955, p. 499).
16. Janusz Radziwill, magnat polon, ginerele lui Vasile Lupu (gravură contemporană de Lang) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe — G S I Lang M-1).
17. Foaia de titlu din „Codex Bandinus“ (Biblioteca Academiei R.S.R., ms. latin).
18. Piatra de mormînt a lui Ambrosius din Kecskemét (1618) (Muzeul de Artă al R.S.R. Lapidariu, nr. inv. 4417).
19. Piatra de mormînt a lui Cristofor de Lovichz (1634) (*Idem*, nr. inv. 4376).
20. Bogdan Hmelniţki, hatmanul cazacilor zaporojeni (gravură contemporană de W. Hondius) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de Stampe — G S I Hondius, W-1).
21. a) Grup de cazaci (desen) (N. A. Mohov, *Ocerki istorii moldavsko-russko—ukrainskih sviazei*, Chişinău, 1961, p. 96); b) cazac zaporojean înarmat (gravură sec. XVII) (A. Pankratova, *Histoire de l'URSS*, vol. I, Moscou, 1948, p. 211).
22. Kalga Sultan, fratele hanului tătar (gravură contemporană de Lerch) (Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de stampe — G S I 17 I/Lerch J, M-3).
23. Stanislaw Koniecpolski, mare hatman al coroanei (gravură contemporană) (*Polska jeg dzieje i kultura*, II, p. 68).
24. a) Sigiliul şi semnătura lui Preda Brâncoveanu (Biblioteca Academiei R.S.R., doc. XC/55); b) semnătura lui Hrizea din Bălteni, mare vornic (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului...*, vol. X, p. 81).

25. Vladislav al IV-lea, regele Poloniei (*Idem*, p. 58).

26. Harta ţărilor române de Nicolas Sanson, 1655 (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de hărţi — C IV/30, harta: *Estats de l'Empire des Turcs en Europe et pays circomvoisins* par Nicolas Sanson d'Abbeville, 1655).

27. Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei (gravură contemporană de Bianchi) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Bianchi G P-2; iscălitura sa (Sándor Szilágyi, *II. Rákóczi György, 1621—1660*, Budapest, 1891, p. 92).

28. Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti (frescă de la măn. Hurez) (N. Iorga, *Domni români după portrete şi fresce* ..., pl. 110); iscălitura sa (S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 125).

29. Peceţile lui Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban (A. Veress, *op. cit.*, X, p. 300 şi 324), şi iscăliturile lui Koloman Mikes (*Idem*, p. 123) şi Ioan Boros (*idem*, p. 125).

30. Crucea ridicată pe locul uciderii postelnicului Papa din Brâncoveni la Bucureşti de către seimenii răsculaţi (1655) (clişeu; Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti).

31. Gheorghe al IIlea Rákóczi, principele Transilvaniei (gravură contemporană) (S. Szilágyi, *op. cit.*, pl. I).

32. Monede de la principii Gabriel Bethlen, Gheorghe I şi Gheorghe al IIlea Rákóczi (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul numismatic).

33. Husar şi haiduc din Transilvania (sec. XVII) (*A Magyar Nemzet Törtênete*, vol. V, Budapest, 1897, p. 480).

34. Carafă de cristal purtînd stema principilor Rákóczi (Muzeul naţional de istorie din Budapesta) (*Guide to the exhibition: The History of Hungary from the original settlement to 1849*, Budapest, 1969, p. 50).

35. Semn de breaslă a unui fierar din Braşov (sec. XVII) (Muzeul naţional de istorie din Budapesta) (*Guide to the exhibition* ..., p. 42).

36. Mehmed al IVlea, sultanul Turciei (gravură contemporană de Arnoult) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Arnoult, A-1).

37. Mehmed Köprülü, mare vizir otoman (gravură contemporană de Lerch) (Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul de stampe — G S I/Lerch, J. M.-4).

38. a) Stema lui Conrad Jacob Hiltebrandt (F. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's ... reise* ..., Leiden, 1937, p. IX); b) Stema ambasadorului suedez Gotthard Welling (*Ibidem*, p. XXVII) şi iscălitura sa (S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 129).

39. Boier din Ţara Românească desenat de Clas Ralamb (C. Karadja, *Cîteva costume româneşti din vechime* în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 11, p. 53).

40. Mihnea al IIIlea, domnul Ţării Româneşti (gravură contemporană) (N. Iorga, *Domni români după portrete şi fresce contemporane* ..., pl. 112); monedă bătută în timpul domniei sale (desen; Biblioteca Academiei R.S.R., Cabinetul numismatic).

PLANŞE ÎN CULORI

I. Grup de boieri români din sec. XVII (frescă contemporană) (Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut,* Bucureşti, 1971, coperta).

II. Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti (miniatură la Muzeul de Artă R.S.R.) (C. Nicolescu, *Istoria costumului . . .*, pl. 13).

III. Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab (miniatură la Muzeul de Artă R.S.R.) (*Idem,* pl. 18).

IV. Cetatea Aiud.

INDICE*

A

* Indicele a fost alcătuit de Beatrice Marinescu. Introducerile, observaţiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte precum şi descrierile geografice nu au fost incluse în acest indice.

B

C

D

E

F

J

K

L

M

N

Q

R

Ş

T

Ț

U

V

W

Z

Ca în volumele precedente vom semnala şi în acesta existenţa a două faze în prelucrarea materialului adunat, adică o primă fază de elaborare şi definitivare în cadrul Institutului de Istorie, înainte de a se trece la faza a II-a de pregătire ultimă a volumului pentru tipar. În faza I-a fiecare text se bucura de un fel de autonomie, în faza a II-a el devine un element dintr-un ansamblu care impune o viziune nouă şi o tratare mai largă.

Controlul exercitat în faza I-a asupra materialului (texte, aparat critic, biografie) s-a efectuat în două etape: 1) o revizuire oarecum izolată a diferitelor texte supuse acestui control în mod independent unele de altele, cu toate inconvenientele decurgînd de aici, şi 2) o revedere a întregului material al tranşei 1600—1700 (din care avem aici cam o treime) considerat acum de-abia în prezenţa sa simultană. Cu acest prilej au putut fi observate unele nepotriviri decurgînd în parte din natura materialului, în parte din împrejurările întocmirii sale.

Prin natura materialului volumul acesta se deosebeşte de volumele celelalte, datorită prezenţei covîrşitoare a rapoartelor de misionari, cu un orizont limitat la preocupările lor, precum şi a repetării unor inventare de obiecte de cult, fără interes pentru noi astăzi, ce acoperă şi acele observaţii pertinente ce ar merita să fie luate în seamă. S-a dispus deci reducerea cantitativă a acestor liste, dar tot ca un paliativ.

Textele misionarilor din acest volum au fost traduse în bună parte la începutul şirului de experienţe din care s-a făurit metoda de lucru de mai tîrziu. Versiunile erau tratate în mod independent unele de altele. Aceeaşi autonomie exista uneori şi la biografii. Acestea erau înţelese ca fişe bio-bibliografice, întocmite după datele editorilor, fără referiri critice la textele corespunzătoare, sau sublinierea atitudinii autorilor faţă de realităţile descrise. S-a propus atunci ca biografiile să fie întocmite critic odată cu versiunea textului şi cu notele respective. Treptat au fost introduse parţial în biografii lămuriri, judecăţi sau rezerve, totuşi adesea in-

suficiente pentru a înlătura caracterul formal al ansamblului. Abia cu prilejul pregătirii pentru tipar a volumului de față, cînd experiența și exemplul volumelor I—IV de *Călători* s-au impus de la sine, s-a putut trece la inițiative mai puțin timide care aparțin fazei a II-a.

Faza a doua avea de rezolvat problema creării unei unități coerente din elemente adesea disparate și divergente. Ele trebuiau scoase din izolarea lor și situate în contextul lor istoric printr-o restructurare a materialului în sensul echilibrării și completării sale. Trebuiau analizate mentalitatea și spiritul de tagmă al autorilor de repoarte, urmărind gradul lor de imparțialitate, și chiar de sinceritate, și în sfîrșit trebuiau evocați oameni vii în vîltoarea unor evenimente colorate de ei cu patimă. Aceasta nu s-a putut realiza decît prin refacerea adesea integrală a notițelor biografice, fie prin introducerea unor factori noi (ca la solia lui Krasinski), fie prin stabilirea unor legături necesare între diferiții autori ai unei acțiuni comune (ca așa-zisul „tumult" al catolicilor de la Iași, sau organizarea campaniei antiiezuite a lui Parčević în Moldova în anii 1650—1653).

De asemenea includerea în volum a lui Bandini (care urmase să fie reeditate integral separat într-o versiune nouă în alt volum, la care s-a renunțat) a oferit un centru în jurul căruia să se grupeze misionarii din 1644—1650. Prezența sa a atras-o și pe aceea a lui Parčević, însoțitorul său din 1644 încolo, care nu apărea în materialul tranșei acesteia decît foarte sumar la o dată mult mai tîrzie (1673) cînd se afla iar pentru scurtă vreme în Moldova. Și Parčević reprezintă un punct de încrucișare a unor legături multiple în direcții diferite, cu prelungiri și în viitor, dar cu centrul de greutate în perioada aceasta. Astfel în jurul acestor figuri proeminente se strîng și ceilalți figuranți scoși din izolarea lor, și readuși în cercul activității lor firești, chiar atunci cînd mărturia lor directă se reduce (din întîmplare) la o singură pagină, în cazul lui Gasparo din Noto.

La rîndul său și aparatul critic nu mai este folosit acum doar ca un mijloc de precizare sau de refe-

rire, ci şi de comunicare cu textul, pe care îl readuce în realitatea evocată şi de biografie. Din subsol au fost eliminate notele formale sau repetiţiile gratuite datorate tratării independente a fiecărei relatări în parte. S-a renunţat de asemenea şi la excesul de note erudite preluate uneori de la editorul Babinger. S-a făcut un efort şi în scopul reducerii citatelor abundente de care abuzează Hiltebrandt în relatarea sa. Au mai rămas unele suprapuneri minore. De exemplu Frölich reapare, şi citat făţiş de Hlitebrandt, şi copiat pur şi simplu de Happel. O suprapunere masivă ar fi oferit şi textul italian atribuit lui Cerri, publicat de N. Iorga (Călători, ambasadori, misionari... 1898. Vezi Introducerea volumului de faţă, p. XX...), dar acesta s-a dovedit la revizuirea din etapa I-a a fi un rezumat şi o traducere mai liberă elaborate la Propagandă după Bakšić (Călătoria din Ţara Românească din 1640) şi Bandini (Adnotările din Moldova). Cum acele modele ale lui „Cerri" apar în volumul nostru în traduceri directe, s-a renunţat bine înţeles la înfăţişarea unor versiuni secundare, precum şi la includerea în Anexă a unei confruntări de texte pe două coloane cu observaţii critice, în jurul acestei iniţiative de loc indiferente a Propagandei.

Au fost realizate şi deziderateIe din etapa a 2-a: listele-inventar au fost reduse la esenţial, au fost suprimate lungimile din text: repetiţiile inutile, frazeologia goală etc...

La capătul acestor explicaţii generale trimitem la cele spuse în Călători III, p. 753 cu privire la caracterul contribuţiilor complementare ale diferiţilor colaboratori şi la inevitabilele lor suprapuneri din faza 1-a.

I. TOTOIU

Contribuţia sa a fost variată şi bogată, constînd din versiuni din limbile: a) germană, b) maghiară, şi c) italiană: a) D. Frölich, I. Mayer, N. Schmidt, Hiltebrandt; b) I. Kemény, şi I. Nemes de Hidvég; c) B. Locadello, A. din Brisello, („Laimer") şi Bakšić (călătoriile din Ţara Românească din 1640, 1653, şi din Moldova 1641) circa 54 de pagini din volumul

nostru, întocmind la cele mai multe şi biografiile respective. A mai redat textele lui Hryszkewicz şi Ralamb. A pregătit pentru volum textele solilor poloni din Călătorii poloni ai lui P. P. Panaitescu. A fost consultat de colegii săi în nenumărate probleme privitoare la bibliografia maghiară şi la stările din Transilvania. A revizuit traduceri de texte italiene pînă la venirea în colectiv a colegei Marina Vlasiu.

P. P. PANAITESCU

A fost consultat în diferite probleme de istorie şi de bibliografie. Este reprezentat în volum de solii poloni editaţi de el în lucrarea sa *Călători poloni în ţările române* şi redaţi în versiunea sa, cu unele mici modificări, folosindu-se în parte şi notele sale alături de aparatul critic care a mai fost îmbogăţit ulterior în faza I-a. Primele notiţe biografice (din etapa I-a) au fost întocmite exclusiv pe baza elementelor oferite de lucrarea sa amintită mai sus. — Iată lista solilor poloni cuprinşi în volumul de faţă: J. Krasinski, Romaszkiewicz, W. Miaskowski, A. Taszycki, St. Oswiecin, N. Bieganowski. Cum există două variante ale textului original al lui Krasinski, după două manuscrise publicate de doi editori diferiţi, iar în *Călătorii poloni* era redată una din variante, s-a făcut rost în etapa a doua şi de textul paralel, care a şi fost tradus pentru colectiv. După încheierea etapei a doua această nouă versiune a ridicat unele probleme care au fost rezolvate în faza a II-a de închegare definitivă a volumului nostru. Comparînd cele două versiuni oarecum paralele, am socotit că trebuie păstrată versiunea din *Călători poloni* cu arătarea în note a deosebirilor, puţine la număr, care nu ar fi justificat părăsirea textului iniţial.

M. BULGARU

Faza I-a

Traduceri din l. ital. din Dimplomatarium Italicum I şi II şi Fermendžin, Acta Bulgariae după textele misionarilor şi redactarea biografiilor în I-a formă.

A. Bogoslavić	t.		b.
P. Bonnici	t.	raportul din 1632	b.
A. Petricca	t.		b.
B. E. Remondi	t.		b.
S. Pilotti	t.	parțial (compl. M. Vlasiu)	"
P. Basetti	t.		
P. Bakšić	t.	Călătoria în Țara Rom.	b.
		din 1648	"
G. din Noto	t.		b.
F. M. Spera	t.	rap. din 1652	"
B. Valentini	t.	rap. din 1654	"
B. din Campofranco	t.		"
F. Stanislavov	t.		—
M. Kurski	t.		b.
Trad. din l. lat.			
Trei rapoarte iezuite	t.		b.
P. Strassburg	t.	după ed. Tim. Cipariu	—
P. Beke	t.	parțial 4. pag.	b.
Anonim		(Nunta domniței Ruxandra)	
		vezi și M. Holban	"
Trad. din l. germ.			
E. Happel (Anexă)	„		"
Trad. din l. engl.			"
R. Bargrave	t.		b.

Includeri din l. maghiară G. Apaffy după Veress

din l. rusă { V. Gagara b.

texte trad. de Eugenia Chișcă { A. Suhanov b.

biografii pe baza elementelor { I. Travelski b.

din *Călătorii ruși din Moldova și Muntenia* de G. Bezvicone

Faza a II-a

Parcurgerea materialului în spiritul etapelor precedente, intervenind cu unele note de amănunt relative la personaje ca Doctorul Mascellini sau Cantemir tătarul răsculat, care apar în mai multe locuri din volum. Completarea unor mențiuni de mari dregători după Dicționarul lui N. Soicescu (folosit de altminteri tot atunci și de ceilalți coautori). Identificarea unor demnitari turci și completări biografice la Taszycki și Oswiecim.

Cercetarea materialului în această fază finală s-a făcut separat de către cei trei coautori, folosind exemplarele paralele de la Institut.

M. HOLBAN

Faza I-a, etapele 1 şi 2: (la Institut)

Revizuirea tuturor textelor:	(trad.,	ap.,	crit.	biog.)
Revederea ansamblului	„	„	„	„

Faza a II-a

Operaţiile de restructurare, completare, refacere, şi remodelare materialului înaintea tipăririi:
pentru amîndouă fazele vezi mai sus explicaţiile generale.

Faza I *Contribuţii personale:*

trad.	P. Beke	t. lat.	rev. 4 p.tr. 7 p.
completări	Hiltebrandt	t. germ.	
„	Barsi	t. ital.	
biog.	Stanislavov	l. „	
„	Strassburg	l. germ.	b. ref. *
„	Parčević	l. ital.	„ „ *

Confruntări critice: Anonimul german e comparat cu textul similar polon: (atitudinea sa critică e inspirată de familia Radziwill) aparat critic sporit şi în faza II-a şi notiţă introd.

Faza a II-a Contribuţii pers.

Includeri noi:

Bandini,	trad.	t. lat.	şi ital.	ap. crit.,	b.
Parčević	„	„	„ „	„ „	„ nouă**
Bonnici	„	scrisoare	t. „	„ „	„ ref.
Spera	„	„	„ „	„ „	„ „
Valentini	„	atestări	„ „	„ „	„ „
Siroli	„	scrisoare	„	(în Anexă)	b. —

*După o documentare nouă
**Biografie cu totul nouă în legătură cu restructurarea materialului (includerile noi şi tratarea din faza a II-a).

Alte biografii ref.

Bogoslavić, Barsi, Remondi, Pilotti, Beke, Noto, Brisellis, Mayer, Kurski, Campofranco, Krasinski Miaskowski, Suhanov..... ref. parţial: Bakšić, Bargrave, Taszycki, Hiltebrandt, Trei dări de seamă iez.

Completări critice la Locadella, Gagara etc., passim.

Prezentare rezumată a solului moscovit Ordin Naşciokin (Anexă).

Concentrări de text: Bassetti, Hiltebrandt, Bakšić etc.

Rezolvări de versiuni paralele: Krasinski vezi P. P. Panaitescu, şi Bargrave. S-a procedat şi aici ca în cazul lui Krasinski, revenindu-se la versiunea iniţială din 1936 cu mici modificări, transpunîndu-se notele din subsol.

A făcut singură toate colaţionările la redactilografiere precum şi toate corecturile de tipar. A scris Introducerea la volum. A redactat textul de prezentare pentru clapele supracopertei, precum şi Repertoriul Cronologic.

P. CERNOVODEANU

În *Faza I-a,* etapa a doua de pregătire de la Institut: a contribuit la aparatul critic al unora din texte şi la îmbogăţirea bibliografiei, de ex. la P. Strassburg, Bakšić etc.

În *Faza a II-a* de elaborare a volumului de faţă a introdus capitolul nou al *Răscoalei Seimenilor,* folosind (în versiunea lui Lud. Demény) materialul publicat împreună de Lud. şi Lydia Demény, şi N. Stoicescu. S-a ocupat intensiv de ilustrarea volumului.

V. MIHORDEA

Apare în volumul acesta cu traducerea textului lui N. Barsi, care a fost revizuit în etapa I-a de la Institut, cînd a primit şi unele completări ca text şi note. În faza a II-a s-a renunţat la unele părţi neesenţiale şi s-a refăcut în spirit critic biografia din I-a formă, discutîndu-se şi datarea călătoriei la venirea sa dintîi în Moldova.

M. VLASIU

Colectivul de Călători a beneficiat de concursul Marinei Vlasiu în etapa a II-a a fazei I de pregătire de la Institut. A citit aproape toate versiunile după textele italiene, completînd unele materiale ce meritau a fi integrate în volum, ca de ex. trei din scrisorile atît de sugestive ale lui S. Pilotti, fără de care porțiunile redate din aceea corespondență își pierdeau semnificația lor adevărată. A făcut stilizări de ex. la călătoria lui Bakšić din 1648 etc.

B. MARINESCU

A alcătuit Indicele volumului.

CUPRINS

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

Coli tipar: 46 + 44 pag. planşe.
Tiraj: 2700 ex. legate.
Bun de tipar: 10.XII.1973

Întreprinderea Poligrafică Cluj
Str. Brassai nr. 5—7.
Republica Socialistă România
Comanda nr. 546/1973.

Lei 43,—